

01

عهل باپير

مهوسووعه

ئىمىلان ورئىلدا

لهبەر تيشكى: زگماك و عهقل و زانست و وهجى دا

له نۆره كۆمپلاربه نيمىكان لهكەلتان
Stay in touch on social media
نحن معكم عبر مواقع التواصل الاجتماعي

راگه ياندنى مهكته بهي ماموستا عهلى باپير

AliBapir/مهلى باپير

archive.org/details/@alibapir

مهلى باپير/ AliBapir

كه نالې
راگه ياندنى مهكته بهي ماموستا عهلى باپير

www.alibapir.net
English - عربي - كوردى

راگه ياندنى مهكته بهي ماموستا عهلى باپير

له نړۍ څخه نږدې تېښه کول
Stay in touch on social media
نن سترگې پر دواړو لورې اړول

ډاګه یاندي مه ځنې ماښتو عېلي باپير

AliBapir/عېلي باپير

archive.org/details/@alibapir

عېلي باپير/ AliBapir

www.alibapir.net

English - عربي - کوردي

پوښتنې

د ره وښادونې

ډاګه یاندي مه ځنې ماښتو عېلي باپير

پوښتنې
د ره وښادونې
ډاګه یاندي مه ځنې ماښتو عېلي باپير

ئیمان و ئیلحاد

نووسینی: عەلی باپیر

مافی لە چاپدانەوهی پارێزراوه بۆ نووسینگەى تەفسیر

چاپی دووهم ۲۰۲۰ز- ۱۴۴۱ك

نووسینگەى تەفسیر

بۆ بلاوکردنەوه

هەولێر- شەقامی 30 مەتری تەنێشت منارەى چۆلى

+964 750 818 08 66

www.al-tafseer.com

tafseeroffice@yahoo.com

f t g+ y i /TafseerOffice

ئامادەکردنى پېرست - نووسینگەى تەفسیر

ئیمان و ئیلحاد ،

عەلى باپیر (نووسەر)،

۵۵۵ لاپەرە ،

۱۷* ۲۴ سم ،

بابەت ، ئایینی

تیراژ ، ۱۵۰۰ دانە

لە بەرپۆه بەرایەتى گشتى کتیبخانه گشتیه کان - هەریمی کوردستان

ژمارە سپاردنى (۷۲۴) ی سالى ۲۰۱۸ز پیدراوه.

ISBN: 978-9922-620-23-7

"بیروبوچونی ئەم کتیبە، مەرج نیە هەمان بیرو بوچونی نووسینگەى تەفسیر بن"

خەتى بەرگ : نەوزاد کۆبی

دیزاینی ناوهوه : زەردەشت کاوانی

پوچہ نئی

درہ و شاوہی

یہمان و نیلجاد

لہ بہ ریتسکی زگان وعہ قل و زانست و دوحیٰ

بہ رگی

نووسینی

عہ لی باپیر

[illegible]

﴿ أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ، مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ
وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالْجُجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالْدَّوَابُّ وَكَثِيرٌ مِّنَ
النَّاسِ وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ وَمَنْ يُهِنِ اللَّهُ فَمَا لَهُ، مِنْ مُّكْرِمٍ
إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ ﴾ ١٨ ﴿ الحج .

۳- به جیددی تیده کۆشی: خوی
به خشر بناسی و بیهرستی.

پېشەكی چاپی دووهم

الحمد لله رب العالمين، والصلاة والسلام والبركات على النبي الخاتم محمد المبعوث
رحمة للعالمين، وآله أجمعين من الصّحب والأزواج والقراة والتابعين لهم بإحسان إلى
يوم الدين.

خوینەری بەرپز و خوښەویست :

بۆ جاری دووهم چاپکرانه‌وهی ئەم مەوسوعەیه ئەم ماوه کەمەدا، بەلگەو
نیشانەیی تەمەزرۆیی و تەسەیی خوینەرانە کورد بەگشتی و، بەتایبەت چینی
گەنج و لاوێ بۆ چاکتر و زیاتر ناسینی خۆی بەرزو مەزن و بێ وینە و،
بەرپەچدانەوه و هەڵۆشانەوهی قسە و تۆمەت و گومانە نەیارانی: خواناسیی و
دینداریی.

کە بێگومان هەرئەوه‌ش شتیکی سروشتیی و چاوەڕوانکراوه، چونکە بەراستی
مرووف بەبێ خواناسیی و ئیمان لە ژیاڵی دنیای دا، وەك بابایەکی هەڵۆداو
بزرەووی نیو دەشت و بیابانیکی چۆل و هۆل و کاکێ بە کاکێ!

هیوادارێشم ئەم بەرهەمەیی بەندە سەرچەم ئەو ئامانجانەیی بۆیان بەرهەم
هێنراوه، بە هەر سێ شیوەی: فیدیویی، رادیویی، نووسین، بەباشترین شیوه
بەهێنیتەدی.

شایانی باسیشە ئەم مەوسوعەیه، ئەم چاپی دووهمی دا، کت و مت وەك
چاپی یەكەمیەتی، تەنیا دوو گۆرانکاری تیدا کراون:

یەكەم: راست کردنه‌وهی هەڵە چاپییه‌کانی - کە کەم نەبوون - وێرایی
چاککردنی چەند هەڵەیه‌کی کەم لە هەندێک برگه‌و تەعبیردا.

دووهم: کردنی به دوو بهرگ، که بهرگی یه که میان دوو بهشی {یه که م و دووهم} و بهرگی دووهمیش سی بهشی {سییه م و چوارهم و پینجه م} ی گرتوونه ته خوی.

سبحان ربك رب العزة عما يصفون، والسلام على المرسلين
والحمد لله رب العالمين

۳ صفر ۱۴۴۱ ك
۲۰۱۹/۱۰/۲ ز
هـ

له نۆزه كۆمهله ئايه تبه كان له كهلانين
Stay in touch on social media
نحن معكم عبر مواقع التواصل الاجتماعي

AliBapir / عهلی بابیر

archive.org/details/@alibapir

AliBapir

www.alibapir.net
English - عربي - گۆردی

AliBapir / عهلی بابیر

له نۆزه كۆمهله ئايه تبه كان له كهلانين

AliBapir / عهلی بابیر

archive.org/details/@alibapir

AliBapir

www.alibapir.net
English - عربي - گۆردی

AliBapir / عهلی بابیر

له نۆزه كۆمهله ئايه تبه كان له كهلانين

سەرگوزشتەى ئەم مەوسووعەيە

بەرپزان!

دوای ئەوھى كەوتمە بېرو خولیاى بەرپەرچدانەوھى ئەو شەپۆلە ئىلھادییەى
پرووی كردۆتە زۆرىك لە ولاتانى مسولمانشین و، لە نیویشیاندا عیراق و
كوردستان، سەرەتا "وەك عادەتى خۆم" كەوتمە موتالاولىكۆلینەو لەبارەى ئەو
شەپۆلە تازەییەى ئىلھادو خواناسییەو:

۱- تایبەتمەندییەكانى.

۲- بنەما فیکرییەكانى.

۳- کارەكتەرو ئالابەدەستە سەرەکییەكانى.

۴- ئامانجى.

۵- ئامرازو شیوازەكانى.

ئیدی ئەوھوو كەماوھى چوار پینج مانگیك، بە چرو پری كەوتمە سەر
خویندەوھى ژمارەییەكى زۆر لەو كتیپ و بەرھەمانەى، پېشەرەو دەمراستانى
ئەو شەپۆلە ئىلھادییە خستوویاننە روو، بەتایبەت:

(۱)- ریشارد داوکینز (Richard Dawkins).

(۲)- ستیفن ھۆکینگ (Stephen Hawking).

(۳)- کریستوفر ھیتشنز (Christopher Hitchens).

(۴)- سام ھارس (Sam Harris).

(۵)- دانیل دینت (Daniel Dennett).

(۶)- فیکتور ستنگر (Victor Stenger).

(۷) - ئەنتۆنى فلو (Anthonio Flow) (۱).

ھەرۋەھا كۆمەلنىكى دىكەي زۆرىش لەكتىب و بەرھەمى فىكرىي و زانستىي پەيۋەست بەو بابەتەۋە، كە لەكۆتايى ئەم مەۋسۈۋەيەدا ۋەك سەرچاۋە، ناۋەكانيان نووسراۋن.

پاشان لەسەرەتاي مانگى رەمەزاني رابردوۋە (۱۴۳۹ك) كەۋتمە تىفكرين و لە تەتەلەو بىژىنگدانى بىرور او قسەو ئىددىعايەكانى ئالەلگىراني بىرۋەكەي ئىلحدادى تازەو، ھەلەسەنگاندنى و رەخنە لىگرتنى، ھەتا سەرەنجام كەرەستەي خاۋى ئەم مەۋسۈۋەيەم ئامادەكردو، دواتر لە پەنجا (۵۰) ئالغەي چل - چل و پىنج (۴۰ - ۴۵) دەققەيىدا، پەنجا وتارمان تۆمار كرد، تاكو بەھەرسىك شىۋەي:

أ- فیدویى ب- دەنگىي ج- نووسين

سوودی لى وەرېگىرى و، لە پانتايىيەكى فراۋندا بکەۋىتە بەردەستى خوینەران. دەبى ئەۋەش بلىم كە:

ئەم بەرھەمە پاش راۋىژو ئىستىخارە و ھەبوۋنى دلخۆشكەر (مبشرة) يكى ھاندەر ھاتۆتەدى و، ھىوادارم خاۋى مېھرەبانى خاۋەن پىژ، فەرۋ پىژىكى چاكى تىبىخات و، ئەو ئامانجانەي بۆيان رەخسىنراۋە، بەباشترين شىۋە بيانھىيەتەدى.

لىرەۋەش پىر بە دل سوپاس و دەستخۆشىي خۆم لە ھەموو ئەو بەرپىژ و دلسۆزانە دەكەم، كە بە ھەر شىۋەيەك لە شىۋەكان ھاۋكارو دەستبارگى بەپەرۋش و خۆبەخشم بوون، بۆ ھىنانەدى ئەم بەرھەمە:

۱- چ ئەۋانەي كىتب و سەرچاۋەكانيان بۆ داين كردووم.

۲- چ ئەۋانەي وتارەكانيان بەشىۋەي دەنگىي و فیدویى ئامادەكردوون و بلاۋيان كردوونەۋە (۲).

۳- چ ئەۋانەي وتارەكانيان تايپ كردوون و، ھىناۋياننە سەر كاغەزو، بەوردىي چەند جارىك ھەلەچنيان كردوون.

(۱) ئەنتۆنى فلو، دواتر ۋازى لە ئىلحداد ھىناۋەو كىتبىكىشى لەبارەي پشتگىرىي خواناسىي و بەرپەرچدانەۋەي ئىلحدادەۋە نووسى بە ناۋونىشانى: (خا ھەيە)، (There is a God).

(۲) بۆ بىنىنى سەرجم ئالغەكان لە كەنالى تايبەتى خۆم لە يوتىوب سەردانى ئەم لىنكە بکە:

https://www.youtube.com/playlist?list=PL6HuvNeXiFwun_eIM0xXR18ky2DLarszy

۴- چ ئەوانەى بەسەرئىچ و پېشىيارى دلسۆزانەيان ھاوکارم بوون...

خوای بەخشەر و بەخشندە بەباشترین پاداشت پاداشتیان بداتەو، تاي تەرازووی چاکەکانیان قورس و گران بکات.

لە کۆتاییشدا دەئێم:

۱- ییگومان ئەم بەرھەمە گەلیک باس و خواسی جوړاو جوړی گرتوونە خو، لە بواری بەرگری لیکردنی خواناسیی و ئیمان و خوا بەیە کگرتن و، پووچە لکردنەو و بەرپرچدانەو و ئیلخاد و کوفرو بی دینییداو، ئاساییە کە ھەمووکەس لەھەموو باس و خواسەکانی تێنەگات و، بەئاسانیی بۆی فام نەکرین، بەلام پیموایە بەگشتیی خوینەران "بەتایبەت چینی گەنج" لێ بەھەرەمەند دەبن، ھەرکەسە لەقەدەر خو، و، ییگومانیش دووبارە و سێبارە خویندەو و سەرنجدانی بابەتیکیش، کاری لیتیکەشتن و فام کردنی ئاسان دەکات.

۲- ھەولمداو ھیچ قسەییەکی ھیچکەس نەھینم، مەگەر ئاماژە بەسەرچاوەکە بکەم^(۱)، جگە لەو زانیاریی و بیروکانە بوونەتە مولکی گشتیی و، خەلک تییاندا ھاوبەشە.

ییگومانیش گێڕانەو و ھەر قسەو بیروکەیکە بۆ خاوەنەکە پاراستنی ئەمانەتی زانستی (الأمانة العلمية) دەبخوای.

سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ، وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

۲۸ / ربيع الأول / ۱۴۴۰ ک

۲۰۱۹/۱/۴

ههولێر

(۱) بەنسبەت ناوی کتێب و سەرچاوەکان و، ناوی نووسەرەکانیان و، سەرچەم ئەو کەسایەتییانەو، کە لەم بەرھەمەدا ناویان ھاتو، بەزۆریی وەک لەو سەرچاوەیەدا کە سوودم لێ بینیون، دەیاننوسم و، جاری واش دەبێ لە سەرچاوەیەکەو بۆ یەکی دیکە، یان لە زمانیکەو بۆ یەکی دیکە، لە ناو ناوونیشانەکاندا جیاوازیی دەبێ.

پیشہ کیسی و ریخوش کردن

إِنَّ الْحَمْدَ لِلّٰهِ نَحْمَدُهُ وَنَسْتَعِينُهُ، وَنَسْتَغْفِرُهُ، وَنَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنْ شُرُورِ أَنْفُسِنَا، وَمِنْ سَيِّئَاتِ أَعْمَالِنَا، مَنْ يَهْدِهِ اللّٰهُ فَلَا مُضِلَّ لَهُ، وَمَنْ يَضِلَّ فَلَا هَادِيَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ ۖ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ﴾ ﴿١٠٢﴾ آل عمران

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَجِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ ۖ وَالْأَرْحَامَ ۚ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا﴾ ﴿١﴾ النساء

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا﴾ ﴿٧٠﴾ يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ ۗ وَاللَّهُ وَرَسُولُهُ ۚ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا﴾ ﴿٧١﴾ الأحزاب

آما بعد:

فَإِنَّ أَصْدَقَ الْحَدِيثِ كَلَامُ اللَّهِ، وَخَيْرَ الْهَدْيِ هَدْيُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَشَرُّ الْأُمُورِ مُحَدَّثَاتُهَا، وَكُلُّ مُحَدَّثَةٍ بَدْعَةٌ، وَكُلُّ بَدْعٍ ضَلَالَةٌ، وَكُلُّ ضَلَالَةٍ فِي النَّارِ.

به‌رِـزَن!

له ئه‌نجامی ئه‌وه‌دا که خواناسیی (مَعْرِفَةُ الله) راستییی کی رۆچوو و ریشه داکوتراوه له زگماک (فِطْرَة) ی مروڤداو، هه‌موو مروڤیک له ناخیه‌وه، شه‌یداو عه‌ودالی خوی په‌روه‌ر دگاری خۆیه‌تی و، بۆی تینوویه‌و، هه‌ست به ئاتاجیی و پێویستی ده‌کات بۆی، وه‌ک پێغه‌مبه‌ری خاته‌م (صلی الله علیه وسلم) فه‌رموویه‌تی:

{مَا مِنْ مَوْلُودٍ إِلَّا يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ أَوْ يَنْصَرَانِهِ أَوْ يمجَّسَانِهِ، كَمَا تُنْتَجِ الْبَهِيمَةُ بِبَهِيمَةٍ جَمْعَاءَ هَلْ تُحْسِنُونَ فِيهَا مِنْ جَدْعَاءَ؟} (۱).

واته: هه‌موو مندالیک له‌سه‌ر خواپسکی خواناسیی (زگماکی خواناسیی) له دایک ده‌بی، به‌لام دواپی باب و دایکی ده‌یکه‌نه جووله‌که، یان ده‌یکه‌نه نه‌صرانیی، یان ده‌یکه‌نه مه‌جووسی، هه‌روه‌ک چۆن به‌چکه‌ی ئاژهل که له دایک ده‌بی تی‌ر و ته‌واوه، ئایا هیچی ده‌بینن گویی برابی {نوقسانییی کی هه‌بی}؟.

هه‌روه‌ها خوا (سبحانه وتعالی) له سوورپه‌تی (الروم) دا ده‌فه‌رموی:

{فَأَقْمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا بُدَّ لَهُ لِيَخْلُقَ اللَّهُ ذَلِكَ الْدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنْ أَكْثَرُ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ} (۳۰).

واته: رپوی خۆت راست رابگره به‌رانبه‌ر به‌ دین و به‌رنامه‌ی تی‌ر و ته‌واو، به‌ رپیک و راستیی، ئه‌و خواپسک و زگماکه‌ی خوا خه‌لکی له‌سه‌ر سروشتاندوه، ده‌ستکاری کردن و گۆران نیه بۆ دروستکراوی خوا، ئا ئه‌وه دینداری و ئایینی رپیک و راسته، به‌لام زۆربه‌ی خه‌لکی نازان.

(۱) مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ: الْبَخَارِيُّ بِرَقْم: ۱۲۹۲، وَمُسْلِمٌ: بِرَقْم: ۶۹۲۶، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ.

ئىستاش با ئەم (پىشەكىي و پىخۆشكردنە) بۆ دوازده (۱۲) بىرگە دابەش بىكەين:

۱۴

(۱)- ئەم ئايەتە ﴿ فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا يَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴾ الروم، لىي وەردە گىرى، كە ئەوھى دىن و وەھىي خوا (سبحانە وتعالى) دەيفەرموى، لە گەل ئەو حالەتەدا كە مەروفي لەسەر سەروشتىنراوە و خولقيىنراوە، وەك دوو پرووى دراويك وان، دوو پرووى حەقىقەتتىن، ئەوھى كە شەرىعەت دەيفەرموى، لە گەل ئەوھى كە لە فەيطرەت و زگماكى مەروفا ھەيە، وەك يەكەن، واتە: فەيطرەت و زگماكى ئىنسان، پىشتگىرىي ئەوھ دەكات كە خوا لە ئايىن و شەرىعەتە كەيدا فەرموويەتى.

(۲)- ئىجا لە ئەنجامى ئەوھشدا كە عەقلى سەلىمى ھەر مەروفيك كە عەقلە كەى تىك نەچوويى، و، لاينەدەيى، و، كارتىكەرىكى دەركىي نەيگورى بى، و، لە رەوت و رىبازى ئاسايى خوى لای نەدەيى، چەند ياسايەكى پروون و بەلگە نەويستى تىدان، كە زاناينى لۆژىك (منطق) پىيان دەلئىن: (المبادئ الأولية) پەرنسپە يەكەمەكان، ھەروھە پىيان دەلئىن: (البديهيات العقلية) بەلگە نەويستە عەقلىيەكان، ئەو ياسا عەقلىيەنە، مەروفا ناچار دەكەن، كە پەيدا بوونى خوى، و، دەورەبەرى، و، گەردوون، پال بەداتە لای بەدەيىنەرىك، و، خاوەن و پەروەردگارنىك، بۆ ويىنە:

يەكەك لەو ياسا عەقلىيەنە: ياساى ھۆكارىي (قانون السببية) يە، كە دەلئى: {ھەموو پەيدا بوونىك پەيدا كەرىكى ھەيە}.

ھەروھە يەكى دىكەيان: ياساى رىك و پىكىي (قانون النظام) ھە، كە دەلئى: {ھەموو رىكخراونىك رىكخەرىكى ھەيە}.

ئەوانە دوو ياسا عەقلىيەنە، لە شوانىكەوھ بىگەر ھەتاكو پەروەرسۆرىك، و، لە مندالىكى گىچكەوھ بىگەر، تەكو ھەركەسىك چەند شارەزا و زانابى، مەھكومى

ئەو دوو ياسايەيە، ھەرۋەھا كۆمەللىك ياساى دىكەش ھەن، كە خوا پشتىوان بى
لە شۆيىنى خۇيدا پىيان دەگەين.

كەواتە: ۋەك چۆن فېطرەت و زگماكى مروف، مروف ناچار دەكات بەرەو
خوا بېچى، عەقلى سەلىمىش، ديسان پال بە ئىنسانەۋە دەنى كە بەرەو خوا بېچى و،
خوای خاۋەن و پەرۋەردگارى خوى بناسى.

(۳)- ديسان لە ئەنجامى ئەۋەشدا كە لەۋەتەى مروف لەسەر زەوى دەژى و، خوا
مروفى لەسەر زەوى داناۋە، خوای كارزان و مېھرىبان، پەيتا پەيتا بە پىغەمبەراندە
(عليهم الصلاة والسلام) پەيام و بەرنامەى خوى بۆ پەوان كەردوون و، ۋەك چۆن
خوا (سبحانە وتعالى) ھەموو دروستكراۋەكانى خستۆتە سەر سىستەم و رېيەك،
بە پىي ۋى بەرپۆۋە بېچن، بەلام بە شىۋەيەكى جەبرىي، مروفىشى خستۆتە سەر
بەرنامەۋ رېيەك، كە پىي بەرپۆۋەبېچى، بەلام بە شىۋەيەكى خۇۋىستىي (اختياري)،
بۆيەش خوا (سبحانە وتعالى) لە سوۋرەتى (آل عمران) دا دەفەرمۋى:

﴿أَفَغَيْرَ دِينِ اللَّهِ يَبْغُونَ وَلَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ طُوعًا
وَكَرْهًا وَإِلَيْهِ يُرْجَعُونَ﴾ (۸۳)

ۋاتە: ئايا (بەرنامەيەكى دىكە) جگە لە ئايىن و بەرنامەى خوا دەخۋازن، لە
حالىكدا كە ھەرچى لە ئاسمانەكان و زەۋيدا ھەيە، چار و ناچار بۆ خوا ملەكەچە و،
ھەر بۆ لای ۋىش دەگىردىنەۋە؟!

ۋاتە: ئەى مروف! تۆش لەگەل كارۋانى گەردووندا ھاۋئاۋازبە و رېزبەر
مەبە، لا مەدە، ۋەك چۆن گەردوون ھەموۋى بە پىي ئەو سىستەم و بەرنامەيەى
كە خوا بۆى داناۋە، بەرپۆۋە دەچى، بەلام بە شىۋەيەكى ئىجبارىي و بى ئەۋەى
خۋاست و ۋىستى ئازادى ھەبى، تۆش بە خۋاست و ۋىستى ئازادانەى خۆت،
بە پىي ئەو شەرىعەت و بەرنامەيە بەرپۆۋەبېچۆ، كە خوا بە پىغەمبەراندە سەلات و
سەلامى خۋايان لەسەر بى، بۆى ناردۋى.

بەلگەش لەسەر ئەووە كە هېچ كۆمەلگايەك نەبوو، خوا پېغەمبەرىكى بۆ نەئىرى، ئەوويە كە لە سوورەتى (الفاطر)دا خۆى پەروردگار دەفەر موى:

﴿وَإِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ﴾ (٢٤)

واتە: هېچ كۆمەلگايەك نەبوو، مەگەر ھۆشياركەرەوويەك، (ترسىنەرىك)ى تىدا نىردراو.

كە مەبەست پىي پېغەمبەرانە (عليهم الصلاة والسلام).

كەواتە: ھەحىش ديسان پال بە مەرفەو دەنى كە خواناس بى و، رپو لە پەروردگارى خۆى بكات و، بەندايەتیی بۆ بكات.

(٤) ئنجا لە ئەنجامى ئەم سى ھۆكارەدا، واتە: ١- داخوایی زگماك، ٢- داخوایی عەقلى سەلىم، ٣- داخوایی ھەحى، ھەر لە سەرەتای مېژووی مەرفەيەتییەو، زۆرەي ھەرە زۆرى مەرفەن بە شىوہەك لە شىوہەكان، خوا و بەدھەنەر و پەروردگارى خۆيانيان ناسیو، بە شىوہەكى راست، يان ھەلە، جۆرىك لە بەندايەتییيشيان بۆ ئەنجامداو، چ راست، ئەگەر بە پىي ھەحى خوا بووى، چ ھەلە، ئەگەر مەرفە لای دابى.

(٥)- بەلى، ھەمیشە خواناسیي (مَعْرِفَةُ اللَّهِ) بناغەو بنچینە بوو لە ژيانى بەشەردا، بەلام خوانەناسیي، لادان (إلحاد) شتىكى رپزپەر دەگمەن بوو، بەلام لەبەر كۆمەلەك ھۆكار {وہك لە باسى يەكەمى بەشى سىيەمدا: (سەرگوزەشتەي سەرھەلدانى ئىلحاد لە رۆژئاوادا} دەيخەنەرپوو لە سەدەي سازدەيەمەو، (سازدەيەمى زايینی) تەوژمى خوانەناسیي (إلحاد) لە رۆژئاوادا پەرى ستاند، وەك دكتۆر (رَمْسِيسِ عَوْض) لە كىتەبەكەي خويدا: (الإلحادُ في الغرب)^(١)، ئاماژە دەكات كە سەرەتای تەشەنە كردنى بىرۆكەي (إلحاد) لە رۆژئاوا (يانى: ئەوروپا بە ئەمريكاشەو) دەگەرپیتەو بۆ سالى (١٥٧٤)ى زايینی، كە لەو سالا دا زانايەكى فەرەنسیي بە ناوى (جيوفرى قاليا) بە تۆمەتى (إلحاد)

ئىعدام كرا، لەسەر ئەوەى كىتەبىكى نووسىبوو، كە ناوونىشانەكەى بە عەرەبى ئاوا تەرجەمە دەكرىتەو: (ذِرْوَةُ الصَّفَاءِ الرُّوحِي عِنْدَ الْمَسِيحِيِّ) واتە: (چەلەپۆەى صافىي رۇوح لەلای مەسىحىيەكان)، لەسەر ئەو كىتەبە كە دوايى كىتەبەكەشى قاچاغ كراو سووتىنرا، دادگايى كرا و، لە سىدارە درا، ھەرچەندە (قاليا) بۆ خۆى زۆر توورە بوو لەو كە تۆمەتى بىپروايى (إلحادى) پال بدىتە لا، بۆيە وا پىدەچى كە ھۆكارى ئەصلى لە سىدارە درانى (قاليا) ئەو بووى، كە رەخنەى گرتو لە ئايىنى تىكدراو شىوئىراوى نەصرانىي، نەك لەبەر ئەوەى كە مولحيد بوو، بەو واتايە كە: دان بە بوونى خوادا نەھىنى.

(۶)- ئىدى لە سەدەى شازدە (۱۶)ى زايىنيەو، لەوئە شەپۇلى خوانەناسىي (إلحاد) وەك دياردەيەك لە رۆژئاوا (لە ئەوروپا) سەرى ھەلدا، كە وەك دوايى باسى دەكەين: زياتر كاردانەو بوو بۆ ھەلس و كەوتەكانى چىنى كەھەنووت، [پياوانى كلىسا] كە زۆر توند و تىژ بوون بەرانبەر بە زانايان و، بىرکردنەوئى نازاد و، زانست و، بەرانبەر بە دۆزىنەوئى نەيىنيەكانى خوا لە سروشت و گەردووندا، سەرەتا زياتر كاردانەو بوو، بەلام لەوئە ئىلھاد وەك رەوتىك سەرى ھەلدا.

(۷)- دوايى لە ھەردوو سەدەى ھەژدەو نۆزدە (۱۸ و ۱۹)ى زايىنيىدا، تەوژمى خوانەناسىي (إلحاد) لە رۆژئاوا زياتر پەرەى ستاند و، لەو دوو سەدەيشدا، دۆزراو زانيارىيەكان (المكتشفات العلمية) زۆر پەريان ستاندو، خەلكەكە تووشى جۆرىك لە لەخۆبايى بوون (غرور) و، لە كەولى خۆ دەرچوون و بىع نياز بوون بەرانبەر بە خوا، بە ھۆى ئەو تۆزە زانستەو كە ئەو كاتە وەريانگرتبوو، چونكە: كۆمەلەك نەيىنى سروشتيان كەشف كردن بوون و، كۆمەلەك ياساى پەروەردگاريان لە گەردووندا دۆزىبونەو، پىيان وابوو كە پىوستىيان بە خوا نيە!

لەو لاشەو: ئەوانەى كە ئايىنى عيسا (عليه السلام) يان بەرپۆە دەبرد بە ھەلە، ئەوانەش بىگومان ھەلسوكەوتى وايان ھەبوو كە خەلكيان بە گشتىي و بە تايبەت زانايان، زۆر بىزار و پەست و توورە كەردبوو و، زۆربەى ئەوانەى كە پروويان لە خوانەناسىي (إلحاد) دەكرد، لە رقى كلىسا و ھەلس و كەوتى ئەوەى

که پئی ده گوترا: (ئه کلیرۆس) (چینی پیاوانی ئایینی) بوو، که ئیستاش هه ندیک خه لک له ئیسلامیشدا ئهو وشه یه به کاردیتێ! بیخه بهر له وهی که له ئیسلامدا چینی پیاوانی ئایین (طبقة رجال الدين) مان نیه و، له ئیسلامدا هه موو پیاوان پیاوی دینن، ههروهها هه موو ئافره تان، ئافره تی دینن و، خوی پهروه ردگار له هه موو قورئاندا، ته نانه ت یه ک جاریش ئاماژه ی نه کردوه به وه، که چینیکی دیاریی کراو هه بن، ته نیا ئه وان مشووری دین بخۆن، به لکو هه ر ده فره موئ:

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ﴾ النساء: ۱، ئه ی خه لکینه!

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا﴾ البقرة: ۱۷۲، ئه ی بر وادارینه!

﴿يَبْنَیْ ءَادَمَ﴾ الاعراف: ۲۶، ئه ی وه چه ی ئاده م!

﴿يَا أَيُّهَا الْإِنْسَنُ﴾ الانفطار: ۶، ئه ی مروؤف!

ته نانه ت بو یه ک جاریش خوا له قورئاندا نه یفه رموه: (یا أیها العلماء)، یان (یا أیها المشایخ)، یان (یا أیها المسؤولون).

به لکو ئهو حاله ته تابه ت بوو به ئایینی تی کدراوی کلێساوه، که چینی ک دروست کرابوو، به ناوی چینی پیاوانی ئایینی و ته نیا ئه وان بو یان هه بوو، ئه وه ی که پیاو ده گوت: (الکتاب المقدس) (کتیبی پیروژ) ته فسیری بکه ن، بیخوینه وه، لیکی بده نه وه و، له خه لکی دیکه قه دهغه بوو! له حالیکدا که خوا (سبحانه وتعالی) و، پیغه مبه ر (صلی الله علیه وسلم) زۆر به روون و راشکاویی فه رمان ده که ن به هه موو مروؤفه کان که له قورئان ورد بئه وه و له ئیسلام تی بگه ن، چونکه ئه رکی هه موو لایه که که ده بی له ئاییندا شاره زا بن، وه ک پیغه مبه ر (صلی الله علیه وسلم) ده فره موئ: ﴿طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ﴾ (أَخْرَجَهُ ابْنُ مَاجَهَ برقم: ۲۲۴)، وَصَحَّهٗ الْأَبَانِي).

واته: داوا کردنی زانست له سه ر هه موو مسوولمانیک پیویسته. ورد بی، درشت بی، پیاو بی، ئافره ت بی، گه وره بی، یان گچکه بی.

(۸)- ئنجا (د. رَمْسِيسِ عَوْض) له كَتِيبَه كَهى خَوى: (الْإِلْحَادُ فِي الْعَرَبِ) دا دهلى: زۆربهى هه ره زۆرى ئەو كه سانهى له لايهن كَلِيساو به زهنده قهو ئيلحاد تۆمه تبار دهكران، خواناس بوون! به لام ره خنهو گله بيبان له كَلِيساو ئاييىنى نه صرانيى هه بوو، كه بىگومان ئيمهش هه ر گله بيبان لى هه به، چونكه بىگومان نه صرانييه تى ئيست، ئەو ئايينه نيه كه خوا به عيسا دا ناردى، بهلكو ئەو ئايينهى خوا به عيسا دا (صه لات و سه لامى خواى له سه ر بى) ناردى، وهك ئەوهى به هه موو پيغه مبه راندا ناردوويه تى، كرۆك و جه وه ره كهى برىتى بووه له ته نيا خوا په رستى (التوحيد) به لام نه صرانييه ت به په رسمى له كو بوونه وهى (نيقية) يه، له سالى (۳۲۵)ى زاييىنى دا {واته: (۳۲۵) سال دواى له داىك بوونى عيسا (عليه السلام)}، (قُسطنطين) پادشاى رۆمى ئەو كاته، ئەوهى ته به نىيى كرد: كه خوا (سبحانه وتعالى) سىيه و، له سىيان پىك هاتوه (الأب، الإبن، الروح القدس) (خوا، كور، گيانى پىروژ)، كه ده لىن: ئەو سىيه وهك يه كن! كه ئەوهش لادانىكى زۆر زهق و گه وه ره بوو له رىبازى مه سىح عيسا (عليه السلام)، هه روه ها له رىبازى هه موو پيغه مبه ران (عليهم السلام) كه هاتون، تاكو خه لك ته نيا خوا بپه رستى، كه چى نه صرانييه ت سى په رستراوى (ثالوث)ى ته به نىيى كرد، وهك خواى بى هاوتا له سوو په رتى (المائدة) دا ده فه رموى:

﴿لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ...﴾ (۳۳)

واته: بىگومان ئەوانهى گوتيان: خوا سىيه مى سىيه كانه، بىب روا بوون.

به لى، زانايان له رۆژئاوا ره خنه يان هه بوو له كَلِيسا و له هه لسوكه وته كانى كَلِيسا، كه يه كىك له هه لسوكه وته هه له كانيان ئەوه بوو: به په رسمى ته به نىيان كرد كه: خوا تبارك وتعالى سىيه، نهك يهك! جگه له وهى كه وهك دواى باسى ده كه ين، به ناوى خوا وه خويان كرد بووه نوينه رى خوا، هه روه ها به ناوى خوا وه پسو لهى لى بوردن (صَكَّ الْغُفْرَانِ) يان بۆ خه لك ده رده كردو، ئەو پيا وهى ئايين، ئەگه ر پاپا بوو، ئەگه ر ئەوانى خوار پاپا بوون، بابايه كى تاوانبار ده چوو بۆ لاي، ده يگوت: من ئەوه نده گونا هه م كردوون: ئەوه نده قه تلّه، ئەوه نده زينا به،

ئەۋەندە دزىيە، ئەۋەندە خراپەيە، ئەۋەش دۋاي گۈيگرتن، مامەلەي لەگەلدا دەکرد: تۆ ئەۋەندە پارەيە بدە بە كلىسا، منىش چەكىكت بۆ دەنوسم، (واتە: پسولەي ليخۆش بوون)، ئىدى ئەۋە خوا لىت خۆش بوو، چونكە من ۋەكىلى خوام لەسەر زەۋى!

خەلك ئەۋەيان دەينى لە پۇژئاۋا، بۆيە پشتيان لە ئايين كرد، بەلام كلىسا دەيگوت: ئەۋانە خوانەناس (مۇلحدن) ۋ، بە تۆمەتى ئىلحاد ۋەندەقە مامەلەي لەگەلدا دەکردن، كە دۋايى لە باسى يەكەمى بەشى سىيەمدا، (چۆنيەتى سەرھەلدانى ئىلحاد) بە درىژى دەخەينە ۋو.

(۹)- ئىنجا لەم پۇژگارى ئىستاشماندا، كە ئىمە ئىستا لە سەدەي بىست ۋ يەك (۲۱)ى زايىنى ۋ، لە سەدەي پازدە (۱۵)يەمى كۆچى دايىن، جارىكى دىكە دىسان بە پلەي يەكەم لە ۋلاتانى پۇژئاۋا بە ئەمريكاشەۋە، خەرىكە شەپۇلى ئىلحاد بەھىز دەيىنەۋە، كەم ۋ زۆر جىھانى ئىسلامىش كارتىكراۋ دەيى بە پۇژئاۋا، بە داخەۋە لە ئەنجامى ئەۋەدا، كە جىھانى ئىسلامىي لە حالەتتىكى دۋا كەۋتۋانەي ماددىي ۋ تەكنۇلۇژىي ۋ شارستانىي ۋ ئىدارىي دايە، پرىشكى ئەۋ شەپۇلى ئىلحادە، كەم ۋ زۆر گەشتتە جىھانى ئىسلامىش، ھەلبەتە ژمارەيەك لە بانگخۋازانىش بە تايىبەت لە نەتەۋەي عەرەب، ۋوبەۋۋى ئەۋ شەپۇلە ئىلحادىيە بوۋنەتەۋە، چەند بەرھەمكىش لەۋ بارەۋە نووسراۋن ۋ، ھەندىكىشيان ۋەرگىر دراۋنە سەر زمانى كوردىي.

(۱۰)- شايانى باسە بەندەش ھەر لە سەرەتاي تەمەنمەۋە لە خەمى ئەۋ بابەتەدا بوۋ ۋم، ھەر بۆيە كاتى خۆي:

۱- لە كىتەيى (ئىسلام ۋ پىچكان)دا {تۈۋىژى يەكەم: سەلماندى بوۋنى خوا}، بۆ ئەۋ مەبەستە تەرخان كراۋە.

۲- دۋاتر لە ۋوونكردنەۋەي عەقىدەي (الطحاوي)دا، كە لە سالى (۲۰۱۵ز)دا چاپكرا، ئەگەرنا لە سالى (۱۹۹۳ز)ۋە شەرحى عەقىدەي (الطحاوي)م كرد

بوو، لەوئىشدا جاريئكى دىكە باسى ئىسپاتى بەدىھىنەرايەتتى و پەرورەدگاريتتى خوا (سبحانە وتعالى) كراوہ.

۳- ھەرورەھا لە مەوسووعەى: (ئيمان و عەقيدەى ئىسلامى) دا، كتيبى دووہم (بەدىھىنەرايەتتى و پەرورەدگاريتتى خوا (سبحانە وتعالى) بۆ ئەو بابەتە تەرخان كراوہ.

۴- كتيبى: {خواناسىي، ئايين، ئيمان: راستىيەكانى ئىسلام دەدرەوشىنەوہو، ئەفسانەكانى رېچكان دەپوچىنەوہو}، لەوئىشدا ديسان پانتاييەكى زۆرم تەرخان كراوہ بۆ قسەكردن لە بارەى بوونى خواى تاك و تەنياوہ.

ئەو بەرھەمانەمان ھەبوون لەكاتى خویدا، بەلام بە پىويستەم زانى لەم رۆژگارەشدا، جاريئكى دىكە لە بارەى ئيمان و ئىلھادەو بىمە قسە، چونكە شەپۆلى ئىلھادىي ئەم رۆژگارە، جياوازە لە ھى رابردو، بۆيە پىويستە بە شىوہەكى جياواز و تايبەتتەيش، وەلامى مولھيدەكان و شەپۆلى ئىلھادىي ئەم رۆژگارە بدرىتەوہو، پىويستە زياتر ھەولى چەسپاندنى ئيمانى ئيمانداران بدرى و، بەرپەرچى ئەو ئىشكال و گومانانەش بدرىتەوہ، كە نەيارانى ئىسلام لەوبارەوہ دەيانخەنە رۆو.

(۱۱)- ئەم لىكۆلىنەوہيەش گرنگىيەكى باشم پىداوہو، - وەك پىشتريش گوتەم - سى چوار مانگ دەبى خۆم بۆ تەرخان كراوہو، شىلگىرانە لە بارەيەوہ بىرم كراوہتەوہ، موتالام كراوہ، لىم كۆلىوہتەوہو، دەيان كتيبم لەو بارەوہ خوئندوونەوہ، چ لەوانەى پىشى، چ لەوانەى تازە، بە تايبەت ئەو كتيبانەى كە لە زمانە بيانييەكانەوہ وەرگىر دراو.

(۱۲)- ئىنجا وەك بەرچاو رۆونىي و رى خۆشكردنىك لە بارەى ئەم بابەتەوہ، دەلىين: ئىمە كۆى ئەم بابەتەمان بۆ پىنج بەش دابەش كراوہو، ھەر بە شەش لە چەند باسىك پىك دى، بەم شىوہى خوارى:

بەشى يەكەم

حهوت كورته باسى پيويست

باسى يەكەم: پیناسەى ئیمان و ئیلحاد.
باسى دووهم: گرنگیى و پيويستیى ئیمان.
باسى سییهم: زیان و شوینەوارە شوومەکانى ئیلحاد.
باسى چوارەم: فەلسەفە لە بارەى ئیمان و ئیلحادەوه چى گوتو؟
باسى پینجەم: ئەهلى ئیسلام و فەلسەفە.
باسى شەشەم: ئایا نەدەگونجا بوونی خوا (سبحانه وتعالى) جیى مشت و مر نه بی؟
باسى ههوتەم: رینگای و دەست هیئانى زانست، یاخود زانستناسیى (ئیبستمۆلۆژیا).

بەشى دووهم

بەلگە درەوشاوه کانی ئیمان

که به (بهرايی) يەك دەستمان پيكردهو گوتوو مانە: [بەلگەکانى بوونی خوا (سبحانه وتعالى) ناژمیدرین].
باسى يەكەم: زگماك (فطره) شایه دى بوونی خوايه.
باسى دووهم: عهقل شایه دى بوونی خوا ده دات.
باسى سییهم: زانست گهواهیدهرى بوونی خوايه.
باسى چوارەم: وه حییى بەلگەى بوونی خوايه (سبحانه وتعالى).

سەرگوزشتەى ئىلحدو بىانووه پووچەلەكانى و ھۆكارە راستەقىنەكانى

ئەمىش لە چوار باس پىك دى:

باسى يەكەم: سەرگوزشتەى سەرھەلدىنى ئىلحد و بى دىنىي لە رۇژئاوا.
باسى دووهم: ئىلحد لە گەل ھەر كام لە زگماك و عەقل و زانست و ھەجىيدا،
ناكوڭكەو تىكەدە گىرى.

باسى سىيەم: بىانووه پووچەلەكانى ئىلحد.

بىانووى يەكەم: بەرھەست (محسوس) نەبوونى خوا (سبحانە وتعالى)، كە بە
پىنج ھەستەكان دەرەك ناكرى.

بىانووى دووهم: ھەبوونى نارىك و پىكىي لە گەردووندا.

بىانووى سىيەم: ھەبوونى شەرو خراپە لە ژيانى مرقۇدا.

بىانووى چوارەم: مادام گەردوون ياسادار (منظم) و، سىستىماتىك و رىك و پىكە،
پىوستىي بە بەدەيھنەر نىە.

بىانووى پىنجەم: گەردوون يان ماددە، ھەر بوو (أزلي) يەو پەكى لەسەر بەدەيھنەر
نەكەوتوہ.

بىانووى شەشەم: گەردوون بە رىكەوت پەيدا بووہ.

بىانووى ھەوتەم: ئەگەر ھەموو شتىك بەدەيھنەرى ھەبى، خواش بەھەمان
شىوہ. (ئەگەر ھەموو شتىك خوا دروستىكردوہ، ئەدى خوا كى دروستى كردوہ؟)

بىانووى ھەشتەم: مرقۇف لە ئەنجامى پەرەسەندن و گەشەسەندنى ژياندارانەوہ
دروستبووہو، پىوستىي بە خوا نىە.

بىانووى نۆيەم: خوا چ پىوستىيەكى بە بەندايەتتى مرقۇفەكان ھەيە، كە داواى
لەكردوون بىپەرستن؟

بيانونوى دىيەم: شوئىن كام ئايىن بىكەوين (گريمان خوامان ناسىي، كوا ئايىنە كەي؟ شوئىن كام ئايىن بىكەوين؟).

۲۴

باسى چوارەم: ھۆكارە راستەقىنەكانى ئىلھاد.

ھۆكارە راستەقىنەكانى سەرھەلدىن و تەشەنە كىردنى ئىلھاد، لەم پۇژگارەدا، پىمان وايە ئەو ھەوت ھۆكارەن:

- ۱- خوتخوتەو دىنەدانى شەيتان.
- ۲- خۇ بەزلىگىي و لە خۇبايى بوونى باباي مولھىد.
- ۳- ئارەزوو پەرستىي و دىنيا ويستىي.
- ۴- تىكدران و شىۋىنرانى كىتەب و بەرنامەكانى خوا.
- ۵- پشت نەبەستىن بە ۋەحىي راست و دروست و دەستكارىي نەكراوى خوا، بۇ خواناسىي.
- ۶- واقىيى پىشكەوتووانەي ئەھلى كوفى و، دواكەوتووانەي ئەھلى ئىسلام.
- ۷- رەواج پىدرانى ئىلھاد لە لايەن زلھىزە بالادەست و دەست رۆيشتوۋەكانەۋە.

بەشى چوارەم

رەۋاندەنەۋەي تەم و مژى دوازە (۱۲) ئىشكال و گومان،

لە بارەي خواناسىي و ئىمانەۋە

گومانى يەكەم: گەردوون زۆر فراۋانە و زەۋى كە نشىنگەي مەرۋقە، زۆر بچوۋكە و، مەرۋقىش ھەر زۆر زۆر بچوۋكە.

ئەم مەسەلەيە دەكەنە ئىشكالىك لەسەر بوونى خوا دەلئىن: گەردوون ھىندە فراۋان! زەۋى ھىندە بچوۋك! مەرۋقىش ھىندە وردىلە! پەنگە راست نەبى خوا دروستى كىردى!

گومانى دوۋەم: ئايا ماقوۋلە تەنيا مەسولمانان بچنە بەھەشت و، خەلكى دىكە ھەموۋى بچىتە دۈزەخ؟

گومانى سېيەم: كوا تەمەنى مەروۇف بەشى ھەلسەنگاندنى ئەو ھەموو ئايىنانە دەكات، تاكو سەرەنجام ئايىنى ھەق و راست ھەلپىرى؟

گومانى چوارەم: ئەگەر راستە يەكتاپەرستىي (التوحيد) ئەصلى ئايىنى خوا بوو، بۇچى بە پى زانىبارىي شوئەوارناسىي (علم الآثار) (Archeology) بە پىچەوانەو دەردەكەوى، وا دەردەكەوى كە بتيەرستىي زياتر باو بووى؟

گومانى پىنجەم: ھەتا زياتر زانست بەرەو پىشەوە بچى و، نەئىيەكانى سىروشت و گەردوون ئاشكرابن، زياتر جى بە ئيمان لىژ دەبى، چونكە (إِذَا ظَهَرَ السَّبَبُ بَطَلَ الْعَجَبُ) كاتى خۇي چونكە ھۆكارى رۇودانى دياردە سىروشتىيەكانىان نەزانيو، بۇيە پالپان داوونە لاي خوا!

گومانى شەشەم: وزەى سالىب و موجىبى گەردوون، يە كسانن كەواتە: گەردوون لە ھىچەوھىە.

گومانى ھەوتەم: ھەبوونى ھىزى كىشندە، بىنپازمان دەكات لە بوونى خوا.

گومانى ھەشتەم: دواى سەرھەلدانى (مىكانىكى كوانتۇم) ياساى ھۆكارىي كە بەھىزترىن بەلگەى بوونى خوايە، ھەلەشاوئەو.

گومانى نۆيەم: گەردوونە زۆرەكان (الْأَكْوَانُ الْمُتَعَدَّة) جىگرەوھى بەدەيھىنرانى گەردوونە لەلايەن خواو.

گومانى دەيەم: گەردوون ھالەتى لەرەلەر (تَدْبُذْب)ى ھەيە و، بەردەوام دىتەوە يەك و پاشان دەتەقەتەو، بۇيە پىويستىي بە بەدەيھىنەريك نىە دروستى كردبى!

گومانى يازدەيەم: بۇچى خوا نامەيەكى تاييەتى بۇ ھەركام لە مەروۇفەكان نەناردو، كە خۇييان پى بناسىنى و داوايان لى بكات برۋاى پى بىنن؟

گومانى دوازدەيەم: بۇچى خوا سزايەكى نەبراوھى كافران دەدات، لەسەر ماوھىەكى سنووردارى كافر بوونيان لە ژيانى دنيادا؟!

باسی چوارهم: ریځکستن و بهرپوهبردی ژيان و گوزهران، لهسهر ئاستی تاك و خیزان و کومه لگا و دهولت، به پپی ثایین و بهرنامه ی خوا.

The collage features several digital assets for AliBapir:

- Top Row:** Two Facebook profile banners. The left one has the text "رنگه یاندنی مەکتەبی ماموستا عەلی بابێر" (AliBapir's Colorful Notebook) and a Facebook icon. The right one has the text "عەلی بابێر AliBapir" and a Facebook icon.
- Second Row:** Two banners. The left one shows the website "archive.org/details/@alibapir" and a download icon. The right one shows a YouTube channel "عەلی بابێر AliBapir" and a YouTube icon.
- Center:** A portrait of a man in a military-style uniform with a beret, set against a circular background.
- Third Row:** Two banners. The left one shows the "AliBapir" mobile app logo with "GET IT ON Google Play" and "Download on the App Store" buttons, and two QR codes. The right one shows a diagram of a communication network with three nodes (a blue speech bubble, a green circle, and a purple phone icon) connected by lines, and three QR codes below.
- Bottom:** A banner with the text "رنگه یاندنی مەکتەبی ماموستا عەلی بابێر" (AliBapir's Colorful Notebook).

باسى يەكەم

پېناسەي ئيمان و ئيلحاد

دەستېك

لە سەرەتاو دەبى ئەو بەلېم: كە وشەي (ئيمان) كە ئىمە ئىستا پېناسەي دەكەين، لە بەكارهينانى ئىمە، لەم بابەتەدا، مەبەستمان پېي (خواناسىي) - معرفە (الله) يە، پېچەوانەي (ئيلحاد)، چونكە (ئيلحاد) يانى: خوانەناسىي، ئنجا (ئيمان) لىرەدا مەبەستمان پېي خواناسىيە، ئەگەرنا چەمك و واتاي ئيمان، فراوانترە لە خواناسىي، ئيمان برىتيە لەوہى:

۱- ھەم خوابناسى، ۲- ھەم بىپەرستى، ۳- ھەم ھەرچى فەرمووشىيەتى بە راستى دابىيى، ۴- ھەرۋەھا پېغەمبەرانى بەراست دابىيى، ۵- بىرۋا بە فرىشتەكانى بىنى، ۶- بىرۋا بە كىتبەكانى بىنى، ۷- بىرۋا بە رپۇژى دوايى بىنى.

ئيمان ھەموو ئەوانە دەگرىتەوہ، بەلام ئىمە لىرەدا مەبەستمان لە (ئيمان) خواناسىي (معرفە الله) يە.

برگهی یهکهم: پیناسهی ئیمان:

۲۰

أ/ له پروانگهی زمانهوه:

۱- (إِبْنُ مَنْظُورٍ) دهلی: (الْإِيمَانُ: مَعْنَى التَّصَدِيقِ ضِدُّ التَّكْذِيبِ، يُقَالُ: آمَنَ بِهِ الْقَوْمُ، وَكَذَّبَ بِهِ الْقَوْمُ) ^(۱).

واته: (ئیمان) واته: به راست دانان، پیچهوانه ی به درو دانانه، دهگوتری: خه لکه که به راستیان زانی، دهشگوتری: خه لکه که به درو یان زانی.

ههروهها دهلی: (وَفِي التَّنْزِيلِ: ﴿...وَمَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَّنَا وَلَوْ كُنَّا صَادِقِينَ﴾ یوسف، آی: مُصَدِّقٍ، وَالْإِيمَانُ: التَّصَدِيقُ، فَهُوَ مَصْدَرُ آمَنَ، يُؤْمِنُ، إِيمَانًا، فَهُوَ مُؤْمِنٌ وَاتَّفَقَ أَهْلُ الْعِلْمِ مِنَ اللُّغَوِيِّينَ أَنَّ الْإِيمَانَ، مَعْنَاهُ التَّصَدِيقُ) ^(۲).

واته: له دابه زینراودا (واته: له قورئاندا) خوا فهرموویه تی: ﴿...وَمَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَّنَا وَلَوْ كُنَّا صَادِقِينَ﴾ ^(۱۷)، (کوردهکانی یه عقوب به با بیان دهلین: تو ئیمه به راست دانانی ئه گهر ئیمه راستگوش بین)، واته: تو به راستدانه ری ئیمه نی، که واته: ئیمان، واته: به راست دانان و به راستزانین، وشه ی (ایمان) چاوگه، (آمَنَ، يُؤْمِنُ، إِيمَانًا) بروای هینا، بروا دین، بروا هینان، (فَهُوَ مُؤْمِنٌ) ئهو برواداره، ئنجا لیژدا یانی: به راستی دانا، به راستی داده نی، به راست دانه ره، دواپی دهلی: زانیان له شاره زایانی زمان و غهیری ئه وانیش گوتوو یانه: یه که مین مانای ئیمان بریتیه له: به راستزانین.

۲- (جَارُ اللَّهِ الزَّمَحْشَرِي) دهلی: (وَمَا أَوْمِنُ بِشَيْءٍ مِّمَّا يَقُولُ، أَي: مَا أَصَدِّقُ، وَمَا أَتَّقِي، وَمَا أَوْمِنُ أَجْدُ صَحَابَةً، يَقُولُهُ: نَاوِي السَّفَر، أَي: مَا أَتَّقِي أَنْ أَظْفَرَ مِمَّنْ أَرَأَفَقَهُ) ^(۳).

(۱) لِسَانُ الْعَرَبِ، ج ۱۳، ص ۲۱.

(۲) لِسَانُ الْعَرَبِ، ج ۱۳، ص ۲۳.

(۳) أَسَاسُ الْبَلَاغَةِ، ص ۲۲.

واته: له زمانى عه‌ره‌بييدا ده‌گوتري: (مَا أُوْمِنُ بِشَيْءٍ مِّمَّا يَقُولُ) واته: ئه‌وه‌ى كه ده‌يللى، هيچى به راست دانائيم و متمانه‌م به هيچى نيه، ياخود ده‌لى: (مَا أُوْمِنُ أَجْدُ صَحَابَةً) واته: كه سيك كه ده‌يه‌وى سه‌فه‌ر بكات ده‌لى: متمانه‌م نيه هه‌نديك هاوه‌لم چنگ بكه‌ون، سه‌فه‌ريان له‌گه‌لدا بكه‌م.

۳- هه‌روه‌ها هه‌مان مه‌به‌ست و جو‌ره ليكدانه‌وه: (الفيروز آبادي) يش له (القاموس المحيط)^(۱) دا هيناويه‌تى.

۴- هه‌روه‌ها (الرازي) له (مُختار الصحاح)^(۲) دا هيناويه‌تى.

۵- ديسان (المنجد)^(۳) يش، هيناويه‌تى.

۶- هه‌روه‌ها (محمد فريد وجدي) له (دائرة معارف القرن العشرين)^(۴) دا، هيناويه‌تى و هه‌موويان هه‌مان شت دووباره ده‌كه‌نه‌وه.

ب/ له روانگه‌ى شه‌رعه‌وه:

۱- پيناسه‌ى يه‌كه‌م: (ابن منظور) ده‌لى: (الإِيمَانُ: إِظْهَارُ الْخُضُوعِ وَالْقَبُولُ لِلشَّرِيعَةِ، وَلَمَّا أَتَى بِهِ النَّبِيُّ، وَاعْتَقَادَهُ وَتَصَدِّقَهُ بِالْقَلْبِ)^(۵).

واته: (ئيمان) بريتيه له پيشاندانى ملكه‌چيى و، په‌سند كردنى به‌رنامه و، هه‌موو ئه‌وه‌ى كه پيغه‌مبه‌ر (صلى الله عليه وسلم) هيناويه‌تى و، بروا پي بوونى و به‌راست دانانى به‌ دل.

۲- پيناسه‌ى دووهم: (الفيروز آبادي) ده‌لى: (الإِيمَانُ: الثَّقَّةُ وَإِظْهَارُ الْخُضُوعِ وَقَبُولُ الشَّرِيعَةِ)^(۶).

(۱) ج ۳ ص ۹۹.

(۲) ص ۲۶.

(۳) ص ۱۸، ط ۲۲.

(۴) ج ۱، ص ۵۹۸.

(۵) لسان العرب، ج ۱۳، ص ۲۳.

(۶) القاموس المحيط، ج ۴، ص ۹۹.

واته: (ئیمان) بریتیه له متمانه پێ بوون و، خستنه پرووی ملکه چیی و پهسند کردنی بهرنامهی خوا.

۳- پیناسهی سییه: (راغب الأصفهانی) له کتیبه ناودارهکی خۆیدا^(۱) وردتر و پروونتر، پیناسهی ئیمان دهکات له پروانگهی شهرعهوه و له زاراوی شهرعداو دهلی:

(وَالْإِيمَانُ يُسْتَعْمَلُ تَارَةً اسْمًا لِلشَّرِيعَةِ الَّتِي جَاءَ بِهَا مُحَمَّدٌ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ، وَيُوصَفُ بِهِ كُلُّ مَنْ دَخَلَ فِي شَرِيعَتِهِ مُقَرَّاً بِاللَّهِ وَبُبُوتِهِ، وَتَارَةً يُسْتَعْمَلُ عَلَى سَبِيلِ الْمَدْحِ، وَيُرَادُ بِهِ إِذْعَانُ النَّفْسِ لِلْحَقِّ عَلَى سَبِيلِ التَّصَدِيقِ، وَذَلِكَ بِاجْتِمَاعِ ثَلَاثَةِ أَشْيَاءَ: تَحْقِيقُ بِالْقَلْبِ، وَإِقْرَارُ بِاللِّسَانِ، وَعَمَلٌ بِحَسَبِ ذَلِكَ بِالْجَوَارِحِ، وَيُقَالُ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنَ: الْإِعْتِقَادِ، وَالْقَوْلِ الصَّادِقِ، وَالْعَمَلِ الصَّالِحِ، إِيْمَانٌ).

واته: جاری واهیه وشهی ئیمان به کاردی و مهبهست پێی ئهو شهریهت و بهرنامهیه که موحهمهده (صلی الله علیه وسلم) له خواوه هیئاویهتی، ههروهها ههركهسیکیش که چۆته نیو ئهو بهرنامهیهوهو دانی به خوادا هیئاوه و، به پیغه مبهرایهتی موحهمهده (صلی الله علیه وسلم) هیئاوه، ئهویش به ئیمان وهصف دهکری، جاری واش ههیه وشهی ئیمان به کاردیهیتری وهک مهدهح کردن و پێدا ههڵدان و، مهبهست پێی تهسلیم بوونی مروقه له ناخهوه بو ههق، به شیویهک که به راستی بزانی، ئهویش له حالیکدا دهبی که سی شتی تیدا کو ببهنهوه:

یهک: ئهو شته به دل به راست بزانی.

دوو: به زمان دانی پێدا بێنی.

سی: به ئەندامهکانیشی به پێی ئهوه رهفتار بکات.

ئنجا به ههركام له ئیعتیقادی نیو دل و، قسهی راستی سهز زمان و، کردهوی چاکي ئەندامهکانیش، ههركامیکیان به جیا جیاش پێیان دهگوتری ئیمان و، به ههرسیکیشیان پێیان دهگوتری ئیمان.

۴- پیناسەى چوارەم: ئەوێهە کە زۆریەى پیشینی چاکمان لەسەرى ریککەوتوون، بەلکو بوخاریی رەحمەتى خواى لى بى گوتوویەتى: زیاتر لە هەزار لە زانیانی ئۆمەمەتى پیغەمبەر (صلی اللہ علیہ وسلم) لە شارەکانى مەککە و مەدینە و کووفە و بەصرەو شام و میسر و ئەوانەم بیستووە، کە گوتوویانە: (الإیمانُ: قَوْلٌ وَعَمَلٌ، یزید وینقص)، واتە: ئیمان قسەیه و کردەوێه، زیاد دەکات و کەم دەکات^(۱).

هەر وەها زۆریەى زانیان لە پیناسەى ئیمان دا گوتوویانە: (الإیمانُ: قَوْلٌ وَعَمَلٌ، قَوْلُ الْقَلْبِ وَاللِّسَانِ، عَمَلُ الْقَلْبِ وَالْجَوَارِحِ)^(۲)، واتە: ئیمان قسەیه و کردەوێه، قسەى دڵ و زمان و، کردەوێ دڵ و ئەندامەکان.

هەلبەتە مەبەستیان لە قسە (قول) کە دەلێن: (قَوْلُ الْقَلْبِ) قسەى دڵ: قبوول کردنى دڵ، هەر وەها قسەى زمان: دان پێداهینانى زمان، یانى: قسەى دڵ بەراست زانینى دڵ، قسەى زمانیش دان پێداهینانى زمان، بەلام (عَمَلُ الْقَلْبِ وَالْجَوَارِحِ) کردەوێ دڵ و ئەندامەکان، بریتیه لە خویشیستنى ئەوێهە کە عەقل و دڵ بە راستیان زانیووە، دانیان پێدا هیناوە، کە بە دڵ پەسەندى بکات و قبوولی بکات و خوشى بوێ، کردەوێ ئەندامەکانیش ئەوێهە کە بە جەستە و بە ئەندامەکانى، بە پێى ئەوێهە بە رێوێهە بچێ و رەفتار و مامەلە بکات.

۵- پیناسەى پینجەم: پیناسەى خۆمە کە لە مەوسووعەى: (الإسلامُ کَمَا یَتَجَلَّى فِي كِتَابِ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ)^(۳) لە (الکتاب الثانی) دا، کە ناوونیشانەکەى ئاوایه: (مفهوم الإیمان والكفر وثمارهما والمقارنۃ بينهما)، بەو شیوێهە پیناسەى ئیمانم کردووە:

(۱) برپوانە: (شرح أصول اعتقاد أهل السنة والجماعة)، للألکائی، ج ۵ ص ۸۸۶، و (فتح الباری) لابن حجر العسقلانی، ج ۱ ص ۴۷، هەر وەها: مەوسووعەى: (ئیمان و عەقیدەى ئیسلامی)، بەرگی یەکەم، لاپەرە (۴۶۰).

(۲) برپوانە: (صحیح مسلم بشرح النووي. ج ۱ ص ۱۴۶)، هەر وەها: (شرح السنّة للبخاری) ج ۱ ص ۳۸، ۳۹، هەر وەها: (التمهید، لابن عبدالبر) ج ۹، ص ۲۳۸-۲۴۳.

(۳) الطبعة الثانية، ص ۱۰۹.

(الإِيمَانُ: هُوَ النُّورُ الَّذِي يَكْتَسِبُهُ الْإِنْسَانُ بِتَوْفِيقِ اللَّهِ وَتَسِيرِهِ وَهِدَايَتِهِ، وَمُسْتَقَرُّهُ الْقَلْبُ، وَلَكِنْ يَنْعَكِسُ ضِيَاؤُهُ عَلَى بَاطِنِ الْإِنْسَانِ، فَيُثْمِرُ فِيهِ الْيَقِينَ وَالطَّمَأْنِينَةَ وَالتَّصَدِيقَ، وَكَذَلِكَ يَنْعَكِسُ عَلَى ظَاهِرِهِ، فَيُزَيِّنُهُ بِالْإِقْرَارِ وَالسَّمْعِ وَالطَّاعَةِ وَالْإِتِّبَاعِ، وَيَجْعَلُهُ مُتَحَلِّياً بِالْفَضَائِلِ النَّفْسِيَّةِ وَالْخُلُقِيَّةِ، كَالشَّمْسِ الَّتِي تُضِيءُ بِشُعَاعِهَا مَا حَوْلَهَا وَمَا بَعْدَ عَنْهَا).

که به کوردیی مانایه که ی ئاوایه:

ئیمان ئەو پرووناکییهیه که مروڤ و دهدهستی دینێ، به هۆی ئەوهوه که خوا دهستی دهگری و، کاری ئاسان دهکات و پڕینمایی دهکات و، نشینگه ی ئیمان به شیوهی سه رهکیی بریتیه له دل، به لام پڕۆشنایی ئیمان له سه ر دهرون و دیوی نیوهوهی مروڤ عه کس دهیتهوه و ده ده که وێ و، دلنیا بوون و ئارامیی و به راست زانیی تیدا به رههم دینێ، ههروهها ئیمان له سه ر پڕواله تی ئینسان و له سه ر دیوی دهروهی ئینسانیش شوینهواره کانی ده ده که ون و، پڕواله تی ئینسان و جهسته ی ئینسان جوان دهکات، به دان پێدا هینان و، گوێ گرتن و فه رمانبه ری کردن و شوین که وتن، ههروهها ئیمان ئەو مروڤه وای له دهکات که به سیفه ته به رزه دهروونییه کان و، ئاکارو په وشته پڕواله تییه کان برازیتهوه و، ئیمان وهک خۆریک وایه که به تیشکه که ی دهروبه ره که شی و ئەوهش که لێی دووره، پرووناک دهکاتهوه.

ئنجا پێشتریش گوتم و لێره ش دووباره ی ده که مه وه: که ئیمه له بهرکارهینانی وشه ی (ئیمان) له م زنجیره ئالقه ی بابه تی: (دروهشاهیه ی ئیمان و پووجه لێی ئیلحاد) دا، مه به ستمانی پێی (خواناسیی) یه، که پێچهوانه ی (ئیلحاد) ه، ئیلحاد واته: لادان له خوا و داننه هینان به بوونی خوا دا.

ئهمه به کورتیی پێناسه ی ئیمان بوو.

برگهی دووهم: پیناسهی ئیلحاد:

أ- له روانگهی زمانه وانیه وه:

۱- (راغب الأصفهانی) له پیناسهی (إلحاد) دا ده‌لی: (اللَّحْدُ: حُفْرَةٌ مَائِلَةٌ عَنِ الْوَسْطِ وَقَدْ لَحَدَ الْقَبْرُ: حَفَرَهُ، وَكَذَلِكَ الْاَحَدُ، وَقَدْ لَحَدْتُ الْمَيِّتَ وَالْاَحَدْتُ: جَعَلْتُهُ فِي اللَّحْدِ، وَيُسَمَّى اللَّحْدُ مُلْحَدًا، وَذَلِكَ اسْمُ مَوْضِعٍ مِنَ الْاَحَدْتُهُ، وَلَحَدَ بِلِسَانِهِ إِلَى كَذَا: مَالَ، قَالَ تَعَالَى: ﴿لِسَانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ﴾ (۱۳) النحل، من لَحَدَ وَقُرِئَ "يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ" وَاللَّحْدَ فَلَانْ: مَالَ عَنِ الْحَقِّ (۱).

واته: وشه‌ی (لَحْدَ) قَوْلْتِيْكه له نيوه راست لا ده‌دا به لایه‌کدا {به کوردی پی‌ ده‌لین: لا گۆر، تهنیشتی گۆره‌که ده‌کۆلن، دواپی جه‌نازه‌که ده‌خه‌نه نه‌و شوینه‌وه، نه‌ک نیوه‌راستی گۆره‌که}، ده‌گوتری: (لَحَدَ الْقَبْرُ: حَفَرَهُ) گۆره‌که‌ی هه‌لقه‌ند، هه‌روه‌ها (الْاَحَدَ) یانی: گۆره‌که‌ی هه‌لقه‌ند، یاخود لا گۆری کرد، (لَحَدْتُ الْمَيِّتَ وَالْاَحَدْتُه جَعَلْتُهُ فِي اللَّحْدِ)، (لَحَدْتُ الْمَيِّتَ وَالْاَحَدْتُه) هه‌ردووکیان، واته: خستمه نه‌و لا گۆره‌وه، (وَيُسَمَّى اللَّحْدُ مُلْحَدًا)، (مُلْحَدَ) که‌سیکه خراوه‌ته لا گۆره‌وه وای پی ده‌گوتری، ته‌ویش ناوه‌و بو ته‌وه دانراوه، هه‌روه‌ها: (الْاَحَدْتُه) واته: خستمه لا گۆره‌وه، (وَلَحَدَ بِلِسَانِهِ إِلَى كَذَا: مَالَ) واته: زمانی لادا، وه‌ک خوی به‌رز ده‌فرموی: ﴿لِسَانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ﴾ (۱۳)، واته: زمانی ته‌و که‌سه‌ی که به لایدا لاده‌ده‌ن، زمانی غه‌یری عه‌ره‌بییه.

ته‌وه یه‌کیکه له دوو خویندنه‌وه‌کان، (يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ) ته‌گه‌ر بلی: (يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ، لَحَدَ، يُلْحِدُ، يَعْنِي مَالَ يَمِيلُ)، هه‌روه‌ها: (الْاَحَدَ يُلْحِدُ) ته‌ویش هه‌ر یانی: (مَالَ، يَمِيلُ)، {به‌لام (لَحَدَ) (ثلاثي) ه و، (الْاَحَدَ) (رُباعي) ه و هه‌ردووکیان یه‌ک مانایان هه‌یه‌ه}، (وَالْاَحَدَ فَلَانْ: مَالَ عَنِ الْحَقِّ) واته: له هه‌ق لایدا، هه‌تله‌ بوو.

۲- ههروهها (لِسانِ العَرَبِ)یش^(۱) هه ر بهو شیوهیهی راغیبی ئه صفه هانیی، وشه ی (نیلچاد) شی ده کاته وه.

۳- خاوه نی (المُعْجَمُ الوسيط) ده لی: (لَحَدَ، يَلْحَدُ، لَحْدًا، مَالَ عَنْ طَرِيقِ الْقَصْدِ، وَيُقَالُ: مَالَ السَّهْمُ عَنِ الْهَدَفِ: عَدَلَ عَنْهُ ...، وَاللَّحْدَ السَّهْمُ عَنِ الْهَدَفِ: عَدَلَ عَنْهُ، وَاللَّحْدَ فَلَانُ: عَدَلَ عَنِ الْحَقِّ)^(۲).

ئه مېش به هه مان شیوه ده لی: (لَحَدَ، يَلْحَدُ، لَحْدًا) واته: له رپی راست لایدا، ههروهها ده گوتری: تیره که له ئامانجه که (له نیشانه که) لایدا، ده شگوتری: (اللَّحْدَ السَّهْمُ عَنِ الْهَدَفِ) هه ر به هه مان شیوه، یانی: تیره که لایدا و نیشانه ی نه پیکا، ههروهها ده گوتری: (اللَّحْدَ فَلَانُ) یانی: له رپی هه ق لایدا.

۴- ههروهها (المنجد)یش^(۳)، دیسان له باره ی وشه ی نیلچاده وه ههروهه وان ده لی.

ب- له روانگه ی شه رعیه وه:

خاوه نی: (المنجد) له پێناسه ی (ملحد وملحدة)دا، گوتویه تی:

(الإلحادُ: مَصْدَرُ اللَّحْدِ: الْكُفْرُ، ... وَالْمُلْحِدُ الْجَمْعُ مَلَا حِدَةً وَمُلْحِدُونَ: الْكَافِرُ، الْمَلَا حِدَةُ: فِرْقَةٌ مِنَ الْكُفَّارِ يُسَمَّوْنَ بِالذَّهْرِيِّينَ وَبِالذَّهْرِيَّةِ).

واته: (إلحاد) چا وگی (اللَّحْدَ)یه، که واته: (إلحاد) یانی: کوفر، (مُلْحِد)یش که به (مَلَا حِدَةً وَمُلْحِدُونَ) کو ده کریتته وه (مُلْحِد)، واته: کافر، بیبروا، (مَلَا حِدَة) کو مه لیکن له کافره کان پێیان ده گوتری: (ذهریین) و پێشیان ده گوتری: (الذَّهْرِيَّة).

که واته: (مُلْحِد): که سیکه دان به بوونی خوادا ناهینن و، (نیلچاد) واته: دان نه هینان به بوونی خوادا (سبحانه وتعالی)، شایانی باسه: خوا (سبحانه

(۱) ج ۳، ص ۳۸۸-۳۹۰.

(۲) ص ۸۱۷.

(۳) ص ۷۱۵، ط ۴۳.

وتعالی) وشەى (ئیلحاد)ى به کارهیناوه له قورئاندا، به لام به مانای لادان له ناوه کانی یان له ئایه ته کانی خوا به کارهینراوه، وهك ده فەرموى:

﴿وَلِلّٰهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنٰى فَادْعُوْهُ بِهَا وَذَرُوْا الَّذِيْنَ يُلْحِدُوْنَ فِيْ اَسْمَائِهِۦٓ سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوْا يَعْمَلُوْنَ﴾ (۱۸۰) الاعراف.

واته: خوا ناوه هه ره چاکه کانی هه ن، هه ر به و ناوه هه ره چاکانه ی لێ پیاڕینه وه و، واز له وانه بیئن که لادان ده که ن له ناوه کانییدا.

ههروه ها له سووره تی (فصلت) دا خواى پهروه ردگار وشەى (ئیلحاد)ى بۆ که سانیک به کارهیناوه که لادان ده که ن له ئایه ته کانی خوا دا (سبحانه وتعالی)، وهك فەرموویه تی:

﴿إِنَّ الَّذِيْنَ يُلْحِدُوْنَ فِيْٓ ءَايٰتِنَا لَا يَخَفُوْنَ عَلَيْنَا﴾ (۴۰)

واته: به دلنیاى ئه وانه ی لادان له ئایه ته کانماندا ده که ن، لیمان ناشیڕینه وه و په نهان نابن.

که واته: وشەى (ئیلحاد) له قورئاندا به کارهینراوه، به لام نهك به و اتا باوه ی ئیستای واته: (دان نه هیئان به بوونی خوا دا)، به لکو به مانای لادان له ناوه کانی خوا، یان له ئایه ته کانی خوا و له بهرنامه ی خوا.

به لێ: (ئیلحاد) وهك چه مک و واتایهك که ئیستا باوه: بریتیه له حاله تیک که له ئینساندا دیته دی، داننانی به بوونی خوا دا، که خۆی و دهووبه ری و که ردوون، به دیهینهر و په رور دگار و خاوه نیکیان هه بی، له قورئاندا به کارهینراوه، به لام بیگومان وشەى بیروایی (کفر) که له ئه سلدا به مانای: داپۆشینی هه ق و دان پێداهیئانیه تی، چه مکه که ی (ئیلحاد) یش ده گریته وه و ئیلحادیش هه ر جوړیکه له جوړه کانی کوفر.

ئهمه پێناسه ی هه ر کام له ئیمان و ئیلحاد.

باسى دووھەم

گرنگى و پىويستى ئيمان

دەستپىك

ئيمان و خواناسىيى لە زۆر پوۋەھە پىويستە لە ژيانى مەۋقۇدا: لە ژيانى تاكدا، لە ژيانى خىزاندا، لە ژيانى كۆمەلگادا، دەگونجى لەو بارەھە زۆر بە دوور و دىرژى قسە بىكەين، بەلام لەبەرئەھەى بابەتەكەى ئىمە، باسى خواناسىيە، باسى ناسىنى خوايە، ھەرۋەھا باسى پىچەوانەكەيەتى، كە ئىلحد و خوانەناسىيە، بۆيە بە كورتىيى ئەو باسانە دەكەين كە پەيوەستن بە خواناسىيەھە و، لىرەش لە ھەوت پوۋەھە، باسى گرنگى و پىويستى خواناسىيى دەكەين:

۱- لە روۋى فېكرى و پەيبردن بە راستىيەكانەھە:

ئيمان بە خوا، بناغەى زانين و زانستە و چەقى ھەموو زانستەكانە و، لە راستىيدا دواى ئەھەى مەۋقۇ خوا دەناسى، چەقىكى دەست دەكەوى، لە روۋى فېكرىيەھە، لە روۋى عەقلىيەھە، چەقىكى دەست دەكەوى كە ھەموو شتەكانى

دىكە بەيىيەۋە پەيۋەست بىكەتەۋە، ھەر بۆيە خوا (سبحانە وتعالى) لە بارەى ئەوانەۋە كە خوا نانسەن، دەفەرمۇي:

﴿وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ ۚ أُولَٰئِكَ هُمُ الْحَشِرُ﴾

واتە: ۋەك ئەوانە مەبن كە خاۋان لە بىر چو، خواش خۆيانى لە بىر بردنەۋە، ئىنسان كاتىك كە خاۋانانسى، خۆيشى نانسى، خۆيشى لى ۋن دەبى، خۆى لى بىر دەبى، نازانى لە كۆيە ھاتە! نازانى بۆ كۆى دەچى! نازانى كى ھىناۋىيەتى! نازانى بۆچى ھاتە! نازانى دەبى چى بىكە! نازانى چى چاكە ۋ چى خراپە!!

بەلى لە راستىدا خاۋانسىيى بىناغەى خۆناسىنە ۋ، بىناغەى گەردوون ناسىنە ۋ، بىناغەى دەۋرەبەر ناسىنە، ھەرۋەھا بىناغەى شت زانىنە، (ابن تىمىيە) رەھمەتى خاۋى لى بى قسەيەكى جوان دەكات، دەلى: (وَالْعِلْمُ بِهِ أَعْلَى الْعُلُومِ، وَغَايَةِ الْعُلُومِ، وَمُنْتَهَى الْعُلُومِ، وَتَحْقِيقُ الْعُلُومِ، وَأَصْلُ الْعُلُومِ، فَهُوَ أَصْلُ لِحَقِيقِ تِلْكَ الْعُلُومِ الَّتِي بِهِ تَسْتَحَقُّ بِهَا أَنْ تَكُونَ عُلُومًا) ^(۱).

واتە: زانىارى بە خوا، بەرزترىنى زانىارىيەكانە ۋ، ئەو پەرى زانىارىيەكانە ۋ، ئامانجى زانىارىيەكانە ۋ، ساغکردنەۋەى زانىارىيەكانە ۋ، بىنچىنەى زانىارىيەكانە ۋ، بىرۋا بوون بە خوا (سبحانە وتعالى) بىنچىنەيەكە بۆ ئەۋە كە ھەموو ئەو زانىارىيەكانەى دىكە ساغ بىنەۋە ۋ نۆۋرۋىكىان پەيدا بى ۋ، شايسىتەى ئەۋە بن كە پىيان بگوتى: زانىارىيە.

قسەكەى زۆر جوانە: چونكە ئەگەر دان بە بوونى خاۋا نەھىترى، واتە: دەبى ھەموو سەرەتا عەقلىيەكان ۋ ھەموو بەلگە نەۋىستە عەقلىيەكان، رەت بىرئەۋە:

۱- ھەموو پەيدا كراۋىك پەيدا كەرىكى ھەيە.

۲- ھەموو رىكخراۋىك رىكخەرىكى ھەيە.

۳- ھەموو مشوور لى خوراۋىك مشوور خۆرىكى ھەيە.

۴- ھەموو سەرپەرشتىيىكرائىك سەرپەرشتىيىكەرىكى ھەيە.

۵- ھەموو تەگبىر بۇ كراۋىك تەگبىر كرىكى ھەيە.

ھەموو ئەوانە دەبى رەت بىرىنەو، كە ھەموويان وا لە مەرۇف دەكەن خوا بناسى، ئەمە جگە لە مەسەلەى زگماك (فطرة) و، جگە لە واقع و مېژووى بەشەر و، جگە لە وەحىي، كە دوايى باسيان دەكەين.

۲- لە پرووى رەوشت و بەھايەكانەو:

لە پرووى رەوشتەووش ديسان خواناسىي زۆر گرنگ و پىويستە، چونكە بىرپا بە خۇ بوون و، خواناسىين، بناغە و جەوھەرى رەوشت و ئاكارەكانە و، بەبى خواناسىي، ھىچ شتىك واتاي نىە، راستگوىي باشە، درۆ كردن خراپە، دەستپاكىي باشە، خيانەت خراپە، وەفادارىي باشە، بى بەلىنىي و بى پەيمانىي خراپە، كى وا دەلى؟! بەلگەت چىە؟! ھەللا و ھەرام، يانى چى؟! ھەللا و ھەرام، خوا ديارىيان دەكات، ئەو رەوشتە باشە، ئەوھيان خراپە، كى وا دەلى؟! كەسىك كە بەرژەوھندىي لە درۆدايە، ئەگەر خوا نەبى و رۆژى دوايى نەبى، بۆچى راستىي بلى؟

كەسى بەرژەوھندىي لە دزىيدا بى، بۆچى دەستپاك بى؟

كەسىك بەرژەوھندىي دىيائى لە بى بەلىنىي و بى پەيمانىيدا بى، بۆچى خاوەن بەلىن بى؟

كەسىك بەرژەوھندىي لە خۇ بەزلىگىي و دلرەقىي و خوین رېژىيدا بى، بۆچى خۇ بەكەم زان و بە رەحم بى؟!

لە راستىيدا رەوشت و بەھايەكان ھىچ واتايەكيان نامىنى، بە بى خواناسىي.

۳- له رووی ئارامیی و ئۆخزنیی دهر و ونه وه:

تهنیا به ئیمان به خوا، به خواناسیی، واتا بۆ ژیانی مرۆف پهیدا دهیی، مرۆف بهرچاو پروون دهیی و دلنیا دهیی، دلی دادهسکنی و ئۆخزن و ئارامیی بۆ دی، وهك خوی پهروهر دگار له سوورپهتی (الرعد) دا دهفه رموی:

﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ﴾ (۲۸)

واته: ئهوانه ی بر وایان هیناوه به یادی خوا دلان دادهسکنی و ئۆخزنی بۆ دی و ئارام دهیی، ئاگادار بن! تهنیا به یادی خوا دلان ئارام دهگرن.

له راستییدا بهی پهیوهندیی له گهڵ خوا، مرۆف شوینی ئیعرابی خوی له گهردووندا نایینی، ئهصله نازانی کی هیناویهتی؟ له کوپوه هاتوه؟ بۆچی هاتوه؟ بۆ کوێ دهچی؟ وهك خوا له سوورپهتی (الأنعام) دا، زۆر جوان حالهتی ئینسانی خواناس و ئینسانی خوانه ناس، ئینسانی ئیماندار و ئینسانی بیرومان، بۆ وینا دهکات، دهفه رموی:

﴿أَوَمَنْ كَانَ مِيتًا فَاحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا كَذَلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ (۱۲۲)

واته: ئایا كهسیك كه مردوو بوو، زیندوو مان كرده وه {وهك جهسته زیندوو بوو، بهلام له پرووی پرووح و ناخ و مهعنه و بییه وه له پرووی دهر و ونیه وه، مردوو بوو، به هوی ئیمان وه زیندوو مان كرده وه} و پروناکییه کمان پێدا كه له نیو خهلكیدا پێی بر وای {بهه پێی خوی پێی بیینی، دهر و بهی خوی پێی بیینی، رابردووی خوی پێی بیینی، بزانی له کوپوه هاتوه؟ ئیستای خوی پێی بیینی بزانی بۆچی هاتوه! داهاتووی خوی پێی بیینی، بزانی بۆ کوێ دهچی؟ خاوهنی خوی پێی بناسی، ئهرکی خوی لهم ژیان هه دا بزانی، كه ئهوه حالهتی ئینسانی بر وادار و خواناسه}، ﴿كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا﴾، {ئایا كهسیکی ئاوا كه به

ھۆى خوا ناسىيى و ئىمانەۋە، ھىدايەتەمان داۋە و خىستوۋمانەتە سەر ۋوناكىي،
 ۋەك كەسىك ۋايە لە تارىكايان دايە، ئىشيان دەرياز نابى؟ {تەماشاي راپرەدوى
 دەكات: تارىكايىيە و نازانى لە كۆيۈ ھاتو، تەماشاي ئىستاي دەكات تارىكايىيە و
 نازانى بۆچى ھاتو؟ تەماشاي داھاتوۋى دەكات، تارىكايىيە و نازانى بۆ كۆي
 دەچى؟ تەماشاي سەرۋەدى خۆي دەكات خۆي بى خاۋەن دەيىنى و، خۆي بى
 ئامانچ دەيىنى، خۆي بى مراد دەيىنى، بۆيە خوا دەفەرەمۇي: ﴿كَذَلِكَ زَيْنَ
 لِّلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾، ئاۋا بۆ يىپروايەكان ئەۋەدى كە دەيكەن، بۆيان
 رازىتراۋەتەۋە.

كە يىگومان لەلەيەن شەيتانەۋە بۆيان رازىتراۋەتەۋە، ئەگەرنا لە راستىيدا
 كوفر ھەموۋى تاللاۋە، كوفر زەلەكايىكە ھەر كەسى بىكەۋىتى، تىيدا نغروۋ دەيى،
 تىيدا دەخنى، بەلام شەيتان جارى ۋايە شتى خراپ بۆ خەلك دەرايىتەۋە،
 بۆيان جوان دەكات و تامى لى دەكەن، ھەرۋەك چۆن كەسىك كە گرەنەتا دەگرى،
 ئاۋى شىرىن و زولالى لەسەر زارى تالە، شتىكى شىرىن بخوات، لەسەر زارى
 زەقنەبوۋتە، چونكە مىزاجى تىكچوۋە، ئىنسانى مولچىدو يىپرواۋ خوانەناسىش،
 مىزاجى تىكچوۋە، ئەگەرنا ئەۋە چ ژيانىكە ئەۋە دەرئى، ژيانەكە ھەموۋى
 بىرىتە لە تارىكايى و بە تارىكايان ئابلۇۋقە دراۋە، ۋەك خوا (سبحانە وتعالى)
 فەرەموۋىيەتى.

AliBapir

راگەباندنى مەكتەبى مەۋىسە غەلى بابىر

archive.org/details/@alibapir

AliBapir

Google Play

App Store

QR codes

AliBapir

QR code

AliBapir

راگەباندنى مەكتەبى مەۋىسە غەلى بابىر

YouTube

AliBapir

QR codes

راگەباندنى مەكتەبى مەۋىسە غەلى بابىر

۴- لە رووی خیزانیی و کۆمەلایەتییەوه:

هەروەها خواناسیی و ئیمان لە رووی خیزانیی و کۆمەلایەتییەوه، گەرنە و پێویستە، چونکە ئیمان بناغەی خیزان و خزمایەتیی و پەيوەندییە کۆمەلایەتییەکانە، ئیمان پێت دەلێ: ئەو ئافەرتە بۆ تۆ ھەڵالە و بە پێی گریبەستێک بۆتە ھاوسەری تۆ، ئەو ھیان دایکتە، ئەو پیاو بەتە، ئەوانە براتن، ئەوانە خوشکتن، ئەوانە کۆرتن، ئەوانە کچتن، ئەوانە خزمتن، ئەو ھەراوسیتە، ئیمان ئەو واتا و چەمکانە پەیدا دەکات و، لە راستیییدا ھەر پەیدا بوونی خیزان، بناغەییەکی ئیمانیی ھەیە.

ھەر بۆیە کاتی خۆی (ئەنگلز)^(۱) کتیبکی داناو، بە ناوی: (خیزان) دەلێ: دەبێ خیزان ھەلبەشیتەوه! ھەلبەتە ئەگەر ئیلحاد ھەبێ، کە مارکسیزم و دواتر لینینیزم و ستالینیزم و لەولا ماویزم، بە رەسمیی ئیلحادیان تەبەننێی کردبو بۆ دەولەتەکانیان، ئنجا ئەگەر ئیلحاد تەبەننێی بکری، مانایەکی نامییتەوه بۆ خیزان، کە بگوتری: تەنیا ئەو ئافەرتە بۆ ھەڵالە و بە پێی گریبەستێک بۆ تۆ ھەڵال بوو، ئەوانی دیکە قەدەغەن، کێ وا دەلێ؟ ئەگەر خوا وا نەفەرموی و خواناسیی لە ئارادا نەبێ؟!

لە راستیییدا خیزان مانای نامیین، خزمایەتیی مانای نامیین، دراوسییەتیی مانای نامیین، چاکەکاریی مانای نامیین، پەيوەندییە کۆمەلایەتییەکان، ھەلدەوشیتەوه، وەك ئیستا دەبینین، شتیکی ھێندە دوور نیە، لە ژيانی مولحیدەکاندا تەماشای بکە، ئەگەر راست بکەن لە گەڵ ئیلحادەکیاندا، ئەو شتانە ھەموویان: خیزان و خزمایەتیی و ریز و حورمەت و پەيوەندییە کۆمەلایەتییەکان، لە لای وان ھیچ واتایەکیان نیە.

(۱) فیدریک ئەنگلز: ۱۸۲۰-۱۸۹۵ز، برادەری نیزیکی (کارل مارکس) بوو، بروانە: الموسوعة المیسرة، ص ۶۹، ۷۰.

پرسىيارىڭىيان لە (پرىتشارد داوكىنزا) كىردو، كە ئايا كەسىڭ زىنا لە گەل مەحرەمەكان (محارم)ى دا، بىكات، واتە: لە گەل دايكى، لە گەل خوشكى، لە گەل كچى؟ تۆ ھەلۆستت لە بارەيەو چىيە؟ گوتويەتى: لە رووى عورفيەو خراپە!

ناتوانى ھىچ شتىكى دىكە يىنئەو، چونكە خوا دەفەرموى: ھەرپامە و، ھەيى خوا دەفەرموى: ھەرپامە، بەلام ھەختىڭ خوا و ھەيى و شەرىعت لە ئارادا نەمان، ھىچ واتايەك نامىنئەو بو ھەرپام و ھەلال، ئەو ئافرەتە كەيفى بەو پياو دى، يان ئەو پياو كەيفى بەو ئافرەتە دى، كەيفى خويانە داخو خوشك و بران، يان چىن؟! بۆيە لە رووى خىزانى و كۆمەلايەتییەو، خواناسى پىويست و گرنگە و، مەرقايەتیی پەكى لەسەرى كەوتو.

۵- لە رووى ئابوورى و گوزمەرانەو:

ھەرۋەھا ئيمان و خواناسى، بناغەى ژيانىكە كە خەلك تىيدا يەكسان بن، تىيدا ئازاد بن، دادگەرى ئابوورى تىدا بچەسى، بۆچى؟ چونكە بە ھۆى خواناسىيەو، مەرقەكان يەكسان دەبنەو لە بەرانبەر چاكە و نىعمەتەكانى خوادا؟ يەكسان دەبنەو لە بەرانبەر خوادا، ھەك بەندە، ھەرۋەھا يەكسان دەبنەو لە بەرانبەر چاكە و نىعمەتەكانى خوادا، كە ھەموويان ھەك يەك بەشيان پىيانەو ھەيە، بەلام ئەگەر ئيمان لە ئارادا نەبى، خواناسى لە ئارادا نەبى، ئەو كاتە بە شۆيەكى دىكە مامەلە دەكرى، ھەك دوايى باسى دەكەين.

۶- له رووی سیاسییوه:

ههروهها ئیمان و خواناسیی بناغهی دادگهریییه له رووی هوکمرانیی و سیاسیییشهوه، خوا (سبحانه وتعالی) له نایهتی ژماره (۲۵) ی سوورپهتی (الأنبیاء) دا باسی ئهوهمان بو دهکات، که ههموو پیغهمبهرانمان ناردوه بو ئهوهی خوا تاکه پهراستراوی مروقهکان بی و، تهنیا بهندایهتییی بو ئه و بکهن.

له نایهتی (۲۵) ی سوورپهتی (الحديد) یشدا خوا دهفهرموی: ههموو پیغهمبهرانمان سهلات و سهلامی خوايان لهسه ر بی، رهوانه کردوه تاكو خهك به دادگهریی بهرپوهبچی.

له سوورپهتی (الأنبیاء) دا دهفهرموی: ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ﴾ (۲۵).

واته: له پیش تودا هیچ پیغهمبهریکمان رهوان نه کردوه، مه گهر پیمان راگهیاندهوه، که جگه له من هیچ پهراستراو نین و، جگه له من بهندایهتییی بو کس مه کهن.

پیغهمبهران (عليهم الصلاة والسلام) له ئادهمهوه تاكو خاتمه (صلى الله عليه وسلم) هاتوون به خهك بلین: تهنیا خوا بپهراستن، تهنیا خوا شایستهی پهراستراو و بهندایهتییی بو کرانه، ئهوی دیکه، یان وهك خوته، که مروقهکانن، یان له خوار خوتهوهن، که رهوهك و ئارهلان و ماددهی بی ژیانن.

کهواته: ههموو پیغهمبهران بو چه سپاندنی خوا بهیه کگرتن (توحید) هاتوون.

ئنجا لهو لاشهوه دهفهرموی: ﴿لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ﴾ (الحديد، ۲۵).

۷- لە رووى تەبايىي نەتەۋەكانەۋە:

لە رووى ئاشتەۋايى نىۋان مروڧايەتتەۋە، خواناسىيى و ئيمان گىرنگە و، لە راستىيدا ئيمان و خواناسىيى بناغەى تەبايىي و پىكەۋە ژيانى نەتەۋەكانە، ۋەك خوا (سبحانە وتعالى) لە سوورەتى (الحجرات) لە ئايەتى (۱۳) دا دەفەرموى:

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ ﴿١٣﴾﴾

ۋاتە: ئەى خەلىكە! ئىۋەمان لە نىر و مېيەك ۋە دېھىناۋە، دوايى گىراۋمانن بۆ چەند نەتەۋە و ھۆزىك تاكو پىك ئاشنان، بەرپىزترتان لەلای خوا پارىزكاترتانە، بىگومان خوا زاناي شارەزاىە.

كەۋاتە: كەس لە كەس گەۋرەتر نىە و، ھىچ كەسك بۆى نىە بە ھۆى ئىنتىماي بۆ نەتەۋەكى ديارىيىكراۋە، خۆى بەسەر كەسكى دىكەدا ھەلىكىشى، كە ئىنتىماي بۆ نەتەۋەكى دىكەى ھەيە، ھەموو نەتەۋەكان و ھەموو ھۆز و تىرەكان، بە ويستى خوا دروست بوون و، ھەمووشيان دەچنەۋە سەر داىك و بابىك، كە ئادەم و ھەۋوان ھەلات و سەلامى خويان لەسەر بىت.

پاڭەياندى مەكتەپى مەلۇمىيەتلى باپىر

archive.org/details/@alibapir

AliBapir

www.alibapir.net

پاڭەياندى مەكتەپى مەلۇمىيەتلى باپىر

پاڭەياندى مەكتەپى مەلۇمىيەتلى باپىر

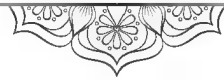
پاڭەياندى مەكتەپى مەلۇمىيەتلى باپىر

پاڭەياندى مەكتەپى مەلۇمىيەتلى باپىر

باسى سىيەم

زيان و شوينەوارە شوومەكانى ئىلھاد

دەستپىك

زيان و شوينەوارەكانى ئىلھاد زۆر زۆر، بەلام ئىمە لىردا لە ھەوت كورته خالدا بە گوشراوى باسيان دەكەين:

۱- لە رووى فيكرى و دۆزىنەوى راستىيەكانەو:

وہك پيشتريش باسماں کرد، ئەگەر ئىلھاد تەبەئىي بکړی، هېچ راستىيەك بوونی نابێ، نە سەرەتا عەقلىيەكان، لە پيش ھەمويانەو: ياسای ھۆكاريی، كە ياسای ھۆكاريی (قانون السَّبَبِيَّة) بناغەى ھەموو دۆزىنەوكانە، بناغەى ھەموو زانستىكە، ھەروەھا نە ياسای: (ھەموو رېكخراوێك رېكخەريكي ھەيە)، ھەروەھا ئىنسان كە كاتێك ئىلھاد تەبەئىي دەكات، چەقيكى نىە بۆى بگەرێتەو لە رووى فيكرى و عەقلىيەو.

۲- لە رووی رەوشت و بەھایەكانەوھ:

لە رووی رەوشت و بەھایەكانیشەوھ، لە سایەى شوومى ئىلھاددا، ھەموو شتێك رەوايە و جیاوازیی نیه لە نیوان: ھەق و بەتال، راست و چەوت، ستەم و دادگەری، ھەلال و ھەرەم، تێكدان و ئاوەدان کردنەوھدا، ھەمووی یەكسان دەیتەوھ، ئەگەر ھیساب بۆ خوا نەکری و ھیساب بۆ پوڤی دواى نەکری، ئەو کاتە مەروڤ تەماشای دەکات: ئەم تۆزە ژيانە دنیاىیەى ئیستای چۆن خۆشتر لى دەگوزەری، وا دەکات، با لەسەر ھیسابی تێكدانى ولات و، لەسەر ھیسابی تێكدانى ئاسوودەبى خەلکیش بى و، بە ھۆى خۆتەرپەری و، مال زەوتکردنى خەلک و، بە ھۆى گوناھ و تاوان و خراپەکارىشەوھ بى.

۳- لە رووی دەروونىیەوھ:

زىان و شوینەوارى شوومى ئىلھاد زۆر و جۆرا و جۆرن و، خراپترینیان ئەوھىە کە لە رووی دەروونىیەوھ، مەروڤ تووشى دلە راوکە و بى ئامانجى و پەشبینى و تاریک بینى دەکات: تەماشای رابردوى خۆى دەکات، ھەر تاریکە، نازانى لە کۆى ھاتوھ؟ تەماشای ئیستای دەکات، تاریکە، نازانى بۆچى ھاتوھ؟ ئەرکى چىیە و بۆچى دروستکراوھ؟! ھیکمەت لە بوونى چىیە؟! تەماشای داھاتوى خۆى دەکات، ھەر تاریکە و نازانى بۆ کۆى دەچى؟

واتە: کەسێک لە سەرۆى خۆیەوھ نابینى، مشوورخۆرى بى، خەم خۆرى بى، پەرەردگارى بى، تەگبىرکارى بى، بۆیە زۆر لە مولحیدەکان ئەوانەى کە زۆر بە ئىلھاددا چوونەتە خوار، سەرەنجامیان بریتىە لە خۆ کوشتن، وەک لە ژمارەيەک لە مولحیدەکان روویداوھ.

۴- لە رووی خىزانىي و كۆمەلايەتتەوہ:

پىشتىرىش باسماڭ كىر كە زىيان و شوئەندەوارىكى شوومى ئىلھاد، برىتتە لە ھەلۋەشەنەوہى خىزان و پىچراندنى پەيوەندىيەكان، چونكە ئەوہى كە واتا پەيدا دەكا بۇ خىزان، پىش ھەموو شتىك ئەوہىيە كە ئەو ژن و پياوہ بۇ يەك ھەلەلن، لەبەر ئەوہى لەسەر بناغەى گرىئەستىكى شەرعىي پىكەوہ ھاوسەرگىرييان كىردوہ، وەك لە ئايىن دا^(۱) ھەيە، ئىنجا وەختىك وەجىي نەبى، ئەوہ ھىچ واتايەكى نامىنى كە بگوتى: ئەوانە باب و دايكن، دەبى رىزان لى بگىرى، ئەوانە نەنك و باپىرن، ئەوانە مام و خالڭ، ئەوانە پوور و پلكن، ئەوانە كور و كچن، ئەوانە خوشك و بران، ئەوانە خزمىن، ئەوانە دراوسىن، ھەموو ئەو بەھاو ئاكارە خىزانىي و كۆمەلايەتتەوہ، لە سايەى شوومى ئىلھاددا لە بەين دەچن و، ھىچ واتايەك نامىنئەوہ نە بۇ خزمىيەتتى، نە بۇ رىزى باب و دايك، نە بۇ رەحم و بەزەبى، نە بۇ چاكەكارىي، ھىچ واتايەك نامىنئەوہ لە سايەى ئىلھاددا، بۇ ھىچ رەوشت و بەھايەك.

۵- لە رووی ئابوورىي و گوزەرانەوہ:

لە ھالىكدا كە خواناسىي و ئيمان بناغەى ئابوورىيەكى يەكسانە بۇ مەرقەكان، كە لە بەرانبەر نىعمەتەكانى خوادا ھەموويان خويان يەكسان بىيىنەوہ، بە پىچەوانەوہ: لە سايەى شوومى ئىلھاددا، قىرى و پىرى، چىنايەتتى و، ھەر كەس بۇ خوى و، ھى خۆم بۇ خۆم، ھى تۆش دەخۆم، دىتە ئاراوہ، وەك ئىستا لە واقىعى جىھانى سەرمایەدارىي و لە سايەى كاپىتالىزىمدا دەبىيىن:

(۱) ئايىن (دىن) بە مانا و چەمكە عورفىي و باوہكەي، ئەگەرنا ماناى ئەسلىي (دىن) بەرنامە و رىيازى ژيانە، ھەرچىيەك بى و لە ھەر كەسكەوہ بى.

كە (۰.۵٪) ى وارىداتى دىيا، ھى (۰.۹۵٪) ى خەلگە و، (۰.۹۵٪) ى وارىداتى دىيا بە تايىبەت لە جىھانى سەرمايەدارىيدا، ھى (۰.۵٪)!

كە ئەو شىيىكى زۆر زەقە و ئىلھاد و خوانەناسىيى و بى وىژدانىيى و لە خوا دووركەوتنەو، ئا ئەو ى بۆ بەرھەم ھىناوين، وىپراي ئەو ى كە لە پرووى جەنگ و كوشتارىشەو، دىيارە ئىلھاد چى بەرھەم ھىناو! ھەرەھا لە پرووى بەرھەم ھىنانى چەكى كۆ كۆزىشەو، شارەزايانى بوارى چەك و تەقەمەنى دەلئىن: زلھىزەكان بە تايىبەت ئەوانەى مافى (فىتئۇ)يان ھەيە واتە: (ئەمرىكا و بەرىتانىا و فەرەنساو پرووسىياو چىن) ئەو پىنج دەولەتە بايى ھىندە چەكى كۆ كۆزىيان ھەيە، بە تايىبەت چەكى نىوكىيى، كە ھەوت جارەن ھەموو خەلگى سەر زەوى پى قەلاچۆ بىرى!! ئەو ھەش بەرھەمى زانستىكە - ھەرچەندە زانست بۆ خۆى شىيىكى باشە - بەلام زانستىك بە دەست ئەھلى كوفر و ئىلھادەو بى، ئا ئەو بەرھەم دىئى.

۱- لە پرووى ھوكم و سىياسەتەو:

ھەرەھا لە ساىەى ئىلھاددا، چەوساندەو ھو خۆ سەپاندن، ھاكم دەبى، با چەند وىنەيەكى خىرا بىنەنەو:

ئەدىبىيىكى ناودارى پرووسىيى بە ناوى: (ألكسندر سولجنستين) خاوەنى پاداشتى نۆبىل دەلئى: لە ماو ى ھوكمى بەلشەفىيى دا (۵۵) مىليۇن كەس لە يەكىتى سۆڧىەتى لە بەين چوون، كە لە سەردەمى (لېنىن)دا دەستى پىكرد و تەنبا لە پەلامارى پاككردنەو (حملاتُ التطهير)دا، لە ماو ى سالانى: (۱۹۳۶ - ۱۹۳۹) دا، لە ماو ى (۳) سالدا: (۸ - ۱۰) مىليۇن كەس لە يەكىتى سۆڧىەت قەلاچۆ كرەن، ھەر لەبەر ئەو ى دەيانگوت: نەياري فىكرى ماركسىزم لىنىنىزمىن!^(۱)

(۱) لە سەردەمى ھوكمپرانىي ستالين دا: (۱۹۲۴-۱۹۵۳)، دەورى (۲۰) بىست مىليۇن كەس كۆزراون، برۋانە: (وهم الشيطان: الإلحاد ومزاعمُ العلمية)، دىفید بىرلىنسكىي ص ۵۲.

۷- لە رووی نەتەوەکان و مروڤايەتییەو:

هەروەها ئیلحد شوینەواریکی زۆر شوومی هەیه لە رووی پیکەوێ ژيانى نەتەوەکان و، ئاشتیی نێوان مروڤايەتییەو، چونکە جەنگ و کوشتاریکی زۆر بە هووی ئیلحدەو پەیدا دەبێ و پەیدا بوو، بۆ وینە:

ئەمریکا لە دە (۱۰) ملیۆن لە هیندە سوورەکان، تەنها دوو سەد هەزار (۲۰۰،۰۰۰) کەسی لێ هێشتنەو، لە ماوەی چەند سالیکی کەمدا و، هەموو ئەوانی دیکە قەلاچۆ کران و بنبرکران^(۱).

ژمارەیکى زۆر لە رەش پێستەکانى ئەفریقای وەك کۆیلە هیئا، بۆ ئەو ئەمریکیان پێ ئاوەدان بکاتەو.

خەلك دەپرسی: ئەو رەش پێستانە چى دەکەن لە ئەمریکا؟

کاتی خوێ پێشینانیان هەموو بە کۆیلاهیەتی هیئراون و، ئەوانەى ئیستا بەرھەمی زاوژی ئەوانن، وەچەى ئەوانن!

لە جەنگی جیهانی یەکەم و دووهمدا، بە پێی هەندیک سەرژمێر: دوو سەد و پازدە (۲۱۵) ملیۆن کەس، کوژراو و بریندار و کەمئەندام هەبوون، حەفتا (۷۰) ملیۆن کەس، لەوانە کوژراون، یانی: (۵٪) خەلکی جیهان لەو دوو جەنگەدا لەبەین چووون، کە جەنگەکان لە نێوان هیتلەر و مۆسۆلینى لە لایەك و، ستالین و زلھیزەکانی دیکە لە لایەکی دیکەو، روویاندا.

پاشان لە ئەڵمانیا لە سالی (۱۹۳۳)دا هیتلەر بریارێکی دەرکرد کە چوار سەد هەزار (۴۰۰،۰۰۰) گەنج بە بیانووی ئەوێ کە نەخۆشییان هەیه، دەبێ

(۱) (موسوعة: الرد على الملحدين العرب) ص ۲۴۸، ۲۴۹.

نەزۇك پىكرىن، بە شۈبھىلىك ئىپادىلەرنى، كە تىشكى (X) ى زۆر بە قوۋەتى لىيىو و نەزۇكى دەكرىن^(۱).

۵۴

دىارە سووتاندنى جوولەكەكانىش كە (ھۆلۆكۆست) ى پى دەلېن، ئەگەر ئەۋەش راست نەبى كە جوولەكە دەلېن: شەش (۶) مىليۇن لى سووتىنراۋە، بەلام بە لاي كەمەۋە مىليۇنلىك، يان زىياتر يان كەمىريان لى سووتىنراۋە.

ئەۋەش تەنيا لويچىك لە تەغارىكى مامەلە ى ئەۋانە كە خوانەناس و مولحيدىن، لەگەل نەتەۋەكان و، لەگەل مروڧايەتتىدا.

(۱) سەرچاۋى پىشۋو، ص ۲۵۰، ھەرۋەھا: (وهم الشيطان: الإلحاد ومزاعمه العلمية، ص ۵۲).

باسى چوارەم

فەلسەفە لە بارەى ئيمان و ئيلخادەوه چى گوتوۋ؟!

دەستپېك

لەوتەى كە مەرۇف لەم سەر زەويىيە دەژى، لەبەر ئەو ھۆكارانەى كە لە پېشەكى ئەم بابەتەدا باسماى كەردن: كە ھەم زگماك (فطرەى) مەرۇف، ھەم عەقلى مەرۇف، و پراى واقع، مەرۇف ناچار دەكەن و، لەو لاوەش وەحيى بانگى دەكات بۆ خواناسىي، بۆيە لەوتەى مەرۇف لەم سەر زەويىيە دەژى، لە ھەولى ناسىن و خۆ لى نيزىك خستەوۋى خوى پەروردگاردا بوو، ئنجا چەندە توانىويەتى خوا بناسىت، وەك بۆ خوا شايستەيە و، چەندە توانىويەتى خۆى لى وە نيزىك بخات و، بەو شيۋە مامەلەى لە گەلدا بكات، كە بۆ خوا شايستەيە، ئەوە بىگومان مەرۇف لەوۋدا ھەم سەر كەوتنى ھەبوو، ھەم شكستى ھەبوو، سەر كەوتنەكانى كاتىك بوون كە پابەند بوو بە وەحيەو، بەو پەيامەو كە خوا بە پىغەمبەرانداناردوويەتى و، شكستەكانىشى لەو كاتەدا بوون، كە وەحيى نادىدە گرتو، ياخود دەستى نە گەيشتو بە پەيامى خوا (سبحانە وتعالى).

ئىمە لە سى خالى سەرەككىدا باسى فەلسەفە دەكەين:

خالى يەكەم: پېناسەى فەلسەفە.

خالى دووهم: پەيوەندىي نىوان فەلسەفە و زانستەكان.

خالى سىيەم: فەلسەفە كە لە پوورىكى ھاويەشى بەشەرە.

خالى يەكەم: پېئاسەي فەلسەفە:

۵۶

لېرەدا چوار پېئاسەي شارەزايان و پىپۇرانى ئەو بوارەمان ھىناون:

يەكەم: كىتېبى (تارىخ الفلسفة)ى (ابراهيم الزيني)^(۱) ھەم ئەويش و، ھەم سەرچاۋەكانى دىكەش ھەموويان دەلېن: وشەي فەلسەفە لە ئەسلدا وشەيەكى يونانيە (فيلوسوفيا) لە دوو وشە پىكھاتوھ (Phillia) واتە: (مُحِبِّ) خۆشويست، يان خوازيار (Sophia)، واتە: ھىكمەت.

كەواتە: فەيلەسووف (فيلوسوفيا) كەسكە كە ھىكمەتى خۆشەدەوى و، (فەلسەفە) يانى: خۆشويستنى ھىكمەت.

ئىجا پىپۇرانى بواری فەلسەفە دەلېن: (فيساغورس) زانای ماتمىك و فەيلەسووفى يوناني، كە لە سەدەي شەش (۶)ى پېش زایندا ژیاو، يەكەمىن كەس بوو كە ئەو وشەيەكى بەكارھىناو، ھەندىكىش، دەلېن (طاليس) كە دواتر نامازىەكى پى دەكەين، ئەو يەكەمىن كەس بوو ئەو وشەيەكى بەكارھىناو.

وہك لە: (الموسوعة الفلسفية المختصرة)دا ھاتو، كە لە ژىر چاودىرى دكتور (زكى نجيب محمود)ى مىسرى دا، ھەرگىراو، ديارە دەستەيەكى ئەوروپايى دايانناو، بەلام دوايى لە ژىر چاودىرى ئەودا تەرجمە كراو^(۲)، دەلې:

(لَعَلَّ الْأَفْضَلَ أَنْ تُرْجَمَ فيلوسوفيا إلى مَحَبَّةِ الْمَعْرِفَةِ) واتە: رەنگە باشتەر وابى (فيلوسوفيا) بە: خۆشويستنى زانست و زانين، ھەرگىرئى، يانى: ئەو وشەي (معرفة)ى پى نىكتەرە لە واتاى (فيلوسوفيا) لە وشەي ھىكمەت، ديارە ھىكمەت و مەعرفەش خالى ھاوبەشيان زۆرن.

(۱) ص ۱۷.

(۲) ص ۴.

دووهم: خاوهنی کتیبی: (الفَلَسَفَةُ الْإِسْلَامِيَّةُ دِرَاسَةُ نَقْدِيَّةٍ مُنْتَخَبَةٍ)، (د. سعدون محمود ساموك)^(۱)، دهلی: (الفَلَسَفَةُ: هِيَ الْعِلْمُ الَّذِي يُبْحَثُ فِيهِ عَنْ حَقَائِقِ الْأَشْيَاءِ، وَعَلَى مَا هِيَ عَلَيْهِ بِقَدْرِ الطَّاقَةِ الْبَشَرِيَّةِ).

واته: فلهسه فه بریتیه له و زانیارییهی که تییدا لی ده کولدریتیه وه دهربارهی چیه تی شته کان، بهو شیوهیهی که له واقیعا له سهرینی، به ئەندازهی توانای مروّف.

سییه م: دکتور (مَحَمَّدُ يُونُسُ مُوسَى) له سیاقی چهند قسهیه کدا دهلی:

(الفَلَسَفَةُ: هِيَ الْمَعْرِفَةُ الْحَقَّةُ لِلَّهِ وَالْكَوْنِ السَّمَاوِيِّ وَالْأَرْضِ وَالْإِنْسَانِ، أَوْ هِيَ نَظَرُ الْعَقْلِ فِي تَفْكِيرِهِ الَّذِي يُرَادُ بِهِ مَعْرِفَةُ حَقَائِقِ الْوُجُودِ فِي الْعَالَمِ الْأَكْبَرِ الْمُحِيطِ بِالْإِنْسَانِ، وَالْعَالَمِ الْأَصْغَرِ الَّذِي هُوَ الْإِنْسَانُ، وَالْمَبْدَأُ الْأَوَّلُ لِذَلِكَ كُلِّهِ)^(۲).

واته: فلهسه فه بریتی بووه له ناشنایی راسته قینه به خوا، یان ههولدان بو ناسینی خوا و، ئەو گهردوونه ئاسمانییه و، زهوی و، مروّف، یاخود بریتیه له تیفکرینی عقل و بیرکردنه وهی، که مه بهست لی: په یبردن بووه به راستییه کانی بوون، چ له جیهانی گهرده دا، که دهوری مروّفی داوه، (واته: گهردوون و دهورییه) و چ له جیهانی بچوو کدا، که مروّف خوویه تی و، سهرده تای ئەوه هه مووی (واته: سهرچاوه کهی که بریتیه له خوا (سبحانه وتعالی)).

شایانی باسه که فلهسه فه له شته بنه رته کانی کولیوه ته وه نه چۆته ورده کارییه کانی ژیا نی روژانه، بو وینه: ئیشی فه یله سووف نه بووه بزانی ناوی دراوسییه کانی چیه؟ یان فلان خواردنه چۆن ئاماده ده کری؟ فلان شهریه ته چۆن ده گیریتته وه؟ بویه باسی ورده کارییه کانی ژیا نی روژانه، نه چۆته نیو جوغزو باز نهی گرنگیی و بایه خی فلهسه فه وه.

(۱) ص ۲۱.

(۲) القرآن والفلسفة، ص ۱۱.

چوارەم: (الموسوعة العربية) ش^(۱) بهو شیوهیه پیناسه ی فەلسە فە دەکات:

(الْفَلَسَفَةُ لُغَوِيًّا: فِيلُوسُوفِيَا مَحَبَّةُ الْحِكْمَةِ، إِصْطِلَاحًا: الْعِلْمُ الَّذِي يَبْحَثُ فِيهِ عَنْ حَقَائِقِ الْأَشْيَاءِ وَمَبَادِئِهَا عَلَى مَا هِيَ عَلَيْهِ بِقَدَرِ الطَّاقَةِ الْبَشَرِيَّةِ، وَالْعَمَلِ بِمَا هُوَ أَصْلَحُ).

واتە: فەلسە فە لە ڕووی زمانەوانییەوه فیلۆسوفیا، یانی: خویشیستنی حیکمەت، یان خویشیستنی زانست.

لە ڕووی زاراوەییەوه: ئەو زانیارییەیه کە تییدا لی دەکۆڵیتەوه لە بارە ی چیهی تێ شتەکانەوه و سەرەتایان، بهو شیوهیه کە لە واقعدا هەن، به ئەندازە ی توانای مڕۆف و، کارکردنی بهوه کە باشتره و چاکتره.

واتە: ئەم پیناسهیه تهنیا په ییپێردن و دەرکردن به کاری فەیلەسووف نازانی، به لکو کارکردن به وهش کە باشتره، واتە: دهیکات به دوو به شهوه: هەم تیۆری و هەم کردەیی.

خالى دووهم: پەيوەندىي نىۋان فەلسەفەو زانستەكان:

ئايا فەلسەفە لە كۆيى زانستەكان (المعارف والعلوم)، بە گشتى و، چ پەيوەندىيەكى پىيانەو ھەيە؟

(د. كميل الحاج) خاوەنى (الموسوعة الميسرة في الفكر الفلسفي والاجتماعي)^(۱)، ھەروەھا (الموسوعة العربية)^(۲)، ھەردووكان دەليين:

(في السابق كانت جميع العلوم الخاصة كالفيزياء والفلك والرياضيات، وعلم النفس، كانت منضوية تحت لواء الفلسفة ... واستمر اقتران العلوم بالفلسفة حتى مطلع القرن السابع عشر..).

واتە: لە رابردوودا پەيوەندىي ھەموو زانستەكان وەك: فيزياء، گەردووناسيى، ماتماتيک، دەروونزانيى، ھەموو ئەو زانيارىيانە لە ژيڕ ئالاي فەلسەفەدا بوون و، فەلسەفە ناوى گشتى و ناوونيشانى گشتى بوو بۆ ھەموو زانستەكان، ئنجا ئەو پيکەو ھەبوو و جووت بوونەى فەلسەفە و زانستەكان بەردەوام بوو، تاكو سەرھەتاي سەدەى ھەفدەيەم.

ھەلبەتە ئەو مەسەلەنە لە بۆ چوونى زانايەكەو بۆ يەكى ديکە، جياوازيان ھەيە، بۆ وینە:

ھەندىكيان دەليين: لە سەدەى نۆزدەيەم (۱۹) دا بوو، كە زانستەكان و فەلسەفە لەيەك پچران بە يەكجاريى.

كەچى يەكىكى ديکە دەليى: نەخيڕ ئەو لە سەدەى ھەفدەيەمدا بوو، ھەلبەتە ئەو شتانە رپژرەيىن و زياتر لە بۆچوونيك ھەلدەگرن، گرنگ ئەوھيە

(۱) ص ۴۰۷.

(۲) ج ۱۴، ص ۶۰۳.

لە رابردودا كە گوتراوه: فەيلەسووف، يان ھەكیم، وای لى چاوەروان كراوه
لە ھەموو زانستەكان سەردەر بكات و شارەزابى: لە زانستە بنەرەتییەكان،
دەربارەى گەردوونناسی، دەربارەى فیزی، دەربارەى زەوى ناسی، دەربارەى
مروئناسی، دەربارەى پزىشكگەرى، دەربارەى مۆسیقا، بۆ وینە: (ابن سینا)
كە فەيلەسووفىك بووه، ھەم پزىشك بووه و، كتیپىكى گەورەى داناوھ لە (طب)دا
بە ناوى (القانون)، ھەم مۆسیقار بووه، ھەم لە پرووى تەسەووفەو شارەزا بووه و،
ھەم لە پرووى گەردوونناسییەو قسەى كردوھ.

جارى فەيلەسووف ئە گەر بێت و شتیك دەربارەى گەردوون و بوونەوەر و
مرووف، نەزانی، ئەو ھەر پێى ناگۆتري: فەيلەسووف، چونكە فەلسەفە ھەر
لەو شتانە دەكۆلێتەوھ.

كەواتە: لە بنەرەتدا فەلسەفە ناوونیشانی گشتى ھەموو زانستەكان بووه و،
فەيلەسووف كەسێك بووه كە ھەولێ داوھ لە ھەموو شتەكان بزانی، ئنجا ئەو
كاتەش زانیارییەكان ئاوا زۆر و جۆراوچۆر نەبوون و لق و پۆپ و وردەكاریی
زۆریان نەبووه، بۆیە ھەم فەيلەسووفىكى یۆنانی، ھەم زانیەكى ئیسلامی، ھەم
زانیەكى چینی، یان ھیندی، ھەولێ داوھ كە دەربارەى ھەموو ئەو شتانەى
ھەن: لە خودى خۆیدا، لە دەوروبەریدا، شارەزایی و بەرچاوپروونی ھەبى و
بتوانى ھەلیان بسەنگینی و، راپۆچوونی تایبەتیی خۆى لە بارەیانەوھ بلى،
بەلام دواى وردە وردە بە تایبەت كە زانستە ئەزمونییەكان (العلوم التجريبية)
پیشكەوتن، وای لى ھات ھیچ كەس نەتوانى دەورەى ھەموو زانستەكان بدات،
بەلكو رۆژ بە رۆژ تاكو زانست بەرەو پیشەوھ دەچى و لق و پۆبى زیاتر لى
دەیتەوھ: پسپۆری لە زانستىكى دیارى كراودا، یاخود لە لقىكى زانستىكى
دیارى كراودا، زیاتر دەبى و، دەورەدانى ھەموو زانستەكان كەمتر دەیتەوھ.

خالى سىيەم: فەلسەفە كەلەپوورلىكى ھاوبەشى بەشەرە:

فەلسەفە برىتتە لە ھەوللى مروف بۆ دەرککردنى بوون (معرفة الوجود):
 ئاشنابوون بە خۆى، ئاشنابوون بە خوا، ئاشنابوون بە بوونەوەر و گەردوون، بە
 دەرووبەرى و پەيپىردنى راستىيەكان، فەلسەفە بەرھەمى ئەو ھەولانەى مروفە
 و، ئەو ھەش دەبى كەلەپوورلىكى ھاوبەشى بەشەرە بى، بۆچى؟! چونكە ھەموو
 مروفەكان خوا عەقلى پىداون، ھەموو مروفەكانىش خولىيى ئەو ھەيان ھەيە كە
 لە خۆيان تىبگەن و لە بوون تىبگەن و، خوا بناسن و، ھەلامى ئەو پرسىيارانەيان
 دەستكەوى:

۱- من كىم؟

۲- ئەم دەرووبەر و گەردوونە چىيە؟

۳- كى خاوەنمانە؟

۴- لە كۆيۆ ھاتووين؟

۵- من بۆچى ھاتووم؟

۶- بۆ كۆى دەچم؟

۷- دەبى چى بكەم؟

۸- چاكە چىيە؟

۹- خراپە چىيە؟

ھەموو كەس، ھەموو مروفىك بە زگماك و خوارسك عەودال و تىنووى
 ھەلامى ئەو پرسىيارانەيە، فەلسەفەش برىتتە لە ھەولدان بۆ پەيداکردنى ھەلامى
 ئەو پرسىيارانە، ديارە بە دوور لە ھەيى، چونكە ھەيى حازر و بزر ھەلامى
 ئەو پرسىيارانەى خستۆتە دەستى مروف، ھەك دوايى باسى دەكەين، بەلام كە
 دەگوتى: فەلسەفە، واتە: بەكارھىنانى مروف بۆ عەقلى خۆى، بە مەبەستى

پەيدا كىردى ۋەلا مى ئۇ پىرسىيارە مەزنانە، ئۇ پىرسىيارە زگماك و خوارپىسكانە، كە ھەموو مەروۇقىك ئۇ پىرسىيارانەى لى عەقل و ھۇشدا ھەن، ھەر بۇيەش فەلسەفە كەلەپوورىكى ھاۋىيەشى ھەموو بەشەرە، بە ھەموو نەتەۋەكانەۋە.

كەۋاتە: كە زىاتىر وشەى (فەلسەفەى يۇنانىي) پاۋە، لى راستىيدا ئۇۋە ھىچ بىنەمايەكى نىيە، بەللى يۇنانىيەكان - ۋەك دۋايى ئامارەى پى دەكەين - گىرنگىي زۇرىيان داۋە بە فەلسەفە، بەلام ئۇۋە ماناى ۋا نىيە كە فەلسەفە لىسەر ئۇۋان قۇرخ كراۋە، تەنبا ئۇۋان بىرىيان كىردۆتەۋە لى: خۇيان و، لى دەۋرۋەرىيان، لى گەردوون!^(۱)

(ۋىل دىۋىرانت) خاۋەنى كىتەبى (قِصَّةُ الْحَضَارَةِ) كە كىتەبىكى چل، پەنجا (۵۰-۴۰) بەرگىيە، چەند چاپك كراۋە، لى ھەندى چاپاندا چل بەرگە و، لى ھەندى چاپاندا پەنجا بەرگە، باسى مېژۋى بەشەر دەكات، مېژۋى شارستانىيەى بەشەر، دەلى:

شارستانىيەتەكانى رۇژھەلات (مەبەستى پى ھىند و چىن و فارس و مېژۋىۋىتامىيا و مېسپ و شام و ھەموو ئۇۋانەيە)، پىش شارستانىيەتى يۇنان كەۋتۋونەۋە، لى ھەشت بۋاراندا:

۱- بۋارى دىن.

۲- بۋارى كىردەۋە.

۳- بۋارى رېكخستنى سىياسىي و كۆمەلايەتى.

۴- بۋارى رەۋىشت و ئاكار.

۵- بۋارى زانست.

۶- بۋارى فەلسەفە.

۷- بۋارى ئەدەب.

۸- بۋارى ھۈنەر.

(۱) ئۇۋە يەككە لىۋ مەسەلەنەى كەمتر بىنىۋمە - ئەگەر نەلىم: ھەر نەمدىۋ - پىشتىر ئامارەى پىكرا بى.

واتە: لە ھەموو ئەو بوارانەدا كە جىي گىرنگىي و بايەخىي بەشەرن، شارستانىيەتەكانى رۆژھەلات پىش شارستانىي يۆنان كەوتونەو، باسى رۆژئاواشى نەكردو بە گشتى، بۆ وىنە: رۆمانەكان، چونكە يۆنانىيەكان لە پىش رۆمانەكانەو بوون و، رۆمانەكان زياتر ميراتگرى گرىك و يۆنانىيەكان بوون، بە تايبەت لە رووى بىركردنەو ەي فەلسەفییەو.

ئىنجا ئىمە ئامارە دەكەين بە شەش لەو شوینانە، ياخود لەو نەتەوانەي كە گىرنگىيان داو بە فەلسەفەو بىركردنەو ەي فەلسەفیی و پەيپىردنى نەينىيەكانى بوون (إدراك أسرار الوجود)، ھەلبەتە مەرج نىە وشەي فەلسەفە بەكارھاتبى، بەلام نىوەرۆك و جەوھەرى فەلسەفە باس و خواسى بوو، كە برىتى بوو لە ھەولى مەرووف بۆ پەيىردن بە نەينىيەكانى گەردوون و ژيان، نەينىيەكانى بوون.

يەكەم: (مصر):

شوينىكى زۆر دىرينە لەو روو، چونكە لە كۆتايىيەكانى ھەزارەي پىنجەمى پىش زايىن، يانى: پىنج ھەزار (۵۰۰۰) سالى پ.ز، واتە: ھەوت ھەزار (۷۰۰۰) سالى لەمەو پىش مىسرىيەكان لەو بارو ە قسەو باسيان بوو، وەك كىتبى: (تارىخ الفلاسفة من قبل سقراط إلى ما بعد الحداثة) (إبراهيم الزيني)^(۱) دەلى:

۱- مىسرىيەكان لە بارەي پەروەردگارىتیی، كە كى خاوەنى ئەم بوونەيە؟ قسەيان كەردو، كە ھەيانبوو ەوا بەيەكگەر و خواناس بوو، ھەشيانبوو ەبتەرست بوو، ياخود بروای بەو ە ھەبوو كە چەند پەرستراوێك ھەبن.

۲- ھەروەھا لە بارەي ئەو ەو كە سەرەتای ھاتنى ئەم بوون و گەردوونە، ئايا يەك خاوى تاكە، كە ھەموو شتىكى وەدى ھىناو ە، سەرپەرشتىي ھەموو شتىك

دەكات؟ ياخود چەند پەرستراۋىكى جياوازن؟ لەو بارەشەو ە ليكۆلەنەو ە و قسە و باسيان بوو.

۶۴

۳- ميسرپىيەكان لە بارەى مرۆڤەو ە لييان كۆليو ەتەو ە، جەستەى مرۆڤ، روو ەى مرۆڤ، ژيانى مرۆڤ، مەرگى، پاشان دواى مەرگى، كە ئەو ە شتەى ەاوبەش بوو ە ليوان ەموو ەتەو ەكاندا، لە ەموو كۆمەلگاكاني مرۆڤايەتەى سەر زەويدا بە گشتى، لەو بارەو ە لييان كۆليو ەتەو ە و زۆرەيان برۆيان بەو ە بوو - ئەگەر نەلەيم ەموويان - كە مرۆڤ ژيانەكەى لەم ژيانەى سەر زەويدا خولاصە نەبۆتەو ە، بەلكو دواى ئەم ژيانە زەمىنيە، ژيانەى دىكە ەيە، بەلەى جەستەكەى دەيتەو ە بە خاك، بەلام روو ەكەى دەمەيتەى.

۴- ميسرپىيەكان چەند پەرستراۋىكيان ەبوون:

أ- (راع) كە پەرستراۋى خۆريان پى گوتەو ە، يانى: خۆر(شمس) كە پەرستراۋى ەەرە گەورەيان بوو، ناويان ناو ە (راع).

ب- (ئامون)يان ەبوو ە، واتە: پەرستراۋى شيردراو ە، كە ئەمە بە بەديھينەرى ەموو شتەىكيان داناو ە، پيشى گوتراو ە: پەرستراۋى ئيمپراتۆر.

ج- (ئوزوريس)يان ەبوو ە، ئەمەش پەرستراۋى خۆشويستەن و ەاوكارىي و ئاشتەى، بوو ە.

د- (ئيزيس)يان ەبوو ە، ئەمەش پەرستراۋى ژيان، بوو ە.

بۆيەش من ناليم: خوا، چونكە خوا (سبحانە وتعالى) ناوى ەلەمە بۆ ئەو زاتەى كە تاكە بەديھينەر و خاوەن و پەروردگارى گەردوون و ژيان و مرۆڤە، ئەوانىش وشەى (إله)يان بەكارهينناو ە، (إله) واتە: پەرستراو ە، ئنجا دەگونجى زياتر لە پەرستراۋىك ەبەى، بەلام خوا ەريەكە (لا إله إلا الله) ەيچ پەرستراۋىك نە جگە لە خوا، يانى: پەرستراۋى بە ەق، ئەگەرنا پەرستراۋى بە ناھەق زۆرن، بەلام ناگونجى زياتر لە خوايەك زياتر لە بەديھينەريك ەبەى، كيشەى مرۆڤيش لە ژيانيدا، ەميشە برىتى بوو ەو ە: كى پەرستراو بى، ئايا

به تهنیا خوا (الله)ی به دیهینه و پهروه دگار، پرستراو (إله) بی، یاخود له گهل ئه ویشدا پرستراوانیکی دیکهش هه بن؟! کیشهی مروفت له ویدا بووه، هه بویه وشه (الله) له زمانی عه ره بییدا، نه دووانه (تثنیه) نه کو (جمع) ناکری، به لام (إله: إلهان، إلهین، آلهة).

۵- ئنجا شایانی باسه که له میسری کوندا (ئەخاتوون) هه بووه، که وهک (الموسوعة الميسرة)^(۱)، دهلی:

له سالی (۱۳۷۲ تا کو ۱۳۵۴)ی پیش زایین دا، ژیاوه و فیرعه ونیکی میسری بووه، له ره چه لهک (سلالة)ی هه ژدهیه و یه که مین کهس بووه له دنیا دا، که باسی خوا بهیه کگرتن و تهنیا یه کبوونی خوی کردوه، (ئه وه به بوچوونی وی، به لام له راستییدا وایه).

ئنجا دهلی: له تهمه نی (۲۳) سالییدا به وه زیره که ی خوی که ناوی (رعمس) بووه، پی گوتوه: خوا کردوویه تی به پیغه مبه و ناردوویه تی بو به شهر، به و پیغه ده بی ئەخاتوون پیغه مبه و بو بی، که ئەصلی خۆشی ناوی (ئەمنحوتەبی چوارەم) بووه، به لام دواپی خوی ناو ناوه: ئەخاتوون، که وای پیده چی ئەخاتوون ناویک بی که له گهل خوا بهیه کگرتندا بگونجی.

ئه وه ئەخاتوونه کاتی خوی شوړشی کردوه به سه و به ته کان و بته پرسته کاند و، جاری خوا بهیه کگرتنی داوه و، شاری (ئەخاتوون)ی کردوه به پایتهخت له جیاتی (طیبة) که کاهینه کانی ئاموونی لی بوون و، بته کانی هه موو تی کشکاندوون و، ناو وینه ی بته کانی شی له سه و دیواره کانیس سرپونه وه، واته: کوده تایه کی کردوه به سه و شیرک و بته پرستییدا، به لام دوا ی خوی جاریکی دیکه خه لکه که وازیان له ئایینی تهنیا خوا پرستی هی ناوه و، گه راونه وه بو چه ند پرستراوی (الآلهة المتعددة)^(۲).

كەۋاتە: مىسرىيە كانىش لىيان كۆلىۋەتەۋە كە مەۋف چىيە؟ زىان چىيە؟ ئەم
گەردوۋنە خاۋەنەكەي كىيە؟ پىۋىستە مەۋف چۆن بژى و چى بكات؟

۶۶

دوۋەم: (مىزوپۇتاميا) نىۋان دوو رۋوبارەكان دىجلەو فورات:

لەو دەقەرەش چەند شارستانىيەتەك دروست بوون:

۱- سۆمەرىيەكان، كە لە سالى (۳۴۰۰) پ. ز، تاكو (۲۴۰۰) پ. ز،
سۆمەرىيەكان لە دەقەرى مىزوپۇتاميا حوكمرانىيان كىردوۋە دەۋلەتيان ھەبوۋە،
ئەوانە زىاتر دياردە سروشتىيەكانيان پەرستوون و، چەند پەرستراۋىكىيان ھەبوون،
وہك: (نیمۆ، ئىنیل، ئۆتۆ، ئەتانا) ئەوانە ناۋى پەرستراۋە سەرەكىيەكانيان.

۲- ئەكەدىيەكان، كە لە سالى (۲۳۶۰) پ. ز، تاكو (۲۱۸۰) پ. ز، دەۋلەتيان
ھەبوۋە لە دەقەرى مىزوپۇتاميا، لە نىۋان دوو رۋوبارەكە، ئەوانىش زىاتر
سىكۈچكەيەكان پەرستوۋە، واتە: سى پەرستراۋ:

أ- (ئۆنۆ) گوتوۋيانە: ئەۋە پەرستراۋى ئاسمانە.

ب- (ئىنلىل) گوتوۋيانە: ئەۋە پەرستراۋى ھەۋاۋ زەۋىيە، واتە: سەرپەرشتىيى
ھەۋاۋ زەۋى دەكات.

ج- (ئانكى) گوتوۋيانە: ئەۋە پەرستراۋى دەريا و زەرياكان و ئۆقيانوسەكانە.

۳- بابلىيەكان، كە لە سالى (۱۸۳۹) پ. ز، تاكو (۱۵۹۴) پ. ز، لە
دەقەرى مىزوپۇتاميا دەۋلەتيان ھەبوۋە و شارستانىيەتيان ھەبوۋە، ئەوانىش چەند
پەرستراۋىكىيان ھەبوون، وہك: (ئەداد، نوسكۆ، عەشتار، تەمووز، مەردۆك).

دوایی حامۇرابى گوتوۋىيەتى: (مەردۆك) گەۋرەتەين پەرستراۋە، گەۋرە
ھەموو پەرستراۋەكانە، كە بە داخەۋە ئەوانە زۆربەيان بىروايان بە چەند پەرستراۋىيى
ھەبوۋە، وا ديارە زانىۋىيانە كە خوا بەدەيھىنەر و خاۋەنى ھەموو كەۋن و كائىناتە،

بهلام له گهڵ خوادا ئەوانەشیان پەرستووە، بە حساب بۆ ئەوەی له خایان نزیك
بخەنەووە، وەك هاوبەش بۆ خوا دانەرەكان، خۆی تاك و پاك لێیان دەگیرێتەو له
سوورەتی (الزمر)دا، دەفەرموێ:

﴿ مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَىٰ ﴾ (۲)

واتە: نایانپەرستین مەگەر بۆ ئەوەی كه له خوامانەووە نزیك بخەنەووە،

۴- ئاشوورییه‌كان، كه له سالی (۱۹۰۰) پ. ز، تاكو (۶۱۲) ی پ. ز،
لهو دەرە ده‌وڵەتیان هه‌بووه، ئەوانیش دوو پەرستراوی سەرەکیان هه‌بوون،
ئەوانیش: (ئاشوور) و هاوسەرەكەیشی (عەشتار)، ئەمانە هه‌م یۆنانییه‌كان،
هه‌م زۆر له‌وانە بپەرست بوون، پێیان وابوو: ئەو پەرستراوانە ی دەیانپەرستن،
هاوسەرگیریش ده‌كەن و، شەڕ و ئاشتییان پێكه‌وه ده‌بێ، گه‌وره‌ترین پەرستراوی
ئاشوورییه‌كان ناوی (ئاشوور) بووه و هاوسەرەكەیشی ناوی (عەشتار) بووه،
ده‌بێ عەشتار مێینه‌ بوو بێ.

۵- كه‌نعانی و فینیقییه‌كان، ئەوانیش گه‌وره‌ترین پەرستراویان ناوی (به‌عل)
بووه، وەك خوا (سبحانه و تعالی) له سوورەتی (الصافات)دا دەفەرموێ:

﴿ اٰتَدْعُوْنَ بَعْلًا وَتَذَرُوْنَ اَحْسَنَ الْخٰلِقِيْنَ ﴾ (۱۲۵)، (بعل)، (بعلبك)یش و
پێده‌چێ به‌ ناوی ئەوه‌وه ناوبرایی، هه‌روه‌ها پەرستراویکی دیکه‌یان هه‌بووه به
ناوی (یهم) و، پەرستراویکی دیکه‌ش به‌ ناوی (مووت).

ئەمانە هه‌موویان، - ئەوانە ی میزۆپۆتامیا، هه‌روه‌ها ئەوانە ی میسریش كه‌ باسما
کردن - برۆیان به‌وه‌ بووه كه له دوا ی مهرگ و مردنی مروّف، ژیا نی دیکه هه‌یه^(۱).

(۱) موسوعة الأديان في العالم، ج ۱، ص ۲۸ إلى ۳۱. و "البحث عن الحقيقة الكبرى" ص ۱۴۱،
ئهم دوو کتێبه زۆر ورده‌کاریان باسکردوه كه من زۆر به‌ کورتیی و به‌ پوختیی ده‌یه‌نم و،
مه‌به‌ستیشم له‌ هێنایی ئەو باسانه، ئەوه‌یه كه‌ بزانی: مروّف له‌ هه‌موو شوێنه‌کانی سەر
زه‌وی كه‌ لێیان ژیاوه، هه‌ولیداوه‌ پهی به‌ راستییه‌كان به‌ری و، نه‌یه‌نی و مه‌ته‌له‌کانی بوون و
گه‌ردوون و ژیان و ئینسان بزانی.

سټيم: ولاتي فارس (ټيران):

له ولاتي فارس كومه لټك بيروړاو فلهسه فو بوو ون، به لام له همويان ناودارتر زهرده شتايه تبي بووه، كه دياره ټه وېش ټاينيكې فارسي ديږينه و، پالده دريټه لاي زهرده شت، كه دوايي وردتر باسي زهرده شت، يان زهرده شت دهكهن، كه له رڼو زگاري (كشتاسب كوري لهراسب) دا كه پادشا بووه، له سهدهي پيښه مي (پ. ز) دا ژياوه، زوربه ي ميژوونوسان ده لټن: له (نازربيجان) بووه، نازربيجاني ئيستا له ئيران.

ئيستاش با له شوش كورته خالدا باسيكي زهرده شتايه تبي و مه جوسييه ت بكهين، شاياني باسيشه ئيمه له كاتي هله سڼگاندي كتيبه ئاسمانيه كان و ټاينه ئاسمانيه كاندا، به تاييه ت قسه له باره ي زهرده شتايه تبي و زهرده شت و كتيبه كه يه وه: (ټافستا) دهكهن، به لام ليړه به س ئامار هيه كي پي ددهين:

۱- (زهرده شتايه كان) پيان وا بووه كه خوي به دي هينه ر، ته نيا چا كه ده خولقيني و، ناگونجي خراپه و زيان و دروست كراوه زيان به خسه كان دروست بكات، بويه ټه وان پيان وا بووه، خوي په روه ردگار، هر ټه په روه ردگار هيه كه خير و چاكي لي چاوه رڼي ده كړي و، ټه وېش ټه سله و ټه وېش گه وره تره، كه هم: (مه زدا) يان پي گوتوه، هم (مه زدا) يان پي گوتوه، هم (ټاهورامه زدا) يان پي گوتوه، هره وها (يه زدان) يشيان پي گوتوه.

به لام ټه وي ديكه: به دي هينه ري خراپه (ټه هريمه ن) يان پي گوتوه، كه وا پي ده چي ټه و شتايه تبي كه له وه حييدا باس كراوه، له كتيبه ئاسمانيه كاندا، هر ټه و به ي، به لام ټه وان گوتو ويانه: له ټه نجامي ټه ودا كه ټاهورامه زدا يا خود مه زدا، يان يه زدان، بيړي خراپي كرده وه، ټه هريمه ن دروست بوو! ټنجا رهمزو

هیماي (ناهورامهزدا)، يان (مهزدا)، بریتیه له پروناکیي و، ره مزو هیماي ته هریمه نیش بریتیه له تاریکیي.

۲- زهردهشتیه کان ناگر به پیروز ده گرن.

۳- زهردهشتیه کان پیان وایه که (زهردهشت)، - نهوان زهردهشت به پیغه مبهه داده نین که مشت و مری له سه ره و دوايي باسی ده که یین - بیست (۲۰) بهرگ کتیبی نووسیوه، له سه ده هزار (۱۰۰،۰۰۰) پرسته دا، یان بر گه دا، (که نیمه ثایه تی پی ده لیین)، ئنجا نهو سه ده هزار (۱۰۰،۰۰۰) ثایه ته، یان بر گه یه، به حیساب دهی زهردهشت وهك وهی بی بوی هاتی، له سه ره دوازده هزار (۱۲۰۰۰) چه رمی گا نووسراوه ته وه، به لام دوايي (ئه سه که نه دهی مه قدونی) کاتیک به سه ره دارا پادشای فارسه کانداه سه ره که وی، له سالی (۳۳۰) پ. ز دا، هه مووی ده سووتینی، (ثا قیستا) ده سووتینی، به لام دوايي له سه دهی سییه م، تا کو دهیه می زایینی، جاریکی دیکه، نه وهی ماوه و زاره کی (شفه ی) له نیو خه لکدا باو بووه، کو ی ده که نه وه و، کو نترین ده ست نووسی (ثا قیستا) ده گه ریته وه بو سالی (۱۲۵۸) ی زایینی.

۴- دوايي له سه ره ده می حوکمرانیی نه ره ده شیر یه که م و، له سه ره ده می حوکمرانیی کورپه که ی: سا بووری یه که م دا، خزمه ت به ثا قیستا و ثایینی زهردهشتایه تی کراوه و، هه ندیک ده قی دیکه ش خراونه نیو ثا قیستا وه.^(۱)

۵- شایانی باسی شه که دوايي زهردهشتایه تی ناوی لیئراوه (المجوسیه)، (ثایینی مه جووسی) که خوی په نهانزان له یه ک شوینی قورئاندا باسی ثایینی مه جووسی ده کات، له سوورپه تی (الحج) دا که ده فهرمو ی:

﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِغِينَ وَالنَّصَارَى وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا
إِنَّ اللَّهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ﴾ (۱۷)

۶- ماۋىيەك ئەو ئايىنە پىي گوتراۋە: مەجووسىيەت، دوايى ناۋى لىتراۋە: (المزذكية) (مەزدەك) ىش زانايەكى ئىزانىي بوۋە دەستكارىي ئايىنى مەجووسىيى كىردۈە، بە شىۋەيەكى دىكە دايرىشتۈە، ئىنجا لە دواي ۋى پىي گوتراۋە: (المانوية) چونكە (مانى) ىش جارنىكى دىكە دەستكارىي ئەو ئايىنەي كىردۈە! وردەكارىي زىياترىش ھەيە دەربارەي كىتبىي ئاقىستا و ئايىنى زەردەشتايەتتىي و مەجووسىيەت، دواتر باسى دەكەين.

چوارەم: چىنى كۆن (المىن القديمة):

دوۋ كەسايەتتىي ھەن لە چىنى كۆندا، كە زۆرتىن رۆلىيان بىنيۋە لە پروۋى فىكىرىي و فەلسەفىيەۋە:

يەكەم: (كۆنفىشيۇس) كە لە سالى (۵۵۱) ى (پ. ز) دا، لە داىك بوۋە، لە سالى (۴۷۱) ى پ. ز دا مردۈە، ئىنجا ھەرچەندە ھەندىكىيان بە پىغەمبەرى دەزانن كە ۋەھىيى بۆ ھاتتىي، بەلام ئەۋەي بە ئىمە گەيشتۈە و لە سەرچاۋە مېژوۋىيەكاندا باس دەكرى، ۋا پىدەچى ھەر بابايەكى بىرمەند و چاكە خوازىكى دىيائىي بوۋ بى و، بە ناۋى خوا و بە ناۋى پىغەمبەرايەتتىيەۋە قسەي نەكردۈە.

لە سى كورتە خالىشدا باسى فەلسەفەي كۆنفۇشىۋسىي دەكەين:

۱- فەلسەفەي (كۆنفىشيۇس) دەگونجى زۆر قسەي لەسەر بكرى، بەلام بە كورتىي ئەۋەيە كە گوتوۋىەتى: چارەنوۋسى مروف لە ئاسمانەۋە دىيارىي دەكرى و، خەلىكىش: يان چاكەكارن، يان خراپەكار، ئىنجا چاكەكارەكان دەبى رىژيان بگىرى و، خراپەكارەكانىش بە پىچەۋانەۋە.

۲- (كۆنفىشيۇس) زىياتر گرنگىي داۋە بە رىكخستنى كۆمەلگا و، دابىن كىردنى بەختەۋەرىي مروف لەسەر بناغەي فەرمانبەرىي كىردن بۆ پىشىنان و گەۋرەكان و بەرپىرسان، ھەرۋەھا رىژگرنتى كلتورىك كە لە نىر كۆمەلگادا باۋە و، پابەند بوۋن بە سىستىمىكەۋە كە گەردوون پىي بەرپۆدەۋەچى.

۳- (كۆنڧىشيوڧس) بە پېي ئەۋەدى كە بە ئېمە گەشتە، ھەندىك لە مېژوزانان دەلېن: دانى بە بوۋنى خۋاى پەرۋەردگاردا نەھىناۋە، بەلام زۆربەيان دەلېن: خواناس بوۋە، بەلام گوتۋىيەتى: خوا لەۋە مەزنتەرە كە عەقلى مروف بتوانى باسى بكاۋ تېى بگا و مشتومرى لە بارەۋە بكات، لەبەر ئەۋە با ئېمە عەقلى خۆمان بەكارىيېن بۆ چارەسەرى گرتەكانمان و، رېكخستنى ژيانى دىيامان و، دابىن كەردنى بەختەۋەرىي و، سەقامگىر كەردنى تەبايى و دادگەرىي و ئاشتەۋايى.

بە پېي ئەۋەش بې (كۆنڧىشيوڧس) دەستى لە پەيام و ۋەحىيى خوا گىر نەبوۋە، تاكو لەبەر پۇشنايى ۋەحىيى خۋاى زانا و توانادا بەرپۆۋەبچى، بۆيە ئەۋ جۆرە قسانەى كەردون، كە لە ھى عەلمانىيەكانى ئەم پۇژگارە دەچن^(۱).

دووھەم: كەسايەتېيى دووھەم^(۲) (لاوتزو): كە لە سالى (۶۰۴) ى پ. ز دا مردوۋە و، رېبازىكى دامەزراندوۋە بە ناۋى (طاۋىزم) يان (طاۋىيە) (Toism) كە ئەمىش جەختى كەردۆتەۋە لەسەر روۋ و، توانا روۋحىيەكانى مروف و، بەكارنەھىنانى عەقلى، پاساۋىشى ئەۋە بوۋە كە گوتۋىيەتى: عەقلى لەۋە بچوكترو بەرتەسكتەرە كە بتوانى پەي بە نەھىيەكان بەرى، بەلام بە ھىسابى خۋى لە رېي روۋحەۋە، ئىشى لە گەل ناخ و زگماك دا كەردوۋە، ھەرۋەھا زۆر برۋاى بە دىنيا بە كەم گرتن و سادە ژيان و خزمەتكەردنى روۋ لەسەر ھىسابى جەستە، ھەبوۋە^(۳).

(۱) بېروانە: (تارىخ الفيلسفة من قبل سقراط إلى ما بعد الحداثة) ص ۴۵-۵۳، ھەرۋەھا: (الموسوعة الميسرة) ص ۴۷۸.

(۲) كە لە (چىنى كۆن) دا كاريگەرىي لەسەر خەلكى چىن ھەبوۋە.

(۳) سەرچاۋەى پېشۋو.

پېنچەم: ھىندى كۆن:

۷۲

لە ھىندى كۆن، ھىندى دېرىندا، دوو ئايىن، زۆر باوبوون:

۱- بووذايى:

كە دامەزىنەرەكەي (بوذا) يە و لە سالى (۵۶۰) ي پېش زايىن لە داىك بوو و لە سالى (۴۸۰) ي پېش زايىندا مردو، (بوذايى) دواتر بوته ئايىنكى جىھانىي، سەرەتا لە ھىند سەرى ھەلداو لەسەر سنوورى نىپال، لە كۆتايى سەدەي شەشەمى زايىندا، بەلام دوايى لە يابان و چىن و نىپال و بۇرما و ولاتانى دىكەي ئاسيايى دا بلاوبووتەو.

(بوذا) ناوى خۆي (سید هارتا) يە كە دامەزىنەرى ئايىنى (بوذايى) يە، دوايى نازناوى (بوذا) ي وەرگرتو، (بوذا) يانى: پياوى پۇشنىر.

پوختەي فەلسەفەي (بوذا):

پوختەكەي ئەوھىيە كە مروف ھەولېدات خۆي لە ئازار دەرېاز بىكات، بە ھۆي پىنگەيشتنى پروھىيەو، بە ھۆي ئەوھىيە كە مروف غەريزەو داخووزىيە جەستەيىھە كانى بخاتە ژىر كۆنترۇلى داخووزىيە پروھىيەھە كانى، و، بىگاتە ھالەتى (نيرفانا) (Nirvana).

(نيرفانا) ش بە ماناي كورانهو دى، ئەويش قۇناغىكە كە مروف تىيدا ھەست بە بوونى خۆي ناكات، بەلكو دەتويئەو لە بووندا و، لەو راستىيەدا كە لە پشت بوونەو شىردراوھىيە، پشت ئەو گەردوونەي ئاشكرايە، ئەو ھالەتەش پىي دەگوتى: پۇشن بوون^(۱).

(۱) الموسوعة الميسرة، ص ۱۲۵ و ۱۲۶.

۲- ھىندۇسىيى:

ھەموو ئايىنەكانى ھىند لە يەك سوورگەدا دەخولئەو، بەلام ھىندۇسىيى برىتيە: لە داىكى ھەموو ئايىنەكانى دىكە، كە لە ھىنددا ھەن و، ئەوانەى دىكە ھەموويان وەك لق و پۆپ لەو جىادەبنەو، ئايىنەكانى ھىند ھەموويان لە ھىندۇسىيەو سەرچاوە دەگرن، ئايىنى (ھىندۇسىيى) ش دامەزىنەرىكى ديارىى كراوى نيە، بەلكو ھەولئى كۆمەلگای ھىندى بوو، بۆ گەشتن بە راستىيەكان، ئەگەرنا دامەزىنەرىكى تايىبەتى نيە، وەك ئايىنەكانى دىكە كە باسما كەردن، بەلام پىنج مەسەلە لە ھىندۇسىيدا و، لە ھەموو ئايىنەكانى ھىنددا خالى ھاوبەشن:

يەكەم: پروايان ھەبوو بە (كارما)، واتە: ئەو كە ئىنسان ھەر شتەك بكات لە دىيادا، يان لە دواپۇژدا، سزا، يان پاداشتەكەى دەبينئەو، مانا گشتىيەكەى (كارما) ئەوئە.

دووەم: پروايان ھەبوو بە دۇناودۆن (تناسخ)، واتە: پرووحى مەرۇف دەچىتە بەر مەرۇفكى باش، ياخود مەرۇفكى خراپ، ياخود ژياندارىك، ياخود درندەيەك، بە پىي ئەو كەردەوانەى كەردوونى، لە چاك يان خراپ، كە ئەوئەش بىرۆكەيەكى ئەفسانەيى بى بنەمايە.

سەيەم: ھەولدان بۆ دەربازبوون لە ئازار، ئەويش بە كوشتنى ئارەزووكان و خۆ بىبەش كەردن لە تىركەردنى غەريزە جەستەيەكان، ھەموو ئايىنەكانى رۆژھەلات، ئەو خالى ھاوبەشيانە: جەستە خستە ژىر كۆنتەرۆلى عەقلەو.

چوارەم: بە زۆرى ئايىنەكانى ھىند، پروويان لە رەشبينى (تشاؤم) يە و بەرەو دىيا بە كەم گرتن و دىيا بە ھىچ دانان، رۆيشتوون.

پىنجەم: ھەولدان بۆ گەشتن بە (نیرفانا) كوژانەو، ئەويش ئەوئە كە مەرۇف ھەست بە جەستەو غەريزەكانى خۆى نەكات و، بگات بە حالەتى يەكبوونى (وحدة الوجود) و تىكەل بە بوونى رەھا بىي، وەك چۆن جۆگەلەيەكى ئاوتىكەل بە دەريا دەي!

ئىنجا له ئايىنى هيندوئىسييدا ژمارهيه كى زۆر له په رستراوان هەن، به لام ئايىنى (جىنى) كه هەر له هيند پەيدا بووه، نكووليان كرده له بوونى په رستراو، (بوذا)ش كه پيشتر باسماں كرد، گوتوويه تى: من قسه ناكەم له بارهى خواوه (سبحانه وتعالى) به بوون و نه بوون، واباوه كه: هەر كام له ئايىنى جىنى و بوذايى: يان بوونى خويان رهز كرده، ياخود گوتوويانه: قسهى لى ناكەين، به چاك و خراپ، به لام دوايى شوين كه وتووانى ئايىنى جىنى (مهاويرا) كه دياره قيدديسيك، زانايه كيان بووه، كرده وويانه به په رستراو و، بوذاييه كانيش زوريان (بوذا)يان له شوينى خوا داناوه و په رستروويانه.

ئىنجا هه لوئست له به رانبه ر خوادا (سبحانه وتعالى) له فيكرى هينديدا، بو سى حاله ت دابه ش ده بى:

أ- يان برپايان به چەند په رستراويتى هه بووه، واتە: چەند هاوبه شيك بو خوا دابنين.

ب- يان نكووليان كرده له بوونى خوا.

ج- ياخود پشت گوئيان خستوه و گوتوويانه: قسهى لى ناكەين.

جى سهرنج ئه ويه كه هه لوئستى جىنيه كان (شوئكه وتووانى ئايىنى جىنى) و بوذاييه كان (شوئكه وتووانى ئايىنى بوذايى) ئه وهى واى ليكر دوون كه دان به بوونى خوادا نه هينن، ياخود پشتگوئى بخەن، كاردانه ويان بووه بو هه لسو كه وتى خراپى چىنى به ره ميه كان (البراهمة) و خو سه پاندينان، بويه هەر كام له جىنيه كان و بوذاييه كان ترساون كه ئه گەر ئه وانيش دان به بوونى خوادا بينن، يه كسەر چىنى پياوانى دينيان بو دروست ببى، وهك به ره ميه كان و، خوئيان به سهردا فهرز بكه ن و، به ناوى دينه وه دنيان لى زهوت بكه ن!

ئىنجا ئه مه! زۆر جى دهرس و په نده، كه ئه گەر يىت و ئه هلى ئايين وريا نه بن، به ناوى دينه وه كه سائيك پەيدا دەبن، كه دنيايه كەيان دەخەنه ژير كوئتر ولى خوئيانه وه، كه ئه مه ش تايبه ت نيه به هيندو چين و، به ئايىنى نه صرانيى و

...ھتدەۋە، بەلكو ئەھلى ئىسلامىيىش ئەگەر لە خۇيان وريا نەبن، ھەمان حالەتيان بۇ دروست دەبىي و، ئەگەر ئىستاتە ماشاي ھەندىك لە ولاتانى دنيای ئىسلام بکەين، ئەمە زۆر بە زەقىي دەبينين: کە ئايين خراپ بەکارھيئراۋە بۇ حوکمرانىي و، خو بەسەر خەلکدا فەرز کردن و، قورخ کردنى موقەددەراتى خەلک و ولات بۇ بنەمالەيەك يان چينيکی ديارىي کراو^(۱).

شەشەم: يۇنانى كۆن:

پيشتەر ئامارەمان پيدا، کە فەلسەفە زياتر بە ناوی يۇنانەۋە ناۋزەد کراۋە، بەلام ئەۋەتا لە شويئەکانى دیکەش کەم و زۆر بيرکردنەۋە فەلسەفیی و، ھەولدانى مروفت بۇ گەيشتن بە راستيیەکانى بوون و ژيان و گەردوون، ھەر بوۋە، بەلام نکوولیی ناکرى کە ئەو کەلەپوورەي لە فەلسەفەي يۇنانيیەۋە بۇ ئیمە بەجیماۋە، لە ھەموو کەلەپوورەکانى دیکە زياترە، کە رەنگە زياتریش ھۆکارەکەي ئەۋە بی، ئەوان پاراستوویانە، بەلام ھى شويئەکانى دیکە، رەنگە نەنووسرايئەۋە نەپاريتزراي.

ليزەدا ئامارە بە پازدە (۱۵) لە فەیلەسووفەکانى يۇنان، دەکەين:

۱- (طاليس)، لە سالى (۶۴۰) ى پ. ز دا لە دايک بوۋە و لە (۵۴۸) پ. ز دا مردوۋە و بە يەكەمین فەیلەسووفى يۇنانى دادەنرى، (طاليس)، پيى وا بوۋە ئەسلى بوون، ئاۋە، ئنجا ئايا مەبەستى ئەۋە بوۋە کە جگە لە (ئاو) ھيچ شتيكى دیکە نيە، يان مەبەستى ئەۋە بوۋە کە خوا (سبحانہ وتعالى) ھەموو شتەکانى دیکەي لە ئاو دروست کردوون، ۋەك خوا دەفەرموي:

(۱) ھەموو ئەو زانىاريانەم لە: (موسوعة الأديان في العالم) ج ۱: (الديانات القديمة، أديان الهند)، ص (۲۱۶ و ۲۱۷) ۋەرگرتوون و، لە زۆريەي سەرچاۋە ميژوويى و فەلسەفيەکاندا ئەو زانىاريانە ھەن.

﴿وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ﴾ ۷ ﴿هُد.

واته: باره گای خوا له سهر ئاو بوو، كه واته: خوا بهر له وهی گهر دوون بخولقینی، ئاو هه بووه، ئایا مه بهستی پێ کامیانه؟ دیار نیه، گرنه گ نه وهیه (طاليس) هه ندیک له شاره زایان به خواناسی داده نین و، هه ندیکیشیان ده لێن: باسی خوای پهروه ردگاری نه کردوه.

به لام نه وهی كه دهر ده كه وی - كه پێشتریش ئاماژه م پێدا - كاتیك وه حیی خوا له بهر دهستی مروفدا هه بوو بی، نهو گه ران و سوورپان و پشكینهی له كوڵ مروف كردۆتوه، كه بزانی خاوهنی نه م گهردوونه كیه؟ مروف چون هاتوه؟ له كوێ هاتوه؟ له چیه هه هاتوه؟ بوچی هاتوه؟ ده بی چی بكا؟ خیر چیه؟ شهر چیه؟ وه لامی هه موو نهو پرسیارانیه به حازری خستۆته بهر دهست، ئنجا فهیله سووفه كانی یونانیی دیاره دهستیان له وه حیی خوا گیر نه بووه، هه ر له (طاليس) وه تاكو نه وانی دیکه، بویه بیروكهی سهیر سهیریان بو دروست بوون، لهو باره وه كه ئایا ژیان چیه؟ نهو گهردوونه له كوێ هاتوه؟^(۱)

۲- (ئه نكسمندریس) كه له سالی (۶۱۰) ی پ. ز دا، له دایك بووه و، له (۵۴۷) ی پ. ز دا، كوچی دوا یی كردوه، قوتابی (طاليس) بووه و، پێی وابوه كه بنه رتهی جیهان، مادهیه، به لام گوتویه تی: نه م گهردوونه بی سنوورو كوتایی یه و، شته كانی گهردوون كیشه یان له بهیندا هیه، په یوه ندیه کی دژ یه کی (تناقض)، یان دیاله كتیکی یان پێكه وه هیه و، له نهجامی نه ودا جیهانه كان، هه ندیکیان هه ندیکیان سزا ده دن، به هو ی نه ووه كه سته م له یه كدی ده كن!^(۲)

(۱) (تأریخ الفلسفة من قبل سقراط إلى عصر الحداثة)، ص ۱۰۳، ههروهه: (تأریخ الفلسفة اليونانية)، یوسف كرم، ص ۲۵، ط ۲۰۱۶ م.

(۲) (تأریخ الفلسفة من قبل سقراط إلى عصر الحداثة)، إبراهیم الزینی، ص ۱۰۲، ههروهه: (تأریخ الفلسفة اليونانية)، ص ۲۷.

۳- (ئەناسکیمینس): (۵۸۸ - ۵۲۴) پ. ز، ئەمیش پێی وابوو هەوا بریتییە لە بنەرەتی گەردوون و، ھۆکاری پەیدا بوونی گەردوون، بریتییە لە هەوا (با)^(۱).

بەلام وەك گوتمان: هەموو ئەوانە ئەگەری ئەوەی هەیه مەبەستیان ئەوە بێت كە خوا گەردوونی لە هەوا دروست كردووە، ئەوی دیکە پێی وابێ كە خوا گەردوونی لە گل دروست كردووە، ئەوەی دیکەیان دەلی: خوا گەردوونی لە ئاو دروست كردووە، ھەروەك دەشگونجی مەبەستیان ئەوە بوو بێ: نكوولیان لە بوونی خۆی بەدیھێنەر كردهی و گوتویانە: هەموو گەردوون لە ھەواوەیە، یان لە ئاووە، یان لە گلەو هاتووە.

۴- (ھیركلیطس): (۵۴۰ - ۴۷۵) پ. ز، ئەم دەلی: گۆرانکاری و بەردوامیی، بریتییە لە بنەرەتی گەردوون و، ئەو قسە ناودارە هەیه كە گوتوویەتی: (ھیچ كام لە ئیمە دووجاران لە پروباریكدا مەلە ناكەین و، ھەمیشە ژیان و گەردوون لە گۆراندایە)^(۲).

۵- (ئەبارمیندس): كە لە سالی (۵۴۰) ی پ. ز دا، مردووە و گوتوویەتی: بوون (وجود) نەگۆرە و گۆرانی بەسەردا نایەت، واتە: رای پێچەوانەی ئەوەیە كە (ھرقلیگس) گوتوویەتی، ھەروەھا گوتوویەتی: بنەرەتی گەردوونیش بریتییە لە (بوون) خۆی^(۳).

۶- (ئەمبادوكلیس): ئەمیش لە سالی: (۴۹۰) ی پ. ز دا، لە دایك بوو، لە سالی (۴۳۵) پ. ز دا، مردووە و، پێی وابوو: بنەرەتی گەردوون و ژیان، بریتییە لە چوار توخمەكان كە ئەوان گوتوویانە: (الإسطقسات الأربعة) چوار توخمەكان، واتە: ئاگرو ھەواو ئاوو گل^(۴).

(۱) (تأریخ الفلسفة اليونانية)، ص ۲۹.

(۲) سەرچاوەی پیشوو، ص ۳۰، ۳۱، ھەروەھا (تأریخ الفلسفة اليونانية) إبراهيم الزيني ص ۱۰۲-۱۰۳.

(۳) سەرچاوەی پیشوو، ص ۱۰۳.

(۴) سەرچاوەی پیشوو، ص ۱۰۳.

۷- (ئه کسنیوفانوس): (۵۷۰ - ۴۸۰) ی. پ. ز، ئه میش گوتوویه تی: بنه پرت و سه رچاوه ی په یدابوونی گه ردوون، بریتیه له گل^(۱).

۸- (ئه نکساغوراس): (۵۰۰ - ۴۲۸) ی. پ. ز، ئه م گوتوویه تی: بنه پرت و سه رچاوه ی په یدابوونی گه ردوون، بریتیه له ژماره یه کی بی کۆتایی له توخمه کان، یاخود له تۆوه کان که عه قلیکی زانای سه ر راست ده یانجوو لینی، واته: ئه و به روون و راشکاویی دانی به بوونی خوا دا هیئاوه، گوتوویه تی: هه موو ئه و گه ردوونه بریتیه له چه ندان توخمی زۆری بی کۆتایی، به لام عه قلیکی (وا ی ته عبیر کردوه، ئه گه رنا ئیمه وشه ی عه قل بو خوا به کارنا هینین) زانای مه زن ده یانجوو لینی^(۲).

۹- (دیمقراطیس): (۴۷۰ - ۳۶۱) ی. پ. ز، ئه م گوتوویه تی: بنه پرتی ئه م گه ردوون و بوونه، بریتیه له گه رد و گه ردیله کان، هه روه ها گوتوویه تی: گه ردیله کان بریتین له شتی زۆر بچووک، که به چاو نابینرین^(۳).

۱۰- (فیثاغورس): (۵۷۲ - ۴۹۷) ی. پ. ز، گوتوویه تی: بنه پرتی ئه م بوونه و سه رچاوه که ی، بریتیه له ژماره (عدد).

۱۱- سوفسطائیه کان: که خه لکی زۆر سه رناس و ناسراویان (۱) - غورغیاس: (۴۸۰ - ۳۷۵) ی. پ. ز. ۲- بروتاغوراس: (۴۸۰ - ۴۱۰) ی. پ. ز، بوون و ئه م دووانه ده مپراستی (سُفْسطائية) کان بوون، که گوتوویانه: هیچ شتی ک جیی متمانه نیه، چاو به هه له دا ده چی، گو ی به هه له دا ده چی، هه سستی تام کردن و، بو ن کردن و، عه قل و خه یال و ئه ندیشه به هه له دا ده چن، له بهر ئه وه هیچ شتی ک جیی بر و ا نیه و، دانیان به هیچ شتی کدا نه هیئاوه و، به هیچ شتی کیان نه گوتوه: نه هه یه، نه نیه، ته نانه ت له باره ی بوونی خوا ی په روه رد گاره وه گوتوویانه: نالین: هه یه، یان نیه، نازانین! چونکه هیچ ئامراز ی کمان پی نیه که بوون،

(۱) هه مان سه رچاوه، ص ۱۰۳، هه روه ها: (تاریخ الفلسفة اليونانية)، ص ۴۰.

(۲) سه رچاوه پيشوو، ص ۵۳-۵۵.

(۳) سه رچاوه پيشوو، ص ۵۱.

يان نەبۈۋى شىتېكىمان بۇ ساغ بىكەتە^(۱)! كە بىگومان ئەۋە بىر كىرەنەۋەيەكى
 ھەم زۆر پوچ بوۋە، ھەم زۆرىش جىگاي مەترىسى بوۋە، چۈنكە ئەگەر وابى،
 دەبى مەۋف ھەۋلەنەدات ھىچ شىتېك بزانى! بەلام خۇشەختانە لە پۇرگارى
 ئەۋان و گەرمەي مەشت و مەرەبى سوۋدەكانىندا سوكرات پەيدا دەبىت، كە
 لە راستىدا سوكرات ۋەرچەرخانىك لە فەلسەفەي يۇنانىدا دروست دەكات و،
 يەكەمىن فەيلەسوۋى خواناسىش بوۋە، كە زۆر بەرۋون و راشكاۋىي باسى
 خۋاي پەرۋەردگارى كىردە.

۱۲- سوكرات لە سالى (۴۶۶) پ. ز، دا، لە دايك بوۋە، لە (۳۹۹) دا، مردە
 و، جىي خۋىەتى پىنج لە ھەلۋىستە گىرگەكانى سوكرات بىخەينە روو:

۱- سوكرات ئەۋەي رەفز كىردەۋە كە ئىنسان نەتۋانى شت بزانى، شايانى باسىشە
 سوكرات ھىچ كىتېكىكى لە پاش بە جىي نەماۋە، بەلكو عادەتى وا بوۋە زياتر
 لە رېي دىالۋگەۋە و، لە رېي پىسپار كىردن لە بەرانبەرەكەي، كە ۋەلامەكەشى
 لە خۋى ھەلھىنجاۋەتەۋە، بىروراي خۋى خىستۋتە روو و بەرپەرچىكىي باشى
 سۇفستائىيەكانى داۋەتەۋە.

۲- سوكرات ئەۋەي رەفز كىردەۋە كە پالدرۋەتە لاي پەرستراۋەكان، كە گوايە:
 ئارەزوۋيان ھەيە و پىكەۋە بەشەر دىن، بەلكو برۋاي بەۋ پەرستراۋانە ھەر نەبوۋە،
 چۈنكە گوتۋىەتى: تەنيا يەك پەرستراۋ ھەيە و، زۆرىك لە مېژۋونۋوسان و
 پىسپۇرانى بوارى فەلسەفە دەلېن: سوكرات لەسەر ئەۋە ئىجبار كرا كە دەبى
 زەر بىخاۋەتەۋە، چۈنكە برۋاي بەۋ پەرستراۋەكانى يۇنانىيەكان نەبوۋ، كە لە ئەتىنا
 دەپەرستران، بەلكو دەيگوت: تەنيا يەك پەرۋەردگارو، بەدەيھىنەر ھەيە و، ئەۋانى
 دىكە ھەر خۇتان ناۋتان ناۋن.

۳- برۋاي بەۋە بوۋە كە سىستىمىك ھەيە، ئەم گەردۋونە بەرپۋە دەبات و
 گوتۋىەتى: جىھانىكى ئايدىيالىي چەسپاۋ ھەيە، كە ھەستەكان ناتۋان بچنە

نیو ئه و جیهانه وه، واته: جیهانی پرووحانی، گوتووشیه تی: پرووح شتیکی جیا به له پینج ههسته کان و، کاری پرووح بریتیه له عه قل و تیگه یشتن.

۴- گوتوویه تی: له دوای ئه م ژیا نه دنیا به، ژیا نیکی دیکه هه به، که پرووحی مروف ئه و ژیا نه ی ناسیوه، پیش ئه وه ی بیته نیو ژیا نی سه ر زهوی و، له میانی ئه و ژیا نه ی پیشیدا ئه و راستیا نه ی که په یوه ندیا ن به خوی په روه رد گاره وه هه به، ناسیونی و زانیونی، واته: راستیه زگما که کان (الحقائق الفطریه) ی که له مروفدا هه ن، گوتوویه تی: له ژیا نی پیشتردا فیریان بووه.

۵- برۆای به وه بووه که پرووح هه ر ماو (آبدی) ه و، له بهین ناچی و، به مردن له م سجنی جهسته به ده ربا زی ده بی و، ده گه ریته وه بو ئه و حال ته صافه سروشتیه چاکه ی خۆی^(۱).

۱۳- (ئه فلاطون): که قوتابی سوکرات بووه، له سالی (۴۲۸) ی پ. ز، دا، له دایک بووه، له (۳۴۷) دا، مردوه و، ئه می ش ده توانین فه لسه فه که ی له پینج خا لدا خو لا صه بکهینه وه، هه لبه ته هه رکامیک له سوکرات و ئه فلا تون و ئه ره ستو و طال یس و فه یله سووفه کانی دیکه، کتیبی گه وره گه وریان له سه ر نوو سرا ون، به لام من ده مه وی ئه وه ی گوترا وه نوو سرا وه، زور خو لا صه ی بکه مه وه.

بیرۆکه ی یه که م: برۆای بووه به جیهانی ئاییدا (عالم المثل) گوتوویه تی: ئه م جیهانه سروشت و به ره ههسته ی ئیمه، نو سه خیه که له جیهانی ئاییدا، یانی: ئه م جیهانه ی ئیستا، وینه و ره نگدا نه وه ی جیهانی ئاییدا (مثال) به و، پی و بووه، هه ر شتیک که ئیمه ده یبینین و به ره ههسته، ئه وه وینه و ره نگدا نه وه ی ئه و شته به که له جیهانی ئاییدا (مثال) و پرووحانی به تدا هه به.

بیرۆکه ی دووه م: برۆای به (هیولا) بووه و گوتوویه تی: ماد ده به که ده که وینه نیوان ئه و شته که هه به و نه بوون (عدم)، یانی: ئه و که رهسته به ی که ئه و شته ی لی دروست بووه.

(۱) الموسوعة المیسرة، ص ۲۹۲، هه روه ها: (تاریخ الفلسفة اليونانية) یوسف کرم، ص ۶۴-۷۹.

بیرۆکه‌ی سییه‌م: گوتوویه‌تی: جیهان به پئی سیستمیکی ریک و پیک به‌پۆده‌ده‌چی، بۆیه ده‌بی عه‌قلیکی خوایی هه‌بی ئه‌م مادده ئه‌زه‌لییه‌ی ریک خستیی، به پئی یاسا ئه‌ندازه‌یه‌یه‌کان، دیاره ئه‌فلاتونیش خواناس بووه، وێرای بیروبووچوونی هه‌له، یاخود به‌کاره‌ینانی وشه‌ی نه‌گونجاو، بۆ خوا، بۆ وینه: وشه‌ی عه‌قلیان بۆ خوا به‌کاره‌یناوه، یاخود رهنگه تهرجه‌مه‌کان وا هاتبن.

بیرۆکه‌ی چواره‌م: گوتوویه‌تی: رووح پێش ئه‌وه‌ی بێته ئیو جه‌سته‌وه، بوونی بووه (ئه‌مه هه‌مان قسه‌ی سوکراته)، به‌لام دوا‌ی له جیهانی سه‌ره‌وه را دابه‌زیوه بۆ ئیو جه‌سته.

بیرۆکه‌ی پێنجه‌م: گوتوویه‌تی: مادام هه‌موو شتیک له گه‌ردووندا به سیستم و به ریک و پیکیی به‌پۆده‌ده‌چی، ژیانیش ده‌بی ریک و پیکیی زۆری تیدا هه‌بی، بۆیه زۆر کاری کردوه له‌سه‌ر مه‌سه‌له‌ی ئه‌خلاق و، مه‌شه‌هوره که (ئه‌فلاطون) کتیییکی ناوداری هه‌یه به ناوی (کو‌ماری ئه‌فلاتون)^(۱).

۱۴- (ئه‌ره‌سطو) که له ساڵی (۳۸۴)ی پێش زایین دا، له دایک بووه و، له ساڵی (۳۲۲)دا، کوچی دوا‌ی کردوه، (ئه‌رسطو)ش قوتابی (ئه‌فلاطون) بوو، وه‌ک چۆن (ئه‌فلاطون) قوتابی (سوکرات) بووه، ئه‌میش ده‌گونجی فله‌سه‌فه‌که‌ی له سی خالاندا خولا‌سه بکه‌ینه‌وه:

۱- گوتوویه‌تی: بوونی سروشتیی هه‌یه و، بوونی ناسروشتیی هه‌یه، یاخود فیزیکی هه‌یه‌و، میتافیزیکی هه‌یه، سروشت هه‌یه و، ئه‌و دیوی سروشت هه‌یه، یانی: برۆای به‌لایه‌نی رووحانیی هه‌بووه، بۆ گه‌ردوون و پێش ئه‌وه‌ش، بۆ خوا (سبحانه و تعالی) که له‌و دیوی سروشته‌وه‌یه.

۲- خواناس بووه و ناوی له خوا ناوه: جوولێنه‌ری یه‌که‌م (المحرک الأول) هه‌روه‌ها گوتوویه‌تی: خوا ده‌بی له ده‌ره‌وه‌ی سروشت بی، له ده‌ره‌وه‌ی کائینات و دروستکراوه‌کانی خۆی بی و، سروشته‌که‌یشی جیا بی، له هی دروستکراوه‌کانی.

(۱) الموسوعة المیسرة، ص ۴۷-۵۰، هه‌روه‌ها برۆانه: (تأریخ الفلسفة اليونانية) یوسف کرم، ص ۷۹-۱۲۸، زۆر به‌دریژیی باس و خواسی له باره‌وه کردوه.

۳- گوتوویه تی: خوا خاوهن عهقل و هو شه، به لام ته نیا خو ی دهرک دهکات، چونکه جگه له خو ی هه موو دروستکراوی خو یه تی، ئنجا که هه موویان دروستکراوی خو یی، ناته واو و له خواش (سبحانه و تعالی) ناوه شیته وه شتی ناته واو دهرک بکات و بایه خی پی بدات و، پییه وه سه رقال بیت! (۱).

هه لبه ته ئه وه بیرکردنه وه یه کی خه یالی بووه، ئنجا ئه وه فه یله سووفانه ویستوویانه: خوا به پاک بگرن و مه به ستیان له وه قسانه به پاک گرتنی خوا بووه، به لام له بهر ئه وه ی ده ستیان نه گه یه شتوته سه رچاوه ی روون و زولالی وه جیی، بویه ئه وه جو ره بیرۆکانه یان بو هاتوون، ئه گه رنا خوا (سبحانه و تعالی) ده فه رموی:

﴿ وَلَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرَائِقَ وَمَا كُنَّا عَنِ الْخَلْقِ غَافِلِينَ ﴾ (۱۷) ﴿ الْمُؤْمِنُونَ. ﴾

واته: له سه رووی ئیوه وه، هه وت چینی ئاسمانمان دروست کردوون و، ئیمه له دروستکراوه کانی خومان بی ئاگا نین.

هه لبه ته ئه وه جو ره بیرکردنه وه یه ی (ئه ره سطو) یه، که دوایی کلیسا ته به ننی دهکات و، له سه ده کانی نیوه راستدا هه تا سه ده کانی (۱۶ و ۱۷) هه، ئه وه بیرۆکانه هه ر به رده وام بوون و، کاریگه ری زۆریشیان بووه له سه ر شیوه ی دینداری خه لکی رۆژئاوا و ئه وروپا، که پیمان وا بووه خوا ئه وه گه ردوونه ی وه ک سه عاتیک قورمیش کردوه وه گه ری خستوه و دوایی لیگه راوه! ئنجا ئه وه وینا کردنه ی خوا له کو ی، ئه وه له کو ی، که وه جیی پیمان ده لی: - وه جیی به رجه سته له هه موو کتیه کانی خوا دا، پیش ئه وه ی بگۆردرین - که خوا هه می شه ئاگای له دروستکراوه کانی خو یه تی و، ئاگای له هه ست و خوستی نیو ده روونتانه و، وه لامگو ی پر سیاره کانتانه و، ئاگادارتانه و، چاودیریستان دهکات و، مشورتان ده خوات؟!

۱۵- (ئه فلوطین) که له سالی (۲۰۵) ی زایینی دا له دایک بووه و له سالی (۲۷۰) ی زایینی دا، مردوه، واته: (۶۵) سال ته مه نی بووه، (هه لبه ته ئه وه

(ئەفلۇطین)ە، جیایە لە (ئەفلاطون)، کە پیش زایین بوو و ئەمیان دواى زایین بوو، ئنجا (ئەفلۇطین) لە میسر ژیاو، بەلام بە ئەصل یونانیی بوو، هەندیک دەلین: لە لای میسرپییهکان زانیارییهکەى وەرگرتو و، یەكەمین کەس بوو کە بیردۆزەى هەلژان (فیض)ى بۆ لیکدانەوێ بوون و گەردوون داناو، کە ئەویش هەر دەلی: سەرەتای ئەم بوونە یەكە، کە خواپە و پێی دەگوتری: یەك، یان خەیر، یان خوا (سبحانە وتعالی)، خوا یەكە و، رەهایە و، لیکدراو نیە و، نە جوولاو و نە وەستاو و، نە لە کاتدایە و، نە لە شویندایە و، خوا تەواو و هیچ گۆرانیکى بەسەردا نایەت، هەروەها گوتووێت: خوا بیرى لە خۆى کردۆتەو و، هەستى بە خۆى کردو و، لە ئەنجامى ئەویدا عەقل پەیدا بوو، ئنجا عەقل بریتی نیە لە خودى خوا، بەلكو خوا ھۆکار و بەدیھینەرى عەقلە، کەواتە: عەقل پەیدا کراو و خوا پەیداکەر و بەدیھینەریەتى، دواى عەقلیش بیرى لە خۆى کردۆتەو و بیرى لە خواش کردۆتەو.

کەواتە: عەقل ھەم بیرکەرەو (عاقڵ) و ھەم بیرلێکراو (معقول)یە، کەواتە: عەقل تاك (قَرْد) نیە، بەلكو زیاتر لە یەكە، بەلام خوا تاكە و یەكە، ئنجا ئەفلۇطین گوتووێت: دواى لە عەقلەو ھەموو نەفسەکانى بەشەر و ژياندار رۆوێك و... ھتد، پەیدا بوون، ھەروەها خرۆكەکان و ئەستێرەکان و... ھتد!! کە بیگومان ئەو جگە لە خەيالێك ھیچی دیکە نیە^(۱).

(۱) الموسوعة المیسرة، ص ۵۴، ھەروەها برۆانە: (تأریخ الفلسفة اليونانية) یوسف کرم، ص ۳۱۱ - ۳۲۲، کە بە درێژیی باسی فەلسەفە ئالۆز و ئەفسانەییەکەى ئەفلۇطینی کردو و باسی کردو کە (فورفوریوس)ى قوتابیى کۆى بەرھەمەکانى کە پەنجاوچار (۵۴) نامە بوون، کۆى کردوونەو.

باسى پىنجەم

ئەھلى ئىسلام و فەلسەفە

دەستپىك

سەرەتا دەلىل: فەلسەفە بەرھەمى عەقلى مەرۇفە، مەرۇفك كە دەستى لە سەرچاۋەى زوولالى ۋەھىيى و پەيامى خوا گىر نەبوۋە، مەرۇف خوا ۋاى خولقاندوۋە كە ھەۋلېدات شتەكان بزانى و دەرکیان بکات، ئنجا كاتىك دەستى لە ۋەھىي گىرنابى، پشت بە پىنج ھەستەكانى دەبەستى و، پشت بە عەقل و خەيال و ئەندىشەى دەبەستى، عەقلى مەرۇفیش لەۋە بچوۋكتەرە كە پەى بە نھىنىيەكانى گەردوون و بوون و ژيان و مەرۇف ببات، بۆيە -- ۋەك دوایى باسى دەكەين -- فەلسەفە لە دواى (۲۵۰۰) سال ھەۋلدان، ۋەك (ئەبو ھەسەنى نەدۋىي) گوتۋىيەتى: عەرەب گوتەنى: (رَجَعَ بِخُفْيِ حُنَيْنٍ) شتىكى ۋاى لە گەل خۆى نەھىنايەۋە.

ئىستاش با لە چوار (۴) بر گەدا ئەم باسى پىنجەمە بخەينە رۋو:

برگهی یه کهم: نه هلی ئیسلام،

ئیسلام بت نیازی کردوون له فهلسهفه:

تایا ئیسلام مسوڵمانانی بی نیاز کردوون له بیرکردنهوه؟! نه خیر، به لام بی نیازی کردوون له وه که بگه پین به دواي وه لامی ئەم پرسیارانه دا:

۱- ئەم گهردوونه خاوهنی کییه؟

۲- مروّف کی دروستی کردوه؟

۳- مروّف له کویوه هاتوه؟

۴- بوچی هاتوه؟

۵- بو کوی دهچی؟

۶- سه رهنجام چیه؟

ئو پرسیاره بنه رهنهتیانه ئیسلام هاوکاری عه قلی مروّفی کردوه و، وه لامی ئەو پرسیارانهی خستۆته بهر دهستی به ئامادهیی، با ته ماشا بکین! ئیمه ده (۱۰) خالمان هیناون که چۆن ئیسلام مسوڵمانانی بی نیاز کردوون، له فهلسهفه:

۱- خاوهندارنیتی خوا بو گهردوون:

پییست ناکات بگه پین: ده بی کی خاوهنی گهردوون بی؟ خوا (سبحانه وتعالی) وه لامه که ی به ئامادهیی خستۆته بهر دهستی مروّف، بو وینه: له سوورپتی (الأعراف) دا خوا ده فهرموی:

﴿إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَيْثُ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ مُسَخَّرَاتٌ بِأَمْرِهِ ۗ أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿٥٤﴾﴾

هەر ئەم تاکە ئایەتە موبارەکە کاکلی بووناسیی ئیسلامیی دەخاتە ڕوو، ئەوەی کە پێی دەلێن: (دنیا بینیی) و (جیهانبینی) بەلام من تێبینیم لەسەر ئەم دوو وشەیە هەیه و، پێم وایە راست وایە: بگوتری: (بووناسیی)، چونکە (جیهان) و (دنیا) ئەوەن کە خوا دروستی کردوون، بەلام بوون (وجود) بەدیهێنەری بوونیش دەگرتتەوه، کە خواوە (سبحانه وتعالی) و، گەردوون و ژیان و مەرۆشیش هەمووی دەگرتتەوه، وشەی (ontology) (معرفة الوجود)یش هەر ئەوه ماناکەیتە (۱).

واتە: بە دنیایی پەروردگار و خاوەنی ئیوه ئەو خواوەیه کە ئاسمانەکان و زەوی بە شەش ڕۆژان، (واتە: بە شەش قوناغ) هیناونه دی، دوايي چووه سەر باره گای خۆی، شەوگار بەسەر ڕۆژگادا دینێ، بە خیرایی بە دواي دەکەوی و، خۆر و مانگ و ئەستێرەکان ڕام کراون بە فەرمانی خوا، ئاگادارب! بەدیهێنان تایبەتە بە خواوە، فەرمان کردنیش (بەسەر مەرۆقەکاندا کە چی بکەن و چۆن بکەن؟) تایبەتە بە خواوە، بەرزیی و بەردەوامیی بو خۆی پەروردگاری جیهانەکان.

۲- سێفەتەکانی خوا و کردەوهکانی خوا:

خو دهفەرموی: ﴿هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيَّمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ سُبْحَنَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٢٣﴾ هُوَ اللَّهُ الْخَلِيقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ يُسَبِّحُ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٢٤﴾﴾ الحشر.

(۱) لە کتیی چوارەمی مەوسووعە: {بیرکردنەوی ئیسلامیی لە نیوان وەحی و واقع دا، بە ناوونیشانی: (پایەکانی بیرکردنەوی ئیسلامیی) بە درێژیی باسی ئەو بابەتەمان کردووە}.

لهم دوو ثایه ته موباره که دا زۆرێک له سیفه ته کانی خوا و، کرده وه کانی خوا
دهرخاون و، پێویست ناکات بگهڕێن و خهیاڵ و ئه ندیشه به ملاولامان دا بهری.

واته: ئه وه خوایه، که جگه له وه هه یچ په رستراویک نیه، هوکمرانی پاکى
سه لامه تی دلنیا کهر بالاده ستی زالى ملیکه چکه ری خو پێ گه وه: ﴿الْمَلِكُ
الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيِّمُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ﴾، ئه وه هه شتانه
هه موویان ناوو سیفه ته کانی خوان، ﴿سُبْحَنَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ﴾، پاک و
بێگه ردیی بو خوا له وه دیکه نه هاو به شی، ﴿هُوَ اللَّهُ الْخَلِيقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ﴾،
خوا به دیه ی نه ره، په یدا که ره، وینه کیشه، ﴿لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى﴾، ناوه هه ره چاکه کانی
هه ن، ﴿يَسْبِغْ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾، هه رچی له ئاسمانه کان و زه ویدا یه، خوا
به پاک ده گری، ﴿وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾، ئه وه (خوا) زالى کار به جیه.

۳- مشوورخۆری و سه ره رشتیاری کردنی خوا بو گه ر دوون و بو مروث:

أ/ خوا له سووره تی (المؤمنون) دا ده فه رموی: ﴿قُلْ لِمَنِ الْأَرْضُ وَمَنْ فِيهَا
إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ ٨٤ ﴿سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ﴾ ٨٥ ﴿قُلْ مَنْ رَبُّ
السَّمَوَاتِ السَّبْعِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ﴾ ٨٦ ﴿سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ أَفَلَا نُنْقِطُ﴾
٨٧ ﴿قُلْ مَنْ بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ يُحْيِي وَهُوَ يُمِيتُ وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ إِنْ كُنْتُمْ
تَعْلَمُونَ﴾ ٨٨ ﴿سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ فَأَنَّى تُسْحَرُونَ﴾ ٨٩.

واته: بلی زه وی و ئه وانه ی تییدان هی کین، ئه گه ر ده زانن؟ به دلنیا یی
ده لێن: هی خوان، بلی: ئایا بیرناکه نه وه! بلی کێ خاوه ن و په ره رد گاری
حه وت ئاسمانه کان و خاوه ن و په ره رد گاری باره گای مه زنه؟ به دلنیا یی ده لێن:
(هه مووی) هی خوا یه، بلی: ئایا پارێزی لێ ناکه ن! بلی: کێ مو لک و کو تهر و لی

همموو شتیکی به دهسته و، ههر ئهو خهلك پهنا ددهات و، هیچ كهسی لی پهنا نادرئ و، ناپاریزرئ، ته گهر دهزانن؟ به دلنیا یی دهلین: ئهو(دهسته لات)، ههر هی خواجه، بلئ: ئه دی بوچی جادووتان لی دهکری؟!

ب/ ههروهها له سوورپهتی (آل عمران) دا دهفرموی: ﴿أَفَغَيْرَ دِينِ اللَّهِ يَبْغُونَ وَلَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَإِلَيْهِ يُرْجَعُونَ﴾ (۸۳)

واته: ئایا جگه له بهرنامه ی خوا دهخوازن، له حالیکدا ههرچی له ئاسمانه کان و زهویدا ههیه، چار و ناچار بو وی ملکه چه و، ههر بو لای ویش دهگیردرینه وه!!

ج/ ههروهها له سوورپهتی (یونس) دا دهفرموی: ﴿قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَرَ وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَمَنْ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ فَقُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ﴾ (۳۱)

واته: بلئ: کی له ئاسمان و زهوییه وه بژیویتان پی ددهات؟ یان کی بیستنه کان و چاوهکانی به دهستن و، کی زیندوو له مردوو و، مردوو له زیندوو دهردینئ و، کی سه ره رشتیی دهکات؟ دهلین: خوا، بلئ: ئه دی بوچی پاریزری لیناکهن، (واته: بوچی هاوبهشی بو پهیدا دهکهن، بوچی پروو له غهیری خوا دهکهن)؟!.

۴- گەردوون بەبى حىكمەت نەخولقینراو:

ئەمىش راستىيەكى دىكەيە لە بواری خواناسىيدا، كە ئىسلام خستويەتە بەر دەستى مەرۇف:

أ/ خوا لە سوورەتى (ص) دا دەفەرموى: ﴿وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا بَطْلًا ذَٰلِكَ ظَنُّ الَّذِينَ كَفَرُوا فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنَ النَّارِ﴾ (۲۷)

واتە: ئاسمان و زەوى و ئەوێ نىوانىانمان بى حىكمەت و بە ھەوئەتە دروست نەكردو، ئەو ھەوئە گومانى ئەوانەيە كە بىپروان، سزى سەخت بۆ بىپروايان لە ئاگرى دۆزەخ، (كە وا گومان دەبەن: ئەم گەردوون و كائىناتە بى حىكمەت و بە پووجىي خولقینراون).

ب/ ھەروەھا لە سوورەتى (آل عمران) دا فەرموويەتى: ﴿إِنِّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَآخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِأُولِي الْأَلْبَابِ﴾ (۱۹۰) الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَمًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَٰذَا بَطْلًا سُبْحَنَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ﴾ (۱۹۱)

واتە: بىگومان لە دروستكرانى ئاسمانەكان و زەوى و جىگۆرپكى و جىاوازىي شەو رۆژاندا، نىشانە ھەن بۆ خاوەن عەقلان، ئەوانەي كە يادى خوا دەكەن بە پىو ە بە دانىشتنەو، لەسەر تەنىشتيان و بىردەكەنەو لە دروستكرانى ئاسمانەكان و زەوى، سەرەنجام دەلین: پەرەردگارمان! ئەمەت بى حىكمەت نەھىناوئە دى، پاكىي بۆ تۆ، لە سزى ئاگر بمانپاریژە.

ئاوا خوا (سبحانە وتعالى) زۆر بە روونىي دەيخاتە روو كە: حىكمەت و ئامانجىك لە پشت دروستكرانى گەردوونەو ھەيە.

۵- مروف به حیکمهت دروستکراوه:

ئیسلام دهلی: ئامانج و حیکمهتیک له پشت ودهیهنرانی مروفه وه هیه:

أ/ خوا له سوورپهتی (المؤمنون) دا دهفهرموئ: ﴿أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ﴾ (۱۱۵) ﴿فَتَعَلَى اللَّهِ الْمَلِكُ الْحَقُّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ﴾ (۱۱۶).

واته: ئایا پیتان وایه ئیوهمان به پووج، (به گالته و بی حیکمهت) هیناوته دی و بو لای ئیمه ناگیردرینهوه؟! بهرزیی بو خوی پادشای ههق..

ب/ ههروهها له سوورپهتی (القیامة) دا دهفهرموئ: ﴿أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى﴾ (۳۶).

واته: ئایا ئینسان پیتی وایه ویل دهکری؟ پشت گوی دهخری و وازی لی دههینری؟!

۶- ئامانج و حیکمهتی گهردوون و ژیان و ئینسان:

تاقیکردنهوی مروفه:

ئهمیش راستیهکی زور گرنگه له بواری بووناسییدا، ئیسلام خستوویهته بهردهستی مروف، که ئامانج و حیکمهتی گهردوون و ژیان و ئینسان، بریتیه له تاقیکردنهوی ئینسان:

أ/ خوا له سوورپهتی (هود)، له ئایهتی (۷) دا دهفهرموئ: ﴿وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ لِيَبْلُوكُمْ﴾ (۷) ﴿أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا﴾.

واته: خوا ئه و زاتهیه که ئاسمانه کان و زهوی به شەش پوژان (واته: به شەش قوناغ) هیناونه دی، باره گای خوا له سەر ئاو بوو، تاكو تاقیتان بکاتهوه، کامهتان کردهوهی باشته؟

که واته: ئه م گهردوونه هه مووی شانویه که هه لخواوه، بو ئه وهی مروفی تیدا تاقی بکریتهوه.

ب/ ههروهها خوا له سوورهتی (الجاثية) دا دهفرموی: ﴿وَخَلَقَ اللَّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَلِتُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ﴾ (۲۲).

واته: خوا ئاسمانه کان و زهوی به ههق هیناونه دی و، بو ئه وهی هه موو که سیک سزا و پاداشتی بدریتهوه، سته میشیان لی ناکری.

ج/ ههروهها خوا له سوورهتی (الملك) دا دهفرموی: ﴿الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَسْأَلَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْغَفُورُ﴾ (۲).

واته: (خوا) ئه و زاتهیه که ژیان و مردنی هیناونه دی، تاكو تاقیتان بکاتهوه: کامهتان کردهوهتان باشته!

۷- مروث له لایهن خواوه پیزی لیگیراوه. له سەر زهوی به خهلیفه دانراوه. سپاردەى تایبه تیى خواى پێ سپێردراوه:

أ/ له سوورهتی (التین) دا خوا دهربارهی مروث فرمویهتی: ﴿لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ﴾ (۴).

واته: به دنیایی مروثمان له باشتترین پیکهاته دا خولقاندوه.

ب/ له سوورهتی (البقرة) ش دا خوا دهفرموی: ﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً﴾ (۳۰).

واته: یاد بکوهه! کاتیڅ پهروهر دگارت به فریشته کانی فهرموو: جینشینیک دادهنیم لهسهر زهوی.

۹۲

کهواته: مروڅ جینشینی خواجه، بهلی مه بهست پیی ئاده مه، بهلام نیمه ش وهچهی ئاده مین و نیمه ش لهسهر زهوی و، له ثایه ته کانی دیکه شدا، ئاماره بهوه کراوه که نیمه هه موومان جینشینی خواين لهسهر زهوی، بو نمونه:

﴿هُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ...﴾ فاطر: ۳۹.

واته: (خوا) نهو کهسه یه که گیراونی به جینشین له زهوی دا...

ج/ له سووړه تی (الأحزاب) دا خوا ده فهرموئ: ﴿إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا﴾ (۷۲)

واته: نیمه سپارده مان رانواند لهسهر ئاسمانه کان و زهوی و چیاکان، بهلام ئاماده نه بوون هه لیبگرن و لیی ترسان، که چی مروڅ هه لیگرت.

کهواته: مروڅ هه لگري نه مانه تی که به هه موو گهر دوون هه لنه گیراوه.

۸- ههرچی له گهر دوون دایه، بو مروڅ ره خسینراوه.

بویشی ملکهچ کراوه:

کهواته: (ئاو) و (با) و (گل) و (ئاگر) و (دار) و (بهرد) هه مووی دروستکراوی خواجه و، هه مووی بو مروڅ دهسته مو کراوه:

أ/ له سووړه تی (لقمان) دا خوا ده فهرموئ: ﴿أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَّا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَهَرَ وَبَاطِنًا﴾ (۱۰)

پای زانیه کی پوژه لاتناس له باره ی بی نیازی مسولمانانه وه له فلهسه فه:

ئێستاش له باره ی بی نیازی مسولمانانه وه له فلهسه فه و، ئه وه: که ئیسلام مسولمانانی له فلهسه فه بی نیاز کردوه، به په سندی ده زانم پای یه کی که له پوژه لاتناسه کان بیئم، به ناوی: (البارون کارادی فو) که پوژه لاتناسی کی فه رهنسییه و، (د. محمد یوسف موسی) له کتیه که ی خوی: (القرآن والفلسفة) دا^(۱)، قسه یه کی لی نه قل ده کات له و باره وه، که ئیسلام مسولمانانی بی نیاز کردوه له فلهسه فه و، گه ران به دوا ی وه لامی ئه و پرسیاره مه زانه دا، که وه که له راپردودا گوتمان: فه یله سوو فه کان زور پیانه وه سه رقāl بوون، که دیاره ئه و قسه که ی ته رجه مه ی عه ره بی کردوه، ده لی:

(إِنَّ مُحَمَّدًا وَإِنْ لَمْ يَكُنْ فَيَلْسُوفاً بِالْمَعْنَى الْكَامِلِ، قَدْ وَاجَهَ كَثِيرًا مِنَ الْمَسَائِلِ الْفَلَسَفِيَّةِ بِحُلُولٍ كَوَّنَتِ الْعَقِيدَةَ الْإِسْلَامِيَّةَ، وَإِذَا فَلَمْ تَكُنِ الْحَقِيقَةُ الْمُطْلَقَةُ هِيَ الْمَشْكَلَةُ الَّتِي كَانَ الْعَرَبُ يُحَاوِلُونَ حَلَّهَا، لِأَنَّهُمْ عَرَفُوا هَذِهِ الْحَقِيقَةَ فِي تَوَاحِيهَا الْجَوْهَرِيَّةِ بِوَاسِطَةِ الْوَحْيِ الْإِلَهِيِّ، وَإِنَّمَا كَانَتْ غَايَتُهُمْ شَرْحَ هَذِهِ الْحَقِيقَةِ وَالْإِنْتِصَارَ لَهَا، وَوَضَعَ هَذِهِ الْحَقِيقَةَ الَّتِي جَاءَ بِهَا الْوَحْيِ، فِي أَسْلُوبٍ أَدَبِيٍّ فِي قَالِبٍ فَنِي).

واته: موحه مه مد (صلی الله علیه وسلم) ئه گه به مانای ته واوی وشه ش فه یله سوو فه نه بوو بی، به لام پروو به پرووی زور له پرسه فه لسه فه یه کان بو ته وه، به چه ند چاره سه ریک، که سه ره نجام عه قیده ی ئیسلامییان لی دروست بووه، بویه حه قیقه ته ی ره ها ئه و گرته نه بووه که عه ره به کان (ئه و ده لی عه ره ب و مه به سته ی بی مسولمانانه) هه ولی چاره سه ریان دا بیته، چونکه ئه و راستییه ره هایه یان له پروو جه وه ره ییه که یه وه، به هوی وه حییه وه ده رک کردوه، به لام مه به سته ی ئه وان (هی زانیانی ئیسلام) ئه وه بووه که ئه و حه قیقه ته پروو بکه نه وه و پشت ئه ستووری بکه نه به به لگه و، ئه و حه قیقه ته ی که وه حیی هیناویه ته ی، بیخه نه چوار چیویه کی هونه ری به شیوازیکی ئه ده بیی.

ئىنجا دوايى (مُحَمَّد يوسف موسى) به رَحمەت بى، هەر له كتيبي: (الْقُرْآنُ وَالْفَلْسَفَةُ)^(۱) دا، دهلي:

(وَهَكَذَا لَمْ يَتَّجِهْ الْمُسْلِمُونَ الْأَوَائِلُ إِلَى التَّفَلُّسِ كَمَا أَثَرُ عَنِ الْيُونَانِ، إِذْ وَجَدُوا فِي الْقُرْآنِ مَا يَجِبُ أَنْ يَعْرِفُوهُ عَنِ اللَّهِ، وَالْكَوْنِ، وَالْإِنْسَانِ، وَمَا أَنْعَبَ الْفَلَّاسِفَةُ الْقَدَمَاءُ مِنَ الْيُونَانِ وَغَيْرِ الْيُونَانِ، أَنْفُسَهُمْ فِيهِ، فَلَمْ يَصِلُوا إِلَى الْحَقِّ إِلَّا فِي الْقَلِيلِ مِنْهُ).

واته: هەر بهو شیوهیه مسولمانانی سهرتا پرویان نه کرده فهلسهفه، وهک له یونانییه کانهوه به جیماوه، چونکه ئهوهی که پیویست بوو بیزان له بارهی خواوه و، له بارهی گهردوونهوه و، له بارهی مروقهوه و، ئهوهی که فهیله سووفه پیشینه کان له یونان و جگه له یونانییه کانیش، زور خویان پیوه ماندوو کرد و نه گهیشتنه ههق، مه گهر له که میکیدا، قورئان به ئامادهیی خستبوویه بهردهستیان.

لیرهدا ته نیا تیبینیه که دهخینه روو له بارهی قسه کهی (البارون کارادی فو) رۆژیه لاتنایسی فه رهنسی یهوه، که دهلی: موحه ممه د (صلی الله علیه وسلم) ئه و پرسه فهلسه فیانهی دههاتنه پیشی، چاره سهری بو دانان و، سه رهنجام (عه قیدهی ئیسلامی) لهوه به رههم هات!

که بیگومان راستیه کهی ئهوهیه که موحه ممه د (صلی الله علیه وسلم) هیچی له گیرفانی خوی دهرنه هیناوه، به لکو ئهوه وه حیی خوی په روه ردگار بوو، به لام به هه ر حال ئه و بهو ته عییره دایر شتوه.

جاریکی دیکهش دوو بارهی ده که مه وه: که بیگومان زانایانی ئیسلام، ئه گهر له خه لکی دیکه زیاتر عه قل و هو شی خویان به کارنه هینا بى، که متریان به کارنه هیناوه، بو په یبردن به راستیه کانی بوون و، وه لامی ئه و پرسیاره بنه رته بیانهی که له سروشت و خواپسکی هه ر مروقی کدا هه ن:

۱- من کیم؟

۲- ئه م گهردوونه چییه؟

۳- لە كۆيۆه هاتووم؟

۴- بۆ كۆي دەچم؟

۵- بۆ چى هاتووم؟

۶- پۆيسته چى بكەم؟

ئەو پرسىيارە بنەرەتتيانەى كە وەك گوتمان: فەلسەفە بۆ وەلامدانەوہى ئەو پرسىيارانە سەرى ھەلداوہ و، فەلسەفە يانى: بىرکردنەوہى مەرۆف بۆ پەيبردن بە راستىيەكان، بەلام بۆيە زانايانى ئىسلام زۆر بە فەلسەفە ناودار نەبوو ون، چونكە وەلامى ئەو پرسىيارانەيان بە ئامادەيى لە وەحىيى خواى پەروردگاردا دەستكەوتوہ، ئەو وەلامە راست و دروستەى، كە ھەرگىز عەقلى بەشەر پىي ناگات، لەبەرئەوہى ئەو پرسىيارانە لەوہ گەورەترن كە عەقل بتوانى دەركيان بكات، چونكە مەرۆف وەك چۆن پىنج ھەستەكانى سنووردان، عەقلىشى تا مەودايەك بىر دەكات، بە تايبەت مامەلە لەگەل ناديار و پەنھاندا:

۱- خوا (سبحانە وتعالى) كىيە؟

۲- سيفەتەكان چىن؟

۳- پۆژى دوايى چىيە؟

۴- پووحىي مەرۆف چۆنە؟

۵- فريشتهكان كىن و چۆن؟

۶- جند كىن و چۆن؟

۷- بەھەشت چۆنە؟

۸- دۆزەخ چۆنە؟

ئا ئەوانە لە راستىيدا لە مەوداي عەقلى مەرۆفدا نىن، مەگەر وەحىيى دەستى بگري و، ئاشناى بكات بە جىھانى ئەو ديو سروشت، بە ناديار و پەنھان و، وەلامى ئەو پرسىيارانەى بخاتە بەردەست.

برگەى دووھم: زانايانى ئىسلام كەمتر وەك فەيلەسووف ناسراون،
بەلام بەرھەمى زۆريان بوو كە دەچىتتە نىو بازىنە و پىئاسەى
فەلسەفەوہ:

۹۸

چونكە فەلسەفە ئەگەر برىتى بى، لە ھەولى مروڤ بۇ دۆزىنەوہى
راستىيەكان و، وەلامى پرسىارە گەردوونىيەكان (الأسئلة الكونية) زانايانى ئىسلام
لە ھەرسىك بواری:

۱- عەقىدە. ۲- تەسەووف. ۳- بنچىنەكانى فيقە (أصول الفقه) دا بەرھەمى
زۆريان بووہ:

۱- لە بواری عەقىدەدا:

كە بە: (أصول الدين) و (عِلْمُ التَّوْحِيدِ) و (عِلْمُ الْكَلَامِ) و (الفقه الأكبر) یش
ناودەبرى، زانايانى ئىسلام بەرھەمى زۆريان بوو ون، كە ئىستا ئامازە بە ھەندىكىان
دەكەين، بۇ وىتە:

۱- (عبدالجبار الهمداني) كىيىكى ھەيە بە ناوى (المُعْنِي) كە چەند بەرگىكە
و بەرگىكىان بە ناوى: (النَّظَرُ وَالْمَعَارِفُ) ھو، لە ھەفتا (۷۰) وردە بەش پىكھاتوہ.

۲- (الباقلائي) كىيى (التمهيد) ى داناوہ.

۳- (أبو حامد الغزالي) كىيى (تہافت الفلاسفة) و (المُنْقِذُ مِنَ الضَّلَالِ) ى داناون.

۴- (فخر الدين الرازي) جگە لە (مفاتيح الغيب) ھەى چەندان كىيى دىكەى
ھەن، بە تايبەت (الإشارة فى أصول الدين).

۵- (عَصَدُ الدِّينِ الْأَيْبِيُّ) و كىيە ناودارەكەى: (المَوَاقِف).

۶- (إِبْنُ التِّيمِيَّة) و مەوسووعە كەي: (دَرَةُ التَّعَارُضِ بَيْنَ الْعَقْلِ وَالنَّقْلِ).

۷- ھەرۇھى (إِبْنُ رُشْد) یش، جگە لە كىتەبى: (تَهَافُتُ التَّهَافُتِ)، (مَنَاهِجُ الْأَدْلَةِ) و (فَصْلُ الْمَقَالِ فِي مَا بَيْنَ الشَّرِيعَةِ وَالْحِكْمَةِ مِنَ الْإِتِّصَالِ) یشى ھەن، لەو بارەوہ.

ھەرۇھى گەلەك لە زانایانى دیکەش و، لەو بواردەدا زانایانى ئىسلام بەرھەمىكى زۆرى فیکریيان ھەيە كە دەچیتە نیو چوار چۆوہ بازنەي فەلسەفە و كەلەپوورى فەلسەفییەوہ، وپراي ئەوہى كە لە ژىر ناوونیشانى خودى فەلسەفەشدا - وەك دوايى ئامارەي پى دەكەين - ژمارەيەك لە زانایانمان ھەن، كە ناوى فەیلەسووفیان بۆ بەكارھێنراوہ.

۲- بواری زانستى تەزكیە و صۆفیگەری (علم التصوف):

لەو بواردەشدا دیسان زانایانى ئىسلام كەلەپوورىكى زۆریان بەجیھێشتوہ، ھەرچەندە بە داخوہە خلتە و خالى زۆرىشى رەگەل كەوتوہ، بە تايبەت تەسەووفى فەلسەفیی ھەر لە (ابن سینا) وە بگەر، ھەتا سەرچەم ئەوانى دیکە بە تايبەت (ابن عربى) و تەنانت (أبو حامد الغزالي) یش، لە ھەندىك لە كىتەبەكانى دا.

۳- بواری بنچینەكانى فیقھ (أصول الفقه):

لە بواری (أصول الفقه) یشدا دیسان زانایان بەرھەمىكى زۆرى فیکریيان بۆ بەجیھێشتووين و، تەنانت بەشێك لە زانایان گوتوویانە: زانیارى بنچینەكانى فیقھ (علم أصول الفقه) بە فەلسەفەي ئىسلام و مسوڵمانان دادەنرى و ئەو زانستە تايبەتە بە ئىسلامەوہ و، لەو بواردەشدا كىتەب و بەرھەمى زانایان ھێندە زۆر و جۆرا و جۆرن، ئامارە پێكردنیشیان زەحمەتە، بەلام چەند نمونەيەكیان لى باس دەكەين:

- ۱- الرسالة، للشافعي.
- ۲- المستصفی، للغزالي.
- ۳- المحصول في علم الأصول، للرازي.
- ۴- الإحكام في أصول الأحكام، للآمدي.
- ۵- إعلام الموقعين عن رب العالمين، لابن القيم.
- ۶- الموافقات، للشاطبي.
- ۷- إرشاد الفحول في علم الأصول، للشوكاني.

برگەى سىيەم: ناۋى سىز دە (۱۳) لە فەيلە سووفەكانى ئىسلام:

لە فەيلە سووفە مەسۇلمانەكان، ئەوانەى كە زۆر ناسراون، ژمارەيەكم لى
هيناون، كە سەر جەم سىز دە (۱۳) كەسن:

۱- (الكِنْدِي): كە لە سالى (۸۰۰) ى زايىنى دا لە دايك بوو و، لە سالى (۸۷۴) زايىنى دا كۆچى دوايى كردو و، بە (أبو يوسف يعقوب بن إسحاق الكندي) مەشهور بوو و، لە سەر رېيازى (مُعْتَزِلَة) بوو و، بە (فيلسوف العرب) ناسراو، چەند كىتەبىكى هەن، شايانى باسە كىندىيى زۆر شى پابەند بوو بە قورئان و سوننەت و شەرىعەتەو، وەك هەندىكى دىكە لە فەيلە سووفەكان، كە عەقلىان پيش نەقل خستو، تووشى ئەو جۆرە هەلەنە نەبوو.

۲- (محمد بن زكريا الرازي): كە لە سالى (۸۶۴) ى زايىنى دا لە دايك بوو و، لە سالى (۹۲۳) دا، كۆچى دوايى كردو، كىتەبىكى هەيە بە ناۋى (سِرُّ الْأَسْرَار) ئەويش ديسان گىرنگىيدانى هەبوو بە باس و خواسەكانى فەلسەفە.

۳- (الفَارَابِي): كە لە (۸۷۰) ى زايىنى دا لە دايك بوو و لە سالى (۹۵۰) دا، كۆچى دوايى كردو و، كە ناۋى: (أبو نصر بن محمد بن أوزلخ بن طرخان الفارابي) يەو، بە (المُعَلِّمُ الثَّانِي) مامۇستاي دووهم ناسراو بوو، واتە: لە دواى (ئەرەسطو)، ئەويان بە مامۇستاي فەلسەفە ناسيو، كىتەبىكى ناودارى هەيە، بە ناۋى: (المَدِينَةُ الْقَاضِلَةُ) باسى ئەو دەكات كە كۆمەلگا چۆن دەبى بەرپۆه بچى؟ كۆمەلگايەكى نمونەيى.

۴- (إِبْن سِينَا): لە سالى (۹۸۰) ى زايىنى دا، لە دايك بوو و، لە (۱۰۳۷) دا، كۆچى دوايى كردو و نازناۋى (الشيخ الرئيس) ى هەبوو، كىتەبىكى هەيە بە ناۋى: (الشفاء) و كىتەبىكى دىكەى هەيە بە ناۋى: (الإشارات) و هاو كات پزىشكىش بوو، كىتەبىكى هەيە بە ناۋى: (القانون) لە (طب) دا و پياۋىكى زۆر ناودار بوو.

۵- (ابن بَاجَه): که له سالی (۱۱۳۸) ی زایینیدا کوچی دوايي کردوه، کتیبکی ههیه به ناوی (تَدْبِيرُ الْمُتَوَحِّد) ئه‌میش دیسان یه کیک بووه له فهيله‌سووفه مسولمانه‌کان.

۶- (ابن طفیل): که له سالی (۱۱۸۵) ی زایینی دا وه‌فاتی کردوه، کتیبکی ناوداری ههیه به ناوی: (حي بن يقظان) که به‌سه‌ره‌اتیکی په‌مزیه و، دهیه‌وی بلی: ئه‌وه‌ی شه‌ریعت هیناویه‌تی له‌گه‌ل ئه‌وه‌دا که فیطه‌ت و عه‌قلی سه‌لیم ده‌یخوازی، پیکده‌گه‌نه‌وه، قسه‌که‌شی راسته، به‌لام مه‌رج نیه هه‌رچی شه‌ریعت هیناویه‌تی، هه‌مووی له عه‌قلدا جیگای بیته‌وه.

۷- (إِبْنُ حَزْمٍ الأَنْدَلُسِي): که له (۹۹۴) ی زایینی دا له دایک بووه و، له (۱۰۶۴) دا، وه‌فاتی کردوه کتیبی زۆرن، به‌لام ئه‌وه‌ی که په‌یه‌سته به‌ بواری فیکرو فه‌لسه‌فه‌وه، کتیبه‌ ناوداره‌که‌ی: (الفصل في الملل والأهواء والنحل) ه.

۸- (إِبْنُ مُسْكَوِيه): که له سالی (۱۰۳۰) ی زایینی دا کوچی دوايي کردوه، به‌ دوو کتیبی زۆر ناسراوه، یه‌که‌م: کتیبی (الأخلاق)، کتیبی دووه‌می: (تَجَارِبُ الْأُمَمِ وَتَعَاقِبُ الْهَمَمِ).

۹- (أَبُو حَامِدٍ الْغَزَالِي): له سالی (۱۰۵۹) ی زایینی دا له دایک بووه و، له سالی (۱۱۱۱) ی زایینی، واته: له سالی (۵۰۵) ی کوچی دا وه‌فاتی کردوه و، که که‌متر به‌ ناوی فه‌يله‌سووف ناسراوه، به‌لام پیم وایه: پيش زۆر له فه‌يله‌سووفه‌کان که‌وتۆته‌وه، ئه‌گه‌رنا زیاتر به‌ زانا و شه‌رعزان ناسراوه.

هه‌لبه‌ته‌ غه‌زالیی به: (حُجَّةُ الْإِسْلَام) واته: (به‌لگه‌ی ئیسلام) ناسراوه و به‌ کتیبه‌ ناوداره‌که‌ی له‌ بواری فه‌لسه‌فه‌دا: (تَهَافُتُ الْفَلَاسِفَةِ) ناسراوه، هه‌روه‌ها کتیبکی دیکه‌ی هه‌یه له‌و باره‌وه: (الْمُنْقِذُ مِنَ الضَّلَالِ)، ئه‌گه‌رنا (أَبُو حَامِدٍ الْغَزَالِي) کتیبی زۆرن، هه‌م له‌ رووی شه‌رعزانیی (فقه)، هه‌م له‌ رووی ته‌سه‌ووف و ئه‌خلاق، هه‌م له‌ رووی فیکرو فه‌لسه‌فه، هه‌م له‌ رووی (أصول الفقه) هوه.

۱۰- (إِبْنُ رُشْدٍ الْحَفِيد): که له سالی (۱۱۲۶) ی زایینی دا له دایک بووه و، له سالی (۱۱۹۸) دا کوچی دوايي کردوه، ئه‌ویش له‌و بواره‌دا چه‌ند کتیبکی

هەن بە تاییبەت: (تَهَافُتُ التَّهَافُتِ) کە دەیه‌وی بەرپەرچی کتیبەکە (أبو حامد الغزالي) بداتەوه، وشە (تَهَافُتِ) واتە: پووجه‌لی، ئنجا ئەو لە بەرپەرچدانەوهی (أبو حامد الغزالي) دا دەلی: (تَهَافُتُ التَّهَافُتِ) پووجه‌لکردنەوهی پووجه‌لکردنەوه، هەروەها کتیبیکی دیکەشی هەیه (فَصْلُ الْمَقَالِ فِيمَا بَيْنَ الشَّرِيعَةِ وَالْحِكْمَةِ مِنَ الْإِتِّصَالِ) و، کتیبیکی دیکەشی هەیه (مَنْهَجُ الْأَدِلَّةِ فِي عَقَائِدِ الْمِلَّةِ).

۱۱- (إبن عربي): هەرچەندە کەمتر بە ناوی فەیلەسووف ناسراوه، بەلام زۆر باس و خواسی فەلسەفیی کردوون، لە سالی (۱۱۶۵)ی زایینی دا لە دایک بووه و، لە سالی (۱۲۴۰) دا، کۆچی دوایی کردوه و، ئەو (إبن عربي)یە ئیشکالی زۆری لەسەر هەن، بە تاییبەت لەسەر هەردوو کتیبەکە ناودارەکە: ۱- (الفتوحات المکیة) و، ۲- (فصول الحکم) کە شتی زۆری وایان تێدایە لە گەڵ قورئان و سوننەتدا تێکدەگیرئ و، شتی واشیان تێدایە کە موافیقی شەریعەتە، بە هەر حال زانایان مشتومڕی زۆریان بووه لە بارە (إبن عربي)یەوه، کە ئیمە ئیستا دەرڤەتی ئەوەمان نیە زۆری لەسەر بدوین، گەرنگ ئەوەیە ئەویش باس و خواسی فەلسەفیی زۆری کردوه.

۱۲- (عبدالرحمن إبن خلدون): کە لە سالی (۱۳۳۶)ی زایینی دا لە دایک بووه، لە سالی (۱۴۰۶)ی زایینی دا کۆچی دوایی کردوه و، (إبن خلدون) بە کتیبە ناودارەکە (المُقَدِّمَةُ) ناسراوه و، ئەو کتیبە (فەلسەفە میژوو) و (فەلسەفە کۆمەڵناسیی) دادەنرئ و ئەورووپاییەکان وەک چۆن زۆر گەرنگیان بە (إبن خلدون) داوه و کتیبەکانیان تەرجەمە کردوون، گەرنگی زۆریشان بە (إبن خلدون) داوه.

۱۳- (صدرالدين الشيرازي): کە بە: (مُلا صدرا) ناسراوه و کتیبیکی ناوداری هەیه، بە ناوی: (الأسفار الأربعة).

ئەوانە ژمارەیه‌ک بوون لە زانایانی ئیسلام، کە بە فەیلەسووف ناسراون، دیارە زۆری دیکەش هەن کە زۆر زەق و ناودارن، بەلام ئەوانەمان وەک نموونە هێناوە.

پرسىيارىڭ و ۋەلامەكەي:

۱۰۴

يەككە بۆي ھەيە بېرىسى: ئەدى باشە ئىۋە نەتانگوت: ئىسلام مەسۇلمانانى بىي
 نياز كىدو ھە ھەلسە ھە و بىر كىدو ھە ھەلسە ھەي، بە ھەي ئەۋە ھە ۋەلامە
 ھەمو ئەۋ پرسىيارانى ھەلسە ھە بە دواياندا دەگەپ، بە ئامادەي خىستوئەتە
 بەر دەستى مەسۇلمانان، ئەدى چۆن ئەۋ زانايانە بەرھەمى ھەلسە ھەيە ھەبوۋە؟

ۋەلامەكەي ھەر ئەۋەيە: كە ھە راستىيدا بەشەك ھەۋانە، كەم و زۆر كەۋتوۋنە
 ژىر كىرگەيى ئەۋەي كە ھەسەردەمى خۇياندا باۋ بوۋە، ۋەك چۆن ئىستا
 خەككە دەكەۋىتە ژىر كىرگەيى سىكۇلارىزم و لىبېرىزم، كاتى خۇي - ھە
 سەدەي بىستەم دا - دەكەۋىتە ژىر كىرگەيى كۆمۇنىزم و سۇسپالىزم و ماركسىزم،
 بەشەر بەشەرە ئەۋ شتەنەي كە دەنە باۋ، ئەۋ تەۋمە ھەيەي و سىياسىيەنەي كە
 ھەپۇرگارى ئەۋدا دەن، كەسەي زۆر زۆر دامەزراۋ نەبەي، كەم و زۆر پىيان كار
 تىكراۋ دەي، ئىنجا ئەۋانەش ديارە كارتىكراۋىيان پىژەيە، بەلام گىرگە ئەۋەيە
 ھەمو ئەۋانە ھەر ھە چوار چىۋە و ھە بازەنەي ئىسلام و ئۆمەتەي پىغەمبەردا
 (صلى الله عليه وسلم) بوۋن، ھەرچەندە رەنگە ھەندەي ھە زانايانىش ھەبەن
 كە بە لاي سەختىي و وشكىي و توندىدا دەشكىنەۋە، ھەندەك ھەۋانەيان ھە
 بازەنەي ئىسلام بىرەيتە دەر، بەلام ھەمو ئەۋانە خۇيان بە مەسۇلمان دانائە و
 ھە نىۋ كۆمەلگەي ئىسلامىدا بوۋن و، ھەۋلىشىيان داۋە ئەۋەي كە ۋەھىيە خۇ
 دەيەرمەي، ھەگەل ئەۋەدا كە ھەقلى سەلەم دەيگەيەنەي، پىكەۋەيان بگۇنچىن، كە
 ھەلەتە پىۋىستىش بە ھەۋلى ئەۋانەكات و (ھەقلى و نەقلى) پىكەۋە گۇنجان،
 مەگەر ھەقلى كە بە ھەلەدا چوۋ بى، ياخۇد نەقلى كە راست و دروست نەبەي، بۇيە
 زانايان ھە مېژە گوتوۋىانە: كە مۇستەھىلە نەقلى راست (صحيح)، ھەگەل ھەقلى
 ساغ (صريح) دا، تىك بگىرى، واتە: ۋەھىيە خۇا و، ھەقلى كە پىكەيتى و بە
 ھەلەدا نەچوۋ بى، ھەمىشە تەۋاككەرى يەككىن و پىكەۋە دەگۇنچىن، چۈنكە
 ۋەھىيە، ياخۇد نەقلى، يان شەرىع، يانى: ھەرمائىشتى خۇا و پىغەمبەرەكەي،

نجا بېگومان عه قلیش دروستکراوی خواجه، بویه نه وهی که عه قلی سه لیم بهرهمی دینې، له گه ل نه ودها که شرعی خوا، وهی خوا فهرموویه تی، به تهکید دهی پیکه وه گونجاوو ته با بن، چونکه مه حاله گوتراوی خوا، له گه ل دروستکراوه کی دا، دژ و نا کوک بی.

(ابن تیمیة) ش کتیبکی گه وړه ده (۱۰) بهرگی له و باره وه داناوه، به ناوی: (دَرُءُ التَّعَارُضِ بَيْنَ الْعَقْلِ وَالنَّفْلِ)، (لابردنی تیکگیران له نیوان عه قلی و نه قلدا).

هه وړه ها (ابن رشد) یش کتیبکی هه یه به ناوی: (فَصْلُ الْمَقَالِ فِيمَا بَيْنَ الْحِكْمَةِ وَالشَّرِيعَةِ مِنَ الْإِتِّصَالِ) واته: (قسه ی پروون له باره ی پیکه وه په یوه ست بوونی شریعت و حکمه ته وه)، مه به ستیشی له حکمت، فله سه فیه، هه وړه ها زانیانی دیکه ی ئیسلامیش، هه موویان باسی نه ویدان کردوه، که هه رگیز نه قلی راست و دروست له گه ل عه قلی سه لیم دا تیک ناگیرن و، ته گه ر تیکگیرانیک پروویدا، نه وه: یان عه قله که نه پیکاوه، یاخود نه قلی و وهی و شرعه که گوردراره و، نه وه نیه که خوا (سبحانه و تعالی) ناردوویه تی.

له نوره خومله لایحه مکان لیکه لایس

نن مه کم غر مواقع الوندل الدنماهی

پاکستاندنی مکتبه یی ماموستا عه لی بابیر

archive.org/details/@alibapir

AliBapir

Google Play

App Store

QR CODE

www.alibapir.com

www.alibapir.com

عہ لی بابیر

عہ لی بابیر

عہ لی بابیر

پاکستاندنی مکتبه یی ماموستا عه لی بابیر

QR CODE

پاکستاندنی مکتبه یی ماموستا عه لی بابیر

برگەى چوارەم و كۆتايى: ھەلسەنگاندنى چەند زانايەك بۇ ھەلسەفە:

۱۰۶

لەم برگەى چوارەمەدا قسەى چەند زانايەك دىننن، داخۇ چۆن تەماشاي
فەلسەفەيان كىردوھو ھەلىيان سەنگاندوھ:

۱- (أبو حامد الغزالي):

كە لەو بوارەدا بە كىتەبە ناودارەكەى: (تَهَافُتُ الْفَلَاسِفَةِ) (پوچەلىي
فەيلەسووفەكان)، يان (ھەلۋەشانەوھى بىرۈكەكانى فەيلەسووفەكان) ناسراوھ.

ئىنجا (أَبُو حَامِدٍ) لەو كىتەبەيدا، لە سى شتاندان، قسەى فەيلەسووفەكان بە
كوفر دادەنى:

يەكەم: ئەو كە ھەندىك لە فەيلەسووفەكان گوتوويانە: بەلى، خوا بەدەيھىنەرى
گەردوونە، بەلام گەردوون بى سەرەتايە، لەبەرئەوھى خوا لە ئەزەلدا سىفەتى
دروستكردن و بەدەيھىنان(خالق)ى ھەبووھ و، دەبى بەدەيھىتراو(مخلوق)ىش بوو
بى لە ئەزەلەوھ.

كە ئەوھ دوايى قسەى زياترى لەسەر دەكەين.

دووھم: ئەو كە ھەندىك لە فەيلەسووفەكان نكووليان كىردوھ لە زىندووېوونەوھى
جەستەبى و گوتوويانە: بەلى، قىيامەت ھەيە، رۆژى دوايى ھەيە، بەلام ئەوھ
بە تەنيا بۇ رۆوحە و، نكووليان لەوھ كىردوھ، كە مەرۇف بە جەستە زىندوو
بكرىتەوھ، كە ئەوھش پىچەوانەى دەقى قورئانە و، لە چەندان ئايەتدا خواى
پەررەدگار زىندووكرانەوھى جەستەكان باس دەكات، بۇ وىنە، دەفەرمى:

﴿وَأَنَّ اللَّهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ﴾ (٧) الحج.

۱۰۷

واته: به دُنیا یی خوا ئهوانه ی ئهوه ی له گۆرەکاندان زیندوو یان دهکاتهوه.

که بێگومان مه بهست جهسته کانن، ئه گهرنا رووح پێویستی به زیندوو کردنهوه ناکات و ههر زیندوو یه و، جهسته کانیش له گۆرەکان (قبور) دان، نهک رووحه کان.

سێیه م: ئهوه که نکوولی یان کردوه لهوه ی خوا ی پهنهانزان ورده کارییه کان (جزئیات) بزانی، یانی: زانیاری خوا په یوه ست بێ به ورده کارییه کانهوه، ئه ویش به بیانوی ئهوه وه که خوا ی په روهر دگار به پاک ده گرن و گوتوو یانه: خوا لهوه مه زنتره ئه و شته وردانه بزانی، کێ چی گوت؟ کێ چی خوارد؟ کێ چی کرد؟ ئه و شته بچووکانه، خوا زۆر لهوه مه زنتره که زانیاری بێسنووری، ئه و شته بچووکانه ی تێدا بن!

که بێگومان ئه وهش ههر نه زانییه، چونکه: خوا عزوجل ده فهرموی: ﴿وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٍ فِي ظُلْمَتٍ إِلَّا رُطْبٌ وَلَا يَأْسُ إِلَّا فِي كَيْبٍ﴾ (۵۹) المؤمن.

واته: کلێله کانی پهنهان له لای خوان، جگه له وی کهس نایانزانی و، ههرچی له وشکانیی و ده یادییه، هه مووی ده زانی و، هه یچ گه لایهک له دره ختیک ناکه ویتته خوار، مه گهر خوا ده زانی و، هه یچ ده که تۆ وێک نیه له تاریکییه کانی زه ویدا و، هه یچ ته رێک نیه و، هه یچ وشکێک نیه، مه گهر له کتییکی روون، (یان روونکه رهوه) دا هه یه.

ئنجا خوا (سبحانه و تعالی) که هه موو شتیک ده زانی، بێگومان ئا ئه وه تهواویی شاره زایی و زانیاری خوا ئه وه ده خوازی، نهک له به ره ئه وه ی خوا زۆر مه زنه و، زانیاری خوا بێ سنوره، شتی ورد نه زانی!

(أبو حامد الغزالي) دهلی: هەر کام لهو سییانه کوفرن و، ئەو فهیله سووفانهی ئەو جوړه قهناعه تەیان هەبووه، تووشی کوفر بوون، بەلام بیگومان بو بە کافر دانانی هەر کەسێک، دەبی بنچینهی: هاتنه دی مەرجه کان و لاچوونی پەرجه کان (ثبوت الشروط وانتفاء الموانع) بچەسپی، ئایا ئەو کەسه هەموو مەرجه کانی تیدا هاتوونه دی و، هەموو پەرجه کانی کە پڕی دەگرن، ئەوهی کە ئینسان بە کافر دابنری، لەبەر ئەوه وای گوتووه، لاچوون؟ ئنجا ئەو بریارەیی بو دەدری، ئەوهش مەسەلەیه کی هەستیار و قوولە.

یەکیک له قسه کانی ئەبو حامیدی غەزالیی له بەرپەرچدانەوهی هەندی فهیله سووفەکاندا:

کاتیك باسی ئەو بیروکەیهی (ئەفلوطين) دەکات، کە دهلی: خوا (سبحانه وتعالی) عەقڵی هێنایه دی، ئنجا عەقڵیش نەفسە کانی هێنایه دی.

کە هەندیکی دیکەیان هەبوون برۆیان بە دە (۱۰) عەقلە کان و نو (۹) خرۆکە کان (العقول العشرة والأفلاك التسعة) هەبووه، جا لهو بارهوه غەزالیی له کتیبی: (تَهَافُتُ الْفَلَاسِفَةِ)^(۱) دا دهلی:

(قُلْنَا مَا ذَكَّرْتُمُوهُ تَحَكُّمَاتٌ، وَهِيَ عَلَى التَّحْقِيقِ ظُلُمَاتٌ قَوِّقَ ظُلُمَاتٍ، لَوْ حَكَاهُ الْإِنْسَانُ عَنْ مَنَامٍ رَأَاهُ لَأَسْتَدِلَّ عَلَى سُوءِ مِرَاجِهِ، أَوْ لَوْ وَرَدَ جِنْسُهُ فِي الْفَقْهِيَّاتِ الَّتِي قَضَارَى الْمَطْلَبِ فِيهَا تَخْمِينَاتٌ، لَقِيلَ: إِنَّهَا تَرْهَاتٌ لَا تُفِيدُ غَلَبَاتِ الظُّنُونِ).

واته: ئەوهی کە ئیوه باستان کرد {له عەقلە کان و خرۆکە کان} بەو شیوهیهی کە له قسهی هەندیک له فهیله سووفەکاندا هاتوه، ئەوه هەر قسه کردنیکه و هیچ بەلگهیه کی له سەر نیه و، بە دلنیا ییهوه ئەوه هەمووی تاریکایی له سەر تاریکایی و، ئەگەر کەسێک له خهوه به خهبر هاتبا و گیرابایهوه، ئەو جوړه قسانهی دهکرانه بهلگه له سەر ئەوهی کە میزاجی تیکچوهه خراپه، ههروهها ئەگەر ئەو جوړه قسانه، له کتیبه شەریعهی کان و بابەته فیقهیهی کاندا باسکرابانایه، کە ئەو پەری

له بابته فیهیه کاند، ئه وهی که دهوسترئ، بریتیه له وا دانان و گومانیکه زال، ده گوترا: ئه و قسانه تورپره هاتن، (واته: قسه ی پووجن)^(۱) و، ته نانه ت گومانی زالیش ناگه یه ن.

۲- (ابن تیمیة):

یه کی دیکه له و زانیانه ی ئیسلام، که له باره ی هه لسه نگاندنی فه لسه فه و فه یله سووفه کانه وه، قسه یان کردوه، بریتیه له (ابن تیمیة) که زور به قوولی له و باره وه قسه ی کردوه، به تاییه ت له کتیبی: (دَرُّ التَّعَارُضِ بَيْنَ الْعَقْلِ وَالنَّقْلِ) و کتیبی: (مِنْهَاجُ السُّنَّةِ النَّبَوِيَّةِ) دا و، له و باره وه ش کتیبی کی تاییه تی هه یه، به ناوی: (نَقْضُ الْمُنْطِقِ)، (هه لوه شانده وه ی مه نطق)، یانی: مه نطق ی ئه رسته یی (منطق أرسطو).

(ابن تیمیة) له ته فیسیری سوورپه تی (الإخلاص) دا ئاوا به ره مه ی فه یله سووفه کان هه لده سه نگین، له بواری خواناسیی و، پیغه مبه ر ناسیی و، فریشته ناسیی و، دواپوژ ناسیی دا، ده لی:

(وَأَمَّا مَعْرِفَةُ اللَّهِ تَعَالَى، فَحَظُّهُمْ يَعْني "الْيُونَانِيَّين" مِنْهَا، مَبْخُوسٌ جِدًّا، وَأَمَّا مَلَائِكَتُهُ وَكُتُبُهُ وَرُسُلُهُ، فَلَا يَعْرِفُونَ ذَلِكَ الْبَتَّةَ، وَلَمْ يَتَكَلَّمُوا فِيهِ، لَا بَنَفِيٍّ وَلَا بِإِثْبَاتٍ، وَإِنَّمَا تَكَلَّمَ فِي ذَلِكَ مُتَأَخِّرُوهُمْ الدَّاخِلُونَ فِي الْمِلَلِ)^(۲).

واته: ناسینی خوی به رز له لای (یونانییه کان)، (یان له لای فه یله سووفه کان که زیاتر کارتی کراو بوون به یونانییه کان)، به شیکی زور که مه، (واته: زور به که می و به ناته واوی بی باسی خواناسییان کردوه) و ده ربه ی باسی فریشته کانی

(۱) تَرَهَات: جمع تَرَه: الطريق الصغير المتشعب عن الطريق الأعظم، والباطل، والقول الخالي من نفع، (المعجم الوسيط، ص ۸۵).

(۲) ص ۵۷.

خواو کتیبه‌کانی خواو پیغه‌مبه‌رانی خوا صه‌لات و سه‌لامی خویان له‌سه‌ر بیت، نه‌وه هه‌ر هیچی لی نازانن و قسه‌یان له‌و باره‌وه نه‌کردوه (نه له باره‌ی فریشته‌کان و، نه له باره‌ی کتیبه‌کان، نه له باره‌ی پیغه‌مبه‌رانه‌وه)، نه به لایردن، نه به چه‌سپاندن، به‌لام نه‌وانه‌ی دوا‌ییان که هاتوونه نیو ئایینه‌کانه‌وه (واته: چوونه نیو ئایینی جووله‌که، یان ئایینی نه‌صرانیی، یان ئایینی ئیسلامه‌وه) نه‌وانه قسه‌یان کردوه، له‌و باره‌وه. (ئه‌ویش به‌هوی کارتی‌کراویانه‌وه به‌به‌رنامه‌کانی خوا).

۳- (ابن خلدون):

ئه‌میش به‌کی دیکه‌یه له‌و زانایانه‌ی هه‌له‌سه‌نگاندنی بو فه‌له‌سه‌فه کردوه، که ئه‌مه ده‌قی هه‌ندیک له قسه‌کانیه‌تی له‌و باره‌وه:

(وَلَا تَتَّقَنَّ مَا يَزْعُمُ لَكَ الْفِكْرُ، مِنْ أَنَّهُ مُقْتَدِرٌ عَلَى الْإِحَاطَةِ بِالْكَائِنَاتِ وَأَسْبَابِهَا، وَالْوُقُوفِ عَلَى تَفْصِيلِ الْوُجُودِ كُلِّهِ، وَسَقِّهِ رَأْيَهُ فِي ذَلِكَ، وَاعْلَمْ أَنَّ الْوُجُودَ عِنْدَ كُلِّ مُدْرِكٍ فِي بَادِي رَأْيِهِ، مُنْهَصِرٌ فِي مَدَارِكِهِ لَا يَعْدُوهَا، وَالْأَمْرُ فِي نَفْسِهِ بِخِلَافِ ذَلِكَ وَالْحَقُّ مِنْ وَرَائِهِ. أَلَا تَرَى الْأَصَمَّ كَيْفَ يَنْهَصِرُ الْوُجُودَ عِنْدَهُ فِي الْمَحْسُوسَاتِ الْأَرْبَعِ وَالْمَعْقُولَاتِ، وَيَسْقُطُ مِنَ الْوُجُودِ عِنْدَهُ: صَنْفُ الْمَسْمُوعَاتِ! وَكَذَلِكَ الْأَعْمَى أَيْضًا يَسْقُطُ عِنْدَهُ: صَنْفُ الْمَرْتَبَاتِ! وَلَوْ سُئِلَ الْحَيَوَانُ الْأَعْجَمُ وَنَطَقَ، لَوَجَدْنَاهُ مُنْكَرًا لِلْمَعْقُولَاتِ وَسَاقِطَةً لَدَيْهِ بِالْكُلِّيَّةِ! فَإِذَا عَلِمْتَ هَذَا؛ فَلَعَلَّ هُنَاكَ ضَرْبًا مِنَ الْإِدْرَاكِ غَيْرَ مُدْرَكَاتِنَا، لِأَنَّ إِدْرَاكَاتِنَا مَخْلُوقَةٌ مُحَدَّثَةٌ وَخَلَقَ اللَّهُ أَكْبَرَ مِنْ خَلْقِ النَّاسِ... فَاتَّهَمُوا إِدْرَاكَكَ وَمُدْرَكَاتِكَ فِي الْحَضَرِ، وَاتَّبِعْ مَا أَمَرَكَ الشَّارِعُ بِهِ مِنْ إِعْتِقَادِكَ وَعَمَلِكَ، فَهُوَ أَحْرَصُ عَلَى سَعَادَتِكَ، وَأَعْمَلُ مَا يَنْفَعُكَ، لِأَنَّهُ مِنْ طَوْرِ قُوٍّ إِدْرَاكِكَ، وَمِنْ نِطَاقٍ أَوْسَعُ مِنْ نِطَاقِ عَقْلِكَ.

وَذَلِكَ لَيْسَ بِقَادِحٍ فِي الْعَقْلِ وَإِدْرَاكِهِ، بَلِ الْعَقْلُ مِيزَانٌ صَحِيحٌ، فَأَحْكَامُهُ يَقِينَةٌ لَا كَذِبَ بَيْنَهَا، غَيْرَ أَنَّكَ لَا تَطْمَعُ أَنْ تَزِنَ بِهِ أُمُورَ التَّوْحِيدِ وَالْآخِرَةِ، وَحَقِيقَةَ النَّبَوَّةِ وَحَقَائِقَ الصِّفَاتِ الْإِلَهِيَّةِ وَكُلَّ مَا وَرَاءَ طَوْرِهِ، فَإِنَّ ذَلِكَ طَمَعٌ فِي مَحَالٍّ، وَمِثَالُ ذَلِكَ: رَجُلٌ رَأَى الْمِيزَانَ الَّذِي يُوزَنُ بِهِ الذَّهَبُ، فَطَمَعُ أَنْ يَزِنَ بِهِ الْجِبَالَ! وَهَذَا لَا يَذْرُؤُكَ، وَهُوَ لَا يَدُلُّ عَلَى

أَنَّ الْمِيزَانَ فِي أَحْكَامِهِ غَيْرُ صَادِقٍ، لَكِنَّ الْعَقْلَ قَدْ يَقِفُ عِنْدَهُ، وَلَا يَتَعَدَّى طَوْرَهُ، حَتَّى يَكُونَ لَهُ أَنْ يُحِيطَ بِاللَّهِ وَصِفَاتِهِ، فَإِنَّهُ ذَرَّةٌ مِنْ ذَرَاتِ الْوُجُودِ...^(۱).

۱۱۱
واتە: ھەرگىز متمانەت نەبى بەۋەى كە عەقْل و ھۆش گومان دەبات، كە بە توانايە لەسەر دەوردان و پەيىبەردنى دروستكراۋەكان و ھۆكارەكانيان و، بە توانايە لەسەر ئەۋەى كە وردەكارىيەكانى بوون ھەموويان بزانی و، راپەكەى بە ھەلە دابنى لەو بارەو و، بزەنە كە لە لای ھەر كەسەك كە خاۋەن ھۆش و ھەستە، لە سەرەتاو (بوون) ئابلووقە دەدرى و، كورت ھەلەلە لەو شتانەدا كە ئەو دەیانزانى، بەلام (بوون) لە واقىيەى خۇيدا بە شىۋەيەكى دىكەيە و، ھەق لە پشت ئەۋەۋەيە، (ۋەنە دىننەتەۋە دەلى): تەماشە ناكەى باباى كەر (بوون) لە لای ۋى لە چوار ھەست پىكراۋەكاندا و لەو شتانەش دا كە بە عەقْل دەیانزانى، كورت ھەلەتو و، لە لای ۋى جۆرى بىستراۋەكان بوونى نى، {باباى كەر ھىچ شتەك نابىستى، تەنیا بىنراۋەكان و تام كراۋەكان و، بۆنكراۋەكان و، دەست لىدراۋەكان دەزانى} ھەرۋەھا، باباى كۆریش ئەۋىش جۆرى بىنراۋەكان لە لای نامىن، چونكە ھەستى بىنىنى نى تەكو پەى بە بىنراۋەكان بەرى و، ئەگەر پەرسىار كرابايە لە ئازەلەكى بى زمان و قسەى كردبايە، دەمانبىنى كە نكوۋلى دەكات لەو شتانەى كە بە عەقْل دەناسرىن و، ئەوانە بە يەكجارى لە لای ۋى ھىچ حسابىيان بۆ نەدەكرا! ئنجا ئەگەر ئەمەت زانى، بزەنە كە رەنگە جۆرىك لە ھەست كردن، جگە لەۋەى كە ئىمە ھەستى پى دەكەين و، جۆرىك لەۋەى كە ئىمە دەيزانىن، ھەبى، چونكە زانىنى ئىمە، پەيىبەردنى ئىمە، دروستكراۋە پەيداكرە، بەلام دروستكراۋى خوا لە تواناى خەلك گەرەتەرە.

بۆيە پەيىبەردنى خۆت و زانراۋەكانى خۆت، كە بوون (وجود) تىيان دا كورت ھەلەلە، ئەۋە تۆمەتباريان بكە و برۋايان پى مەكە و، بە دواى ئەۋە بكەۋە كە شەرعەدانەر پىت دەلى، چ لە پروۋى عەقىدەيەۋە، چ لە پروۋى كەردەۋەيەۋە، چونكە شەرعەدانەر لەسەر بەختەۋەرى تۆ، سوورتەر لە خۆت و، لە تۆ زانترە بەۋەى كە سوودت پى دەگەيەنى، چونكە ئەۋە {كە شەرعەدانەر (خوا) سەبەھە

(وتعالی) دهیفرموی: جوړیکه له پشت عقلی تووه و له بازنده کی فراوانتر (له عقلی توو شهردانه دهیفرموی)، نه مهش تانه نادات له عقل و لهو شتانه که عقل په بیان پی دبات، به لکو عقل ته رازوویه کی راسته و، یاساکانیشی جی دنیایین، درویان تیدانیه، به لام توو به ته ما مبه که کاروباری خوا بهیه کگرتن و، پوژری دواپی و، چیه تی پیغه مبه رایه تی و، حقیقه تی سیفه ته کانی خوا، به عقل دهرک بکه ی، ههروه ها هه موو نهو شتانه ی که له سهرووی ئاستی عقله وهن، چونکه ئا نهو ته ماع کردنه له شتیکدا که مه حاله، وینه ی نهو هس وهك نهو دیه: پیاوړیک ته رازوونک ببینی که زیری پی هه لده سه نگیتری، به لام ته ماع بیگری که بهو ته رازووه که بو زیر هه لسه نگاندن و کیسانی زیر دروست کراوه، چیا به کانی پی هه لسه نگیتری! که بیگومان نهو شتیکه مه حاله و نایه ته دی، به لام نهو نایینه به لکه له سه ر نهو ی نهو ته رازووه ی زیری پی ده کیشری، له حوکمه کانیدا ناراسته، بویه عقلیش له سنووری خویدا دهو هستی و ناتوانی له سنووری بازنه ی خو ی بهولاوهر بچی، تا کو دهوری خواو سیفه ته کانی خوا بدات، چونکه عقل گه ردیکه له گه رده کانی بوون، که خوا (سبحانه وتعالی) هیناونیه دی.

۴- (ئیمینونل کانت): (Emmanuel Kant):

که له سالی (۱۷۲۹) ی زایینی دا له دایک بووه و له سالی (۱۸۰۴) دا، کوچی دواپی کردوه، هه لبه ته (کانت: Kant)، یه کیکه له زانا نامسولمانه کان، به لام کتیبیکی هیه به ناوی: (په خنه لیگرتنی عقلی پرووت) که به زمانی عه ربیی به ناوونیشانی: (نَقْدُ الْعَقْلِ الْخَالِصِ) یان (نَقْدُ الْعَقْلِ الْمُجَرَّدِ) وه رگیپراوه، وا دیاره باش سنووری عقلی زانیوه، بویه ش (محمد إقبال) لهو باره وه له کتیبه که ی خو ی (تجدید الفكر الديني) دا، له باره ی (کانت) وه ده لی: (إِنَّهُ هَدَمَ أَعْمَالَ الْمُتَنَوِّرِينَ وَحَوَّلَهَا إِلَى كَوْمَةٍ مِنْ تُرَابٍ وَذَلِكَ فِي كِتَابِهِ الشَّهِيرِ: نَقْدُ الْعَقْلِ الْخَالِصِ)، واته: کار و بهر هه مه فیکریه کانی رو شنیه کانی پروو خاند و کردیه کو گلیک، نهویش له کتیبه ناو داره که ی: (په خنه لیگرتنی عقلی پرووت) دا.

یانی: پیش (ئیمینول کانت) زانیانی پوژئاوایی زور موعجب و سه‌سام بوون به عقل، به عقلی به‌شهر و به هسته‌کانی، که مروف هه‌موو شتی‌ک ده‌زانی و، هیچ شتی‌کی له‌به‌ر عاسی نابی، به‌لام (کانت) له‌و کتیبه‌یدا باسی کرد که: نه‌خیر به‌لکو وه‌ک چوون مروف هه‌سته‌کانی سنووردان، عه‌قلشی سنوورداره!

۵- | الشیخ أبو الحسن علي الحسن (الندوي):

ئه‌میش له‌ کتیبه‌ ناوداره‌که‌ی خو‌ی: (محاضرات فی فکر والدعوة) دا^(۱)، چه‌ند قسه‌یه‌کی گرنگی له‌ باره‌ی هه‌له‌سه‌نگاندنی فه‌له‌سه‌فه‌وه‌ کردوون، که پیشی ده‌قه‌ عه‌ره‌بییه‌که‌ی وه‌ک خوی دینم، دوایش مانای ده‌که‌م، ده‌لی:

(وَسَوْفَ لَا يَكُونُ أَيْ اكْتِشَافٍ عِلْمِيٍّ لَّأَيِّ طَالِبٍ مُتَمَتِّعٍ بِالْفِطْرَةِ السَّلِيمَةِ فِي تَأْرِخِ الْعِلْمِ الْإِنْسَانِيِّ كُلِّهِ، أُبْعَثَ عَلَى الْغَرَابَةِ مِنْ اكْتِشَافٍ:

أَنَّ الْفَلَسَفَةَ الَّتِي تَدْعِي أَنَّهَا مُؤَسَّسَةٌ عَلَى الْعَقْلِ وَالْإِسْتِدْلَالِ، وَعَلَى الْأُصُولِ الْمَنْطِقِيَّةِ، اسْتَمَرَّتْ نَحْوَ أَلْفِي سَنَةٍ وَخَمْسِمِئَةٍ سَنَةٍ فِي الْبَحْثِ عَنْ قَضَايَا، لَمْ تَكُنْ لَدَيْهَا أَيْ مَعْلُومَاتٍ عَنْهَا، حَتَّى عَنْ مَبَادِئِهَا الْأَوَّلِيَّةِ، وَظَلَّ النَّوَابِغُ وَالْأَذْكِيَاءُ تَأْتِيهِنَ إِلَى هَذِهِ الْمُدَّةِ الطَّوِيلَةِ وَرَاءَ غَايَةٍ، لَمْ يَكُنْ عَنْدهُمْ مِنْ مَعَالِمِهَا شَيْءٌ! إِنَّهُمْ بَحَثُوا عَنْ ذَاتِ اللَّهِ وَمَاهِيَّتِهِ، وَعَنْ صِفَاتِهِ وَحَقِيقَتِهَا، وَعِلَاقَتِهَا بِالذَّاتِ وَنَسَبِهَا إِلَيْهَا، وَكَيْفِيَّةِ ظُهُورِ هَذِهِ الصِّفَاتِ، وَصُدُورِ أَفْعَالِ اللَّهِ وَكَيْفِيَّتِهَا، وَحُدُوثِ الْعَالَمِ وَقِدَمِهِ، وَعَنِ الْحَيَاةِ بَعْدَ الْمَوْتِ، وَعَنْ قَضَايَا أُخْرَى عَنِ الْإِلَهِيَّاتِ وَمَا بَعْدَ الطَّبِيعَةِ فِي ثِقَةٍ، وَقَطْعِيَّةٍ وَتَفْصِيلٍ وَتَدْقِيقٍ).

واته: هیچ دۆزراویه‌کی زانیاری بۆ هیچ به‌ دوا‌ی زانستدا گه‌راوینک، که خاوه‌نی خوا‌رسکی‌کی سه‌لیم بی، له‌ می‌رووی زانیاری مروف‌دا، له‌ دۆزینه‌وه‌ی ئه‌و راستییی سه‌یرتر نیه‌ که: فه‌له‌سه‌فه‌ که لافی ئه‌وه‌ لیده‌دا: بنیات نراوه‌ له‌سه‌ر

عەقّل و بەلگە ھېئانەتە و لەسەر بىنچىنە لۆژىكىيەكان، ئەو فەلسەفەيە دوو ھەزارو پىنچ سەد (۲۵۰۰) سالى بەردەوام بوو لە ھەولەدان بۆ لىكۆلىنەو ھەندىك بابەت، كە ھىچ زانىارىيەكى لە بارەيانەو نەبوو، تەنانت لە بارەى پرەنسىپە سەرەتاييەكانىشى! تىگەشتىتوان و زىرەكەكان ئەو ھەموو ماو ە زۆر {دىارە ئەو لە فەلسەفەى يۆنانىيەو ھىسابى كەردو، بەلام مەن پىم وايە دەبى لە پىش فەلسەفەى يۆنانىيەشەو، ھىساب بىكە، چونكە پىشتەر باسما كەرد كە پىنچ ھەزار (۵۰۰۰) سالى پىش زانىن مىسرىيەكان ئەو مەسەلەنىان باسكەردوون، ھەروەھا لە ھىندوچىن و ئىران و مىزوپۇتامياش، ئەو باس و خواسانە ھەبوون} (۱).

بە دواى مەبەستىكدا گەراون، كە ھىچ نىشانەكانى گەشتەن بەو ئامانجەيان لەلا نەبوو، ئەوان لىيان كۆلىوئەتەو: لە بارەى زاتى خوا و، چىيەتى زاتى خوا و، سىفەتەكانى و ھەقىقەتى سىفەتەكانى خوا و پەيوەندى سىفەتەكان بە زاتى خواو و شىوئە پىكەو پەيوەست بوونيان و چۆنىەتى پەيدا بوونى سىفەتەكانى خوا و، چۆنىەتى سەرھەلەلەنى كەردەوكانى خواو، ھەروەھا پەيدا بوونى گەردوون، ياخود دىرىنى و بى سەرەتايى گەردوون، ھەروەھا كۆلىوئەتەو لە بارەى ژيانى دواى مەرگەو و، كۆمەلەك باس و بابەتى دىكە كە پەيوەندىيان بە بوارى خواناسىيەو و بە بوارى ئەو دىو سەروشت و مەتافىزىكاو ھەيە، ئەوئىش بە شىوئەكى زۆر مەتەنە بەخۆ بوون و زۆر بە وردەكارى و، زۆر بە نوختە خستەنە سەر پىت (قەسەيان كەردو لە بوارىكدا كە ئامرازى گەشت بە ئامانجيان لەو بواردە پى نەبوو).

قەسەكەشى زۆر جوانە، لە راستىيدا ھەموو كەلەپوورى فەلسەفە بخوئەو، ھەمووى تامى ئەوئەندە نادات كە ئايەتەك لە قورئان ئامازەى پى دەكات، وەك پىشتىش چەند ئايەتەكمان لەو بارەو لە قورئان بە نموونە ھېئانەو، بۆ ھەموو

(۱) نىوان كەوانەكان زىادەى خۆمە، بۆ روونبوونەوئە مەبەست، يان راستكەردنەوئە بىرۆكەيەكى ھەلە.

ئەو باس و بابەتە گەرنەگەنەکانی کە فەلسەفە بە دواياندا وێڵ بوو و، وەلامی
 ھەموو ئەو پرسیارانەکانی کە فەلسەفە و ەستوویەتی وەلامەکیان پەیدا بکات،
 خوا (سبحانە و تعالی) بۆی خستوونیە دوو توێی چەند ئایەتیکەو، ھەر و ھا
 پیغەمبەری خاتم موحەممەد (صلی اللہ علیہ وسلم) لہ فەرماشتەکانی
 خۆیدا، وەلامی ئەو پرسیارانەکانی زۆر بە ئاسانی و بە ئامادە کراوی خستۆتە
 بەر دەستمان.

The banner is divided into several sections:

- Top Section:** Contains the text "ئە نۆزە گۆمەلەنەنەکان لە مەکتەبەکان" (The lost books from the libraries) and "ئە نۆزە گۆمەلەنەنەکان لە مەکتەبەکان" (The lost books from the libraries).
- Facebook Links:** Two Facebook icons with the text "ئە نۆزە گۆمەلەنەنەکان لە مەکتەبەکان" (The lost books from the libraries) and "ئە نۆزە گۆمەلەنەنەکان لە مەکتەبەکان" (The lost books from the libraries).
- YouTube Link:** A YouTube icon with the text "ئە نۆزە گۆمەلەنەنەکان لە مەکتەبەکان" (The lost books from the libraries) and "ئە نۆزە گۆمەلەنەنەکان لە مەکتەبەکان" (The lost books from the libraries).
- App Download:** A section titled "AliBapir" with icons for Google Play and the App Store, and QR codes for downloading the app.
- Central Portrait:** A portrait of a man in a turban, with the text "ئە نۆزە گۆمەلەنەنەکان لە مەکتەبەکان" (The lost books from the libraries) and "ئە نۆزە گۆمەلەنەنەکان لە مەکتەبەکان" (The lost books from the libraries).
- Bottom Section:** Contains the text "ئە نۆزە گۆمەلەنەنەکان لە مەکتەبەکان" (The lost books from the libraries) and "ئە نۆزە گۆمەلەنەنەکان لە مەکتەبەکان" (The lost books from the libraries).

برگه‌ی یه‌که‌م: هەر که‌س به‌راستی گوئ له ده‌نگی زگماک (فطرة) و. عه‌قل بگرئ و. پێزی زانست بگرئ و. سه‌رنجی وه‌حیی پارێزراوی خوا بدات. که له قورئان و سوننه‌تا به‌رجه‌سته‌یه. هه‌چ دوو دلی و گومانێکی له‌باری بوونی خواوه نابێ:

که‌واته: وه‌ نه‌بی بوونی خوا (سبحانه و تعالی) له لای هه‌موو که‌س جی مشت و مر بی، به‌لکو هه‌ر که‌سیک:

۱- گوئ له زگماک (فطرة) ی خوی بگرئ، له ناخی خوی.

۲- هه‌روه‌ها گوئ له حوکی عه‌قل بگرئ.

۳- پێز له زانست و به‌ره‌می زانست بگرئ، که زانست هه‌مووی بریتیه له‌وه که وه‌سفێ دروستکراوه‌کانی خوا ده‌کات، ئه‌و پێک و پێکی و ورده‌کاری و سیستماکرییه‌ی که له دروستکراوه‌کانی خوادا هه‌یه، زانست ئه‌وه ده‌ده‌خات.

۴- هه‌روه‌ها هه‌ر که‌سی گوئ له ده‌نگی زوڵالی وه‌حیی بگرئ.

بێگومان له باره‌ی بوونی خواوه (سبحانه و تعالی) دڵ له دڵ دان و له‌ره‌له‌ری ناییت، هه‌لبه‌ته ئیمه له به‌شی دووهم: (به‌لگه دره‌وشاوه‌کانی ئیمان) دا، به درێژی باسی ئه‌وه ده‌که‌ین، که چۆن هه‌ر کام له زگماک (فطرة) و عه‌قل و، زانست و، وه‌حیی، به‌لگه‌ی سه‌لمینه‌ر و پوون و بی چهند و چوون، له باره‌ی بوونی خواوه (سبحانه و تعالی) ده‌خه‌نه به‌رده‌ستی مرو‌ف، مرو‌فیک که له هه‌ق بگه‌رێ.

لێره‌دا به چاکێ ده‌زانم ئاماژه بکه‌م به قسه‌یه‌کی (ابن قیم الجوزیه) په‌حه‌مه‌تی خوای لی بی له کتیی (مدارج السالکین) دا^(۱)، قسه‌یه‌کی جوان ده‌کا، ده‌لی: (وَتَأْمَلْ حَالَ الْعَالَمِ كُلِّهِ عُلُوِّيَّهِ وَسُفْلِيَّهِ بِجَمِيعِ أَجْزَائِهِ، تَجِدُهُ شَاهِدًا بِإثْبَاتِ صَانِعِهِ، وَقَاطِرِهِ، وَمَلِكِهِ، فَإِنْكَارَ صَانِعِهِ وَجَحْدُهُ فِي الْعُقُولِ، وَالْفِطْرِ، بِمَنْزِلَةِ إِنْكَارِ الْعِلْمِ وَجَحْدِهِ، وَلَا فَرْقَ بَيْنَهُمَا).

ۋاتە: سەرنجى ھەموو گەردوون بدە، بە سەرۋىيەۋە بە خواروۋىيەۋە، بە ھەموو پىكھاتە كانىيەۋە، دەيىنى كە شاىيە دىيى دەدات لەسەر ئىسپاتى بە دىيەنەرو پەيدا كەرەكەى و خاۋەنەكەى، بۆيە نكوۋلىيىكردن لە دروستكەرو بە دىيەنەرى گەردوون و، دان پىننەھىنانى، لە عەقلە كاندا و، لە خوارسك و زگماكە كاندا، ۋەك نكوۋلىيىكردنە لە ھەر زانىيارىيەك، (زانىيارىيەك كە جىيى دلىيىي بى)، ھىچ جىياۋازىيان نىيە.

ۋاتە: كەسىك كە نكوۋلىيى دەكات لە: $(۲ + ۲ = ۴)$ ، ياخود لە: (ھەموو لە بەشەكەى گەۋرەترە)، (الكل أكبر من جزئه)، ياخود لە: (دوو شتى پىچەۋانە دژ بە يەك، پىكەۋە كۆنابنەۋە، ۋەك: بوون و نەبوون)، كەسىك كە نكوۋلىيى دەكات لەۋانە، يان نكوۋلىيى دەكات لە بوونى خۆر، لە گەل ئەو كەسەى نكوۋلىيى دەكات لە بوونى خوا (سبحانە وتعالى)، ۋەك يەك و يەكسان، ۋاتە: نكوۋلىيىكردن لە بوونى خوا عزوجل، ھەرۋەك نكوۋلىيىكردنە لەو شتانە كە عەقلى سەلىم دەيانگەيەننى، ئىنجا چ لە پىي سەرەتا عەقلىيە كانەۋە، دەركى بكات، چ لە پىي پىنچ ھەستە كانەۋە دەركى بكات، يان لە پىي پىنچ ھەستە كان و ھەلەنجانى عەقلەۋە.

برگهی دووهم: حیکمهتی خوا له دروستکردنی گهردوون و ژیان و مروّفا، تاقیکردنه‌وهی مروّفه، که له سێ شویناندا خوا (سبحانه وتعالی) به پروون و راشکاوایی ئەوهی راگهیاندوه:

۱- له سوورپهتی (الکھف) دا، که ده‌فهرموئ: ﴿إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لِّهَا لِنَبْلُوَهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا ۖ﴾.

واته: ئیمه سهر زهویمان رازاندوته‌وه بۆ ئەوهی تاقییان بکهینه‌وه، کامیان کرده‌وهی باشتره!

۲- له سوورپهتی (هود) دا، که ده‌فهرموئ: ﴿وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ لِنَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا ۖ﴾.

۳- له سوورپهتی (الملک) دا، که ده‌فهرموئ: ﴿الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِنَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْغَفُورُ ۖ﴾.

که‌واته: ئەو ئامانج و حیکمهته که خوا (سبحانه وتعالی) پرده‌چاوی کردوه له دروستکردنی گهردوون و ژیان و مروّفا: تاقیکردنه‌وهی مروّفه، بۆیه ناگونجی خوای کاربه‌جی کاریک بکات خه‌لک ناچار بکات له‌سهر پروا هینان، چونکه ئەو کاته ئەو حیکمهته له بهین ده‌چی، ئنجا ههر وشه‌ی پروا (ایمان) ئەوه ده‌گه‌یه‌نی که مروّف ده‌بی له حاله‌تیکدا بی، بتوانی نکوویی له‌و شته بکات، یاخود پروای پی‌ی بی‌نی، بۆ نمونه:

هیچ که‌س نالی: پروام به‌ بوونی خۆر هه‌یه، بۆچی؟ چونکه خۆر ئەوه دیاره و له‌بهر چاویه‌تی، پی‌ویست به‌وه ناکات بلی پروام پی‌ی هه‌یه، یان پروام پی‌ی نیه، یان مانگ، یان چیا‌یه‌کان، یان باران، به‌لکو ده‌لی: ده‌یی‌نم، هه‌ستی پی‌ی ده‌که‌م،

بۆيە وشەى ئيمان بۇ ئەو شتانه بەكاردى، كە ناديار و پەنھان بن، بۆيەش خوا (سبحانه وتعالى) لە سەرەتاي سوورەتى (البقرة) دا دەفەرموى:

﴿ ذَٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ ۝ ۲ ۝ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ ۝ ۳ ۝ ﴾

واتە: ئەو كىتەپ گومانى تىدا نە، رېنمايىكارە رېنەيشاندەرە، بۇ پارىزكاران، ئەوانەى كە برۋا دىنن بە پەنھان (ناديار).

كەواتە: ئەگەر خۋاي بى ھاۋتا خۋى پېشانى ئىمە دابايە، لەم ژيانە دىنبايەدا، ۋەك چۆن لە رۆژى دوايىدا ئيمانداران لە بەهەشتدا بە خزمەت خوا دەگەن و دەيىنن، بەو شىۋەيە كە بەس خوا دىزانى و بۇ خوا شايستەيە، ئەگەرلە دىنباشدا ئاۋا خوا خۋى پېشانى ئىمە دابۋايە، ئەو كاتە حىكمەتى ژيانى دىنا تى دەچۈ و مەرۋف تاقى نەدەكرايەۋە، چۈنكە مەرۋف بە شتىك تاقى دەكرىتەۋە، كە بتوانى دانى پىدا بىنى، ياخود نكوۋلى لى بكات.

برگەى سىيەم: خۋاي كارزان (سبحانه وتعالى) بابەتى ئيمان پېھىنان يان ئيمان پەت نەھىنانى، ۋالىكردۈە كە لە ژېر رىكىفى ويستى مەرۋفدا بى و، مەرۋف بە ويستى تازادانەى خۋى بتوانى ئيمان بىنى، يان ئيمان نەھىنى:

ۋەك لە سوورەتى (الكهف) دا دەفەرموى:

﴿ وَقُلِ الْحَقُّ مِن رَّبِّكَ ۖ فَمَن شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَن شَاءَ فَلْيُكْفُرْ ۝ ۲۹ ۝ ﴾

واتە: بلى ھەق لە پەرۋەردگار تانەۋەيە كى دىيەۋى با برۋا بىنى و، كى دىيەۋى با بىبرۋا بى، واتە: ھەردۈك لاي لە توانادا ھەن، ئىجا مەرۋف ئەگەر لە توانايدا نەبوۋايە بىبرۋا بى، مانايەك بۇ تاقىكردەۋەى مەرۋف نەدەما.

كەواتە: ھەر مەرۋفك دەتوانى برۋا بە خوا بىنى و، گوى بۇ دەنگى سروشت و عەقل و زانست و ۋەحىيى بگرى، ھەرۋەك دەشتوانى برۋا نەھىنى و، گوى نەدا بە حۈكمى ھىچ كام لە زگماك و سروشت و ناخى خۋى و، عەقل و، زانست و، ۋەحىيى و، نادىدىيان پى بگرى و گوييان پى نەدا، ھەر بۆيەش بە كەلكى تاقىكردەۋە ھاتۋە.

برگه‌ی چوارم: ئيمان وهك زانايان له‌سه‌رى يهك دهنگن (كه‌م دهكات و زياد دهكات) و يهك شتى چه‌سپاو نيه، به‌لكو گو‌راوه:

ئيمان زياد دهكات و كه‌م دهكات، وهك زانايان گوتويانه: (الْإِيمَانُ يَزِيدُ وَيَنْقُصُ، يَزِيدُ بِالطَّاعَةِ، وَيَنْقُصُ بِالْمَعْصِيَةِ)، هه‌موو زانايان له‌سه‌ر ئه‌وه يهك دهنگن، جگه له هه‌نديكى ريزه‌پر (شاذ)، ته‌گه‌رنا هه‌موويان گوتويانه: ئيمان كه‌م دهكات و زياد دهكات، به‌ فه‌رمانبه‌رى زياد دهكات و، به‌ گوناو و سه‌رپه‌چيش كه‌م دهكات، ته‌مه‌ش جاريكى ديكه ئيمان ده‌خاته‌وه ژي‌ر كو‌نترو‌لى مرو‌ف، كو‌نترو‌لى ويستى ئازادانه‌ى مرو‌ف، كه ئيماني خو‌ى خه‌م لى بخواو گه‌شه پى بدات، ياخود ئيه‌مالى بكات و، سه‌رى به‌ فه‌تاره‌ت بدات و، بيبووكي‌نيته‌وه، تاكو له به‌ين ده‌چى.

له نۆزه خو‌مه‌لاره‌نپه‌كان له‌كه‌للانى

ئىن مەھم عىز مۆلەك الوبەلەك الوبەلەك

پاڭه‌ياندى مەكتەبى مامۇستا عەلى بابىر

archive.org/details/@alibapir

AliBapir

Google Play

App Store

www.alibapir.com

www.alibapir.com

عەلى بابىر AliBapir

عەلى بابىر AliBapir

كه‌للانى

پاڭه‌ياندى مەكتەبى مامۇستا عەلى بابىر

www.alibapir.com

www.alibapir.com

پاڭه‌ياندى مەكتەبى مامۇستا عەلى بابىر

برگهی یئنجهم: وئنهیهك بۇ کاریگهری ویستی مروّف له ئیمان دا، بهباری نهرئینی و نهرئینی دا:

۱۲۲

لیره دا ده مه وی وئنهیهك یئنه مه وه، كه له كئینی یه كه می مه وسو وعی:
(الإِسْلَامُ كَمَا يَتَجَلَّى فِي كِتَابِ اللَّهِ) دا، هیناومه ته وه، ئه ویش ئه وهیه:

كه مه سه له ی ئیمان هینان و ئیمان نه هینان و، خواناسیی و خوانه ناسیی،
دانهینان به بوونی خوادا و، دان پئیدا نه هینان و، نكوولیلێکردنی، وهك ئه وه وایه
كه سینك له بهر په نجه رهیهك دانیشتی، دیاره له په نجه ره كه وه دهره وه دهیینی، ئنجا
ئه گهر بیه ویّت دیمه نه كانی كه له دهرین، له په نجه ره كه وه جوان بیانبینی، ده بی
هم له دیوی نیوه وه، خه م له په نجه ره كه بخوا و، ته م و مژ و تۆزو خۆلی لی
بکاته وه، هم له دیوی دهره وه ش، په نجه ره كه پاك رابگری و خاوینی بکاته وه و
مشت و مالی بکات، بۆ ئه وه ی شووشه كه ی صاف بی و، هیچ ئیشکال و
گرفتییکی بۆ دروست نه بی، له دیتنی دیمه نه كانی كه له دیوی په نجه ره كه وه ن.

ئیمه ش خوا (سبحانه و تعالی) له م ژيانه دا وای داناوین: ده توانین به رده وام
کار له سه ر خۆمان بکهین و، کاریك بکهین كه هه میشه سیفه ته كانی خوا
(سبحانه و تعالی) و دهستی خوا له ده روه رماندا، له خۆماندا، بیینین، وهك
خوا ده فهرموی:

﴿سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ ۚ﴾

واته: نیشانه كانی خۆمانیان له ئاسۆیه كان و له خودی خۆیشیان دا، پیشان
ده دهین، به لی ده توانین چاك خه م له ئیمان كه مان بخوین و، چاوی عه قل و
دلّمان زیاتر بکهینه وه و، چه شمه ندازیکی^(۱) پروون، بۆ دیتنی عه قل و دلّمان
بره خسیین، كه باش نیشانه كانی خوا بیینن، ده شتوانین به پیچه وانه وه: وهك

(۱) چه شمه نداز: ماوه (مسافة) یه كه چه چا و تئیدا بر بکات و بیینن.

سروشت ئاوينه‌ی ته‌جه‌لای خواجه
له‌ پئی (کر)وه کردگار دهناسرئ

باسی ھوتەم

رێگای ۆدەست ھێنانی زانیاری (زانستناسیی) (Epistemology)

سەرەتا دەڵێن: شتیکی ئاشکرایە کە ھەر کەسێک بیهۆی بەرەو ئامانجێک بچێ، بەر لە ھەموو شتێک پێویستە بە رێبازی گەشتن بەو ئامانجە، ئاشنا بێ، دەبێ بزانی چۆن بەرەو ئەو ئامانجە دەچێ! ئەگەر نا ئەو پەندەیی بەسەردا دەچەسپێ، کە دەڵێ:

تَرْجُو النَّجَاةَ وَلَمْ تَسْلُكْ مَسَالِكَهَا إِنَّ السَّفِيَّةَ لَا تَجْرِي عَلَى الْيَبَسِ

بە تەمای پزگاریی و رێیەکانیشت نەگرتوون بە دنیایی کەشتی لەسەر وشکانیی ناروات

لێرەدا پێویستە ئەو بەس بەکەم، کە ئێمە ستایش بۆ خوا، لە کتیی دووھمی، یان لە بەرگی دووھمی مەوسووعەیی: (ئیمان و عەقیدەیی ئیسلامیی لەبەر رۆشنایی قورئان و سوننەت)دا، باسیکی فراوانمان کردووە لە ژێر ناوونیشانی: (رێگا و چۆنیەتی زانین و ناسین، یان زانستناسیی) بە تەفصیل و لە سەد و پەنجا (۱۵۰) لاپەردا باسیکی فراوانمان لەو بارەووە کردووە، واتە: لە بارەیی (ئېستمولوژیا Epistemology)، زانستناسیی (عِلْمُ الْمَعْرِفَةِ)یەو.

خوا پشتیوان بێ، ئەم بەسە: (رێگای ۆدەستھێنانی زانیاری) لە ھوت (۷) بڕگەدا دەخەینە رۆو:

برگى يەكەم: گرنگى زانستانسىيى:

ئەم بابەتە نەك تەنيا لە لای زانايانى پۇژھەلات و پۇژئاوا، بەلكو لە لای مروف بە گشتى، زۆر گرنگ و بە بايەخ بوو، لە دىر زەمانەو مروفەكان زۆر كاريان لەسەر ئەو كردو، ئەويان لە مېشكدا ھەبوو: كە خويان و بوونەو و دەوروپەر پەيپى بېن و، بزەن و بناسن و، بيريان لەو ھەش كردۆتەو كە لە چ رېيەو ھەو و چۆن و بە چ ئامرازىك، بە چ رېبازو شيوازيك بەو ئامانجە بگەن؟! ئنجا (ئېستمۆلۆژيا Epistemology): برىتيە لەو زانستەى كە لە سەرەتايەكانى شت ناسين، دەكۆلێتەو.

۱- مروف چۆن شتان دەناسى و پەييان پى دەبات؟

۲- بنچينەكانى شت ناسين، چين؟

۳- سروشتى شت ناسينى مروف، چۆنە؟

۴- سەرچاوەى پەيپىردنى بە زانراوەكان، چيە؟

۵- بەھای شت ناسينى مروف چەندە و، تاكو چ ئەندازەيەكە؟

۶- سنوورەكانى شترانينى مروف، تا كوين؟

۷- ناسەر و ناسراو (مُدرِك و مُدرَك) پەيوەندىيەكەيان چۆنە؟

۸- تا چ ئەندازەيەك ناسين و زانينى مروف، پى بە پىستى واقىعە؟

ھەموو ئەو پرسىيارانە، زانستانسىيى (ئېستمۆلۆژيا Epistemology)، ويستوويەتى وەلاميان بۆ پەيدا بکات، ديارە ئەم زانيارىيەش (ئېستمۆلۆژيا، زانستانسىيى) بە پى پاشخانى فيکرىي ھەر کەسيك كە لەو مەسەلەيەى كۆليوئەو، جياوازە لە ھى ئەوانى دیکە، ئنجا لە راستييدا زانينى: چۆنيەتى وەدەست ھينانى زانست، وەك بناغەيە بۆ ليكۆلینەو لە ھەر مەسەلەيەك و، ئەويش دەيئەو بە وەلامى ئەو ھەشت پرسىيارەى كە وروژاندىمان.

برگهی دووهم: پیغهمبه‌ران و زانستناسیی:

۱۲۶

پیویسته بزانی که پیغهمبه‌رانی خوا صلاّت و سهلامی خویان له‌سه‌ر بی، پیش‌روی مرّقایه‌تیی بوون، که بوون بناسینن: خوی بی وینه، گه‌ردوون، مرّوڤ، ژیان، سه‌ره‌تا، سه‌ره‌نجام، مرّوڤ ده‌بی له‌م ژیان‌دا چی بکات؟ چوڤ بکات؟ چاکه چییه؟ خراپه چییه؟ پیغهمبه‌ران له‌و باره‌وه سه‌رقاڤله‌ی مرّقایه‌تیی بوون، هه‌لبه‌ته دوايي باسی ده‌که‌ین که بوچی ئەو پۆله‌ی پیغهمبه‌ران (عليهم الصلاة والسلام)، وه‌ک پیویست نه‌رخینراوه و، وه‌ک پیویست قه‌دری نه‌گیراوه؟

به‌لگه‌شمان له‌سه‌ر ئەوه که پیغهمبه‌ران (عليهم الصلاة والسلام)، سه‌رقاڤله‌ی مرّقایه‌تیی بوون له‌ بواری شت ناسین و په‌پێردنی نه‌ییه‌کاندا، بریتیه له‌ واقعی میژووی پیغهمبه‌ران (عليهم الصلاة والسلام)، که هه‌م قورئان بۆمان ده‌گیرێته‌وه و، هه‌م له‌ کتیبه‌کانی دیکه‌شدا که‌م و زۆر شوینه‌واریان ماوه، هه‌ر له‌ نووحه‌وه که به‌ بابی دووهمی مرّقایه‌تیی ناسراوه و، تێپه‌ربه به‌ هه‌موو پیغهمبه‌رانی دیکه‌دا، وه‌ک ئیدریس و شوعه‌یب و هوود و صالح و دوايي ئیبراهیم و لوط، ئنجا ئه‌ییووب و یونوس، دواتر پیغهمبه‌رانی به‌نی ئیسرائیل: ئیسماعیل و یه‌حیی و یوسف و موسا و داوود و سوله‌یمان و زه‌که‌ریا و یه‌حیا و عیسا ئەوانی دیکه، هه‌روه‌ها له‌واوه: ئیسماعیل و نه‌وه‌کانی تا‌کو ده‌گاته سه‌ر پیغهمبه‌ری کۆتایی موحه‌ممهد (صلی الله علیه وسلم) و کاتیک ته‌ماشای سپه‌رو ژیانیان ده‌که‌ی، ده‌بینی: هه‌میشه پیغهمبه‌ران (عليهم الصلاة والسلام)، ئەو راستییانه‌ی که ژیا‌نی مرّوڤ پیویستی پیا‌ن بووه، به‌ ئاماده‌یی به‌ هۆی وه‌حیی خوی په‌روه‌رد گاره‌وه، خستوو‌یانه‌ته به‌ر ده‌ستی مرّقایه‌تیی.

وێ‌رای ئەوه‌ی که پیغهمبه‌ران خو‌شیا‌ن خاوه‌نی گه‌وره‌ترین و ساغ‌ترین و چاک‌ترین عه‌قل بوو و، ئەوه نه‌بووه که ته‌نیا وه‌حیی خوا و په‌یامی خوی پاک و به‌رز بگه‌یه‌نن، به‌لکو وه‌ک خوا (سبحانه و تعالی) له‌ سووره‌تی (الأنعام) دا ده‌فه‌رموی:

﴿اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ﴾ (۱۲۴)

واته: خوا زاناره په یامی خوۍ له کوۍ داده نۍ! خوی کارزان، عاقلترینی مروځه کان و، پاکترینی مروځه کان و، چاکترینیانی هه لېږاردوون، بۍ گه یاندنی په یامی خوۍ، وهک ده فهرموۍ:

﴿قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَسَلَامٌ عَلَىٰ عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفَىٰ﴾ (۵۹) النمل.

واته: بلی: ستایش بۍ خواو سلاو لهو به ندانه ی که هه لېږاردوون، هه روه ها ده فهرموۍ:

﴿اللَّهُ يَصْطَفِي مِنَ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ النَّاسِ﴾ (۷۵) الحج.

واته: خوا له فریشته کان و له مروځه کاند، نوینه ر وړه وانه کراوانی خوۍ هه لډېږړۍ. به لۍ بیگومان پیغه مبه ران (علیهم السلام) خاوه نۍ گه وره ترین عه قل بوون، وهک چۍ خاوه نۍ پاکترین و چاکترین زگماک (فطرة) و سروشت بوون و، خاوه نۍ به رزترین ره وشت و ټاکار بوون، بۍه خوا به شایسته ی ته وه ی زانیون: هه لۍان بږړۍ بۍ گه یاندنی په یامه که ی، له ته سلدا خاوه نۍ عه قلۍ کی سه لیم و زگماک (فیطرة) ټکی پاک و ټاکاریکی په سند بوون، ټنجا دواپی به هوۍ ته وه حییه ی خواوه که وهریان گرتوه و، به هوۍ ته نوور و هیداپه ته وه که چۍ ته نیو دل و دهر وونیان، ته وه ندی دیکه عه قل که یان به هیتر بووه و زگماک (فیطرة) ه که یان پاکتر بووه و، ره وشت و ټاکاره که شیان په سندتر و جواتر بووه.

ټنجا ته وایه ته موباره که ش که خوا له سووړه تی (البقرة) دا فهرمویه تی:

﴿وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا﴾ (۳۱)

واته: خوا هه موو ناوه کانی فیږی ټاده م کردن، به لگه یه له سه ر سه رمه شق بوون و سه رقافله بوونی پیغه مبه ران له بواری (بوونناسی) دا، هه ر یه که مین مروځ، که یه که مین پیغه مبه ری خواش بووه، که ټاده مه، وهک له موسنه دی

ئیمام (أحمد) دا هاتوه، که (أبو ذر) له پیغه مبهەر (صلی الله علیه وسلم) ی پرسى: ئایا ئادهم پیغه مبهەر بووه؟ فرمووی: به لئی پیغه مبهەر بوو^(۱)، یه کیك بووه له پیغه مبههرانی خوا صهلات و سهلام له سهەر هه موویان بى، که واته: ئادهم یه که مین مروف و یه که مین پیغه مبهرهو، خوا هه موو ناوه کانی فیڕ کردن، واته: توانای ئه وهی دایه که په ی به شته کان ببات و ناو له شته کان بنی و، ته عبیر بکات له وهی که له ناخی دایه، بو مامه له کردن له گه ل مروفه کان و له گه ل ده ور به ریدا.

(۱) ئەمە دەقی فرموده که یه: {عَنْ أَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! أَيُّ الْأَنْبِيَاءِ كَانَ أَوَّلُ؟ قَالَ: آدَمَ، قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! وَنَبِيِّ كَان؟ قَالَ: نَعَمْ، نَبِي مُكَلَّم} رواه أحمد: (۲۲۳۴۲)، والطبراني: (۷۸۷۱)، قال الهيثمي: رجاله رجال الصحيح غير أحمد بن خلیل، وهو ثقة، والحاكم: (۳۰۳۹)، وقال صحيح على شرط مسلم، وصَحَّحَهُ الْأَلْبَانِي.

برگەى سىيەم: سوكرات و ئەفلاطون و ئەرسىطو و زانستناسىيى:

ئەۋەى مىژوو بۆى پاراستووين، ئەۋەىيە كە ھەركام لە (سوكرات) و (ئەفلاطون) و (ئەرسىطو) يەكەمىن كەسائىك بوون كە لەو بارەۋە (زانستناسىيى) قسەى جىددىيان كىردە، كە ھەركام لە (سوكرات) و (ئەفلاطون) تەنبا پشتيان بە عەقلى و ھوكمەكانى عەقلى بەستە، و، گرنگىيەكى واين بە يىنج ھەستەكان نەداۋە و مەمانەيان پىيان نەبوۋە، بەلام (ئەرسىطو) وىراى عەقلى، گرنگىيە بە يىنج ھەستەكانىش داۋە، كەم و زۆر.

ھەلبەتە لىرەدا (لەو قسەيەى رابىرد) مەبەستمان ئەۋە نىيە كە پىش (سوكرات) و (ئەفلاطون) و (ئەرسىطو)، كەس لە مىتۇد (مەنھج) و بەرنامەى گەيشتن بە شتەكان (زانستناسىيى: ئىستمولۇژىيا) نەكۆلىيىتەۋە، بەلام ئەۋەى كە بۆمان پارىزراۋە، بەرھەمى ئەۋە سى كەسەيە، ھەلبەتە (سوكرات) بەرھەمى راستەۋخۆى نىيە، بەلكو قسەكانى زىاتر بە ھۆى دىالوگ و وتوۋىزەۋە، پىمان گەيشتون، بەلام كىتەبەكانى ئەفلاطون و ئەرسىطو پارىزراون، ئەگەرنا ۋەك پىشتىر گوتمان و دواترىش دىيىنەۋە سەرى، وىراى يۇنانىيەكان، خوا (سبحانە وتعالى) عەقلى داۋە بە ھەموو مەۋقەكان، ئەۋە مەۋقەنەى لە چىن بوون، لە ھىند بوون، لە ئىران بوون، لە مىزۇپۇتامىيا بوون لە نىۋان دوو رەۋبارەكانى دىجلە و فۇرات، لە مىسەر بوون، لە ئەۋرۇپا بوون، لە ھەر شەيئەكان بوون، خوا عەقلى داۋە بە مەۋقى ھەموو شەيئەكان و، ھەمووشىيان عەقلى خۇيان بەكارھىناۋە بۆ پەيىبەردنى شتەكان، بۆيە ناگونجى بلىين: تەنبا ئەۋان لەو بارەۋە قسەيان كىردە، بەلام ۋەك گوتمان: ئەۋەى مىژوو بۆى پاراستووين ئەۋەىيە كە زىاتر ئەۋان قسەى رەۋون و جىددىيان لەو بارەۋە كىردە.

برگه‌ی چوارهم: زانایانی ئىسلام و زانستناسیى:

۱۳۰

زانایانی ئىسلام لە باره‌ی میتۆدى شتزانين (منهج المعرفة)، واتە: (زانستناسیى) یهوه، زۆر قسه و باسیان کردوه، که ده‌توانين ئاماژە بە هه‌ندیکیان بدهين و، پيشتريش له‌و باره‌وه قسه‌مان کرد:

(۱)- (عبدالجبار الهمداني) کتیبیکی هه‌یه به ناوی: (المُغْنِي)، چەند به‌رگیکه، یه‌ك به‌رگی ته‌رخان کردوه بۆ زانستناسیى (علم المعرفة)، به ناوونیشانی (النَّظَرُ والمعارف) سه‌رنج‌دان و زانسته‌کان، که له حه‌فتا (۷۰) ورده به‌ش پیک دى و، ده‌توانم بليیم: ئەوه‌ی (عبدالجبار الهمداني) له (المُغْنِي) یه‌كه‌ی خۆیدا باسی کردوه، زۆریك له زانایانی پوژناواو پوژه‌ه‌لات که به چەند سه‌ده له دواى وی هاتوون، پيشیان که‌وتۆته‌وه.

(۲)- (الباقلائي) ئەویش کتیبیکی هه‌یه به ناوی: (التمهيد)، له‌ویدا ئەویش باسی (زانستناسیى) کردوه، که مرووف چۆن ده‌توانی پهی به شته‌کان بیات؟ عه‌قل تا چ رادده‌یه‌ك متمانه‌ی پى ده‌کری؟ پینچ هه‌سته‌کان تا چ رادده‌یه‌ك؟ هه‌روه‌ها شت ناسینی ده‌روونیى و ناخ: ئیله‌هام و خه‌ون، تا چ رادده‌یه‌ك پشتیان پى ده‌به‌ستری؟

(۳)- (أبو حامد الغزالي) له کتیبی: (المستصفی فی علم الأصول)، - که هه‌موو زانایان له کتیبه‌کانی (أصول الفقه) ی خۆیاندا، که‌م و زۆر باسی میتۆدی شتزانين و (زانستناسیى) یان کردوه - هه‌روه‌ها له کتیبی: (المُنْقَذ من الضلال) و له کتیبی: (إحياء علوم الدين) و له کتیبی: (تهافت الفلاسفة) دا، قسه‌ی زۆری له‌و باره‌وه کردوون.

٤- (فخرالدين الرازي) ییش وپرای ته‌فسیره‌که‌ی (مفاتيح الغيب) کۆمه‌لیک کتیبی هه‌ن له‌و باره‌وه، به تايبه‌ت: (الإشارة فی أصول الدين).

(۵) - (ابن رُشد) یش لەو بارەوہ قسەى جیددی کردوہ، لە کتیبى: (تہافت التہافت) و کتیبى: (مناہج الأدلۃ فی عقائد الملئۃ) دا.

(۶) - (ابن تیمیہ) یش کتیبىکى فراوانى لەو بارەوہ نووسیوہ: (دَرُّ التَّعَارُضِ بَيْنَ الْعَقْلِ وَالنَّقْلِ)، ھەر وہا: (مِنَہاجِ السَّنۃِ النَّبَوِیۃِ) و (نَقْضُ الْمُنْطَقِ).

(۷) - (عبدالدين الإيجى) یش لە کتیبى: (المواقف) دا، لیکۆلینەوہى زۆرى لەو بارەوہ کردوہ.

ھەر وہا زانایانى دیکەش کەم و زۆر لەو بارەوہ قسەیان کردوہ و، زانایانى ئیسلام ئەم بابەتى (زانستناسى) یان ئەک پشنگوئى نەخستوہ، بەلکو قسەى زۆر جیددی و گرنگیان لە بارەوہ کردوہ، کە دواى زانایانى رۆژئاواى سوودى زۆریان لە بەرھەم و، کەلەپوورى زانایانى ئیسلام، وەرگرت و لى بەرھەمەند بوون و، چاویان بە واقیعی فیکرى خۆیان دا گىراپاھوہ، ئەو بیروکانەى کە ماوہى چەند سەدەیک بوو دەقیان پىوہ گرتبوون، دواى ئەوہى کە کتیبى مسولمانان تەرجمە کران بۆ زمانى ئەوان و، کۆتاکت و پەيوەندى لە نىوان رۆژئاوا و جیھانى ئیسلامیدا پوویدا، زانایانى رۆژئاواى کەوتنە ژىر کاریگەرى کتیب و بەرھەمەکانى زانایانى ئیسلام، بە تايبەت لە رپى کتیبەکانى: (ابن رُشد) ھوہ، ھەر وہا کتیبەکانى: (ابن سینا) و (ابن خلدون) و زانایانى دیکەش، کەم و زۆر.

پاڭەياندى مەكتەبى مەوسىا عەلى بابىر

archive.org/details/@alibapir

AliBapir

Google Play

App Store

لە نۆڤە كۆمەڵە ئارەبىيەكان لە مەكتەبى

بە مەكتەبى مەوسىا عەلى بابىر

www.alibapir.com

English

AliBapir

YouTube

WhatsApp

Telegram

Facebook

Instagram

Twitter

پاڭەياندى مەكتەبى مەوسىا عەلى بابىر

برگەى پىنچەم: ئايا شت زانين بۇ مروڧ مەيسەر دەبت و، مروڧ دەتوانى شتەكان بزانى؟

۱۲۲

لەو بارەوہ را جيايى زۆر بووہ:

۱- ھەبووہ كە لاى نەريئىي گرتوہ و گوتوويەتى: مروڧ ناتوانى ھىچ شتىك بزانى، وەك دوايى ئامارەيان پى دەكەين.

۲- ھەرەھا لاى تىپەراندنىش ھەبووہ: كە گوتوويەتى: مروڧ دەتوانى ھەموو شتىك بزانى و، بە پشت بەستن بە عەڧل و بە پىنچ ھەستەكانى خۆى، مروڧ پىنچازە لە ھەر سەرچاويەكى دىكە لە دەرەوہى خۆى! كە ئەوہش تىپەراندن بووہ و ئەوہى پىشيش كورتھىنان بوو.

۳- راى راست و ھاوسەنگىش ئەوہى كە مروڧ لە قەدەر خۆى، تواناى پەيپىردن و شترانىنى ھەيە، بەلام نەك بە پەھايى و، نەك چىيەت و جەوھەرى شتەكانىش بزانى، بەلام مروڧ دەتوانى لە قەدەر خۆى، شت بزانى و، خوا بايى ئەوہندە تواناى بە مروڧ داوہ، شتەكان بزانى، كە تاقىكردنەوہى ژيانى دىناى پەكى لەسەرى كەوتوہ، بەلام مروڧ ناتوانى بەپەھايى شتەكان بزانى و، ناتوانى جەوھەرو چىيەتى شتەكانىش بزانى، چونكە تاقىكردنەوہى مروڧ لە ژيانى دىنايدا، پەكى لەسەر ئەوہ نەكەوتوہو پىويستىي بەوہ نيە.

بەلى بە گشتى لە سەرەتاي مېژووى مروڧقەوہ، ئەو سى رېڧرەو و پەوتە ھەبوون:

پەوتى يەكەم: ئەوہ كە مروڧ دەتوانى ھەموو شتىك بزانى، يانى: سەرسام بوون بە عەڧل و تواناكانى مروڧ و ھەستەوہرەكانى، كە ئەوہ وەك گوتمان: تىپەراندن بووہ.

پەوتى دووہم: برىتى بوو لە بى متمانەيى بە عەڧل و بە ھەستەوہرەكان و بە تواناى مروڧ، كە بتوانى شت بزانى و، ئەوہش كورت ھىنان بووہ، ئىنجا

ئەوانەى لە كورت ھىناندا بوون، لە سەدەى چوارى پىش زايىن، تاكو سەدەى يەكى پىش زايىن، ھەبوون و چەند ناوئىكيان لى نراون^(۱):

۱- (سُفسطائىون)يان پىگوتوون.

۲- (عناديون)يان پىگوتوون.

۳- (عنديون)يان پىگوتوون.

۴- ھەروھە (شكاکون)يشيان پىگوتوون.

۵- (لا أدريون)يشيان پىگوتوون.

۱- (سُفسطائىون)، كۆمەللىكى شەرە قسەكەرى چەواشەكار و سەرلېشىوئىن بوون و، بازارگانىيان بە زانستەوہ کردوہ و، گرنگىيان بە ھەق و چاکە نەداوہ^(۲).

۲- (عناديون) ئەوانە بوون كە نكووليان کردوہ لە ھەرشتيك و كۆمەللك بوون لە: (سُفسطائى)يەكان، يان ناوئىكى دىكەى ئەوان بووہ.

۳- (عنديون) ئەوانە بوون كە گوتوويانە: ھىچ زانيارىيەك بوونى نىہ كە لە دەرەوہى مرؤف بى، بەلكو ھەر كەسە بە پىى خوى شتەكان دەبينى.

۴- (شكاکون)يش ئەوانە بوون كە تەنانەت لە بوونى خوئيشياندا، دوو دل و بە گومان بوون.

۵- (لا أدريون) ئەوانە بوون كە گوتوويانە: ئىمە نازانين، يانى: نە نكووليان لە شتيك کردوہ، نە ئىسپاتى شتيكيان کردوہ.

(أبيقور)يش لە (سُفسطائى)ەكان بووہ و (أبيقور) سالى (۳۴۱)ى پ.ز دا لە داىك بووہ و لە سالى (۲۷۰) پ.ز دا، كۆچى دوايى کردوہ.

(۱) بىگومان ئەو ناوانە لە زمانى ەپرەبىدا وا ھاتوون و، لە زمانەكانى دىكەدا، ناوونىشانى دىكە بەكارھاتوون.

(۲) (تارىخ الفلسفة اليونانية)، يوسف كرم، ص ۶۰-۶۳، وشەى (سفسطة)ش لە (سوفسطوس)وہ ھاتوہ، يانى: فېرکەر (مُعَلِّم)ى زانست لە ھەر بوارىك دا بى.

شايانى باسيشە كە (سفسطائي) يەكان، وە نەبى ھەموو شتىكىيان خراپ بوو بى، بەلكو يەككە لە لىكۆلەرەوان دەلى: زانىارىيەكانى رېژمان و مەنتىق و زانىارىيەكانى رەوانبىژى، ئەوان بناغەدانەرى بوو ون، لە نىو يۆنانىيەكان دا.

رەوتى سىيەم: كە برىتى بوو لە حالەتتىكى ھاوسەنگ (متوازن) لە پشت پىبەستنى عەقل و ھەستەوەرەكانى مەرۇف لە پەيپىردنى شتان دا، كە ئەم رەوتە بوونى كەمتر بوو و، لە پۇژئاواش دواى ھاتنى مەسىح (عليه السلام)، ئەو رەوتە زال بوو كە دەيگوت: لە ھەموو بواريك دا قسە و برپارى كۆتايى بۆ وەحيە، ديارە ئەو وەحيەى كە ئەوان مەبەستيان بوو، ئەو بوو كە لە كىتەبى پىرۆزى ئەواندايە، كە ھەردووك پەيمانى كۆن و نوێ دەگرىتەو، دواتر بە وردى باسى ھەر كام لە (پەيمانى كۆن) و (پەيمانى نوێ) دەكەين، كە سەنەد و نىوەرۇك و سروشتيان چۆنە؟! كە يىگومان ھەردووكيان ھەلەو پەلەى زۆريان تىدايە.

ھەلبەتە ئەوھش ھۆكارىك بوو بۆ ئەو، كە زانايان و شارەزايانى ئەوروپايى و پۇژئاوايى، بە ھۆى ئەو دوو كىتەبەو كە ناويان لىناون: {كىتەبى پىرۆز (الكتاب المقدس)} سەرجم ئايىنەكانى خواو بەرنامەكانى خويان لەبەر چاو بكەون، بە ئىسلامىشەو، وەك لە باسى يەكەمى بەشى دووھەدا بە درىژى لەوبارەو دەدويىن.

برگه‌ی شه‌شەم: رەوتى زانستناسىيى لە سەدەكانى نۆۋە راستدا لە ئەورووپا، سەرەتاي سەرھەلەدانى زانستى ئەزمۇونكارىيى:

ئەم برگەيە لە چوار خالاندا دەخەينە پروو:

يەكەم: دەتوانىن زۆر بە دۇنيايى بلىين: لە ماوەى دە (۱۰) سەدەكانى نۆۋە راستدا (القرون الوسطى) كە لە سالى: (۵۰۰) تاكو (۱۵۰۰) زايىنىي و، ھەندىكىش لە سەدەى شەشەمە، واتە: سالى: (۶۰۰) تاكو سەدەى شازدەيەم (۱۶۰۰)ى زايىنى، حىسابى دەكەن، ئەوروپا (ئەو كات ئەمريكا نەدۆزرا بۆۋە)، بە گشتىي لە ژېر كارىگەريى فيكرو فەلسەفەى چەند كەسايەتتەيە كدا بوو، كە پىشتريش نامازەمان بە ھەندىكيان دا:

۱- يەككە لەوانە (سوكرات): (۴۶۹ - ۳۹۹) پ. ز، كە يەكەمىن فەيلەسووفى يونانيە بە رى و جى قسەى كرد بى و مېتود و بەرنامەيەكى دانابى بۆ بىر كرنەو.

۲- ئىنجا (ئەفلاطون): (۴۲۸ - ۳۴۷) پ. ز، كە قوتابى (سوكرات) بوو، ديارە (سوكرات) ھىچ كىيى لە دوا بە جى نەماون، تەنيا لە رىي ئەو دىالوگ و وتووئزانەو، كە لە گەل قوتابىەكانى دا كرددونى، بىر و پاو بۆچونەكانىمان پى گەشتوون، بەلام (ئەفلاطون) كۆمەلە كىيىكى ھەبوون، كىيىكى زۆر ناودارى بريتتە لە (كۆمارى ئەفلاتون) كە تىيدا باسى چۆنيەتى پىكھاتەى كۆمەلگا و بەرپۆبەردنى كۆمەلگا و دەولەت دەكات.

۳- (ئەرەسطو): (۳۸۴ - ۳۲۲) پ. ز، ئەرەستو كۆمەلەك كىيى زۆرى ھەن و بەدامەزىنەرى زانستى لۇژىك (منطق) دادەنرى و لە زۆر بواران دا نووسىن و بەرھەمى ھەن.

۴- (به‌طليموس): (۸۵ - ۱۶۵) ز، (به‌طليموس) یش یونانی بووه و، پسپور و شاره‌زای بوارى جوگرافيا و گهردووناسیى بووه و، خاوه‌نى ههر کام له کتیبى: (المجسطي) و (جغرافیه بطليموس)^(۱).

۵- (توقليدس): که له سالى: (۳۰۰) یش زايين دا مردوه، به‌لام سالى له دايک بوونی ديار نيه، ئەویش له پرووی هه‌نده‌سه‌و ماتماتيک و جوگرافياوه، شاره‌زا بووه^(۲).

۶- (ئه‌فلووپين): (۲۰۵ - ۲۷۰) ز، که پیشتریش باسمان کرد و خاوه‌نى بیردۆزى فەلسەفیی هه‌لرژان (فیض) بووه.

۷- (قیددیس ئوغسطين): (۳۵۴ - ۴۳۰) ز، زیاتر له دوو سه‌دوچل (۲۴۰) کتیبى هه‌بووه، به‌لام زۆربه‌یان فه‌وتاون^(۳).

۸- (تۆما ئەکینى): (۱۲۲۵ - ۱۲۷۴) ز، که کۆمه‌لیک کتیبى زۆرى هه‌ن و، زۆر سه‌رگه‌رمى پیکه‌وه گونجاندنى عه‌قل و نه‌قل بووه^(۴).

۹- (جالینوس): (۱۳۱ - ۲۰۱) ز، که پزشکی ناودارى یونانی بووه^(۵).

ئهمانه ههر کامیان به‌ ده‌ورى خۆی گه‌وره‌ترین کاریگه‌ریی هه‌بووه له‌سه‌ر خه‌لکی رۆژئاوا، له‌ پرووی ره‌وتی بیر و فەلسەفه‌وه، به‌ تاییه‌ت ته‌رسته‌ۆ کاریگه‌رییه‌کی زۆری بووه و، تا ئیستاش ئەو کاریگه‌رییه به‌ خه‌لکی رۆژئاوا و خه‌لکی گه‌لیک له‌ شوینه‌کانی دیکه‌شه‌وه، ههر ماوه، چونکه‌ زانیانی مسوڵمانیش، - وه‌ک پیشتریش ئاماژه‌یه‌کمان پێدا - ههر کام له‌ (کندی، فارابی، ابن سینا، ابن طفیل، ابن باجه، وابن الرشد ...)، کتیبه‌کانی ئەوانه‌یان ته‌رجه‌مه

(۱) المنجد في الأعلام، ص ۱۲۸.

(۲) الموسوعة الميسرة، ص ۸۰.

(۳) هه‌مان سه‌رچاوه، ص ۷۸-۸۰.

(۴) هه‌مان سه‌رچاوه، ص ۱۵۸-۱۶۲.

(۵) المنجد في الأعلام، ص ۱۹۱، ط ۲۹.

كردوه بۇ غەربىي و، لىكۆلئىنەو و شەرح و لىكدانەوھىيان لەسەر كردوون و، دواتر ئەورووپايىيەكان زۆر سوودىيان بىنيوھ لە شەرح و لىكدانەوھىي مەسولمانەكان، لەسەر كەتتەكانى: (سوكرات) و (ئەفلاطون) و (ئەرەسطو) و (ئەفلوطين) و ئەوانى دىكەش.

تەنەت كەسايەتتەكى وەك (تۆما ئەكويىنى) لە سالى (۱۸۷۹) ز دا، (قاتىكان) واتە: ئەو شوئەنى كە مەركەزى ھەموو كلىساكانى دىنايە، ئەوھى راگەيانە: كە بىرى (تۆما ئەكويىنى) كلىسا بە رەسمىي تەبەننىي دەكات، ھەروھە لەلەين كلىسا و پياوانى كە سەرپەرشتىي ئايىنى مەسىحيان دەكرد، زۆربەى بىرۆكەكانى ئەرەستو بە تايبەت و، ھى سوكرات و ئەفلاطون و ئەفلوطين و... ھتەيش تاكو رادەبىيەك، تەبەننىي كرابوون و كرابوون بە بەشەك لە ئايىن و، وەك كەتتەى پىروۆزى خويان تەماشايان دەكردن.

دووەم: ھەر كام لە: (تۆما ئەكويىنى) و (قىددىس ئوغسطين) كارى زۆريان لەسەر ئەوھە كرد، كە ئايىنى مەسىح (عليه السلام)، لەگەل فەلسەفەى يۆنانىي و ئەو بىر و بۆچونانەى ئەو فەيلەسووفانەدا، كە ناومان ھىنان، بگونجىن و تەئويلكارىي زۆريان كردوھە كە ئەگەر بە تۆبىيىش بى، پىكەوھىيان بىگونجىن، سەرەنجام رۆژئاوا تووشى ھالەتتەكى دۆگمايى بوو لە پرووى فەيكرىيەوھە، چونكە بىر و بۆچونەكانى ئەو فەيلەسووفانە، دوو ھەزار سە ھەزار (۲۰۰۰-۳۰۰۰) سالىان بەسەردا تىپەرىبوو و، بىرى مەروفيش بە كەلكى كاتەك دى و، بە كەلكى كاتەكى دىكە نايەت، بەلكو جارى وا ھەيە ھەر لە كاتى خۆشيدا ھەر نەپىيەكاوھە.

سەيەم: ئىنجا لە ئەنجامى ئەوھەدا كە كلىسا ئەو بىر بۆچونانەى كەردبوون بە بەشەك لە ئايىن، ھەر زانايەك قەسەيەكى كەردبايە، پىچەوانەى بۆچونەكانى ئەو فەيلەسووف و بىرمەندانە بووايە، بە سەختىي دژايەتتەى دەكرا و ئەوھش بوو بە ئاستەنگ و كۆسپەك لە بەردەم بىرمەندان و لىكۆلەرەواندا، بە تايبەت ئەوانەى كە پشتيان بە زانستى ئەزمونكارىي، دەبەست و پشتيان بە بەكارھىنانى عەقلىكى

ئازاد، دهبەست، کلّیسا زۆر بە توندیی بە گژیاندا دەچۆو، ئنجا - وەك دواتریش باسی دەكەین لە باسی: (سەر گوزەشتەى سەرھەلانی نیلچاد لە پۆژئاواو لە ئەورووپادا) - کلّیسا دەزگایەکی دانا بە ناوی: (دادگاکانی پشکنین)^(۱)، ھەر کەسێ شتیکی گوتبایە، نەك ھەر پێچەوانەى کتیبی پیروژ بێ، کە کتیبی پیروژ (الکتاب المقدس)یش، دواى دەستکاری کران و گۆران، شتی ئەفسانە و بە کەلک نەھاتوو و لە گەل عەقل و زانستدا تێک گىراوى، زۆرى تیخزینرا، بەلکو ھەرکەسێ شتیکی گوتبایە، درى بۆچونەکانی: (سوقراط) و (ئەفلاتون) و (ئەرەسطۆ) و (ئوقلیدس) و (بەطليموس) و (جالینوس) و ئەوانەش بوایە، بە گژیدا دەچونەو و درایەتییان دەکرد و، بە دەرچوو لە ئایین و، بە زەندىق تۆمەتباریان دەکرد و، سەرەنجام ھەزاران کەس لەلایەن دادگاکانی پشکنینەو، تۆمەتبار کران و ھەندیکیان سووتینران و، ھەندیکیان ئیعدام کران و، ھەندیکیان بە درندانەترین شیو ئەشکەنجە دران!

ئیدی ئەو ھەبارودوخی فیکریی بوو لە ئەورووپادا بە گشتی، لە سەدەکانی نیوەرستدا {واتە: لەو دە (۱۰) سەدەى کە لە (۵۰۰) ھە تاكو (۱۵۰۰)ی زایینی، یاخود لە (۶۰۰) تاكو (۱۶۰۰) ز}، بەلام ییگومان عەقلى مرؤف ناگونجی ھەتا سەر کوۆت و بەندى بخړیتە سەر، ھەر بۆیەش خوا (سبحانہ وتعالی) لە وەسفی پێغەمبەرى خاتەم (صلی اللہ علیہ وسلم) لە سوورەتى (الأعراف)دا دەفەرموی:

﴿الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْنُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ﴾ (۱۵۷)

(۱) (محاكم التفتيش)، المنجد في الأعلام، ص ۱۷۴، ط ۲۳، محكمة التفتيش: محكمة دينية مسيحية أنشئت في القرن (۱۳) لملاحقة الخارجين عن الدين.

واته: پیغه مبهری رهوانه کراوی نه خویندهوار که (خاوهن کتیبه کان) له ته وړات و ئینجیلدا له لای خویان، ناوونیشانه کانی ده بینن، هاتبوو فره مانى پیده کردن به هه رچی په سنده و، رپځیری لى ده کردن، له هه رچی ناپه سنده و، هه رچی سوود به خشه، بوى حه لال ده کردن و، هه رچی زیان به خشه لى قه دهغه ده کردن و، ئه و باره قورسه ی که له سهر شانیان بوو، لایده برد و، ئه و کوټ و زنجیره ی که له ده ست و گهر دنیان ئالا بوو، ده یساند.

به لى له راستیدا ئه رکی پیغه مبهران ئه وه بووه، که عه قلى خه لك ئازاد بکه ن و، پیغه مبهران هه میشه دژى ته قلید و لاسایى کردنه وه ی کویرانه بوون، به لام له سه ده کانی نیو ده راستدا له لایه ن ئایینی به ناو مه سیحه وه و، له لایه ن دام و ده زگای کلنساوه، که به حیساب به وه کاله تی مه سیح، ئایینیان به رپو ده دبرد و له جی مه سیح دانیشتبوون، به سه ختی و خه ستی دژایه تی بیر کردنه وه ی ئازاد ده کرا، دژایه تی عه قل ده کرا، دژایه تی زانست ده کرا، به لام سه ره نجام که م و زور زانایانی بویر په یدا بوون، که ئاماده نه بوون چیدیکه عه قل و هوشیان کوټ و زنجیر بکړى و، به ناوی دینه وه و به ناوی خواوه، رپیان لى بگیری بیر بکه نه وه تا کو راستییه کانی گهر دوون بدوژنه وه و، ئازادانه ته ماشای خویان و ده وروبه ر و بوونه وهر بکه ن.

چواره م: ئنجا له ئه نجامی ئه وه دا که کلنسا فه زایه کی وای ره خساند بوو - که باس مان کرد - زوربه ی ئه و زانایانه که سه ریان هه لده دا، به شیوه یه که له شیوه کان دژى ئایین و دژى کلنسا بوون، هه شیان بوو رووی له ئیلحاد ده کرد، هه شیان بوو بر وای به خوا هه بوو، به لام دژى ئایینی به ناو مه سیح بوو، که ئیستا ئاماره به ژماره یه کیان که هه ژده (۱۸) که سن، ده که یین:

۱- (روجیه بیکون/ ئینگلیز): (۱۲۱۴ - ۱۲۹۴) ز، ئه م زانایه ره نگه له رووی ریزه ندی کاتییه وه، یه که مین زانای ئه وروپایی بوو بى، که باسی زانیاریی ئه زموونکاری و، باسی به کاره ی تانی پینج هه سته کان و عه قلى کرد، بو دۆزینه وه ی راستییه کانی سروشت، چه ند کتیبی کی نووسیون، به لام گرنگترین

كتىبى: (الكتاب الأكبر)، (كتىبى گەورەتر)، كە من ئەو سەرچاۋىيەى لىم وەرگرتە، بە زمانى عەرەبىيە، ئەگەرنا دەبى ناۋەكەى: (The Big book) بوو بى^(۱).

۲- (ويليام ئوكامىي / ئىنگلىز): (۱۲۹۵ - ۱۳۴۹) ز، كە ئەۋىش كۆمەلەك كىتەبى لە دوا بەجى ماون، يەككىيان: (المجموعة المنطقية)، (كۆمەلە پەراۋىكى لۇژىكىي)، (ويليام ئوكامىي) مەشھورە بە بىردۆزەكەى كە پىي دەگوتى: (شَفْرَة أوكام) (جفرەى ئوكام)، كە ھەر شتەك مادام چارەسەرى ئاسانى ھەبى، ياخود بۇ ھەر پرسىيارىك، ھەتا ۋەلامى ئاسان دەست بەكەۋى، پىۋىست ناكات بچى بۇ چارەسەر و ۋەلامىكى قورس، بۇ ۋىئە: ئىمە گەردوونىك دەبىنن پىۋىستى بە بەدەيئەنەرىك ھەبە، پىۋىست ناكات لەو ۋەلامە ئاسانەۋە، كە بە ئاسانى بە دەستەۋە دى و، عەقل بە جوانى دەركى پى دەكات، بچى بۇ ۋەلامىكى يان ئەگەرىكى دىكەى قورس و ئالۇز.^(۲)

۳- (فرانسىس بىكون / ئىنگلىز): (۱۵۶۱ - ۱۶۲۶) ز، ئەۋىش كۆمەلە كىتەبىكى ھەن، يەكەك لە كىتەبەكانى: (پىشكەۋتنى زانست)، ھەروەھا كىتەبىكى دىكە بە ناۋى: (گەشە پىدانى زانستەكان)، كە بىگومان دواى ئەۋەى ناۋەكانىان تەرجمەى عەرەبىي و كوردىي دەكرىن، واياي لىدى^(۳).

۴- (رىنن دىكارت / ئىنگلىز): (۱۵۹۶ - ۱۶۵۰) ز، ئەۋىش كۆمەلە كىتەبىكى گرنكى لە دوا بەجى ماون، يەكەك لەۋانە: (مباديء الفلسفة)، (سەرەتاكانى فەلسەفە)، كىتەبىكى دىكەى: (التأملات المتافيزيكية)، (رامانە مېتافىزىكىيەكان)، ۋاتە: ئەو دىو سروسشەكان، ديارە (دىكارت) دواترىش ھەر باسى دەكەين، چونكە مېژوونووسانى ئەوروپا دەلن: فەيلەسووف و بىرمەندىك كە گەورەترىن كارىگەرىي ھەبوو بى لەسەر رەۋتى بىر و فەلسەفە لە ئەوروپا،

(۱) الموسوعة الميسرة، ص ۱۳۹، ۱۴۰.

(۲) الموسوعة الميسرة، ص ۶۷۳ - ۶۷۵.

(۳) ھەمان سەرچاۋە، ص ۱۴۰ - ۱۴۲.

(دیکارت) بووه، قسه‌یه‌کی زۆر ناوداری هه‌یه، به عه‌ره‌بی ئاوی لی دیته‌وه:
(الْفَلَسَفَةُ كُلُّهَا بِمَثَابَةِ شَجَرَةٍ: جُذُورُهَا الْمُتَافِيزِيكَا، وَجَدُّعُهَا الْعِلْمُ الطَّبِيعِي، وَأَعْصَانُهَا
بِاقِي الْعُلُوم).^(۱)

واته: فه‌لسه‌فه هه‌مووی وه‌ك دره‌ختیك وایه، ره‌گ و ریشه‌كه‌ی بریتیه له
میتافیزیکا، ئه‌و دیوی سروشت، قه‌ده‌كه‌یشی بریتیه له زانستی سروشتیی و،
لق و پۆیه‌كانیشی زانسته‌كانی دیکه‌ن^(۱).

هه‌ر کامیك له‌و چوار زانایانه‌ی باسما‌ن کردن، به شیوه‌یه‌ك له شیوه‌كان خواناس
بوون، به تایبەت (دیکارت)، ئه‌وانی دیکه‌ش، هه‌ر کامیکیان به ئه‌ندازه‌ی خۆی.

۵- (دیفید هیوم/ ئوسکوۆتله‌ندی): (۱۷۱۱ - ۱۷۷۶)ز، ئه‌مه‌یان به پێچه‌وانه‌ی
ئه‌وانه‌ی پێش‌ی بابایه‌ك بووه جگه له‌وه‌ی به پینج هه‌سته‌كان ده‌زانری، بروای به هیچ
شتی‌کی دیکه نه‌بووه، واته: هه‌ستگه‌راو ماددی بووه و، چهند کتیی‌کی له دوا به‌جی
ماون، یه‌کی‌کیان: (رسالة في الطبيعة البشرية)، (نامه‌یه‌ك له باره‌ی سروشتی مرۆقه‌وه)،
کتیی‌کی دیکه‌ی: (التأريخ الطبيعي للدين)، (میژووی سروشتیی ئایین)^(۲).

۶- (جون لوك/ ئینگلیز): (۱۷۳۲ - ۱۸۰۴)ز، ئه‌ویش کاریگه‌ریی زۆری
بووه له جوولاندنی بیرى مه‌ند و وه‌ستاو و دۆگمای ئه‌ورووپادا، به تایبەت
کتیی‌کی گرنگی نووسی به ناوی: (مقال في الفهم الإنساني)، (وتاریك له باره‌ی
تیگه‌یشتنی مرۆقه‌وه)، ئه‌میش ته‌نیا بروای به زانستی ئه‌زموونکاری (العلم
التجريبي) هه‌بووه و هه‌ستگه‌را بووه^(۳).

۷- (ئیمونوئیل كانت/ ئه‌لمانی): (۱۷۲۴ - ۱۸۰۴)ز، ئه‌ویش چهند کتیی‌کی
گرنگی له دوا به‌جی ماون و یه‌کی‌ك بووه، له‌و زانایانه‌ی كه به حه‌قیقه‌ت
زانای زه‌بر ده‌ست بوون، یه‌کی‌ك له کتیبه‌كانی: (نقدُ العقل الخالص) یان (نقدُ العقل

(۱) هه‌مان سه‌رچاوه، ص ۲۴۱-۲۳۵.

(۲) هه‌مان سه‌رچاوه، ص ۶۵۷-۶۵۵.

(۳) هه‌مان سه‌رچاوه، ص ۵۰۰-۴۴۹.

المُجَرَّد)، (په‌خه گرتن له عقلی پروت)، کتیبیکي دیکه‌ی هه‌یه به ناوی: (تَقْدُّ العقل العملي)، (په‌خه لئ گرتنی عه‌قلی کرده‌یی)، هه‌روه‌ها کتیبیکي دیکه‌ی هه‌یه به ناوی: (الدين في حدود العقل فقط)، (تایین ته‌نیا له سنووری عه‌قلدا)^(۱).

ئه‌مانه زۆریان - وه‌ک پێشتر ئاماژه‌م پێدا و دووباره‌ی ده‌که‌مه‌وه - له کاردانه‌وه‌ی کلێسادا زۆرجار په‌خه‌یان له تاین گرتوه به گشتیی و، ئه‌و تاینه‌ش که له‌به‌ر ده‌ستی ئه‌واندا بووه و پێی ئاشنا بوون، هه‌ردوو کتیبیکي: یه‌هودیه‌ت و نه‌صرانییه‌ت بوون و، که‌متر وا بووه به ئیسلام ئاشنا بن، هه‌ر کامیان هه‌ر قسه‌یه‌کی کردوه له باره‌ی تاینه‌وه، له‌به‌ر رۆشنایی شاره‌زاییان له باره‌ی تاینی شیوندرای مه‌سیح و تاینی شیونراوی جووله‌که‌وه، بووه و، ئه‌گه‌ر شتیکیشیان له باره‌ی ئیسلامه‌وه پێ گه‌یشتی، دیاره له ر‌وانگه‌ی ده‌مارگیرانه‌ی زانایانی تاینی نه‌صرانییه‌وه پێان گه‌یشتوه و، ر‌ه‌نگه‌ زۆر شتی ئیسلامیان سه‌روبن، یان به هه‌لگه‌راوه‌یی پێ گه‌یشتی.

۸- (جیرمی بنتام/ ئینگلیز): (۱۷۴۸ - ۱۸۳۲)ز، ئه‌ویش کتیبیکي هه‌یه به ناوی (مَدخل إلى مبادئ الأخلاق والتشريع)، (ده‌روازه‌یه‌ک بۆ سه‌ره‌تایه‌کانی ر‌ه‌وشت و یاسادانان)، ئنجا ئه‌م (جیرمی بنتام)ه، ر‌ی‌پ‌ه‌ویکی دانا به ناوی (ر‌ی‌پ‌ه‌وی سوود)، یان به‌رژه‌وه‌ندی، که مه‌به‌ستی ئه‌وه بووه، م‌ر‌وف پ‌ی‌ویسته هه‌رچی زیاتر سوود ببینی و چۆن قازانج بکات، وا بکات، واته: شیوه‌یه‌ک له بیرکردنه‌وه‌ی میکافیلی هه‌بووه^(۲).

۹- (تۆماس هوبز/ ئینگلیز): (۱۵۸۸ - ۱۶۷۹)ز، ئه‌میش زانایه‌کی ناوداره و کتیبیکي هه‌یه به ناوی: (مبادئ القانون الطبيعي والسياسي)، (سه‌ره‌تایه‌کانی یاسای سروشتیی و سیاسیی)، (تۆماس هوبز)یش کارتی‌کراو بووه به فه‌یله‌سووفی ناودار (ئه‌بی‌قور): (۳۴۱ - ۲۷۰)پ. ز^(۳).

(۱) هه‌مان سه‌رچاوه، ص ۴۶۱-۴۶۹.

(۲) هه‌مان سه‌رچاوه، ص ۱۱۹-۱۲۰.

(۳) هه‌مان سه‌رچاوه، ص ۶۳۸-۶۳۶.

۱۰- (ئۆگست كونت/ فەرەنسىيى): (۱۷۹۸ - ۱۸۵۷)ز، ئەم (ئۆگست كونت)ە، دوای ئەوۋى دژرى ئايىنى كلىسا ۋە ستاۋەتەۋە، ھەۋلىداۋە ئايىنىكى سىروشتى دابنى، زۆر ناۋدارە بەۋە كە كىيىكى شەش بەرگىيى نوۋسى بە ناۋى: (تەلىم الدىن الۋىيى)، (فەرەنسىيى دابنى)، ھەۋەھا كىيىكى دىكەى ھەيە بە ناۋى: (دروس فى الفەلسفە الۋىيى)، (چەند ۋانەيەك لە بارەى فەلسەفەى دابناۋەۋە)، پاشان بىرپارى داۋە كە كلىساىەك دابنى ۋە ۋىيى بىكات بە كاھىنى گەۋرەى ۋە، لقان بىكاتەۋە بۇ ئەۋ كلىساىەى ۋىيى، كە لەۋىدا لە جىياتى ئەۋ سىرووت (طقوس) ۋە بەرنامانەى كە پىشكەش كراۋن بۇ عىسا (عليه السلام)، يان بۇ ۋا، يان بۇ (روح القدس)، پىشكەش بىكرىن بۇ سىرووت ۋە، قالىيىكى مەعنەۋىي بە بەر سىروشتا كىرەۋە، بەلام گىرگى ئەۋىيە كە ۋىستۋىيەتى ئايىنەكەى بىي بە ئەلئەرناتىف ۋە جىگرەۋىيەك بۇ ئايىنى مەسىح، بۇ ئەۋىيە دىربازىان بى لە دام ۋە دىزگاي كلىسا ۋە، لەۋ ھەۋەۋە بىرەۋىيە تالانەى كە بە دەست ئايىنى كلىساۋ دادگاكانى پىشكىنەۋە، ھەيانبۋىن!^(۱)

۱۱- (جىمس ۋىلىام/ ئەمىرىكىي): (۱۸۴۲ - ۱۹۱۰)ز، ئەۋىش زانايەكى دەرۋىزان بۋە ۋەندەن كىيى ھەن، لەۋانە: (مبادىء علم النفس)، (سەرەتاكانى دەرۋىزانىي)، كىيىكى دىكەى ھەيە بە ناۋى: (البىراگماتىيە)، (بىراگماتىيى) يىش بە كەسىك دەللىن، كە دەللى: چۆن لە دىنەى ۋاقىئەدا ۋە بە كىرەۋە بە ئامانج بىگەى ۋە سۋود بىيىنى، دىيى ۋابىكەى، دەللىن: فلان كەس بىراگماتىيە، ۋاتە: زۆر گۈي ناداتە بە ھايەكان ۋە ئاكارەكان ۋە، تەماشاشا دىكات چۆنى بۇ قازانجە لە ئەرزى ۋاقىئە، ۋا دىكات^(۲).

۱۲- (جون سىۋارت مىل/ ئىنگلىز): (۱۸۰۳ - ۱۸۷۳)ز، ئەۋىش كىيىكى ھەيە بە ناۋى: (مَذَهَبُ الْمَنْفَعَةِ)، (پىرەۋى سۋودگەرايى)، كىيىكى دىكەى ھەيە بە ناۋى: (نِظَامُ الْمَنْطِقِ)، (سىستىمى لۆژىك)^(۳).

(۱) ھەمان سەرچاۋە، ص ۴۷۶-۴۷۷.

(۲) ھەمان سەرچاۋە، ص ۱۸۶-۱۹۲.

(۳) ھەمان سەرچاۋە، ص ۵۸۸-۵۹۰.

ئەویش ھەر لە شیوەی ئەوان بوو، ئەوانە زیاتر لای ئیلحاد و بی دینیان گرتووە.

۱۳- (ھەربەرت سبنسر/ ئینگلیز): (۱۸۲۰ - ۱۹۰۳)ز، ئەویش کتییکی دە (۱۰) بەرگی ھەبە بە ناوی: (المباديء الأولى)، (سەرەتا یەكەمەكان)، ئەویش بە ھەمان شیوە جەختی لەسەر ئەو کردۆتەو، كە پێیستە بە نەینییەکانی سروشت ئاشنا بین، سەرۆکارمان زیاتر لە گەڵ ماددە و دیاردە سروشتییەکاندا بی و، زۆر باسی جیھانی پەنھان و لایەنی ڕووحیی و ئەو دیوی سروشت نەكەین^(۱).

ھەلبەتە دەگونجی زۆی دیکەش باس بکەین، بەلام من ئەو سێزدە (۱۳) کەسەم بە نمونە ھێناونەو، کە زۆرتەین کاریگەرییان ھەبوو، لەسەر ڕەوت و فیکری فەلسەفە لە ئەوروپا، دیارە لە دواي سەدەکانی نیوھەرستەو و ھەندیکیشیان دەکەونە نیو سەدەکانی نیوھەرست.

پینج (۵) زاناش لە ڕووی گەردوونناسییەو و لە ڕووی زانستە سروشتییەکانەو، کاریگەریی زۆریان بوو، کە ئەمانە:

۱۴- (کوپرنیکوس)ی پۆلەندی: (۱۴۷۳ - ۱۵۴۳)ز، کە یەكەمین کەس بوو لە ئەوروپا گوتی: زەوی خەرە و، ئەو ڕاست نیە کە ئایینی مەسیحیی بە ناوی کتیی پیرۆزەو دەلی: زەوی وەك سینییەك وایە لەسەر ئاو دانراو! ھەرۆھا ئاسمانیش گومبەزێکی شین نیە ئەستێرەکانی تی چەقێنرابن، بەلكو زەوی خەرە و، باسی سوورنەوێ زەوی کرد.

۱۵- (گالیلۆ گالیلی)ی ئیتالی: (۱۵۶۴ - ۱۶۴۲)ز، ئەمیش بەو ناسراو و ناودارە کە باسی سوورنەوێ زەوی کردو، باسی خەپتیی و ھێلکەیی زەوی کرد و، لەسەر ئەوێش کڵیسا دادگایی کرد و، لەبەر ئەو نەبووایە کە تەوہی کرد و پەشیمان بوو، بە توندیی سزا دەدرا.

۱۶- (جوردانو برونو): (۱۵۴۸ - ۱۶۰۰)ز، ئەمیان یەكێ بوو لەوانە کە لەلایەن کڵیساو سووتیندرا، ماوہیەك سجن کرا و داویان لی کرد پەشیمان بیتەو،

بەلام ھەر لەسەر قسەكەى خۆى سوور بوو، وەك (گالىلۆ گالىلى) پەشىمان نەبۆو
و سووتاندىيان، چىغىكىيان تىۆەر پىچا و نەوتيان پىدا كرد و سووتاندىيان.

۱۷- (يوھانس كپلر): (۱۵۷۱ - ۱۶۳۰)ز، ئەویش بە ھەمان شىۆە برۆای بە
سوورانەوئى زەوى ھەبوو و، بە جوړىك بىرى كردۆتەو، كە تىك گىراوہ لە گەل
بىروبوچوونى كلىسادا، لە بارەى گەردوون و خوړ و مانگ و زەوييەو.

۱۸- (ئىسحاق نيوتن): (۱۶۲۴ - ۱۷۲۷)ز، ئىسحاق نيوتن، نەك ئەوئى كە
(گالىلۆ گالىلى و كوپرنيكوس و كپلر و جيوړدانو برونو) گوتيان: بەلكو زۆر
لەوہش واوہتر پوشت و، باسى خوړيشى كرد، كە خوړيش يەككە لە ئەستىرەكان،
نەك چەقى گەردوون بى، چونكە (گالىلۆ) و ئەوانى دىكە دەيانگوت: خوړ
چەقى گەردوونە، نەك زەوى چەقى گەردوون بى و، خوړ جگە لە زەوى،
كۆمەللى خرۆكەى دىكەشى بە دەورەدا دەخولینەو، بەلام (ئىسحاق نيوتن)، كە
بە بابى فيزيای كۆن (فيزيای كلاسىك)، دادەنرى، گوتى: ئەسلەن خوړيش
يەككە لە مليونان ئەستىرەى نىو كەھكەشانى كاكيشان! بە حەقىقەت نيوتن
يەكجارى تەسەووړو بوچوونى خەلكى ئەورووپا وواتر ھى دنياشى گۆرى،
لە بارەى گەردوونەو، ھەلبەتە لىرەدا قسە لە ئەورووپا و پوژئاوا دەكەين، ئەگەرنا
زانايانى ئىسلام زۆر پىشتەر ئەو راستىيانەيان بە ھۆى قورئانەو، زانيون، بو
نموونە:

۱- (ابن تيمية) لە: (مجموع الفتاوى) كەى خویدا دەلى: يەكدەنگى زانايانى
ئىسلام لەسەر ئەويە كە زەوى خرە^(۱).

۲- (الغزالي) لە كتيبي: (تھاؤت الفلاسفة) دا، دەلى: بە بەلگەى ھەندەسىي و
فەلەكىي سەلماو، كە خوړ سەد و حەفتا (۱۷۰) جار ھىندەى زەوييە^(۲).

(۱) ص ۱۵، ۴، تحقيق د. سليمان، ۱۹۶۶-۱۳۸۵ ھ.

(۲) ج ۶، ص ۵۸۷، ۱، ۲۰۰۴ م، الناشر: وزارة الشؤون الإسلامية والدعوة والإرشاد السعودية.

زانايانى ئىسلام لەبەر ئەوەى كە لە ڕووى قورئانەو تەماشای گەردوونيان كرده، بەر لەوەى زانسته سروشتىيەكان لە ئەوروپا سەر هەڵبەن، بىروبوچوون و تىروانىنىكى دىكەيان هەبوو، دەربارەى گەردوون و، ئەو بىروبوچوونانەى كە لە لاىەن كلىساو تەبەنىيى كرابوون، كە هى دوو هەزار و پىنج سەد (٢٥٠٠) سالى پيش ئىستا بوون، زانايانى ئىسلام دەستى خويان و عەقلى خويان بەوانە نەبەستبوو و ئازادانە بىريان دەكردهو، چونكە لە ڕوانگەى قورئان و سوننەتەو، تەماشای دنيا و گەردوونيان دەكرد.

لە نۆزە كۆمەڵە نەبەكان لەكەڵانى

بە كۆمەڵە نەبەكان لەكەڵانى

بە كۆمەڵە نەبەكان لەكەڵانى

archive.org/details/@alibapir

AliBapir

Google Play

App Store

AliBapir

YouTube

AliBapir

AliBapir

Telegram

WhatsApp

Facebook

AliBapir

Google Play

App Store

AliBapir

YouTube

AliBapir

AliBapir

Telegram

WhatsApp

Facebook

برگهی حەوتەم و کۆتایی: روانگهی ئیسلام بۆ شت زانین (زانستناسیی - ئیستمۆلۆژیا):

ئایا ئیسلام ھەلۆیستی چۆنە لە بارەى زانستناسیی (ئیستمۆلۆژیا) یەو؟
لەو بارەووە کە ئایا مەرۆف تا چ راددەیک دەتوانی دەرکی راستییەکان بکات و
شتەکان بزانی؟

ئیمە لە پینچ (۵) خالان دا، ئەم برگهی حەوتەمە دەتوێژینەو:

خالی یەكەم: شت زانین بۆ مەرۆف شتیکی ئاشکراو روونە:

لە روانگهی ئیسلامەو: ئەو کە مەرۆف دەتوانی شت بزانی و دەرکی
راستیەکان بکات و، نەینییەکان بدۆزیتەو، شتیکی سەلمینراو و روونە، زانیانی
ئیسلام یەك تەعبیریان ھەیە لە زۆریەى کتیبەکانی عەقیدەو عیلمی کەلامدا
ھەییە، دەلی: (حَقَائِقُ الْأَشْيَاءِ ثَابِتَةٌ وَالْعِلْمُ بِهَا مُتَحَقِّقٌ خِلَافًا لِلْإِسْطِطَائِيَّةِ) ^(۱)، واتە:
چیەتی شتەکان چەسپاو و زانیاریی بە چیەتی شتەکان، شتیکی دەستەبەر
کراو، بە پیچەوانەى سۆفستانیەکانەو، ھەلبەتە زانیانی ئیسلام جگە لەمە
نەدەگونجا بلین، چونکە با تەماشای ئەم ئایەتە بکەین:

۱- لە سوورەتی (العلق) دا، خوا فەرموویەتی: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ:

﴿أَقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ ۝۱ خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ ۝۲ اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ ۝۳ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ ۝۴ عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ ۝۵﴾

(۱) شرح العقائد النسفية، سعد الدين التفتازاني، تحقيق الأستاذ علي كمال، ص ۲۶ و ۲۷.

ئەم پىنج ئايەتە، يەكەمىن ئايەتلىك بوون كە دابەزىنە سەر دلى موبارەكى
 پىغەمبەر (صلی اللہ علیہ وسلم)، خوا دەفەر موی: بە ناوی خواى بە بەزەبى
 بەخشندە، بخوینە بە ناوی ئەو پەروردگارەت كە وەدى ھىناوہ (چى وەدى ھىناوہ؟!
 ھەموو شتیک، دوايى تايبەتى دەكاتەوہ)، ئىنسانى لە خوینپارە ھىناوہتە دى،
 بخوینە و پەروردگار شت ھەرە بەخشندەبە، (یەكی لە مەصادیق^(۱)) و نیشانەکانى
 بەخشندەبى خوا ئەوہبە (کە) مروفي بە قەلەم فیڕ کردوہ، (چى فیڕ کردوہ؟! شتیکى
 فیڕى مروف کردوہ (بە ھوى خویندن و نووسینەوہ)^(۲) کە نەیدەزانى.

کەواتە: مروف دەتوانى فیڕ بى، خوا فیڕى دەكات، خوا ھۆکارەکانى فیڕ
 بوون و زانستى بۆ رەخساندوون.

(۲)- لە سوورەتى (البقرة) دا، خوا دەفەر موی: ﴿وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا﴾

واتە: (خوا) ھەموو ناوہکانى فیڕى ئادەم کردن.

ھەموو ناوہکان واتە: توانای ناو لە شت نان و دەرپرینی بە ئادەم بەخشى،
 دیارە لە دواى ئادەمیشەوہ بە وەچەکانى ئادەم و ھەووا صەلات و سەلامى
 خاویان لەسەر بى، دايك و بابى مروفايەتیبى.

(۳)- لە سوورەتى (محمد) دا، خوا دەفەر موی: ﴿فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ﴾

واتە: بزانه کە جگە لە خوا ھىچ پەرستراوێك نى، واتە: مروف دەتوانى
 پەى بە تاکیئتیبى (وحدانية) و تەنیا پەرستراوێتیبى خوا ببات.

(۴)- لە سوورەتى (طہ) دا، خوا دەفەر موی: ﴿وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا﴾

واتە: بلى: پەروردگارم زانیارییم بۆ زیاد بکە، یانى: زانیاری شتیکى گونجاو (ممکن)
 ە و دەبى مروف داوا لە پەروردگارى بکات، بۆى زیاد بکات و زیاترى پى بەرى.

(۱) (مصادیق) کۆى (مصدق)ە، کە بریتىە لە ھاتنەدى شتیک لە دنیای واقع دا،
 دەگوترى: فلانە شت (مصدق)ى نى، واتە: بوونى دەرەکیى.

(۲) نىوان کەوانەکان زیادەى خۆمە بۆ پروتترکردنەوہى مەبەستى ئايەتەکان.

پێغه مبه‌ر (صلی الله علیه وسلم) یش، فه‌رموویه‌تی: {طَلَبُ الْعِلْمِ قَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ}، (أَخْرَجَهُ ابْنُ مَاجَةَ بِرَقْم: ۲۲۴، وَصَحَّحَهُ الْأَلْبَانِي)، واته: به‌ دوا‌ی زانستدا‌ گه‌ران له‌سه‌ر هه‌موو مسو‌لمانێك پێو‌یسته‌.

پیر و گه‌نج، پیاو و ئافه‌رت، ورد و درشت، خو‌ینه‌وار و نه‌خو‌ینه‌وار، هه‌مو‌ی له‌سه‌ری پێو‌یسته‌ زانابه‌ی، شاره‌زا به‌ی، به‌رچاو روون به‌ی.

خالی دووه‌م: خوا سه‌رچاوه‌ی زانسته‌:

زانست له‌ کو‌یوه‌ دی؟ بێگومان له‌ خوا‌ی په‌روه‌رد گاره‌وه‌، چونکه‌ به‌ دیه‌ینه‌ری ئه‌م گه‌ردوونه‌، دی‌زاینه‌ری ئه‌م گه‌ردوونه‌، خوا‌یه‌ (سبحانه‌ وتعالی)، خوا ئه‌م گه‌ردوونه‌ی له‌ نه‌بوونه‌وه‌ هی‌ناوه‌ته‌ دی و یاسا‌کانی تیدا‌ دانا‌ون و، هه‌موو شتی‌کی به‌ پێ و جێ دروست‌کردوه‌ و، پێ و شو‌ینی بو‌ دانا‌وه‌، وه‌ک خوا (سبحانه‌ وتعالی) له‌سه‌ر زما‌نی مووسا (علیه‌ السلام) له‌ وه‌لامی فیره‌عه‌وندا، که‌ لێی ده‌پرسی:

{قَالَ فَمَنْ رَبُّكُمَا يَمُوسَىٰ} طه، په‌روه‌رد گاری ئیوه‌ کی‌یه‌ ئه‌ی مووسا؟
فه‌رموویه‌تی: {قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَىٰ كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَىٰ} طه.

(مووسا) فه‌رمو‌ی: په‌روه‌رد گارمان ئه‌و که‌سه‌یه‌ که‌ بوونی به‌ هه‌موو شتی‌ک داوه‌، دوا‌ییش پێنما‌یی کردوه‌.

واته: فی‌ری کردوه‌ چو‌ن به‌ پێوه‌بچێ، (یا‌نی: سیستمی بو‌ دانا‌وه‌)، ئنجا با ته‌ماشای ئه‌م چه‌ند ئایه‌ته‌ بکه‌ین:

۱- {قَالُوا سُبْحَنَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ} البقرة.

واته: (فریشته‌کان) گو‌تیان: پاکی‌ی بو‌ تو‌، زانیارییمان نیه‌، مه‌ گه‌ر ئه‌وه‌ی تو‌ فی‌رمان بکه‌ی، به‌راستی‌ی هه‌ر تو‌ زانا‌ی کارزانی.

۲- خوا له (آية الكرسي) دا، ده فەرموئ: ﴿وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِّنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ﴾ ﴿٢٥٥﴾ البقرة.

۱۵۰

واته: مروڤه كان ناتوان هېچ له زانیاریی خوا بزانی، مه گهر ئه وهی خوئی بیهوئ، كهواته: مروڤ هه چى فیری دهبی، خوا ویستویه تی مروڤ فیری بیټ و بیزانی و، خوا ئه و توانایه ی پیداهه.

۳- ﴿وَمَا أَوْتِيتُمْ مِّنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا﴾ ﴿٨٥﴾ الإسراء.

واته: كه میك نه بی زانیاریتان پی نه دراوه، یانی: له چاو نهینییه کانی نیو گهردوون، له چاو نهینییه کانی خودی خوتان، له چاو ئه و نهینییه کانی كه له خوتان و له ئاسویه کانداهه، ئه و زانیارییه کانی كه پیتان دراوه، هه تا ژیا نی مروڤ به کو تا دی، ئه ندازه یه کی كه مه له چاو ئه و هه مو نهینییه کانی نایانزان، كهواته: به و ئه ندازه زانیارییه ی پیتانه، پی له خوتان با یی مه بن.

خالی سییه م: رییه کانی وه دهسته یانی زانست: به گشتی، سی رین:
(پینج ههسته کان، عه قل، وه حی):

به ریزان!

رییه گشتیه کانی وه دهسته یانی زانست، سی رین:

۱- پینج ههسته کان. ۲- عه قل. ۳- وه حی، دوو ری تاییه تیش هه، كه بریتین له: ۴- خورپه (الهام). ۵- خهون (رؤیا)، به لام رییه گشتیه کانی وه دهسته یانی زانست، ئه و سی ریگایه ن: ۱- پینج ههسته کان: ههستی دیتن و بیستن و تامکرد و بونکردن و دهست لی کوتان، ۲- عه قل. ۳- وه حی یانی: په یامیك كه له خواوه دی.

ئنجایمه سه ره تا با سی ری یه كه م و دووهم: پینج ههسته کان و، عه قل، ده كه یین:

۱ و ۲: ریگای بهکم ۱ دووهم: پینج هستهکان ۱ عقل:

۱- خوا ده فرموی: ﴿وَاللّٰهُ أَخْرَجَكُمْ مِّنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَرَ وَالْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾ (۷۸) النحل.

واته: خوا نیوهی له سکی دایکتان دهرهینا، هیچتان نه ده زانی، به لام بیستن و دیتنه کان (واته: گوی و چاو) و عه قله کانی پیدان، به لکو سوپاسگوزاری بکهن.

واته: نهو هسته وهرانه به کار بین له دوزینه وهی نهینیه کانی خوتان و بوونه وهر و دهور و بهردا، تنجا نهو هوش سوپاسکردنی خوایه، که نیعمه ته کانی خوا، به کاربینی له ره زامه ندیی خوادا.

۲- ههروه ها خوی کارزان ده فرموی: ﴿وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْأَبْصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَٰئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا﴾ (۳۶) الإسراء.

واته: شتی که زانیاریت له بارهیه وه نیه، شوینی مه که وه، چونکه بیستن و چاو ده کان و عه قله کان، هه موو نه وانه لییان ده پرسریتته وه. (چونکه نه وانه نامراز و هوکاری به دهستهینانی زانستن).

۳- ههروه ها خوی میهره بان ده فرموی: ﴿فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ﴾ (۲۴) عبس.

واته: با مروف سه رنجی خواردنه که ی بدات، که واته: مروف به هو ی سه رنجدان و ته ماشا کردنی خورا که که یه وه، فرمانی خوا جیه جی ده کات.

۴- ههروه ها خوا عزوجل ده فرموی: ﴿أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ ﴿۱۷﴾ وَإِلَى السَّمَاءِ كَيْفَ رُفِعَتْ ﴿۱۸﴾ وَإِلَى الْجِبَالِ كَيْفَ نُصِبَتْ ﴿۱۹﴾ وَإِلَى الْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ ﴿۲۰﴾﴾ الغاشية.

ۋاتە: ئايا سەرنجى خوشترىان نەداۋە، چۆن دروست كراۋە و، سەرنجى ئاسمانيان نەداۋە، چۆن بەرز كراۋەتەۋە و، سەرنجى چياكانيان نەداۋە، چۆن چەقئىنراۋن (داكوتئىنراۋن) و، سەرنجى زەۋىيان نەداۋە، چۆن پان راخراۋە؟! (لە گەل ئەۋەشدا كە خر و هيلكەيىيە، بەلام لەبەر ئەۋەدى كە زۆر گەۋرە زەبەلاخە، پان و راخراۋ دىتە بەر چاۋ، بۇ ئەۋەدى مەرۋف لەسەرى بىرى).

۵- ھەروەھا خاۋى زانا دەفەرمۇي: ﴿وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ قَالُوا سَمِعْنَاوَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ﴾ (۲۱) الأنفال.

ۋاتە: ۋەك ئەۋانە مەبەن كە گوتيان: بىستمان كەچى نەشيان بىست، ۋاتە: ھىزى بىستنيان بەكارنەھيئا بۇ دۈزىنەۋەدى ھەق.

۶- ديسان خوا دەفەرمۇي: ﴿وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ أُذُنٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَٰئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَٰئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ﴾ (۱۷۸) الأعراف.

ۋاتە: بۇ دۈزەخ زۆرىك لە جىنن و مەرۋقان ئامادە كىردوون، عەقلىيان ھەيە، دلىيان ھەيە پىي تىناگەن، چاۋيان ھەيە پىي نابىنن، گوييان ھەي پىي نابىستن، ئەۋانە ۋەك ئازەلن، بەلكو لە ئازەلش خراپترن، ئەۋانە بىئاگان. (چونكە عەقل و ھەستەۋەرەكانى خويان بەكارناھيئن، بۇ دۈزىنەۋەدى راستىيەكان).

ھەلبەتتە بە ھەللە داچوونى پىنج ھەستەكانىش، بيانوى پەك خستنيان نيە، بەلى راستە پىنج ھەستەكان بە ھەللە دا دەچن: چاۋ خۆر دەبىنى، ۋا دەزانى بە قەد بىزىنگىكە، بەلام مىليۇنىك و سى سەد (۱۳۰۰۰۰۰) ھەزار جار ھىندە زەۋىيە، مانگ دەبىنى ۋا دەزانى گىچكەيە، بەلام قەبارەيەكى گەۋرە ھەيە.

ھەروەھا گوى ھەموو شتىك نابىستى، يان شتىك دەبىستى بە ھەللە.

ديسان ھەستەكانى بۆنكردن و دەستلىكوتان و تامكردن، بە ھەللە دا دەچن، ئەۋە راستە، بەلام بە ھەللە دا چوونى پىنج ھەستەكان، بيانوى پەك خستنى

پینج ههسته کان نیه، چونکه به ههله داچونه که یان جار جار، نیشانه ی ئه وهیه که به زۆری ده توانن ده رکى راستیه کان بکهن، بۆیه ئه وانه ی به بیانوی ئه وهی ههسته کان به ههله دا ده چن، که عه قلگه رایه کان، ئه وانه ی به س ئیعتیما دیان له سه ر عه قل، به لکو هه ندیک له (سوفسطائی) یه کان بر وایان به عه قلیش نه بووه و گوتوویانه: باوه ر و متمانه به هیه شتیك ناکری، نه به عه قل و به پینج ههسته کان! به لى، ئه وانه زۆر به ههله دا چوون، چونکه ئه وه موو ئایه تانه ی خوا، فه رمان ده که ن به مروقه کان، که عه قلیان به کاریئن، چاویان به کاریئن، گویان به کاریئن، پینج ههسته کان به کاریئن، له مامه له یان له گه ل خو یان و سروشت و بوونه وه ر و ده ور به ردا، بۆ دۆزینه وه ی راستیه کان و، بۆ هه له یانی مه ته له کانی گه ردوون و، په یبهر دن به یاساکانی خوا (سبحانه و تعالی) له گه ردووندا.

ئعنا لی ره دا پیوسته له راستیه کی گرنه بى ئاگا نه بین، ئه ویش هاوکاری نیوان عه قل و پینج ههسته کانه و، ئه و زانیارییه جوزئیانه ی که پینج ههسته کان کو یان ده که نه وه، ئه گه ر به هو ی عه قل وه نه بوایه، سوو دیکیان لی نه ده بینرا و وه که رهسته یه کی خا و وان، که عه قل شتیان لی دروست ده کات و ئه نجامگیریان لی ده کات، ئیستاش نمونه یه ک دینیه وه بۆ روونکردنه وه ی چۆنیه تی په یوه ندی نیوان پینج ههسته کان و عه قل، که له و باره وه وه ک پشتریش ئاماره مان پید، هه م کورته یان هه بووه و هه م تیپه راندنیش هه بووه، به لام دوا ی ئاماره یه کی کورت به سی ره وتی به ههله دا چوو، له و بواره دا:

ره وتی یه که م: هه ستگه رایه کان (الحسین) ئه وانه ی که ته نیا پشتیان به پینج ههسته کان به ستوه، گوتوویانه: ئه وه ی له ری پینج ههسته کانه وه ده رک نه کری، بر وامن پی نیه، واته: ته نیا بر وایان به ماده و به سروشت و ئه و دیاردانه ی که به ره هه ست (محسوس) ن، هه بووه.

ره وتی دووه م: عه قلگه رایه کان (العقلانیون) گوتوویانه: پینج ههسته کان جی پشت پی به ستن نین و، به ههله دا ده چن، له بهر ئه وه ئیمه به س ئیعتیما دمان له سه ر عه قل.

رەۋتى سىيەم: كۆمەلنىكى دىكەش ھەبۈن كە بىروايان بە ھىچيان نەبۈۋە و گوتوويانە: ھەم عەقلى بە ھەلەدا دەچى، ھەم پىنج ھەستەكانىش بە ھەلەدا دەچى، لەبەر ئەۋە ھىچ كام لەۋانە جىي پىش پى بەستىن نىن، زۆرىك لە زانايانى كلىسا رايان وابو، ئىنجا گوتوويانە: دەبى بۇ زانىنى ھەموو شتىك تەنيا پىش بە كىتىي پىرۋز بەستىن، ئەۋ كىتىيە پىرۋزەي كە گۆرىيوويان و دەستكارىيان كىرد بو، پىريان كىرد بوو لە ئەفسانە و شتى ھەلە و پەلە.

ئىستاش با وىنەيەك بۇ پروونكىردنەۋەي بە ھەلەداچونى ھەر كام لە ھەستەگەرايەكان و عەقلىگەرايەكان لەلەيەك و، پىكان (إصابة) يىكەۋە كۆكەرەۋانى عەقلى و ئەزمون، لەلەيەك دىكەۋە بىنەنەۋە:

(فرانسیس بىكون) وىنەيەكى جوان لەۋ بارەۋە دىيىتەۋە، دەلى:

۱- وىنەي ھەستەگەرايەكان: ئەۋانەي كە تەنيا پىش بە پىنج ھەستەكان دەبەستىن، بۇ بەدەست ھىنانى زانىريى، ۋەك مىرۋولە وان، مىرۋولە تەنيا لە دەرەۋەي خۇيەۋە دانەۋىلە و خۇراك دىنى و، كۆي دەكاتەۋە و، دەيىيىتە نىۋ شارەكەي و پەزمەندەي دەكات.

۲- وىنەي عەقلىگەرايەكان: ئەۋانەش كە بەس پىش بە عەقلى دەبەستىن، بۇ دەرەكەردى شتەكان، ۋەك جالجالۋكە وان، جالجالۋكە تەنيا لە لىكى خۇي دەزوۋەكە دروست دەكات و، شتەكە لە خۇيەۋە سەرچاۋە دەگرى، عەقلىگەرايەكانىش پىش بە دەرەۋەي خۇيان نابەستىن، بزىن لە دەرەۋەيان چ باسە؟ ھەر لە خودى خۇياندا بىر دەكەنەۋە!

۳- وىنەي ئەۋانەش كە پىش بە عەقلىش دەبەستىن و، پىش بە پىنج ھەستەكانىش دەبەستىن: ئەۋان ۋەك ھەنگ وان، ھەنگ ھەم دەچى شىلەي گولان دەمژى و، ھەم دوايى لە دەرەۋەي (إفراز) خۇيشى دىخاتە سەر و، ئەۋ شىلەي گولانە دەگۆرى بۇ ھەنگوئىنىكى خۇش.

بە راستىيى نمونە ھىنانەۋەكەيم زۆر پى جوانە.

به‌لى: ده‌بى مروّف هم پشت به پىنج هسته‌كان به‌ستى و، ئەو زانىارىيانەى
له رپى پىنج هسته‌كانه‌وه دىن:

- ۱- ديتراوه‌كان (مرئيات).
- ۲- بيستراوه‌كان (مسموعات).
- ۳- تامكراوه‌كان (مذوقات).
- ۴- بونكراوه‌كان (مشمومات).
- ۵- ده‌ستليكتراوه‌كان (ملموسات).

ده‌بى ئەوانه له رپى پىنج هسته‌كانه‌وه كۆ بكاته‌وه، كه ئەوانه هه‌موويان
زانبارى بچوك بچوكن، به‌لام ته‌نيا به‌ونده مه‌دارى ساز نابى و، ده‌بى ئەوانه
وهك كه‌ره‌سته‌يه‌كى خاو بخاته به‌رده‌ستى عه‌قل، عه‌قليش كۆيان بكاته‌وه و
ئه‌نجامگيرييان لى بكات، راست وهك هه‌نگه‌كه كه شيله‌ى گوله‌كان ده‌مژى،
به‌لام خويشى ده‌ستكارى ئەو شيله‌يه ده‌كات و، سه‌ره‌نجام هه‌نگوينىكى نايابمان
بۆ به‌ره‌م دىنى، كه خوا له باره‌يه‌وه ده‌فه‌رموى:

﴿ فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ ﴾ ٦٩ النحل.

ئىجا ئەوهى (فرانسيس بيكۆن) گوتويه‌تى، پيش وى له قورئاندا خواى
په‌روه‌ردگار باسيكردوه، وهك ده‌فه‌رموى:

﴿ وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ
وَالْأَبْصَرَ وَالْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴾ ٧٨ النحل.

واته: خوا له سكى دايكتان ده‌ريه‌نان، هيج شتيكتان نه‌ده‌زانى، به‌لام بيستن و
ديتن و عه‌قلى پيدان، به‌لكو سوپاسگوزاربن.

دياره خواى زانا و توانا له پىنج هسته‌كان ته‌نيا باسى بيستن و ديتنى
كردوه، له‌به‌ر ئەوهى گرنگ‌ترين هه‌ستن له پىنج هسته‌وه‌ره‌كان و، باسى تامكردن
و بونكردن و ده‌ستليكتوانى نه‌كردوه، چونكه ئەوهى كه مروّف زياتر زانىارىي

پئی به دهست دینئی، ئەو دوو ههسته سه‌ره‌کییه‌ن: (بیستن و دیتن)، دوایی باسی عه‌قلیشیی کردوه.

هه‌روه‌ها خوای به‌رزى مه‌زن له سوورپه‌تى (الإسراء) دا که ده‌فه‌رموئ:

﴿وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ﴾ (٣٦)

واته: شتێك كه زانیاریت له‌باره‌یه‌وه‌ نیه، شوینی مه‌كه‌وه، یانی: به‌ نه‌زانیی به‌ نیو مه‌كه‌وه، چونكه:

﴿إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا﴾ (٣٦)

واته: هه‌ر كام له‌ بیستن و چاوه‌كان و عه‌قله‌كان، لییان ده‌پرس‌یت‌ه‌وه: كه‌ ئایا خاوه‌نه‌كه‌یان به‌كاریه‌ئێنان و بو به‌دهست هه‌ئێنانی زانیاریی، یان به‌کاری نه‌هه‌ئێنان و په‌کی خستوون؟!

واته: له‌ ئیسلامدا ئەو دووانه‌ هه‌سته‌وه‌ره‌كان (ئه‌زموونکاری) و عه‌قل، به‌ دژ و نه‌یاری یه‌ك‌دی دانه‌نراون، به‌لكو به‌ هاوکاری یه‌ك‌دی دانراون.

پێگای سییه‌م: وه‌حیی:

سه‌ره‌تا با ته‌ماشا ئەو چه‌ند ئایه‌ته‌ بکه‌ین:

۱- خوا (سبحانه و تعالی) له‌ سوورپه‌تى (النساء) دا ده‌فه‌رموئ: ﴿إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ وَالْتَّيْنِ مِنْ بَعْدِهِ وَأَوْحَيْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَعِيسَى وَأَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَهَارُونَ وَسُلَيْمَانَ وَآتَيْنَا دَاوُدَ زُبُورًا﴾ (١١٣) وَرُسُلًا قَدْ فَصَّصْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَرُسُلًا لَمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا (١١٤) رُسُلًا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا (١١٥).

(خواروو له پیغه مبهری خاتهم موحه ممه د (صلی الله علیه وسلم) دهکات) دهفه رموی: ئیمه سروشمان بۆ تۆ کرد، (وهییمان بۆ تۆ نارد، په یامیکی په نهان) وهك چون بۆ نوح و پیغه مبهرانی دواى نوو حیسمان نارد، ههروهها سروشمان کرد بۆ ئیبراهیم و ئیسماعیل و یه عقوقوب و ئه سباط و، عیسا و ئه ییوب و یونس و هاروون و سولهیمان و زه بووریشمان به داوود دا و، پیغه مبهرانیك كه پیشتر به سه رهاتیانمان بۆت گیراوه ته وه و، پیغه مبهرانیكیش كه به سه رهاتیانمان بۆت نه گیراوه ته وه و، خوا به دواندن موسای دواندوه، ئه وانه پیغه مبهرانیکی دلخۆشکەر و ترسینه رن، (بۆچی خوا ناردوونی؟!): ﴿لَئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ﴾، تاكو خه لك له دواى پیغه مبهران، به لگه ی له سه ر خوا نه بی، ﴿وَكَانَ اللَّهُ غَنِيًّا حَكِيمًا﴾، خواش زالی کارزانه.

واته: ئه گهر خوا پیغه مبهرانی (عليهم السلام) نه ناردبان و، وه حیى و په یامى تایبه تیى بۆ نه ناردبان و، ئه و سه رچاوه ی سییه مه شی نه خسته بیه گه ل ئه و دوو سه رچاوه ی پیشی: زانیاریی پینج ههسته کان و، زانیارییهك كه به عه قل دهسته بهر ده کری، ئه گهر له رپی وه حیى خۆشییه وه زانیاریی تایبه تیى نه ناردبایه، مروفه کان به لگه و بیانوویان ده بوو كه خوا نه ناسن، خوا نه په رستن، به لام له دواى هاتنى وه حیى، مروفه هیهچ به لگه و بیانوویکی نامینى.

۲- ههروهها خواى میهره بان له سووره تی (الأنعام) دا، دهفه رموی: ﴿اتَّبِعْ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ﴾ (۱۶).

واته: ئه وه ی كه له په روه رد گارته وه بۆت سروش كراوه، شوینی بكه وه، جگه له و هیهچ په رستراویك نیه و، پشت له هاویه ش دانه ركه ان بكه.

۳- ههروهها له سووره تی: (الشعراء) دا، خوا دهفه رموی: ﴿نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ﴾ (۱۹۶) ﴿بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ﴾ (۱۹۵).

واته: (ئهم قورئانه) گیانی پیروژ دایبه زاندوته سه ردلی تۆ، تاكو له هۆشیاركه رهوان بی، به زمانیکی عه ره بی رۆشن.

۴- ههروهها له سوورتهی (الحشر) دا، خوا فهرموویهتی: ﴿هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَالشَّهَادَةُ هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ﴾ (۲۲).

۱۵۸

واته: ئەو خوا کهسیکه جگه لهوی هیچ پهستراویک نیه، زانای په نهان و ناشکرایه، هه ر ئەو به بهزهیی میهره بانه.

یانی: له بهزهیی و میهره بانیی خویه وه، مروقی پشتگویی نه خستوه و ویل نه کردوه، که ته نیا هه والهی پینج ههسته کانی و هه والهی عه قلی خوی بکات، چونکه خوا زانیویه تی، نه پینج ههسته کان و نه عه قلیش، به ته وایی ناتوان رێ به مروف دهریکه ن و، به ئامانجی بگه یه ن و، نه یینییه کانی ژیان و گه ردوونی پێ بناسین.

خالی چوارهم: ههنگاهه کانی وه دهسته یینانی زانست
له باره ی خواوه (سبحانه و تعالی):

به ریزان!

ههنگاهه کانی وه دهست هی نانی زانست له باره ی خوا ی بهرز و مه زنه وه، به گشتی سین:

۱- ههنگاوی یه کهم: کاری پینج ههسته کان:

که ته نیا له جوغزی ماده و دیارده به ره ههسته کانی دا توانایان هه یه، زانیارییه جوزئییه کان: وینه کان و دهنکه کان و بۆنه کان و تامه کان و دهست لیکوتراوه کان (المبصرات، والمرئیات، والمسموعات، والمشمومات، والمذوقات، والملموسات) ئەوانه کۆده که نه وه، وه که رهسته یه کی خا و دهیخه نه بهر دهستی عه قل، به لام بیگومان به پینج ههسته کان گه ران به دوا ی جگه له شته ماددییه کاند، هه لیه کی زۆر

كوشتندەيە و، بناغەي گىرۋدەبوونى ھەموو ئەوانەيە كە بە ھەلەدا چوون، كە ويستوويانە بە تۆرۈ شەداۋى پىنج ھەستەكان، شتېك بگرن كە لە توانايدا نيە.

ئايا بە تۆرى ماسىي گرتن، تىشكى خۆر، يان ھەوا دەگىرى؟ بىگومان نەخىر، بەللى پىنج ھەستەوەرەكان راوچىيەك نىن، كە جگە لە دياردە ماددىيەكان، ھىچ نىچىرىكى دىكە بگرن، بۆ ويئە: تۆ كەسيك لە بەرانبەرتە، ھەر تەماشاي بكى بە عەقل دەزانى داخۇ دىناسى يان نايناسى؟ ئنجا پاش ناسىنى، ئايا دۆستە، يان ئاشنايە و كىيەو كى نيە؟ ئنجا ئەگەر لە نىزىكەوۈە بىناسى داخۇ چ خواردنىكى پى خۆشە؟ ھەروەھا ئايا تۆى خۆش دەۋى، يان نا؟ ئنجا ئايا دەيەۋى چى بكات و چۆن بكات؟ .. ھتد، كە بىگومان ئەو شتانەى تۆ لە بارەى ئەو كەسەوۈە كە لە بەرانبەرتە، دەيانزانى، ھىچ كام لەو زانىارىيانە، لەو زانراوانە، بەرھەست نىن(بىنراۋ، يان بىستراۋ، يان تامكراۋ، يان بۆنكراۋ، يان دەستلىكوتراۋ، نىن)، بەلكو بەس بە عەقل، ئەو زانىارىيانە لەو كەسەى بەرانبەرتدا، دەر كەكەى، كەواتە: پىنج ھەستەكان تۆر و شەداۋىكەن، تەنيا نىچىرى لە قەدەر خۆيان پى دەگىرى، كە ئەويش برىتىن لە: ويئەكان و، دەنگەكان و، تامەكان و، بۆنەكان و، دەست لىكوتراۋەكان(ملموسات)، واتە: قەبارەى شتەكان: ساردىي و گەرمىي، زبرىي و لووسىي، رەقىي و نەرمىي....ھتد.

۲- ھەنگاۋى دووۋەم: كارى عەقل:

كارى عەقلىش ئەوۋەيە كە:

يەكەم: بە ھۆى بەلگە نەويستە خوارسكەكان (البدىهيّات الفطريّة) يان بەلگە نەويستە عەقلىيەكان (البدىهيّات العقلية) ھو، كە چەند ياسايەكن خوا بە ھەموو مەرۋفەكانى داۋن و، مەرۋفەكان تىياندا يەكسانن.

دوۋەم: ھەروەھا بە ھۆى ئەو زانىارىيە جوزئىيانەۋە، كە لە پىنج ھەستەكانەۋە ۋەرى گرتوون: ويئەكان و دەنگەكان و تامەكان و بۆنەكان و لەمس كراۋەكان،

بهلئى، عهقل دواى پيکوهه ئاويته کردنى ياسا بهلگه نهويسته عهقلبيه کان و زانيارييه جوزئييه کان، دهست دهکات به شيکردنه وه نه نجامگيريى و ههلهينجاني چهند ياسايه کى عهقلبيى.

بهلئى عهقل چهند ياسايه کى خوارسک و زگماکى تيدان، که له دهره وهى خوى فيريان نه بووه، بهلکو که خوا (سبحانه و تعالى) مروفي دروست کردوه و عهقلبي پيداوه، نهو ياسايانه شى تيدا داناون، بو ويته:

۱- هه موو له به شيکى گه وره تره (الکل اکبر من جزئه).

۲- دوو شتى دژو پيچه وانهى يه کدى، ناتوان له يه ک کاتدا و له يه ک شويندا بن، (عدم اجتماع التقيضين)، بو ويته: شتيک رهش بيى و، سپى بيى، له يه ک کاتدا، سارديش بيى و، گهرميش بيى، يا خود هه بيى و، نه بيى.

۳- دوو کوو دوو يه کسانه به چوار (۴=۲+۲).

۴- زور له کهم زياتره (الكثير أكثر من القليل)، بو ويته: منداليك يه ک دانه سيوى بدهيه و، يه کى ديكه يان ده (۱۰) دانهى بدهيه، دهليى: بوچى هي من ته نيا يه که؟! ده زانئى هي وى که مه و، هي نهوى ديكه زوره، نه وانه چهند ياسايه کى بهلگه نهويستن، واته: خوارسکن، زگماکن، خوا له عهقل و هوشى مروفا داياناون، نه ک له رووى نه زمونه وه پييان گه يشتبى.

عهقل به هوى نهو ياسا بهلگه نهويسته خوارسکانه وه و، به هوى نهو زانيارييه جوزئييه وه، که له ريى پينج ههسته کانه وه پيى گه يشتوون و، بووى کوکراونه وه و وه ک که رهسته يه کى خا و خراونه بهر دهستى، چهندان ياسا ههلهينجى، که ههر کاميکيان بهلگه يه کى پته وه، بو سهلماندى بوونى خوا عزو جل، که ئيمه ليژه دا ههوت (۷) يانمان هيناون:

ياساى يه کهم: نه م گه ردوونهى دهيينين له جوړى بوون گونجاو (ممکن الوجود)، واته: ده گونجا نه بيى، ههروه ک گونجاويشه هه بيى، نه گهر سه رنجى گه ردوون (کون) بدهى بووت دهرده که ويى که ده گونجا هه بيى و ده شگونجا نه بيى،

كەواتە: دەبىي زاتىك بوونى بەسەر نەبوونى دا زال كىردىي و، دەبىي بەدېھىنەرىك
لە پشتىيەو ەيىت، كە خوايە (سبحانە وتعالى)، چونكە بوون (وجود) بە رەھايى،
عەقل تەنيا سىي حالەتانى بۇ رەچاۋ دەكات:

۱- بوون پىۋىست (واجب الوجود)، ئەو ەيە كە نەگونجى نەبىي، كە تەنيا خواي
بەدېھىنەرە.

۲- بوون مەحال (مستحيل الوجود)، ئەو ەيە كە نەگونجى ەبىي، ەك ھاۋەش
بۇ خوا.

۳- بوون گونجاۋ (ممکن الوجود)، ئەو ەيە كە بوون و نەبوونى گونجاۋ بن، كە
گەردوونە.

ياساى دوو ەم: ياساى ھۆكارىي (قانون السببىة): ەموو پەيدا بوونىك پەيدا كەرىكى
ەيە، ئەمەش ياسايەكى عەقلىيە، مىنداللىكى گچكە كە جارى ەيشتا نەھاتتە
نىۋ ژيان و ئەزموونى پەيدا نەكردە، لە رپىي پىنج ەستەكانى و لە رپىي
عەقلىيەو، گوىي راكىشە، يان زللەيەكى لىبە، تەماشات دەكات و، پىي سەيرە
بۇچى واى لى دەكەي؟! دەزانى ئەو گوىي راكىشانە، ئەو زللەيە، ھۆكارىكى لە
پشتە، كە توى.

بەللى ياساى ھۆكارىي، ياسايەكى عەقلىيە، ديارە عەقل ەلەدەھىنجى لە
زانباريە جوزئىيەكانەو و لە ياسا خوارسكەكانەو، بەلام گىرنگ ئەو ەيە كە
ياسايەكى عەقلىيە.

ياساى سىيەم: مەحال بوونى زال بوونى لايەكى شتىك بەسەر لايەكەي دىكەيدا،
بە بىي زال كەر (استحالة ترجيح أحد طرفي شئى بلا مرجح)، بۇ وىنە: تەرازوويەك
ناگونجى لايەكيان داكەوى بەسەر لايەكياندا، مەگەر شتىك بخىتە ئەولايەو كە
داكەوتو، ئەم واقىعەش كە دەيىنين، دەگونجا نەبىي، ئايا چ شتىك واى لىكرد
كە بىي؟ ەلەبەتە ئەم ياسايە لە ەي يەكەمەو نىزىكە، بەلام جياوازيشيان
ەيە.

ياساي چوارەم: نەدارى شتىك پىي نابه خشرى (فَاقِدُ الشَّيْءِ لَا يُعْطِيهِ)، واتە: كەسپىك بۇ خۇي شتىكى نەبى، ناتوانى بىبەخشى، كەسپىك سىيوى پىي نەبن، ناتوانى سىيوان بدات بە خەلكى.

ئىنجا ئەم گەردوونە كە دەبىنن، زانايانى فېزىيا و كىمىيا، - وەك دوايى بە وردىي باسى دەكەين - دەللىن: لە ماددە پىكھاتو و، بچوكتىن يەكەى ماددەش، برىتتېيە لە گەردىلە، گەردىلەش لە سى بەشى سەرەككى پىك دى و، ھەر كام لەو سى بەشانەش لە شتى بچوكتىر پىك دىن، ئىنجا دەپرسىن: لە ماددەدا ژيان (حياة) نى، عەقل نى، ويست نى، زانست نى، ئەدى ئەو حالەتەنە لە كۆيۈ ھاتنە نىو ماددە؟

روونتەر دەللىن:

- ۱- لە كۆيۈ شتانيك لە ماددە پەيدا بوون كە گەشە كىرديان ھەبى، كە پروەكن.
- ۲- شتانيك پەيدا بوون كە ويستى جوولانيان ھەبى، كە ئازەلەكان و زىندەوەرەكان.
- ۳- شتانيك پەيدا بوون، كە عەقل و ھۇشيان ھەبى، كە مروۋقەكان؟ واتە: ئەو شتانەى كە جيان لە ماددە، لە كۆيۈ ھىنرانە نىو ماددە؟! چونكە نەدارى شتىك، ئەو شتەى نىتەى، پىي نابه خشرى، ماددەش خۇي ئەوانەى نى؟ كەواتە: لە دەرەھى خۇيەو ئەو شتانەى پىي دراون، لەلايەن خۇي پەرەرد گارەو.

ياساي پىنجەم: ھەموو رېكخراوېك رېكخەرىكى ھەيە، ئىمە ھەرچى سەرنجى بدەين: لە خۇمان، لە دەورەبەرمان، لە گەردووندا، ھەمووى سىستىم (نظام) و رېكخستنى تىدا دەبىنن، ئىنجا دەپرسىن: كى رېكى خست؟! كى ئەو حالەتە سىستىماتىك و رېك و پىككىيەى پىدا؟! خۇي نىتەى و رېكخراوېش بەبى رېكخەر نابى (لَانْظَامَ بَدُونْ مُنْظَم)، مروۋقېك لە بىابانىك شوين پىيەك دەبىنى، بە پىي جۇرى شوين پىيەكە، ئەگەر ھى مروۋق بى، دەلى: مروۋقېك لىرەو ھاتو، ئەگەر پىلاوى لە پىي بى دەلى: پىلاوى لە پىي بوو، ئەگەر پىخواس بووى، دەلى: پىخواس بوو، ئەگەر پىيەكان گچكە بن، دەلى: مندال بوو،

ئەگەر شوین پىي ئاژەلەك بوو بى، ئنجا گورگە، چەقەلە، كەمتیارە، ورچە، شىرە، دەلې: فلان ئاژەلە بوو، واتە: شوین پىيەكى سادە، مروف ناچار دەكات كە بلې: كەسەك بەجىي هیشتو، ئەدى ئەم گەردوونە رېك و پىكە، ناچارمان ناكات بلیین: كەسەك رېكى خستو؟!

ياسای شەشەم: مشورلیخواردن بەلگەى بوونی مشورخۆره (التدبیر یدل علی وجود مڈبر)، ئیمە هەم لە خۆماندا كە تیدەفكرین، هەم لە گەردووندا كە تەماشە دەكەین، هەست دەكەین تەگبیر كراو و مشورخوراو، وەك زانایانی ئیسلام وینەیهكى جوان دیننەو، دەلین: هیچ بەردیكت بینو، بەردیكى خپ، بەقەدەر كالەكەك بى، چوار كانی و سەرچاوەى تیدابن، ئاوى هەر كام لەو كانی و سەرچاوانە، تامیكى جیاواز لەوى دیکەى هەبى و، گونجاویش بى لەگەل ئەو ئەركەدا كە پىي سپێرداوه؟! شتى وا نیه.

بەلام ئەو كەللە سەرى مروفە:

۱- ئاوى زارى مروف شیرینە، پىوستیش بوو شیرین بى، بۆ ئەوێ ئەو پارووی دەجوى، یارمەتى بدات بیجوى و پاشانیش بتوانى قوتى بدات و لە دەمى خۆشى بى.

۲- فرمیسكى چاو سویرە، چونكە (چاو) زیاتر لە ماددەیهكى چەوری و بەز دروست بوو، و، دەبى بەردەوام لە نیوەندیكى سویردا بىت، بۆ ئەوێ بەكتريا تیدا كەشە نەكات، تاكو ئەو چاوه و ئەو ماددە چەورییهى كە چاوى لى دروست بوو، بۆگەن نەكات.

۳- ئاوى نیو (گوئ) تالە، چونكە دەنگەكان دین و دەرۆن، ناگونجى بوەستن، خوا پیلووى بۆ چاو دروست كردو، دەتوانى چاو بنووقینى و دواى چاوت بكەیهو، و، ئەو دیمەنەى لەبەر چاوه، هەر لەبەر چاوتە، بەلام دەنگەكان دین و دەرۆن، ئنجا لەبەر ئەوێ ناگونجى گوئ دەروازەى هەبى و، دەبى هەموو دەمى كراو بى، ئنجا كە دەبى هەموو دەمى كراو بى، خوا ماددەیهكى تالى لە گویدا داناو، هەر زیندەوهرێك بچیتە نیوى، دەيكوژى.

۴- ئاۋى نىۋ لووت مزرە، لەبەر ئەۋەى تۆ زياتر لە رېنى لووتەۋە ھەناسە ھەلدەمژى، بە تايىبەتى لە كاتى خەوتندا، ئىنجا ئەۋ ئاۋە، ئەۋ ماددە لىنجىيەى كە لە نىۋ لووتدا ھەيە، مزرە، تاكو تۆ جاروبار ھالەتى پزىمىنت ھەيى و، ئەۋ ماددە لىنجە ئەۋ تۆز و غوبارو شتانه كە نابى بچنە نىۋ سىيەكانەۋە، دەيانگىرئەۋە و، لە ئەنجامى ئەۋەدا چلەم پەيدا دەيى، بۆيە دەبوۋايە ماددەيەكى بەۋ شىۋەيە لە لووت دا ھەيى.

ياساى ھەۋتەم: جىيە جى كەرنى داخۋازىيى دروستكراۋەكان، بەلگەى ھەبوۋى جىيە جى كەرنى، بەلگەى ھەبوۋى بەدەمەۋە ھاتوۋىيەكە، ۋەلام دەرەۋىيەكە، بۆ ۋىنە: مەرۋف و ژيانداران تىنۋويان دەيى، خوا ئاۋى خولقاندەۋە، پىۋىستىيان بە تىشكى خۆرە، خوا تىشكى خۆرى خولقاندەۋە، ئارەزوۋيان بۆ قىتامىنەكان و، پىرۋتەين و، كاربۇھىدرات و، كالىسىۋم و ھتە دەچىت، خۋاى مىھەربانىش ھەموۋ ئەۋانەى بۆ خولقاندوۋن!

ئىنجا جىيە جى كەرنى داخۋازىيەكانى دروستكراۋەكان، بەلگەيە لەسەر ھەبوۋى كەسەك، كە ئەۋ داخۋازىيەكانى جىيە جى كەردوۋن، كە خۋاى بەخشەر و بە بەزەيە.

۳- ھەنگاۋى سىيەم:

دۋاى ئەۋەى بە ھۆى پىنچ ھەستەكان (الحواس الخمس) و، بە ھۆى عەقلەۋە، ھەنگاۋى يەكەم و دوۋەم نران و، عەقل بە ھۆى بەلگە نەۋىستەكانى خۆى و ئەۋ زانىبارىيە جۈزئىيەنەۋە، كە لە رېنى پىنچ ھەستەكانەۋە كۆى كەردوۋنەۋە، ئەۋ ياسايانە - كە ئىمە ئامارەمان بە ھەۋتەين دا - ئەۋ بەلگە و ياسايانە دروست دەكات لەسەر بوۋى خۋاۋ، خۋاناسىيى، لىرەدا عەقل دەۋەستى و چىدىكە بىر ناكات: ئايا ئەۋ خۋايە كىيە؟ سىفەتەكانى چىن؟ دەيى چۆن مامەلەى لەگەلدا بىكەين؟ بە چى لىمان رازى دەيى و، بە چى لىمان توۋرە دەيى؟ بۆچى ئىمەى ھىناۋەتە ئىرە؟ لە كۆۋە ھىناۋىنى؟ بۆ چى ھىناۋىنى؟ بۆ كۆى دەچىن؟ دەيى

چی بکهین؟ چۆن بکهین؟ ژيانی تاکیی و خیزانیی و کۆمه لایه تیمان، چۆن ریکبخهین؟

عه قل سهری له وانه دهرناچی، مه گهر چه ند شتیکی که می ساده، به لام نه وهی وهلامی پروون و بی چه ند و چوونی هه موو نه و پرسیارانه ی پییه، ته نیا وه حییه، بۆیه لیروهه عه قل خۆی ته سلیمی په یامی خوا (وه حی)ت، ده کات و وه حییه دهستی عه قل ده گری و، به نه و دیو سروشت (میتافیزیکا) و به جیهانی په نهان ناشنای ده کات.

ئنجا لیرو دا ده لئین:

وهك چۆن هوکاری به هه له دا چوونی هه ستگه رایه کان (الحسیون) و نه زمونگه رایه کان (التجربون) نه وه بووه که وسته وویانه: پینج هه سته وه ره کان له مهیدانی کدا به کارینن، که هی نه وان نیه، هو ی به هه له دا چوونیان نه وه بوو، به هه مان شیوه ش عه قلگه رایه کان (العقلانیون)یش، کاتیک وسته وویانه به عه قل له و دیوی سروشت (ماوراء الطبیعة) تیبگه ن! به هه له دا چوون، که زه قترین نمونه یان فه یله سووفه کانن، به تایبه تی یۆنانیه کان که پیشتر ئاماره مان پیاندا.

به لئ، فه یله سووفه کان به گشتی، عاقل بوون و، بیر تیز بوون و، ورد بوون و، دهرکی زۆر شتیان کردوه، که له پیش نه واند ا رهنگه خه لک دهرکی به و شتانه نه کرد بی، به لام که هاتوونه سهر باسی نه م گهردوونه، ئایا چۆن پهیدا بووه؟! نه وانه ی که تۆزی عه قلیان سه لیم بوو بی، دانیان به به دیهینه رایه تی خوادا هیناوه، به تایبه ت ههرسیک فه یله سووفه گه وه که ی یۆنان (سوکرات) و (ئه فلاطون) و (ئه ره سطو) و قوتاییه کانی دوا ییان، ههروه ها (ئه فلوو طین) و زۆری دیکه ش له زانیانی یۆنانی و غهیری یۆنانییش.

به لام که هاتوونه سهر نه وه که ئایا: نه و خوایه (سبحانه و تعالی)، نه و سه رچاوهیه ی که نه م گهردوونه ی هیناوته دی، ده بی کئ بی و، چۆن بی و، چۆن مامه له ی له گه له دا بکهین؟! به هه له دا چوون، بۆ وینه:

(ئەرەسۇط) كە رەنگە لەو دووانەى پېش خۇى: (سوكرات) و (ئەفلاطون) بىش وردتر بوو بى، و، زياتر بەرھەمى ئەو بە ئىمە گەشتە، كاتى وىناى خوامان بۇ دەكات، دەلى: خوا وەك كەسىك چۆن سەعاتىك قورمىش دەكا و لىى دەگەپى، گەردوونى دروست كردهو، وەكارى خستە و بەرھەلداى كردهو، چونكە خوا لەو گەورەترە كە بىر لە غەيرى خۇى بىكەتەو و، مشور لە غەيرى خۇى بخوات، خوا زۆر بەرز و مەزنە، گوى ناداتە ئەو وردەكارىيانە، كە ئايا مروف چۆن دەرپى و چى لىدى ...هتد؟! ئەو دى لە ھەمويان عاقلتر بوو، ئاوى گوتە!

لە كۆتايى ئەم خالى چوارەمەش (ھەنگاوەكانى ناسىنى خوا) دا دەلىن:

پىويستە بۇ ھەر شتىك لە شوينى خۇيدا و، بە شىواى خۇى بوى بگەپىن: لە نىو جىھانى ماددەو دياردە سروشتىيەكانىدا، بە پىنج ھەستەكان دەگەپىن و، بۇ شتە عەقلىيەكان، بە عەقل دەگەپىن، بەلام بۇ شتە رووحىيەكان و پەنھانەكان، دەبى بە چراى وەحىى بۇيان بگەپىن، ئەگەرنا: بە چراى پىنج ھەستەكان و بە چراى عەقل {عەقلىش كەرەستە خاوەكەى، كە لەبەر دەستى دايە، ھەر ئەو دىە كە لە رپى پىنج ھەستەكانەو پى گەشتە}، ھەرەھا بە چراى خەيال و بە چراى ياسا بەلگە نەويستەكانىش، كە ھەردووكيان لە عەقل دا ھەن، بەو چرايانە ناتوانىن ئەو دىوى ماددە بىينىن، چونكە ھەر چۆن بى، پىنج ھەستەكان و عەقل و خەيالەكەى و ياسا بەلگە نەويستەكان (القوانىن البدھىيە)ى تەنيا لە بازە و چوار چىوەى ئەم گەردوون و جىھان و سروشتەدا، دەتوانن بىن و بچن و كار بىكەن و، بۇ بازدان بۇ ئەو دىوى سروشت، بۇ بازدان بۇ جىھانى پەنھان و ناديار، مروف دەبى پەنا بەرپتە بەر ھۆكارىكى دى، دەبى ئامرازىكى دىكەى پى بى، بۇ دىتنى ئەو دىوى سروشت، ئەگەرنا خۇى لە بەرانبەر ئەو دىوى سروشتدا، دەستە پاچەيە.

ھەلبەتە كەسىكىش كە بە شىواى خۇى و، لە رپى خۇيەو و بە ئامرازى خۇى، بۇ شتىك نەگەپى، بە دەستى خالىى دەگەپتەو، بۇ وىنە: كەسى بىەوى: رووح بە پىنج ھەستەكان بىينى، ھىچ نابىينى، نەك رووح، بەلكو ھىچ

كام له: هیژی کیښنده، هیژی موگناتیسی، تیشکی ژیر سوور، تیشکی سهرووی وښه وشهیی، نهك هەر ټهوهش، بهلکو هه موو ټهو چه مکهانه: خوشه ویستی، دادگه ری، جوانی، ټهو سیفه تانهی که له مروقه کانداهه و، له شته کانداهه، هیچ کام له وانهش نابینی، یان ههستیان پی ناکات، به پینچ ههسته کانی، بویه ناچاره دهبی پهنا بهر ټه بهر عهقل.

کهواته: ټهو شتانهش که له سهرووی عهقله وهن و، له سنووری جیهانی په نهان دان، دهبی له جیهانی خوین دا، بوین بگه ری، ټه گه رنا به دهستی خالی ده گه پرته وه، ټهو کاته ش: (عَدَمُ الْعِلْمِ لَا يَسْتَلِزِمُ عِلْمَ الْعَدَمِ)، زانیاری نه بوون به شتیک، به لگه نه بوونی ټهو شته نیه و، نایته به لگه له سهر ټهوهی ټهو شته بوونی نیه، کوړنیک که خوړ نابینی، ثایا به لگه یه له سهر ټهوه که خوړ نیه؟ که پرنیک که هیچ دهنگیک نابستی، به لگه یه که هیچ دهنگیک نیه؟ به ته نکید نه خیر، ئنجا زانیانی ئیسلام لهو باره وه، زور شتیان گوتوه و، پیشتیش ئاماره مان به هه ندیک له زانیان و هه ندیک له کتبه کانیان کرد، لهو باره وه بنچینه یه کیان داناوه، دهلی:

(إِنْ كُنْتَ نَاقِلًا فَالصَّحَّةُ أَوْ مُدْعِيًّا فَالدَّلِيلُ):

واته: ټه گه ر ټو شتیک نه قل ده کی له که سیکه وه، دهبی سه نه ده کی راست بی و، ټه گه ر ئیددیعایه ک ده کی، دهبی به لگه بییه وه، دیاره ئیددیعایه که ش که دهیکه ی، به پی دهعویه که دهبی به لگه بییه وه، بو وینه: که دهلی: ټهو ئاوه که رمه، دهبی به لگه هه بی، یان دهلی: ټهو شته بوونی هه یه، دهبی به لگه هه بی، دهلی: ټهو شته بوونی نیه، دهبی به لگه هه بی، هه ر شته به پی خوی.

به پرزان!

ټه وانه سی رییه گشتیه که ی ودهسته ئینانی زانست بوون و، خوا یار بی له خالی پینجه م و کو تایش دا دوو رییه تایبه تییه که ی ودهسته ئینانی زانست: خورپه (إلهام) و خهون (رؤیا) ده توژینه وه.

خالی پینجهم: خورپه و خهون، دوو ریپه تایبته تی (۱) زانست:

هه لئه ته ته هم دوو ریپه تایبته نین به ته هلی ئیسلام و به مسولمانانه وه، چونکه مروقه کان به گشتیی به هره مه ندن له وهی شتیان بخریته نیو دل، چونکه ته گهر له لایهن خواو فریشته کانه وه، شتی باشیان نه خریته نیو دل، له لایهن شهیتانه کانه وه، خوتخوته و خه یالی خراپیان ده خریته نیو دل، به دهقی ئایهت، وهك خوا ده فهرموی:

﴿شَيْطَانُ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ زُخْرَفَ الْقَوْلِ عُرُورًا﴾ (۱۱۲) الأنعام.

واته: شهیتانه کانی جند و مروفت، هه ندیکیان قسه ی فریودهر و جوان بو هه ندیکیان ده نیرن.

ههروه ها ده فهرموی: ﴿وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَى أَوْلِيَائِهِمْ لِيُجْدِلُواكُمْ﴾ (۱۱۳) الأنعام.

واته: شهیتانه کان وه حیی ده نیرن بو دۆسته کانی خویان (که هاویه ش بو خوا دانهره کانن)، تاكو شه پره قسه تان له گه لدا بکه ن.

هو ی هاتنه خواره وهی ته ئایه ته ش به سه رهاتیکی ههیه (۲):

(۱) شایانی باسه وشه ی (تایبته تی - خاص) لیه دا له به رانه بر وشه ی (گشتیی - عام) دایه، مه به ستمان ته وهیه که سی ریپه کانی: ۱- پینج هه سته کان (ئه زمونی کاری)، ۲- عه قل، ۳- وه حیی، ریپه گشتیی وه ده سته یانی زانستن، بو هه موو لایهك و، ته و زانیاری و زانسته ی له و سی ریپه وه ده ستگیر ده بی، ده گونجی بگوازیته وه بو خه لکی به گشتیی، به لام ته وهی له ریپه ئیلهام و خه ونه وه ده ستگیر ده بی، ته زمونیکی شه خسی و تایبته تییه و، ناگونجی بدریته خه لکی دیکه، مه گهر بویان بگیژریته وه.

(۲) الاستیعاب فی بیان الأسباب، ج ۲ ص ۱۵۵، أخرجه أبوداود: ۲۸۱۹، والترمذي: ۳۰۶۹، والطبراني في الكبير: ۱۲۲۹۵ وغيرهم، وهو صحيح لغيره.

جۈلەكە و ھاوبەش بۇ خوا دانەرەكان بە مسوولمانانان دەگوت: ئەو ئاژەلەى
كە خۇتان سەرى دەپرن، گۆشتەكەى بە حەلال دەزانن، بەلام ئەوئى خوا
دەيمىرىنى (مردار)، بە حەلالى نازانن، ئنجا خوا عزوجل دەفەرموى: ئەو
شەيتانەكان ئەو بەلگەيان فىرى ھاوبەش بۇ خوا دانەرەكان كىردو، كە بەلگەىەكى
بى بنەماىە، چونكە ئەوئەش كە مروث سەرى دەپرى، ھەر بە مۆلەتى خوا
ژيان لە جەستەى دەچىتە دەرى، بەلام ئەوئى كە مردار دەبى، خوينەكە ھەر لە
لاشەى دايە، بۆيە خوا قەدەغەى كىردو، چونكە زيانى لى دەدات و، لەبەر ئەو
كە زيان بەخشە، قەدەغەىە، بەلام ئەوئى دىكە، خوينەكەى لى دەچىتە دەر و،
ئەوئى كە زيان بەخشە بۇ مروث، لە لاشەى ئاژەلە سەربراوئە چۆتە دەرى.

ھەرۋەھا بەنسبەت خەونىشەوۋە كە مروثەكان دەگونجى بە گشتى لى
بەھرمەند بن، چ مسوولمان بن، چ نامسوولمان، وپراى واقع، بەلگەى نەقلەش
ھەن، كە دواىى ئامازىيەكىان پى دەكەين.

ئىستاش با لە سى (بەند)ان دا، باسى ئەو دوو رپىە تايەتییەى وەدەستەينانى
زانست: (خوپە و خەون) بكەين:

بهندی بهکهه: پیناسهی ئیلهام و خهون:

یه کهه: پیناسهی: خورپه (الإلهام) و پینج وشه ی دیکه ی واتا نیزیکیی:

وشه ی (إلهام) که به کوردیی (خورپه) و (خرانه نیو دل)ی، پیده گوتری چه ند وشه یه کی دیکه ی واتا نیزیکیشی هه ن، که هه ندیک له زانایان به هاوواتا (مُرادف) یانی ده زانن، نجا ئیمه سه روتیشک ده خهینه سه ر چه مک و واتای هه ر کام له (إلهام) و هه ر پینج وشه که ی دیکه ش: (۱) - الحَدَس، (۲) - الکشف، (۳) - الذوق، (۴) - البصيرة، (۵) - العلم اللدِّي):

۱- (الإلهام): (هُوَ النَفْثُ فِي الرُّوعِ، وَالْإِيْقَاعِ فِي الْقَلْبِ مِنَ الْعِلْمِ، غَيْرُ الْقَائِمِ عَلَى الْإِسْتِدْلَالِ وَالنَّظَرِ)^(۱)، واته: (إلهام) بریتیه له وهی که شتیکت بخیرته نیو دل، بخیرته نیو هوش، زانیارییه که له سه ر به لگه هیئانه وه بنیات نه رایی.

۲- (الحَدَس): (سُرْعَةُ انْتِقَالِ الذَّهْنِ مِنَ الْمَبَادِي إِلَى الْمَطَالِبِ)^(۲)، واته: (حَدَس) بریتیه له وه که به خیرایی زهین له سه ر هتایه کانه وه بجی بو ئه و شتانه ی که به دواياندا ده گه ری.

۳- (الكشف): (هُوَ الْإِطْلَافُ عَلَى مَا وَرَاءَ الْحِجَابِ، مِنَ الْمَعَانِي الْغَيْبِيَّةِ وَالْأُمُورِ الْحَقِيقِيَّةِ، وَجُودًا أَوْ شُهُودًا)^(۳)، واته: (کشف): بریتیه له ئاگادار بوون له و شتانه ی که له پشت په رده وهن، له مانا نادیاره کان و له کاروباره راسته قینه کان، وهک بوونیان، یان بینینیان.

۴- (الذوق): (هُوَ نُورٌ عَرَفَانِي يَقْذِفُهُ الْحَقُّ بِتَجَلِيهِ فِي قُلُوبِ أَوْلِيَائِهِ، يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْحَقِّ وَالْبَاطِلِ، مِنْ غَيْرِ أَنْ يَنْقُلُوا ذَلِكَ مِنْ كِتَابِ)^(۴)، واته: (ذوق) بریتیه له

(۱) مُعْجَم مصطلحات الصوفية، ص ۲۳.

(۲) التعريفات، للجرجاني، ص ۸۳.

(۳) التعريفات، ص ۸۳.

(۴) التعريفات، ص ۱۷.

پووناکیه کی زانستی که خوا دهیدرهوشینیتنه وه و دهیخته نیو دلی دوسته کانی خوئی، که هق و ناهه قی پی لیک جیا ده کهنه وه، به بی نه وهی که له کتییکه وه نه قلی بکن.

۵- (البصيرة): (هي الملكة التي ترى حقائق الأشياء، وبواطنها، كما يرى البصر ظواهر الأشياء المادية)^(۱)، واته: (بصيرة) بریتیه له وهیزه کی راستی شته کان دهینی و، دیوی پنهانیان دهینی، وه چون چاو رواله تی شته مادییه کان دهینی.

۶- (العلم اللدني): واته: زانیاریه که خوا به تایبته داویه تی، وه که له سوورتهی (الکھف) دا هاتوه، خوا ده فهرموی:

﴿فوجدنا عبداً من عبادنا آتته رحمة من عندنا وعلمناه من لدنا علماً﴾^(۶۵)

واته: (موسا و غولامه کی) بهنده کی له بهنده کانی ئیمه یان بینی، که له لای خو مانه وه به زییه کی تایبه تمان پیدا بوو و زانیاریه کی تایبه تمان فیرکرد بوو.

دووه م: پیناسه ی خهون (الرؤيا):

ناشکرایه خهون: نه وهیه که ئینسان له کاتی خهوتندا دهینی، یان دهییستی، یان په ی پی دهبات به شیوهیه که له شیوه کان.

بهندی دووهم: بهلگه کانی ئیعتیبار پیکردنی خوریه:

۱۷۲

بهلگه لهو بارهوه زۆرن، به لام ئیمه سییان به نموونه دینینهوه:

۱- ئه م ئایه ته موباره که: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِن تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَل لَّكُمْ فُرْقَانًا

﴿ ٦٩ ﴾ الانفال.

واته: ئه ی ئه وانه ی برواتان هیناوه! ئه گهر پارێز له خوا بکهن، جیاکه رهوه (فُرْقَان) تان پێ ده به خشی.

له پیناسه ی (فُرْقَان) یش دا، گو تراوه: (آلَهُ يُفَرِّقُ بَهَا بَيْنَ الْحَقِّ وَالْبَاطِلِ)، واته: نامراییکه هه ق و ناهه ق، (یان هه لال و هه رام، یان چاک و خراپ، یان راست و چهوتی، پێ لیک جیا ده کرینه وه.

۲- ئه و ئایه ته موباره که ی که پیشتر هینامان: ﴿فَوَجَدَا عَبْدًا مِّنْ عِبَادِنَا ءَاتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِّنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِمَّا لَدُنَّا عِلْمًا﴾ ﴿ ٦٥ ﴾ الکهف.

واته: بهنده یه کمانیان لیهه لکه وت، که له لایه ن خۆمانه وه، به تایبه ت زانیارییمان فیر کرد بوو.

که واته: زانیارییه کی تایبه ت هه یه، که ده گونجی مروف فیری بی له خوا وه (سبحانه و تعالی).

۳- ئه و فه رمایشته ی پیغه مبه ر (صلی الله علیه وسلم) که ده فه رموی: ﴿قَدْ كَانَ يَكُونُ فِي الْأُمَمِ قَبْلَكُمْ مُحَدَّثُونَ، فَإِنْ يَكُنْ فِي أُمَّتِي مِنْهُمْ أَحَدٌ، فَإِنَّ عَمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ مِنْهُمْ﴾، قَالَ ابْنُ وَهْبٍ: تَفْسِيرُ مُحَدَّثُونَ: مُلْهَمُونَ { (رَوَاهُ مُسْلِمٌ بِرَقْم: (٦٣٥٧)، عَنْ عَائِشَةَ).

واته: له کۆمه‌لگاکانی پێش ئیوه‌دا که‌سانیک هه‌بوون ده‌دوینران، (یاخود شتیان ده‌خرایه‌ نیو دڵ)، ئنجا ئه‌ گهر که‌سیک له‌ ئۆمه‌ته‌ی من هه‌بی، عومه‌ری کوری خه‌تتابه‌.

(مُحَدَّث) یانی: (مُلْهَم) خورپه‌ بۆ کراو، که‌سیک که‌ خوا راسته‌وخۆ زانیارییه‌کی ده‌خاته‌ نیو دڵه‌وه‌.

(إبن حجر العسقلاني) له‌ باره‌ی متمانه‌ کردنه‌وه‌ به‌ ئیلهام، ده‌لێ: (قَتَبَتْ بهذا: أَنَّ الْإِلَهَامَ حَقٌّ، وَإِنَّهُ وَحْيٌ بَاطِنٌ، وَإِنَّمَا حُرْمَةُ الْعَاصِي لَاسْتِثْلَاءٍ وَحْيِ الشَّيْطَانِ عَلَيْهِ) ^(۱).

دوا‌ی چه‌ند قسه‌یه‌ك ده‌لێ: به‌مه‌ی که‌ گوتمان چه‌سپا که‌ ئیلهام هه‌قه‌ و، بریتیه‌ له‌ سروش و ئاگادار کردنه‌وه‌یه‌کی ده‌روونی، وه‌حیه‌کی ده‌روونی، بابای گونا‌ه‌باریش بۆیه‌ لێی بی به‌شه‌، چونکه‌ وه‌سوه‌سه‌ و وه‌حیی شه‌یتان به‌سه‌ریدا زāl بووه‌.

هه‌روه‌ها گوتویه‌تی: (وَالَّذِي عَلَيْهِ الْجُمُهُورُ أَنَّهُ: لَا يَجُوزُ الْعَمَلُ بِهِ "أَي: بِالْإِلَهَامِ" إِلَّا عِنْدَ فَقْدِ الْحُجَجِ كُلِّهَا مِنْ بَابِ الْمُبَاحِ) ^(۲). واته‌: ئه‌وه‌ی که‌ زۆریه‌ی زانیانی له‌سه‌رینی، ئه‌وه‌یه‌: که‌ دروست نیه‌ کار به‌ ئیلهام بکری، مه‌گه‌ر هه‌یج کام له‌ به‌لگه‌کان نه‌بن (وه‌ك: قورئان و سونه‌ت و ئیجماع و قیاس)، ئنجا له‌ بازنه‌ی موباحیشدا بی، ئه‌و کاته‌ ده‌گونجی کاری پێ بکری.

هه‌روه‌ها (إبن حجر)، ده‌لێ: (قَدْ يَكُونُ مِنَ اللَّهِ، وَقَدْ يَكُونُ مِنَ الشَّيْطَانِ، وَقَدْ يَكُونُ مِنَ النَّفْسِ) ^(۳). واته‌: خورپه‌ (إلهام) ئه‌وه‌ی که‌ ده‌خړیته‌ نیو دڵ، ده‌گونجی له‌ خواوه‌ بی و، ده‌گونجی له‌ شه‌یتانه‌وه‌ بی، (که‌ ئه‌و کاته‌ پێی ده‌گوتری: وه‌سوه‌سه‌)، ده‌شگونجی له‌ نه‌فسه‌وه‌ بی.

(إبن السمعاني) وردتر باس ده‌کات، که‌ (إبن حجر) قسه‌کانی ویش نه‌قل ده‌کات:

(۱) فَتْحُ الْبَارِي، ج ۱۴، ص ۴۱۷.

(۲) هه‌مان به‌رگ و لاپه‌ره‌ی پێشوو.

(۳) هه‌مان سه‌رچاوه‌.

بهندی سییه: بهلگهگانی ئیعتیبارپیکردنی خهون^(۱):

به نسهت خهونیشهوه خوا (سبحانه وتعالی) له زۆر ئایهتاندا ئاماژهی پێداوه، بۆ وینه:

۱- له سوورپهتی (الفتح) دا، دهفهرموی: ﴿لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّءْيَا بِالْحَقِّ﴾ (۲۷)

واته: بهدلنیاپی خوا خهونی پیغهمبهرهکهی خۆی هینایه دی.

۲- ههروهها له سوورپهتی (الصفات) دا، که ئیبراهیم خهون دهینی به ئیسماعیلی کورپیهوه، دهفهرموی: ﴿كَأَلَيْسَ لِي بِرَأْيٍ فِي الْمَنَامِ إِنِّي أَذْبَحُكَ فَانْظُرْ مَاذَا تَرَى﴾ (۱۰۲)

واته: (ئیبراهیم) گوتی: ئهی کورپیزگهه! من له خهوندا دهمیینی که تۆم سهردهپری، بزانه داخۆ چی دهلیی؟!

۳- ههروهها له سوورپهتی (یوسف) دا، خوا دهفهرموی: ﴿يَتَابَتْ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ﴾ (۴)

واته: ئهی بابه! من له خهوندا مانگ و خۆرو یازده ئهستیرهه دهینی:

کرنووشیان بۆ دهبردم.

۴- ههروهها خهونی پادشای میسر، وهك خوا دهفهرموی: ﴿وَقَالَ الْمَلِكُ إِنِّي أَرَى سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعَ سُنبُلَاتٍ خُضْرٍ وَأُخَرَ يَابِسَاتٍ﴾ (۴۳) یوسف.

(۱) ستایش بۆ خوا ئیمه له بهرگی یازده (۱۱) ی (تهفسیری قورئانی بهرز و به پیز) دا، که تهرخانکراوه بۆ تهفسیری سوورپهتی (یوسف) باسیکی تیز و تهسهلمان له بارهی خهونهوه کردوه.

واته: پادشا گوتی: من له خهودا دیتم که: ههوت رهشه ولاخی لهږ، ههوتی قهلهویان دهخواردن و، ههوت گولّه دانهویلهی وشک، ههوتی سهوزیان دهخواردن.

۵- پیغه مبه‌ر (صلی الله علیه وسلم) یش، فهرموویه تی: {إِنَّهُ لَمْ يَبْقَ مِنْ مَبَشَرَاتِ النَّبُوَّةِ إِلَّا الرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ}، (أَخْرَجَهُ الْبَزَّازِ بِرَقْم: (۲۸۰۵) وَغَيْرُهُ)، واته: بیگومان له موژده‌دهره‌کان و دلخوشکه‌ره‌کانی پیغه مبه‌رایه‌تی، ته‌نیا خه‌ونی باش ماوه.

۶- هه‌روه‌ها پیغه مبه‌ری خوا (صلی الله علیه وسلم) فهرموویه تی: {رُؤْيَا الْمُؤْمِنِ جُزْءٌ مِنْ سِتَّةٍ وَأَرْبَعِينَ جُزْءًا مِنَ النَّبُوَّةِ}، (أَخْرَجَهُ ابْنُ أَبِي شَيْبَةَ بِرَقْم: (۳۰۴۶)، وَأَحْمَدُ بِرَقْم: (۱۲۰۵۶)، وَالْبَخَارِيُّ بِرَقْم: (۶۵۹۳)، وَمُسْلِمٌ بِرَقْم: (۲۲۶۴)، وَالتِّرْمِذِيُّ فِي "الشَّمَانِلِ" بِرَقْم: (۴۱۵)، عَنْ أَنَسٍ).

واته: خه‌ونی نیماندار به‌شیکه له چل و شەش به‌شی پیغه مبه‌رایه‌تی.

۷- هه‌روه‌ها پیغه مبه‌ر (صلی الله علیه وسلم) خه‌ونمان بو پۆلین ده‌کات بو سی جۆر: {... وَالرُّؤْيَا ثَلَاثٌ: فَالرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ بُشْرَى مِنَ اللَّهِ، وَرُّؤْيَا تَحْزِينٌ مِنَ الشَّيْطَانِ، وَرُّؤْيَا مِمَّا يُحَدِّثُ الْمَرْءَ نَفْسَهُ}، (أَخْرَجَهُ أَحْمَدُ بِرَقْم: (۱۰۵۹۸)، وَمُسْلِمٌ بِرَقْم: (۲۲۶۳)، وَأَبُو دَاوُدَ بِرَقْم: (۵۰۱۹)، وَالتِّرْمِذِيُّ بِرَقْم: (۲۲۷۰) وَقَالَ: حَسَنٌ صَحِيحٌ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ).

واته: خه‌ون سی جۆره: خه‌ونیک که له خواویه، ئەوه ریک و راست دیته دی، هه‌روه‌ها خه‌ونیک دڵ ته‌نگ‌که‌ر که ئەوه له شه‌یتانه‌ویه، جۆره خه‌ونیکیش ئەویه که مروف له کاتی بی‌دارییدا به‌ خه‌یالیدا دی، (له خه‌ونیش دا ده‌بیینیته‌وه).

که‌واته: به‌ پیی ئەو نایه‌ت و فهرموودانه، خه‌ونی راست و چاک، متمانه‌ی پی‌ده‌کری، ئنجا با له‌و باره‌وه ئەو قسه‌یه‌ی عه‌بدوللای کوری عه‌باس خوا له خوی و بابی رازی بی، بینین، که ده‌لی: {رُّؤْيَا الْأَنْبِيَاءِ وَحْيٌ}، (أَخْرَجَهُ الْبَخَارِيُّ بِرَقْم: (۸۲۱)، واته: خه‌ونی پیغه مبه‌ران وه‌حیه.

به‌لام بیگومان خه‌ونی غه‌یری پیغه مبه‌ران (عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام) به‌ وه‌حیی دانانری و، ته‌نیا به‌ دلخوشکه‌ر (مُبَشَّرَةٌ) داده‌نری و، له ناستی خورپه (إِلْهَام) دایه.

(وَيُؤْخَذُ مِنْ هَذَا، مَا تَقَدَّمَ التَّنْبِيهِ عَلَيْهِ: أَنَّ النَّائِمَ لَوْ رَأَى النَّبِيَّ (صلى الله عليه وسلم) يَأْمُرُهُ بِشَيْءٍ، هَلْ يَجِبُ عَلَيْهِ امْتِثَالُهُ، وَلَا بُدَّ، أَوْ لَا بُدَّ أَنْ يَعْرِضَهُ عَلَى الشَّرْعِ الظَّاهِرِ؟ فَالْثَّانِي هُوَ الْمُعْتَمَدُ) ^(۱).

(پیشی باسی خەون دەکات، دواپی دەلی:). لەووەوە کە رابردو، لەباردیهووە ئاگادارییمان پیشکەش کرد، وەردهگیری کە بابای نوستوو، ئەگەر لە خەونیدا پیغەمبەر (صلی الله علیه وسلم) ی بینی، فەرمانی بە شتێک پێ دەکرد، ئایا دەبێ فەرمانەکە ی جێ بەجێ بکات بە حەتمیی، یان دەبێ ئەوەی کە لە خەوندا بینویەتی (لە پیغەمبەر (صلی الله علیه وسلم) ی بیستووە) راینوینی لەسەر شەرع، داخۆ لە گەلی دەگونجی یان نا؟! دووهمیان راستە.

یان: مەرووفی موسولمان هەر کات خەونیکی شایستە ی دی، دەبێ راینوینی لەسەر شەرع، ئەگەر لە گەلی گونجا، ئنجا جێ بەجێ بکات، ئەگەرنا ئیعتیباری پێ ناکرێ، چونکە دەگونجی ئەو کەسە بە هەڵدا چووبی و، بە شیوێهە کە لە شیوێهەکان لێ تیکەڵ بوو بێ، تەنانت بینینی پیغەمبەر (صلی الله علیه وسلم) یش، ئەووە رای زۆربە ی زانیانە ^(۲).

لێرەشدا کۆتاییمان هینا بە باسی حەوتەم و، کۆتاییشمان بە بەشی یەكەم هینا لە پینج بەشەکە ی بابەتی فراوانی: (درهوشاوایی ئیمان و پووچەلپی ئیلحاد).

(۱) فَتْحُ الْبَارِي، ج ۱۴، ص ۴۱۸.

(۲) هەرچەندە زۆر بە دووری دەزانم، خەونێک بە پیغەمبەری خوا (محمد) وه (صلی الله علیه وسلم) بینیری، شتی هەلە و ناشەرعیی تیکەڵ بێ.

به لگه درهوشاوه گانی ئیمان

(1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 101 102 103 104 105 106 107 108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 118 119 120 121 122 123 124 125 126 127 128 129 130 131 132 133 134 135 136 137 138 139 140 141 142 143 144 145 146 147 148 149 150 151 152 153 154 155 156 157 158 159 160 161 162 163 164 165 166 167 168 169 170 171 172 173 174 175 176 177 178 179 180 181 182 183 184 185 186 187 188 189 190 191 192 193 194 195 196 197 198 199 200 201 202 203 204 205 206 207 208 209 210 211 212 213 214 215 216 217 218 219 220 221 222 223 224 225 226 227 228 229 230 231 232 233 234 235 236 237 238 239 240 241 242 243 244 245 246 247 248 249 250 251 252 253 254 255 256 257 258 259 260 261 262 263 264 265 266 267 268 269 270 271 272 273 274 275 276 277 278 279 280 281 282 283 284 285 286 287 288 289 290 291 292 293 294 295 296 297 298 299 300 301 302 303 304 305 306 307 308 309 310 311 312 313 314 315 316 317 318 319 320 321 322 323 324 325 326 327 328 329 330 331 332 333 334 335 336 337 338 339 340 341 342 343 344 345 346 347 348 349 350 351 352 353 354 355 356 357 358 359 360 361 362 363 364 365 366 367 368 369 370 371 372 373 374 375 376 377 378 379 380 381 382 383 384 385 386 387 388 389 390 391 392 393 394 395 396 397 398 399 400 401 402 403 404 405 406 407 408 409 410 411 412 413 414 415 416 417 418 419 420 421 422 423 424 425 426 427 428 429 430 431 432 433 434 435 436 437 438 439 440 441 442 443 444 445 446 447 448 449 450 451 452 453 454 455 456 457 458 459 460 461 462 463 464 465 466 467 468 469 470 471 472 473 474 475 476 477 478 479 480 481 482 483 484 485 486 487 488 489 490 491 492 493 494 495 496 497 498 499 500 501 502 503 504 505 506 507 508 509 510 511 512 513 514 515 516 517 518 519 520 521 522 523 524 525 526 527 528 529 530 531 532 533 534 535 536 537 538 539 540 541 542 543 544 545 546 547 548 549 550 551 552 553 554 555 556 557 558 559 560 561 562 563 564 565 566 567 568 569 570 571 572 573 574 575 576 577 578 579 580 581 582 583 584 585 586 587 588 589 590 591 592 593 594 595 596 597 598 599 600 601 602 603 604 605 606 607 608 609 610 611 612 613 614 615 616 617 618 619 620 621 622 623 624 625 626 627 628 629 630 631 632 633 634 635 636 637 638 639 640 641 642 643 644 645 646 647 648 649 650 651 652 653 654 655 656 657 658 659 660 661 662 663 664 665 666 667 668 669 670 671 672 673 674 675 676 677 678 679 680 681 682 683 684 685 686 687 688 689 690 691 692 693 694 695 696 697 698 699 700 701 702 703 704 705 706 707 708 709 710 711 712 713 714 715 716 717 718 719 720 721 722 723 724 725 726 727 728 729 730 731 732 733 734 735 736 737 738 739 740 741 742 743 744 745 746 747 748 749 750 751 752 753 754 755 756 757 758 759 760 761 762 763 764 765 766 767 768 769 770 771 772 773 774 775 776 777 778 779 780 781 782 783 784 785 786 787 788 789 790 791 792 793 794 795 796 797 798 799 800 801 802 803 804 805 806 807 808 809 810 811 812 813 814 815 816 817 818 819 820 821 822 823 824 825 826 827 828 829 830 831 832 833 834 835 836 837 838 839 840 841 842 843 844 845 846 847 848 849 850 851 852 853 854 855 856 857 858 859 860 861 862 863 864 865 866 867 868 869 870 871 872 873 874 875 876 877 878 879 880 881 882 883 884 885 886 887 888 889 890 891 892 893 894 895 896 897 898 899 900 901 902 903 904 905 906 907 908 909 910 911 912 913 914 915 916 917 918 919 920 921 922 923 924 925 926 927 928 929 930 931 932 933 934 935 936 937 938 939 940 941 942 943 944 945 946 947 948 949 950 951 952 953 954 955 956 957 958 959 960 961 962 963 964 965 966 967 968 969 970 971 972 973 974 975 976 977 978 979 980 981 982 983 984 985 986 987 988 989 990 991 992 993 994 995 996 997 998 999 1000 1001 1002 1003 1004 1005 1006 1007 1008 1009 1010 1011 1012 1013 1014 1015 1016 1017 1018 1019 1020 1021 1022 1023 1024 1025 1026 1027 1028 1029 1030 1031 1032 1033 1034 1035 1036 1037 1038 1039 1040

هه‌لبه‌ته زانایانی فیزیا به مه‌زنده وا ده‌لین، رهنکه هه‌ندیکیشیان هه‌بێ بلین: نه‌خیر، ده‌توان سه‌ده (۱۰ ۱۰۰)، یان یه‌کیکی دیکه‌یان بلێ: ده‌توان هه‌فتایه (۱۰ ۷۰)، یان له‌هه‌ندی سه‌رچاواندا ده‌لێ: نه‌ک ژماره‌ی ته‌نۆلکه‌کانی گه‌ردوون به‌وه‌نده مه‌زنده ده‌کری، به‌لکو نه‌وه ژماره‌ی گه‌ردیله‌کانه، چونکه گه‌ردیله‌ (ذره) سی پیکهاته‌ی سه‌ره‌کیی هه‌ن، نه‌گه‌رنا وه‌ک دوایی باسی ده‌که‌ین، پیکهاته‌ی دیکه‌شی هه‌ن، به‌هه‌رحال راجیایی له‌و مه‌سه‌لانه‌دا ده‌بێ.

گرنگ نه‌وه‌یه که به‌لای که‌مه‌وه، نه‌وه‌نده دانراوه، که ژماره‌ی ته‌نۆلکه‌کانی گه‌ردوون، نه‌گه‌ر ژماره‌ی گه‌ردیله‌کانیش نه‌بێ، به‌ ده‌توان هه‌شتا (۱۰ ۸) مه‌زنده ده‌کری.

ئجنا سه‌رجه‌م پیکهاته‌کانی نه‌و ته‌نۆلکه‌کانه‌ش، واته: نه‌و شتانه‌ی که نه‌و ته‌نۆلکه‌کانه‌ پیکیان دین، له‌ گه‌ردیله‌، گه‌رد، دوایی پیکهاته‌کانی دیکه، تا دوایی، نه‌وانیش هه‌ر خوا (سبحانه و تعالی) ژماره‌یان ده‌زانێ.

ئه‌مه له‌ زۆر له‌ سه‌رچاوه‌کاندا باس کراوه^(۱).

دوو: تیکرای دروستکراوه‌کان سیستماتیک (مُنظَم) و، یاسادار (مُقَنَّ) ن، ئجنا دیاره سیستم و یاساش په‌کی له‌سه‌ر ریکخه‌رو یاسادانه‌ر که‌وتوه و، هه‌رگیز ریک و پیکیی به‌بێ ریکخه‌ر و، یاسا به‌بێ یاسادانه‌ر و، دیزاین به‌بێ دیزاینه‌ر، ناگونجی په‌یدا ببن.

ئجنا پێویسته‌ بگوترێ: که سه‌رجه‌م نه‌و به‌لگه‌ له‌ ژماره‌ نه‌هاتوانه، له‌ فه‌رمووده‌ی خوادا له‌سه‌ر زمانی مووسا (علیه السلام) باسکراون، که وه‌لامی فیرعه‌ون ده‌داته‌وه، کاتێ فیرعه‌ون لێی ده‌پرسی:

(۱) بۆ وینه کتێبه‌که‌ی: (Sir Antony Flew) به‌ناوی: (There is ■ God)، واته‌ خوایه‌ک هه‌یه، که (عمرو شریف) وه‌ری گیراوه به‌ ناوونیشانی (رحلة عقل) (ص ۸۲)، هه‌لبه‌ته‌ ته‌رجه‌مه‌ی کوردیش کراوه به‌ ناوونیشانی: (گه‌شتی عقل)، هه‌روه‌ها (شموع النهاری): (عبدالله بن صالح العجیری)، ص ۱۹۴.

﴿ قَالَ فَمَنْ رَبُّكُمَا يَمُوسَىٰ ۖ ﴾ طه.

واته: (فیرعهون) گوتی: پهروهردگاری ئیوه کییه ئه ی موسا؟

﴿ قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَىٰ كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ۖ ثُمَّ هَدَىٰ ۖ ﴾ طه.

(موسا (عليه السلام)) فهرمووی: پهروهردگاری ئیمه ئه و زاتهیه، که بوونی به همموو شتیځ داوه، دواپی رینماییشی کردوه، (پیکځی خستوه و وای لی کردوه، که بهرپوه بچیت).

ئمه ههردووک یاسایه که ی ئاماژه پیداون، هم یاسای هوکاری: (پیداکراو بهی پیداکهر نابی)، هم: یاسای سیستم (النظام): (پیکځراو، بهی پیکځهریک نابی)، ههردووکیان ئاماژه یان پیدراوه، له و دوو ئایه ته موباره که دا.

سی: ههر کام له عهقل و فیطرهت و وهجی، به چه ندان جوړ شایه دیی له سهر بوونی خوا ددهن، وهک دواتر پروونی ده کهینه وه.

چوار: پیغه مبه ران (عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ)، که فهرموویان: ئایا له (بوونی) خوادا دوو دلپی هیه؟! وهک له سوورپتی (ابراهیم) دا هاتوه:

﴿ قَالَتْ رُسُلُهُمْ أَفِي اللَّهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ ۖ ﴾

واته: پیغه مبه ران کانیان فهرموویان: ئایا له بوونی خوادا دوو دلپی هیه، به دیهینه ری ئاسمانه کان و زهوی؟!

ئمه په سیار کردنیکی نکوولییلکه رانه یه، واته: ناگونجی له بوونی خوادا گومان و دوو دلپی هیه، ئمه ش ئه وه ده گیه نی که پیچه وانه ی خوارسک و عهقلی ساغ و سه لیمه، نکوولی له بوونی خوا بکری و، بوونی خوا یه کیکه له شته پروون و بی چه ندو چوون و به لگه نه ویسته کان، بویه خوا له سوورپتی (ابراهیم) دا له سهر زمانی همموو پیغه مبه ران (عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ) له وهلامی نه یاره کانیاندا، که توّمه تباریان ده کن، به وهی که ئیوه له لایهن خواوه رهوان نه کراون و، پیان ده لئ: برومان به وه نیه که ئیوه هیناوتانه، نه وانیش ده لئ:

﴿إِنِّي اللَّهُ شَكُّ فَاطِرِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ (۱۰).

واته: ئایا له بوونی خوادا، له بهدییهینه رایه تی و پهروهر د گاریتی خوادا، له پهستراویتی خوادا گومان و دوودلی هیه؟!

واته: عه قلی سه لیم و فیطرهت و خوارسکی ساغ و سه لیم، ده زانی که نه وه شتیکی ئاشکراو به لگه نه ویسته.

ئنجا له سهرهتای سووړه تی (العلق) دا، که یه که مین پینج ئایه تیک بوون خوی زانا دایبه زاندوون، خوا (سبحانه و تعالی)، ئاوا دهست پی دهکات:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴿أَقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ﴾ (۱) خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ ﴿۲﴾ أَقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ ﴿۳﴾ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ ﴿۴﴾ عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ ﴿۵﴾ العلق.

ئنجا که خوا (سبحانه و تعالی) دوی: ﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾ (به ناوی خوی به به زهی به خشنده)، یه که سر ده فهرموی: بخوینه به ناوی نه پهروهر د گارهت که (همو شتیکی) وه دیهیناوه، مروقی له خوینپاره دروستکردوه، بخوینه و پهروهر د گاریشت هره به خشنده، نه که سه ی به قه لهم (زانیاری) فی (مروقی) کردوه، نه وه ی که نهیده زانی فیری کرده.

ئنجا بیگومان: نه گهر پیغه مبهری خاتمه (صلی الله علیه وسلم) و، نه مروقیه تیبه ی که پیغه مبهر محمد (صلی الله علیه وسلم) وه کوتا پیغه مبهرو نوینه رو په وانه کراوی خوا بو لای دهنی دردی، پیوستی به ئیساتی بوونی خوی پهروهر د گار ببوایه، دیاره خوا (سبحانه و تعالی) به به لگه هیانه وه له سر بوونی خوی، دهستی پی دهکرد، به لام خوا (سبحانه و تعالی) که خوی مروقه کانی خولقاندوون، ده زانی که بوونی خوا و، خواناسی، شتیکه له عه قلی همو مروقه کاند دانه وه، له فیطرهت و زگماکیاندا جیگیر کراوه، بویه به وه دهست پیدهکات، ده فهرموی: بخوینه به ناوی پهروهر د گارت، نهک (جبریل) بفرموی: بو زانیاریت! من له لایه پهروهر د گارته وه هاتووم و، پهروهر د گاری تو بوونی هیه.

دىيارە پىشتىرىش ئەم قەسەيەمان لە (ابن قيم الجوزية) دەهەيىنا، كە قەسەيەكى زۆر نەستەق و بە پىزە، لە كىتەبى (المدايج السالكين) دا، دەلى:

(وَتَأْمَلْ حَالَ الْعَالَمِ كُلِّهِ، عُلُوِّيَّهِ وَسَفَلِيَّهِ بِجَمِيعِ أَجْزَائِهِ، تَجَدُّهُ شَاهِدًا بِإِبْثَابِ صَانِعِهِ، وَقَاطِرِهِ، وَمَلِكِهِ، فَإِنْكَارِ صَانِعِهِ وَجَحْدُهُ فِي الْعُقُولِ، وَالْفِطْرِ، بِمَنْزِلَةِ إِنْكَارِ الْعِلْمِ وَجَحْدِهِ، وَلَا فَرْقَ بَيْنَهُمَا)^(۱).

واتە: سەرئەجى ھەموو گەردوون بدە، بە سەرۋوئەو دەهە خوارۋوئەو دە، بە ھەموو پىكەتەكانىيەو، دەيىنى كە شايەدەيى دەدات لەسەر ئىسپاتى بەدەيىنەرۋ پەيدا كەرەكەى و خاوەنەكەى، بۆيە نكوولەيىكردن لە دروستكەرۋ بەدەيىنەرۋ گەردوون و، دان پىنەھەينانى لە عەقلەكاندا و، لە خوارپسك و زگماكەكاندا، وەك نكوولەيىكردنە لە ھەر زانىارىيەك، (زانارىيەك كە جىي دلىيىي بى)، ھىچ جىاوازيان نىە.

بەلكو لە راستىيى دا - وەك پىشتىرىش گوتمان - برۋابوون بە خوا (سبحانە وتعالى) و، خاواناسىي، بناغەو سەرچاۋەي ھەموو زانستەكانە و، بەبى دانەيىنان بەو راستىيەدا، ھىچ شتىك جىي خۆي ناگرى و، ھىچ زانىارىيەك جىگەي متمانە نابى.

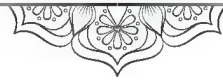
بۆيەش ھەندىك لە زانا رۆژئاۋايى و ئەۋرۋوپايىيەكان - يەكە لەوانە (دىكارت)^(۲) - گوتوويانە: ئىمە بەو دەزانين ئەم گەردوونە ھەيە، كە خوا دەفەرموى: ھەيە! ئەگەرنا كى دەلى: ئەم گەردوونە خەون و خەيال نىە، بەلام مادام خواي خاوەنى ئەم گەردوونە، دەفەرموى: حەقىقەتى ھەيە و ئىۋە ھەن، ئىمە لەو دەو دەلىيان كە خۆمان و گەردوون و دەۋرۋەرمان بوونيان ھەيە.

(۱) ج ۱، ص ۲۹۷.

(۲) دىكارت، رىنيە: ۱۵۹۶-۱۶۵۰م، فىلسوف ورياضي و فيزيائي فرانسىي، (الموسوعة الميسرة)، ص ۲۳۵.

باسى يەكەم

زگماك (فطرة) شايهدى بوونى خوايه

دەستپىك

بەرپىزان!

ئەم باسە لە ھەوت بەرگەدا دەخەينە روو:

بەرگەى يەك: پىناسەى (فطرة)، زگماك، خوارسك.

بەرگەى دوو: چوار ھەست و سيفەتە رووحييە بنەرەتییە خوارسكەكانى مروفت.

بەرگەى سى: نیشانەو تايبەتمەندییەكانى ھەستە رووحييە خوارسكەكان.

بەرگەى چوار: ریشەكانى خوارسك بوونى خواناسیى لە مروفتدا.

بەرگەى پىنج: پەرچەكانى رپى فیطرەت لە بواری خواناسیى دا.

بەرگەى شەش: چۆنیەتى مشت و مالكرانى دل و دەروونى مروفت و، لاجوونى ژەنگ و ژارەكەى.

بەرگەى ھەوت: چەند قسەییەكى نەستەقى ھەندى لە زانایان لە بارەى شاھەدیى دانى خوارسك (فطرة) ھو، لەسەر بوونى خوا.

برگهی یهك: بئناسهی (فطرة)، زگماك، خوارسك:

وهك پيشتريش گوتمان: وشهی (فطرة) وشهیه کی عه‌ره‌بییه و، له کوردییدا ههم وشهی زگماکی بۆ به‌کار دی، ههم خوارسکی بۆ به‌کار دی، وشهی (فطرة) یش له فه‌ره‌نگه‌کانی زمانی عه‌ره‌بییدا، به‌م جو‌ره مانا کراوه:

۱- (راغب الأصفهانی)، گوتویه‌تی: (أَصْلُ الْفَطْرِ: الشَّقُّ طَوْلًا، يُقَالُ: فَطَرَ فُلَانٌ كَذَا فَطْرًا، وَفَطَرَ اللَّهُ الْخَلْقَ، وَهُوَ إِيجَادُهُ الشَّيْءَ وَإِبْدَاعُهُ عَلَى هَيْئَةٍ مُتَرَشِّحَةٍ لِفِعْلٍ مِنَ الْأَفْعَالِ، فَقَوْلُهُ تَعَالَى: ﴿فَظَرَتِ اللَّهُ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا﴾ الروم (۳۰)، إِشَارَةٌ مِنْهُ تَعَالَى إِلَى مَا فَطَرَ، أَي: أَبْدَعَ وَرَكَّزَ فِي النَّاسِ مِنْ مَعْرِفَتِهِ تَعَالَى، وَفِطْرَةُ اللَّهِ: هِيَ مَا رَكَّزَ فِيهِ مِنْ قُوَّتِهِ عَلَى مَعْرِفَةِ الْإِيمَانِ ^(۱).

واته: (الفطر) له ئەسلی زماندا به مانای له‌تکردنی شتیک به باری درێژیدا، ده‌گوتری: (فَطَرَ فُلَانٌ كَذَا فَطْرًا)، فلانکه‌س فلان شته‌ی شه‌ق کرد، (فَطَرَ اللَّهُ الْخَلْقَ)، ئەوه که خوا دروستکراوه‌کانی (فطر) کردوون، بریتیه له دروستکردنیان و، داهینانیان به شیوه‌یه‌ک، که بگونجی کاریکیان پی بکریت.

{بۆ وینه: خوا خۆری به جوړیک دروستکردوه، که ئەو ئەرکه‌ی پی سپێرداوه، ئەنجامی بدا، هه‌روه‌ها زه‌وی و مانگ و باو و باران و هه‌موو دروستکراوه‌کان، بۆیه که خوا ده‌فه‌رموی:

﴿فَظَرَتِ اللَّهُ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا﴾ الروم (۳۰).

(ئەو خوارسکه‌ی خه‌لکی له‌سه‌ر سروشتاندوه)، ئاماژه‌یه له‌ خوا‌ی به‌رزوه‌ بۆ ئەوه که خه‌لکی وه‌دی هیناوه و پاشان ناسینی خوا‌ی به‌رزى له‌ دڵ و ده‌روونیاندا داناوه، (فَطَرَهُ اللَّهُ)ش، بریتیه له‌وه‌ی که خوا هێزی ناسینی ئیمان و، خواناسیی له‌ مرغه‌کاندا داناوه.

(۱) مفردات ألفاظ القرآن، ص ۳۹۹، ط ۲۰۱۲، المكتبة العصرية.

۲- خاوهنی (المعجم الوسيط) یش، گوتوویه تی: (الفِطْرَةُ: الْخِلْقَةُ الَّتِي يَكُونُ عَلَيْهَا كُلُّ مَوْجُودٍ أَوَّلَ خَلْقِهِ، وَالطَّبِيعَةُ السَّالِمَةُ لَمْ تُشَبَّ بِمَعْبٍ وَفِي التَّنْزِيلِ الْعَزِيزِ: ﴿فِطَرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا﴾ الروم (۳۰)، وَالْفِطْرَةُ السَّالِمَةُ فِي إِصْطِلَاحِ الْفَلَّاسِفَةِ: اسْتِعْدَادٌ لِإِصَابَةِ الْحُكْمِ وَالتَّمْيِيزِ بَيْنَ الْحَقِّ وَالْبَاطِلِ) (۱).

واته: (فِطْرَة) بریتیه لهو حاله تهی که هه دروستکراویک له سه ره تاوه له سه ری دروستکراوه و، بریتیه لهو سروشته ساغه ی که کهم و کوپی تی که له نه بووه، تنجا له دابه زی تراوی خوی زالدا، که ده فه رموی:

﴿فِطَرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا﴾ الروم (۳۰).

واته: نهو سروشته ی که خوا خه لکی له سه ر سروشتانده، هه روه ها فی طره تی سه لیم، خوارسکی ساغ له زاراوی فه یله سووفه کاند، بریتیه لهو ئاماده ییه ی که مروث هه یه تی بو ئه وه ی هه ق و ناهه ق لیك جیابکاته وه و هه ق بیکی.

برگەى دوو: چوار ھەست و سيفەتە رووحيە بنەرەتتە خوارپسكەكانى مرۇق:

زانايانى دەرووناس، دەلّين: ھەموو مرۇقئىك چوار ھەستى رووحيى خوارپسكى ھەن، كە لە گەل سروشتيدا تىك ھەلشيلراون، ھەر كەسيك لە خۆيەو رامىنى، - ئە گەر زانايانى دەرووناسيش وايان نە گوتبايە - دەزانى كە چوار ھەست و پالئەرى رووحيى بنەرەتتى ھەن، كە لە گەل جەوھەرو چيەتتى ئەودا، ئاوتتە و تىكەل كراون، كە برىتين لە:

۱- زانستخوازيى: كە پال بە مرۇقەو دەنى، پرسىار بكات و لىبكۆلئەتتەو و پىشكنى.

۲- خىرخوازيى: كە خۆشويستن و سۆزى باب و دايك بۆ رۆلە، يان رۆلە بۆ باب و دايك، يا ھى ئاژەل بۆ بەچكە، ھى بەچكەكان بۆ دايك و بايان، پاشان چاكەكارىي و يارمەتيدانى خەلّك، ئەمە ھەموويان لە سيفەتتى خىرخوازيەو سەرچاوە دەگرن.

۳- جوانىي خوازيى: كە مەسەلەى خۇپازاندنەو لە رووى جەستەيى، لە رووى ئاكارىي و مەعنەويى و، ھەز كردن بەو كە ئينسان لە دەوروبەرو ژينگەيەكى جواندا بى، لە خانوبەريەكى جواندا بى، ھەرۋەھا ئەو كە كەيفى بە جوانىي دىت كە لە ئاسماندا ھەيە، لە شەوگاردا ئەستىرەكان دەبرىسكىن، مانگ كە وەشوق دەكەوئى، بە تايبەتتى لە شەوانى بەدردا، ھەرۋەھا ديمەنە سەرنجراكيشەكانى سروشت، ھەستى جوانىي خوازيى لە مرۇقدا، پال بە مرۇقەو دەنى، كە لەزەت لەوانە بكات و، ھەول بۆ پەيدا كردنى جوانىي بدات.

۴- خواناسيى: ئەمىش ھەموو جۆرەكانى پەرستىن و بە گەورەگرتن، دەگريتەو، چ جىگاي خويان بگرن، كە برىتيە لەو پەرستنانەى بۆ خوا (سبحانە وتعالى)، تاكە پەرستراوى شايسەتى پەرستران، ئەنجام دەدرين، چ جىگاي خويان نەگرن،

وہك ھەموو ئەو بە گەورە گرتن و بە مەزن گرتن و بە بەرز گرتن و، ئەو پەرستشانەى كە بۇ غەيرى خوا ئەنجام دەدرىن، چ بۇ بت و صەنەمەكان، چ بۇ مانگ و خۆر، چ بۇ پۋرژىمىكى طاغوتىيى، چ بۇ حىزىيىك، يان بۇ شەخسىك، لە ھەر بەرگىكدە بى و لە ھەر شىۋەيەكدە بى، ھەر كەسىك و ھەر شتىك جگە لە خوا، وەك خوا مامەلەى لە گەلدە بگرى، ئەو بە پەرستراو لە قەلەمدراو، ئىنجا ھەموو شىۋەكانى پەرستن، لەو ھەستى خواناسىيەو دەين، بەلام وەك گوتمان: ئەگەر ئىنسان پەرستشەكان بۇ غەيرى خوا ئەنجام بدات، ماناى واىە ئەو ھەستەى لايداو لە پۋرژەوى سروشتىي و ئاسايى خۆى.

ئىنجا بىگومان:

۱- ھەست و سيفەتى يەكەم: (زانستخوазىي)، پالەرو سەرچاۋەى زانست و شارەزاىي و گەرەن و پشكىنىي مەرۋف و ھەولەدانىيەتى، بۇ پەيىردن بە نەيىنىيەكانى خۆي و دەورۋەرى و گەردوون.

۲- ھەست و سيفەتى دووھەم: (خىرخوазىي) شى، كانگاۋ پالەرى رەشت و بەھا بەرزەكان و، داينەمۋى بەرەو بەرزىي و چاكىي و تەواۋىي چوونى مەرۋف و، ھاۋكارىي و دەستگروۋيى كردنىيەتى بۇ خەلك، بە شىۋەى ماددىي و مەعنەۋىي.

۳- ھەستى سىيەمىشيان: (جوانىي خوазىي) سەرچاۋەى سەرچەم خۇرازانەنەۋەكان و، جۆرەكانى ھونەرە بە گشتىي، بە چەمك و واتاى فراۋانى، ھەرۋەھا ھاندەرى مەرۋفە بۇ ئەۋەى خۆي و ژيانى و دەورۋەرى، جوان بكات و ھەزى بە جوانىي بى.

۴- ھەستى چۋارەمىشيان: (خواناسىي) كانگاۋ سەرچاۋەى پەرستشەكانى مەرۋفە، ئىنجا چ مەرۋف جىي خۇيانىيان پى بگرى و، لە شوىنى خۇيدا ئەنجامىيان بدات بۇ خوا، چ تىياندا توۋشى لادان بىي، وەك ھەموو ئەۋانەى جگە لە خوا (سبحانە و تعالى)، دەپەرستن.

برگەى سە: نىشانەو تايىبەتمەندىيەكانى ھەستە رووحىيە خوارسكەكان:

ئىمە چۆن بزائىن: ئەو چوار ھەستە مەعنەويىيە ھەن؟! دەلىل: چوار نىشانەيان ھەن بە گشتىي، رەنگە بگونجى نىشانەى زياترىشيان لى بدۆزىنەو:

۱- گشتىي و ھەمە لايەنەن و، ھەموو مەرۇقەكان پشك و بەشيان لەو چوار ھەستەدا ھەيە: (زانستخوازىي، خىرخوازىي، جوانىي خوازىي، خواناسىي).

۲- مەرۇق بۆ خۆى ھەستيان پى دەكات و، پىويستىي بەو ھەيە كە فىرى بىرىن، واتە: لە زاتى خۆيدا، ھەموو مەرۇقە ھەر كە لە داىك دەي، ھەستيان پى دەكات، مىندالىكى گچكە تەماشاشا بىكە! جارى نەچۆتە قوتابخانە، ھىچ شتىك فىر نەبوو، ھەزى بە جوانىي دى و، ھەزى بەو دى، شتەكان بزائى، دەپرسى: ئەو شتە بۆچى وايە؟ ئەو بۆچى وانىە؟ مىندال بە زۆرىي وايە، يارىيەك و گەمەيەكى ويىدە، ھەولەدا ھەلىوھىنىي، بزائى چى تىدايە! پاشان مىندالىكى بچووك، شتىك دەكات، ئەگەر تۆ ئافەرىنىكت لىكرد، دەستخوشىيەكت لىكرد، پىي خۆشە، بەلام ئەگەر سەرزەنشەكت كەرد، پىي ناخۆشە و، رەنگە جارىكى دىكە ئەو شتە دووبارە نەكاتەو، واتە: ئەو ھەستانە خوارسكن لە مەرۇقدا و، پىويستىي بەو ھەيە، فىرى بىرىن.

۳- ئەو ھەستانە دەگونجى كپ و خەفە بىرىن، بەلام وەك ئىلەمۆى بن خۆلەمىش، ھەردەمىن، ئەگەرنا دەگونجى، كپ بىرىن، بۆ ويىنە: كاتى خۆى لە (يەكىتى سۆقىتە) و (چىن)دا كە دوو دەولەتى زلھىزى دىنا بوون، بە رەسمىي ئىلحادو خوانەناسىيان تەبەنىي كەردبوو، خەلىكان ناچار كەردبوو كە لە جياتى خوا ھوكمراۋەكانى خۆيان بىرستىن، ئەو ھەيە كە مىسولمانان بۆ خۆى دەكەن، خەلىكى يەكىتى سۆقىتە پىشوو، واى لىكراوو، كە بۆ لىنىيى بىكەن و بۆ ستالىنى بىكەن! ھەروھەا ئەو ھەيە كە مىسولمانان بۆ خوا دىكەن، شىو ھەيە

ئەو خەلكى چىن، ناچار كرا بوو كە بۇ (ماوتسى تونگ) ى بكات! ھەرۈھا ئىستاش بۇ (كىم جونگ ئون) لە كۆرياي باكور! بەللى ھەموو ئەو حىزب و رژىم و دەۋلەتەنەي كە ئىلحاد تەبەننىي دەكەن، زياتر مەبەستيان ئەوھىيە كە زەمىنە خۆش بىرى بۇ پەرستى ئەو سەركردانەي خۇيان، جا چ بە زىندوويى، چ بە مردوويى، ئىستاش لە گەلدا بى، تەرمەكەي لىنن لە كۆشكى (كرمىلن) دا، دانراو، خەللك بە بۆنەي جۇرا و جۆرەو لە كاتانى دىارىيىكراودا، دەچن بە مەزنگرتنى بۇ دەنۆين، ئەوھش ھەر پەرستە!

كەواتە: ئەو ھەستانە، چ ھەستى خواناسىي، چ ھەستەكانى دىكە، دەگونجى كپ و خەفە بىرىن، بەلام وەك ژىلەمۆى بن خۇلەمىش، ھەردەمىن، ھەر كە دەرەتەيان لى ھەلەكەت، جارىكى دىكە سەرھەللەدەنەو.

۴- ئەو ھەستە مەعنەويانە ئەگەر ھەل و مەرجى گەشەكردىيان بۇ نەپەخسى، مەرج نىيە گەشە بىكەن بە كەدەو، بەلام بىگومان بە حالەتى ئامادەيى (بالقوة) ھەردەبن، ئەمەش فەرمايشتەكەي پىغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) لە بارەي خواناسىيەو ئامازەي پى كەدەو، كە دەفەرمۆى: {مَا مِنْ مَوْلُودٍ إِلَّا يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ، فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ أَوْ يُنَصِّرَانِهِ أَوْ يُمَجَّسَانِهِ، كَمَا تُنتَجُ الْبَيْهَمَةُ بِهَيْمَةٍ جَمْعًا، هَلْ تُحِسُّونَ فِيهَا مِنْ جَدْعَاءَ؟}، (مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ: الْبَخَارِيُّ برقم: ۱۲۹۲، وَمُسْلِم: برقم: ۶۹۲۶، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ).

واتە: ھەموو مىنداللىك لەسەر خوارسكى خواناسىي (زگماكى خواناسىي) لە دايك دەبى، بەلام دوايى باب و دايكى دىكەنە جوولەكە، يان دىكەنە نەصرانىي، يان دىكەنە مەجوسىي، ھەرۈك چۆن بەچكەي ئاژەل كە لە دايك دەبى تىر و تەواو، ئايا ھىچى دەبىن گۆيى برا بى، (نوقسانىيەكى تىيدا پەيدا بوويى)؟!

كە مەبەست پى دەورۈبەرۈ ژىنگەيە، نەك تەنبا باب و دايك، بەلكو: رەفىقى خراپ، مامۇستا، قوتابخانە، رژىم، دىگورن، چى لى دەكەن؟ (يەھۇدانە): دىكەنە بە جوولەكە، ئەگەر ژىنگەكەي، ياخود دايك و بابەكە، يان دەورۈبەرەكە،

جوولەكە بن، يان (يَنْصَرَانِه): دىكەنە نەصرانىي، يان (يَمَجَّسَانِه): دىكەنە مەجووسىي (لە رىوايەتتىكى دىكەدا ھاتوۋ: (أَوْ يُشْرِكَانِه) يان دىكەنە ھاوبەش بۇ خوا دانەر).

دوايى پىغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) وىنەيەك دىنئەتەو، دىفەرموى: وەك چۆن بەچكە ئازەل كە لە داىك دەبى، تىرو تەواو، ئايا دەبىنى ھىچيان گويان شەق كرا بى، ئەو دوايى مروقتن، گويى شەق دەكەن و، نىشانەى دەكەن، يان نىشانەيەكى دىكەى لە جەستەدا پەيدا دەكەن، بەلام كە لە داىك دەبى، بە تىرو پرىي و بە رىك و پىكىي، لە داىك دەبى.

ھەلبەتە پىويستە بىزانىن كە غەرىزەكان (الغرائز) جيان لەو چوار ھەستە پرووحيە، جياوازيەكەشيان ئەوھىە، كە غەرىزەكان زياتر پەيوەستن بە لايەنى جەستەيەو، غەرىزەكان وەك:

- ۱- غەرىزەى جىنسىي (سىكس).
  - ۲- غەرىزەى شت ھەبوون (تملُّك).
  - ۳- غەرىزەى نىشتىمان پەرورەيى.
  - ۴- غەرىزەى بەرگىيى لە خۇكردن.
  - ۵- غەرىزەى شت خواردن و خواردنەو.
  - ۶- غەرىزەى ھەز كەردن بە خەو و ئىسراحت.
- ئەوانە ھەموويان پەيوەندىيان بە جەستەو ھەيە، بەلام ئەو چوارەى گوتمان، پەيوەندىيان بە ناخ و پرووحي مروقتەو ھەيە.

برېگى چوار: رېشەكانى خوارسك بوونى خواناسىي، له مروڤدا:

ئايا رەگ و رېشەكانى خوارسك بوونى خواناسىي له مروڤدا، له دەرۋونىدا،
له ماهىيەت و پروحييدا، چى و چىن؟!

دەلىين: ھەست و ھاندەرى خواناسىي و، خواپەرستىيى له ناخ و خوارسك و
زگماكى مروڤدا، چەندان رەگ و رېشەى ھەن، بەلام من پىم وايە، ھەلبەتە
بە بەھرە وەرگرتىش لىو لىكۆلىنەوانەى كە زانايانى دەرۋونناس لىو بارەو
كردوويان، كە ئەو پىنچەيان لى ھەموويان بەھىزترن، ياخود ديارترو بەرچاوترن:

(۱)- تىنۋوبەتەي و عەود(لىي دروستكر)

بۇ دروستكر (إِشْتِاقُ الْمَخْلُوقِ لِلْخَالِقِ):

كە ئەم ئايەتە بە پىزەي قورئان ئامازەي پىكردو، كە خوا دەفەرموئ:

﴿تَسْبِيحٌ لَهُ السَّمَوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا
تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا﴾ (الإسراء: ۴۴)

(خوا باسى خۆى دەكات، دەفەرموئ:). ھەوت ئاسمانەكان و زەوى و ھەر
كەس كە تىياندە ھەيە، خوا بە پاك دەگرن و، ھىچ شتىك نىە، مەگەر بە
بەپاكگرتنەو ستايشى (خوا) دەكات، يان بە ستايشكردنەو بە پاكى دەگرئ،
(بە پاكگرتن واتە: نەفى كەم و كورپى لى دەكات)، ستايشى دەكات، (واتە
ھەرچى سىفەتى باشە بۆى برىار دەدا)، بەلام ئىو لى بە پاكگرتنى ئەوان بۇ
خوا و، لى ستايشكردنى ئەوان بۇ خوا، تىناگەن، يىگومان خوا زۆر ھىدىي و
مەندە و، زۆرىش لىبوردەيە.

ئەگەرنا ئەو مەۋقائەنى كە ۋەك ماددەنى بىن ژيان و رپوۋەك و ئاژەلانىش،
 ھەلۋىستى ئەرېنىيان نىيە بەرانبەر بە خۋاى خۋيان و، بە پاكى ناگرن و،
 ستايشى ناكەن و، بەندايەتېنى بۆ ناكەن، دەبوو سزايان بدات، بەلام خۋا زۆر
 ھىدىيى و مەندە و، زۆرىش لىبوردەيە.

۲- خۆشەۋىستىيى و رېزو سام كىردن و سەرسام بوونى مەۋق. بەرانبەر
 بە تەۋاۋىيى و جوانىيى و پاىيەبەرزىيى (كىمال و جىمال و جىلال)ى خۋاى تاك
 و تەنبا:

مەۋق لە ناخىيەۋە ھەز بە تەۋاۋىيى و، بە جوانىيى و، بە پاىيەبەرزىيى و،
 بە پاكىيى و چاكىيى دەكات، ئىنجا خۋاى بەرزو مەزن (سېحانە و تەعالى) لە
 لووتكەي ھەموو ئەۋانەدايە، خۋا لە لووتكەي تەۋاۋىيى (كىمال) و، لە لووتكەي
 جوانىيى (جىمال) و، لە لووتكەي شەكۋدارىيى و پاىيە بەرزىيى (جىلال)دايە، بۆيە ئەو
 خۆشەۋىستىيە و، ئەو سەرسامبوونە و، ئەو شەيدايىيە مەۋق بۆ خۋا ھەيەتى،
 بۆ ھىچ شەكۋ نىيەتى، ۋەك خۋاى پەرۋەردگار دەفەرمۇي:

﴿وَمِنَ النَّاسِ مَن يَخْذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنَدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ وَالَّذِينَ ءَامَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ ۚ﴾ البقرة (۱۶۵).

ۋاتە: لە خەلكى ھەيە ھاۋبەشان بۆ خۋا دادەنن، ۋەك خۆشەۋىستىيەك كە بۆ
 خۋا ھەيە، ئاۋا خۋشيان دەۋن، بەلام ئەۋانەى بىرۋادارن خۆشەۋىستىيان بۆ خۋا
 زىياترە، لە خۆشەۋىستىيى ئەۋان بۆ پەرستراۋەكانيان...

بەللى: ھىچ خۆشەۋىستىيەك، ھىچ سەرسامبوونىك، ھىچ ھۆگريەك، ھىچ
 شەيدايىيەك، لە دەروونى مەۋقدا، ناگاتە خۆشەۋىستىيى و شەيدايىيى و ھۆگريى
 و سەرسامبوونى بەرانبەر بە خۋا (سېحانە و تەعالى)، ئەگەر بەراستىيى خۋا
 بناسى.

ئەو چەند ئايەتەش ھەر ئامارە بەو دەکەن: ﴿وَهُوَ الَّذِي يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ أَهْوَتْ عَلَيْهِ لَهُ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾ (۲۷) الروم.

واتە: خوا ئەو زاتەيە، کە دروستکراوەکان وەدی دینی، دوايش دەیانگێرێتەو، گیرانەوەشیانی لەلا ئاسانتەرە، (واتە: دواي ئەوێ کە دروستیان دەکات و دواي دەیانفەوتینی، دووبارە پەیدایان دەکاتەو و پەیداکردنەو کەشیانی لەلا ئاسانتەرە)، سیفەتی ھەرە بەرزیش لە ئاسمانەکان و زەویدا ھەر ھی خوايە، (ھەموو سیفەتە بەرزەکان، ھەموو چاکیی و پاکیی و تەواوییەکان، تەنیا ھی خان، بە مانای تەواوی وشە)، خوا زالی کارزانە.

ھەروەھا خوا دەفەرموی: ﴿نُبْرِكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ﴾ الرحمن.

واتە: ناوی پەروەردگاری خاوەن شکۆ و خاوەن پێزگرتنت، بەرزو گەورەو پێزەرە.

پێغەمبەر (صلی اللہ علیہ وسلم) یش، لە فەرموودەیە کدا دەفەرموی: ﴿إِنَّ اللَّهَ جَمِيلٌ يُحِبُّ الْجَمَالَ﴾، أَخْرَجَهُ مُسْلِمٌ بِرَقْم: (۲۷۵)، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، خوا جوانەو جوانییشی خۆشدەوی.

ئەجا لەبەر ئەوێ کە ھەر کام لەو سییە: (کَمَال، جَمَال، جَلَال) بە مانای تەواوی وشە، تەنیا لە خوای پەروەردگاردا ھەن، بۆیە ئەو خۆشەویستی و پێزو سەرسام بوون و شەیداییە ی مرووف بوو خوا ھەییەتی، بەرانبەر بە ھیچ شتیکی دیکە، نایبێ، ئەگەر بەراستی خوا بناسی.

۳- چاکیی و چاکهکاری:

بۆ نمونه: هیچ کام له ئیمه (حاتم الطائي) مان نه بینیه و، له سه خاوه تیشی بههره مه ند نه بوین، بهلام له دووره وه خوشماندهوی.

ههروهها له کوردهواری خوشماندا باسی (حه مه ئاغای کۆیی) و، باسی (حه مه قدۆی موصل) دهکری، دهلین: پیاوی سه خیی و نانیده بوو و، خوشماندهوین، با نه شمان بینین و، لیشیان بههره مه ند نه بووین.

یان باسی نازایه تی (خالیدی کوری وهلید) و (عه لی کوری ئه بی طالب) خوا لیان رازی بی، دهکری و له بهر نازایه تییه که یان، خوشمان دهوین.

ههروهها مرؤف هه موو ئه و که سانه ی که چاکیه کیان تیدایه و، هه موو ئه و شتانه ی که چاکیی و جوانیه کیان تیدایه، به لای خۆیدا کیشی ده که ن، خوشی دهوین و پیاوان سه رسام ده بی، ئاشکراشه هه رچی چاکیه، ییگومان هه مووی له خوی پهروهرد گاردا ههیه.

بۆ وینه: ئه گه ر باسی که ره م و سه خاوه ت بکهین و، باسی چاکه کاری و خیرخوازی بکهین، خوا ده فره مو:

﴿وَمَا يَكُم مِّن نِّعْمَةٍ مِّنَ اللَّهِ تُمْرًا إِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فَإِلَيْهِ تَجْرُونَ﴾ النحل. ۵۳

هه رچی چاکه ههیه له ئیوه دا، هه رچی نیعمه ت ههیه، هه رچی خیر و خوشیی ههیه، هه مووی له خواوهیه، دوا ییش ئه گه ر زیان و ئازاریکتان پی گه یشت، هه ر په نا بۆ لای وی ده بن.

ههروهها له سووره تی (لقمان) ئایه تی (۲۰) دا، خوا (سبحانه و تعالی) ده فره مو:

﴿الَّذِينَ آمَنُوا أَنِ اللَّهُ سَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً وَمِنَ النَّاسِ مَن يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُّنِيرٍ﴾ ۲۰

واتە: ئايا سەرنج نادەن، نابىنن! كە خوا ھەرچى لە ئاسمانەكان و لە زەويدا ھەيە، بۆ ئۆھى دەستەمۆو رام کردوھ و، چاکەكانى خۆى بە روالەت و بە پەنھان، بەسەر ئۆھدا رشتوھ، .....

ئىنجا زاتىك سەرچاوى ھەموو چاکەكان و، ھەموو نىعمەت و ھەموو خىرو خۆشەيەكان بى، ديارە مروڤ ئەو زاتەى خۆشدەوى، ئەوھش ريشەى سىيەمى خوناسىيە لە خواپسكى مروڤدا.

۴- شەيدا بوونى مروڤ بۆ ھەرمەنەوھو بى نيازى و پلەو پايەو سەلامەتى:

مروڤ لە ناخەوھەزى لە جوار شتە:

أ/ مانەوھ، ھەرمان (الخلود).

ب/ بى نيازى (الغنى).

ج/ پايە بەرزى (العلو).

د/ سەلامەتى (السَّلامَة).

ھەر بۆيە ئىبلىس كاتىك دەيەوى ئادەم و ھەووا (سەلامى خوايان لى بى) فريو بدات، لەو داخوازىيە ريشەيەنەوھ بۆيان دەچى، دەزانى: ئادەم و ھەووا كە باب و دايكى مروڤقان، ھەزيان لە مانەوھە، ھەزيان لە ھەبوونى مولكى فراوانە، ھەزيان لە بەرزىيە، ھەزيان لە سەلامەتيە، بۆيە لەوئوھ بۆيان دەچى.

وہك لە سوورەتى (الأعراف) دا خوا دەفەرموى: ﴿فَوَسَّسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُورِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوْءَ تَيْهَمَا وَقَالَ مَا نَهَكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ﴾.

واته: شهیتان خوتخوتهی بۆ کردن، تاکو ئەو عەیب و عارەیی که لیان پەنھان بووه، به هۆی بەرو پۆشاکیانەوه، بۆیان دەرېخات و، پێیگوتن: پەرورد گارتان قەدەغەیی نەکردوون لەم درەختە، (که لیی بخۆن)، مەگەر لەبەر ئەوه که ببن، به دوو فریشتە، یاخود بۆ هەمیشە بمیننەوه.

هەر وهە خوای کارزان لە سوورەتی (طه) دا، فەرموویەتی: ﴿فَوَسَّسَ إِلَيْهِ الشَّيْطَانُ قَالَ يَدَأْدُمُ هَلْ أَدُلُّكَ عَلَى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَّا يَبْلَى ۚ﴾.

واته: ئیبلیس گوتی: ئەی ئادەم! درەختیکت پێشان بدهم، که ئەگەر لیی بخۆی، هەرماو ببی و، مۆلک و هەبوونیکت دەست بکهوێ، که هەرگیز لەبن نەیت.

بەلێ ئیبلیس لەو ڕێیەوه بۆ ئادەم و حەووا چوو و زەفریشی پێ بردن. ئنجا لە سۆنگەیی ئەوهوه که هیچ کام لەم داخوازیانە، به جگە لە خوا (سبحانه وتعالی)، جێبەجێ ناکرین، ئایا کێ دەتوانی ژيانیکی هەمیشەیی پێ بدات؟ کێ دەتوانی تۆ بێ نیاز بکات؟ کێ دەتوانی بەرزایی و سەلامەتی و بەختەوهیری یە کجارییت پێ بدات؟ تەنیا خوا (سبحانه وتعالی).

ناخر ئەگەر خوا نەبێ و ڕۆژی دوایی نەبێ، ئەم ژيانی گۆی زەوییه، هەر هیچ نیه، زوو دەرپێتەوه و کوتایی پێ دی، ئینسان دەبێتە بەردی بن گۆمی، هەموو ئەو خولیاو ئاواتانە، هەموو ئەو نیازو مەبەستانە که لە دلیدا هەن، هەرمانەوه (خلود) و، بێ نیازی و، بەرزایی و، خێرو خوشیی و سەلامەتی، هەموو ئەوانە لە گەڵ خۆی دەباتە بن گۆل، ئنجا وەك خوا دەفرموی:

﴿مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعِزَّةَ فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا﴾ فاطر.

واته: هەر کەسێ عیززەتی دەوێ، عیززەت واته: بەرزایی، سەرکەوتن، بالا دەستی، ئەوه عیززەت و بەرزایی و سەرکەوتن و بالا دەستی، هەمووی لەلای خوای بەرزەوهیه، (کهواته: لەوی داوا بکهن).

ئىنجا مەرۇفۇش بەۋ پالئەرەۋە، كە ھەزى لە مانەۋىيە، ھەزى لە بىننەزىيە، ھەزى لە بەرزىيە، ھەزى لە سەلامەتتىيە، ئەۋانەش تەنبا لە لای خوا (سېحانە وتعالى) ھەن و، تەنبا بە خوا دەستەبەر دەكرىن، بۆيە ئەۋەش ھاندەرىكى دىكەى ئيمان و خواناسىيى و خواپەرستىيەتى.

۲۰۰

۰- ھەزىكرەنى مەرۇف و ەۋد(لېۋونى بۆ ھەزىمانبەرىي و پەرستىنى خوا (سېحانە وتعالى):

ئەمىش يەكى دىكەيە لە رېشەكانى خواناسىيى لە مەرۇفدا، ئىنجا ئايا بەلگەمان چىيە لەسەر ئەۋە كە مەرۇف ەۋدالە بۆ ھەزىمانبەرىي بۆ خوا؟! بەلگەمان ئەۋەيە كە مەرۇف ھەرگىز نەيتۋانىۋە و ناتۋانى بەيى پەرستراۋ (مەبۇد) بۆ، ئىنجا ئەگەر پەرستراۋ راستەقىنەى پەرستىيى، كە خوايە، ئەۋە باشە، ئەگەرنا ئەۋ بۆشايىيەى بە شتىكى دىكە پەرگەدۆتەۋە، ەك پىشتەر ئامارەماندا بە كۆمەلگا مولحىدەكانى ەك: چىنى رابردوۋ و، يەكىتى سۆفەتى پىشۋو و، كۆرياي باكۋورى ئىستا، ھەرۋەھا لە ھەر شۋىنىكى دىكە، كە بىرۋەكى ئىلحد رەۋاجى ھەيە، چ لە ئاستى ھىزب و گروپ، چ پۆيىم و دەۋلەت، سەرنجى خەلگەكە بەدەن! شتىك ھەر دەپەرستەن لە جياتى خوا! ھەر نەيى ئارەزوۋ (ھوى) ى خۇيان دەپەرستەن، ەك خوا ھەرموۋىيەتى:

﴿أَفَرَأَيْتَ مَنِ اخْتَذَ إِلَهُهُ هَوْنَهُ...﴾ الجاثية: ۲۳.

ۋاتە: ئايا سەرنجى ئەۋ كەسەت نەداۋە كە ئارەزوۋى خۇى كەدۆتە پەرستراۋ! ئەگەرنا سەرۋەكەكانى دەپەرستەن، پۆيىمەكەكانى دەپەرستەن، ھەندىك بەھاي دىكە دەپەرستەن، شتىك ھەر دەپەرستەن.

ئەگەر ەك ھىندۋسەكانىش مانگاۋ مشك و مار، يان ەك بوۋدائىيەكان و خەلگەكەى دىكەى پۆژەھلاتى ئاسيا، مارى كوپراۋ، پەيكەرى بوۋداۋ، شتى

دیکەش نەپەرستەن، حەتمەن پەرستراویکی هاوچەرەخ دەپەرستەن، لە جیاتیی خوا (سبحانە و تعالی)، هەر بۆیەش خوا لەسەر زمانی بەندەکانی فەرموویەتی:

﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ۝۱ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ۝۲ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ۝۳ مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ ۝۴ إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ ۝۵﴾ الفاتحة.

پێشێ بە ناوی خوا دەست پێ دەکەن، ئنجا ستایشی خوا و، مەدح و سەنای خوا و، ڕاگەیاندنی پایە بەرزیی خوا، دوایی دەلێن: هەر تۆ دەپەرستین و پشت هەر بە تۆ دەبەستین.

هەر بۆیەش پانتایی باس و خواسی خوا (سبحانە و تعالی)، لە نیو کەلەپوورو فیکری و ڕووحیی و فەلسەفیی بەشەردا، لە هەموو دنیا و، لە سەرجهەم میژووی بەشەردا، فراوانترین پانتایی هەیە، ئەوەندە باس و خواسی خوا (سبحانە و تعالی)، کراوە، چ ئەوانە پەرستوویانە و دوستی بوون، چ ئەوانە نەیار بوون، هێندە باسی هیچ شتێکی دیکە نەکراوە، ئەمەش بەلگەیە لەسەر ئەوە کە خواناسیی، شتێکی ریشەدارە لە زگمەک و خواپسکی مەرفەدا.

پاڤیاندنی مەکتەبی ماموستا عەلی بابێر

archive.org/details/@alibapir

AliBapir

Google Play

App Store

QR Code 1

QR Code 2

www.alibapir.net

alibapir

عەلی بابێر

عەلی بابێر

کەتەبی

پاڤیاندنی مەکتەبی ماموستا عەلی بابێر

QR Code 3

QR Code 4

QR Code 5

پاڤیاندنی مەکتەبی ماموستا عەلی بابێر

برگەى پىنج: پەرچەكانى رېئى فېطرەت لە بواری خواناسیى دا:

وہك باسماں كړد: خواناسیى شتیكى ریشەدارو رۆچوویه لە ناخ و فېطرەت و خوارسكىی مروڤدا و، باسى پىنج لەو ریشەو بنجانەمان كړد كه لە دەروون و ناخى مروڤدا دانراون و، پاللى پيوه دەنن كه خوا بناسى و بیه‌رستى، بەلام ئایا ئەو فېطرەتى خواناسیى و خواپەرستییە، هیچ پەرچ و رېگەر و لەمپەرى نایەنە رى؟!؟

یەكێك بۆى هیه بېرسى: باشە مروڤ مادام ئاوا بۆ خوا تینوو و شەیدایە، چ شتیك واى لى دەكات كه نەیناسى و لى دوور بى و پشتى تى بكات؟

لە وەلامدا دەلین: دل و دەروونى مروڤ وەك ئاوینەیه، ئاوینە، ئەگەر سپی و ساف بى، كاتێك كه لە بەرانبەر خۆتدا رايدەگرى، خۆتى تیدا دەبینى، بەلام ئەگەر ئاوینەكه شكابى، یاخود تۆزو خۆلى لى نىشتبى، یان پەلەى چەوریى پيوه بى، بە تەكید ئەو كاتە وینەیهكى شكاو، یان وینەیهكى تلخ و گۆراو، پىشان دەدا، خوارسك و فېطرەتى مروڤیش بە هەمان شیوە، ئەگەر فېطرەتەكه ساغ بى، دیارە ئەو كاتە ئەو هەستە قوولەى خواناسیى و خواپەرستییى، زۆر جوان لەو فېطرەتە ساغ و سەلیمەدا دەردەكەوى.

بەلام ئەگەر فېطرەتەكه تىكچووبى، گۆردرابى، دەستكارى كرابى، ئەو كاتە ئەو هەستە و هەستەكانى دیکەش، مەرج نیه بەو شیوەیه بینه دى، ئەوانیش دەشیوینرین.

ئەو ھۆکارانەش كه دەبنە پەرچى رېئى زگماك (فطرة) لە بواری خواناسییدا، دەتوانین بلین: گرنگترینیان ئەم پىنجەن:

(۱) - شوینکه و تنی ناره زوو:

به دواى ناره زوو كه وتن و بوونه كۆيله و دىلى غه ریزه جهسته ییه كان، زۆر جار چه شمه ندازی مروّف لیّل دهكات و مروّف به لاریدا دهبات، وهك خواى زاناو شارهزا (سبحانه و تعالى) لهو بارهوه فهرموویه تی:

﴿أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَٰهَهُ هَوْنَهُ وَأَصْلَهُ اللَّهُ عَلَىٰ عِلْمٍ وَخَمَّ عَلَىٰ سَمْعِهِ، وَقَعَلَ عَلَىٰ بَصَرِهِ، عِشْوَةً فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللَّهِ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ﴾ (۲۳) وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ وَمَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ﴾ (۲۴) الجاثية.

(خوا (سبحانه و تعالى) ريك وهلامى ئه و پرسىاره مان ده داته وه، ده فهرموى):
 ئايا سه رنجى ئه و كه سه نادهى كه ناره زوى خوى كردۆته په رستراوى خوى و، دواى ئه وهى كه زانىارىشى هه بوو، خوا گومراى كرد، (چونكه كارى به زانىارىشه كهى نه كرد) و، مۆرى به سه ر دل و گوييه وه نا و، په رده شى به سه ر چاوى هه لكيشا، ئايا له دواى خوا، كى رينمايى دهكا، (كى ده توانى بيخاته سه ر راسته رى)، بوچى بير ناكه نه وه، دوايى (دواى ئه وهى كه گومرا بوون چى ده لين؟!) بى بروايه كان گوتيان: ژيان هه ر ئه م ژيانى دنيايه مانه، ده مرين و ده رين و، ته نيا روژگار ده مانفه وتينى.

(واته: نه خوا ئيمه ي دروستكرده، نه ئه و يش ئيمه ده مرينى و نه زيندوو شمان ده كاته وه).

خوا ده فهرموى: ﴿وَمَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ﴾ (۲۴) الجاثية.

هيچ زانىارىشه كيان له و باره وه نيه، به س گومان ده بن.

به لى هه ر گيز ئيلحاد ناتوانى خوى پشت ئه ستوور بكا په به لگيه كى زانستى، هه ميشه گومان و دوو دلييه و، دلّه راو كه و نادلنبايه و، نا به رچاو پروونيه.

پیغه مبه ریش (صلی الله علیه وسلم) له خواى په روهر د گاره وه ده گیریتته وه، که خوا فهرموویه تی: {خَلَقْتُ عِبَادِي حُنَفَاءَ كُلَّهُمْ، وَإِنَّهُمْ أَتَتْهُمْ الشَّيَاطِينُ فَاجْتَالَتْهُمْ عَنْ دِينِهِمْ}، (أَخْرَجَهُ مُسْلِمٌ بِرَقْم: (۷۳۸۶) عَنْ عِيَاذِ بْنِ حِمَارٍ الْمَجَاشِعِيِّ).

واته: بهنده کانی خوّم پاك و چاك دروست كړدوون، به لام شهیتانه كان هاتنه لایان و له خشته یان بردن و له تایینه که یان لایاندان.

هه روه ها له فهرمووده به کی دیکه دا هاتوه: {عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ عَنِ النَّبِيِّ (صلی الله علیه وسلم) قَالَ: «حُبُّكَ الشَّيْءَ يُعْمِي وَيُصِمُّ»}، (أَخْرَجَهُ أَحْمَدُ بِرَقْم: (۲۱۷۴۰)، وَأَبُو دَاوُدَ بِرَقْم: (۵۱۳۰)، وَابْنُ أَبِي شَيْبَةَ فِي "شُعَبِ الْإِيمَانِ" بِرَقْم: (۴۱۱)، وَحَسَنَةُ ابْنِ حَجَرٍ الْعَسْقَلَانِي وَالْحَافِظُ الْعِرَاقِي، وَضَعَفَهُ الْأَلْبَانِي، وَقَالَ شُعَيْبُ الْأَرْنَؤُوطُ: صَحِيحٌ مُوقُوفًا).

واته: خو شه ویستییت بو شتیك، کویرت ده کات و که پرت ده کات، یانی: نه و نامر ازانه ی که ده توانی شتیان پی دهرک بکه ی، لیت تیک ددها، له نه نجامی زال بوونی هه ست و سوژی هه له به سه رتدا.

۲- له کارخستن و به کار نه هیئانی عقل و گوئ و چاو به مبه سستی دوزینه وهی هه ق:

وهك خوا (سبحانه وتعالى) له سووره تی (الأعراف) دا ده فهرموی: ﴿وَلَقَدْ دَرَأْنَا لِحَظْمٍ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنَّةِ وَالْإِنسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ أُذُنٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَٰئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَٰئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ ﴿١٧٩﴾﴾.

واته: به دلیایی زوړیک له جند و مروځمان ناماده كړدوون بو دوزخ (بوچی خوا بو دوزخ خی ناماده ی كړدوون؟!) چونكه دلیان هه پیا یان تیناگه ن، و، چاویان هه ن، پیا یان نابین و، گوپیا ن هه ن، پیا یان نابیستن، نه وانه وهك ئاژهلن، به لكو گومر اترن له ئاژهل، نه وانه بی ناگان.

كەواتە: لە كارخستن و پەكخستنى عەقل و چاوو گوێ، وا لە مەرۆف دەكات، كە خوا نەناسى و لە رېئى خواناسىيى ھەتڵە ببى.

۲۰۵

۳- دڵنەخۆش كەوتن بە ھۆى شوبھەو شەھوھەتەو:

دَلَّ بِه ھۆى گومان و ئارەزووھە نەخۆش دەبى، وەك خوا فەرموويەتى: ﴿هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَبَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ ۝۷﴾ آل عمران.

واتە: خوا ئەو كەسەيە كتيبي دابەزاندۆتە سەر تو، لە نيو ئەو كتيبەدا ئايەتانىك ھەن (كە زۆربەى ھەرە زۆرى ئايەتەكانن) مانا رۆشنن و، ھەندىك ئايەتیشى تىدا ھەن، مانای ويكچوويان ھەن، (واتە: مانايەكەيان رپوون نيە، ياخود زياتر لە واتايەك ھەلدەگرن)، ئنجا ئەوانەى كە دليان لادانى تىدايە، بە دواى ئەو ئايەتانە دەكەون، كە مانای ويكچوويان ھەيە (زياتر لە واتايەك ھەلدەگرن، يان چەند واتايەكى ويكچوويان ھەن، لە جياتى ئەوھى كە ئايەتە مەحكەم و مانا رۆشنەكان بکەنە بناغە، بە دواى ئايەتە مانا ويكچووەكان دەكەون و، لە ئەنجامدا سەريان لى دەشيوى)، ئەو كارەش بە مەبەستى سەرليشيواندن و مانا گۆرین، دەكەن.

۴- ژەنگ ھەلپان و دَل مۆرکران بە ھۆى

لادان و تاوان و خەسلەتە پيسەكانەو:

دلى مەرۆف، وەك چۆن ئاوينەيەك كە تۆزو خۆلى لى دەنيشى، يان پەلەى دەكەويتە سەرى، يان كە دەشكى، ئەو وينەيەى كە پيشانى دەدا، بە شكايى و بە نارىكيى پيشانى دەدا، دَل و دەروونی مەرۆف و فيطرەت و ناخى مەرۆفیش ھەروايە.

لهو بارهوهش ثايه تي قورئانی به پیز زورن، بو وینه:

۱- خوا فهرموويه تي: ﴿وَبَلَّ يَوْمَئِذٍ لِّلْمُكَذِّبِينَ ۝۱۰﴾ الَّذِينَ يَكْذِبُونَ يَوْمَ الدِّينِ ۝۱۱﴾ وَمَا يَكْذِبُ بِهِ إِلَّا كُلُّ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ ۝۱۲﴾ إِذْ أُنْثِيَ عَلَيْهِ ءِيسُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ۝۱۳﴾ كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِم مَّا كَانُوا يَكْسِبُونَ ۝۱۴﴾ كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَّمْ حُجُّوا ۝۱۵﴾ ثُمَّ إِنَّهُمْ لَصَالُوا الْجَحِيمِ ۝۱۶﴾ الْمُطَفِّينَ.

۲۰۶

واته: سزای سهخت لهو رپوژدها بو کهسانیک که به درو دانهرن، نهوانه ی که رپوژری سزاو پاداشت به درو دادهنن، هیچ کهسبش نهو رپوژده به درو دانانی، جگه له دستدریژی کاریکی، (یان سنوورشکیکی) تاوانبار، نهوانه ی کاتیک ثايه ته کانی نیمه یان به سهردا بخوینرنهوه، دهلین: نهوه نه فسانه ی پیشینه، نهخیر، به لکو دلیان ژهنگی هیناوه، به هو ی نهو کردهوانهوه که نهجامیان داو، (به هو ی کردهوه خراپه کانیانهوه، دلیان که مرهوه ژهنگی گرتوه)، با وازیسن، نهوان لهو رپوژدها له پهرورد گاریان پهردهپوش دهکړن، دوا یی دهخړنه نیو کلپه ی دوزخهوه.

هه لېته پهروردگار پهردهپوش ناکړی و، خو یان دهخړنه پشت پهردهوه، چونکه له دنیا دا نهوانه نهو خوارسک و زگماکه پاکه ی خوا پی داو، به چلک و چهپه ری تاوان دایانپوشیوه و که مره ی گونا هانی له سهر نیشتهوه، وهک ناوینه که که نه گهر توژو خو لی له سهر بنیشی، دوا یی هیچ شتی ک پیشان نادا، نهوانه ش فیطره ت و زگماکی خو یان ناوا تیکداوه، بو یه له دوا رپوژیشدا له پهرورد گاریان پهرده پوش دهکړن، له دنیا دا به چاوی عه قل و دل خوا یان نه بینیه، بو یه له دوا رپوژیشدا له بینینی خوا، له دیداری خوا به چاوی سهر، بی بهش دهکړن.

۲- ههروه ها خوا (سبحانه و تعالی) لهو بارهوه فهرموويه تي: ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ۝۱۷﴾ المائدة.

واته: به دلنیا یی خوا کو مه لی بی پروایان ناخاته سهر راسته ری.

۳- له سوورپهتی (القصص) دا دهفهرموئ: ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ﴾ (۵۱)

واته: به دلنیایی خوا کومه لی سته مکاران ناخاته سهر راسته ری.

۴- له سوورپهتی (المنافقون) دا دهفهرموئ: ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ﴾ (۶)

واته: به دلنیایی خوا کومه لی لادهران، لاریبوان، ناخاته سهر راسته ری.

۵- له سوورپهتی (غافر) دا دهفهرموئ: ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ﴾ (۲۸)

واته: به دلنیایی خوا ههر که سی که زیده پرویی که ری به درودانه ری، نایخاته سهر راسته ری.

۶- له سوورپهتی (الزمر) دا دهفهرموئ: ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ كَذِبٌ﴾ (۳)

واته: به دلنیایی خوا ههر که سی که دروزن ری و، سپله و ناسپاس ری، نایخاته سهر راسته ری.

۷- له سوورپهتی (غافر) دا دهفهرموئ: ﴿الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ أَتَتْهُمْ كُفْرًا مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ وَعِنْدَ الَّذِينَ ءَامَنُوا كَذْلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى كُلِّ قَلْبٍ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٌ﴾ (۳۵)

واته: نه وانهی که مشت و مر ده کهن له بارهی نایه ته کانی خواوه، بی نه وهی به لگه یه کیان بو هاتبی، نه وه گه وره ترین گونا هه نه نجامی ده دن له لای خوا و، له لای نه وانهش که بر وادارن، ناوا به و شیویه خوا دلّی ههر که سیکی خو به زلگری مل به خه لک که چکه رو سته مکار، موړ ده کات و، بی بهشی ده کات له هی دایه تی خوی.

دیاره وشە (هەدایە) لەو ئایەتە و هاو وینەکانیاندا: ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ﴾ (المائدة).

﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ﴾ (المائدة).

﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ﴾ (المنافقون).

یانى: نایانخاتە سەر راستە ڕی، نەك ڕییان پێشان نادات، چونکە خوا ئەگەر ڕی ڕاست، پێشانی مەرفەکان نەدا، ئەو سەتەمە:

﴿وَمَا رَبُّكَ بِظَلَمٍ لِلْعَبِيدِ﴾ (فصلت).

نا، خوا ڕی پێشاندان، بەلام نایانخاتە سەر راستە ڕی، واتە: ئەوان کە ئەو هیدایەت و ڕیپێشاندانەى خوا قبوڵ ناکەن و، بە دەم هیدایەتى خواوە ناچن، دواى بەپێى سیستمیک کە خوا دایناوە، خۆیان بێ بەش دەکەن، لەوێ کە بگەنە ئامانج و مەنزڵ و، بکەونە سەر راستە شەقام، وەك خوا دەفەرموێ:

﴿وَأَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمَىٰ عَلَى الْهُدَىٰ ..﴾ (فصلت).

واتە: گەلى ئەموودمان ڕینمایى کردبوو، (واتە: ڕیمان پێشان داوون)، بەلام کوێریان بەسەر ڕینماییدا هەلبژارد، بۆیە سەرەنجام لەو کە خوا بیانگەیهێتە مراد و مەنزڵ و، راستە ڕییان بکات، خۆیان بێ بەش کرد.

•- هەق نەویستن و ڕق لێ بوونەوێ خواو

پێغەمبەرەکەى و شەریعەتەکەى:

ئەمیش ھۆکاریکی زۆر گەورە، لە ڕی خۆناسی دا و، کەسانیک شەیتان وا کلاوى لەسەر ناو، وا لە خستەى بردوون، کە لە دەروونیانەو ڕقیان لە خواوە و، ڕقیان لە پێغەمبەرەکەى (صلی اللہ علیہ وسلم) و ڕقیان لە شەریعەت و بەرنامەکەى.

من لەو جۆرە كەسانەم بىنيو، كەسى وام بىنيو گوتوويه تى: من رقم له خاويه، رەخنەم لىي هەيه! گوتوومه: رەخنەى چىت لىي هەيه؟! گوتوويه تى: ئاخىر منى بۆچى دروست كرده؟ نەدەبوو دروستى كردبام.

ئىجا هەيه دەلى: من رقم له موخەممەدە (صلی اللہ علیہ وسلم)، دەزانم كە پىغەمبەرى خاويه، بەلام رقم لىيە تى.

هەر وەها كەسى وا هەيه دەلى: رقم له ئىسلام و له شەرىعەتە، چونكە ئەو شەرىعەتە كۆمەلەك ياساى تىدان، كە پىيان دەگوتى: قەدەغەكان (المحرّمات)، ئەو قەدەغانە رىگا دەگرن لەوەى ئەو ئارەزووەكانى خۆى بە شىوێ ناشرەعىي تىر بكات، بۆيە رقمى لەو شەرىعەتەيە كە رپى تىر كردنى غەرىزەو ئارەزووە ناشرەعىيەكانى لىي دەگى.

قالونچە، كە تەرس و رپخ و شياكە خر دەكاتەو، دەيكاتە تۆپ و پىش خۆى دەدا، دەلىن: قالونچە ئەگەر بۆنى گولە باغ و عەترى بۆ بى، گىژ دەبى، بەلام حەز بە بۆنى تەرس و رپخ دەكات، هەندى كەس وا مېزاجى پرووحىي تىكچووە، كە حەز بە كوفر دەكات، حەز بە گوناھو تاوان دەكات، حەز بە دوور لە خوايى دەكات.

كەواتە: ئەوەش يەككە لە پەرچەكان، بۆيە خوا لە سوورەتى (النمل)دا ئاماژەى پى دەكات، دەفەرموى:

﴿وَجَاهِدُوا بِهَا وَأَسْتَقِنْتَهَا أَنْفُسَهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ﴾ (۱۴)

(خوا باسى فیرەون و دارو دەستەكەى دەكات، دەفەرموى: ئەو نیشانەو بەلگەنەى كە مووسا (عليه السلام) هینا بوونى، نكوولیان لىكرد، ((جحد) بریتىيە لەوەى كە تۆ شتىك بزانی هەقە، بەلام دانى پىدانەنئى)، دانیان پىدا نەهینا، هەرچەندە لە دەروونیشیاندا دلیا بوون كە راستن، ﴿ظُلْمًا وَعُلُوًّا﴾ (۱۴)، چاویان لە سەتم و زۆر و خۆ بەرزكردنەو بوو.

مووسا (عليه السلام) دىگوت: گەلى (بەنى ئىسرائىل) ىش وەك ئىوہ مروۋقن، بەشەرن، مەيانچەوسىننەوہ، بەلام ئەوان حەزىيان لەوہ بوو زولمىيان لى بکەن، حەزىيان لەوہ بوو خۇيان بەسەردا فەرز بکەن، حەزىيان لەوہ بوو سۆغەرەو يىگارىيان پى بکەن، حەزىيان لى بوو بيانکەنە کۆيلە، وەك فىرەون دەلى:

﴿فَقَالُوا أَتُؤْمِنُ لِبَشَرَيْنِ مِثْلِكَ وَقَوْمُهُمَا لَنَا عَدُوٌّ﴾ (۴۷) المؤمنون.

واتە: ئايا پروا بە دوو كەسان يىنن، كە وەك ئىمەن و، گەلەكەشيان كۆيلەى ئىمەيە، يانى: ملکہچى ئىمەن و زەلىل و داماون لەبەر دەستى ئىمەدا، چۆن پروايان پى دىنن!

فىرەون و دارو دەستەكەى حەزىيان لەوہ بوو (بەنو ئىسرائىل) بە كۆيلەيى بىننەوہ سۆغەرەو يىگارىيان پى بکەن، بۆيە رەتيان كردهو كە پروا بە نىشانەكان و بەلگەكانى مووسا (عليه السلام) يىنن، ھەرچەندە لە دەروونىشاندا دلىا بوون ئەو نىشانانە كە مووسا (عليه السلام) پىشانيان دەدا، بەلگەو موعجىزەن، بەلام بەرژوہەندىيان لەوہدا بوو، كە بەدواى مووسا (عليه السلام) نەكەون، تاكو بەرژوہەندىيە ناشەرعىيەكانيان لى تىكنەچن.

ھەرۋەھا خوا لەو بارەوہ فەرموويەتى: ﴿بَلَىٰ قَدْ جَاءَكَ ءَايَتِي فَكَذَّبْتَ بِهَا وَاسْتَغْبَرْتَ مِنْ الْكَافِرِينَ﴾ (۵۹) الزمر.

خوا (سبحانە وتعالى) لەگەل كەسەك كە لە قىامەتدا دەيدويىنى و، خۆزگە دەخوازى كاتىك ئايەتەكانى خاى بۆ دەھاتن، خوا ھىدايەتى دابايە، دەفەرموى: با، نىشانەكانى منت بۆ ھاتن، بەلام بە درۆت دانان و، خۆشت بە زلگرت و سەرەنجام لە يىپروايان بووى.

واتە: پەكت نەكەوتبوو لەسەر ئەوہ كە نىشانەكانى منت بۆ يىن و، ھىدايەتى منت بۆ يىت، بۆت ھات، بەلام تۆ خۆ بەزلگەر بووى و بەرژوہەندىيت لەوہدا بوو، كە ملکہچ نەكەى بۆ ھىدايەت و شەرىعەتى خوا، چونكە ئەو راوہ ناشەرعىيەى كە بەھوى لادان لە شەرىعەتەوہ بۆت دەكرا، شەرىعەت دەستى دەگرتى!

ئىستاش زۆر لى ھوكمرانە زۆردارەكانى ئەم رۇڭگارەش، لى ھەرىمى كوردستان، لى عىراق، لى ھەموو دىيادا، ئەوھى وايان لى دەكات دژى ئىسلام و تەوژمى ئىسلامىي و شەرىعەتى ئىسلامىي بن، ھەر ئەوھىيە كە ئەگەر ئىسلام ھوكمران و بى و دەسلەتنى ھەبى، رى نادات ئەو خۇى و خزم و حىزبەكەى بىكاتە مىلياردىر، خزم و حىزب پىر بىكات و، خەلك و جەماوهرىش قىر بىكات، شەرىعەت پى دىللى: (مِنْ أَيْنَ لَكَ هَذَا؟)، ئەوھت لى كوى بوو؟ ئايا مىراتى بابتە بو ت جىماوھ؟ يان مولك و مالى خەلكە، دەستت بەسەردا گرتوھ؟! وەرە بىھىنەوھ بۇ خەزىنەى دەولەوت، وەرە نابى تۆش لى خەلكى دىكە زىيەرت ھەبى، تۆش ھەر بە ئەندازەى خەلك بەشت بە خىرو نىعمەتەكانى خواوھ ھەبە! ئىجا باباى وا چۆن ملكەچ دەكات بۇ ئەو شەرىعەتە؟!

كەواتە: دەبى لىرەوھ بگەرپىن بۇ شىكردنەوھو ھوكار دۆينەوھ (تەھلىل) ھەلۆىستى ئەوانە كە نەيارو دژى شەرىعەتى خواى پەرەردگارن.

ئە نۆرە كۆمەلەنەبەكان ئەكەللىش
بىز ھەممىمىز بىر مەھەل ئالەمىيەتتە

ئالەمىيەتتە بىز ھەممىمىز بىر مەھەل ئالەمىيەتتە

archive.org/details/@alibapir

AliBapir

www.alibapir.net

English

ئالەمىيەتتە بىز ھەممىمىز بىر مەھەل ئالەمىيەتتە

ئالەمىيەتتە بىز ھەممىمىز بىر مەھەل ئالەمىيەتتە

برگەى شەش: چۈنەيتى مەشت و مالكرانى دل و دەروونى مرؤف و، لاچوونى ژەنگ و ژارەكەى:

۲۱۲

وہك چۆن مرؤف دەگونجى زگماك و خوارپسكەكەى، ناخ و دەروونەكەى،
چلگ و چەپەرى گوناھو تاوانان دايپوشى، وہك دەفەرمى:

﴿ فَالْهَمَّهَا فُجُورُهَا وَتَقَوَّيْهَا ۝۸ قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّيْهَا ۝۹ وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّيْهَا ۝۱۰ ﴾
الشمس.

واتە: (خوا) گوناح كردن و پارىزكردنى فېرى مرؤف كردو، (واى لى
كردو، بتوانى گوناھىش بكاو پارىزىش بكات)، ئنجا بە دلنپايى كەسك دەروونى
خوى پاك كرديتتەو، چاكى كردي، سەرفرازە و، ھەر كەسك خوارپسك و ناخ
و دەروونى خوى شارديتتەو، لە بن چلگ و چەپەرى گوناھو تاواناندا، ئەو
بەدبەختە و مالپورانە.

يانى: وہك چۆن مرؤف دەتوانى فېطرەتى خوى تىكبدا و خراپى بكات و،
بيخاتە ژىر چلگ و چەپەرى گوناھەو، دەشتوانى پاكى رابگرى.

ئنجا ئايا دواى ئەو كە مرؤف فېطرەتەكەى تىكدەچى، چۆن دەتوانى
خوى مەشت و مال بكاتتەو، جارىكى ديكە دل و دەروونى خوى پاك بكاتتەو؟
لە وەلامدا دەليين: سى ھۆكارى سەرەككى ھەن بۆ مەشت و مالكردى دل
و دەروون:

يەكەمىن ھۆكار: كە لەو بارەو، خوا ئامارەى پىداو، ئەو يەكە لە كاتى
بەلاو گرفتارى و لى قەومان و لە تەنگانەدا، ھەموو مرؤفك مسولمان و
نامسولمان، بۆ لاي خوا دەگەرپتتەو، خوا (سبحانە وتعالى) لە چەندان شوين
لە قورئاندا، ئەو ھى ئامارە پىداو، ئەمەش بەلگەيەكى زۆر پتەو لەسەر ئەو
كە خواناسى، شتىكى رۆچوويە لە خوارپسك و زگماكى مرؤفدا، بۆ ويئە:

۱- ده فەرموی: ﴿وَإِذَا غَشِيَهُمْ مَوْجٌ كَالظُّلَلِ دَعَوْا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ فَمِنْهُمْ مُقْنَصِدٌ وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ كَفُورٍ ﴿٣٢﴾﴾ لقمان.

واته: کاتیک که شه پۆلێک (وهك سیبه رێک) دهووری دان، دایپۆشین (له نیو کهشتیی و به له مدا)، زۆر به ساغیی و دڵسۆزان، زۆر خۆ یه کلا که رهوانه، له خوا ده پارێنه وه و ملکه چیی خۆیانی بۆ یه کلا ده که نه وه، که ده ربازیان بکات، ئنجا کاتیک که ده ربازی کردن، هه یانه دووباره تووشی ستهم و خراپه ده ییته وه.

۲- ههروهها له سوورپهتی (الأنعام) دا ده فەرموی: ﴿قُلْ مَنْ يُنَجِّيكُمْ مِنْ ظُلُمَاتٍ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ تَدْعُونَهُ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً لَّيْنٍ أَنْجَحْنَا مِنْ هَذِهِ لَتَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿٦٣﴾﴾ قُلْ اللَّهُ يُنَجِّيكُمْ مِنْهَا وَمِنْ كُلِّ كَرْبٍ ثُمَّ أَنْتُمْ مُشْرِكُونَ ﴿٦٤﴾﴾ الأنعام.

واته: (خوا به پیغه مبههه (صلی الله علیه وسلم) ده فەرموی: بلی: (له هاوبهش بۆ خوادانه رهکان بپرسه) کێ له تاریکییهکانی وشکانیی و ده ریا ده ربازتان ده کات، (واته: لهو به لاو گرفتارییهکانی که وهك تاریکیی شه وه زهنگ وان، به سه رتان دین)، کاتیک لێی ده پارێنه وه به لا لانه وهو کپرو زانه وهو به په نهانیی ده لێن: ته گهر خوا له م ته نگانه یه ده ربازمان بکات، له شوکرانه بژیران و سوپاسگوزاران ده بین؟ بلی: ههر خوا لهو تاریکییهکانی به لاو گرفتارییهکانی ده ریاو وشکانیی ده ربازتان ده کات و، له هه موو خه میکی دیکه ش، که چی دوا ی شه وهش ئیوه هاوبهش بۆ خوا داده نین.

۳- ههروهها خوا ی ده روو که ره وه له سوورپهتی (یونس) یشدا، ده فەرموی: ﴿هُوَ الَّذِي يُسِرُّكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ حَتَّىٰ إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلِكِ وَجَرَيْنَ بِهِم بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُوا بِهَا جَاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَجَاءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُوا أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ لَّيْنٍ أَنْجَيْتَنَا مِنْ هَذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿٢٢﴾﴾ فَلَمَّا أَجَسُّهُمْ إِذَا هُمْ يَبْعُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ يَأْتِيهَا النَّاسُ إِنَّمَا بِغَيْكُم عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ مَتَعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ فَنُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٣﴾﴾ يونس.

واتە: خوا ئەو كەسەيە، كە ئىوھ لە وشكانىي و دەريادا دەروىنى، (واتە: ھۆكارەكانى ھاتوچۆي دەرياو وشكانىي بۆ رەخساندوون)، ھەتا كاتىك كە دەچنە نىو كەشتىيانەو، كەشتىيەكان بە بايەكى ھىمىن ئىوھ دەروىن و، ئىوھش دىلخۆش دەبن، كت و پر بايەكى بەھىز، گەردەلووليك دىت و، لە ھەموو لايەكەوھ شەپۆل دەورىان دەدا و، گومانىيان وا دەبى كە تازە تىچوون، ئابلوقە دران، لەو كاتەدا زۆر بە ساغ كردنەوھى ملەكەچىيانەو بۆ خوا، لە خوا دەپارپنەوھ: ئەگەر لەمە دەربازمان بكەي، لە سوپاسگوزاران دەبين، كەچى كاتىك دەربازيان دەكات، جاريكى ديكە لەسەر زەوى دەست دەكەنەوھ بە دەستدريژىي و سنوورشكىنىي.

كەواتە: مەرۆف لە كاتى تەنگانەو نارەحەتتەيەكاندا، ئەو فەيظرەت و خوارسكە كە خەواندوويەتى، ياخود بى ھۆشى كردوھ، يان وەبن چلەكى گوناھانى خستوھ، ئەو فەيظرەتە بىدار دەبىتەوھو سەر دەردىنى، ئىنجا ھى وا ھەيە دواي ئەوھى لە تەنگاناندا فەيظرەت و خوارسك و ناخى بىدار بۆتەوھ، جاريكى ديكە خۆي ناخەوينىتەوھ و، ھەيشە: وەك خوا ئامازەي پىداوھ، جاريكى ديكە، دەگەرپتەوھ سەر بىپروايى و خراپەكارىي خۆي.

۴- ھەروھە ئايەتى (۵۷)ى سوورەتى (يونس)يش ئامازە بەوھ دەكات، كە دەفەرموى: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ﴾.

واتە: ئەي خەلکينە! بە دلىيى لە پەروردگارەتەوھ ئامۆزگارىي و شىفا، (واتە: چارەسەرى ئەوھى لە سىنەكانتان دايە)، بۆتان ھات، ھەروھە رپنمايى و، بەزەيى بۆ پرواداران.

كەواتە: يەكەمىن ھۆكار بۆ مشت و مال کرانى دل و دەرونى مەرۆف و، لاچوونى ژەنگ و ژارەكەي، ئەوھەيە كە ئەو كاتانەي مەرۆف تىياندا بەلادار دەبى، ئەو نارەحەتتىي و گرفتارىيانەي وەك ھەل و دەرفەتەيە بقرزىتەوھ: تووشى نەخۆشىي دەبى، تووشى گرتن دى، تووشى نارەحەتتىي دى، تووشى ئازارىك دى و، فەيظرەتى بىدار دەبىتەوھ، ئەوھ وەك ھەل و دەرفەتەي بقرزىتەوھ.

دووهمین هۆکار: ئەوهیه که کار لەسەر خۆی بکا، نە فسی خۆی تەزکیە بکات، دەبی ئینسان لە گەڵ خۆیدا کار بکات و، کار لەسەر دڵ و دەروونی خۆی بکات: سیفەتە خراپەکانی لێ بژار بکات و، بە سیفەتە چاکەکان بپرازینیتەوه، خۆی کارزان فەرموویتە:

﴿قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى ۖ وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى ۝۱۵﴾ (الأعلى).

واتە: بە دنیایی ئەو کەسە سەرفرازە، کە خۆی پاک و چاک دەکات و، ناوی پەرەردگاری یاد دەکات و، نوێژ دەکات.

سێهەمین هۆکار: ئەوهیه کە ئینسان گۆی بگری بۆ ئامۆژگاریی خوا ئەو قورئانەیی کە خوا ناردوویتی، وەك ئامۆژگاریی و، وەك شیفاو چارەسەر بۆ ئەوهی لە دەروونیدا هەیه و، وەك پێنمایی و، پەرحمەت، لێی بەهەرمەند بێ.

با لەوبارەوه ئاماژە بە دوو فەرموودەی پێغەمبەری خوا موحمەد (صلی اللہ علیہ وسلم) بکەین:

۱- پێغەمبەریش (صلی اللہ علیہ وسلم) ئاماژە بەوه دەکات کە ئینسان کاتیگ گوناھی کرد، دەبی بگەریتەوه بۆ لای خوا و لێی پەشیمان بیتەوه، نەك لەسەری بەردەوام بێ، وەك دەفەرموی: ﴿إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا أَذْنَبَ كَانَتْ نُكْتَةٌ سَوْدَاءٌ فِي قَلْبِهِ، فَإِنْ تَابَ مِنْهَا وَتَزَعَّ وَاسْتَغْفَرَ، صَقِلَ قَلْبُهُ، فَإِنْ زَادَ زَادَتْ، فَذَلِكَ الرَّأْيُ الَّذِي ذَكَرَهُ اللَّهُ فِي كِتَابِهِ: ﴿كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ۝۱۴﴾ (المطففين)، (أَخْرَجَهُ ابْنُ مَاجَهَ بَرَقَم: (۶۲۴۴)، قال الشيخ الألباني: حسن).

واتە: بەندە (مرووف) کە گوناھیکی کرد، خالیکی پەش لەسەر دلی پەیدا دەبی، ئەگەر لێی گەراپەوه و وازی لێ هیئا و داوای لیبوردنی کرد، دڵ و دەروونی سپی دەبیتەوه، (وەك پیشی)، بەلام ئەگەر گوناھەکانی زیاد کردن، خالە پەشەکانیش زیاد دەکەن، ئەوێش ئەو کەمەرە بەستەنەیه کە خۆی بەرز لە کتێبەکە دا باسی فەرموه:

﴿كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ۝۱۴﴾ (المطففين).

واته: به لکو شهوی که ودهستی دینن (له گوناھو تاوانه کان)، ژهنگی لهسه ر دلیان پهیدا کردوه، (دلیان که مره ی گوناھو تاوانی لهسه ر نیشتهوه).

۲- ههروهه پيغه مبهري خوا (صلى الله عليه وسلم) هه ر لهو بارهوه، که دهبي ئينسان ئاگاداري دل و دهروونی خو ی بي و، پاکی رابگری، دهفه رموی: ﴿إِنَّ هَذِهِ الْقُلُوبَ تَصَدُّ كَمَا يَصْدُ الْحَدِيدُ، إِذَا أَصَابَهُ الْمَاءُ، قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! وَمَا جِلَاؤُهَا؟ قَالَ: كَثْرَةُ ذِكْرِ الْمَوْتِ وَتِلَاوَةِ الْقُرْآنِ﴾، (أَخْرَجَهُ الْبَيْهَقِيُّ فِي "الشَّعْب" برقم: ۲۰۱۴)، وَصَعَفَهُ الْأَلْبَانِي)، واته: ئەم دلانه ژهنگ دینن، وه چو ن ئاسن ژهنگ دهگری، کاتیک که ئاوی پی دهکوی، گو تیان: ئه ی پیغه مبهري خوا! به چی سپی ده بیته وه، ژهنگه که ی لا دهچی؟ فه رموی: به زور یادی مردن کردن و، خویندنه وه ی قورئان (یان گوی لی گرتنی).

به پی ئه و فه رمایشته نه ی پیغه مبه ر (صلى الله عليه وسلم): به هو ی گوناھو تاوان و، خوتخوته ی شهیتانه وه، ئينسان دل و دهروونی چلکن و پیس و پو خه ل دهبی و، هه لبه ته دل و دهروونی پیس و پو خه ل و چلکنیش، ناتوانی له خوی پاک و تاک نیزیک بی!

که واته: مشت و مال کردنی دل و دهروونی مرو ف و لاجوونی ژهنگ و ژاره که ی به وه دهبی، که ئينسان به هره وه ربگری لهو به لایانه ی که به سه ری دین و، به هره وه ربگری له قورئان و، به هره وه ربگری له تهویه کردن و گه رانه وه و، به هره وه ربگری له یادی مردن، پاشان ئاگای له خو بی و هه ر کاتیک زانی که شهیتان دنه ی ددها بو خراپه، یادی خوا بکات، وه که له سووره تی (الأعراف) دا خوا دهفه رموی:

﴿إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَافٌ مِّنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُم مُّبْصِرُونَ﴾

واته: ئەوانه ی پارێز دهکن، هه ر کاتیک ههستی شهیتانیان گه یشتی، خویان وه بیر دیتنه وه، به کسه ر به رچاویان رو شن ده بیته وه، (په ی به پیلان و فیله که ی شهیتان دهبن و، له زه ره رو زیانی سه لامهت دهبن).

برگهی دهوت و کویتایی: چهند قسه به کی نه سته قی هندی له زانیان
له بارمی شایه دیی دانی خواړسك (فطره) موه. له سهر بوونی خوا:

(۱) - (أحمد بن عطاء الله الأسكندري): گوتویه تی:

أ/ (كَيْفَ يُشْرِقُ قَلْبُ صُورِ الْأَكْوَانِ مُنْطَبِعَةً فِي مِرَاتِهِ، أَمْ كَيْفَ يَرَحُلُ إِلَى اللَّهِ وَهُوَ مُكْبَلٌ
بِشَهَوَاتِهِ، أَمْ كَيْفَ يَطْمَعُ أَنْ يَدْخُلَ حَضْرَةَ اللَّهِ، وَهُوَ لَمْ يَتَطَهَّرْ مِنْ جَنَابَةِ غَفَلَاتِهِ، أَمْ
كَيْفَ يَرْجُوا أَنْ يَفْهَمَ دَقَائِقَ الْأَسْرَارِ، وَهُوَ لَمْ يَتُبْ مِنْ هَفَوَاتِهِ) (۱).

واته: دلیک چوڼ روښن دهیته وه، که وینهی دروستکراوه کان هه میسه له
ثاوبته کهیدا هه بی! (واته: دلی هه میسه په یوه ست بی، به دنیاوه و دیل و
کوئلهی دروستکراوه کان بی)، یان چوڼ دهوانی به ره خوا پروا، له کاتیکدا
که به ناره زووه کانی که له بچه کراوه! یان چوڼ دهوانی بچیته خرمهت خوا، له
کاتیکدا، که له لهش پیسی بی ناگاییه کان خوئی پاک نه کردوته وه! یان چوڼ
دهوانی له ورده کارییه کانی نهینییه کان تی بگات، که جاری له ورده گوناوه کان
نه گه راوته وه! (نهک له گوناوه درشته کان، ده بی له گوناوه ورده کانیش
بگه پریتته وه، ئنجا له ورده نهینییه کان تی ده گات).

ب/ (إِلَهِي! كَيْفَ يُسْتَدَلُّ عَلَيْكَ بِمَا هُوَ فِي وَجُودِهِ مُفْتَقِرٌ إِلَيْكَ! أَيْكُونُ لِعَيْرِكَ مِنَ الظُّهُورِ
مَا لَيْسَ، لَكَ حَتَّى يَكُونَ هُوَ الْمُظْهَرُّ لَكَ؟ مَتَى غِبْتُ، حَتَّى تَحْتَاجَ إِلَى دَلِيلٍ عَلَيْكَ!
وَمَتَى بَعُدْتُ، حَتَّى تَكُونَ الْأَثَارُ هِيَ الَّتِي تُوصِلُ إِلَيْكَ؟ عَمِيتَ عَيْنٌ لَا تَرَكَ عَلَيْهَا رَقِيبًا،
وَحَسِرْتَ صَفْقَةَ عَبْدٍ، لَمْ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ حُبِّكَ نَصِيبًا) (۲).

واته: ئه ی خوايه! چوڼ به لگه له سهر بوونی تو دهیتریتته وه به شتیك، که
بو بوونی پیوستی به تو یه، (نکوولی له وه دهکات که ئیمه گه ردوون بکهینه

(۱) (إيقاظ الهمم في شرح الحكم، ج ۲، ص ۴۷۱).

(۲) (إيقاظ الهمم في شرح الحكم، ج ۴۷۱ - ۵۴۷).

بەلگە لەسەر بوونی خوا، ئەم گەردوونە پێیوستیی بە خوايە، ئىنجا چۆن ئەوێ
 كە پێیوستیی بە خوايە، دەكرێتە بەلگە لەسەر بوونی خوا؟)، ئایا دەبێ جگە
 لە تۆ هێندە ئاشكرا بێ، كە تۆ هێندە ئاشكرا نەبێ، تا ئەو تۆ ئاشكرا بكات!
 تۆ كەى پەنھان بووی، تاكو پەكت لەسەر رێنمايىيەك كەوتبێ، بۆ لای تۆ
 رێنمايىمان بكات! يان تۆ كەنگى دوور بووی، تاكو شوێنەوارەكان ئێمە بگەيەننە
 لای تۆ؟ ئەو چاوە كوێر بێ، كە ھەميشە تۆ بەسەر خۆيەو چاودێر نابینى
 و، ئەو مەرقۇفە ھەر لە زيان و زەرەردا بێ، كە پشك و بەشى لە خۆشەويستیی
 تۆدا نى.

(۲) - (مەولەويى تاوگۆزى)يش، شاعیر و عاریف و خواناس، ئەم چوارىنەيەم لى
 ھیناوەتەو، يان ئەو ھەشت دێرە شیعەرە، دەلى^(۱):

مَمَّنْ بِهِ لِمَنْ عَلَيْهِ يَسْتَدِلْ	مَسَافَةٌ لَا تَسْتَظِلْ لَا تُسْتَزَلْ
عَلَيْكَ بِالْحَرَكَةِ السَّرِيعَةِ	مِنْ ذِي لَذِي الْمُرْتَبَةِ الرَّفِيعَةِ
وَاخْتَرْ مِنَ الصَّفَيْنِ أَيَّ صَفٍّ	شِئْتَ فَفِيهِ فَكَّرًا أَوْ صَفٍّ
فَاخْظُ تَفْهَمُ ثُمَّ انْظُرْ صَدَقْ	عَلِمَا فَعَيْنًا ثُمَّ حَقًّا حَقَّقْ

واتە: لە كەسێك كە خوا دەكاتە بەلگە لەسەر بوونی گەردوون، (ممن به)،
 واتە: ئەو كەسەى كە خوا بە بەلگە دینیتەو، لەسەر ئەوێ كە ئەم گەردوونە
 ھەيە، ھەتا دەگاتە كەسێك كە گەردوون دەكاتە بەلگە لەسەر بوونی خوا
 (سبحانە وتعالى)، ماوھىەكى زۆر ھەيە، بۆيە رامەوہستەو مەچۆ سىبەران و
 با نەخلىسكىئىرى.

زۆر بە خىرايى برۆ، لەم پلەيەو (كە تۆ گەردوون بكەيە بەلگە، لەسەر
 بوونی خوا)، بۆ ئەو پایە بەرزە (كە خوا بكەيە بەلگە لەسەر ئەوێ كە گەردوون
 ھەيە).

(۱) الوسيلة في شرح الفضيلة، ص ۷۲، نووسینی مامۇستا مەلا (عەبدولكەرىمى مودەپرەس)،
 چاپى يەكەم، سالى: ۱۹۷۳ز.

(ئەم قسەيەى مەولەويى: ھەندىك لہ زانايانى رۆژئاوايى و، ھەندىك لہ فەيلەسووفەكانيش، كەردوويانە و گوتوويانە: ئەسلەن ئيمە بەلگەمان لەسەر ئەو، كە ئەم گەردوونە، ھەيە و، ئەم دەرووبەر و دروستكراوانە ھەن، ئەوھيە كە خوا ھەيە، چونكە خوا دەفەرموى: من دروستم كەردوون، ئەگەرنا متمانەمان بە بوونيان نەدەبوو).

دوايى مەولەويى دەلى:

(وَاخْتَرْتُمَنِ الصَّافِينَ أَيْ صَفٌّ شَتَّتَ فِيهِ فَكَّرًا أَوْ صَفٌّ).

واتە: لہ دوو ریزەکان، یان لہ دوو کۆمەلەکان، ھەر کامیان ھەلدەبژیری، ھەلبژیرە، ھەر کامیکیان دەوى، ھەلبژیرە:

۱- یان بىر بکەو و بە بىرکەردنەوى خۆت و، بە تێوہ رامانت لہ بوونەوہ، لہ گەردوون، خوا بناسە.

۲- یاخود دەروونی خۆت پاکبکەو و، ئاوينەى دلت پاک بکەو، بو ئەوہى خواى پەرەوہردگارى تیدا تەجاللا بکات و بدرەوشیتەوہ.

(فَاَحْفَظْ تَقَهُمْ ثُمَّ انْظُرْ صَدَقَ عِلْمًا فَعَيْنًا ثُمَّ حَقًّا حَقَّقُ).

واتە: بەلگەکان لەبەر بکەو تێیان بگە، پاشان سەرنج بدەو بە راست بزانه، پيشى (علم اليقين) ت دەست دەکەوى، دوايى (عين اليقين)، دوايش دەگەيە (حق اليقين).

چونکە زانايان دەلین: زانين سى پلەى ھەن:

(۱- علم اليقين. ۲- عين اليقين. ۳- حق اليقين).

۱- زانيارىيەكى جىي دلىيى.

۲- زانيارىيەك وەك بە چاو شتەكە بىينى.

۳- زانيارىيەك وەك بە دەست، شتەكە دەست لى بدەى.

بۆ وینه:

ئەگەر باسی ھەنگوین بکەین، کەسێک کە ھەنگوینی نەبینیبی، بە سێ قۆناغان بە ھەنگوین ئاشنا دەبی:

۲۲۰

قۆناغی یەكەم: بۆی باسی ھەنگوین بکری، کە خواردنیکی زۆر بە سوود و خۆشە و ئاوايە و، ھەنگ بەو شیوەیە دروستی دەکات و، تامەکە ی ئاوايە و... ھتد، تا کو تەواو زانیاری لە بارەییەو پەیدا دەبی، ئەو پێی دەگوتری: زانیاری دُنیا بوون (علم اليقين).

قۆناغی دووھەم: ئەو یە کە شانە ھەنگوینیکی پێشان بدەن، یان پورە ھەنگیک و خەلفە ھەنگیک پێشان بدەن، (صندوقی شانە ھەنگوینە کە) و، بلین: ئەو ھەنگوین! ئەو ھەش دیتنی دُنیا بوون (عين اليقين).

قۆناغی سێھەم: ئەو یە کە لەو ھەنگوینە بچێژی، ئەو ھەش ئەو پەری دُنیا یی (حق اليقين).

ئەجا مەولەویی دەلی: (عِلْمًا فَعَيْنًا ثُمَّ حَقًّا حَقُّ)، پێشی زانیاری جی دُنیا یی (علم اليقين) ت، ھەبی، دوا یی بگە بە (عين اليقين)، پاشان بگە بە (حق اليقين).

(۳) - (إبن البنا السرقسطي) یش لەو بارەو، گوتوویەتی:

والقوم في هذا على فرقين	وحكمهم فيه على ضربين
ففرقة طريقهم مبنية	على العقائد وحسن النية
قالوا فإن النفس كالمرآة	ينطبع الماضي بها والآتي
وإنما يعوقها أشياء	ترك المحاذاة أو الصّداء
قالوا وإن العين قد تغور	وإنما يخرجها الحفير
وأجمعوا أن علاج الأصل	أقرب للبئر معاً والنّيل
فما إليه أبداً نُشير	هو علاج النفس والتّطهير

وهذه طريقة الإشراف
وفرقة قالوا بأن العلما
وشرطوا العلوم في اصطلاحه
فليس للطامع فيه مطمع
وهي علوم الذات والصفات
وهذه طريقة البرهان
كانت وتبقى ما الوجود باقي
من خارج بالإكتساب أسما
إذ لاغنى للباب عن مفتاحه
ما لم تكن فيه علوم أربع
والفقه والحديث والآلات
وهي لكل حازم يقظان^(۱).

هەر به کورتیی مانایان ده‌که‌ین، ئە‌گەرنا ئە‌و شیعرانه، شهرح و لی‌کدانه‌وهی
زۆریان ده‌وئ و، له‌ کتییی: (خواناسیی، ئایین، ئیمان)دا، به‌ درێژیی شهرحی
ئە‌و شیعرانه‌مان کردوه.

ده‌لی: کۆمه‌لی خواناسان له‌ بواری خواناسیی‌وه، دوو به‌شن و، حوکمه‌که‌یان
دوو جوړه:

کۆمه‌لی یه‌که‌م:

کۆمه‌لیکیان رې‌بازه‌که‌یان له‌سه‌ر عه‌قیده‌ی پاك و نیه‌تی چاك، واته‌ دل و
ده‌روونی پاك، بنیات ناوه.

گوتووینه: نه‌فس وه‌ك ئاوینه‌ وایه، رابردوو و داهاتووی تیدا رهنگ ده‌داته‌وه،
به‌لام ئە‌وه‌ی كه‌ رێ له‌ نه‌فس و فیطره‌ت ده‌گری، خوا بناسی و شته‌كانی تیدا
ببینرین، چه‌ند شتی‌كن:

كه‌ دووانیان سه‌ره‌کیین:

أ- یان ئە‌وه‌تا پروبه‌رووی نیه.

ب- یاخود ژه‌نگ، گرتوویه‌تی. (واته: یان كه‌سه‌كه‌ پروو له‌ خوا ناكات، یان به‌
گوناهان ژه‌نگی له‌سه‌ر دل په‌یدا بووه).

(۱) الفتوحات الإلهية شرح المباحث الأصلية، ج ۱، ص ۱۲۱ تا ۱۲۵، علی هامش "إيقاظ
الهمم في شرح الحكم"، للعارف بالله أحمد بن محمد بن عجيبة.

ههروهها گوتوويانه: سهراوهش جارى وايه، ئاوهكهى رڤو دهچى، بهلام
دوايى بير ههلكهن، ئاوهكه دهردههينتهوه، (واته: مروڤ ئه گهر زور له گهل
خوى دا خهريك بى و فيطرهتى خوى پاك بكاتهوه، خواناسيى له ناخيدا
ههيه).

ههروهها شارهزايان ههموويان له سهراوهه يهك دهنگن، كه چارهسهركردنى
ئهسلهكه، باشته له وهى كه بيرىكى ديكه لى بدرىت و ئاوى لى دهرهيندرى.
بويه ئه وهى كه ئيمه، به چاكى دهزانين بو خواناسيى، ئه وهيه كه نه فسهكه
چارهسهركرى و پاك بكرىتهوه.

ئهمهش پيى دهگوتى: ريبازى درهوشاندنه وهى دل و دهرهون، كه ههرا
ههبووه و ههتا بوون (وجود) بمىنى، ئه وىش بهردهوام دهى.

كۆمهلى دووهه:

كۆمهلىكى ديكهش گوتوويانه: وا باشه زانيارىى له دهرهوهرا بهينرى، (واته:
تهماشاي گهردوون و دهروبهركرى، بو خواناسيى)، بهلام بو ئه وهش چهند
مهريجيان داناون، چونكه هيج دهرگايهك بهى كليل ناكريتهوه و، گوتوويانه:
هيج كهسيكى ئوميدهوار ناتوانى به ئامانج بگات له و رييهدا، مه گهر چوار
جوړه زانيارىى ههبن:

ئەوانيش:

۱- زانيارىى به خوى پهروهردگارو به صيفهتهكانى.

۲- زانيارىى و شارهزايى به شهرع.

۳- زانيارىى به فهرموودهى پيغه مبهرا (صلى الله عليه وسلم).

۴- زانيارىى به ئامرازهكان، (واته: ئه و ئامرازانهى كه پيان له قورئان و
سوننهت دهگات)، ئهمهش پيى دهگوتى: ريگاي به لگه هينانهوه (برهان)،
ئه وىش بو ههرا كهسيكى ورياي بيدارى خه مخواردوووه.

۴- (رىنە دىكارت): قسەيە كى ھەيە، پىي دەگوتى: (كوجىتو)، تەرجه مە
عەرەبىيە كەي: (أَنَا أَفَكِّرُ إِذَا أَنَا مَوْجُودٌ)، واتە: (من بىر دەكە مەو، لەبەر ئەو
دەزانم كە ھەم)، بەو قسەيە ناسراو.

لەو بارەشەو كە ئىمە قسەي لى دەكەين، قسەيە كى نەستەق و قوول و جوانى
ھەيە، دەلى:

كاتىك تەماشى دەكەم، ھەست دەكەم بە ھەبوونى بوونىك، كە لەو پەرى
تەواوئىدايە، دوايى بىردەكە مەو: ئايا دەبى ئەو ھەستەم، ئەو ھەستەكردەم بەو
بوونە تەواو، لە كوئە ھاتىبى؟ تەماشى خۆم دەكەم، دەكەومە گومانەو، خۆم
نوقسانىي و ناتەواوئىم ھەيە، كەواتە: ناگونجى ئەو ھەستەكردە بەو بوونە
تەواو، لە منەو ھاتىبى، چونكە خۆم ناتەواوم و ناتەواو (ناقص) ىش، تەواو
(كامل) ى لىو نايەت! ئايا ئەو ھەستە لە دەورە مەو ھاتەو؟! تەماشى
شتەكانى دەورە رىشم دەكەم، ئەوانىش بە ھەمان شىو، ھەر ناتەواون و ناپىك و
پىكىيان تىدا ھەيە، كەواتە: نابى لەوانىشەو ھاتىبى.

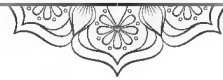
كەواتە: ئەو ھەستەي من بەرانبەر بە بوونىكى تىرو تەواو، كە ئەو پەرى
زانبارىي و، ئەو پەرى ھىكمەت و، ئەو پەرى دەسلالات و، ئەو پەرى ھەموو
سەفەتەيى باشى ھەيە، لە خودى بوونى رەھا و راستەقەنەو، ھاتەو، كە خواى
پەروردگار.

واتە: لىرەدا (دىكارت) وەك ئەو عارىفانەي ھەر خودى خوا (سبحانە وتعالى)
دەكەتە بەلگە لەسەر بوونى، نەك لە دەروەي خۆي، بەلگە بۆ ئىسپاتى بوونى،
بىننەو، بىر دەكەتەو.

باسی دووهم

عهقل شایه‌دی بۆ بوونی خوا ده‌دات

یاسای یه‌که‌م: سروشتی بوون (طبیعة الوجود).

یاسای دووهم: هه‌موو په‌یدا بوویه‌ک په‌یدا که‌ریکی هه‌یه (لِکُلِّ حَدِثٍ مُّحْدَث).

یاسای سێیه‌م: هه‌ر شتێک بوون و نه‌بوونی یه‌کسان بن، به‌بێ زālکه‌ریک لایه‌کیان زāl نابێ (يَسْتَحِيلُ التَّرْجِيحُ بَيْنَ طَرَفَيْنِ مُتَسَاوَيْنِ بِلَا مُرْجَح).

یاسای چواره‌م: نه‌داری شتێک، ئه‌و شته‌ی پێ نابه‌خشی: (فَاقِدُ الشَّيْءِ لَا يُعْطِيهِ).

یاسای پێنجه‌م: هه‌موو پێک‌خراویک پێک‌خه‌ریکی هه‌یه (لِکُلِّ نِظَامٍ مُّنْظَم).

یاسای شه‌شه‌م: مشوورخو‌ری و سه‌ره‌رشته‌یاری، به‌لگه‌ی هه‌بوونی مشوورخو‌رو سه‌ره‌رشته‌یاره‌.

یاسای هه‌وته‌م: وه‌لامدانه‌وه‌ی سه‌ره‌م داخو‌ازییه‌کانی دروست‌کراوه‌کان، به‌لگه‌ی هه‌بوونی وه‌لامده‌ره‌وه‌یه‌که‌.

دەستپىك

بەرپىزان!

يىگومان شايەدىي دانى عەقل، - كە بە كوردىي (ژىرىي) و (ھۆش) و (زەين)ى بۆ بە كاردىنن - شايەدىي دانى عەقل لەسەر بوونى خوا (سبحانە وتعالى)، لە ميانى چەند ياسايەكى عەقلىي دايە، كە زاناين زۆر لەو بارەو قسەيان كەردو، و، لىكۆلىنەوھى زۆريان لەو بارەو كەردو.

ئىجا بەندە بە بەھرە وەرگرتن لە بەرھەمى زاناين، چ ھى پىشى، چ ھى دوايى، چ ھى زانا مەسۇلمانەكان، چ ھى نا مەسۇلمانەكان، ئەو بابەتەم زۆر تويژىوئەو، لە تەتەلەو يىژىنگەم داو، و، سەرەنجام خوا پىشتىوان بى، ھەولەدەم لەبەر پۆشنایى ھەوت (۷) ياساي عەقلىدا، باسى چۆنىەتى شايەدىي دانى عەقل بکەم، لەسەر بوونى خوا (سبحانە وتعالى)، كە ديارە لە كىتب و سەرچاوەكانى دىكەدا، نەمىيىو، ئاوا بەو شىوئە ئەو ھەوت (۷) ياسايە عەقلىيە، بە يەكەو و لە پال يەكدا باس بکرىن، لە بواری چۆنىەتى شايەدىي دانى عەقل دا، لەسەر بوونى خوا (سبحانە وتعالى).

خاش پىشتىوان بى لە بەشى سىيەمدا، بە ناوونىشانى: (سەرگوزشتەي ئىلحادو ھۆكارە راستەقىنەكانى)، ئىمە لەویدا ھەر كام لەو گومانانەي، وەك:
 ۱- ئەزلىي بوونى ماددە و گەردوون، ۲- بە رىككەوت دروست بوونى ماددە و گەردوون، ۳- ھەروەھا ئەو قسەيەي كە دەلى: ئەگەر ھەموو شتىك بەدەيھىنەرىكى ھەيە، ئەدى بەدەيھىنەرى خوا كىيە؟ ھەروەھا چەندان شوبھەو گومانى دىكە، لە بەشى سىيەم دا پوچەل دەكەينەو، و، لىرە ناچىنە سەرۋەكارى ئەو باسانە.

لېرەدا تەنیا ئەو ياسا عەقلىيەنەى كە عەقل بە ھۆيانەو، شاھەدىي دەدا
لەسەر بوونى خوا (سبحانە وتعالى)، دەخەينە روو:

۲۲۶

ياساي يەكەم: سىروشتى بوون (طبيعة الوجود):

كاتىك مەروۇف بە عەقل لە بوون (وجود) ھە رادەمىنى، دەبىنى كە ناگونجى
لە سى جۇران بەدەر بى، يانى: مەتلەقى بوون، دەبى يەكە لەو سى جۇرانە بى:

۱- بوون پىويست (واجب الوجود)، ئەویش ئەوھىيە كە پىويستە ھەبى و ناگونجى نەبى.

۲- بوون گونجاو (ممکن الوجود)، كە دەگونجى ھەشبى و نەشبى، واتە: نە
(بوونى) پىويستە، نە نەبوونى.

۳- بوون مەھال (مستحيل الوجود)، يان (محال الوجود)، كە ناگونجى ھەبى
و، ھەر دەبى نەبى.

بە گشتىي، كە بە شىوھىيەكى عەقلىي تەماشاي بوون دەكەين، ئاوا دىتە
بەرچا، لەو سى ھالە بەدەر نىە.

ئىجا كاتىك تەماشاي گەردوون دەكەين، خۇمان، دەرووبەرمان، گەردوون بە
سەروو خوارىيەو، واتە: بە ئاسمان و زەوييەو، دەبىن، گەردوون لە جۇرى:
بوون گونجاو (ممکن الوجود).

چونكە دەگونجا نەبى، ھەر شتى بگرە، دەگونجا نەبى، خۇت ۋەك
مەروۇف، رووھەكىك، ئاژەلىك، ئاسمان، زەوى، چىا، ھەرچى دەبىنى، ئەگەر
نەشبووايە، ھىچ نەدەقەوما، كەواتە: بوونەكەى گونجاو، يانى: لە جۇرى بوون
گونجاو (ممکن الوجود)، واتە: دەشگونجا ھەبى و دەشگونجا نەبى.

ئىجا ھەر كام لە دروستكراوھەكان بگرى، نەبوون (عَدَم) ي پىشكەوتو، واتە:
كاتىك بوو، نەبوو، ھەرچى كە ھەيە نەبوون (عَدَم) ي پىشكەوتو، بە تايبەت كە

ئىستا بىردۆزى تەقىنەۋى مەزن، پەيدا بوۋە، كە لە راستىيدا ئەو تەعبىرە بە بۆچوونى من تەعبىرىكى ناپىكە: (Big bang) تەقىنەۋى گەۋرە، چونكە ئەو ھالەتەى كە ئەم گەردوونەى پى پەيدا بوۋە، بىرىتى نەبوۋە لەم تەقىنەۋە، تەقىنەۋە (انفجار) ئامازىيەكى تىدایە بۆ شتىكى بى سەروەر، يان شتىك كت و پىر قەۋمابى، بەلام ئەم گەردوونە بە شىۋەىكى زۆر پىر وردەكارىي و سىستىماتىك، دروستكراۋە، كە ھەر لە زانىارىي بى سنورى خوا دەۋەشيتەۋە، بەو شىۋەىە دروستى بكات، كەۋاتە: وشەى تەقىنەۋە، گونجاۋ نىە.

ۋىنەى (۱) Bing Bang Theory

بەلام بە ھەر ھال ۋەك زاراۋىيەك ۋا ھاتو، بەلى ھەرچى كە ھەيە و ئىمە دەيىن - يان نايىن - ھەموۋى نەبوونى پىشكەۋتو، بە تايبەت كە ئىستا كە ئەو بىردۆزى تەقىنەۋى گەۋرە (Big bang)، پەيدا بوۋە، جاران ھەر زانا خواناسەكان دەيانگوت: ئەم گەردوونە لە نەبوونە ھاتو، بەلام ئىستا مولجىدەكانىش دەلن: كاتىك بوۋە، گەردوون نەبوۋە، بۆ ۋىنە دەلن: سىزدە مىليار ھەوت سەد مىليۇن (۱۳،۷۰۰،۰۰۰،۰۰۰) سال لەمەو پىش، يان ئەو پەرەكەى پازدە مىليار (۱۵،۰۰۰،۰۰۰،۰۰۰) سال لەمەو پىش، ھىچ شتىك نەبوۋە، نە كات ھەبوۋە، نە شوپن ھەبوۋە، نە گەردوون ھەبوۋە، نە زەۋى ھەبوۋە، نە ئاسمان ھەبوۋە، ھىچ شتىك نەبوۋە.

که واته: ئەم گەردوونه، ئەم دەورووبەرە بە ماددەکیەوه، بە پیکهاتهکانی ماددەوه، هەمووی لە جوړی بوون گونجاو (ممکن الوجود)، واته: بوونهکەى خودیی (ذاتی)نیه و، بوونیکی راستەقینەى نیه، بەلکو بوونیکە پێی دراوه.

ئنجای ئەو بوونه کە بەو گەردوونه دراوه، ناگونجی لە نەبوونهوه پێدراپی، چونکە وەك گوتمان: بوون سێ جوړه: یان بوونهکەى پێویستە، یاخود مەحاله، یاخود گونجاوه.

ئەدی ئایا ئەو بوون گونجاو (ممکن الوجود)، لە کوێ پەیدا بووه؟! ناگونجی بلی: لە نەبوونهوه هاتوه، چونکە نەبوو (عَدَم) هیچ نیه، که واته: دەبی ئەم بوونه، ئەم گەردوونه کە لە جوړی بوون گونجاو (ممکن الوجود)، لە بوونیکەوه هاتبی کە بوونهکەى پێویستە، یانی: نەدە گونجا نەبی و، بوونهکەشی بوونیکی خودیی (ذاتی)یه و، کاتیی (مُؤَقَّت)نیه، کە نەبوونی پێشکەوتبی، یان نەبوونی بەسەردا بی، هەروەها بوونهکەى خوازاو (مستعار)یش نیه، هێ خۆی نەبووی، بوون پێویست (واجب الوجود)، واته: بوونهکەى زاتییه و هێ خۆیهتی، نەبوون (عدم)ی پێشەنەوتوه و، نەبوونیشی بەسەردا نایەت، بەلام بوون گونجاو (ممکن الوجود) نەبوونیشی پێشکەوتوه و، نەبوونیشی بەسەردا دی و، بوونهکەشی بەردەوام نیه، بەلکو خوازاو و کاتییه و لە خۆیهوه نیه، ئنجای ئەو بوون پێویستەش، تەنیا دەبی خوا بی (سبحانه وتعالی).

بە کورتیی: کە تۆ بە عەقل تەماشای دەکەى: دەبینی جگە لە خوا (سبحانه وتعالی)، هەموو شتەکانی دیکە بوونهکەیان خوازاو (مستعار)ە و، وەرگیراوه و، هێ خۆیان نیه، هەروەها بوونهکەیان کاتییه، وەك ئەم دوو ئایەتە موبارەکەى سوورەتی (طه) دا هاتوه، کە فیرعهون لە موسا (علیه السلام) دەپرسى:

﴿قَالَ فَمَنْ رَبُّكُمَا يَمُوسَى﴾

واته: ئەى موسا! پەرەردگارى ئێوه، خاوەنى ئێوه، بەدیھێنەرى ئێوه، کییه؟

﴿قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ حَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى﴾

موسا (عليه السلام) فرمودی: پەروردگاری ئىمه ئەو زاتەيە كە بوونی بەهەموو شتێك داو، دوايى رېنمايشى كردو، واتە: رېنكېخستو و سيستماتيكي كردو.

كەواتە: يەكەمىن سېفەتى خوا، يەكەمىن تايبەتمەندىي خوا، ئەوھيە كە بەدھيەنەر(خالق)ە، واتە: پەيداكەر و بوون بەخشەر.

﴿قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ﴾

بوونی بە هەموو شتێك داو، هەموو شتێكى هیناوتە دى، بەلام خۆى بوونەكەى، بوونىكى زاتىيە و لە خۆيەوھيەتى و، بوونىكى خاوارا و نيه، لە شوئىنكى دىكە وەرېگرتى.

هەلبەتە ئەو مەسەلانە، دەمەوى زۆر بە كورتىي و بە پرونىي، باسيان بكەم، بە جۆرێك كە هەموو خوينەرانی بەرېز، ياخود زۆربەي هەرە زۆريان، چاك لىيان تى بگەن، ئەگەرنا ئەمانە لە كتيبەكانى فيكر و فەلسەفەو، عەقيدە و (علم الكلام)دا، بە شىوازو تەعبىرى قورس و ئالۆز دارپژراون، بەلام من هەولەدەم زۆر شىيان بكەمەو و ئاسانيان بكەم، بۆ لى تىگەيشتن.

له نۆره كۆمەڵايەتییەكان لەكەلانیان
بەن ئەمەم عەز موانان النوازل الاجتماعی

archive.org/details/@alibapir

AliBapir

www.alibapir.net

زۆره كۆمەڵايەتییەكان لەكەلانیان

بەن ئەمەم عەز موانان النوازل الاجتماعی

ياسای دووهم: ھەموو پەيدا بوو يەك پەيدا كەرىكى ھەيە (لِکُلِّ حَادِثٍ مُّحَدِّثٌ):

۲۳۰

(ھەر شتەك پەيدا بوو بى، دەبى پەيدا كەرىكى ھەبى)، ئەو ھەش ياسايەكى
عەقلىيە، ئەم ياسايە بە ياسای ھۆكارىبى (قانون السَّبَبِيَّة) يەش، تەعبىرى لى
دەكرى، پوختە كەشى ئەو يە: كە بە سەرنجدانى گەردوون و پىكھاتەكانى گەردوون
(گۆن)، دۇنيا دەبىن كە لە نەبوون (عَدَم) ھە پەيدا بوون، چونكە ھەر كام لە پىكھاتەكانى
گەردوون بگرى، نەبوون (عَدَم) پىش بوونى كەوتو، بۆ وىنە: تەماشای خۆت بكە!
كاتىك بوو، نەبووى، ھەر ھەبا باب و داىكت، كاتىك بوو نەبوون و .. ھتە.

وینەى (۲) گەردوون

ئىجا ھەك گۆتم، ئىستا فیزیای نوئى، گەردوونناسی نوئى، بۆ ھەموو
گەردوون، خالىكى سفرو دەستپىكى داناو، كە پىش ئەو، نەبوو، ھەرچەندە
جۆرىك لە راجیایى ھەيە لە تەقدیر كردن و بە مەزەندە گرتنى ئەو كاتەدا:

(۱) ھەندىك دەلین: سیزدە ملیارو ھەوت سەد ملیون (۱۳۷۰۰۰۰۰،۰۰۰) سالى
لەمەو پىش.

(۲) ھەندىك دەلىن: چواردە مىليار (۱۴۰۰۰۰۰۰۰۰) سال.

(۳) ھەندىك دەلىن: پازدە مىليار (۱۵۰۰۰۰۰۰۰۰۰) سال.

(۴) ھەندىك دەلىن: دە مىليار (۱۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰) سال.

كە ئەو بەشىك لە راجايى بە مەزەندە گرتنى زانايانى پىپورى ئەو بوارەيە، بەلام گىرنگ ئەوئە ھەموويان لەسەر ئەو يەك دەنگى، كە پىش ئەو پازدە مىليار (۱۵۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰) سال، يان ئەو سىزدە مىليار ھەوت سەد مىليون (۱۳۷۰۰۰۰۰۰۰۰۰) سال، ھىچ شتىك بوونى نەبوو.

ئىجا ھەر شتىك لە نەبوونەو پەيدا بووبى، دەبى پەيدا كەرىكى ھەبى، دەبى و دەپھىنەرىكى ھەبى، كە بوونى پەيدا بى، چونكە ياسايەكى بەلگە نەويستى عەقلىيە، كە: (بوون لە نەبوونەو پەيدانابى، مەگەر بەدەپھىنەرىك وەدى بىنى).

ئىجا با تەماشى بىكەين، بۇ تەفسىرى پەيدا بوونى، ھەر پەيدا بوو (حادىث) كە نەبوو پەيدا بوو، سى ئەگەر (ئىمكان) ى ھەن:

(۱) - ئەگەرى يەكەم: كە بەدەپھىنەرىك دروستىكرىدى.

(۲) - ئەگەرى دووھم: كە ئەو و دەپھىنەراو، شتىكى دىكە، وەدى ھىنابى و، ئەويش شتىكى دىكەو، ئەويش شتىكى دىكەو، ئاوا وەك زىجىرەى بى كۆتايى (التسلسل اللانهاى) بروات!

(۳) - ئەگەرى سىيەم: ئەوئە كە ھەر كام لە دروستىكراوكان يەكدييان دروست كرىدى: (ئەلىف)، (با) ى دروستىكرى بى، (باش) (ئەلىف) ى دروستىكرى بى، ئەمەش لە زانستى لۆژىك (منطق) دا، (دۆر) ى پىدەگوتى.

يىگومان ئەگەر بە عەقل تەماشى بىكەين: ئەگەرى دووھم و سىيەم، ھىچ عەقلىك قىبووليان ناكات، واتە: ناگونجى زىجىرەى بى كۆتايى، بى: ئەم شتە ئەوئە پىش دروستىكرى و، ئەوئە پىش ئەوئە دىكە و، ئەوئە دىكەش ئەوئە دىكە، تاكو دەرپات! چونكە زىجىرەى بى كۆتايى (التسلسل اللانهاى)

مه حالّی عهقلیه و، هیچ شتیك ناگونجی بی کۆتایی بهردهوام بی، بهرهو قوولایی رابردوو و، سهرهتایه کی نه بی، ئە گهر باسی خوا بکری، دهلیین: خوا پهیدا بوو (مُحَدَّث) نیه، تاكو پیوستیی به پهیدا کهر (مُحَدَّث) هه بی، به لکو خوا بوونه کهی ههر بووه، به لام ئەو شتانهی که له نه بوونه وه هاتوون، ده بی پهیدا کهریکیان هه بی و، ده بی زنجیره ی پهیدا بوونیان له شوینیک بوهستی و، ناگونجی به قوولایی رابردوو، بی کۆتایی بروات، ئەوه ههر وههم و خه یال دروستی دهکات، ئە گهرنا له راستییدا شتیکی نه گونجاو و دژی عهقله.

بۆ روونکردنهوی مه حال بوونی (زنجیره ی بی کۆتایی)، ههم زانا رۆژناواییه کان، ههم زانا مسولمانه کانیش، ئەم وینهیان هیناوه تهوه:

ئە گهر سهربازیك فهرمانی پیکرابی تهقه له کهسیك بکات، به لام ئەو سهربازه پیوستیی بهوه بی، که له کهسیکی سهرووی خویهوه فهрман وهه بگری، ئەویش پیوست بهوه بکات، له کهسیکی سهرووی خویهوه، ئەویش پیوست بکات له سهرووی خویهوه، ههروا برّوا، ئە گهر نه گاته کهسیك و لهوئ بوهستی، مانای وایه: ئەو سهربازه هه رگیز ئەو تهقهیه ناکات، چونکه ناوهستی له شوینیک و زنجیرهیه کی بی کۆتایی یه!

کهواته: ئەوه مه حاله، مه حالیک عهقلیه.

ههروهها ئەوهش که ههر کام له شتهکان، یه کدییان دروست کردبی، (ئهلیف)، (با)ی دروست کردبی، (باش) (ئهلیف)ی دروست کردبی، ئاسمان، زهوی دروست کردبی و، زهوی ئاسمانی دروست کردبی، ئەوهش ههر مه حاله، چونکه ناگونجی شتیك له یه کاتدا، پهیدا کهریش و پهیدا کراویش بی، خالیقیش بی و مه خلوقیش بی.

کهواته: ههر ئەو ئە گهرهیان مهنتیقییه و عهقل قبولی دهکات، که: ده بی ههر پهیدا بوویه که به دیهینه ریکی هه بی و، ئەو به دیهینه رهش بوونه کهی له خویهوه بی، بوونیک بی سهرتای هه بی و، بوونیک خودی هه بی و خوازاو نه بی و، بوونیک بی، نه بوونی به سهردا نهیهت، که ئەویش خوی به دیهینه رو پهروهر دگاره.

بۆ وه نيزيك خستنه وه له عهقل، دهتوانين، وئنهيهك بيئينه وه:

ژماره‌ی هه‌زار (۱۰۰۰)، ئه‌گه‌ر له‌ سفری يه‌كه‌م، سفری ده‌يان، پيرسی: ئه‌و به‌ها ژماره‌يه‌ت له‌ کوي هيناهه‌؟ ده‌لي: له‌ سفری سه‌دان پيرسه‌ (سفری دووه‌م)، ئه‌گه‌ر له‌ سفری سه‌دانيش (سفری دووه‌م)، پيرسی: ئه‌و به‌ها ژماره‌يه‌ت له‌ کوي هيناهه‌؟ ده‌لي: له‌ سفری هه‌زاران (سفری سييه‌م)، پيرسه‌، ئنجا ئه‌گه‌ر له‌ سفری سييه‌ميش پيرسی: ئه‌و به‌هايه‌ت له‌ کوي هيناهه‌؟ ده‌لي: له‌و ژماره‌ی يه‌ك (۱)ه، پيرسه‌، كه‌ له‌ پشتمه‌وه‌ وه‌ستاوه‌.

ئنجا ئه‌گه‌ر له‌ يه‌كه‌ (۱)ه كه‌ش پيرسی: ئه‌و به‌ها ژماره‌يه‌ (القيمة العددية) ت، له‌ کوي هيناهه‌؟ ده‌لي: هي‌ خوّمه‌، به‌ به‌لگه‌ی ئه‌وه‌ كه‌ سفره‌كان لابه‌ره‌، يه‌ك (۱) هه‌ر يه‌كه‌، سفره‌كان له‌لاي راستی دابنێ، نرخ به‌ هه‌موويان ده‌دا، ئه‌گه‌ر سێ (۳) سفر بن، ده‌يانكاته‌ هه‌زار (۱۰۰۰) و، ئه‌گه‌ر شه‌ش سفر بن ده‌يانكاته‌ مليۆن (۱,۰۰۰,۰۰۰) و...هتد، ئنجا سفره‌كان به‌ به‌لگه‌ی ئه‌وه‌ ده‌زانين كه‌ به‌هايه‌كه‌يان هي‌ خويان نيه‌، يه‌ك (۱)ه كه‌ لابه‌ره‌، هه‌موويان سفر(هه‌يچ) ده‌ميننه‌وه‌؟!

﴿وَلِلّٰهِ الْمَثَلُ الْأَعْلٰى ۖ﴾ النحل.

(سيفه‌تی هه‌ره‌ به‌رز ته‌نيا هي‌ خوايه‌)، سفره‌كان وه‌ك دروستكراوه‌كان و، خواش(سبحانه‌ وتعالی) وه‌ك ژماره‌ يه‌كه‌كه‌يه‌، كه‌ بوونی به‌ هه‌موويان داوه‌، ئه‌گه‌ر خوا نه‌بووايه‌، دروستكراوه‌كان هه‌يچيان نه‌ده‌بوون، چونكه‌ بوونه‌كه‌يان هي‌ خويان نيه‌، به‌لكو پييان به‌خسراوه‌ له‌لايه‌ن خواوه‌:

﴿رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ﴾ طه: ۵۰.

ئنجا ئیستا هه‌ر كام له‌ بیروكه‌ی بی سه‌ره‌تا بوونی مادده‌و گه‌ردوون (أَزْلِيَّةُ الْمَادَّةِ وَالْكَوْنِ)، - كه‌ پيشتەر گوتمان: له‌ به‌شی سييه‌مدا، له‌ باسیکی سه‌ربه‌خو‌دا هه‌ليانده‌وه‌شینی نه‌وه‌ - وێرای ئه‌وه‌ كه‌ دژی عه‌قل و یاسا به‌لگه‌ نه‌ويسته‌كانی، زانیاری فیزیاش کردوونی به‌ دوو ته‌فسانه‌ی مه‌حال، چونكه‌ زانیاری

گهردووناسیی و فیزیای نیستا، رایگه‌یاندوه و هه‌موو زانایانیش له‌سه‌ری پیک هاتوون، که پیش: (Big bang) ته‌قینه‌وه‌ی مه‌زن (الإنفجار الكبير)، نه ماده‌ بوونی هه‌بووه و نه گهردوونیش (پیشتریش گوتم: من تییینیم له‌سه‌ر ئه‌و ته‌عبیره هه‌یه، چونکه ئه‌و پرووداوه‌ی که ئه‌م گهردوونه سیستماتیک و پر ورده‌کاری و ری‌کخراوه‌ی لی که‌وتوته‌وه، ناگونجی به ته‌قینه‌وه ته‌عبیری لی بکری)، به‌لی: دوا‌ی ئه‌و پرووداوه‌ی ناوی لینراوه: (ته‌قینه‌وه‌ی گه‌وره)، هه‌م ماده‌ په‌یدا بووه، هه‌م گهردوونیش په‌یدا بووه و، پیشی هیچیان نه‌بوون، به مه‌زنه‌ده‌ش، ئه‌و پرووداوه سی‌زده ملیارو هه‌وت سه‌د ملیون (۱۳۷۰۰۰۰۰۰۰) سال له‌مه‌پیش، پروویداوه، ئنجا له دوا‌ی پروودانی ئه‌و گو‌پرانکاریه، ئه‌و پرووداوه ناوازیه، هه‌ر کام له کات و شوین و ماده‌ (الزمان و المكان والمادة)، هه‌ر له‌و کاته‌وه و، پیکه‌وه په‌یدا‌بوون.

هه‌لبه‌ته وه‌ک پیشتر باسم کرد، له‌باره‌ی می‌ژووی ئه‌و پرووداوه گه‌وره‌وه: (Bing bang) ته‌قینه‌وه‌ی مه‌زن، زانایان را جیاییان هه‌یه، بو وینه:

(۱)- (ستیفن هوکینگ) له کتیی: (می‌ژووییه‌کی زور کورتتری کات)، (تاریخ اکثر إيجازاً للزمن) دا، که دیاره ته‌رجه‌مه عه‌ره‌بییه‌که‌ی وایه،^(۱) ده‌لی: سی‌زده ملیارو هه‌وت سه‌د ملیون (۱۳۷۰۰۰۰۰۰۰) سال له‌مه‌و پیش، بووه.

(۲)- به‌لام هه‌ر کام له کتیی: (استکشافات ومقدمة في علم الفلك) که هی (توماس ت آرنی) و، وه‌رگیردراوی (د.محمود أحمد المصري، وسعيد محمد الأسعد)^(۲) ده‌لی: پا‌زده ملیار (۱۵۰۰۰۰۰۰۰۰) سال له‌مه‌وبه‌ر، ئه‌و ته‌قینه‌وه‌یه پروویداوه.

(۳)- هه‌روه‌ها کتیی: (الفيزياء ووجود الخالق)ی، (د.جعفر شيخ إدریس)^(۳)، ئه‌ویش به هه‌مان شیوه ده‌لی: پا‌زده ملیار (۱۵۰۰۰۰۰۰۰۰) سال له‌مه‌وبه‌ر، ئه‌و پرووداوه پروویداوه.

(۱) تاریخ أكثر إيجازاً للزمن، ستیفن هوکینگ، و لیونرد ملونیدوف، ص ۱۷۷.

(۲) ص ۷۱۲.

(۳) ص ۸۸.

كەواتە: ئەۋەى ناۋيان لىناۋە تەقىنەۋەى گەۋرە، رېڭىرى دەكات لەۋە كە باسى زنجىرەى بى كۆتايى بىكەين و، مەسەلەى (دۆر)ىش، واتە: ھەر كامىك لە شتەكان يەكدىيان خولقاند بىت و، ھەر كامىان پەيدا كەرى ئەۋەى دىكە بى! شتىكى ئەفسانەىى يە و ھىچ عەقلىك قىۋوللى ناكات.

ھەرۋەھا ياساى دوۋەمى دىنامىكاى گەرمىش:

(the second of termo dinamic)، ئەمىش رى لە: (ئەزەلىى بوۋنى گەردوون)، دەگرى، چونكە: بەپىي (ياساى دوۋەمى دىنامىكاى گەرمىي)، بەردەۋام گەرمىي و تىشك لە تەنە گەرمەكانەۋە بۆ تەنە ساردەكان دەچى، تاكو يەكسان دەبن و، ھەر كات يەكسان بوۋن، ئەۋ پىرۋسەيە دەۋەستى و، ئەۋ كاتە ئەۋ ھىزى كىشكرن و خولانەۋەيان لە بەيندا نامىنى، ئەۋ كاتەش چ كۆمەلەى خۆر، چ سەرەم ئەستىرە كەھكەشانەكانى دىكە، ئە گەر گرېمان: تاكو ئەۋ كاتە كە تەنە گەرمەكان، گەرمىيەكەيان لە گەل تەنە ساردەكاندا يەكسان دەبى، بەردەۋام بن، بەھەتمىي كۆتايان پى دى.

واتە: كۆتايى ھاتنى گەردوون، شتىكى ھەتمىيە، بە پىي ئەۋ ياسا فىزىيائىيە، چۆنىەتى بەلگە بوۋنى ئەۋ ياساىەش لەسەر ئەزەلىى نەبوۋنى ماددە و گەردوون، ئاۋايە:

(خۆر) دەۋرى پىنج مىليار (۵۰۰۰۰۰۰۰۰۰) سالە دروست بوۋە، ئىنجا ئە گەر گەردوون ئەزەلىى بوۋايە، دەۋو لە مېژ بوۋايە، گەرمىي و تىشكەكەى تەۋاۋ بوۋايە، چونكە بە مەزەندە دەلېن: پىنج مىليار (۵۰۰۰۰۰۰۰۰۰) سالە خۆر دروست بوۋە و تىشك دەدا و، رەنگە بايى پىنج مىليار (۵۰۰۰۰۰۰۰۰۰) سالى دىكەشى مابى، كە ديارە تىشك و وزەى خۆرىش، ئەنجام و بەرھەمى ئەۋ تەقىنەۋەيە كە لە نىۋ خۆردا پروودەدا، كە برىتيە لەۋەى گازى ھىدروچىن دەگۆرى بۆ ھىليۇم.

ئىنجا زانايان دەلېن: ئىستا تەمەنى خۆر پىنج مىليار (۵۰۰۰۰۰۰۰۰۰) سالى بە بەرۋە ماۋە، كەواتە: نەك ئەزەلىى، بەلكو ئە گەر دە مىليار (۱۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰)

سال لەمەو پېشیش خۆر دروست ببوایە، دەبوو ئیستا پىنج ملیار سال بوایە تیشکەكەى تەواو ببوایە، كەواتە: لە دواى (ياساى دوو دەمی دینامیکای گەرمیی) ھەر ناگونجی باسی ھەربوویەتیی ماددەو گەردوون بکری.

با بۆ زیاتر پروون بوونەو، بە دوو شیوەى دیکەش، ئەم یاسایە، پەیدا کراو بۆ پەیدا کەر نابۆ

چونکە بەراستی ئەمە بەھێزترین یاسای عەقلىیە لەسەر بوونی خوا (سبحانە وتعالی)، لەلای ھەندیک لە زانیان، ئەگەرنا ھەندیکى دیکەیان یاسایەکانى دیکە، کە دواى باسیان دەکەین، بە بەھێزتر دەزانن و، لە راستییدا ھەمووشیان بەھێزترین.

شیوەى یەكەمى دارشتنى ئەو یاسا عەقلىیە:

ئەم شیوەیان لە شەش (۶) خال دا دادەریژین:

(۱)- لە دەورووبەرو بوونەو ھەردا، پروودا و گۆرانکاری بەردەوام ھەن، باران دەباری، گۆل دەپشکون، منداڵ لە دایک دەبن، مەرقەکان گەشە دەکەن، دواى دەمرن، با ھەلدەکات، شت گۆرانى بەسەردا دی، چوار کەشەکانى سال دەگۆرین، سال دین و دەچن، ئیمە دەزانین ئەمسال جیاى لە پار و، سالى دادی، جیا دەبێ لە ئەمسال، بەردەوام گۆرانکاری ھەبێ.

ئەنجا ئیستا ئاشکرا بوو کە (کوارکەکان)، کە شەش (۶) یاخود، ھەشت (۸) جۆرن، بەپێى کتیبى: (استکشافات ومقدمة في العلم الفلك) (۱)، دەلی، کوارکەکان (تەنۆلکەکان - الجسيمات) پیکھاتەکانى گەردیلە پیک دینن، یانى: ھەر پرۆتۆنیک لە سێ کوارک پیک دی و، ھەر نیۆترونیك لە سێ کوارک پیک دی، دیارە ئەلیکترۆنەکانیش بە دەورى ئەو نیۆکەدا، کە لە پرۆتۆن و نیۆترون پیک دی، دەخولینەو.

ئىنجا گەردىلەكانىش بەشۆكەكان (الجُزَيَّات) (molecules) پىك دىنن، يانى: ھەر بەشۆلكە (جُزئ - molecule) يەك، لە چەند گەردىلەيەك پىك دى، و، ھەر گەردىلەيەكەش لە سى بەشى سەرەكىي پىك دى: پىرۇتۇن و نيۇترونى لە نيوكدا و، ئەلىكتىرون لە دەرەو، ئىنجا ھەر كام لە پىرۇتۇن و نيۇترونىش، يەكى لە سى كوارك پىك دىن، بەلكو وردەكارىي دىكەش ھەيە، بە ھەر حال، دوايى بەشۆلكەكان، (مۆلكۆلەكان) يىش، توخمەكان (عناصر) پىك دىنن و، پاشان لە توخمەكانىش، لىكدراوہكان (مُرَّكَّبَات) پىك دىن، دوايى لەوانىش جەستە و تەنە بىنراوہكان (الأجسام المَشَاهِدَة) پىك دىن.

ئىنجا كەھكەشانەكان (مجرات) لە ئەستىرەكان (نجوم) پىك دىن و، گەلە كەھكەشانەكان (الحشود المجرية) ش لە كەھكەشانەكان پىك دىن و، ئەوانىش لە گازە سەرەتايىيەكان (الغازات الأولية) بە تايىبەتى ھىدروژىن و ھىليۇم، پىك دىن، كە زاناين دەللىن: (۷۴٪) يان (۷۵٪) ماددەي گەردوون، ھىدروژىنە و، (۲۴٪) يىشى ھىليۇمە، ھەلبەتە تىكراي ئەمانەش ھەم كاتى پەيدا بوون و، ھەم كاتى لە بەين چوونيان ھەيە.

(۲)- ئىنجا دەپرسىن: ئايا ئەو شتانەي كە باسما كىردن، ھەر لە كواركەكانەو، تاكو گەلە كەھكەشانەكان، كى پەيدايان دەكات و، كى لە بەينيان دەبات؟! ئايا لە نەبوونەو ھاتوون؟! ناگونجى، چونكە عەقل رەفزی دەكات، لە نەبوون (عدم) بوون (وجود) پەيدا بىت، ناگونجى ئايا لە كاتىكدا كە تۆ ھىچ پارەت لە گىرفاندا نيە، دەتوانى بە سەفتە پارە بەدى بە خەلكى؟ بە تەئكىد نەخىر، كەواتە: دەبى ھۆكارىك ئەو دروستكراوانەي پەيدا كىردىن!

(۳)- ئەو ھۆكارە كە ئەو دياردەو دىمەنانەي پەيدا كىردوون، ئەو دروستكراوانەي پەيدا كىردوون، ناگونجى خۇدى خۇيان بى، چونكە مەحالە ھىچ شتىك خۇي پەيدا بكات، كەواتە: دەبى ھۆكارىكى دەرەوئى خۇيان بى و، لە سەرچاويەكى دەرەوئى خۇيانەو ھاتىن.

(۴)- ئەگەر ئەو ھۆكارە دەرەككەش، ۋەك شتە پەيداكاراۋەكان، ھەر پەيداكاراۋە (حادىث) بى، ۋەك دياردە سۈشتىيەكان كە دىيانىنىن، ئەۋە دىسان ئەۋىش پىۋىستىيى بە ھۆكارىك ھەيە، ھەرۋەھا ھۆكارەكەش پىۋىستىيى بە ھۆكارىك ھەيە، ھەتا دۋايى، بەلام بىگومان زنجىرەى بى كۆتايى (التسلسل اللانهاى) مەحالىكى عەقلىيە، كەۋاتە: دەبى ھۆكارى پەيداۋونى پەيداكاراۋەكان، پەيداكاراۋە (حادىث) نەبى.

(۵)- ۋاتە: دەبى ئەو ھۆكارە ئەزەلىيى بى، ۋ، خاۋەنى بوۋنىكى خۇدى بەردەۋام بىت، دەبى بى سەرەتا بى، ۋ، بوۋنەكەشى بوۋنىكى زاتىيى بى ۋ ھى خۇى بى ۋ، بوۋنەكەشى بوۋنىكى بەردەۋام بى، نە نەبوۋنى پىشكەۋتەبى، نە نەبوۋنىشى بەسەردا بى.

(۶)- ئەۋىش ناگونجى بىجگە لە خۋاى بەدەيھنەرى خاۋەن بوۋنى راستەقىنە ۋ، بوۋن بەخشەر بە ھەموو بوۋنەۋەرەكان، ھىچ شتەكى دىكە بى.

ئىجا شايانى باسە كە قورئانىش ئەۋ بەلگەيەى باس كەردە، ۋەك خوا (سبحانە وتعالى) لە سوۋرەتى (الطور) دا دەفەرمۈى:

﴿ أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ ﴿٣٥﴾ أَمْ خَلَقُوا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بَلْ لَا يُوقِنُونَ ﴿٣٦﴾ ﴾

ۋاتە: ئايا بەبى پەيداكەر پەيدا كراۋن؟ بەبى بەدەيھنەر ۋەدى ھىنراۋن؟ ياخۇد خۇيان بەدەيھنەرن؟ لىرەدا خوا (سبحانە وتعالى) سى (۳) ئەگەرەن دەخاتە رۋو:

(۱)- يان دەبى خوا پەيداي كەردىن، كە ھەر ئەۋ ئەگەرە، عەقۇل ۋ مەنتىق دەيگىرەتەۋە.

(۲)- يان دەبى بەبى بەدەيھنەر، ۋەدى ھىنراۋن.

بەلام بەدەيھنەر بى بەدەيھنەر نابى.

(۳)- يان دەبى خۇيان، خۇيان بەدى ھىنابى.

بەلام شتەك نەبى، چۇن خۇى بەدى دىنى؟

کهواته: ههق ههر ئهوهیه که خوا (سبحانه وتعالی) وهدی هینان، ههلبهته خوا (سبحانه وتعالی) ههردوو ئهگهره، نا مهنتیقییهکان باس دهکات:

﴿ اَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ اَمْ هُمْ الْخَلْقُونَ ﴾ (۳۵) الطور.

یانی: ئهگهر خوا بهدییهنهر نهبی، یان دهبی بهبی بهدییهنهر دروست بووبن، یان دهبی خویمان، خویمان بهدی هینابی، که بیگومان ههردووکیان ههر غهلهتن، کهواته: ههر خوا بهدییهنهره.

دوایی دهههرموی: ﴿ اَمْ خَلَقُوا السَّمَوَاتِ وَالْاَرْضَ بَلْ لَا يُوقِنُونَ ﴾ (۳۶) الطور.

یانی: مهسهله ههر خوشیان نیه، ئهدی ئاسمانهکان و زهوی؟ وهك (مارکس) له کتیییکیدا باس دهکات، دهلی: من له باب و دایکمهوه هاتوم، باب و دایکیشم له نهك و باپیرهوه هاتون، ئهوانیش له هی پیشتر و... هتد، دهلی: ئنجا ئهگهر یهکی پرسی: ئهدی ئهو مروقهی سههرتا له کوپه هاتوه؟ دهلی: ئهوه ههر نایهوی بگاته ههقی و دهیهوی عینادیی بکات^(۱)!

ئیمهش دهلیین: مهسهله عینادیی نیه، ئاخو عهقل پیت دهلی: دهستم بگره، بمبه سهه ئهو سههراوهیهی که یهکه م مروقی لیوه هاتوه، چونکه ئیستا تهمنی مروف له سهه زهوی، ههندیکیان به ملیۆنیک سال و، ههندیك به پینچ ملیۆن (۵۰۰۰۰۰۰) سال، مهزندهی دهکن، ئهسله ههر تهمنی ژیان (حیاة)، ههندیکیان به چوار ملیار و ههشت سهه ملیۆن (۴۸۰۰۰۰۰۰۰) سال، مهزندهی دهکن، کهواته: پیش ئهو ماوهیه، ههر خودی ژیانیش نهبووه، چ جای مروف!

خوا (سبحانه وتعالی) دهههرموی: ﴿ اَمْ خَلَقُوا السَّمَوَاتِ وَالْاَرْضَ ﴾ (۳۶)

الطور، یان ئایا ئاسمانهکان و زهوییان دروستکردوون؟

(۱) برهانه: (الفیزیا و وجود الخالق)، أ. د جعفر شیخ إدريس، ص ۱۰۷، ۱۰۸، که ئهویش له کتیهکی مارکس: (نوسینه سههرتایهکان - الكتابات المبكرة) ص ۳۵۶، ۳۵۷، وهریگرتوه دهقی قسهکانی مارکسی به ئینگلیزی هیناوه.

﴿بَلْ لَا يُوقِنُونَ﴾ (۳۶) الطور، بەلكو زانىيارىيەكى دۇنياكەريان نىيە.

(يَقِين) زانىيارىيەكە كە بىتگەيەننە ئاستىك كە لىي بۈەستى، چۈنكە (يَقِنَ الْمَاءُ أَي: رَكَدَ وَثَبَتْ)، (يَقِين) واتە: ۋەستان، زانىيارىيەكە گەر زانىيارىيەكە، ئىنسان دۇنيا دەكەت^(۱)، خوا دەفەرمۈي: ئەوانە زانىيارىيەكە دۇنياكەريان نىيە، لە گىزۋى گومان و بىرو بۇچوون و ئەگەر بىھىزەكاندا دەخولنەۋە.

شېۋەى دوۋەمى دارشتنى ئەو ياسا عەقلىيە:

ئىمە جارىكى دىكەش ئەم ياسايە بە شېۋەيەكى دىكە دادەپىزىن، لەبەر رۇشنايى ئەو ئايەتە موبارەكەدا كە خوا (سبحانە وتعالى) فەرمۈي:

﴿أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ﴾ (۳۵) الطور.

ئايا بەبى بەدەيھنەر پەيداكراون، يان خۇيان، بەدەيھنەرن؟ كە ھەردووكيان مەھالى عەقلىين، دەگونجى ئەم ياسايە لە دە (۱۰) ھەنگاۋدا دارپىزىن:

(۱) ھەنگاۋى يەكەم: تۆ دەزانى كە پەيدا بووى و، پاش نەبوون، پەيدا كراوى، ھەر كامىك لە ئىمە، تەماشاي خۇى بكات، دەزانى كاتىك بوۋە، نەبوۋە، بۇ وىنە: مەن لە دايك بووى مانگى ھەوت (۷) سالى (۱۹۶۱ز)م، واتە: پىش ئەۋە مەن نەبووم، بەلى پىش ئەۋە نۆ (۹) مانگ لە سكى دايكەم دا بووم، بەلام پىشتەر بوونم نەبوۋە، ھەر كامىك لە ئىمە دەزانى كە كاتىك بوۋە، نەبوۋە، بوونت نەبوۋە، نە بە شېۋەى كۆرپە ھەبوۋى، نە بە شېۋەى نوتفە ھەبوۋى، كاتىك بوۋە، بە ھىچ شېۋەيەك بوونت نەبوۋە.

(۲) ئىنجا تۆ يان دەبى بەبى ھۆكارىك لە نەبوونەۋە پەيدا بوۋى، يان ھۆكارىك پەيداي كەرد بن، واتە: يان دەبى لە نەبوونەۋە ھاتىبى، ھەر لە خۇرا، يان دەبى بەدەيھنەرىك تۆى بەدى ھىنابى.

(۱) اليقين: هو سكون الفهم مع ثبات الحكم. مفردات ألفاظ القرآن، راغب الأصفهاني، ص ۵۷۱، ط ۲۰۱۲م المكتبة العصرية.

(۳) مەھالە لە خۆتەو لە نەبوون پەيدا بووبى، چونكە بەبى پەيداكار، هيچ شتيك پەيدا نابى.

(۴) كەواتە: دەبى شتيك تۆى پەيدا كىردى، ھەرۋەھا خۆت و ھەر شتيكى دىكەش يگرى، دەبى شتيك لە پشت پەيدا بوونتەو ھەبى.

(۵) ئىنجا ئەو بەدىھىنەرە، يان دەبى بۆخۆت بى، يان جگە لە خۆت بى.

(۶) مەھالە بۆخۆت بى، چونكە بۆ خۆت نەبووى، تاكو خۆت دروست بى.

(۷) كەواتە: پەيداكارى تۆ، دەبى جگە لە خۆت بى و لە دەرۋەى خۆت بى.

(۸) ئىنجا ئەو پەيداكار و بەدىھىنەرە، يان دەبى ۋەك خۆت بى و، پىۋىستىيى بە پەيداكارىك ھەبى پەيدايى بىكات، يان ۋەك تۆ نەبى، لەو دوو ھالە بەدەر نى، ئەۋەى كە تۆى پەيدا كىردە يان دەبى ئەۋىش پىۋىستىيى بە پەيداكارىك ھەبى، يان دەبى پىۋىستىيى پى نەبى.

(۹) ناگونجى ۋەك تۆ بى و پىۋىستىيى بە پەيداكار ھەبى، چونكە ھەرچى لەبارەى تۆۋە گوترا، لەبارەى ئەۋىشەۋە دووبارە دىگوتىتەۋە.

(۱۰) كۆتايى كەواتە: دەبى ئەۋەى تۆى پەيدا كىردە، بەدىھىنەرىكى بى نىيازى خاۋەن بوونى زاتىيى، بەردەۋام بى، ئەۋىش تەنيا خاۋە (سبحانە وتعالى) ^(۱).

ياساي سىيەم: ھەر شتېك بوون و نەبوونى يەكسان بن، بەبى زالكەرىك
لايەكسان زال نابى (يَسْتَحِيلُ التَّرْجِيحُ بَيْنَ طَرَفَيْنِ مُتَسَاوِيَيْنِ بِلَا مَرَجٍّ):

۲۴۲

پوختەى ئەم ياسا عەقلىيە بەم شىۋەيە:

ئەم گەردوونە لە جوړى بوون گونجاو (ممکن الوجود)، بە بەلگەى ئەو
كە دەگونجا نەبى و، بە بەلگەى ئەو ش كە نەبوونى پېشكەوتە، كەواتە: دەبى
ھېزىكى دەرەۋى خۆى، بوونى بەسەر نەبوونىدا زال كردبى، ئەۋىش دەبى زاتىك
بى، بوونىكى پېۋىستى ھەبى، ئە گەرنا ھەمان ئىشكال بۇ وىش دېتەۋە پېش،
كە ئەۋىش خۋاى بەدېھنەۋە.

بۇ ئەۋى ئاسانتر لىي تى بگەين، با وىنەيەك يىننەۋە:

ئە گەر تەرازوۋىيەك يىننە بەرچاۋى خۇمان، دوو لای ھەن، دوو تا تەرازوۋى
يەكسان، ئەو تەرازوۋە، ئە گەر لايەكسان پارسەنگىك، قورسايىيەكى نەخرىتە نىو،
دىارە دوو لايەكەى ھەر بە يەكسانىي دەمىننەۋە، كاتىك لايەكسان دادەكەۋى،
دىارە ئەو لايەيان، شتىكى دىكەى خراۋەتە نىو، بۇيە لە حالەتى يەكسانىي
لە گەل لايەكەى بەرانبەرى دا، گواستوۋىيەتەۋە بۇ حالەتى داكەۋتن.

ئەم گەردوونە ش كاتى خۆى بوون و نەبوونى يەكسان بوون، بە بەلگەى
ئەۋە كە:

يەكەم: نەبوون (عَدَم) پېشكەوتە.

دوۋەم: ئە گەر ئەم گەردوونە و ھەموو پېكھاتەكانى، ھەر كامىكىان بگرى،
نەشبوونايە، ھېچ نەدەبوو، بەلام ئىستا ئىمە دەبىنن ھەم گەردوون بە گشتىي
پەيداۋوۋە، ھەم ھەر كام لە پېكھاتەكانىشى پەيداۋوون.

بەللى گەردوون بە گشتىيى و، پىكھاتەكانى يەك بە يەكيان، لە جوړى بوون گونجاو (ممکن الوجود)ن، واتە: بوون و نەبوونيان يەكسان بوو، ئەدى كى بوونى بەسەر نەبوونياندا زال كردن؟ دەبى زاتىك بى، ئنجا ئەو زاتەش كە بوونى گەردوون و، پىكھاتەكانى گەردوونى بەسەر نەبوونياندا زال كردو، دەبى لە جوړى (بوون گونجاو) نەبى، واتە: لەو جوړە نەبى كە بوون و نەبوونى يەكسان بن، بەلكو دەبى لە جوړى بوون پيوست (واجب الوجود)بى، واتە: نەبوون (عَدَم) پيش بوونى نەكەوتبى و، بوونەكەى خاوارا و نەبى و، هى خو بى و زاتىي بى، هەروەها بوونەكەشى بەردەوام بى، ئەویش تەنيا خواى بەرزو بى وینەيه (سبحانه وتعالى).

له نۆره كۆمهله ئىبنهكان لهكەلتانى

بىس مەكەم عىز مۆلچ الیوالى الجماعى

پاڤاپىر/ AliBapir

archive.org/details/@alibapir

AliBapir

Google Play

App Store

QR codes for Google Play and App Store

www.alibapir.com

پاڤاپىر

پاڤاپىر/ AliBapir

YouTube

كەلتانى

پاڤاپىر/ AliBapir

QR codes for YouTube and social media

پاڤاپىر/ AliBapir

ياساي چوارەم: نەدارى شتېك، ئەو شتەي پىت نابەخشى: (فَاقِدُ الشَّيْءِ
لَا يُعْطِيهِ):

۲۴۴

ئايا كەسېك پارەي نەبې، دەتوانى پارە بە خەلكى بدات؟ يان كەسېك زانىبارى نەبې، دەتوانى زانىبارى فېرى خەلك بكات؟ يان كەسېك ھەر كەل و پەلىكى پېويست، كە خەلك داواي لى دەكات، ئەگەر نەبې، دەتوانى بە خەلك بېبەخشى؟ بە تەئكىد نەخېر.

ئىنجا دەپرسىن: ئايا ئەو شتانەي لە دەوربەرە گەردووندا ھەن، لە كوئە ھاتوون؟
لە كوئە بە ماددەي بى ژيان و بى ھەست و شعور و بى ويست، بە خىراون؟!

چونكە ماددە، كە وەك ئىستا باسى دەكەين: نە ويستى ھەيە، نە ژيانى ھەيە، نە ھېزى دىتنى ھەيە، نە ھېزى بىستنى ھەيە، نە گەشە كەردنى ھەيە، نە ھەست كەردنى ھەيە، ھېچ كام لەوانەي نەيە، بەلام ئىمە دەبىنن ھەر لەو ماددەيە، لە دەوربەرەماندا زۆر شت دروستكراو، خۇمان ھەين، ژيانداران ھەن بە ھەموو جۆرەكانىيە: ھەوايى و ئاويى و خاكىي، پاشان رەووەكەكان ھەن، كە ئەوانە ھەمويان ژيانان تىدايە، ھەلبەتە سادەترىن قۇناغى ژيان لە رەووەكدايە، ئەويش بە ھەموو جۆرەكانىيە، پاشان ژيانىكى گەشە سەندووتر لە ئازەلەندا ھەيە، ئەويش ھەر لە (ئەمىبا)و - كە ژياندارىكى يەك خانەيە - بگرە تاكو دەگاتە مەروڧ، بەرەو پېشچووترىن شىوہى ژيانىش لە مەروڧدا ھەيە، كە ژيانىكى تايبەتە، چونكە مەروڧ خاوەنى رەووحە و، رەووحىش تايبەتە بە مەروڧقەو، ھەرچەندە زۆر كەس وادەزانى كە رەووح لە ھەموو ژياندارىك دا ھەيە، نەخېر، بەلكو ھەموو ژياندارىك زىندووە و ژيانى تىدايە، بەلام تەنيا مەروڧ خاوەنى رەووحە، خاوى پەرەردگار تەنيا بۆ مەروڧ باسى رەووحى كەردو.

ئىنجا دەپرسىن: كە ئايا ئەو ھالەتەن: ھالەتى گەشە كەردن، ھالەتى ھەست، ھالەتى ويست، ھالەتى دىتن، ھالەتى بىستن، ئەو ھالەتەن كە بە تايبەت

لە مەرۇقدان، پاشان لە ژيانداراندا هەن، لە کوپۆه هاتوون؟! چونكە هەى خودى ماددە نين، ئەدى لە كوپۆه بە ماددە دراون؟! بە تەئكيد دەبى لە خواو (سبحانە وتعالى)، كە خواو نى ئەسلىي ئەو سيفەتەنە، خواو نى ژيانە، خواو نى ديتنە، خواو نى بىستەن، خواو نى وىستە، خواو نى زانبارىيە، تا كوۆتايى، دەبى كەسك كە ئەو سيفەتەنەى هەن، ئەو سيفەتەنەى دابن بەو كائىنەنە، بەو زىندەوهرانە كە لە ماددە دروست بوون.

ئىجا با تۆزى سەرنجى قسەى شارەزايانى بوارى فیزیو كیمیا بدەين، داخۆ چۆنمان ماددە پى دەناسین؟

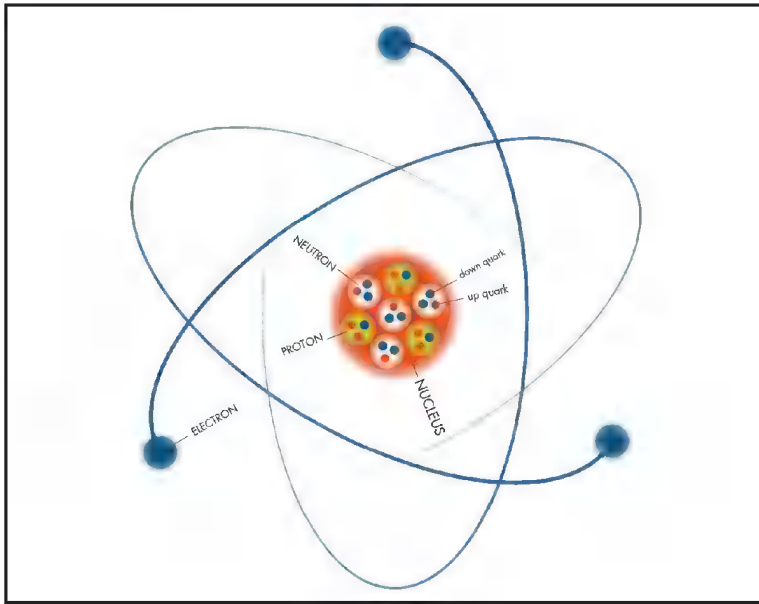
كاتى خۆى فەیلەسووفە یۆنانیيەكان گوتوویانە: ماددە، دواجار لە شتیكى زۆر ورد پىك دى، كە پى دەگوتیت: ئەتۆم (Atom)، كە ئیستا گەردیلەى پى دەلین (ذرة)، واتە: ئەو بەشەى كە بەش ناكرى، (الجزء الذي لا يتجزء)، ئەو كات وایان زانیو، هەلبەتە مەبەستیشیان پى ئەو گەردیلەى نەبوو، كە دواى دۆزراوەتەو، كە ئیستا باسى دەكەين، چۆنە؟ بەلام گرنگ ئەوێهە كەسكى سادەش تەماشای ماددە بكات، دەزانى كە یەكەى بنەرەتیی ماددە، بریتیه لەو شتە، كە شتیكى پى ژیانە، پى ئیرادەیه و، هەستەكانى دیتن و بىستن و... هتدی، هیچیان نین.

ماددە (Matter) چیه؟!

کتیبي: (استكشافات ومقدمة في العلم الفلك)^(۱)، هەروەها كتیبي: (الموسوعة العلمية الشاملة)^(۲)، بە وردی باسى گەردیلەیان کردو، یەكەمیان لە ژیر ناوونیشانی: (البنية الذرية) دا و، ئەوى دیکە، لە ژیر ناوونیشانی: (بنية الذرات) دا، خولاصەى قسەى هەردووکیان دینم، كە دیارە لە سەرجم

(۱) ص ۱۳۵ - ۱۳۷.

(۲) ص ۲۴ - ۲۵.

ۋىتە (۳) گەردىلە

سەرچاۋەكانى كىتەبەكانى فىزىياو كىمىياشدا، بەلكو زۆر جار لەو كىتەبەكانەدا كە باسى زىندەۋەرزانىش دەكەن، باسىك لە گەردىلەو پىكەتەكانى دەكەن.

گەردىلە و ماددە لە ھەوت كورته خال:

(۱) دەلەن: سادەترىن ۋەسف بۇ گەردىلە (ذرة - atom)، ئەۋەيە كە يەكەيەكى تىرو تەۋاۋە، كە بە مىكرۇسكوپ نابىنى، مىكرۇسكوپى ۋا ھەيە، ھەوتسەد، ھەشت سەد ھەزار (۷۰۰،۰۰۰-۸۰۰،۰۰۰) جار شت گەۋرە دەكات، ئىنجا زۆر لە خوار ئەۋەۋەيە كە گەردىلە بىنى!

(۲) گەردىلە لە دوو بەشى سەرەكى پىكىد:

أ/ نىوك (نواة)، (Nucleus)، ئىنجا نىوكىش لە دوو جۆر تەنۆلكە پىكىد، كە برىتىن لە: پروتون (proton) و نيوترون (Neutron).

ب/ ئەلىكترون (Electron)، كە بەدەۋرى نىوك دا دەخولیتەۋە.

ئىنجا بارسىتايى (كىتە) ى پىرۇتۇن، ھەزارو ھەشت سەدو سى و شەش (۱۸۳۶)
 جار لە بارسىتايى ئەلىكتىرۇن گەورەترە، واتە: پىرۇتۇنىك ھەزارو ھەشت سەدو

سى ۋ شەش (۱۸۳۶) ھىندى ئەلىكتىرۇنىكە، ھەلبەتتە ئەلىكتىرۇن بارگىيەكى كارەبايى سالىب (-) ى ھەيە.

بۆيەش ئەلىكتىرۇن بە دەۋرى نىوك (پرۇتۇن ۋ نيۇترون) دا، دەخوليتتەۋە، - كە پرۇتۇنەكە بارگىيە موجدىيى ھەيە ۋ نيۇترونىش يى بارگىيە - چونكە ئەلىكتىرۇن بارگىيە سالىب (سارد) ى ھەيە، بەلام پرۇتۇن بارگىيە گەرمى ھەيە، ئىدى پرۇتۇنەكە رايدەكىشى ۋ، ئەلىكتىرۇنەكەش پالى پىۋە دەنى، لە ئەنجامى ئەۋەدا دەخوليتتەۋە.

بە ھۈى ئەۋەشەۋە ئەلىكتىرۇن لەۋ سوۋرگىيەدا دەمىيىتتەۋە، كە لەلايەكەۋە پرۇتۇن رايدەكىشى بە خۈيەۋەى بنووسىنى ۋ، لەلايەكىشەۋە ئەلىكتىرۇن پالى پىۋە دەنى، كە پىۋەى نەۋسى ۋ، سەرەنجام لەۋ سوۋرگىيەدا دەمىيىتتەۋە ۋ دەرنەچى.

ھەرەك چۆن خرۆكەكان بەدەۋرى خۇردا دەخوليتتەۋە، ئايا چ شتىك ۋا دەكا زەۋى بەدەۋرى خۇردا بخوليتتەۋە؟! ھەرۋەھا ئەۋ ھەشت خرۆكەى دىكە، كە بە ھەموۋيان كۆمەلەى خۇر پىك دىنن: ۱- مەرىيخ، ۲- زوحەل، ۳- موشتەرى، ۴- عەطارد، ۵- زوھرە، ۶- ئۇرانوس، ۷- نبتۇن، ۸- بلۇتۇن؟! يىگومان ھۆكارى خولانەۋەيان ئەۋەيە كە خۇر دەيانكىشى بەلاى خۇيدا ۋ، ئەۋانىش پالى پىۋە دەنىن، سەرەنجام بە دەۋرى سوۋرگىيە خۇردا، دەسوۋرەنەۋە.

۶) ئىجا با زياتر سەرنجى گەردىلە بەدىن، داخۇ قەبارە ۋ بارستايى ۋ كىشەكەى چەندە؟!

قەبارەى گەردىلەۋ تەنۆلكەكانى چۆن؟! ئەگەر بمانەۋى گەردىلەكانى نيۇ سەرى دەۋوسىك، بىيىن، كە زۆر بچوۋكە، دەبى چى بىكەين؟!

پىۋىستە سەرى ئەۋ دەۋوسە ھىندەى قەبارەى خرۆكەى زەۋى لى بىكەين، كە تىرەى زەۋى دوازە ھەزار (۱۲،۰۰۰) كىلۇ مەتر زياترە.

ئىجا لەۋ ھالەتەشدا قەبارەى گەردىلە لە قەبارەى تۆپىكىي پى بچوۋك گەۋرەتر نابى، كەۋاتە: گەردىلە زۆر زۆر گچكەيە، بەلام ئەگەر بمانەۋى نىوك

(نواۋە)ی گەردیلە بېنین، دەبی تۆپی پی یەكە ی پېشی، هیندە قەبارە ی یاریگا (ملعب)ی گەورە ی تۆپی پی لی بکەین، ئنجا لەو کاتەشدا قەبارە ی نیوکی گەردیلە، لە قەبارە ی تۆزو گەردیکی وردیلە، کە بە عاستەم دەببندری، تیناپەرئ!

چونکە قەبارە ی نیوکی گەردیلە، بەشیکە لە دە ملیار (۱۰،۰۰۰،۰۰۰،۰۰۰) بەشی قەبارە ی گەردیلە، یانی: گەردیلە بو خوی چەندە! نیوکه کە ی بریتیه لە یەك لەسەر دە ملیار (۱۰،۰۰۰،۰۰۰،۰۰۰/۱)ی گەردیلە، کە چی وپرای ئەوەش، لە (۹۹.۵٪)ی بارستایی (کتلە)ی گەردیلە، نیوکه کە ی پیکیی دیتی، کە هیندەش گچکەیه.

ئەمە لە زۆربە ی کتیبەکانی فیزیاداو، لەو سەرچاوانەش کە ئاماژەم پێدان، باسکراوە^(۱).

کتیبی (الفلك العام)^(۲)، دەلی: گەردیلەیهك لە پرووی پانتایی (مساحة) و پرووبەرەو، بریتیه لە: یەك لەسەر سەد ملیۆن (۱۰۰،۰۰۰،۰۰۰/۱)ی (سم)یك، یانی: سانتیمەتریک بکەیه سەد ملیۆن (۱۰۰،۰۰۰،۰۰۰) بەش، یەك بەشی بریتیه لە پانتایی گەردیلەیهك، ئنجا لە پرووی کیشەو، غرامیک بکە ی بە یەك ملیۆن ملیار ملیار بەش، یەك بەشیان قورسای گەردیلەیه، واتە دە توان بیست و چوار (۲۴)، یانی: ژمارە ی دە (۱۰) بیست و چوار (۲۴) سفری هەب، غرامیک بکە ی بە ئەوەندە بەشەو، ئنجا یەك بەشیان بریتیه لە قورسای گەردیلە!

(۷) پیکهاتنی توخمەکان (العناصر): هەلبەتە ئیمە جارئ هەر باسی ئەو دەکەین، کە ئایا ئەو حالەتانهی: ژیان و عەقل و هۆش و ویست و بیستن و دیتن و...هتد، دەگونجی لە ماددە پەیدا ببن؟ لەوەو کە رابرد پیکهاتە ی وردی ماددە و، یەكە ی دروستبوونیما باسکرد، دواپی ئەو گەردیلانە توخمەکان (عناصر) پیک دیتن:

(۱) هەرەها بروانە: (عیادة الملحدین، أسئلة حائرة وأجوبة شافية)، د. هیشم طلعت، ص ۲۷.

(۲) ص ۱۷۶.

بۇ ويىنە^(۱):

ئاسن و ھىدروژىن، دوو ويىنەى چاكن بۇ ئەوۋە كە پىيان دەگوتىرى: توخمە كىمىيىيەكان (العناصر الكىمىيائىة)، توخمى كىمىيائىش برىتيە لە ماددەيەك كە لە چەند گەردىلەيەكى دىارىيىكراو پىك دى، ئەو گەردىلەنەش ديارە نىوكەكەيان نيوترون و پروتون و، دەرەويان ئەلىكتىرونە لە خولگەكەدا دەخوليتەو، بۇ ويىنە:

توخمى ھىدروژىن لە چەند گەردىلەيەك پىك دى، كە ھەر كام لە گەردىلەكان يەك پروتونى لە نىوكەكەى دا ھەيە و، يەك ئەلىكتىرونىش لە سور گەكەيدا ھەيە.

بەلام ھىليۇم لە چەند گەردىلەيەك پىك دى، كە ھەر كام لەو گەردىلەنە، دوو پروتونيان لە نىوكە دا ھەيە و، دوو ئەلىكتىرونىش لە خولگەكەياندا.

ھەرۋەھا كاربون لە چەند گەردىلەيەك پىك دى، كە ھەر كام لەو گەردىلەنە، شەش (۶) پروتونى ھەيە و، شەش (۶) ئەلىكتىرونىشى ھەيە.

ئوكسىجىن، واتە: توخمى ئوكسىجىن، لە چەند گەردىلەيەك پىك دى، كە ھەر كام لەو گەردىلەنە ھەشت (۸) پروتونى ھەيە، ديارە لە گەل ھەشت (۸) نيوترون، جارى واشە ژمارەى نيوترونەكانىش جىايە، ھەشت ئەلىكتىرونىش بە دەورى دا دەخوليتەو.

ھەرۋەھا بەو شىۋەيە، شىۋەى ھەر توخمىك، بەپىي ئەو پروتونانەى كە لە نىوكەكەى دا ھەيە، دىارىي دەكرى، بەلام تاييەتمەندىيە كىمىيىيەكانى، ژمارەى ئەلىكتىرونەكان دىارىي دەكات، كە بە دەورى نىوكەكەيدا دەخوليتەو، ھەمىشە ژمارە ئەلىكتىرونەكان يەكسان دەيى لە گەل ژمارەى پروتونەكان دا، بەلام ئەوۋەش ماناى وا نىە كە ھەر گەردىلەيەك، ژمارەيەكى يەكسان لە بارگە كارەبايە، موجىب و سالىبەكانى تىدايە، بەلكو ئەمە ئەوۋە دەگەيەنەى كە ھەر

(۱) پروانە: (الموسوعة العلمية الشاملة)، ص ۳۱، ھەرۋەھا پروانە: (استكشافات ومقدمة في علم الفلك)، ص ۱۳۵-۱۳۷.

Periodic Table of Elements

1 H 1.008	2 He 4.003	3 Li 6.941	4 Be 9.012	5 B 10.81	6 C 12.011	7 N 14.007	8 O 15.999	9 F 18.998	10 Ne 20.180	11 Na 22.990	12 Mg 24.305	13 Al 26.982	14 Si 28.086	15 P 30.974	16 S 32.06	17 Cl 35.45	18 Ar 39.948	19 K 39.098	20 Ca 40.078	21 Sc 44.956	22 Ti 47.88	23 V 50.942	24 Cr 51.996	25 Mn 54.938	26 Fe 55.845	27 Co 58.933	28 Ni 58.693	29 Cu 63.546	30 Zn 65.38	31 Ga 69.723	32 Ge 72.64	33 As 74.922	34 Se 78.96	35 Br 79.904	36 Kr 83.798	37 Rb 85.468	38 Sr 87.62	39 Y 88.906	40 Zr 91.224	41 Nb 92.906	42 Mo 95.94	43 Tc 98	44 Ru 101.07	45 Rh 102.91	46 Pd 106.42	47 Ag 107.87	48 Cd 112.41	49 In 114.82	50 Sn 118.71	51 Sb 121.76	52 Te 127.6	53 I 126.91	54 Xe 131.29	55 Cs 132.91	56 Ba 137.33	57 La 138.905	58 Ce 140.12	59 Pr 140.908	60 Nd 144.24	61 Pm 145	62 Sm 150.36	63 Eu 151.964	64 Gd 157.25	65 Tb 158.925	66 Dy 162.50	67 Ho 164.930	68 Er 167.259	69 Tm 168.930	70 Yb 173.054	71 Lu 174.967	72 Hf 178.49	73 Ta 180.948	74 W 183.84	75 Re 186.207	76 Os 190.23	77 Ir 192.222	78 Pt 195.084	79 Au 196.967	80 Hg 200.59	81 Tl 204.38	82 Pb 207.2	83 Bi 208.98	84 Po 209	85 At 210	86 Rn 222	87 Fr 223	88 Ra 226	89 Ac 227	90 Th 232.038	91 Pa 231.036	92 U 238.029	93 Np 237.048	94 Pu 244.064	95 Am 243.061	96 Cm 247.070	97 Bk 247.070	98 Cf 251.08	99 Es 252.083	100 Fm 257.10	101 Md 258.10	102 No 259.10	103 Lr 262.10	104 Uu 262	105 Uub 263	106 Uuc 264	107 Uuh 265	108 Uus 266	109 Uuo 267	110 Uut 268	111 Uuq 269	112 Uub 270	113 Uuc 271	114 Uud 272	115 Uue 273	116 Uuf 274	117 Uug 275	118 Uuh 276	119 Uui 277	120 Uuq 278	121 Uub 279	122 Uuc 280	123 Uud 281	124 Uue 282	125 Uuf 283	126 Uug 284	127 Uuh 285	128 Uui 286	129 Uuq 287	130 Uub 288	131 Uuc 289	132 Uud 290	133 Uue 291	134 Uuf 292	135 Uug 293	136 Uuh 294	137 Uui 295	138 Uuq 296	139 Uub 297	140 Uuc 298	141 Uud 299	142 Uue 300	143 Uuf 301	144 Uug 302	145 Uuh 303	146 Uui 304	147 Uuq 305	148 Uub 306	149 Uuc 307	150 Uud 308	151 Uue 309	152 Uuf 310	153 Uug 311	154 Uuh 312	155 Uui 313	156 Uuq 314	157 Uub 315	158 Uuc 316	159 Uud 317	160 Uue 318	161 Uuf 319	162 Uug 320	163 Uuh 321	164 Uui 322	165 Uuq 323	166 Uub 324	167 Uuc 325	168 Uud 326	169 Uue 327	170 Uuf 328	171 Uug 329	172 Uuh 330	173 Uui 331	174 Uuq 332	175 Uub 333	176 Uuc 334	177 Uud 335	178 Uue 336	179 Uuf 337	180 Uug 338	181 Uuh 339	182 Uui 340	183 Uuq 341	184 Uub 342	185 Uuc 343	186 Uud 344	187 Uue 345	188 Uuf 346	189 Uug 347	190 Uuh 348	191 Uui 349	192 Uuq 350	193 Uub 351	194 Uuc 352	195 Uud 353	196 Uue 354	197 Uuf 355	198 Uug 356	199 Uuh 357	200 Uui 358	201 Uuq 359	202 Uub 360	203 Uuc 361	204 Uud 362	205 Uue 363	206 Uuf 364	207 Uug 365	208 Uuh 366	209 Uui 367	210 Uuq 368	211 Uub 369	212 Uuc 370	213 Uud 371	214 Uue 372	215 Uuf 373	216 Uug 374	217 Uuh 375	218 Uui 376	219 Uuq 377	220 Uub 378	221 Uuc 379	222 Uud 380	223 Uue 381	224 Uuf 382	225 Uug 383	226 Uuh 384	227 Uui 385	228 Uuq 386	229 Uub 387	230 Uuc 388	231 Uud 389	232 Uue 390	233 Uuf 391	234 Uug 392	235 Uuh 393	236 Uui 394	237 Uuq 395	238 Uub 396	239 Uuc 397	240 Uud 398	241 Uue 399	242 Uuf 400	243 Uug 401	244 Uuh 402	245 Uui 403	246 Uuq 404	247 Uub 405	248 Uuc 406	249 Uud 407	250 Uue 408	251 Uuf 409	252 Uug 410	253 Uuh 411	254 Uui 412	255 Uuq 413	256 Uub 414	257 Uuc 415	258 Uud 416	259 Uue 417	260 Uuf 418	261 Uug 419	262 Uuh 420	263 Uui 421	264 Uuq 422	265 Uub 423	266 Uuc 424	267 Uud 425	268 Uue 426	269 Uuf 427	270 Uug 428	271 Uuh 429	272 Uui 430	273 Uuq 431	274 Uub 432	275 Uuc 433	276 Uud 434	277 Uue 435	278 Uuf 436	279 Uug 437	280 Uuh 438	281 Uui 439	282 Uuq 440	283 Uub 441	284 Uuc 442	285 Uud 443	286 Uue 444	287 Uuf 445	288 Uug 446	289 Uuh 447	290 Uui 448	291 Uuq 449	292 Uub 450	293 Uuc 451	294 Uud 452	295 Uue 453	296 Uuf 454	297 Uug 455	298 Uuh 456	299 Uui 457	300 Uuq 458	301 Uub 459	302 Uuc 460	303 Uud 461	304 Uue 462	305 Uuf 463	306 Uug 464	307 Uuh 465	308 Uui 466	309 Uuq 467	310 Uub 468	311 Uuc 469	312 Uud 470	313 Uue 471	314 Uuf 472	315 Uug 473	316 Uuh 474	317 Uui 475	318 Uuq 476	319 Uub 477	320 Uuc 478	321 Uud 479	322 Uue 480	323 Uuf 481	324 Uug 482	325 Uuh 483	326 Uui 484	327 Uuq 485	328 Uub 486	329 Uuc 487	330 Uud 488	331 Uue 489	332 Uuf 490	333 Uug 491	334 Uuh 492	335 Uui 493	336 Uuq 494	337 Uub 495	338 Uuc 496	339 Uud 497	340 Uue 498	341 Uuf 499	342 Uug 500	343 Uuh 501	344 Uui 502	345 Uuq 503	346 Uub 504	347 Uuc 505	348 Uud 506	349 Uue 507	350 Uuf 508	351 Uug 509	352 Uuh 510	353 Uui 511	354 Uuq 512	355 Uub 513	356 Uuc 514	357 Uud 515	358 Uue 516	359 Uuf 517	360 Uug 518	361 Uuh 519	362 Uui 520	363 Uuq 521	364 Uub 522	365 Uuc 523	366 Uud 524	367 Uue 525	368 Uuf 526	369 Uug 527	370 Uuh 528	371 Uui 529	372 Uuq 530	373 Uub 531	374 Uuc 532	375 Uud 533	376 Uue 534	377 Uuf 535	378 Uug 536	379 Uuh 537	380 Uui 538	381 Uuq 539	382 Uub 540	383 Uuc 541	384 Uud 542	385 Uue 543	386 Uuf 544	387 Uug 545	388 Uuh 546	389 Uui 547	390 Uuq 548	391 Uub 549	392 Uuc 550	393 Uud 551	394 Uue 552	395 Uuf 553	396 Uug 554	397 Uuh 555	398 Uui 556	399 Uuq 557	400 Uub 558	401 Uuc 559	402 Uud 560	403 Uue 561	404 Uuf 562	405 Uug 563	406 Uuh 564	407 Uui 565	408 Uuq 566	409 Uub 567	410 Uuc 568	411 Uud 569	412 Uue 570	413 Uuf 571	414 Uug 572	415 Uuh 573	416 Uui 574	417 Uuq 575	418 Uub 576	419 Uuc 577	420 Uud 578	421 Uue 579	422 Uuf 580	423 Uug 581	424 Uuh 582	425 Uui 583	426 Uuq 584	427 Uub 585	428 Uuc 586	429 Uud 587	430 Uue 588	431 Uuf 589	432 Uug 590	433 Uuh 591	434 Uui 592	435 Uuq 593	436 Uub 594	437 Uuc 595	438 Uud 596	439 Uue 597	440 Uuf 598	441 Uug 599	442 Uuh 600	443 Uui 601	444 Uuq 602	445 Uub 603	446 Uuc 604	447 Uud 605	448 Uue 606	449 Uuf 607	450 Uug 608	451 Uuh 609	452 Uui 610	453 Uuq 611	454 Uub 612	455 Uuc 613	456 Uud 614	457 Uue 615	458 Uuf 616	459 Uug 617	460 Uuh 618	461 Uui 619	462 Uuq 620	463 Uub 621	464 Uuc 622	465 Uud 623	466 Uue 624	467 Uuf 625	468 Uug 626	469 Uuh 627	470 Uui 628	471 Uuq 629	472 Uub 630	473 Uuc 631	474 Uud 632	475 Uue 633	476 Uuf 634	477 Uug 635	478 Uuh 636	479 Uui 637	480 Uuq 638	481 Uub 639	482 Uuc 640	483 Uud 641	484 Uue 642	485 Uuf 643	486 Uug 644	487 Uuh 645	488 Uui 646	489 Uuq 647	490 Uub 648	491 Uuc 649	492 Uud 650	493 Uue 651	494 Uuf 652	495 Uug 653	496 Uuh 654	497 Uui 655	498 Uuq 656	499 Uub 657	500 Uuc 658	501 Uud 659	502 Uue 660	503 Uuf 661	504 Uug 662	505 Uuh 663	506 Uui 664	507 Uuq 665	508 Uub 666	509 Uuc 667	510 Uud 668	511 Uue 669	512 Uuf 670	513 Uug 671	514 Uuh 672	515 Uui 673	516 Uuq 674	517 Uub 675	518 Uuc 676	519 Uud 677	520 Uue 678	521 Uuf 679	522 Uug 680	523 Uuh 681	524 Uui 682	525 Uuq 683	526 Uub 684	527 Uuc 685	528 Uud 686	529 Uue 687	530 Uuf 688	531 Uug 689	532 Uuh 690	533 Uui 691	534 Uuq 692	535 Uub 693	536 Uuc 694	537 Uud 695	538 Uue 696	539 Uuf 697	540 Uug 698	541 Uuh 699	542 Uui 700	543 Uuq 701	544 Uub 702	545 Uuc 703	546 Uud 704	547 Uue 705	548 Uuf 706	549 Uug 707	550 Uuh 708	551 Uui 709	552 Uuq 710	553 Uub 711	554 Uuc 712	555 Uud 713	556 Uue 714	557 Uuf 715	558 Uug 716	559 Uuh 717	560 Uui 718	561 Uuq 719	562 Uub 720	563 Uuc 721	564 Uud 722	565 Uue 723	566 Uuf 724	567 Uug 725	568 Uuh 726	569 Uui 727	570 Uuq 728	571 Uub 729	572 Uuc 730	573 Uud 731	574 Uue 732	575 Uuf 733	576 Uug 734	577 Uuh 735	578 Uui 736	579 Uuq 737	580 Uub 738	581 Uuc 739	582 Uud 740	583 Uue 741	584 Uuf 742	585 Uug 743	586 Uuh 744	587 Uui 745	588 Uuq 746	589 Uub 747	590 Uuc 748	591 Uud 749	592 Uue 750	593 Uuf 751	594 Uug 752	595 Uuh 753	596 Uui 754	597 Uuq 755	598 Uub 756	599 Uuc 757	600 Uud 758	601 Uue 759	602 Uuf 760	603 Uug 761	604 Uuh 762	605 Uui 763	606 Uuq 764	607 Uub 765	608 Uuc 766	609 Uud 767	610 Uue 768	611 Uuf 769	612 Uug 770	613 Uuh 771	614 Uui 772	615 Uuq 773	616 Uub 774	617 Uuc 775	618 Uud 776	619 Uue 777	620 Uuf 778	621 Uug 779	622 Uuh 780	623 Uui 781	624 Uuq 782	625 Uub 783	626 Uuc 784	627 Uud 785	628 Uue 786	629 Uuf 787	630 Uug 788	631 Uuh 789	632 Uui 790	633 Uuq 791	634 Uub 792	635 Uuc 793	636 Uud 794	637 Uue 795	638 Uuf 796	639 Uug 797	640 Uuh 798	641 Uui 799	642 Uuq 800	643 Uub 801	644 Uuc 802	645 Uud 803	646 Uue 804	647 Uuf 805	648 Uug 806	649 Uuh 807	650 Uui 808	651 Uuq 809	652 Uub 810	653 Uuc 811	654 Uud 812	655 Uue 813	656 Uuf 814	657 Uug 815	658 Uuh 816	659 Uui 817	660 Uuq 818	661 Uub 819	662 Uuc 820	663 Uud 821	664 Uue 822	665 Uuf 823	666 Uug 824	667 Uuh 825	668 Uui 826	669 Uuq 827	670 Uub 828	671 Uuc 829	672 Uud 830	673 Uue 831	674 Uuf 832	675 Uug 833	676 Uuh 834	677 Uui 835	678 Uuq 836	679 Uub 837	680 Uuc 838	681 Uud 839	682 Uue 840	683 Uuf 841	684 Uug 842	685 Uuh 843	686 Uui 844	687 Uuq 845	688 Uub 846	689 Uuc 847	690 Uud 848	691 Uue 849	692 Uuf 850	693 Uug 851	694 Uuh 852	695 Uui 853	696 Uuq 854	697 Uub 855	698 Uuc 856	699 Uud 857	700 Uue 858	701 Uuf 859	702 Uug 860	703 Uuh 861	704 Uui 862	705 Uuq 863	706 Uub 864	
-----------------	------------------	------------------	------------------	-----------------	------------------	------------------	------------------	------------------	--------------------	--------------------	--------------------	--------------------	--------------------	-------------------	------------------	-------------------	--------------------	-------------------	--------------------	--------------------	-------------------	-------------------	--------------------	--------------------	--------------------	--------------------	--------------------	--------------------	-------------------	--------------------	-------------------	--------------------	-------------------	--------------------	--------------------	--------------------	-------------------	-------------------	--------------------	--------------------	-------------------	----------------	--------------------	--------------------	--------------------	--------------------	--------------------	--------------------	--------------------	--------------------	-------------------	-------------------	--------------------	--------------------	--------------------	---------------------	--------------------	---------------------	--------------------	-----------------	--------------------	---------------------	--------------------	---------------------	--------------------	---------------------	---------------------	---------------------	---------------------	---------------------	--------------------	---------------------	-------------------	---------------------	--------------------	---------------------	---------------------	---------------------	--------------------	--------------------	-------------------	--------------------	-----------------	-----------------	-----------------	-----------------	-----------------	-----------------	---------------------	---------------------	--------------------	---------------------	---------------------	---------------------	---------------------	---------------------	--------------------	---------------------	---------------------	---------------------	---------------------	---------------------	------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	--

گەردىلەيەك، ژمارەيەكى يەكسان لە بارگە ساردو گەرمەكانى تىدايە و، ئەوەش وای كردووە كە ئەو گەردىلەيە بتوانى پىك بىت و بەردەوام بى.

بۆ وىنە: چەند توخمىك لە پرووى گەردونناسىيەو، بە گرنگ دانراون و پىيان دەگوترى: توخمە گەردوونىيە گرنگەكان (العناصر الفلكية المهمة) كە ئەمانەن:

(۱) (هيدروژين): يەك (۱) پڕۆتۆن لە نيوكەكەيدا هەيە، بەلام نيوترونى تىدا نيە، ديارە ئەليكترونيكىش لە خولگەكەيدا دەخوليتەو.

(۲) (هيليۆم): دوو (۲) پڕۆتۆن، لە گەل دوو نيوترون.

(۳) (كاربۆن) شەش (۶) پڕۆتۆن و شەش نيوترون.

(۴) (نايتروژين) حەوت (۷) پڕۆتۆن و حەوت نيوترون.

(۵) (ئوكسىجين) هەشت (۸) پڕۆتۆن و هەشت نيوترون.

(۶) (سيليكون) چواردە (۱۴) پڕۆتۆن و چواردە نيوترون.

(۷) (ئاسن) بيست و شەش (۲۶) پڕۆتۆن و سى (۳۰) نيوترون.

ديارە هەر كارمىك لەوانە چەند پڕۆتۆنى هەبن، ئەوئەندە ئەليكترونەش لە خولگەكەيدا دەخوليتەو.

ئىنجا ئىستا زانايان نزيكەى سەدو نو (۱۰۹) توخمىيان لە سروشتدا دۆزىوئەو، هەشتاو نو (۸۹)يان خواکردن، ئەوانى ديكەش مرؤف توانيويتى كە لە ليكدانى توخمەكانى ديكە، يان بە كەم كردنى گەردەكانيان، دروستيان بكات، يەكەمىن كەسيش كە توخمەكانى لە سروشتدا دۆزىنەو، زاناي كيمياى ناودارى پرووسىي: (مندلييف) بوو، كە لە سالى (۱۸۳۴)ز دا، لە داىك بوو، لە (۱۹۰۷)دا، مردووە و، ئەويش ئەو ريزبەنديەى توخمەكانى دانا.

ئىنجا شايانى باسە فيزيائى ئىستا دەلى: پڕۆتۆن و نيوترون و ئەليكترون، لە نيو گەردىلەدا تەنيا سى تەنۆلكە (جسيم)ن، سى تەنۆلكەى بنچىنەيىن، لە نيو دوو سەد تەنۆلكەى خوار گەردىلەدا، كە تاكو ئىستا زانراون، بۆ وىنە: (كاون،

گان، ئیبسیلون، باریون، لامدا)، ئنجا له نیو نیوکی گەردیلەشدا، هەر کام له پڕۆتۆن و نیوترونەکان، یه‌کی له سێ کوارک (۳/۱) پیک دین، که ئەوانیش (کوارکه‌کان) هەمیشە سێ سێ پیکه‌وه‌ن و، به‌ هۆی هەندێ تەنۆلکه‌ی گچکه‌، که (غولۆنات)یان پێ ده‌گوترێ، پیکه‌وه‌ ده‌لکین^(۱).

به‌لێ به‌رپازان! ئەوه‌ی گوتمان، ئەوه‌ پیناسه‌ی ماده‌ (matter) بوو، ئەو ماده‌یه‌ی که‌ تیکرای دیارده‌ سروشتیه‌ به‌ره‌سته‌کانی لێ دروست بوون. ئنجا لی‌رده‌ ده‌پرسیین: ئایا ئەو سیفەت و حاله‌تانه‌ی له‌ دروستکراوه‌کاندا و، له‌ دیارده‌ سروشتیه‌کاندا هەن، به‌ تایبه‌ت:

۱- ژیان (حیاة).

۲- هەست (شعور).

۳- ویست (إرادة).

۴- گەشه‌کردن (النمو).

۵- به‌رگری له‌ خۆ کردن.

۶- فیداکاری.

۷- خۆشه‌ویستی.

ئایا ئەوانه‌ هیچیان له‌ ماده‌ده‌ هەن؟! به‌ تەئکید نه‌خێر، نه‌ له‌ گەردیلەدا، نه‌ له‌ پیکه‌اته‌ ورده‌کانیدا، نه‌ له‌ توخمه‌کان دا، ئەو شتانه‌ نین. ئەدی له‌ کۆیوه‌ هاتوون بۆ نیو جیهانی ماده‌؟! بێگومان ده‌بی له‌ سه‌رچاوه‌یه‌کی دیکه‌ی غه‌یری ماده‌وه‌ به‌ ماده‌ درابن، که‌ ئەو سه‌رچاوه‌یه‌ خۆی خاوه‌نیان بێت و، شیوه‌ی ئەو سیفەتانه‌ی هەبێت، یانی:

۱- خوا خاوه‌نی ژیانه‌، ﴿اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ﴾ البقرة (۲۵۵).

خوا، جگه‌ له‌و هیچ په‌ستراویک نیه‌، زیندووی سه‌ره‌رشتیه‌کاره‌.

خا خاۋەنى ژيانە و ژيانىشى بە پروەك و بە ژيانداران و بە مروۋقش بەخشيۋە.

۲- ھەروھە خا خاۋەنى ويستە و ويستى بەوان بەخشيۋە.

۳- خا خاۋەنى سيفەتى توانايىيە و تواناشى بە دروستكراۋەكانى داۋە.

۴- خا خاۋەنى سيفەتى زانباريىيە و، ئەو سيفەتەشى بەوانە بەخشيۋە.

۵- خا خاۋەنى سيفەتى بەزەيىيە و، سيفەتى بەزەيىشى بە ژيانداران و بە مروۋق، بەلكو بە پروەكش بەخشيۋە.

كەۋاتە: سروشت (طبيعة) يەك، كە بەو شيۋە دلگىرە دەيىنين، دەبى كەسيك سروشتاندى و طەبەئى كردبى، چونكە وشەى (طبيعة) لەسەر كىشى (فعيلة)، بەلام بە ماناى (مفعولة) يە، كەۋاتە: دەبى ئەم طەبيعەتە، كەسيك ھەبى، ئەو طەبەئە جوانەى كردبى و، بەو شيۋەيە ھىنايىيە دى.

ياساي يېنجەم: ھەموو رېڭخراۋىڭ رېڭخەرېڭى ھەيە (لِكُلِّ نَظَامٍ مُنْظَمٌ):

بەللى: ھەر كاتتى ياسامان يىنى، دەبى ياسادانەرىش لە زېھنامندا ئامادەبى،
ئەگەر بمانەوى پېچەوانەى عەقل و لۆژىك نە جوولېنەۋە.

عەقل و لۆژىك ناچارمان دەكەن كە لە ھەر شتېك و، لە ھەر شوئېڭىدا، رېڭ و
پېڭىكى و سىستىمان يىنى، پالى بدەينە لاي رېڭخەرېڭ.

لە دېر زەمانەۋە دەگېر نەۋە: لە كاتىك دا عەرەبىڭى حوشتر لەۋەرېن عەبايەكەى
راخستەۋە نوئىرى لەسەر بىكات، چەند فەيلەسوۋىڭ بەلايدا دەچن، دەلېن: با بچىن
تۆزىڭ پېى رابوئىرىن، ديارە دەبى مولحيد بووبن، لېى دەپرسن: ئەۋە چى دەكەى؟
دەللى: نوئىر دەكەم.

دەللى: بۇ كى؟

دەللى: بۇ خوا.

ئىجا بەلگەت چىيە لەسەر بوونى خوا و، كى دەللى خوا ھەيە؟

ئەۋىش زۆر بە سادەبى، ۋەلاميان دەداتەۋە، چونكە رېى بەرەۋ خوا چوون، ۋەك
ئەھلى عىرفان و تەسەۋۋوف دەللىن، عارىفە گەۋرەكان، دەللىن: (الطرق إلى الله
بقدر أنفاس الخلائق)، رېيەكان بەرەۋ خوا، بە قەدەر ھەناسەى دروستكراۋەكانن،
ۋاتە: رى بەرەۋ خوا، زۆر زۆرن، بەللى ئىنسان تاكو زانتر بى، وردەكارىي و
قوۋلېۋنەۋەى زياتر بەكاردىنى، لە ناسىنى خوادا، ۋەك خوا دەفەرموى:

﴿إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ﴾ فاطر (۲۸).

ۋاتە: بەراستىي تەنيا زانايان چاك سام و ھەيىيەت و قەدرۋ حورمەتى خۋاي
پەرۋەردگار دەزانن، بەلام ئەۋە ماناي ۋا نىيە كە خەللى دىكەى سادەش،

ناتوانی خوی خوی بناسی، چونکه خوا (سبحانه وتعالی) ری ناسینی خوی زور کردوون، هر رییهک نیهو دوو ری نین و، سی ری نین، وهک له سه ره تاوه ئاماژه مان پیدا.

ئنجا نهو شوانه عه ره به دهلی: (البَعْرَةُ تَدُلُّ عَلَى الْبَعِيرِ، وَالْخُطُوَةُ تَدُلُّ عَلَى الْمَسِيرِ، فَسَمَاءٌ ذَاتُ أَتْرَاجٍ، وَأَرْضٌ ذَاتُ فَجَاجٍ، وَبَحْرٌ ذُو أَمْوَاجٍ، أَلَا تَدُلُّ عَلَى الْعَلِيمِ الْقَدِيرِ؟!).

واته: قشیل به لگه یه له سه ره حوشر، (قشیل به بی حوشر پهیدا نابی) و، شوین پی به لگه یه له سه ره پیرو، (دهبی پیرویهک به ویدا هاتبی، ئنجا نهو شوین پییه دروست دهبی)، نه دی ئایا ئاسمانیکی خاوهن نهستییه و، زهوییه کی خاوهن شیوو دۆل و، ده ریایه کی خاوهن شه پۆل، به لگه نیه بو بوونی خوایه کی زانای توانا؟!

قسه که ی زور به جیه.

ئنجا ئیمه ده پرسین: ئایا گه ردوون و ده ور به رمان، ریک و پیکیی تیدایه، تا کو ناچار بین بوی به دوا ی ریک خه ریکدا بگه ریین؟

ئایا ئیمه دیزاین (تصمیم) یک له خۆمان و له ده ور به رو له گه ردووندا ده بینین، تا کو ناچار بین، بلین: دیزاینه ر (مُصمِّم) یک ریکی خستوهو، دیزاینی کردوهو، بهو شیویه سیستماتیکه دروستی کردوه؟! ده لین به لی.

هر له گه ردیله و خانه کانه وه (الذرات والخلایا) وه بگه ر، تا کو که هکه شانه کان، دوا یی تا کو ده گاته ئینسان، هر هه مووی نهک هر یاسادارو سیستماتیک (مُقَنَّن وَمَنْظَم)، به لکو له نه وه پری ورده کاری و ریک و پیکیدایه و، نه گه ر بمانه وی ته نیا ئاماژه شی پی بکهین، زور زوری دهوی، به لام ناچارین چه ند کورته، ئاماژه یه کی خیرا بکهین:

پازده (۱۵) كورته ئامازە بە ھەبوونی رېك و پېكى (نظام) لە گەردوون دا:

۱- فراوانبوونی گەردوون:

فراوانبوونی گەردوون (توسّع الكون) ئیستا بۆتە راستییەکی فیزیایی سەلمیندراو، بەلام ھەزارو چوار سەدو ئەوێندە سال لەمەو پێش، ھەرمایشی بی ھەلەو پەلەوی خوا، ئامازەیی پێداو، کە لە سوورەتی (الذاریات) دا دەفەرموی:

﴿وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ﴾ ٤٧

واتە: ئاسمانمان (گەردوونمان) بەھێز دروستکردووە و، ئیمە فراوان کەریشین، (یانى: بەردەوام فراوانی دەکەین).

ئەجایەکی ئە زانا ھەرە ناودارە فیزیازانەکانی ئەم رۆژگارە، کە (ستیفن ھاوکینگ) ە و ماوہیەک لەمەوپێش کوچی دوایی کرد، لە کتیی: (مێژوویەکی کورتی کات) دا، - کە ئەو کتییە بە ئینگلیزی نووسیوە و خوێ ئینگلیزە، بەلام کە تەرجمەیی عەرەبیی کراوە، ئەم ناوونیشانەیان بۆ داناوە: (موجز تاریخ الزمن)، (مێژوویەکی کورتی کات)، دەلی: (إِنَّ سُرْعَةَ تَوْسَعِ الْكَوْنِ، سُرْعَةَ حَرَجَةِ جَدًّا، إِلَى دَرَجَةِ أَنهَا لَوْ كَانَتْ فِي الثَّانِيَةِ الْأُولَى مِنْ ظُهُورِ الْكَوْنِ، أَقَلَّ مِنْ جُزْءٍ مِنْ مِلْيُونٍ فِي مِلْيَارِ جُزْءٍ (۱/۱،۰۰۰،۰۰۰،۰۰۰،۰۰۰،۰۰۰،۰۰۰،۰۰۰) لَأَنْهَارِ الْكَوْنِ عَلَى نَفْسِهِ، قَبْلَ أَنْ يَصِلَ إِلَى وَضْعِهِ الْحَالِيِّ)^(۱).

واتە: خێرای فراوانبوونی گەردوون، خێرایەکی زۆروردە، بە ئەندازەیک کە ئە گەر لە چرکەیی یەکەمی دەرکەوتنی گەردووندا، ئەو فراوانبوونەیی گەردوون، کە مەتر بووایە لە بەشیک لە سەر ملیۆن ملیار بەش: (۱/۱،۰۰۰،۰۰۰،۰۰۰،۰۰۰،۰۰۰،۰۰۰،۰۰۰،۰۰۰).

(دەشتوانىن بلىين: لە ھەزار تریلیۆن بەش، يانی: ئەگەر ئەو فراوانبۈونەى گەردوون، لە يەك بەش لەسەر ھەزار تریلیۆن بەش كەمتر بووايە)، ئەو گەردوون بەسەر خۇيدا دەرووخوا، بەر لەوہى بگاتە ئەم حالەتەى ئىستايى.

يانی: دەبوو ھەر بەو شىۋەيە بى و خىزايى فراوانبۈونى گەردوون، نەدەبوو لەوہى ئىستا نە خىراتر بى، نە سىستر بى، بە ئەندازەى يەك لەسەر ھەزار تریلیۆن (۱/۱،۰۰۰،۰۰۰،۰۰۰،۰۰۰،۰۰۰) بەش^(۱).

۲- ھاوسەنگىي ئىۋان بارستايى (كتلة)ى نيۇتۇن ۋ ئەلىكتىرۇن:

بارستايى ئەلىكتىرۇن بە ئەندازەى (۲،۰٪)، (۱۰۰۰/۲)ى بارستايى نيۇتۇنە و، ئەو بارستايى، دەبوو تۇزقالىك لەو زياترو كەمتر نەبى، بۇ ئەوہى گەردىلە دروست بى و ئەگەر بارستايى ئەلىكتىرۇن، لەو تۇزقالىك زياتر بووايە، يان تۇزقالىك كەمتر بووايە، نەدەگونجا گەردىلە دروست بى.

۳- ھاوسەنگىي ئىۋان بارستايى پىرۇتۇن ۋ ئەلىكتىرۇن، كە بارستايى پىرۇتۇن لەوہى ئىستا، زياتر نى:

ئەگەر ھاتباو بارستايى پىرۇتۇن بە (۲،۰٪) قورستر بووايە، لەوہى كە ئىستا ھەيە، ئەو كاتە پىرۇتۇن ھەمووى ھەلدەشايەو و دەبوو بە نيۇتۇن و، پىرۇتۇن نەيدەتوانى، ئەلىكتىرۇنەكان - كە بە دەورى نيوكدا دەخولینەو - نەيدەتوانى بە خۇيانەو رابگرى و، ئەو كاتەش گەردىلە ھەلدەشايەو، كۆتايى بى دەھات.

(۱) ئەم زانىيارىانە لە كۆمەللىك سەرچاۋە وەرەگرم، ئنجا كە جار جار تەنيا ئامازە بە يەكىكىان دەكەم، لەبەرئەوہيە، كە ئەو زانىيارىانە لە زۆرەى كىتەبەكاندا ھەن، بۇ وىنە:

۱- كىتەبى: (الكون بين القرآن والعلم)، ص (۶۰).

۲- ھەرۋەھا كىتەبى: (عيادة الملحدین)، ص (۲۳-۲۶).

۳- ھەرۋەھا كىتەبى: (السماء)ى (د. زغلول النجار)، ص (۴۴۱ - ۴۴۲).

۴- ھاۋسەنگىي نىۋان بارستايى پىرۇتۇن ۋە ئېلىكتىرۇن، كە بارستايى پىرۇتۇن لە ھى ئېستاي كەمتر نىھ:

ئەگەر پىژەي نىۋان بارستايى پىرۇتۇن و بارستايى ئېلىكتىرۇن، لەۋەي كە ئىستا ھەيە، كەمتر بوۋايە، ھەرگىز ئەستىرەكان دروست نەدەبوون و، ئەگەر تۈزىك زىاتىرش بوۋايە لەۋەي كە ئىستا ھەيە، ئەو كاتە ھەرگىز ئەو سىستەمە جىفرەيىانەي كە لە خانەكاندا ھەن، لە خانەي زىندەۋەرەكاندا ھەن، كە بە (DNA) تەعبىر دەكرىن، ئەوانە دروست نەدەبوون، چونكە ئەو سىستەمە جىفرەيىانە، پشتيان بە ھاۋسەنگىي گەردىلەكانى كاربۇن بەستە، كە بنچىنە نائىترۇجىنەكان پىك دىنن، لە سىستەمى جىفرەيى خانەكاندا.

ئىنجا گەردىلەكانى كاربۇنىش پىۋىستىيان بە ھاۋسەنگىي نىۋان بارستايى پىرۇتۇن و بارستايى ئېلىكتىرۇن ھەيە و، بۇ ئەۋەي كاربۇن بىتە گەردىلەيەكى سەقامگىر، دەبوو پىژەكە ئاۋا بى، ئەگەرنا يەك زىندەۋەرىش پەيدا نەدەبوو و، نەك ھەر نەدەگونجا مەۋف دروست بىي، بەلكو ھىچ زىندەۋەرىك، تەنانت ئەمىبابەكىش، كە ژياندارىكى يەك خانەيىە، دروست نەدەبوو.

۵- پىژەي ھاۋسەنگىي گۇرانى بارستايى ھىدرۇجىن بۇ وزە:

كاتىك دوو گەردىلەي ھىدرۇجىن يەك دەگرن و يەك گەردىلەي ھىلىۋم پىك دىنن، لە (۷،۰٪) (۷/۱۰۰)ى بارستايى ھىدرۇجىنەكە دەگۇرپى بۇ وزە، ئىنجا ئەو پىرۇسەيە كە لە ئەنجامى ئەۋەدا، ئەو وزىيەي كە لە خۇرەۋە دى، دەستمان دەكەۋى، لە جياتى ئەۋەي، ئەۋەي دەبىتە وزە، لە (۷،۰٪) بى، ئەگەر (۶،۰٪) بوۋايە، ئەو كاتە پىرۇتۇن لە گەل نىۋتۇرۇندا لە نىۋكدا پىكەۋە نەدەبوون و گەردوون تەنيا ھىدرۇجىن دەبوو و، توخمەكانى دىكە ھىچيان پەيدا نەدەبوون، نە ھىلۇم، نە كاربۇن و، نە ئاسن و .. ەتد.

ھەرۋەھا ئەگەر ئەو بارستايىيەي كە لە ئەنجامى يەكگرتنى دوو گەردىلەي ھىدرۇجىنەۋە، بۇتە وزە، كە برىتتە (۷،۰٪)، ئەگەر لە جياتى (۷،۰٪)، (۸،۰٪)

(۱۰۰۰/۸) بووايه، ئەو كاتە يەكگرتنى گەردىلەكانى هيدروچين، ھىندە خىرا دەبوو، زۆر بە خىرايى ھەرچى هيدروچينه لە گەردووندا، نەدەما، كە زاناين دەلین: بە ئەندازەى رېژەى (۰.۷۴ - ۰.۷۵٪) ى ماددەى گەردوون، هيدروچينه، ئەوى دىكەشى زۆربەى ھىليۆمە و، ھەندى لە توخمەكانى دىكەش.

ئەو كاتەش بە تەئكىد ژيان دروست نەبوو، كەواتە: دەبووايه ئەو رېژەيه لە نيوان (۰.۶، ۰.۸٪) و (۰.۸، ۰.۹٪) دا بى، كە برىتيە لە (۰.۷، ۰.۸٪).

۱- ھاوسەنگى نيوان رېژەى ھىزى كەھرۇموگناتىسىي و ھىزى كىشندە:

رېژەى نيوان ھىزى كەھرۇموگناتىسىي و ھىزى كىشندە، برىتيە لە يەك لەسەر دە تەوان چل (۱۰/۱)، واتە: ژمارەى دە (۱۰) چل سفرى بۆ دابنى، يەك لەسەر ئەو ژمارەيه، برىتيە لە ھىزى كىشندە و، ژمارە زۆرەكەش برىتيە لە ھىزى كەھرۇموگناتىسىي، يانى: ھىزى كەھرۇموگناتىسىي زۆر زۆر بە ھىزىترە، لە ھىزى كىشندە، كە ئەو ھەموو كەھكەشان و ئەستىرەو خرۇكانەى پىكەو بەستوون، كەچى كەھرۇموگناتىسىي، لە چا وى، برىتيە لە ژمارەيهك چل (۴۰) سفرى ھەبى، ئىجا يەك بەشى ئەو ژمارەيه برىتيە لە ھىزى كىشندە (قوۋە الجازىيە)، كە جىاوازييەكەيان زۆر زۆرە و لە خەيالدا جىگاي نايىتەو.

ھەروەھا جىاوازيى نيوان ھىزى نىوكىي بەھىز (القوة النووية القوية) و ھىزى كىشندە، ديسان جىاوازييەكى زۆر گەورەيه: زەوى كە ئىستا مروف بە ھىزى كىشندە بەخۆو دەنوسىنى، كە بۆ ھەر(سم^۲) كىلوگرامىك كىشى پەيدا دەبى، ئەگەر زەوى بەھىزى نىوكىي بەھىز (القوة النووية القوية) ئىمەى بەخۆو لكاندبايه، ئەو كاتە كىشى مروف لەسەر زەوى بە قەدەر سەد مىليۇن (۱۰۰،۰۰۰،۰۰۰) ئەستىرە قورس دەبوو، يانى: سەد مىليۇن (۱۰۰،۰۰۰،۰۰۰) ئەستىرە قورسايبان چەندە، يەك مروف لەسەر زەوى ھىندە قورس دەبوو.

شايانى باسە: گەردوونناسان و فيزيك زانەكان دەلّين: چوار ھىزى سەرەككى ھەن لە گەردووندا:

۱- ھىزى كىشكردن (قوة الجاذبية).

۲- ھىزى كەھرپۆمۆگناتىسى (القوة الكهرومغناطيسية).

۳- ھىزى نىوكى بى ھىز (القوة النووية الضعيفة).

۴- ھىزى نىوكى بەھىز (القوة النووية القوية).

ئەمەش كورته پىناسەھەكى ھەركام لەو چوار ھىزە:

۱- ھىزى كىشندە (قوة الجاذبية): بىھىزترىنى ئەو چوار ھىزە، ئەو ھىزى كىشندەھەكى كە بە ھوى ويەو، ھەم ئەستىرەكان و، ھەم كەشەكەشانەكان و، گەلە كەھەكەشانەكان، دروست بو و، پىكەشەو بەسترون، لە حالّك دا كە لە ھەر چوار ھىزەكەى دىكەى بىھىزترە!

۲- ھىزى كەھرپۆمۆگناتىسى (القوة الكهرومغناطية): ئەوئىش ئەو ھىزە كە وای كردو ئەلىكتىرۆنەكان لە سوورگەى نىوكەكاندا بخولینەو، گەردىلەى ھىدرۆجىن و ھىليۆم دروست ببن و، ئەلىكتىرۆنە بەرھەلداوكان نەمىنن و، رىنگاش بگرى لەوھى كە گەردىلەكان پىكەو ئەوئىتە ببن^(۱)، ھەروەھا ھىزى كەھرپۆمۆگناتىسى ئەو ھىزە، كە كارلىك دەكات لە گەل تەنۆلكەكاندا، كە بارگەى كارەبايان ھەيە، وەك ئەلىكتىرۆنەكان و كواركەكان، بەلام ئەو تەنۆلكانەى بارگەى كارەبايان نىە، وەك گراتوفىتات، لە گەلئاندا كارلىك ناكات، ئنجا ھىزى كەھرپۆمۆگناتىسى زۆر زۆر لە ھىزى كىشندە بەھىزترە، بە ئەندازەى ژمارەى: مىليۆن مىليۆن مىليۆن مىليۆن مىليۆن مىليۆن. يانى: ژمارە يەك (۱) چل و دوو سفرى ھەيىت! واتە: يەك (۱) لەسەر ژمارە يەك كە چل و دوو سفرى ھەبى، ئەو ھىزى كىشندەھە، ئەو دىكەش ھىزى كەھرپۆمۆگناتىسىيە، كە بەم شىوھە دەنوسرى:

(۱) (الكون بين القرآن والعلم)، ص ۶۰، و (تأريخ موجز للزمان) ص ۶۹- ۷۲.

.( ) ..... /)

٣- هیزى تىوكى بیهز (القوة النووية الضعيفة): ئەویش ئەو هیزه که بهرپرسیاره له چالاکیه تیشکییه کان، که له توخمه کان ههندیکیان دهگورن بۆ ههندیکیان، یاخود له بهین دهچن و تیشک ددهدنهوه، وزه ددهدنهوه.

۴- هیزى ئىوكىي به هیز (القوة النووية القوية): ئەویش ئەو هیزەیه که کوارکه کان له گەڵ پرۆتۆن و نیۆترونیەکان دا پیکەوه گری دەدات، هەروەها پرۆتۆن و نیۆترونیەکان پیکەوه دەچەسپینى، و، له نیۆنیوک و نیۆجەرگەى گەردیلەدا دەیانهايتتەوه و، بەوەش گەردیلە دروست دەبێ.

(۷) - هاوسه‌نگی ریشه‌ی هیزی که هر و موگناتیبسی:

(ماكس تيگمارك) زاناي گهر دووناسي ئەمريكي دهلي: ئەگەر هيژى كههرپوموگناتيسيى - كه وهك پيشتەر گوتمان: ئەو هيژيه وا دهكات تهوئلكه كانى نيؤ گهرديله، پيكهوه بهستريّن و گهرديله پيک بى - لهو رپژيهي كه ئيستا لهسهريةتى، به (4٪) بيهيتر بووايه، ئەوه خوّر هەر له گهل دروست دهبوو، دتهقيهوه، ههروهها ئەگەر هيژى كههرپوموگناتيسيى لهوى ئيستا ههيه، رپژهكهى زياتر بووايه، به ههمان شيوه، ئەستيره و كههكهشانهكان، يان هەر دروست نهدهبوون و يهكسەر دتهقيهوه، ياخود بهو شوويهى ئستانيان نهدهبوون.

ههروهه ئه زانا گهردووناسه ئه مریکییه، دهلی: نه گۆرپه کانی سروشت، وهك دیتته بهرچاو، زۆر به گرنگی و بایهخ پیدان و ورده کارییه وه، له ئاستییکی دیارییکراودا دانراون، بۆ وینه: ئه گهر هیژی نیوکیی بیهیز (القوة النووية الضعيفة)، لهوهی که ئیستا له سهریهتی، که متر بووایه، ئهوه گازی هیدروجن دروست نه ده بوو و، ئهم گهردوونهی ئیمه ته نیا به شیوهی تۆزو خۆلکی گهردوونی (غبار الكوني) ده مایه وه و، ئه گهر تۆزێک به هیژتریش بووایه لهوهی که ئیستا ههیه، ئهوه ته نۆلکه کانی نیوتریۆنۆ (Neutrinos) نه باندتهوانی که له ئهستێره

مەزنەكان، (سوپرنوۋا - Supernova) دەربازيان بى و بە گەردووندا بىلابىنەو،
و، ئەو كاتەش ئەو توخمانەى كە پىۋىستىن بۇ دروستىۋونى ژيان، لەسەر زەوى،
دروست نە دەبوون و سەرەنجام: ئەو توخمانەى كە ژيان پەكى لەسەريان كەوتە،
بە تايىبەتى كارىۋن، دروست نە دەبوون.

۸- ھاۋسەنگىي ھىزى كىشندە:

ئە گەر ھىزى كىشندە لەۋەى كە ئىستا لەسەرىيەتى، (كە ەك گوتمان: بىھىزىرەنە
لە چوار ھىزەكانى گەردوون)، ئە گەر تۆزىك بەھىزىر بوۋايە، لەۋەى ئىستا كە
ھەيە، ئەۋە تەمەنى خۆر دۋاى ئەۋەى كە دروست دەبوو، تەنیا دە ھەزار (۱۰۰۰۰)
سال دەيتۋانى بەردەوام بى، نەك بە مەزەندە دە (۱۰) مىليار (۱۰۰۰۰۰۰۰۰۰)
سال، كە گەردوونناسان بۇيان داناۋە، يانى: ئە گەر ھىزى كىشندە بەھىزىر بوۋايە،
تەمەنى خۆر، ھەروەھا تەمەنى ئەستىرەكان و تەمەنى كەھكەشانەكان بە قەدەر
ئىستا نەدەبوو، بەلكو زۆر زۆر كەمتر دەبوو.

۹- ھاۋسەنگىي نىۋان پىژەى تىكراى ھىزەكانى

گەردوون بە ورد ۋ درشتەو:

(ليونارد سوسكايند)، كە مامۇستا فیزیای تیۆرییە لە زانکۆی (ستافۆرد)
و دامەزرىنەرى بىردۆزەى: ژىيە سەرووكان، (الأوتار الفائقة)یە، كە بىردۆزەى كە
فیزیاییە، دەلى: زانیاری ئىمە دەربارەى نەگۆرە گەردوونییەكان، ەك پىژەى
نىۋان، ئەلىكتىرۇن و پىرۇتۇن، ھەروەھا پىژەى ھىزەكانى دىكە، لە چار ھىزى
كىشندە، ھەموو ئەو پىژانە، ھىندە ورد دانراون، ەك لەسەر تىژایی چەقۇ ەستابن،
يانى: نەدەبوو، يەك تۆز بەملادا يان بەولادا بچن، ئنجا ھەر كامىكىشىيان جىايە
لەۋى دىكە و، ھەر كامىكىيان سەرىەخۆيە و، لە ھەمان كاتدا ھەموو ئەو نەگۆرە
سروشتیى و گەردوونییانە، پىژەكانیان پىك گەیشتون و پىكەۋە گونجاون، تاكو
ژيان لەسەر زەوى دروست بى، ئە گەر ھەر كامىك لەو پىژانە گۆرپابايە، پىگا

نەدەدرا بەۋەى ژيان لەسەر زەۋى دروست بى، و، ئەو سىستىمە گەردوونىيەى ئىستا دەيىنين، تەنانت ھەر بىيىنين و يىتە بەرچاۋ^(۱).

۲۶۴

۱. - خۆر و ھاۋسەنگىي نىۋان پىگھاتەكانى و، بارستايى و وزەگەى:

۱- خۆر (شمس)ى ئىمە يەككە لە ئەستىرەكانى كەھكەشانى كاكىشان، كە ئەستىرەكانى بە يەك تريليون (۱،۰۰۰،۰۰۰،۰۰۰،۰۰۰) ئەستىرە مەزەندە دەكرىن و، گەردونناسان دەلەين: مەزەندە دەكرى كە لە نىۋ گەردووندا زياتر لە دوو سەد مىليار (۲۰۰،۰۰۰،۰۰۰،۰۰۰) كەھكەشان ھەيىت.

ۋىنەى (۵) خۆر

(۱) يەكە لە سەرچاۋەكانى كە زۆر لەو زانىارىيەنەم لى ۋەرگرتوون، برىتيە لە كىتەبى: (عيادة الملحين)، ص (۲۴ - ۲۶).

۲- تیره (قطری) گەردوون (کون)یش به سێزده ملیار تاكو پازده ملیار (۱۳،۰۰۰،۰۰۰،۰۰۰ - ۱۵،۰۰۰،۰۰۰،۰۰۰) سالی تیشکی مهزنده دهکهن، واته: ئهوهی که به تهلسکۆبهکان دهیین، ههلبهته نهشیان گوتوه: ئهوه کوّتایی گەردوونه، بهلکو گوتویانه: ئهوه ئهوه سنووریه که ئامیرهکانی ئیمه تا ئیستا دهیین.

۳- (خۆر) بارستاییه که: سێ سه‌دو سی و سێ ههزار (۳۳۳۰۰۰) جار له بارستایی زهوی گه‌وره‌تره و خۆر: سه‌دو په‌نجا ملیۆن (۱۵۰۰۰۰۰۰) کیلۆمه‌تر له ئیمه‌وه دووره.

۴- پیکهاته‌ی خۆر، به پێی رای به‌شیک له گه‌ردوونناسان: (۸۱،۷۶٪)ی (هیدروژین) پێکی دێت، و (۱۸،۱۷٪)ی (هیلیۆم) پێکی دێت^(۱).

به‌لام هه‌ندیکێ دیکه له گه‌ردوونناسان ده‌ڵێن: نه‌خێر، به‌لکو له (۷۱٪)ی خۆر، گازی (هیدروژین) پێکی دێت، و (۲۷٪)ی (هیلیۆم) و له (۲٪)یشی، توخمه قورسه‌کانی وه‌ک: کاربۆن و ئاسن پێکی دێن.

۵- خۆر(شمس) له هه‌ر چرکه‌یه‌کدا: شه‌شسه‌دو په‌نجاو پێنج ملیۆن (۶۵۰۰۰۰۰۰) ته‌ن له گازی هیدروژین ده‌سووتێت، و ده‌یگۆرێ بۆ گازی هیلیۆم، ده‌یگۆرێ بۆ شه‌ش سه‌دو په‌نجا ملیۆن (۶۵۰۰۰۰۰۰) ته‌ن گازی هیلیۆم، ئه‌و پێنج ملیۆن ته‌نه‌ی که‌م ده‌کات، ده‌بێته تیشک و وزه و له خۆر جیا‌ده‌بێته‌وه به‌ره‌و کوّمه‌له‌ی خۆر، که یه‌کیک له نو‌و خرۆکه‌کانی کوّمه‌له‌ی خۆر، ئه‌و زه‌وییه‌ی ئیمه‌یه.

۶- پێوسته‌ بزانی که ماده‌ له نیو جه‌رگه‌ی خۆردا، جیا‌یه، له سێ حا‌له‌ته‌که‌ی ماده‌، که ئیمه ده‌یان‌بینین، ئیمه ماده‌:

۱- به‌ره‌قیی (صَلَب) ده‌بینین. ۲- به‌ حا‌له‌تی شلیی (سائل) ده‌بینین.

۳- به‌ حا‌له‌تی گازی‌ش ده‌بینین.

بەلام ھالەتى ماددە لە نىۋ خۇردا، - ھەلبەتتە بە ھەمان شىۋە لەنىۋ ئەستىرەكانى دىكەشدا - پىي دەگوتى: ھالەتى پلازمىي، ئەۋىش ئەۋىيە كە پىكھاتەكانى گەردىلەكان ھەلدەۋەشىنەۋە و دەبنە نىۋكى روت و، ئىلىكتىرۇنەكان ئازاد دەبن و، نىۋكى گەردىلەكان، كە پىرۇتۇن و نىۋتۇرۇنە، روت دەبنەۋە، يانى: لىك جىا دەبنەۋە و ھەلدەۋەشىنەۋە و لەگەل ئىلىكتىرۇن بەيەكەۋە نامىن، ماۋە (مساقة)ى نىۋان پىكھاتەكانى يەكەمى ماددە، دەيتتە يەك لەسەر سەد ھەزار (۱/۱۰۰۰۰)ى ئەۋەى كە گەردىلەكان لىرە ھەيانە، واتە: چىرى (كشافة)ى ماددە لە نىۋ جەرگەى خۇر و ئەستىرەكاندا، زۇر زۇرە و چىرى ماددە لىرە برىتيە لە يەك لەسەر سەد ھەزار (۱/۱۰۰۰۰)ى چىرى ماددەى ئەۋى.

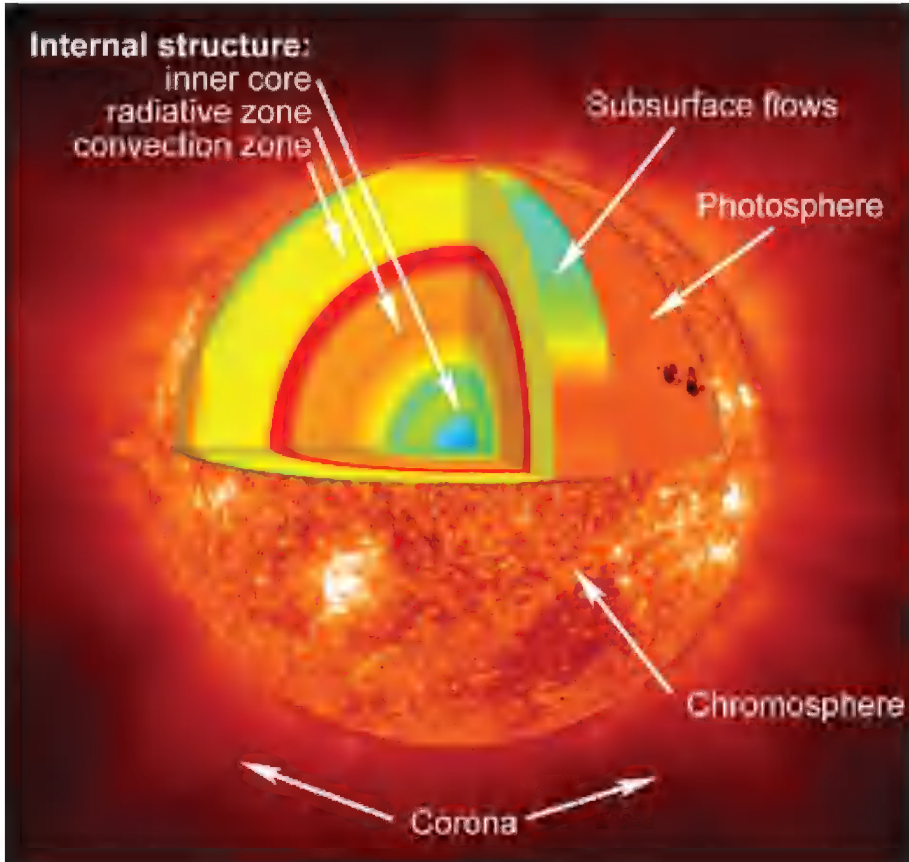
ئىنجا ھالەتى پلازمىي ماددە لە نىۋ خۇردا، شىۋەيەكە لە شىۋەكانى ماددەى زۇر زۇر چىر، بە شىۋەيەك كە يەك (۱سم)ى، سەد مىليۇن (۱۰۰۰۰۰۰۰) طەن قورس دەيتت.

۷- ئىنجا خۇر بەردەۋامىش لە كشان دايە، لە ئەنجامى ئەۋ تەقىنەۋە بەھىزە نىۋكىيانەى كە لە نىۋىدا روت دەدەن و، ئەگەر وا نەبوۋايە، ەك قومبەلەيەكى ھىدرۇجىنىي گەۋرە دەتەقىەۋە^(۱).

۸- ئەگەر يەككە بلى: ئەدى چۆن وزەى (خۇر) تەۋاۋ نابى؟ دەلىين: بارستايى خۇر (كتلة الشمس)، بە دوو ھەزار ترىليۇن ترىليۇن تەن، مەزەندە دەكرى، واتە: ژمارە (۲) بىست و شەش سفرى ھەبى، ئەۋەندە طەن بارستايى و قورسىي خۇر پىك دىنى.

۹- ھىرى كىشكردى خۇر: بىست و ھەشت (۲۸) ھىندەى ھى زەۋىيە، واتە: ئەگەر شتىك لىرە كىلۋىەك بى، لەسەر خۇر بىست و ھەشت كىلۋىە.

۱۰- يىگومان ئەگەر خۇر ئەۋ ھەموو ھىدرۇجىنەى تىدا نەبوۋايە و، بارستايىيەكەى ھىندە گەۋرە بى رەزا نەبوۋايە، ياخود رىژەيەكى زياترى سوتاندبايە، لەۋ

وېنە ۶) پىكھاتەى خۇر

رېژىيەى كە ئىستا دەيسووتىنى، لەمىژ بوو كۆتايى پى ھاتبوو، ھەروھە ئەگەر گەرەتريش بووايە، ديسان ھەر ھاوكيشەكە دەگۇرا.

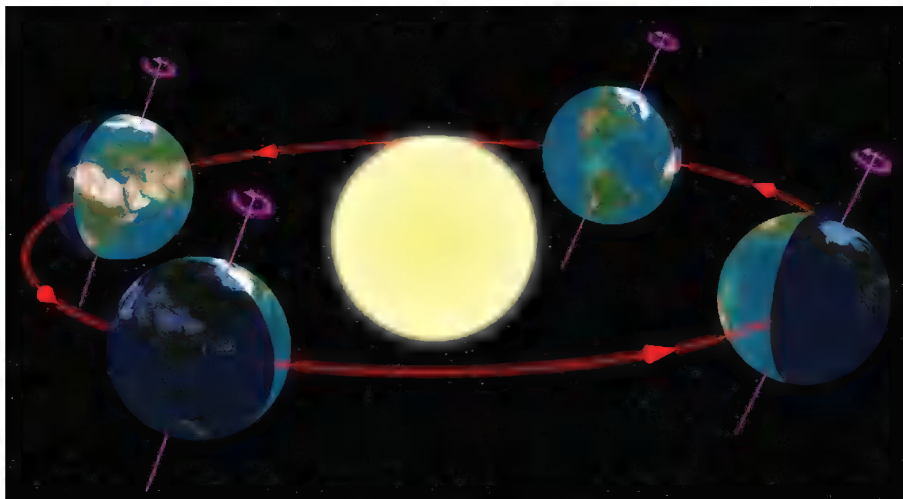
۱۱- خۇر سەدو پەنجا مىليۇن (۱۵۰۰۰۰۰۰۰) كىلۇمەتر لە ئىمەو دەورە، ئنجا ئەگەر دەورتر بووايە، بىگومان ئەو ئەندازە تيشك و گەرمىى و وزىيەى كە دەمان داتى، نەيدەداينى، ئەو كاتەش ھىندەمان نەدەگەيشتى و سەرەنجام يان ژيان، نەدەبوو، يان بە جۇرپكى دىكە دەبوو، ئنجا ئەگەر نىكتريش بووايە، بىگومان زياتر وزە و گەرمىيمان دەگەيشتى و ديسان ژيان نەدەبوو، بەلكو ھەندىك لە زانايان ئەندازىەكيان ديارىى كەدو، دەلېن: ئەگەر خۇر ئەوئەندە لە ئىمە نىك بووايە، ئەو سەر زەوى ھەمووى دەبوو بە خۇلەمىش، ھەروھە

بە بارەكەى دىكەشدا: ئەگەر دوورتر بووايە، سەر زەوى ھەمىشە ھەمووى بەستەلەك دەبوو و، ژيانى تېدا نەدەگونجا.

II- جوولانەوھەگانى زەوى:

زەوى تىرە (قطر) ھەكەى دوازدە ھەزارو ھەشت سەد (۱۲،۸۰۰) كىلومەترە، واتە: ئەمسەرەوسەرى ئەوندەيە، شايانى باسېشە: زەوى چەند سوورپانەوھەكى ھەن، بەلای كەمەو زەوى پىنج (۵) سوورپانەوھە ھەن:

۱) خولانەوھە يەكەم: زەوى لە شەوو پوژيكا جاريك بە دەورى خويدا دەخوليتەو، بە خىرايى بىست و ھەشت (۲۸) كىلومەتر لە خولەكيكا، ياخود دەتوانىن بلىين: بە خىرايى ھەزارو شەش سەدو ھەشتا (۱،۶۸۰) كىلومەتر لە سەعاتيكا، شايانى باسېشە ئەو فرۆكانەى ئىستا ھەن، - واتە: بارەلگر و نەفەر ھەلگرەكان - ھەموويان ھەشت سەد، نۆ سەد (۸۰۰-۹۰۰) كىلومەتر لە سەعاتيكا، دەپرن، ئەو پەرى خىرايى يان دەگاتە: ھەزارو دوو سەد (۱۲۰۰) كىلومەتر، بەلام ھەزارو شەش سەدو ھەشتا (۱،۶۸۰) كىلومەتر لە سەعاتيكا

وېنەى (۷) سوورپانەوھە زەوى

برېن، ئەو خىرايى سووپانەۋەي زەۋىيە بە دەۋرى خۇيدا، كە دەكاتە بىست و ھەشت (۲۸) كىلۇمەتر لە خولەكىدا، ھەلبەتە لە ئەنجامى ئەو خولانەۋەيەشدا، شەو و پۇژ لەسەر زەۋى پەيدا دەبن.

۲) سووپانەۋەي دووھم: ئەۋەيە كە زەۋى لە سالىكىدا جارىك بە دەۋرى خۇردا دەخولیتەۋە، بەلام بە خىرايىيەكى زۆر زياتر لەۋەي بە دەۋرى خۇيدا، ئەۋىش ئەۋەيە كە بە خىرايى سى (۳۰) كىلۇمەتر لە چركەيەدا بە دەۋرى خۇردا دەسووپیتەۋە، يانى: زياتر لە شەست ئەۋەندەي سووپانەۋەي بە دەۋرى خۇيدا، خىراتر بە دەۋرى خۇردا دەخولیتەۋە.

ئەو سووپانەۋەشى كە بە دەۋرى خۇردا دەخولیتەۋە، لە سوپگە (مدار) يەكى رېك دا نىە، بەلكو لە سووپگەيەكى لاردايە، كە بە بىست و سى پلەو نىو (۲۳،۵) لارە و، ئەو لارىيەشەيتى دەيىتە ھۇي ئەۋە كە جارىك ئەو لاي زەۋى لە خۆرەۋە نىزىكىتر يىت، جارىكىش ئەملای و، لە ئەنجامى ئەۋەدا، چوار ۋەرزەكانى سالى: (پايز و زستان و بەھار و ھاۋىن) ۋو دەدەن.

ئىنجا ئەگەر سووپانەۋەي زەۋى بە دەۋرى خۇيدا، لە بەرانبەر خۇردا، كە دەيىتە ھۇي پەيداۋونى شەۋو پۇژان، سىستىر بوۋايە، شەۋو پۇژ درىژتر دەۋون و، لە جياتى ئەۋەي يەكى دوازە (۱۲) سەعات بوۋايە بە موعەددەلىي زياتر دەۋون و، ئەگەر زياترىش بوۋايە، بۇ ۋىنە: ئەگەر شەۋ بىست (۲۰) سەعات بوۋايە، ياخود سى (۳۰) سەعات بوۋايە، ئەو كاتە تاكو پۇژ دەۋوۋە، دىيا دەيەست، ئىنجا ئەو كاتە پۇژىش دىسان درىژتر دەۋو و، ھەتا شەۋ دەۋوۋە، دىيا دەپروكا، ئەۋە ئەگەر سىستىر بوۋايە، بەلام ئەگەر خىراتر بوۋايە، لە جياتى ئەۋەي شەۋو پۇژ بە موعەددەلىي يەكى بۇ دوازە (۱۲) سەعات دابەش بن، كە ديارە ئەۋانىش كورتىيى و درىژىي دەكەن، ئەو كاتە شەۋو پۇژ كورتىر دەۋون، بۇ ۋىنە: يەكى شەش (۶) سەعات شەش (۶) سەعات، يان چوار (۴) سەعات، چوار (۴) سەعات، ياخود كەمتر دەۋون و، لە ھەموو ھالاندا ئەو ژيانەي كە ئىستا ھەيە، بەو شىۋەيە نەدەۋو.

ههروهها ته گهر سوورپانهوهی زهوی به دهوری خوړیشدا، دیسان سستتر بووایه، یاخود خیراتر بووایه، ههر به که لک نه دههات و، له کات سستتر بوونیدا، وهرزه کانی سال زیاتریان پی دهچوو و، له کاتی خیراتر بوونیشیدا، وهرزه کانی سال کورت دهوونهوه.

(۳) سوورپانهوهی سییه م: سوورپانهوهیه کی دیکه ی زهوی، نهوهیه که له گهل کومه له ی خوړدا، خوړو ههر نو خرپکه که به دهوری نه ستیره که دا، که پی ده گوتری خرپکه ی دانیشتوو (الکوکب الجاثي) به خیرایی بیست (۲۰) کیلومتر له چرکه یه کدا، ده سوورپانهوه.

(۴) سوورپانهوهی چواره م: دیسان زهوی له گهل کومه له ی خوړدا و، هاوړی له گهل دالی وهستاو، یاخود له گهل خرپکه ی دانیشتوویدا، به دهوری چه قی کاکیشان دا ده سوورپانهوه، نهویش به خیرایی بیست و شش (۲۶) کیلومتر له چرکه یه کدا، یاخود هوت سده دو چل و یه که هه زارو شش سده (۷۴۱،۶۰۰) کیلومتر له سعاتیکدا.

(۵) سوورپانهوهی پینجه م: دیسان زهوی سوورپانهوهیه کی دیکه ی هیه له گهل کاکیشان دا هه مووی، نهویش به خیرایی نو سده وهشتا (۹۸۰) کیلومتر له چرکه یه کدا، که ده کاته سی ملیون و پینج سده و بیست و هشت هه زار (۳۵۲۸۰۰۰) کیلومتر له سعاتیکدا.

زهوی به لایه نی که مه وه نهو پینج سوورپانهوهیه ی ههن، وه که ردووناسان و فیزیک زانه کان ده لین^(۱).

به لام له گهل هه موو نهو سوورپانه وانه دا، نهو زهوییه ی نیمه، نارام و هیمن دیاره، وه که خوی په روه ردگار ده فهرموی: ﴿أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهْدًا﴾ ﴿النبا﴾.

واته: ثایا زهویمان بو نه کردوون به بیشکه! به لانکه!

سُبْحَانَ اللَّهِ! خوا زهوی به لانکه (بیشکه) ده شو بهی نی، چونکه بیشکه (لانکه) مندالی تیدایه و راشی ده ژینی، یان جولانه، رای ده ژینی، که چی نهو منداله

(۱) الأرض، ص (۲۷۴-۲۷۵)، نووسینی: د. زغلول النجار.

ناخاتە خوار، واتە: خوا (سبحانە وتعالى) پىمان دەفەرمۇي: ئەم زەۋىيە كە ئىۋە پىتان وايە ناجوۋلى، ۋەك لانكەى منداڭ، ۋەك جۇلانە چۆن دەجوۋلى، ئەۋىش دەجوۋلى، بەلام ئىۋە ھەستى پى ناكەن و، ژيانىكى ئارام لەسەر روۋى ئەم زەۋىيە دەگوزەرىنن، لە ھالىكدا كە:

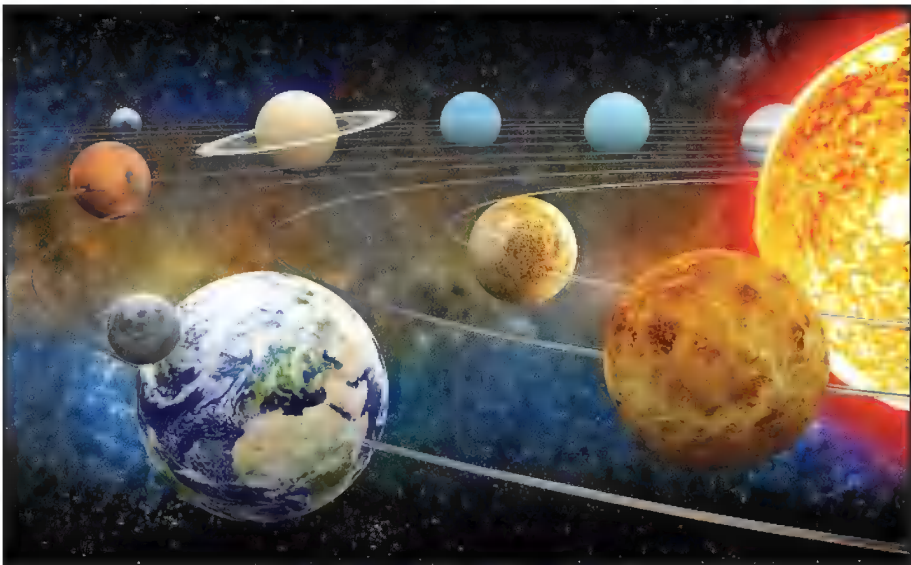
(۱)- بە دەۋرى خۇيدا دەخولیتەۋە.

(۲)- بە دەۋرى خۇردا دەخولیتەۋە.

(۳)- ئىنجا لەگەل كۆمەلەى خۇردا بە دەۋرى دالى راۋەستاۋدا دەخولیتەۋە.

(۴)- دۋايى لەگەل كۆمەلەى خۇرو لەگەل خۇرىشدا، بە نىۋچەقى كايشاندا دەخولیتەۋە.

(۵)- لەگەل كايشانىشدا ديسان جارىكى دىكە دەخولیتەۋە، بەلام بە خىرايىيەكى سەرسوۋرھىنەر، كە برىتيە لە: نۆ سەدو ھەشتا (۹۸۰) كىلۆمەتر لە چركەيەكدا، واتە: سى مىيۇن و پىنچ سەدو بىست و ھەشت ھەزار (۳۵۲۸۰۰۰) كىلۆمەتر لە سەعاتىكدا، يانى: زۆر زۆر خىرا، كەچى ئىمە ھەستى پى ناكەين و، ژيانىكى ھىمىن و ئارامى لەسەر دەگوزەرىنن!

ۋېنەى (۸) سوۋانەۋەى كۆمەلەى خۇر

حېكمەتى خولانەۋەكانى زەۋى:

۱- بېگومان ئىمە حېكمەتى خولانەۋەكى زەۋى بە دەۋرى خۇيدا دەزانين، زەۋى ئەگەر بە دەۋرى خۇيدا نەخولابايەۋە لە بەرانبەر خۇردا، شەۋو رۇژ پەيدا نەدەبۈون، ئەۋەيان زۇر چاك دەزانين.

۲- ھەرۋەھا حېكمەتى سوۋرانەۋەكى زەۋى بە دەۋرى خۇرىشدا، دەزانين، ئەگەر زەۋى بە دەۋرى خۇردا نەخولابايەۋە، چۈر كەشەكان (الفصول الأربعة) پەيدا نەدەبۈون.

۳- بەلام كە زەۋى لەگەل نۆ (۹) خرۇكەكاندا بە دەۋرى دالى راۋەستاۋدا دەخولیتەۋە، رەنگە تاكو ئىستا زانست بۇى دەرەكەۋتە، حېكمەت و نەيتىيەكەى چىيە؟ بەلام بە تەئكىد ئەۋىش بى حېكمەت نىە، ھەرچەندە تاكو ئىستا زانست پىي نەگەشتەۋە.

۴- ھەرۋەھا كە لەگەل دالى راۋەستاۋىشدا، بە دەۋرى چەقى كەھكەشاندا، دەخولیتەۋە، ئەۋەش تاكو ئىستا رەنگە زانست دەرى نەخستىي، يان من نەكەۋتەتە بەرچاۋم، حېكمەتەكەى چىيە؟.

۵- ھەرۋەھا كە لەگەل كاكىشانىشدا جارىكى دىكە، بۇ پىنچەمىن جار دەخولیتەۋە، بە دەۋرى شتىكى دىكەدا، ئەۋىش تاكو ئىستا حېكمەتەكەى نازانين؟!

بەلام ھىچ گومانى تىدانىيە، ۋەك چۇن سوۋرانەۋەكەى بە دەۋرى خۇيى و بە دەۋرى خۇردا، دەبنە ھۇى ئەۋە كە شەۋو رۇژ پەيدابن و، چۈر ۋەرزەكانى سال پەيدا بن، بە دلئايى ئەۋ سوۋرانەۋانەى دىكەشى، چەند شتىكىمان بۇ بەرھەم دىنن و، چەند حېكمەت و ئامانجىك دىننە دى، با ئىمەش جارى بۇمان دەرەكەۋتەن.

۱۲- دوورىي ئىۋان زەۋىي ۋ مانگ:

۱- جارى واىە مانگ لە زەۋىي نىزىكتەر دەيى، ۋەك لە چەند مانگى رابردودا^(۱)، شەۋىكىيان مانگ زۆر بە گەۋرەيى بىنرا، جار جار مانگ ئاۋا نىزىك دەيىتتەۋە لە زەۋىي، شارەزايان گوتيان: ئەۋە ھالەتى ئەۋپەرى نىزىكىيەتى كە لە چەند سالىكدا، جارىك ئاۋا رۈۋ دەدا.

بەلئى مانگ جارى واىە زۆر لە زەۋىي نىزىك دەيىتتەۋە، لە كاتىكدا كە بە دەۋرى زەۋىدا دەخوليتتەۋە، جارى واش ھەيە دوورتر دەكەۋىتتەۋە، بەلام بە موعەدەلىيى مانگ سى سەدو ھەشتا ھەزار (۳۸۰،۰۰۰) كىلومەتر لە زەۋىيەۋە دوورە، كە بە ميل دەكاتە دوو سەدو پەنجا ھەزار (۲۵۰،۰۰۰) ميل.

ۋىنەي (۹) دوورى مانگ لە زەۋى

۲- مانگ بە بىست و ھەۋت رۆژ و يەك لەسەر سىي رۆژنىك (۲۷، ۳/۱) جارىك بە دەۋرى زەۋىدا دەخوليتتەۋە، ئىنجا ئەگەر دوورىيى مانگ لە زەۋىيەۋە زىاتر بوۋايە، بە كەلگ نەدەھات و كەمتريش بوۋايە، ھەر بەكەلگ نەدەھات، چونكە سوۋرپانەۋى مانگ بە دەۋرى زەۋىدا زۆر پەيۋەستە:

أ- ھەم بە بەرگە ھەۋاي دەۋرى زەۋىيەۋىيە.

ب- ھەم بەۋ بەرگە ئاۋىيەۋىيە كە بە دەۋرى زەۋىيەۋىيە.

ج- ھەم بە ھەلەكشان و داکشانى ئۇقيانوس و دەريا گەۋرەكانەۋە، كە بە ھۋى ھىزى كىشكرەنى نيوان مانگ و زەۋىيەۋە ۋوۋ دەدا، كە مانگ نىك دەيىتەۋە، دەرياکان ھەلەكشىن و كە دوۋرەكەۋىتەۋە، دادەكشىن، واتە: ھەلەكشان (مدا) داکشان (جەزا)، بە ھۋى ھىزى كىشكەنى نيوان مانگ و زەۋىيەۋە، دروست دەبن.

۳- ئەۋ ھىزى كىشكەنى نيوان مانگ و زەۋى، شارەزايان و پىپۇرانى ۋارى گەردووناسىي، (ۋەك (د. زغلول النجار) لە كىتەبەكەى خۇيدا بە ناۋى: (الأرض) ^(۱) باسى دەكات)، مەزەندە كراۋە بە كىيلىكى پۇلايى كە تىرەكەى پەنجا (۵۰) كىلۇمەتر، بى، ئەۋ ھىزى كىشكرەنى نيوان مانگ و زەۋى، ئەۋەندە بە ھىزە! زۇر زۇر قايمە، ھەر بۇيەش زەۋى تۋانىۋىيەتى ئەۋ مانگە بە دەۋرى خۇيەۋە بخولىيىتەۋە و، رىنگاى نەدا بە فەزادا بىروا.

۴- ھەموو كىشكرەكان ھالەتى راکىشان (جذب)يان ھەيە و، ھالەتى پالپۇەنان (طرد)ىش، يانى: ھالەتى موجىبىيان ھەيە كە يەكدى كىش دەكەن و، ھالەتى سالىبىشيان ھەيە، يەكدى پال پۇۋە دەنن، چونكە ئەگەر تەنيا كىشكرەن بوۋايە، مانگ بە زەۋىيەۋە دەنوسا، بەلام ھالەتى پالپۇەنانىش ھەيە و، لە ئەنجامى ئەۋەدا نە ئەۋىيە مانگ بىروا، نە ئەۋەشە كە بە زەۋىيەۋە بنوسى، بەلكو بە دەۋرى زەۋى دا، دەخولىتەۋە، ھەلبەتە ھەمان ھالەتىش لە نيوان زەۋى و خۇردا و، لە نيوان خۇرو ئەۋ خۇرۇكانەى دىكەدا كە خۇر بە دەۋرى خۇيدا دەيانخولىيىتەۋە.. ھەتد، ھەيە.

۱۳- بەرگە ھەۋاي دەۋرى زەۋى:

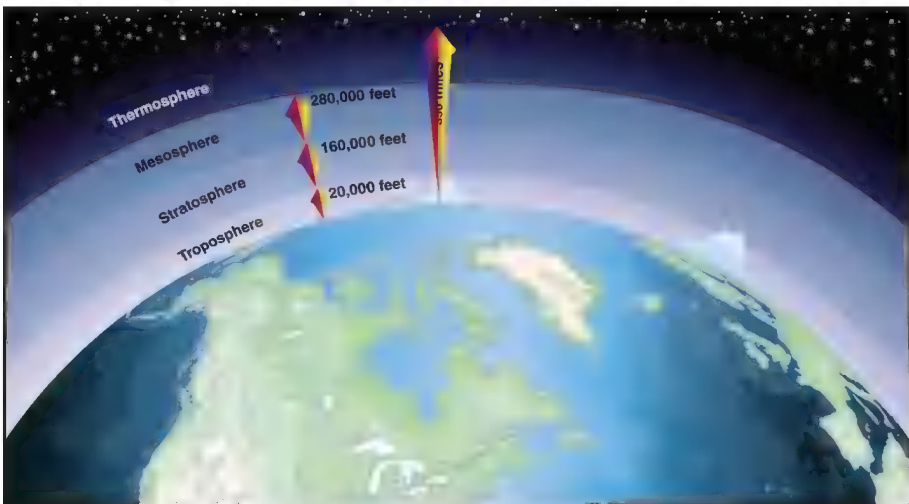
۲۷۵

دىاردەي سىزدەيەم، كە ئەۋ پەرى رېك و پىكىي و وردەكارىي تىدا دەيىنرى
و، ناچارمان دەكا بلىين: پەروەرد گارىك، خاۋەنىك، تەگبىر كارىك كە خۋاي بەرزو
بى وئەنەيە، بەۋ شىۋەيەي ھەلخستۈ، برىيتە لە: (بەرگە ھەۋاي دەۋرى زەۋى).

كە ئەمەيان ھەز دەكەم وردەكارىي زىاترى لەبارەۋە باس بىكەين، چونكە
بەپراستىي زۆر جىي سەرنجە، ھەرچەندە لەۋانەيە كەمتر مەۋقەكان جىي
بايەخيان بوۋىت و گرنگىيان پىدايى، خەلك ھەر لەۋە ئازايە ئۆكسجىن ھەلمىز
و، دوۋەم ئۆكسىدى كاربۇن بداتەۋە، بەلام نازانى ئەۋ ھەۋايە چۈنەۋ چۈن نىە؟!
با تەماشىا بىكەين، ئىمە لە چۋار خالاندا باسى بەرگە ھەۋاي دەۋرى زەۋى
دەكەين، بە گشتى لە چۋار خالدا باسى دەكەين:

يەكەم: بەبى بەرگە ھەۋاي دەۋرى زەۋى، ژيان لەسەر زەۋى مەھال بوۋ:

ئەۋ بەرگە ھەۋايەي - كە دۋايى باسى دەكەين، چىن و پىكھاتەكانى چەندن و
چۈن؟ - بەبى بەرگە ھەۋا، واتە: ئەۋ ھەۋايەي كە دەۋرى زەۋى داۋە، ژيان
مەھال بوۋ، چونكە:

۱۰) بەرگە ھەۋاي دەۋرى زەۋى

(۱)- بەرگە ھەوا پارىژەرى مروۋقە كانە لە تىشك و تەنۆلكە بارگاويىيە زىانبەخشە كانى خۆر، كە بەرەو زەوى دىن، چونكە زەوى تەنيا تىشكى سودبەخشى لە خۆرەو بۆ نايەت، بەلكو تىشكى زىانبەخش و تەنۆلكەى بارگاويى زۆر بكوژيش لە خۆرەو بەرەو زەوى دىن، بەلام بۆچى ناگەنە زەوى؟ چونكە: بەرگە ھەوا، وەك چەترىك دەمانپارىزى.

(۲)- بەرگە ھەوا پارىژەرى مروۋقە لەو پارچە نىزەكانەى كە لە فەزادا لە نىوان خرۆكەكاندا دىن و دەچن و، رۆژانە ملىئونانىيان لە ھەواى دەورى زەويدا دەبنە خۆلەمىش، بۆچى دەبنە خۆلەمىش؟ چونكە زەوى كىشيان دەكات، كە لە شويىكى دىكەو ھاتوون، بەرەو زەوى، بەلام ئەو بەرگە ھەوايەى كە بە دەورى زەويىيەو، لەبەر ئەوئەى ئۆكسىجىنى تىدايە، كە يارمەتى سووتان دەدا، ھەرۋەھا نايتروگىنىش كە دەسووتىن، ئەوانە دەبنە ھۆى ئەوئەى ئەو تەنۆلكانە گەورەبن، يان گىچكەبن، بسووتىن و، سەرەنجام دەبنە خۆلەمىش، مەگەر جاروبارىك يەككىيان لى بەكەوئە سەر زەوى، ئەويش بۆ ئەوئەى خەلك وەك پەندو عىپرەتىك بزانى، كە ئەگەر ئەو ھەموو بەردو تەنۆلكانە ھاتبانە سەر زەوى، ژيان لەسەر زەوى نەدەما، كە يەككىلە زانايان دەلى: بەلاى كەمەو لە ھەر شەوو رۆژىكدا يەك مىليۇن (۱۰۰۰۰۰۰) بەرد لەوانە بەرەو زەوى دىن، يانى: ئەم زەويىيەى ئىمە شەوو رۆژ لە ئاسمانەو بەرد باران دەكرى، بەلام بە ھۆى بەرگە ھەواو، ئەو بەردو تەنۆلكانە، كە ھەيانە چەند كىلو قورسە و، ھەيانە كەمتر و ئەگەر قەبارەيان گەورەتر بى، جارى وايە بەرگە ھەوا فريا ناكەوئە ھەمووى بسووتىنى و، دەكەوئە سەر زەوى، كە چەند جارىك ئەو كەوتۆتە سەر زەوى، جارىككىيان لە (سىبىريا)، لە يەككىتى سۆقىت، جارىكى دىكە لە ئەمريكا، كە بە ئەندازەى چەندان قومبەلەى ھىدروگىنىيى ھىزبان ھەبوو و، ئەو جۆرە بەردە قەبارە گەورەيە ئەگەر بگاتە سەر زەوى، زەوى قول دەكاو دىقەلىشى، ئىنجا ئەگەر ئەوانە ھەموويان كەوتبانە سەر زەوى، ژيان لەسەر زەوى نەدەما، بەلام بەرگە ھەوا ھەموو ئەوانە دەسووتىنى و، ئىمە دەپارىزى.

بۆيەش خوا له سوورپەتی (الأنبياء) دا دەفەر موی: ﴿وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا وَهُمْ عَنْ آيَاتِهَا مُعْرِضُونَ﴾ (۳۲).

واتە: ئاسمانمان کردووە بە سەربانیکی پارێزراو، سەقفیکی پارێزراو، (واتە: پارێزراوە کە کون بێت)، بەلام ئەوان لە نیشانهکانی ئاسمان پشت هەڵدەکەن، رووی تی ناکەن، لێی تی ناکەن.

(۳)- بەرگە هەوا ھۆکاری پاراستن و ھێشتنەوێ هەلمی ئاوە، بە دەوری زەویبەو، کە دواتر بە ھۆی هەلمی ئاوەوە ھەورەکان پیکدین، بەلێ بەرگە هەوا، هەلمی ئاو و ئەو شییەکی کە لە ھەوادا ھەیە، دەھێلێتەو و، دواییش ھەر لەو ھەورەکان پیک دین و، ئیمە ئاوی شیرینمان نەدەبوو، ئەگەر لە پێی ھەورەکانەو نەبوایە، کە دوایی باران و بەفرو تەرزەمان بەسەردا دەباری.

(۴)- پێگا نەدان بە دەرکەوتن و پەنھان بوونی تیشک بە کت و پڕپی، یانی: بەرگە ھەوایە کە پێگە نادا تیشک کت و پڕ پەیدا بێت، یان کت و پڕ پەنھان بێت، وە: سەر مانگ، لەسەر مانگ تیشک کت و پڕ پەیدا دەبی و، کت و پڕپیش پەنھان دەبی، یانی: تیشکی خۆر کت و پڕ دەرەکەوی، دواییش کە ئاوا بوو، یەکسەر دەبێتەو، شەو زەنگ، بەلام کە لەسەر زەوی خۆر ھەلدی، کت و پڕ ھەلنایت و، شەبەقی بەیانی دەدا و وردە وردە، ھەلدی، ھەروەھا کە خۆر ئاوا دەبی، یەکسەر دنیا تاریک نابێ، بەلکو وردە وردە سوورایی ئاسمان نامینی، ئنجا وردە وردە شین دەبی، ماوہیەکی پێ دەچی، ئەوێش ھەمووی بە ھۆی ئەو بەرگە ھەوایەوہیە.

(۵)- کەمکردنەوێ جیاوازیی نێوان شەو و پۆژ لە پەلە گەرمیییدا، چونکە بەرگە ھەوا بەشێک لە گەرمیی پۆژ بۆ شەوی دەپارێزی، ئیستا لەسەر مانگ لە گەڵ خۆر ئاوا بوو، یەکسەر دنیا سارد دەبی، تاکو دەگاتە سەد و پەنجا (۱۵۰) پەلە لە ژێر سفر، لە گەڵ خۆریش دەرکەوت، یەکسەر گەرم دادی، کە ئەویش دیسان لە سەد (۱۰۰) پەلە تی دەپەری.

بەلام بە ھۆى بەرگە ھەواۋە، جىاۋازىي نىۋان گەرمىي و ساردىي شەۋو
رۇژان لەسەر زەۋى، دەپارېزى، بەرگە ھەۋا بەشېك لە گەرمىي رۇژ بۇ شەۋى
ھەلدەگرى و، بەشېكىش لە فېنكايەتېي شەۋى، بۇ رۇژى ھەلدەگرى، ئاۋا بەۋ
شېۋىيە ھاۋسەنگ دەبنەۋە^(۱).

دوۋەم: بەرگە ھەۋاى دەۋرى زەۋى، لە پېنچ چىنى سەرەكىي پېك دى:

۱) چىنى يەكەم: چىنى ژىرەۋى نىزىك لە زەۋى، كە پېي دەگوتى: (تۇپۇسفىر):
أ- دەۋرى بىست (۲۰) كىلۇمەتر، لەلاى ھېلى يەكسانىي و، دە (۱۰) كىلۇمەتر
لەلاى دوو جەمسەرەكەيەۋە، بەزە.

ب- ئىنجا نۆ لەسەر دەى (۱۰/۹)ى بارستايى بەرگە ھەۋا، ئەم چىنى يەكەمە،
پېكىي دىنى، كە بە موعەددەلىي بەرزىيەكەى پازدە (۱۵) كىلۇمەترە، لەۋى
بىست (۲۰) و لەۋىش دە (۱۰)، موعەددەل دەكاتە: پازدە (۱۵).

ج- ھەرچى ھال و بالى ھەۋرو باۋ بارانە، لەۋ چىنە ھەۋايەدا، كە چىنى
يەكەمىيەتى لە رۋوى نىزىكىي لە زەۋىيەۋە، لەۋىدا سەر ھەلدەدەن.

۲) چىنى دوۋەم: (ستىراتۇسفىر):

أ- دەۋرى پەنجا (۵۰) كىلۇمەتر لە ئاستى زەۋىيەۋە بەرزە، واتە: بەۋ پازدە،
بىست كىلۇمەترە چىنى يەكەمىشەۋە، ھەتا پەنجا كىلۇمەتر دەۋرات.

ب- پلەى گەرمىي لەم چىنى: (ستىراتۇسفىر)دا، لە ژىرەۋى سالىب شەستى
(۶۰-۷۰)ى (سانتىگراد)ە، واتە: شەست (۶۰) لە ژىر سەرۋە و لە خوار شەست لە
ژىر سىرەشەۋىيە، ھەتا لاى سەرۋە دەكاتە، پلەى بەستن.

۳) چىنى سىيەم: پېي دەگوتى: (مىزۇسفىر):

أ- دەۋرى ھەشتا (۸۰) كىلۇمەتر لە ئاستى زەۋىيەۋە بەرزە.

(۱) ئەم زانىيارىيانەى ئەم خالى يەكەمەم لە كىتېي: (مبادىء علم الفلك الحديث)، ص ۹۰،
للدكتور عبدالعزيز بكرى أحمد، وەرگرتون.

ب- پلەي گەرمىيى تىيدا بۇ كەمتر لە سەد لە ژىر سفر (۱۰۰-)، واتە: (۱۰۰-) پلەي سانتىگراد دادەبەزى، بەلام لاي خوارەوى، پلەي گەرمىيەكەي تۆزىك زياترە.

(۴) چىنى چوارەم: پىي دەگوتى: (پىرمۆسفىر):

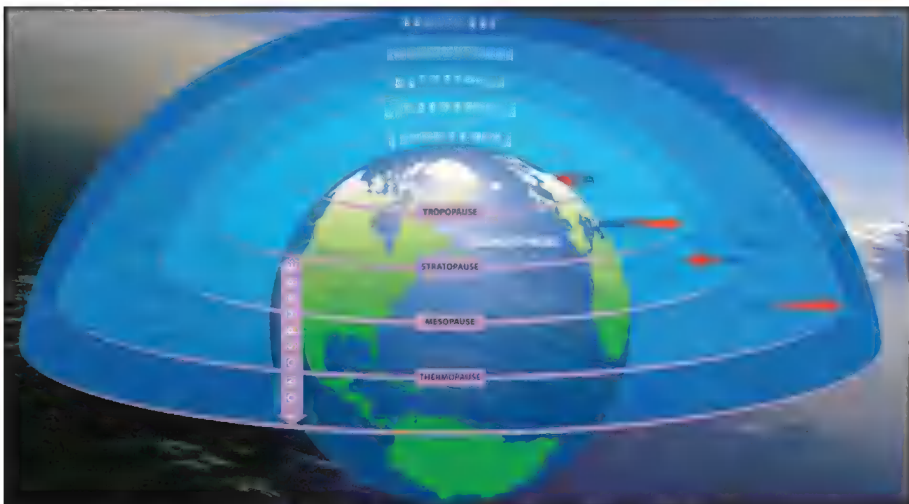
أ- لە ئاستى زەوييەو هەتاكو چوارسەدو پەنجا (۴۵۰) كىلۆ مەتر بەرز دەيىتەو.

ب- پلەي گەرمىيى تىيدا يەكجار بەرزە، ئەو جارە پلەي گەرمىيى بەرز دەيىتەو، چونكە تەنۆلكە ھەوايە كەمەكان، تيشكى خۆر دەمژن و پلەي گەرمىيى لەلاي سەرەوى دەگاتە: دوو ھەزار (۲۰۰۰) پلەي (سانتىگراد)، يانى: لە سەد (۱۰۰) پلە شت دەكۆلى، دەيى لە دوو ھەزار (۲۰۰۰) پلە، چى لى بى!!

(۵) چىنى پىنجەم: (ئىكسۆسفىر):

أ- چىنى دەرەوى ھەوايە و لە ئاستى زەوييەو هەتاكو نۆ سەد (۹۰۰) كىلۆمەتر بەرز دەيىتەو.

ب- چىرى (كثافة) ھەوايەكەي زۆر كەمە، چونكە تەنۆلكەكانى بەرەو فەزاي دەرى، را دەكەن.

وئەي (۱۱) چىنەكانى بەرگە ھەواي دەورى زەوى

ئىنجا شايانى باسە: بەرزىي بەرگە ھەوا، ھەتا دەۋرى ھەزار (۱۰۰۰) كىلو مەتر دەۋرات^(۱).

سېيەم: چىنە ھەۋاي (ستراتوسفىر):

كە لە رېزىبەندىي باسكردنمان دا چىنى دوۋەم بوو و شتىكىمان لە بارەوہ باسكرد، بەلام لەبەر زىدە گرنكىي ئەم چىنە لە پاراستنى سەر زەۋىي دا، بە باشم زانى وردەكارىي زىياترى لەو پروۋەوہ لە بارەوہ باس بكەين:

۱- ئەم چىنە دەۋرى پەنجا (۵۰ كم) لە ئاستى پروۋى زەۋىيەوہ بەرزە.

۲- پلەي گەرمىي لە ژىرەۋى سالىب شەستە (-۶۰)، يانى: سالىب شەست پلەي سەنتىگراند و، ھەتا سەرەۋى دەگاتە پلەي بەستن.

۳- ئەو چىنە ھەۋايە، چىنىك گازى ئۆزۈنى تىدايە، كە تىشكى سەرۋى ۋەنەۋشەيى خۆر دەمژى و ناھىيلى بگاتە زەۋى، ئىنجا ئەو چىنەي ئۆزۈن لە ئەنجامى ئەۋەدا پەيدا دەي، كە تىشكى سەرۋى ۋەنەۋشەيى، مۆلكۆلەكان، واتە: بەشۆلكەكانى ئوكسىجىن، كە ھىما كىمىيەيەكەي (O_2)، دەشكىنن، (تىشكى سەرۋى ۋەنەۋشەيى، مۆلكۆلەكانى ئوكسىجىن دەشكىنن)، دواتر گەردىلە جىابوۋەۋەكانى ئوكسىجىن لەگەل بەشۆلكەكانى دىكەيدا، يەك دەگرن، ۋەك (O_3) كە پىي دەگوترى: ئۆزۈن و جۆرە گازىكى تايىبەتە، پىك دىنن.

ئىنجا ئەم چىنى ئۆزۈنە، ۋەك گوتمان رى دەگرى لەۋەي: تىشكى سەرۋى ۋەنەۋشەيى (الإشعاع فوق البنفسجي)، بگاتە زەۋى، يانى: چىنىكە ۋەك: ھەۋشەو ھەسارىك، ۋەك دىۋارىكى مەھكەم، لەبەردەم تىشكى سەرۋى ۋەنەۋشەيىدا، چونكە ئەو چىنە ھەۋايە، ئەو تىشكەي سەرۋى ۋەنەۋشەيى دەمژى، نەك ھەر ئەۋەندەش، بەلكو ھەر كام لە دوۋەم ئوكسىدى كاربۆن و ئاۋىش، دىسان مژەرى بەھىزن نەك بۇ تىشكى سەرۋى ۋەنەۋشەيى، بەلكو بۇ تىشكى ژىر سوور، (الإشعاع تحت الأحمر)، كە ئەمىش ھەر تىشكىكى بكۆرە، يانى:

(۱) ئەو زانىبارىيانە ھەمويان لە: (الموسوعة العلمية الشاملة)، ص(۲۴۸) دا ھاتوون.

أ- خوا (سبحانه وتعالى) چىنى ئۆزۈنى دروستكردۈە بۇ ئەۋەدى تىشكى سەروو ۋەنەۋشەيى، كە بكوژە بۇ مروۋف و زيان بەخشە، بيمىژى و نەھىللى بگاتە زەۋى.

ب- دووہم ئۆكسىدى كاربۇن و ھەللى ئاۋىشى رەخساندوون، كە تىشكى ژىر سور بمرن.

كەۋاتە: ئەم سىيە: ۱- ھەم چىنى ئۆزۈن، ۲- ھەم دووہم ئۆكسىدى كاربۇن، ۳- ھەم ھەللى ئاۋ، رۋللىكى كاريگەر دەگىرن لە رېكخستنى پلەى گەرمىى سەر زەۋى دا و، ئەگەر ھاتباۋ تىشكى سەروۋى ۋەنەۋشەيى و، تىشكى ژىر سور، گەيشتبانه سەر زەۋى، جگە لەۋەى كە زىانبەخش بوون، پلەى گەرمىيش زۆر بەرز دەبۇۋە، بەلام ئەو چىنى ئۆزۈنە، كە ۋەك گوتمان: لە چىنى دووہمى ھەۋا (ستراتۋسفير)دايە، كە لە زەۋىيەۋە بگرە تاكو ئاستى پەنجا كىلۋ مەتر (۵۰ كم) بەرز، ئەو چىنەى تىدايە، دەبىتە پەردەۋ قەلغانىكى پارىزەرمان.

بۇيە كە جار جار دەبىستىن، دەگوتى: لە فلان شوپن، چىنى ئۆزۈن كون بوۋە، يان تەنك بوۋە، ئايا لە ئەنجامى چى دا چىنى ئۆزۈن كون دەبى يان تەنك دەبى؟ بىگومان لە ئەنجامى دوۋكەلى ئەو كارگانەدا كە چەك و تەقەمەنى دروست دەكەن.

بۇيە كاتى خۇي^(۱) رېككەۋتنامەيەك كرا لە نيۋان دەۋلەتانى دىيادا، بە ناۋى رېككەۋتنامەى (كىۋتۋ)، كە بەپىي ئەو رېككەۋتنامەيە دەبۋايە زلھىزەكانى كە چەك دروست دەكەن، دروستكردنى چەك كەم بىكەنەۋە، بە مەبەستى كەمكردنەۋى گازى زىانگەيەنەر بە ھەۋاۋ ژىنگە، ھەموو دەۋلەتانى دىيا پىۋەى پابەند بوون، جگە لە ئەمىرىكا، كە بە پىي ھەندىك سەرژمىرىي، ۋەك (نەوم چومسكى) لە كىتبەكانى خۇيدا باس دەكات: ئەمىرىكا بە تەنيا بە قەدەر ھەموو دەۋلەتانى دىيا چەك بەرھەم دىنى، ۋاتە: بە قەدەر ھەموو دىيا ژىنگە

(۱) لە: ۱۹۹۷/۱۲/۱۱ ز دا، ئىمزا كراۋ، لە: ۲۰۰۵/۲/۱۶ ز دا، جىيەجىكرا، ئەو رېككەۋتنامەيە لەلەين نەتەۋە يەكگرتۈۋەكانەۋە بەسترا (۱۹۲) لايەن تىيدا بەشدار بوون، تەنيا ئەمىرىكا بەشدارى نەبۋە.

پېس دەكات و، چىنى ئۆزۈن زىيان پى دەگەينە، كە سەرەنجام وەك ئىستا دەبىستىن، بەستەلەكەكانى باكوورى خروكەى زەوى، دەتوینەو، لە ئەنجامى ئەوۋدا كە چىنى ئۆزۈن تەنك دەبى و، چاك تىشكى ژىر سوورو سەرووى وەنەوشەيى ناگىریتەو و دینە نىو مەجالى زەوى و ئەوۋش دەبىتە ھۆى ئەوۋى پلەى گەرمىى زەوى بەرزىتەو و، سەرەنجام بەستەلەكەكان بتوینەو.

ھەر بۆيەش خۋاى زانا و شارەزا دەفەرمۋى: ﴿ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ﴾ (۴۱) الروم.

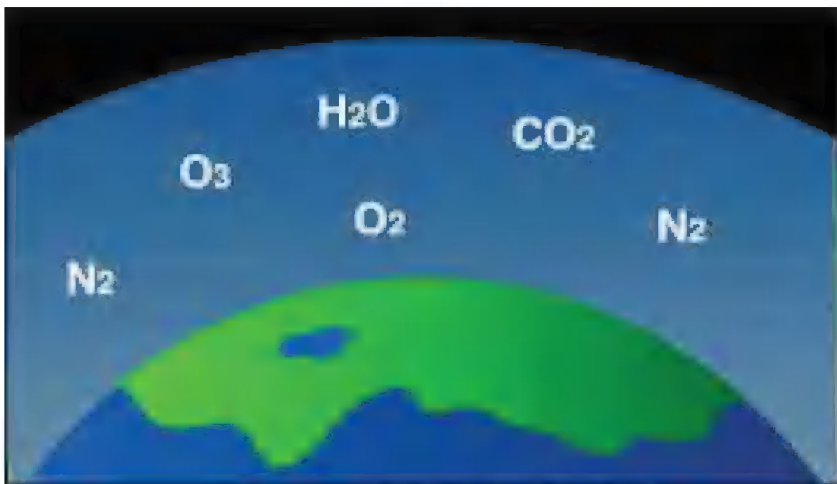
واتە: خراپەكارىي تەپرو وشكى گرتەو، بە ھۆى كردەى دەستى خەلك، تاكو بەشىك لەوۋى كە دەيكەن، سزايەكەيان پى بچىژى، بەلكو بگەرپتەو.

بەلئى كاتىك مەروۋ دەستكارىي شتەكانى خوا دەكات، زىانبار دەبى، مەروۋ چەك دروست دەكات بۆ ئەوۋى يەكدى پى قېر بكات، جارى پىش ئەوۋى بە چەكەكە مەروۋەكان لە بەين بچن، ھەر بە دووكلەى كارگەى دروستكردنى چەكەكە، زىيان بە ھەوا و ژىنگە، دەگات و چىنى ئۆزۈن كون دەبى، يان تەنك دەبى و، دەرفەت دەدرى بەوۋى كە تىشكە زىانبەخشەكانى وەك: سەرووى وەنەوشەيى و ژىر سوور، يىنە نىو ھەواى دەورى زەوى و، بەستەلەكەكان بتوینەو، نەك ھەر ئەوۋەندە، بەلكو وەك خوا فەرموۋىتەى زىيان بگات بە تەپرو وشك، ﴿ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ﴾، چۈنكە: لە ئەنجامى ئەوۋدا، كە ئەو ھەموو دوو كەل و خلتەو خال و ژەنگ و ژارە لە كارگەكان، بە تايبەت كارگەكانى دروستكردنى چەك، پەيدا دەبى، زىيان نەك تەنيا بە چىنى ئۆزۈن، بگرە بە كۆى سەر زەوى و بە دەرياكانيش دەگات و، نەك تەنيا مەروۋەكان، بەلكو ژياندارانى دىكەش زىانبار دەبن^(۱).

(۱) پروانە: (استكشافات ومقدمة في علم الفلك)، ص ۱۸۸-۱۸۹، كە كىيىكى بيانىيەو تەرجمەى عەرەبى كراو.

چوارەم: پىكھاتەى بەرگە ھەوا:

بەرگە ھەوا لە تىكەلەيەك لە گازەكان پىكھاتو، بەپىي قسەى زۆربەى زاناىان - ھەرچەندە ھەندىكىان لە وردەكارىي رېژەكاندا پاجىيان ھەيە - بەلام زۆربەيان دەلێن: لە (۷۸٪) ى بەرگە ھەوا، گازى نايترۆجىن پىكى دىنى و، (۲۱٪) ى ئوكسىجىن پىكى دىنى، (۹،۰٪) ى ئۆرگۆن پىكى دىنى و، (۰،۰۰۳٪) ى دووم ئوكسىدى كاربۆن پىكى دىنى، ھەروەھا شى (بخار) ىش (۰،۰۰۱٪) ى پىك دىنى، واتە: بە رېژەيەكى زۆر كەمتر، كەواتە: رېژەى زۆرى ھەوا، برىتيە لە نايترۆجىن و ئوكسىجىن، ديارە ئەو رېژانەش ھەر كامىكىان ئەو پەرى وردەكارىي تىدا رەچاو كراو، لەلایەن خواى كارزانەو، ئەگەر ھەر كام لەو رېژانە، كەمتر يان زياتر بووايە، بە كەلك نەدەھات و، ژيانى مرۆف لەسەر زەوى، ئەو ژيانەى ئىستا نەدەبوو، بۆ وینە: ئەگەر دووم ئوكسىدى كاربۆن، زياتر بووايە، ئىنسان تەنگە نەفەس دەبوو و، ئەگەر ئوكسىجىن كەمتر بووايە، ئىنسان وا بە ئاسانىي ھەناسەى بۆ نەدەدرا، ھەروەھا ئەگەر نايترۆجىن كەمتر بووايە، يان زياتر بووايە، دەرھاويشتەى خراپى دەبون، نەك ھەر لەسەر مەسەلەى ھەناسە ھەلمژىن و ھەناسە دانەو، چونكە ئەو گازانە كاريگەرييان ھەيە لەسەر پىكھاتە كىمىيايەكانى دىكەش.

وینەى (۱۲) پىكھاتەكانى بەرگە ھەواى دەورى زەوى

۱۴- بەرگە ئاۋى دەۋرى زەۋى:

ئەم زەۋىيەى ئىمە بەلای كەمەۋە، سى بەرگى ھەن:

۱- بەرگىكى گلىي، كە چىكانىش دەگىتەۋە.

۲- بەرگىكى ئاۋىي.

۳- بەرگىكى ھەۋايى.

بەرگە ھەۋايىيە كەمان باس كىد، كە ھەتا ھەزار كىلومەتر (۱۰۰۰ كىل) دەپوا
بۇ بەرزىي

ئىستاش با لە دە (۱۰) خالاندا باسى بەرگە، ئاۋىيە كەى زەۋىش بىكەين:

۱- ئەم بەرگە ئاۋىيەى دەۋرى زەۋى داۋە، كە بە زۆرىي ئوقيانوسەكان (المحيطات) ن
و زىاتر لە (۷۱٪) پانتايى پرووى زەۋى دادەپۇشن و، لەو (۷۱٪) ە، لە (۹٪) ى
بەستەلەكەكان پىكىي دىنن، بەستەلەكى سەروو و خوارووى زەۋى.

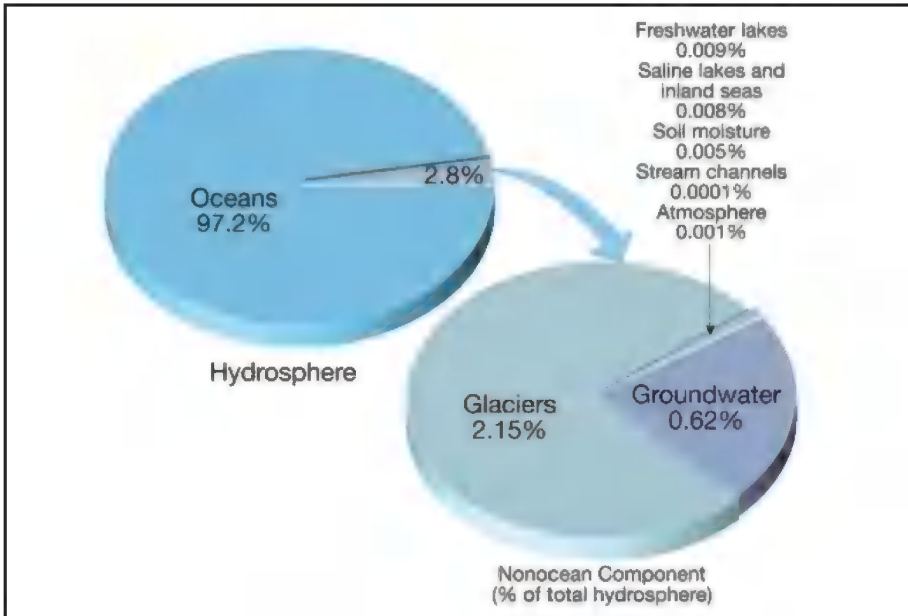
۲- ژيان لەسەر زەۋى، بەبى ئەم بەرگە ئاۋىيە، نەك ھەر ناگونجى بەردەۋام بى،
بەلكو ھەر ئەسلەن نەدەگونجا دروست بى.

۳- پىژەى ئاۋ بە: ھەزارو سى سەدو سى و ھەوت مىليون (۱۳۳۷۰۰۰۰۰۰)
كەم، لە پرووى قەبارەۋ مەزەندە دەكرى، كە ھەر سى حالەتى:

۱- شل، كە ئاۋە. ۲- گاز، لە ھەۋادا. ۳- رەق، كە حالەتى بەستن و بەفرە.

پىكىي دىنن^(۱).

(۱) ئەم زانىبارىيەنە لە كىتەبى (الأرض): د. زغلول النجار، لە لاپەرە (۱۶۲) دا ھاتون،
ھەرۋەھا لە كىتەبەكانى دىكەشدا و زۆرجار ئەم زانىبارىيەنە، ۋەك (تەلىف و بى) يان لىھاتو
كىتەبەكان ۋەك يەك نەقلىان دەكەن.

ۋىنەى (۱۳) پىكھاتەكانى بەرگە ئاۋى دەۋرى زەۋى

۴- سالانە: سى سەدو ھەشتا ھەزار (۳۸۰۰۰۰) كم، لە ئاۋى ئوقيانوسەكان دەيىتە ھەلم و لەو سى سەدو ھەشتا ھەزار (۳۸۰۰۰۰) كم، كە سالانە دەيىتە ھەلم، سى سەدو بىست ھەزارى (۳۲۰۰۰۰) ى ھى ئوقيانوسەكانە، ئەۋى دىكەشى كە شەست ھەزارە (۶۰۰۰۰) كم، ھى ئاۋى سەر زەۋىيە: دەرياچە و رۈوبارو چۆم و دارو درەخت و ... ھتە.

۵- سالانە لە ئاۋى باران: دوو سەدو ھەشتا چوار ھەزار (۲۸۴۰۰۰) كم، ئاۋ دەكەۋىتە سەر دەرياكان و، دەۋرى سى و شەش ھەزار (۳۶۰۰۰) كم ى كەم دەكات، لەۋەى كە بۆتە ھەلم، چونكە ۋەك گوتمان: سى سەدو بىست ھەزارى (۳۲۰۰۰۰) ى ھى ئوقيانوسەكانە، كەچى دوو سەدو ھەشتا چوار ھەزار (۲۸۴۰۰۰) كم ى دەكەۋىتەۋە سەر ئوقيانوسەكان لەۋ ئاۋەى كە دەبارى، لە شىۋەى باران و بەفرو تەزەردا.

كەۋاتە: سى و شەش ھەزار (۳۶۰۰۰) كم ى كەم دەكات، لەۋەى كە بۆتە ھەلم، بەلام لەۋلاشەۋە: نەۋدو شەش ھەزار (۹۶۰۰۰) كم دەكەۋىتە سەر زەۋى

ۋ، سى و شەش ھەزار (۳۶۰۰۰) كىم ۳ى زىياد دەكات، واتە: لەو شەست ھەزار (۶۰۰۰۰)ى خۆى كە بۆتە ھەلەم ۋ، زىيادەكەشى دەچىتەو ۋىو دەرياکان و بۆيان قەرەبوو دەيىتەو.

يانى: لە ئاوى سەر زەوى، شەست ھەزار (۶۰۰۰۰) كىم ۳ى دەيىتە ھەلەم، كەچى نەو دەو شەش ھەزار (۹۶۰۰۰) كىم ۳ى ئەو ئاوى كە لە ئاسمان دىتە خوارەو، دەكەيىتە سەر زەوى، واتە: سى و شەش ھەزار (۳۶۰۰۰) كىم ۳ى زىياد، لەو ئەندازەى كە لىيى بۆتە ھەلەم، بەلام دوايى بايى ئەو سى و شەش ھەزار (۳۶۰۰۰) كىم ۳ش، دواى ئەو ۋى مەرۋقەكان بەكارى دىنن و، شوشتنى پى دەكەن و، ئاودىرى پى دەكەن و، بۆ خوارەو پاك و خاويىنى و بۆ ھەموو شتىك، بەكارى دىنن، ئەو زىيادەيەى كە برىتتە لە سى و شەش ھەزار (۳۶۰۰۰) كىم ۳، دەچىتەو ۋىو دەرياکان، واتە: ئەو ۋەندەى كە كەمى كردو لە ھەلەمى دەرياکان، بۆيان قەرەبوو دەيىتەو^(۱).

۶- ھەتا قوولايى چوار كىلۆ مەتر (۴ كىم) لە دەرياکان دا، ژيانداران ھەن، واتە: ھەتا قوولايى چوار ھەزار (۴۰۰۰) مەتر ژيانداران لە ژىر دەريادا دەرژىن، يانى: شويىنى وا لە دەريا ھەيە، كە چوار كىلۆمەتر (۴ كىم) قوولە، چوار كىلۆمەتر (۴ كىم) زۆر زۆرە، بەلام لەوئىش ژياندارانى تىدا ھەن، زىندەو ۋەرانى تىدا ھەن.

۷- ژىرەو ۋەى دەرياکان، باشتىرىن جۆرى خۇراكيان تىدايە، ھەر بۆيەش نۆ لەسەر دەى (۱۰/۹)ى ژياندارانى دەريا، لە بنەو دان، يانى: دەرياکان ژياندارانى زۆريان تىدان، چ ھى گەورە و درشت، وەك: نەھەنگەكان و ھەموو ئەو ژياندارانەى دىكە، چ ھى ورد، وەك: زىندەو ۋەكان، ھەروەھا رۋو ۋەكان، بەلام نۆ لەسەر دەى (۱۰/۹)ى ژياندارانى دەرياکان، لە بنەو دان، لە ژىرەو ۋەى ئاوى دەرياکان دان، چونكە باشتىرىن جۆرى خۇراكى تىدايە.

۸- لە (۲۰٪)ى ژياندارانى سەر زەوى لە دەرياکان دان، واتە: ژياندارانى زەوى

(۱) "الأرض"، ص ۴۶۶، نووسىنى: د. زغلول النجار.

هه موویان بکهیه سه د بهش، يهك له سه ر پینجیان (۵/۱) ی که ده کاته (۲۰٪) له ده ریاکاندا ده ژین، که باشتړین خوراکیش بو مروقه کان دابین ده کن^(۱).

۹- ئاوی ده ریاکان سویره و، ئاوی شیرینیش هر له ئوقیانووس و زه ریاکانه وه دی، به لام له ری پالاوتنی به هو ی باران و به فرو ته رزه وه، نه گه رنا له نه سلدا ئاوی شیرین هر بوونی نیه، نه دی نیمه چو ن ئاوی شیرینمان ده ست ده که وی؟! بیگومان هر نه وه یه که له ئاسمان دیته خواری، ئنجا ئایا نه وه ی که له ئاسمان دیته خواری، له کو ی په یدا بو وه؟! نه وه له مه یه که له ئوقیانووسه کان تیشکی خو ر لی ددها و ده بیته هه لم، هه لمه که ش با ده یه نی بو شوینه سارده کان و ده بیته هه ور، پاشان به شیوه ی به فرو باران و ته رزه، به سه ر زه ویدا ده باری، نیمه ئاوی شیرینمان ته نیا له و ری یه وه ده ست ده که وی.

بویه خوا (سبحانه و تعالی) ده فهرمو ی: ﴿أَفَرَأَيْتُمُ الْمَاءَ الَّذِي تَشْرَبُونَ ۖ﴾ ۶۸
 ﴿أَأَنْتُمْ أَنْزَلْتُمُوهُ مِنَ الْمُزْنِ أَمْ نَحْنُ الْمُنْزِلُونَ ۚ﴾ ۶۹ لَوْ نَشَاءُ جَعَلْنَاهُ أُجَاجًا فَلَوْلَا تَشْكُرُونَ
 ۷۰ ﴿الواقعة﴾

واته: ئایا نه و ئاوه ده بینن که ده یخونه وه!! ئایا نیوه له هه ور نار دووتانه خواری، یان نیمه دامانبه زانده! نه گه ر ویستبامان تال و تفتمان ده کرد، ئایا سوپاسگوزایی ناکه ن!

واته: نه گه ر ویستبامان نه مان ده پالاوت، چونکه نیوه ته ماشای ده ریاچه ی دووکان و ده ریه ندیخان و نه و ده ریاچه بچووکانه مه که ن، که ئاوه که یان ئاوی شیرینه و کو بو ته وه، ئاوی ئوقیانووسه کان (المحيطات) سویره و هر که سی بیخواته وه، نه ک تینووا یه تی پی ناشکی، به لکو پی ده مر ی، وه ک پیره می ردی شاعیر ده لی:

ته ماع وه ئاوی سویری ده ریا یه هر ده یخو یته وه و ته سه للات نایه

ئاۋى سوڭر ھەتا بىخۆيتەۋە، تىنۋوترت دەبى، بەلكو ئاۋى سوڭرى دەرياکان مروف دەکوڭرى.

بەلى بەرئزان!

ئىمە ئاۋى شىرىنمان بەو جۆرە دەست دەكەۋى: ئاۋى دەرياکان تىشكى خۆر لىي دەدا، دەبىتە ھەلم، خوى يەكەى بەجى دەمىنى و، ھەلمەكەش دوايى ئاۋى شىرىن و زولالى لى دروست دەبى، بەرەو شوپنە ساردەكانى زەوى دى، خواش (سبحانە وتعالى) بە شىۋەيەك پىكىخستەۋە كە دوايى بىتە ھەور و متوربە بىي و ئاۋىكى شىرىن و زولالمان دەست بکەۋى، لە چەند شوپنىكى قورئان خاى مېھربان ئامارەى بەم مەسەلەيە کردە، بۆ نمونە:

﴿وَاللّٰهُ الَّذِیْ اَرْسَلَ الرِّیْحَ فَفُثِّرُ سَحَابًا مِّنْهُ اِلٰی بَلَدٍ مِّمَّیْ فَاحْیِیْنَا بِهٖ الْاَرْضَۃَۤ اَعَدَّ مَوْتَهَاۤ کَذٰلِکَ النُّشُوْرُ ۝۱﴾ فاطر.

۱۰- ھىكمەتى سوڭرى ئاۋى دەرياکان: واتە: خوا ئەو كەسەيە بايەكانى ناردوون، ھەوران دەورووژىنن (پەيدايان دەكەن) پاشان بەرە و سەرزەمىنىكى مردوو لىيان دەخوپىن و زەمىنى مردوى پى دەريەنەنەۋە، ھەلسانەۋەش (لە پوڭرى دوايى دا) ھەر بەو جۆرەيە.

۱۰- ھىكمەتى سوڭرى ئاۋى دەرياکان:

ئەگەر يەككى بلى: ئايا ئاۋى زەرياکان، ئاۋى ئوقيانوسەكان بۆچى سوڭرە؟!

دەلىين: ئەگەر سوڭر نەبوۋايە بە كەلك نەدەھات، بۆگەن دەبوو، خوا (سبحانە وتعالى) ئەو بەرگە ئاۋىيەى دەورى زەوى، كە وەك گوتمان (۷۱٪) پانتايى و پروى زەوى دادەگرى، بە دوو شىۋە دەپاريزى لە بۆگەن بوون:

يەكەم: سوڭرى کردە و ئەو ژياندارانەش كە تىيدان، تىيدا دەرىن و باكيان نيە، جىي سەرسورمانە كە ئاۋى دەرياکان پى پرە لە ژياندارانى ھەمە جۆر و، ئەو سوڭرىيەى ئاۋەكە زيانيان لى نادات، جگە لە دەرياجەى مردوو (بحر المیت) كە ھىچ زىندەۋەرىكى تىدا ناڭى، لەبەر ئەۋەى پىژەى خوى يەكەى زۆر زۆرە،

خوڭواوكىكى رووتە، من چوومەتە نىۋى، لويچىكى لى دەدەى، وەك لويچ لە خوڭواوكىك بەدەى، بۆيە هيچ زىندەوهرىكى تىدا ناژى، نە ھى پروەكىيى، نە ھى ژياندارىيى، ئىجا جگە لەو دەرياچەيە، ئوقيانوسەكان پرن لە ژيانداران.

دووەم: بە ھۆى ھەلکشان و داکشانى دەرياکانەو، ئەويش بە ھۆى ھىزى كىشندەى نىۋان زەوى و مانگەو، كە لە شەوو پوژيىكدا چەند جاريك ھەلکشان و داکشان پروودەدا، ئەوئەش وەك ئەو وايە ئەو ئاوە بشلەقيىرى و بەردەوام ئەو ئاوە دەشلەقيىرى، ھەلبەتە ئەو شلەقاندن و جوولاندنەى ئاوى دەرياكانيش، ھۆكارى ھەلکردنى (با) و دروستکردنى شەپۆل و، سەرەنجام ھەلم و ھەور و دابارىنى ئاوى ئاسمانە!

۱۵) ھاوکاری و ھاوسەنگى نىۋان پروەك و ژيانداران:

ئاشكرايە كە پروەك، پروەك ھەر لە پنچە گىيايەكەو بگرە، تاكو ئەو دارو درەختە گەورە زەبەلاحانەى كە ھەيانە، پازدە، بىست (۱۵-۲۰) مەتر بەرز دەيىتەو، پروەك بە گشتى دووەم ئوكسىدى كاربون ھەلدەمژى و، دەخوا و، ژياندارانىش بە مروقيشەو، ئوكسىجن ھەلدەمژن و دەخون.

ئىجا ئوكسىجىنىش لە رپى تيشكە پىك ھاتنەو (التمثيل الضوئي) يەو پەيدا دەبى، گەلای درەختەكان تيشكى خور لە خويدا ھەپس دەكات و، پاشان لە رپى ھەندىك كارلىكى كىمىيەو، تەنۆلكەكانى ئاوشى دەكاتەو، گەلای درەخت، ئاوشى دەكاتەو بۆ ئوكسىجن و ھيدروجن، دواتر گەردىلەكانى ھيدروجنىش لە گەل دووەم ئوكسىدى كاربون يەك دەگرن و، كلوكۆز پىك دىنن و، ئوكسىجىنىش وەك بەرھەمىك پەيدا دەكات^(۱).

سُبْحَانَ اللَّهِ! يانى: ئەۋەي كە ژيانداران و مروڤ وەك خۇراك پيويستىيان
پيئەتى، پروۋەك و دارو درەخت، وەك پاشەرۋك دەرى دەدەن، كە ئۆكسىجىنە و،
ئەۋەش كە ژيانداران و مروڤ وەك پاشەرۋك فرپى دەدەن، كە دوانەئۆكسىدى
كاربۇنە، درەختەكان، وەك خۇراك دىخۇن، كە ئەگەر وا نەبوۋايە، ھەم مروڤ و
ژيانداران لە ميژبوو ئۆكسىجىنيان تەۋاۋ كىرەبو، ھەم پروۋەك و دارو درەختەكانىش
لەميژ بوو دوۋەم ئۆكسىدى كاربۇنيان تەۋاۋ كىرەبو، لە ھەۋادا، لە بەرگە ھەۋاي
دەۋرى زەۋيدا، بەلام بەردەۋام پروۋەك و دارو درەختەكان چەندە دوۋەم ئۆكسىدى
كاربۇن دەخۇن و، ژيانداران و مروڤىش چەندە ئۆكسىجىن دەخۇن، رپژەكەي لە
ھەۋادا ھەر نەگۈرەو وەك يەكە، چونكە ئەۋەي پروۋەك و دارو درەخت فرپى
دەدا، ژيانداران و مروڤ دىخۇن و، ئەۋەش كە مروڤ و ئازەلان فرپى دەدەن،
پروۋەك و دارو درەخت وەك خۇراك دىخۇن، كە ئەۋەش كە ھەم ھاۋكاريى پيئەۋە
كردنە لە نيۋان ژيانداران و پروۋەك و دارو درەختدا و، ھەم ھاۋسەنگىي راکرتنە
لە نيۋان ئەو دوو جۆرە دروستكراۋەي خۋاي بەرزو مەزندا.

لە ئۆرە كۆمەللەپنەيەكان لەمكەلئان

بىش مەكم غىر موانغ اللومال الجىمائىي

AliBapir

archive.org/details/@alibapir

Google Play

App Store

QR Code

AliBapir

www.alibapir.com

QR Code

AliBapir

QR Code

كەنالى

راگەپاندى مەككەي مامۇستا غەلى بابىر

QR Code

راگەپاندى مەككەي مامۇستا غەلى بابىر

QR Code

ياساي شەشەم: مشوورخۇرىي و سەرپەرشتىياريي، بەلگەي ھەبوونى مشوورخۇرو سەرپەرشتىيارە:

وهك چۆن رېڭخستن بەلگەي ھەبوونى رېڭخەرە (النَّظَامُ يَدُلُّ عَلَى الْمُنْتَظَمِ)، بە ھەمان شېۋەش مشوورخۇرىي و سەرپەرشتىياريي، بەلگەي ھەبوونى مشوورخۇرو سەرپەرشتىيارە: (التَّدْبِيرُ يَدُلُّ عَلَى الْمُدَبَّرِ).

ئىنجا ھەر كەس بە چاۋى ھەق دىتىن و، بە عەقلى دەر كىردن، سەرنجى خۇي و بوونەۋەر دەرۋىيەرى بدات، زۆر بە درەۋشاۋىيى بۆي دەرەكەۋى، كە مەرۇف و ژيان و گەردوون، تەگبىركارو نەخشەدانەر مشوورخۇرىكى، خاۋەنى ئەۋ پەرى زانايى و توانايى و ھىكمەت و بەزەيى و بەخشندەيى و شارەزايى، بەرپەرشتىيان دەبات. ئىمە لەۋبارەۋە دەتوانىن گەلېك و ئىنان بېنىنەۋە، بەلام ئىكتىفا دەكەين، بە ھىنانەۋەي دوو نمونە لە دوو تەۋەردا:

تەۋەرى يەكەم: جەستەي مەرۇف.

تەۋەرى دوۋەم: ژىنگەي مەرۇف.

تەۋەرى يەكەم: جەستەي مەرۇف:

باسى مەرۇف ھەموۋى ناكەين، كە مەرۇف لە دوو بەشى سەرەكىي پىك دى: ۱- رۈوح، ۲- جەستە، ئىمە لىرەدا باسى رۈوحەكەي ناكەين، چونكە زانبارىي لە بەردەم رۈوحدا، كۆلەۋارە، ۋەك خوا فەرۋەتەي:

﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا﴾ (۸۵) الإسراء.

واته: له باره‌ی پرووحه‌وه پرسپارت لی ده‌که‌ن! بلې: پرووح له کاری پهرودرد گارمه، واته: ته‌نیا پهرودرد گارم چیه‌ت و نه‌نییه‌که‌ی ده‌زانې، ئیو‌ه‌ش، نه‌ندازه‌یه‌کی که‌م نه‌بې، زانیاریتتان پې نه‌دراوه (و به‌و نه‌ندازه که‌مه زانیارییه‌ش، ناتوان دهرکی چیه‌ت و جه‌وه‌هری پرووحی پې بکه‌ن).

به‌پړان!

خوا پشتیوان بې له دوو بر‌گه‌دا باسی جه‌سته‌ی مروّف ده‌که‌ین:
بر‌گه‌ی یه‌که‌م: روانی‌کی گشتی بؤ جه‌سته‌ی مروّف.
بر‌گه‌ی دووهم: سهرنج‌دانی‌کی وردی جه‌سته‌ی مروّف.

بر‌گه‌ی یه‌که‌م: روانی‌کی گشتی بؤ جه‌سته‌ی مروّف:

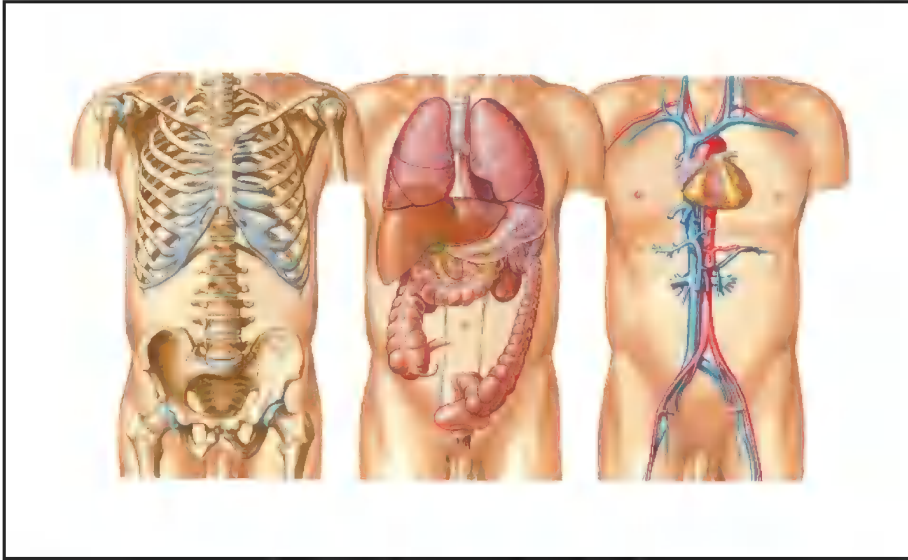
به‌پړان!

ئه‌گه‌ر ئاوا ته‌ماشای جه‌سته‌ی مروّف بکه‌ین، چی ده‌بینین؟! له‌لای سهریو‌ه، سهر ده‌بینین، دوا‌یی سینگ ده‌بینین، ئنجا س‌ک ده‌بینین، دوا‌یی لاقه‌کان ده‌بینین و، ده‌سته‌کان ده‌بینین.

ئ‌نجا کاتیک خوا (سبحانه و تعالی) ده‌فرموی: ﴿لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ ۝٤﴾ التین.

واته: به د‌ل‌ن‌یا‌یی مروّف‌مان له باشت‌رین پیکه‌اته‌دا خول‌قاندوه، که مه‌به‌ستی هم پیکه‌اته‌ی جه‌سته‌یی، هم پیکه‌اته‌ی پرووحیه، به‌لام ئیمه لی‌رده‌ا قسه له جه‌سته‌که‌ی ده‌که‌ین، ه‌تا مروّف له خو‌ی ورد بی‌ته‌وه، زیاتر له‌و فرمایشته‌ی خوا تی ده‌گات و، زیاتر قه‌دری ئه‌و فرمایشته‌ی خوا ده‌زانې، ه‌روه‌ها که خوا (سبحانه و تعالی) ده‌فرموی:

﴿وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ ۝٢٠ وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ ۝٢١﴾ الذاریات.

وینە (۱۴) پێکھاتەکانی جەستەى مرۆڤ

واتە: لە زەویدا نیشانە (ی ناسینی خوا) هەن، بۆ کەسانێک کە زانیارییهکی بە دڵنیایی گەیەنەریان لە لا بێ^(۱)، لە خۆشتاندا (نیشانەى خواناسیی هەن)، ئایا سەرنج نادەن، نابینن (بە چاوی عەقل و دڵ)؟!

کەواتە: ئێمە تاكو زیاتر لە خۆمان ورد بینەوه، ئەو فەرمانەى خۆمان، باشرجی بەجی کردووه، کە دەفەرموی:

﴿وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ﴾ (۲۱) الذاریات.

لە خۆشتاندا (نیشانە هەن لەسەر بوونی خۆی پەروردگارو، لەسەر بەزەیی پەروردگارو، لەسەر مشوورخۆریی پەروردگار بۆ ئێوه)، بۆچی نابینن! بۆچی سەرنج نادەن و بە چاوی عەقل تێنافکرن!

(۱) (مُوقِن): کەسێک زانیارییهکی لە لای بێگەیهنیتە دڵنیایی و قەناعەتی تەواو، (راغب الأصفهانی)، لەبارەى (یقین) هەو گوتووێتە: (وهو سكون الفهم مع ثبات الحكم)، (مفردات ألفاظ القرآن)، ص ۵۷۱، المكتبة العصرية، ط ۲۰۱۲م.

کهواته: لهسهرمان پيوسته که له خوځمان بفکرين، سهرنج له خوځمان بدهين، همم بؤ جيبهجي کردنی فهرمانی خوا، همم بؤ شهوش که بزانیڼ: خوا ئيمه‌ی چوڼ هيناوته دی؟!

ئنجا وهك گوتمان: كاتيك ته‌ماشای مروّف ده‌كه‌ی، رواله‌ته‌كه‌ی ئاوا ده‌بینی، که له كوّمه‌ليك ئەندام پيکهاتوه: سهر، ئنجا سينگ و پشت و سك، دوايي ههردووك لاق، ئنجا ههردووك ده‌سته‌كان.

ئينسان ئەگەر ههر ئاوا ته‌ماشای خو‌ی بکات، ده‌زانې که خوا (سبحانه وتعالی) عه‌قلې له سهره‌وه‌ی جه‌سته‌ی مروّف داناوه، کهواته: پيوسته عه‌قل له ژيانی مروّفدا حاکم بې، برپاری کو‌تايی به ده‌ست عه‌قل بې، که عه‌قل زور په‌يوه‌ندی هه‌یه به مي‌شکه‌وه، که له نيو که‌لله‌ی سهردايه، ئنجا ئەندامه‌کانی دیکه: چاو و گو‌ی و لووت و زمان، ده‌بې له ژيړ کو‌نترپو‌لې عه‌قلدا بن ده‌بې شه‌وه‌ی عه‌قل پي‌ت ده‌لې، ته‌ماشای شه‌وه‌ بکه‌ی و له‌وه ورد بيه‌وه، شه‌وه‌ی که عه‌قل پي‌ت ده‌لې، شه‌وه‌ بلې، شه‌وه‌ی که عه‌قل پي‌ت ده‌لې شه‌وه‌ بخو‌ی، ئنجا دوايي ده‌گاته، دل و سييه‌كان.

کهواته: ده‌بې عاطيفه‌و هه‌ست و نه‌ست له ژيړ کو‌نترپو‌لې عه‌قلدا بې، خوا عه‌قلې خستو‌ته سهرووی دل و ده‌روونه‌وه، ئنجا ده‌گاته گه‌ده، کهواته: ده‌بې خواردن و خواردنه‌وه‌ت که ده‌یخه‌یه نيو گه‌ده‌ته‌وه، له ژيړ کو‌نترپو‌لې عه‌قل و، له‌ژيړ کو‌نترپو‌لې دل و ده‌روونيشتدا بې، ئنجا ده‌گاته داوین، که دياره ده‌بې شه‌ویش له‌ژيړ کو‌نترپو‌لې عه‌قل و دل و ده‌رووندا بې.

جه‌سته‌ی مروّف و به‌راوردکردنی له‌گه‌ل ده‌وله‌ت دا:

ئنجا با ته‌مasha بکه‌ين، بزانیڼ داخو جه‌سته‌ی مروّف و، کو‌نه‌ندامه‌کانی، چوڼ له‌گه‌ل وه‌زاره‌ته‌کانی ده‌وله‌تدا به‌راورد ده‌کرین^(۱):

(۱) بؤ ئەم بابەته سووډم له کتیبی: (الطب محرابّ للإيمان) ی: (د. خالص جلیبی)، وەرگرتوه، ج ۱، ص ۲۵۱ - ۲۵۴.

۱- كۆئەندامى مېشك و دەمار:

كاتى خۇي گوتراۋە: ئەو كۆئەندامە لە چواردە مىليار (۱۴،۰۰۰،۰۰۰،۰۰۰) خانە پېكھاتو، بەلام زانستى تويكارىي و پزىشكىي تازە - وەك دوايى بە وردىي باسى كۆئەندامى مېشك و دەمار دەكەين - دەلى: كۆئەندامى مېشك و دەمار لە سەد مىليار (۱۰۰،۰۰۰،۰۰۰،۰۰۰) خانە پېكھاتو، ديارە ئەو كاتە بەۋەندە مەزەندەيان كردو، گرنگ ئەۋەيە كۆئەندامى مېشك و دەمار دەۋرى حوكمران و سەرۆك كۆمار و سەرۆك ۋەزيران دەيىن، ئەو كەسەي كە لە سەرۋەي ھەرۋەي دەسەلاتە.

۲- كۆئەندامى دل و خوين:

ئەمىش دەۋرى ۋەزارەتى ھاتوچۆۋ گەياندن و ۋەزارەتى شارەۋانىي دەيىن، چونكە لە رېي خوينەۋە، خواردن دەگات بە ھەموو خانەكانى جەستە و، لە رېي خوينىشەۋە، ھەرچى پاشەرۆكى خانەكانى جەستەيە، فرى دەريتە دەرى، چ لە رېي ھەناسە دانەۋە، چ لە رېي مېزەدانەۋە، چ لە رېي كۆئەندامى ھەرسەۋە.

۳- كۆئەندامى ھەرس:

ئەمىش دەۋرى ۋەزارەتى ئازووخە (وزارة التميمين) دەيىن كە پىداۋىستىي جەستە دايىن دەكات و بە ھۆي كۆئەندامى ھەرسەۋە، ئەو خواردنەي كە دېخوين، ھەرس دەيى و بە كەلكى ئەۋە دى، خوين بېگەيەن بە خانەكانى جەستەۋ، پاشەرۆكەكەشى فرى بدرى و، جەستەي لى دەرباز بكرى.

۴- لوولە ئارەق رېژەكان:

ئەمىش لە گەل ۋەزارەتى گەشت و گوزارەكان و ھاۋىنە ھەۋارەكان دا، بەراۋرد دەكرى، چونكە لوولە ئارەق رېژەكان، پلەي گەرمىي جەستە، لە سى و ھەۋت پلەۋ نيو (۳۷،۵)، شتىك كەمتر، شتىك زياتردا رادەگرن و، ئەۋە لوولە ئارەق رېژەكانن، كە ئەگەر گەرما بو، گەرمايى نيو جەستە دەخەنە دەرى و، ئەگەر سەرماش بو، دادەخري، بۇ ئەۋەي سەرماي دەرى نەيەتە نيو جەستە، گرنگ

ئەۋەيە، ئەوان پەلەي گەرمىيى جەستە پادەگرن، چونكە ئەگەر پەلەي گەرمىيى جەستە، زياتر بى، يان كەمتر بى، كۆئەندامەكان و خانەكان لە بەين دەچن و كارى خۇيان ناكەن.

۵- پىست و پىلوى چاۋو نىنۆك:

ئەوانەش دەۋرى وەزارەتى دەرەۋە دەبينن، ئىنسان بە ھۆى دەم و چاۋ و پىستەۋە و، بە ھۆى چاۋەكان، پاشان گويىيەكانەۋە، مامەلە لەگەل دەرەۋەى خۇيدا، دەكات، ھەر وەك چۆن وەزارەتى دەرەۋە مامەلە لەگەل دەۋلەتەكانى دىكەدا، دەكات.

۶- كۆئەندامى ھەناسەدان:

ئەمىش رۆلى وەزارەتى ئابوورىي دەگىرئ، چونكە: وەزارەتى ئابوورىي، خواردن و خۇراك دىنى و دەبات، كۆئەندامى ھەناسەدانىش كاتىك ئۆكسجىن ھەلدەمژى، دوايى دەبىتە خۇراك و لە رپى خويىنەۋە، دەبرى بۆ جەستەكان، پاشان دوۋەم ئۆكسىدى كاربۇنىش ھەر لەو رپىيەۋە فرى دەدەيە دەرى.

۷- كۆئەندامى ئىسك و ماسوولكەكان:

ئەمانىش ھەردووكيان: دەۋرى وەزارەتى بەرگىي دەبينن، بەلى: پەيكەرى ئىسقان و ماسوولكەكانىش دەۋرى وەزارەتى بەرگىي دەبينن، جەستە چۆن پادەۋەستى؟ بىگومان بە ھۆى ئىسقانەۋە و، بەرگىي لە خۆ كردنىشى بە ھۆى پەيكەرى ئىسقان و بە ھۆى ماسوولكەكانىيەۋەيە.

۸- جەرگ:

جگەر رۆلى گومرگى گشتىي دەبينن، چونكە خواردنى ھەرسكراۋ بە جگەردا دەپرا و، ئەۋىش ھى پەسەندكراۋ بۆ رىخۇلەۋ خانەكانى جەستە دەنرئ و، رەفزكراۋىش بۆ گورچىلەكان و، پاشان لە رپى كۆئەندامى ميزو ميزەپرۆۋە، فرى دەدرىتە دەرى.

۹- سىپل:

ئەمىش دەۋرى گۇرستان دەبىنى، چۈنكى سىپل بىرىتتە لە گۇرستانى خۇڭكە سوورەكان، ئەو خۇڭكە سوورانەى كە دەمرن و ژيانيان كۇتايى پىھاتو، لە سىپلدا كۇدەبنەو، ئىنجا ھەر خۇڭكەيەكىش كە دەچى بۇ نىو سىپل، گەرد (جزىء - Mocol) يىكى ئاسنى پىيە، كە وەك تابووت بەكارى دىنى، بەلام دوايى گەردە ئاسنەكە، كە ئەو خۇڭكە سوورەى مردو، لە گەل خۇى دا بردو، وەك لە تابووت نرا بى، دوايى تابووتەكە دىتتەو، ئەو گەردە ئاسنە دىتتەو، بۇ ئەوۋى جەستە لىي بەھرمەند بى، خۇڭكە سوورەكە لەوۋى بەجى دەمىنى و، گەردە ئاسنەكەش جارىكى دىكە بۇ نىو خۇي، دىتتەو، وەك چۇن مسولمانان جەنازە دەنىژن، بەلام بە تابووتەو نەنىژن، تابووتەكەى دىننەو و مردوۋىەكى دىكەى پى دەنىژن!

۱۰- مۇخ:

كە لە كۇڭكى ئىسقان دايە و خۇڭكەى سوورو سىپى دروست دەكات، رۇلى وەزارەتى پىشەسازى دەگىڭى، ھەلبەتتە خۇڭكە سوورەكان خواردن بۇ خانەكانى جەستە دەبن و، خۇڭكە سىپىيەكانىش بەرگىي لە جەستە دەكەن، لە بەرانبەر مىكرۇب و قايرۇسەكاندا.

۱۱- كۇتەنجامى مىز:

ئەمىش رۇلى وەزارەتى نىوخۇ دەبىنى، چۈنكى سىتسىمى نىوخۇى جەستە دەپارىژى و، شلەمەنىيەكانى جەستە ھاۋسەنگ رادەگى، ھى خراپ فرى دەدا و، ھى باش دەھىللىتەو و كۆمەللىك پىرۇسەى دىكەى گىرنگ ئەنجام دەدا، گورچىلەكان زۇر رۇللىكى گىرنگ و گەورە دەگىڭى و، وەك چۇن ئىنسان بەبى دى و، بەبى سىيەكان و، بەبى جگەر ناژى، بەبى گورچىلەكانىش ھەر ناژى.

۱۲- پىنج ھەستەكان:

(بىستىن، دىتن، بۇنكرن، تامكرن، دەست لى كوتان)، ئەمانىش ھاۋكارانى وەزارەتى دەرەو، چۈنكى مۇۋف لەرپى چاۋەو شتەكان دەبىنى و، لەرپى گويۇ،

دەنگە كەكان دەبىستى و بۆنەكان، تامەكان، لە پى بۆنكرى و چىژتنەو، دەزانى:
چىن و چۆن؟ زىانبەخشن، سودبەخشن، چۆن مامەلەيان لە گەلدا بكات؟

هەر وها قەبارەكان و تەنەكان: نەرم و زىرو ساردو گەرم و رەق و شل و ھتە،
لە پى دەستلىكوتان(لمس) ھو دەزانى.

۱۳- كۆئەندامى دەنگ و زمان:

ئەمىش پۇلى وەزارەتى راگەياندىن دەبىنى.

بەلام ئەو ھى جى سەرنجە: شتىكىمان لە جەستەدا نى، كە پۇلى وەزارەتى
ئەوقاف بىنى!! لەبەر ئەو ھى لە ئىسلامدا خاى پەرورەدگار مەرۇقى وا خولقاندو
دەبى ھەموو كەينونەى مەرۇق، تەسلىمى خا بى و لە راستىدا كاتىكىش
كۆمەلگا تەندروست دەبى، ھەموو پابەند بى بە شەرىعەتى خواو، نەك
تەنيا وەزارەتتىكى تايبەت ديارى بىكەن، بۆ كاروبارى ئايىنى، بەلام ھەموو
كاروبارەكانى دىكە، بەبى ئايىن بەرپۆە بچن!

ئەو پىچەوانەى ئەو فىطرەتەى كە خا مەرۇقى لەسەر خولقاندو و،
پىچەوانەى عەقل و مەنتىقىشە، دەبى ئايىن بىتە نىو ھەموو كايەكانى ژيانەو،
بۆيە لە جەستەدا شتىكىمان نى لە بەرانبەر وەزارەتى ئەوقافدا بى و، بەراوردى
پىبەكەن لە گەل وىدا!.

ئىمە لىرەدا كۇتايى بە برگەى يەكەم: (پروانىنىكى گشتى بۆ جەستەى
مەرۇق) دىن، كە سەرنجدانىكى پۇللەتى جەستە و، بەراورد پى كەردنى
كۆئەندامەكانى جەستە بوو لە گەل وەزارەتەكانى دەولەتلىكا و، خا پشتىوان بى
لە برگەى دوو ھى ئەم توپژىنەو ھەدا كە دەمانەوئى لە بارەى جەستەو ئەنجامى
بەدەن، سەرنجىكى ورد، لە كۆئەندامەكانى جەستە دەدەن و كۆمەللىك وردەكارى،
كە زانىارى پزىشكى و، زانىارى توپكارى و، زانىارى زىندەو ھەزانى تازە
پىيان گەشتوون، لە بارەى جەستەى مەرۇق و كۆئەندامەكانى پىكەنەرى
جەستەى مەرۇقەو، دەخەنە روو.

شایانی باسیشه:

(سهرنجدانیککی وردی جهستهی مرؤف) زؤر خوی لیک کیشاوتهوه و بۆته بابتهیککی تا راددهیهک تیر و تهسهل، که بهر له دهستیپکردنی نیازم نهبوو: هیئده فراوان ببی، بهلام به ههرحال وای لیها و، بیگومان جهستهی مرؤفیش وردهکاری زؤری تیدایه و، وهک ههر دروستکراویکی دیکهی خوی بهرز و مهزن و زانا و توانا، نهو پهپری ریک و پیککی تیدا کراوه:

﴿صُنِعَ اللَّهُ الَّذِي أَنْقَنَ كُلَّ شَيْءٍ﴾ النمل (۸۸).

ههلبهته ههر بویهش خوی پههنازان فرمانی پیکردوین: که ههرچی زیاتر له خومان وردبینیهوه و، سهرنجی خومان بهدین، تاکو زیاتر نیشانهکانی خواناسیی، له خومان دا بهدی بکهین:

﴿وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ﴾ (۲۰) ﴿وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ﴾ (۲۱) الذاریات.

کهواته: ئیمه له کاتیك دا سهرنجی جهستهی خومان دههین، که خوی کارزان فهرموویهتی: له باشتین شیوه دا دروستم کردوه:

﴿لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ﴾ (۴) التین.

با دلنیا بین - نهگهر نیهتی لی بینین - که خهریکی جیهجیکردنی فهرمانیککی گهوره و گرنگی خوی زانا و شارهزاین، که به شیوهی پرسیارکردنی نکوولییلیکههرا نه (استفهام إنکاری) وه، ئاراستهی کردوین:

﴿وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ﴾ (۲۱) الذاریات!!

برگەى دووھەم: سەرنجدانىكى وردى جەستەى مرؤف:

۳۰۰

بەرپەزان!

لە كۆتايى برگەى يەكەمى ئەم ياساى شەشەمەى عەقل دا - وەك بەلگە لەسەر خواناسىي - بەلئىماندا كە لەم برگەيەدا سەرنجىكى وردتر لە جەستەى مرؤف، بەدەين، لەبەر پۇشنايى فەرمايشتى خوا (سبحانە وتعالى)، لە سوورەتى: (الذاريات) دا كە دەفەرموى:

﴿وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ ﴿٢٠﴾ وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٢١﴾﴾

واتە: لە زەھىدا نىشانەى زۆر ھەن (لەسەر خواناسىي) بۆ كەسانىك، كە زانىارىيەكى جىي دۇنيايان ھەيى و، ھەرۈھا لە نەفسى خۇشتان دا، ئايا نايىن، سەرنج نادەن؟!

واتە: ئەوانەى ھەروا لە خۆۋە بە دوا ناكەون، بەلكو شت ورد دەكەنەۋە تاكو تىيدا بگەنە دۇنيايى، بۆ ئەوانە لە زەھىيدا نىشانەى زۆر ھەن لەسەر ئەۋە، كە خاى پەرۋەردگارو مشوورخۆر، ئەو زەھىيەى وا ھەلخستەۋ، كە مرؤف بتوانى لەسەرى بژى، ھەرۈھا لە خودى خۇشتان دا ديسان بەلگە و نىشانەى زۆر و زەھەند ھەن لەسەر خواناسىي، بۆچى سەرنج نادەن و ورد نابنەۋە؟!

ئىنجا ئىمە ھەم وەك جى بەجى كردنى فەرمانى خوا، كە دەفەرموى: ﴿وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ﴾، (لە خۇشتاندا نىشانەى خواناسىي زۆر ھەن، بۆچى سەرنج نادەن و وردنابنەۋە! بۆچى لە خۇتان نارۋان؟!)، ھەم وەك رۋونكردنەۋە و شىكردنەۋەى ئەو ياسايەى شەشەمى عەقل، كە ناچارمان دەكات، دان بە بوونى پەرۋەردگارماندا بىنن، كە برىتيە لەۋەى: (مشوورخۆرىي و سەرپەرسشتىيىكردن، بەلگەيە لەسەر ھەبوونى مشوورخۆرو سەرپەرسشتىيىكار)، ئىمە لەم برگەى دووھەم دا بە نەفەسىكى درىژ، سەرنجى ورد لە جەستەى مرؤف دەدەين، ھەلەبەتە بايى

ئەوئەندە كە خەلك بە گشتیی لئی تیدەگات و، بۆ ئەو مەبەستەش پشتمان بە چەند بەرھەمیکی كەسانیکێ شارەزا و پەسپۆری ئەو بوارە بەستووە و، ھەرچی لەم بڕگەیەدا لە بارەى جەستەى مەرقەووە دەبێھێنین، لەو سەرچاوانەو دەبێھێنین و خۆئەزانى بەرپێژ دەتوان بۆیان بگەرێنەووە و، بە پێویستیشى نازانم بۆ ھەموو قسە و زانیارییەك، ئاماژە بەلایەپرەكانیان بکەمەو^(۱):

شایانی باسە لەم سەرنجدانە وردە لە جەستەى مەرقەو، ھەولمداو لە چوارە (۱۴) خالدا، باسێ جەستەى مەرقەو بکەم، بەم شێوێ:

یەكەم: خانە (الخلية)، یەكەى بنەرەتى ژيانداران.

دووھەم: كۆئەندامى مێشك و دەمار.

سێیەم: كۆئەندامى خوين.

چوارەم: كۆئەندامى ھەناسەدان.

پنجەم: كۆئەندامى ھەرس (الجهاز الهضمي).

(۱) كە بریتین لەو ھەوت كتیبە:

۱- (إبداع الرحمان في جسم الإنسان) د. أبو منصور شریعة العبادي، الطبعة الأولى (۱۴۳۳) ھ، (۲۰۱۲) م.

۲- (بيولوجيا الإنسان)، د. حمید أحمد حاج، الطبعة الثالثة، دار المصيرة، عمان، (۱۴۳۸) ھ، (۲۰۱۷) م.

۳- (الإعجاز الرباني في الجسم الإنسان)، د. علي فؤاد مخيمر، الطبعة الأولى دار النفائس، بيروت (۱۳۴۳) ھ، (۲۰۱۳) م.

۴- (الطب محراب للإيمان)، ج ۱ و ۲، الطبعة الأولى، المؤسسة الرسالة (۱۳۹۸) ھ، (۱۹۷۸) م.

۵- (الإنسان من الميلاد إلى البعث في القرآن الكريم)، د. زغلول راغب محمد النجار، الطبعة الأولى: ۲۰۰۸ م، دار المعرفة/بيروت.

۶- إعجاز القرآن في ما تخفيه الأرحام، كريم نجيب الأعز، دار المعرفة - بيروت/ لبنان، ط الأولى: ۲۰۰۵ م/ ۱۴۲۵ ھ.

۷- خلق الإنسان في القرآن الكريم، د. زغلول النجار، ط الأولى: ۲۰۰۸ م، دار المعرفة - بيروت/ لبنان.

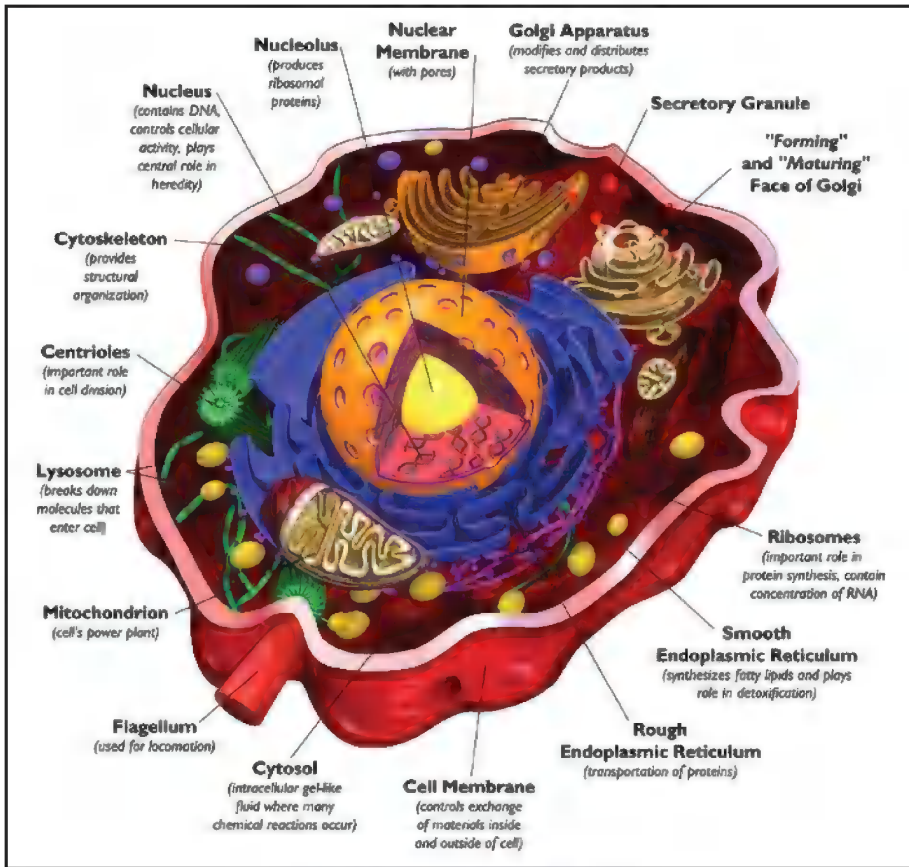
شەشەم: كۆئەندامى ميز (الجهاز البولي).
 ھەوتەم: كۆئەندامى ئىسكىي (الجهاز العظمي).
 ھەشتەم: كۆئەندامى ماسوولكەيى (الجهاز العضلي).
 نۆيەم: كۆئەندامى پىستىي (الجهاز الجليدي).
 دەيەم: كۆئەندامى ھۆر مۇنىي.
 يازدەيەم: كۆئەندامى لىمفاويى (الجهاز اللمفاوي).
 دواز دەيەم: كۆئەندامى بەرگىيى (الجهاز الدفاعي).
 سىزدەيەم: پىنج ھەستەكان: (يىنين، بىستىن، تام كىردن، بۆن كىردن، دەستلىكوتان).
 چواردەيەم: پوختەيەك لە بارەي چۆنيەتى دروستىبونى مرقۇقەوھ.

خالى يەكەم: خانە (الخلية)

ھەموو ژياندارىك، چ زىندەوهرىكى يەك خانەيى، ۋەك ئەمىييا، كە لە يەك خانە دروست دەيى، چ ژياندارىكى ۋەك مرقۇق، كە بە مەزەندە لە سەد ترىليۇن: (۱۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰)، (۱۱۰۰)، خانە دروستىبووھ، خشتى يەكەم و يەكەي بنەرەتيي (الوحدة الأساسية) جەستەيان برىتيە لە خانە (خلية)، ئىجا لە بارەي (خانە) ۋە دەگونجى شتى زۆر زۆر بگوتى.

بەلام ئىمە ھەولەدەين ئەوھى پىويستە لە بارەي خانەوھ بىللىن، لە پازدە (بەند) دا كورت و پوختى بىكەينەوھ:

۱- قەبارەي خانە: خانەي ۋا ھەيە تىرەكەي (۵) مايكرۇنە، كە ژياندارى نىو مەنىي پىاوھ، {مايكرۇن واتە: يەك لەسەر ھەزار (۱/۱۰۰۰) ي (ملم) يك}، ھەتا دەگاتە ھىلكۇلە (بويضة) ي نىو ئاوي ئافرەت، كە قەبارەكەي: (۱۲۰-۱۵۰) مايكرۇنە، واتە: سى چل ھىندەي ژياندارى تۆويى (حيمن) ي پىاو.

۱۵) پىنكپاتەكانى خانەى مەۋق

۲- كىشى خانە: كىشى خانە يەك نانۇگراپامە، نانۇگراپامىك يەك لەسەر يەك مىليارى گراپامىكە (۱/۱۰۰۰۰۰۰۰۰۰) واتە: گراپامىك بەكەيە (يەك مىليار) بەش، يەك بەشى پىي دەگوتى: (نانۇگراپام)، ئنجا كىشى خانە، بە گشتى (نانۇگراپام) يەكە.

۳- جۆرەكانى خانە: خانە دوو سەد (۲۰۰) جۆر زياترن و، خانە يەكەى بنەردەتپى تىكپراى ژياندارانە و، نەينىيەكانى ژيان (حياة) ھەموويان لە خانەدا شيردرانەوہ.

۴- خانە بە تەنياش تواناي ژيانى ھەيە: (خانە) ئەگەر بە تەنياش بيت، ھەر كات ئاۋ و ھەواۋ و ژينگەى بۇ رەخسا، دەتوانى بژى و، پەكى لەسەر ئەوہ نەكەوتوہ، كە ھەتمەن لە گەل خانەكانى دىكەش بى، بەلكو بە تەنياش دەتوانى بژى.

۵- خانە توانای بەرھەمھێنانی نوسخەییەکی تازەى لە خۆى ھەيە:

خانە پاش دەرچوونی فەرمان لە لایەن ئەو ترشی نیوکلییەى کە تێیدا کۆکراوەتەو، (الْحَامِضُ النَّوَوِيُّ الْمُخَزَّنُ فِيهِ)، دەتوانی نوسخە لەبەرخۆى بگرتەو، ئەویش بریتىە لە کۆمۆسۆمەکان، کە لە گەردى (DNA) دا ھەن و (DNA) ییش، جینەکانى بۆماوھى و سىفەت بۆ ھێلەرەوێ تێدا ھەن، ھەر کۆمۆسۆمىک بىست ھەزار (۲۰،۰۰۰) جینی تێدايە، جین (مۆرث)یش، ئەوھى کە وادەکات سىفەتەکان لەوێ پێشيانەو بۆ ئەوێ دوایان بگوازینەو، و، کۆپى بکړنەو.

۶- خانە دواى ئەوێ کە دوو لەت و دابەشیش دەبێ، ھەردووک لەتەکە توانای ژيانیان ھەيە و، ھەرچى سىفەتى پێويستە بۆ دروستبوونی، لەسەر شىرتى بۆ ماوھىيەکەى تۆمارکراو.

تێکرای سىفەتەکانى کە بۆ دروستبوونی ژياندارەکە پێويستن، بەشێوێ ژمارەيى لەسەر (شىرتى بۆ ماوھى)، کە لە ترشە نیوکلیيەکاندا ھەيە، تۆمار کراون و شىرتى بۆماوھى مەرۆف، لە شەش ملیار (۶،۰۰۰،۰۰۰،۰۰۰) پىتى بۆماوھى پێک دێ و، ئەو شەش ملیار پىتەش لە قەبارەيەکدا کۆکراونەتەو، کە بە میکروۆسکۆبى ئەلیکترۆنىيەش ناگونجى بىنرێن، ئەو زانیاریانەش کە لەو شەش ملیار پىتەدا ھەن، پێويستیان بە يەك ملیۆن لاپەرە ھەيە، کە لەسەرى بنووسرێنەو، بەلکە ھەندێک لە زانیان زیاتریش دەلێن.

۷- پانایى ئەو شىرتە بۆماوھىيە، لە ھەموو زیندەوەرەکاندا، بریتىە لە دوو نانۆمەتر.

وہك گوتمان نانۆمەترێك بریتىە لە: (يەك لەسەر ملیار (۱/۱،۰۰۰،۰۰۰،۰۰۰) يەكى مەترێك، يانی مەترێك بەكەى بە يەك ملیار بەش، ئنجا بەشێكى نانۆمەترێكە، كەواتە: (۱۰۰۰) نانۆمتر (nm) = (۱) مايكرومەتر^(۱).

پانایى ئەو شىرتە بۆماوھىيە، بریتىە لە دوو نانۆمەتر و، بۆ ئەوێ زیاتر لێى تى بگەين کە چەند بارىکە! چەند بچووکە! دەلێن: تىرەى مووى مەرۆف، مووى

سەر بىت، يان مووى رېش بىت، تيرەى مووى مرۇف سەد (۱۰۰) مايكرۇنە،
واتە: سەد بەش لە ھەزار بەشى مىللى مەترىك (۱۰۰/۱۰۰۰) ملەم، ئىنجا تيرەى
موو، پەنجا ھەزار (۵۰،۰۰۰) جار لە تيرەى ئەو شىتە بۆماوھىيە ئەستورترە!

۸- خانە تواناى پەيوەندىيە ھەيە لە گەل خانەكانى دىكەدا:

خانە بەپىي سىستىمىكى ئالۇزى پەيوەندىيە، كە ھەزاران جۆرە گەردى پىرۇتىنى
نامە ھەلگەر بەكار دىنى، پەيوەندىيە بە خانەكانى دىكەو ھەبەستى، يانى: خانە
لە گەل خانەكانى دىكەدا، لە رېي گەردى پىرۇتىنەو، كە زانىارىيان پىدا دەنيرى،
ھەواليان پىدا دەنيرى، پەيوەندىيە ھەبەستى، ئە گەرنە بۆ وىنە: ئەو خانەيەى كە
مرۇقى لى دروست دەبى، دەبىتە دوو (۲)، دوايى دەبن بە چوار (۴)، دەبن بە
ھەشت (۸)، دەبن بە شازدە (۱۶)، دەبن بە سى و دوو (۳۲)، دەبن بە شەست و
چوار (۶۴) و.. ھتە، ئىنجا ئايا ئەو خانانە دوايى چۆن كۆدەبنەو و چۆن دابەش
دەبن: كە ھەندىكىان (سەر) پىك دىنن، ھەندىكىان (ئىسقان) پىك دىنن، ھەندىكىان
(چاو) پىك دىنن، ھەندىكىان (جگەر) پىك دىنن، ھەندىكىان (سىيەكان) پىك
دىنن، ھەندىكىان (دەست) و (لاق) و .. ھتە؟ ديارە جۆرىك لە پەيوەندىيان لە
نىواندا ھەيە، ئەویش لە رېي نامەى گەردى پىرۇتىنەو، كە بۆ يەكدى دەنيرن،
ھەلبەتە ئەویش ھەمووى بە ھۆى ئەو زانىارىيە لەسەر تۆمار كراوانەو، كە لەسەر
كرۇمۇسۆمەكانيان تۆمار كراون و، پىشەختە دەزانن دەبى چى بكن!

۹- خانە تواناى خۇكوشتنى ھەيە:

خانە جارى وايە بە شىوھەكى بەرنامە بۆ داپىژراو (مۇبەج)، خۆى دەكوژى،
بۆ ئەوھى ژمارەى خانەكانى جەستەيەك، لەو ئەندازەيەى كە پىيوستە، زياتر
نەبى، ھەروھە ھەر كاتىك خانەى شىرپەنجەيى (الخلية السرطانية) ويستى
سەرھەلدا، ئەو خانانە ھەلدەستن بە حالەتى خۇكوشتن، بۆ ئەوھى رېنگرىي
بكن، لە پەيدا بوونى خانەى شىرپەنجەيى!

۱۰- خانەكان لە يەك كاتدا دەورى ئەندازيار و ھەستا و كرىكار دەبينن، لە
دروستكردى جەستەدا:

به لئی خانہ کان کوڈہ بنه وه و ته گبير ده کهن و خويان ريک ده خهن و، شانه (نسيج) پيک ديئن و، دوايي له شانه کان (الأنسجة) نه ندام (عضو) و، ئنجا له نه ندامه کان، کوئه ندام (الجهاز) و، له کوئی کوئه ندامه کان (أجهزة) يش، جهسته يه کی تير و ته و او پيک ديئن!

۱۱- خانه کارگه‌یه که به‌رهه‌می جوړا و جوړی زوړی هه:

به لئي ځانه ڇهه دان جوڙه ماددهي ٽينداميي (عضوي) بهرهم ديئي، چونكه ماددهي ٽينداميي (عضوي) ههيه، كه ده گونجي ڙياني بڇيئي و، ماددهي نائنداميي (غير عضوي)يش، ههيه كه ناگونجي بيٽه ڙينگه ڙيان.

۱۲- خانه وزه له مادده ئەندامیی و نائەندامییەکان بەرھەم دێنێ:

واته: تهنه لانه دانانیشی که سیك بژیوی بو دابین بکات، به لکو بو خوی
قوئی هیممهت له بژیو دابین کردنی خوی هه لده مالی.

۱۳- خانه، وزه له حالیکه وه بو حالیک، ده گوری و په زمه ندهی ده کات و هه لیده گری:

واته: خوای میهره‌بان خانه‌کانی و دروست‌کردوون، که حیسابی داهاتوش بکهن و، مشووری خویان و جه‌سته بخۆن، له پرووی ژیان و گوزهران و به‌ری‌وه‌چوونیا‌نه‌وه!

۱۴-جہستہی مروّف لہ سوپایہ کی بیّ ژمار خانہ و، ہەر خانہیہ کیش لہ سوپایہ کی بیّ ژمارہ گہردیلہ پیکھاتوہ.

جەستەى مەۋف ۋە زىاتر ۋە سەد تىلىۋ (۱۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰) خانە پىك
دى و، ھەر كام ۋە خانانەش، ۋە يەك تىلىۋ (۱۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰) گەردىلە پىك
دىن، كەۋاتە: ۋە گەر بمانەۋى، ژمارەى گەردىلەكان(ذرات)ى جەستەى مەۋف
بزانىن، دەپ: سەد تىلىۋ خانە، جارانى يەك تىلىۋ گەردىلە بكەين:

[illegible]

[illegible]

گەردىلە! ئەو كۆي ئەو گەردىلانەيە كە جەستەي مەرۇف لىيان دروست دەيت. ۱۵- ژمارەي خانەكانى بەكتريكانى نىو جەستە، بىست (۲۰) ھىندەي ژمارەي خانەكانى جەستەيە:

ژمارەي خانەكانى ئەو بەكتريپانەي كە لە جەستەدا ھەن، بە تايبەت لە نىو ريخۆلە گەورەدا - وەك دوايى باسى دەكەين - كە ئەوانىش كارى خۇيان ھەيە، بىست (۲۰) ھىندەي ژمارەي خانەكانى جەستەن و، دەورى كىلوگرامىك قورسەن و بە زۆرىي لە ريخۆلە گەورەدا ھەن و، لە جۆرى سوودبەخشن و بۆ جەستە پىويستەن، ئەگەرنا جەستە قبوولى نەدەكردن.

ئەمە خالى يەكەم بوو، لەبارەي جەستەي مەرۇفەو، كە باسى يەكەي بنەپرتيى دروستبەونى جەستەمان كرد، كە برىتيە لە خانە.

ھەلبەتە ھەم بۆ ئەم بابەتە (خانە)، ھەم بۆ تىكرائى ئەو بابەتانەي دىكە كە باسيان دەكەين، دەيى خويئەرانى خۆشەويست بزانن! كە تەنيا ئەو شتانە باس دەكەم، كە پىم وايە، زۆربەي خەلكى لىيان تى دەگەن، ئەگەرنا وردەكاريى زۆر زۆر زياتر لەوانە ھەيە، كە ديارە بۆ خەلكى پسپۆرو شارەزاي خۇيان پىويستەن، بەلام ئەوانە چەند زانىيارىيەكى گشتيىن، كە ھەموومان گەنگە بيانزانين.

ئىنجا ئىمە ھەموو ئەوھش كە ئەنجامى دەدەين - كە چەند جاريىكى دىكەش گوتمان - وەك جىبەجى كردنى فەرمانى خوا دەيكەين، چونكە خوا (سبحانە وتعالى) دەفەرەموى:

﴿وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ﴾ (۲۱) الذاريات.

لە خۇتان وردبەنەو، بۆچى لە خۇتان نافكرن!! ھەرۋەھا وەك بەلگە ھىنانەوھش لەسەر ئەو كە ئىمە مشوورمان لى خوراو و، تەگبىرمان بۆ كراو، ھەر لە خانەكانى جەستەمانەو تەگبىرمان لىكراو و مشوورمان لىخوراو، چونكە خانە كە ئەو ھەموو كارانە دەكات، يىگومان خوا فيرى كردو و، بەرنامەي بۆ دانراو و، لەسەر كرۆمۆسۆمەكانى ئەو زانىيارىيانە ھەموويان تۆمار كراون.

خالى دووهم: كۆئەندامى مېشك و دەمار:

۳۰۸

بەرپان!

سەرەتا با كورته باسيكى گوشرا و و پوخت له بارهى پيکهاته و بهشهکانى
كۆئەندامى مېشك و دەمار (جهاز المخ والأعصاب) هوه، بهينه پروو، دواتریش
له چواره (۱۴) (بەند) دا، چەند زانیارییه کی گرنگ و خیرا لهو بارهوه باس
دەکەین:

کورته باسیك دەربارەى:

پيکهاتهى كۆئەندامى مېشك و دەمار

کۆ ئەندامى مېشك و دەمار (جهاز المخ والأعصاب) بهشیوهیه کی گشتیی له
سى یه کهى سەرەکیى (ثلاث وحدات رئيسة) پيکهاتوه، بهم شیوهیهى خوارى:

یه کهم: سه لکهى مېشکى، يان مۆخه لاکيشهیی (البصلة المَحِيَّة أو النُّخاع
المستطيل) که مېشك په یوهست دهکات به په تکه دەمارى سەنتەر (الحبل العصبى
المركزي) هوه، که به: په تکی درکه مۆخ (حَبْلُ النُّخاع الشَّوْكي) ناسراوه، سەرەنجام
به هەردووکیان کۆئەندامى دەمارى سەنتەر (الجهاز العَصْبِي المركزي) پیک دینین.

مۆخه لاکيشهیی (النخاع المستطيل) یش کۆمه لیک کار و ئەرکی ئەندامه
بنه پەتییه کان، ریک دهخات و کۆنترۆلیان دهکات، وه:

۱- هەناسە دان.

۲- فشارى خوین.

۳- لیدانى دل و... هتد.

ئەم بهشەى كۆئەندامى مېشك و دەمار، بهبهشی خوارهوی مېشك، يان
بهشی دواوهی ناسراوه.

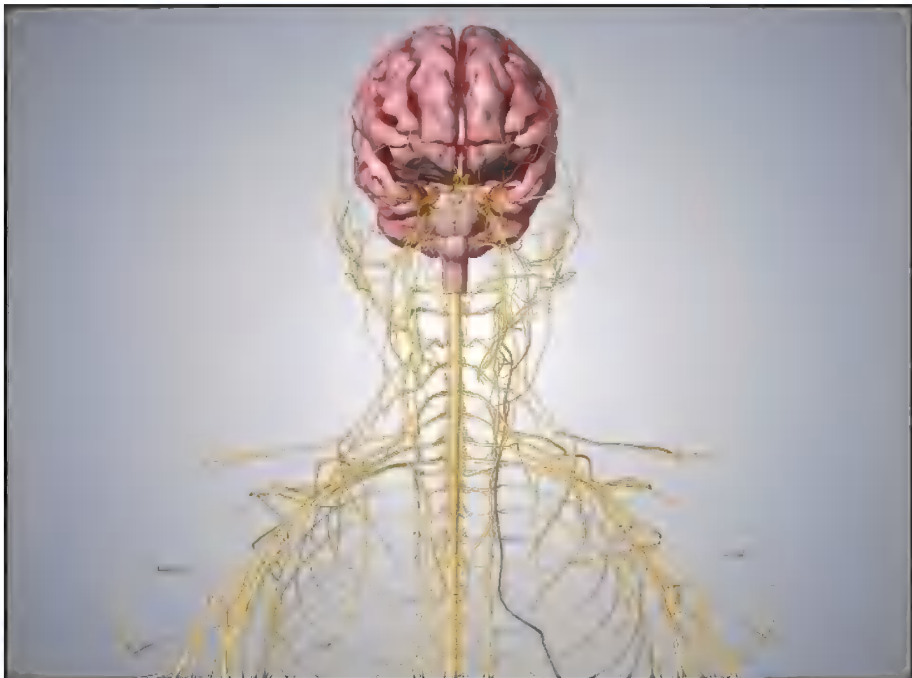
دوۋەم: مېشكۆلە (المُخَيِّخ) كە رېڭ كەۋتۆتە سەرۋى مۇخە لاكىشەيى (النخاع المستطيل) ۋە ھەندى جارىش بە بەشى نىۋەراستى مېشك (الجزء الأوسط من المخ) ناسراۋە، كارى سەرەكىي: رېكخستنى پروسە ماسولكەيىيە ئالۋزەكان ۋ، ھاۋئاهەنگ كىرەنيانە، ۋەك:

۱- رېڭ ۋەستانى قەدۇ قىافە.

۲- جوۋلەى لاق ۋ دەستەكان.

شايانى باسىشە ھەركام لە مېشكۆلە (مُخَيِّخ) ۋ مۇخە لاكىشەيى، قەدى مېشك (جَذع المخ) پېك دېئىن.

سېيەم: مېشك (المخ) كە بەبەشى پېشەۋەى مېشك ناسراۋە، قەبارەى لە ھەردووك بەش ۋ پېكھاتەكەى دىكەى كۆئەندامى مېشك ۋ دەمار، گەۋرەترەۋ، ھەرچى كاروچالاكىي كۆئەندامى مېشك ۋ دەمارە، بەم بەشەۋە پەيۋەستەۋ، ئەم بەشى سېيەمە چەق ۋ سەنتەرەكەيەتى، ۋەك:

ۋېئەى (۱۶) كۆئەندامى مېشك ۋ دەمار

۱- ۋەرگرتنى تىكرای زانیارییه كان له هه موو شوینه كانى هه سترکدرنه وه، له جه سته دا.

۲- شىکردنه وهى هه موو ئه و زانیارییه نهى كه له شوینه كانى هه سترکردن (مراکز الحس) وه، له جه سته دا دینه وه بو مىشك و، هاوئا ههنگ کردنیان و رىكخستیان.

۳- ئەنجامدانى سەرجه م چالاکییه عه قلیى و ئاكاریه هوشیه كان.

شایانى باسه: مىشك به چینیكى مهيله و ئهستور له خانه ده مارییه مىشکییه كان (الخلايا العصبية المخية) داپوشراوه، كه به ماددهى خوله مىشى (المادة الرمادية) ناسراوه و مىشك به هوى چینیكى ده زوولیهى ورد، كه له ژیریه وهیه و به ماددهى سپى (المادة البيضاء) ناسراوه، هه م پىكه وه په یوه ست ده بی و، هه م له گه ل به شه كانى دىكه ی كوئه ندامى مىشك و ده ماریشداو، ئه و دووچینه ش به پوشاكى مىشك (غطا و المخ) ناسراو.

ئعجا خودى مىشك (مُخ) یش بو چوار پل (قَص) دابه ش ده بی:

یهك: پلى پىشه وه، یان نیوچه وان (الفص الأمامی أو الجبهي) كه ده كه ویتته لای پىشه وهى مىشك و، گه وهرترین به شی پىكه یته رى مىشكه و، زۆربه ی كارو چالاکییه كانى مىشك، له م به شه دا ئەنجام ده درین، وهك:

۱- پىنج هه سته كان.

۲- سۆزو هه ست و نه ست.

۳- شت هاتنه وه بیر.

۴- زمان و قسه كردن.

۵- ویست و بریاردان.

۶- هوكمدان به سه رشته كانداو، له یهك جیاكردنه وه یان.

۷- كارلیك و رهفتارکردن له گه ل ده وروبه ردا.

۸- خوكتنرۆل كردن له هه لس و كه وتداو، له رووبه روو بوونه وهى گىرو گرفته كاندا.

۹- ھەستىكردن بە بەرپرسىيارىتىيى...

۱۰- خۇراگرىيى لەكاتى ھەلچوونداو دووربىنىيى...

شايانى باسىشە ئەم بەشەي مىشك، بە زمانى عەرەبىيى (ناصىيە)ى
پىدەگوتىيى و، ھەرلەشدا ھىكمەتى ئەو تەعبىرە قورئانىيەمان بۇ دەردەكەوى،
كە خۇاى كارزان لە بارەي بابايەكى كافرى ملھورپوھە فرموويەتى^(۱):

﴿كَلَّا لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ ۝۱۵ نَاصِيَةٍ كَذِبَةٍ خَاطِئَةٍ ۝۱۶ فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ ۝۱۷ سَدَّعُ
الرَّيْبَانِيَةَ ۝۱۸﴾ العلق، چونكە (ناصىيە) بەتووكى پىشە سەر دەگوتىيى.

واتە: نەخىر ئەگەر وازنەھىنى، بەتوندىي قىزى پىشە سەرى دەگرىن،
پىشەسەرىكى درۋزنى خەتاكار، ئىجا با ئەويش كۆرەكەي خۇي بانگ بىكات
و، ئىمەش دۈزخەوانانى بۇ بانگ دەكەين...

ھەلبەتە ئەمەش ئىعجازىكى زانستىي تىدايە، چونكە دواى سالى: (۱۸۴۸) زپاش
رپودداوى پارچە ئاسن بە پىشە سەرداچوونى، گەنجىكى ئەمريكاىي بەناوى:
(فىنياس ب. جىدج) پزىشكەكانى مىشك و دەمار، ھالى بوون كە ھەر بەشىكى
مىشك، كارو ئەركىكى تايەتتىي ھەيەو، پىشەوھى مىشكى مروفىش، شوئىنى
زۆربەي كارو ئەركە گرنگەكانى مىشكە، بەتايەت ئىرادەو برىاردان...

دوو: پلى دىوارىي (الفص الجداري)، كە دەكەوتتە لووتكەي مىشك، پشت
نىوچەوان و، كارى سەرەكىشى، ئەمانەن:

۱- ئارپاستەكردنى شوئىنى (التوجيه المكاني).

۲- لەيەك جيا كىرەنەوھى شىوھە قەبارەو بەرزىي و نزمىيەكان.

۳- دىيارىي كىرەنى لايەكان (الإتجاهات).

۴- بەكارھىنانى تىوانا ژمىرەيەكان.

۵- دەربىرېن و تىگەيشتىنى سۆزو ھەستەكان.

(۱) پروانە: (صحيح البخاري: ۴۹۵۸، ومسلم: ۲۱۵۴، ۲۱۵۵).

سى: پلى لاجانگىي (الفصّ الصّدغي)، كه دهكهويته خوار پلى ديوارىيهوه، سهنترهكانى:

- ۱- كۆتپرۆلكردنى بيستىن.
- ۲- كۆتپرۆلكردنى قسهكردن.
- ۳- كۆتپرۆلكردنى دهنگهكان.

لهم بهشهى مېشك دان.

چوار: پلى پشتنهوهى سهر (الفصّ الخلفي) كه دهكهويته بهشى پشتنهوهى مېشك و، شويىنى تيدا ئه نجام درانى ئهم ئهركانهيه:

- ۱- له بنكه كهيدا چهقى بينين ههيه.
- ۲- له سهروويهوه ناوچهى خويندنهوهوه، بيردان (ذاكره)ى بينين و، هاوپرى بينين، ههيه^(۱).

مه بهست له (هاوپرى بينين) ئه وهيه كه مروّف جارى وايه شتيك ده بينى، به لام به هوى تيكچوونى ئه و شويىنى مېشكه وه، ده وروبهرو راست و چهپ و پيشه وه و داوايه كهى نابيينى.

ئىستاش دواى ئهم كورته باسه ده بارهى (كۆئهندامى مېشك و دهمار) با له چواردە (۱۴) بهندى پوخت و گوشراودا چهند زانيارىيه كى ديكهى گه و ره گرنگ، له بارهى ئه و كۆئهندامه يه كجار بايه خدارو ههستياره وه، بخهينه پروو:

- ۱- كۆئهندامى مېشك و دهمار: گرنگترين كۆئهندامه له جهسته دا و، له راستييدا كۆئهندامى مېشك و دهمار، رۆلى حوكمران ده بينى له جهسته دا، له وئوه ئاراسته كان و فهرمان و برپاره كان بۆ هه موو ئهندامه كان دهرده چن، كۆئهندامى مېشك و دهمار له دوو بهشى سه ره كىي پيكدى:

(۱) كۆى ئهم باسه مان راسته وخۆ له كتيبي: (الإنسان من الميلاد إلى البعث في القرآن الكريم) ص ۳۷۱-۳۷۶، وهرگرتوه، كه هى: (د. زغلول راغب محمد النجار).

يەك: كۆئەندامى دەمارى سەنتەرىي: (الجهاز العَصَبِي المَرْكَزِي)، كە مېشك و دركە پەتك (الحَبْلُ الشَّوْكِي)ە.

دوو: كۆئەندامى دەمارى چواردەور: (الجهاز العَصَبِي المَحِيطِي)، كە مەبەست پىي ھەموو ئەو شتانەيە كە پەيوەستن بەو كۆئەندامەو، لە دەرەوئى كەللەى سەر و لە دەرەوئى دركە پەتك (الحبل الشوكي)، ئەويش مەبەست پىيان: گرى و كەزىي و پىشالە دەمارىيەكان (العقد والصفائر والألياف العَصَبِيَّة) و ھەست وەرگرەكان و جوولئەنەرەكان، ئەوانەى كە ھەست و خوستەكان لە رپى پىستەو و لە رپى ئەندامەكانەو وەردەگرن و، دەيگەيەننەو بە مېشك، ھەرەھا فەرمانى جوولە لە مېشكەو وەردەگرن و، دەيگەيەنن بە ئەندامەكان، ھەلبەتە كارى سەرەككىي كۆئەندامى مېشك و دەمار، برىتيە لە كۆنترۆل كردنى ئەندامەكانى جەستە و سەرپەرشتىي كردنيان و بەرپۆەبردنيان.

(۲)- ژمارەى خانەكانى كۆئەندامى مېشك و دەمار: برىتيە لە سەد مىليار (۱۰۰۰۰۰۰۰۰۰) خانە، نەك چواردە مىليار (۱۴۰۰۰۰۰۰۰۰)، وەك كۆمەلئەك لە سەرچاوە پزىشكىيەكانى رابردوو وايان گوتو^(۱)، بەلام زانىارىي كە زياتر بەرەو پىشەو چوو و لە وەردەكارىيەكان زياتر ئاگادار بوو، ئىستا زانايان دەلئىن: لە سەد مىليار خانە پىك دى، وەك كتيبي: (إبداع الرحمان في الجسم الإنسان)، گوتوويەتى^(۲).

(۳)- كيشى مېشك (مخ) لە پياواندا دەورەبەرى: ھەزارو پىنج سەد (۱۵۰۰) گرامە، واتە: يەك كلىو و نيو، بەلام ھى ژنان: (۲۰ تا ۳۰) گرامى كەمتەرە.

(۴)- ژمارەى پىكگەيەنەرەكان (الوصلات) لە مېشكد، واتە: ئەو دەزوولە دەمارانەى كە خانەكانى كۆئەندامى مېشك و دەمار دەگەيەنن بە خانەكانى جەستە، برىتيە لە سەد مىليار (۱۰۰۰۰۰۰۰۰۰) و دريژىي ئەو دەزوولانە - يىگومان

(۱) بۆ وئە: (الطب محراب للإيمان) و (الإعجاز الرباني في الجسم الإنساني)، گوتوويانە: كۆئەندامى مېشك و دەمار، لە چواردە مىليار خانە پىك دى.

هیچیان نابینرین - درېزیه که یان که نه گهر هه موویان بخه یه وه سهریه ک، ده کاته دوو سهد هه زار (۲۰۰۰۰۰) کیلو مەتر! یانی: ئەندازە ی دوو سهد هه زار کیلو مەتر دەزولە ی بچووک له خانه کانی کوئەندامی میشک و دەماره وه، ده چی بو سەرجه م خانه کانی دیکه ی جهسته.

(۵)- ژماره ی ریشال و دەزولە کان که میشک به سەرجه م ئەندامانی جهسته وه ده به ستنه وه، زیاتر له ده ملیون (۱۰۰۰۰۰۰۰) ه، که هه ر کامیکیان خانه یه کی ده ماری، یان خانه یه کی میشکی له نیو میشکدا ده یگه یه نی، دیاره په یوه ندیه کانی که باسما ن کردن: زیاتر له سهد ملیار (۱۰۰۰۰۰۰۰۰۰) ن، له م ده ملیون ریشاله ده ماریه وه سەرچاوه ده گرن.

(۶)- میشک هه رچه نده له (۲٪) ی جهسته یه، به لام (۲۰٪) ی وزه ی جهسته سهر ف ده کات و، (۱۵٪) تا کو (۲۰٪) خوینی دل بو میشک ده چی.

(۷)- میشک (مخ) له نیو که لله ی سهر دایه و درکه په تک (الحبل الشوكي) له نیو بربره کانی پشتدا پارێزراوه، که هه م جمجه می که لله سهر و، هه م نیو بربره کانی پشت، مه حکه مترین شوینن له جهسته ی مروفا، بویه ش خوا (سبحانه وتعالی) گرن گرتین ئەندامی جهسته ی مروفا، که میشک و درکه په تکن، له و دوو شوینه مه حکه مه دا پاراستوونی، که ئەمه کاریکی هه رمه کی نیه! به لکو ئەوپه ری میهره بانیه ی ورده کاریی خوی کار به جیه!

(۸)- درکه په تکی پیاو به موعه دده لیه (۴۵) سم درېزه، هی ئافره تیش (۴۳) سم، له بهر ئەوه ی به گشتیه بالای پیاوان له هی ئافره تان به رزتره، تیره ی درکه په تک (۱ سم) ه، واته: هینده ی په نجه یه کی باریک و، کیشه که ی (۳۵) گرپمه و، ملیونان ده زوی میشکی ده گه یه نیته ئەندامه کانی جهسته و، هه رچی په یوه ندیه کانی میشکه، له رپی درکه په تکه وهن، که به هه موو جهسته دا دین، له نووکی په نجه ی پی مروقه وه، تا کو سهری سهری، هه موویان له رپی درکه په تکه وه و له رپی ئەو ده زولانه وه، که لییه وه ده رده چن، هه م ده ماره هه ستیه کان و هه م ده ماره جووله ییه کان، هه موویان له درکه په تکه وه زانیارییه کان دینن و ده بن.

۹- دەزۋولە دەمارەكان بە گشتىي دوو جۆرن: جوولەيى (الحركية) و ھەستىي (الجسدية):

يەك: دەمارە ھەستىيەكان: زانىيارىي پىست و ئەندامەكان دەگەيەنن بە مېشك، بۆ وىنە: دەست لە شتەك دەدەي، گەرمە، ساردە، نەرمە، زېرە، ... ھتە، يەكسەر ئەو زانىيارىيە دەگات بە مېشك و، مېشك دوايى رېنمايى ئەو ئەندامە دەكات چۆن مامەلە لە گەل ئەو تەنەدا بكات!

دوو: دەمارە جوولەيىەكان: بە پىچەوانەو، فرمان و رېنمايى مېشك دەگەيەنن بە ماسوولكەكان و بە لووہكان (الغدد)، بەبى فەرمانى مېشك، مروفت ناتوانى چاوى ھەلبىنى، ناتوانى پەنجە بجوولېنى، دەبى مېشك پىشى فەرمان بدات، بەلام ھى ھەستىيەكان، لە ھەستەكانەو زانىيارىي دەچى بۆ مېشك و دوايى جاريكى ديكە لە مېشكەو فەرمان دى، كە چۆن مامەلە بكرى!

۱۰- سەرجم خانەكانى جەستە، لە ماوہى پىنج (۵) بۆ ھوت (۷) سالد، دەگورپىن، بەلام خانەكانى مېشك و خانەكانى كۆئەندامى مېشك و دەمار، چەسپاون و نامرن و، ھەر كامىكيان مرد، ھىچى نايەتەو جى، خواي زانا ئەوانى وا دروست كردو، كە لە گەل تەمەنى مروفتدان و، بۆيەش لە شوينىكى ھىندە مەحكەم و قايم دا دانراون.

۱۱- كار و ئەرکە گرنگەكانى مېشك زۆرن، بەلام دە (۱۰) يان لە ھەموويان گرنگرن، كە ئەمانەن و يەكەميشيان لە ھەموويان گرنگترە:

۱- ھۆشيارىي (ھەست بە خو و بەدەور و بەركردن بە ئىستا و رابردو و داھاتووہو)، (الوعي).

۲- بىرکردنەو (التفكير).

۳- ژماردن (الحساب).

۴- لۆژىك (المنطق).

۵- فېربوون (التعلم).

۶- وەبىرھاتنەوہ (التذکر).

۷- ناسینەوہ (التعرّف).

۸- قسە کردن (الكلام).

۹- برپاردان (إتخاذ القرار).

۱۰- كۆكردنەوہى زانىارىيەكان (خزن المعلومات)، بىستىن، دىتن، بۆنكردن، تامكردن، دەستلىكوتان زانىارىيە عاتىفييەكان.

بەلّى (ھۆشيارىيى - وعى) گەورەترىن كارى مېشكى مروفە، چونكە ئەوہى بە پلەى يەكەم مروفّ جيا دەكاتەوہ لە پرووى مېشكەوہ، ھۆشيارىيە، ئەگەرنا زۆربەى ژياندارانى دىكەش يان ھەموويان، مېشكىان ھەيە، جۆرىك لە مېشكىان ھەيە، ھەر لە بچووكيانەوہ تاكو گەورەيان، بەلام مروفّ ھۆشيارىيى (وعى) ھەيە، ھەست بە خۆيى و بە دەوروبەرى دەكات، بە ھەرسىك كاتى ئىستە و رابردوو و داھاتووہو، ھەروہا لە تايبەتمەندىيە عەقلىيەكانى مروفّە و، لە ئىمتىياز و جياكەرەوہكانىيەتى كە، تواناى بىركردنەوہى ھەيە، تواناى ژماردنەى ھەيە، تواناى لۆژىكىيە ھەيە، تواناى فېربوونى ھەيە، تواناى وەبىرھاتنەوہى ھەيە، تواناى ناسينەوہى شتەكانى ھەيە، تواناى قسەكردنى ھەيە، تواناى برپاردانى ھەيە.

پاشان مېشك تواناى كۆكردنەوہى زانىارىيەكانى ھەيە، لە پېي: دەزگايى بىستىن، دەزگايى دىتن، دەزگايى بۆنكردن، دەزگايى چىشتىن، دەزگايى دەست لىكوتانەوہ.

ھەروہا مېشكى مروفّ تواناى كۆكردنەوہى زانىارىيە عاتىفييەكانى ھەيە، وەك: خۆشويستىن، رقت لى بوونەوہ، دلخۆشىي، دلتنەنگىي، كەسەكت يان شتەكت خۆش دەوى، مېشك ئەو خۆشەويستىيە لەویدا تۆمار دەكات، كە ئەو كەسەت يان ئەو شتەت خۆشويستەو، رقت لە كەسەكت يان شتەك ھەلدەستى، مېشك ئەوہش تۆمار دەكات، بەلّى ئا ئەو شتانە، تايبەتمەندىيى مېشكى مروفّ.

۱۲- مېشك فەرمانبەر (مطیع) ى رووحه:

يىگومان ئەگەر ئىنسان بە وردىي سەرنج بدات، ناتوانى ھۆكارى پەيدا بوونى ئەو چالاكىيە عەقلىيە تەفسىر بىكەت، بەبى دانھىيان بە بوونى رووحدا، چونكە بەللى ئەو زانىارىيە تۆمار كراون لە مېشكدا، بەلام چۆنىەتى مامەلە کردنى مېشك لەگەل زانىارىيە كاندا، لەگەل دەرووبەريدا، ئەويان لە راستييدا پيويستىي بە شتيكى دىكى سەرووى مېشكەوہ ھەيە، كە ئەويش رووحە، بەللى يىگومان رووحە كە مېشك بەكاردىننى، بۆ زانين و دەرك کردنى شتەكان، ھەروەھا پىنج ھەستەكان بەكاردىننى بۆ مامەلە كردن لەگەل دەرووبەردا، چاۋ بەكاردىننى بۆ دىتن، گوى بەكاردىننى بۆ بىستىن، زمان بەكاردىننى بۆ چىشتىن، ھەروەك بۆ قسەكردنىش، لووت بەكاردىننى بۆ بۆنكردن، پىستىش بەكاردىننى بۆ دەست لىكوتان، ئەوہ ھەمووى كارى رووحە، ھەروەھا رووح دلش بەكاردىننى (دل بە مانا مەعنەوييەكەي) بەكارى دىننى بۆ ويستىن و نەويستىن، خۆشەويستىن و رقى لى بوونەوہ، پەسەند كردن و رەفز كردن، ئەوانە ھەموويان چالاكىي كارى رووحن و، كۆئەندامى مېشك و دەمار، ھەروەھا دل و دەروون و، پىنج ھەستەكان، ھەموويان فەرمانبەر و سەربازن لەبەر دەستى رووحدا.

۱۳- مرقۇئىكى ئاسايى رۆژانە نيو مىليۇن ويئە دەخاتە ھۆشدان (ذاكرە)ى، خۆيەوہ، واتە: دەورى دە مىليار (۱۰۰۰۰۰۰۰۰۰) ويئە لە ھەموو تەمەنىدا.

۱۴- ھەروەھا مېشك جيگاي نەوود مىليۇن (۹۰۰۰۰۰۰۰) بەرگ (مجلدى) پر لە زانىارىيى، تىدا دەيئەوہ، ھەلبەتە ئەوہ وەك مەزەندە دانراوہ، ئەگەرنا من پىم وايە خوا (سبحانہ وتعالى) مېشكى مرقۇقى وا خولقاندوہ، كە بەبى سنوور جيگاي زانىارىيى و زانراوہكانى تىدا دەيئەوہ، چونكە ئەگەر رۆژانە مېشك نيو مىليۇن ويئە دەخاتە ھۆشدانى خۆيەوہ ھەليان دەگرى، يىگومان لە تامەكان و، لە بۆنەكان و، لە دەنگەكان، لە دەست لىكوتراوہكانىش. بە ھەمان شىوہ، ھەروەھا لە حالەتە عاتيفيەكانىش و، لە سەرجم زانىارىيەكانى دىكەش بە ھەمان شىوہ، چونكە وە نەبى كە مېشك تەنيا ويئەكان بخاتە ھۆشدانى خۆيەوہ، بەلكو سەرجم زانىارىيەكانى دىكەش، بە ھەمان شىوہ، ھەلدەگرى و دەپارىزى.

خالى سىيەم: كۆئەندامى خوين (الجهاز الدورى):

بەريزان!

هەولەدەدەين لە ھەوت (۷) بەنددا، باسى كۆئەندامى خوين بکەين، كە لە رووى گىرنگىيەو و لە رىزىبەندىي (ترتيب)ى باسکردنى ئىمەش دا، دووھمىن كۆئەندامى جەستەيە:

بەندى يەكەم: پىناسەو پىكھاتەي كۆئەندامى خوين.

بەندى دووھم: گىرنگىي كۆئەندامى خوين.

بەندى سىيەم: بەشەكانى كۆئەندامى خوين.

بەندى چوارەم: كارى كۆئەندامى خوين.

بەندى پىنجەم: كۆئەندامى خوين و پەيوەندىيە زۆر و ئالۆزەكانى (دل) بەسەر جەم كۆئەندامەكانى جەستەو.

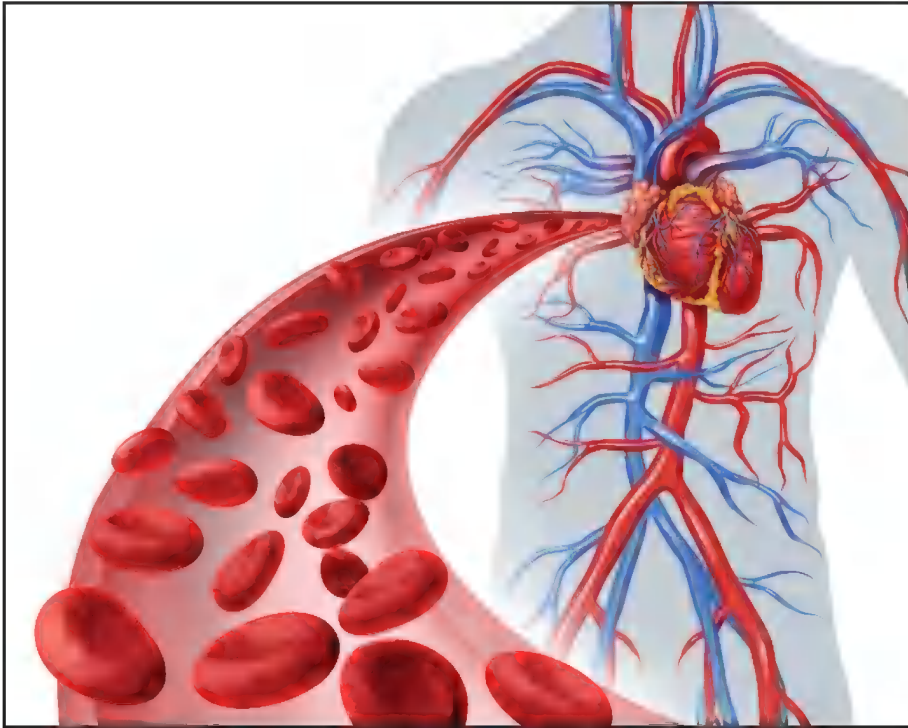
بەندى شەشەم: ژمارەي زۆرى دەزولە خوينەكان.

بەندى ھەوتەم: چۆنيەتى دابەشکردنى خوين بەسەر جەستەدا.

بەندى يەكەم پىناسەو پىكھاتەي كۆئەندامى خوين^(۱):

دلى مروف ئەندامىكى ماسوولكەيى بەھيژە، كە لە رىڭكاي گىرژبوون و خاوبوونەو يەك لەدواي يەكەكانىيەو، لە سىيەكانەو خوينى پاك (ھەلگىرى برىكى زۆرى ئۆكسىجىن) و خوراكى پىويست، دەگەيەنئىتە سەر جەم خانەكانى لەش. پاشان پاشماوئى خانەكان و گازى دووانە ئۆكسىدى كاربۆن، لەسەر جەم خانەكانى جەستەو، دەگەريئىتەو بۆ ئەوئى سەرلەنوئى لە سىيەكاندا پاك بکرىتەو.

(۱) ئەم باسە لەلایەن دکتۆر شادى كورمەو ئەمادە كراو، خوا پاداشتى بداتەو.

۱۷) كۆڭەندامى خوڭىن

دلىكى تەندروست ۶۰- ۱۰۰ جار گرژ دەيىت لە خولەكىدا واتە: زياتر لە ۱۰۰۰۰۰ جار لە رۇژيىدا، و بەمەش بە تىكرا لە رۇژيىدا نزيكەى ۷۵۰۰ ليتر خوڭىن ھەناردە دەكات.

دلى مروڤ لە چوار ژوورى بچووكى نيو بۇش (ھەگبە) پىك دىت؛ ھەرۈھا لە نيۈەراستىيەو بە ستوونىيى دابەش دەيىت لە رىڭگاي ديوارىكەو، بۇ لاي راست و لاي چەپ، دووبارە ھەريەك لە لاي راست و لاي چەپى دلىش، دابەش دەبن بۇ دوو ژوورى سەرۈو كە گويچەكەلەيان پىدەگوتريت و، بەشى خوارەو ش دابەش دەيىت بۇ دوو ژوور، كە سكوڭلە يان پىدەگوتريت. بەمەش گويچەكەلەكان دەكەونە لاي راست و چەپى سەرۈەى دلى، كاتىك لە بوارى ستوونىيدا سەيرى بكرى و، سكوڭلەكانى راست و لاي چەپيش كە دەكەونە بەشى خوارووى دلى.

ھەرۋەھا لەنىۋاخنى دىلدا، چوار زمانە ھەن:

۱- زمانەى سى پەرەى (Tricuspid valve) كە گۆچكەلەى راست و سكوئلەى راست لەىەكەى جىادەكاتەوہ.

۳۲۰

۲- زمانەى تاجىى (Mitral valve) كە گۆچكەلەى چەپ و سكوئلەى چەپ لەىەكەى جىادەكاتەوہ.

۳- زمانەى شاخوئىنەر (Aortic valve) كە سكوئلەى چەپ لە شاخوئىنەر جىادەكاتەوہ.

۴- زمانەى سىيەكان (Pulmonic valve) كە سكوئلەى راست لە سىيەكان (لەرىنگەى خوئىنەرى سىيەكانەوہ) جىادەكاتەوہ.

كاتىك ماسوولكەكانى دىل گىرژ دەبن، خوئىن بە سىستىمىك لە لولەى خوئىن كە پىيان دەگوتى: سىستىمى ئالوگورى خوئىن، دەگوزرىتەوہ، ئەو لولانە لە قەبارەدا ھەمەجۆرن و تواناى كشانىان ھەىە.

جۆرەكانى لولەكانى خوئىن:

سى جۆرى سەرەكىى لولەى خوئىن ھەن:

۱- خوئىن بەرەكان (Arteries)؛ كە بە شا خوئىنەر (Aorta)، لە لای راستى دىلەوہ دەست پىدەكەن، ئەركى ئەم لولانە گواستەوہى خوئىنى دەلەمەندە بە ئوكسىجىن لە دىلەوہ بۆ سەرچەم بەشەكانى جەستە، خوئىن بەرەكان چەندىن لقىان لىدەبنەوہ تا دوورتر دەكەونەوہ لە دىل، دابەش دەبن بۆ لقى بچووكتر.

۲- مولولەكانى خوئىن (Capillaries)؛ ئەوانە لولەى خوئىنى بچووك و بارىكن و ھەك پردىك كاردەكەن بۆپىكەوہ بەستەوہى خوئىن بەرەكان و خوئىن ھىنەرەكان، دىوارە تەنكەكانىان رىنگا بە ئالوگورى گازەكانى ئوكسىجىن و، دووانە ئوكسىدى كاربۆن و، خواردن و پاشماوہى خانەكان، دەدەن لە نىوانىان و نىوان دىوارى خانەكاندا.

۳- خوين ھېنەرەكان (Veins)؛ ئەو لوولانەن كە خوين دەگەرپننەو لەسەرتاپاي لەشەو بو دڵ، كە برى ئوكسجين تياندا كەمە و دەولەمەندە بە پاشماوئى خانەكان، كە پيوستە خانەكانى لى دەرباز بكرى. بە پېچەوانەى خوين بەرەكانەو، خوين ھېنەرەكان تا نزيكتر دەبنەو لە دڵ، گەرەتر دەبن، لە ئەنجامى يەكگرتن لەگەل خوين ھېنەرى ديكەدا. خوين ھېنەرى شاھانەى سەروو، خوين لە سەر و پەلەكانى سەرەو دەپننەو بو دڵ، خوين ھېنەرى شاھانەى خواروو، خوين لە ھەناو و پەلەكانى خوارەو دەگەرپننەو بو دڵ.

تيكرای دريژى ئەم لوولانەى خوين، زياترە لە ۶۰۰۰۰ ميل (نزيكەى ۱۰۰۰۰۰ كيلو مەتر). ئەمەش ئەوئەندە دريژە كە ۲ جار دەورى زەوى پيبدريئەو! شيوەى كارکردنى دڵ:

ئەو پرووداوانەى لە يەك تریەى دڵ، واتە: سوورى دڵ (گرژ بوون و خاوبونەو) دا (كە كاتى پېچووى ۸. " چركەيە) پروودەدن: أ- لای راستى دڵ:

۱- خوينى كەم ئوكسجين لەسەرچەم شانەكانى جەستەو دەگەرپننەو بو گويچكەلەى راستى دڵ لە ريگەى ھەردووك شا خوين ھېنەرەكانى سەروو و خواروو.

۲- گرژبوونى گويچكەلەى راست؛ لە ئەنجامى بلاوبونەوئى تەوژمىكى كارەبايى كە لە خودى گويچكەلەى راستەو، لەلایەن ھەندى خانەى تايبەتمەندەو سەرچاوە دەگرى، گويچكەلەكان گرژ دەبن.

۳- بەمەش خوينى كۆبووئەوئى نيو گويچكەلەى راست، پالەنرى بو نيو سكوئلەى راست، لە ريگەى زمانەى سى پەريى نيوانیانەو.

۴- پاشان پاش پرپوونى سكوئلەى راست لە خوينى كەم ئوكسجين، زمانەى سىپەرەيى دادەخريت.

بەندى دووۋەم: گىرنگىي كۆتەندامى خوين:

كۆتەندامى خوين (الجهاز الدوري) ياخود (جهاز الدم)، لە دواى كۆتەندامى مېشك و دەمارە، چ لە پرووى گىرنگىي و، چ لە پرووى ئالۋىي، چ لە پرووى كاريگەريى لەسەر ژيانى مەروڤ و، بەردەوام بوونى جەستەو، لە پلەي دووۋەم دا ديت. با تۆزىك پىكەو بەراوردىان بىكەين:

(۱)- مېشك ھەيە لە كۆتەندامى مېشك و دەماردا، لە كۆتەندامى خوين دا (دَل) ھەيە، مېشك و دَل بەرانبەرى يەكن.

(۲)- لە كۆتەندامى مېشك و دەماردا، دواى مېشك: دِر كە پەتك (الحبل الشوكي) ھەيە، لە كۆتەندامى خوين دا دواى دَل: خوينبەرو خوينبەنەرەكان (الشرايين والأوردة) ھەن، (شرايين) كۆي (شريان)، واتە: خوينبەر، كە خوينى پاك و پُر لە خۇراك، لە دِلەو بۆ خانەكانى جەستە دەبات.

(وَرِيد) واتە: خوين ھىنەرەو، كۆيەكەي (أوردة)يە، كە خوينى پيس ياخود پُر لە خىشپ و خال و پاشەرۆكى خانەكان ديتتەو بۆ دَل، بۆ ئەوئى لەوئى پيالپورى و خىشپ و خال و زىل و زالەكە فِرئى بدريتە دەر، لە رِئى كۆتەندامى ميزو، لە رِئى كۆتەندامى ھەناسەدانەو، جارىكى ديكە ئەو خوينە، خواردنى پاك و چاك و پىداويستىيەكان بۆ خانەكانى جەستە بگوازىتەو.

(۳)- ريشالە دەمارىيەكان، لە كۆتەندامى مېشك و دەماردا ھەن و، بۆرى و دەزوولەكانى خوين (شُعيرات الدم)، لە كۆتەندامى خوين دا ھەن.

ریشالە دەمارىيەكانى كۆتەندامى، مېشك و دەمار، كە پىشتەر باسما كىرد: بە ملىۋنانن و، لە دِر كە پەتكەو بە ھەموو ئەندامەكانى جەستەدا، بۆ ھەموو شانە و خانەكان دابەش دەبن، لە بەرانبەرىشدا لە كۆتەندامى خوين دا، بۆرىيەكانى خوين، چ بۆرىيە گەورەكان، كە لە دِلەو يەكسەر پەيوەست دەبنەو بە سىيەكانەو، بە

گورچىلەكانەو، چ دەمارە دەزولەيىھەكان، كە بەچاۋ نابىنرېن، ئەوانەش دەكەونە بەرانبەرى يەك.

۳۲۴

بەندى سىيەم: پىكھاتەكانى كۆئەندامى خويىن:

كۆئەندامى خويىن بە گشتىي سى پىكھاتەي ھەن:

۱- دىل. ۲- بۆرىي و دەمارەكان. ۳- خويىن.

(۱)- يەكەم: دىل:

لە ھەشت (۸) وردە خالاندا باسى (دىل - قىلب) دەكەين:

۱- بەھىزىي و پتەويى دىل:

دىل بەھىزىي ماسولەكەيە لە جەستەدا، لە پرووى كاركردى بەردەوامىيەو.

۲- كىشى دىل:

كىشى دىل لە پياواندا (۳۰۰ -- ۳۵۰) گرامە، واتە: يەك لەسەر سىيى كىلويەكە، بەلام لە ژناندا (۲۵۰ - ۳۰۰) گرام قورسە.

۳- قەبارەي دىل:

دىل بە قەدەر كۆلە مستىكە و، لە شىۋەي ھەرمىيەك دايە.

۴- شويىنى دىل:

شويىنى دىل قەفەسى سىنگ و پشت سىيەكانە، كە باشتىن شويىنە لە جەستەدا، لە دواي شويىنى مېشك، سبحان الله! چونكە مېشك گرنگىيە، خوا مەحكەمترىن شويىنى بۇ داناو و، لە دواي مېشك، دىل گرنگىيە، خواي پەرۋەردگارپىش لە دواي شويىنى مېشك، گرنگىيە و مەحكەمترىن شويىنى بۇ

داناۋە، كە پىشت سىيەكانە و، لە نىۋان بىرپەكان (فقرات) ى پىشت و، سىيەكان و قەفەسى سىنگ دا، دانراۋە.

۵- شىۋەى پىكھاتەيى دىل:

دىل بە گىشتىيى لە چوار ترومپا (مضخه) پىك دى:

۲۹۱: دوو گويچكۆلەكانى راست و چەپ (الأذنين: الأيمن والأيسر).

۴۹۳: دوو سكۆلەكانى راست و چەپ (البطينين: الأيمن والأيسر)، كە ئەمەيان پىۋىستە وردەكارىي يەكەى، باس بىكەين، بەلام ديارە ئىمە ھەروا بە شىۋەيەكى گىشتىي و بايى ئەۋەندە، كە ھەموو كەس لىي تى بىگات، قسەى لەسەر دەكەين.

ھەرچى دوو گويچكۆلەى چەپ و راستن، تا راددەيەك لە دوو سكۆلەى راست و چەپ، يىھىزترن، چونكە ئەوان (گويچكۆلەى چەپ و راست) تەنيا كاريان ئەۋەيە: خويىنى پاك و پىس بېيىننەۋە نىو سكۆلەى چەپ و راست، گويچكۆلەى چەپ (الأذين الأيسر)، خويىنى پاك دەخاتەۋە نىو سكۆلەى چەپ (البطين الأيسر) و، گويچكۆلەى راست (الأذين الأيمن) ىش خويىنى پىسى بەكارھىنراۋ دەخاتەۋە نىو سكۆلەى راست (البطين الأيمن).

ھەروەھا دوو سكۆلەكانىش لە ھىزدا جياوازن: سكۆلەى چەپ كە خويىن بۆ ھەموو جەستە دەبات، خويىنى پاك لە سكۆلەى چەپەۋە دەچى بۆ ھەموو جەستە، بۆيە ئەمىيان بەھىزترە لە ھى دووھەمىيان، ھى دووھەمىيان سكۆلەى راست خويىنى پىس دەبات بۆ سىيەكان، بۆ ئەۋەى لەۋى بىپالئون.

۶- لىدانى دىل:

دىل لە خولەكىكدا دەۋرى ھەفتا (۷۰) جار لى دەدا و، لە رۇژىكدا سەد ھەزارو ھەشت سەد (۸۰۰، ۱۰۰) جار لى دەدا و، لە تەمەنى مرقۇقىكى ئاسايىدا، زياتر لە دوو مىليارو نىو (۲، ۵۷۵، ۴۴۰، ۰۰۰) جار لى دەدا.

۷- كار كرنى دىل:

دىل بەشىۋەيەكى ئۆتۈماتىكىكى كار دەكات و، تەننەت فەرمان لە مىشكىش وەرناگرى، بەلكولەچەند گرىپەكى دەمارى سەربەخۇ، كە لە پشت گويچكۆلەى راستەو، لەويۋە فەرمان بۇ دىل دى، بە ئامازەى كارەبايى فەرمانى بۇ دى، بەبە دەست تىۋەردانى راستەوخويى مىشك، ھەر بۇيەش دىل، ئەگەر لە مىشكىش بېچرى، كارى خۇى ھەر دەكات.

۸- دىل دوو كىفى ھەن:

يەكىكىان پى دەگوترى: (غشاء شغاف) ئەو پەردەى كە دەكەويتە سەر دىل، دووھىشيان پى دەگوترى: (غشاء تامور)، ئىجا كىسى (تامور)، ماددەيەكى ۋەك زەيت دەردەدات، تاكو جوولەى دىل ئاسان بكات، چونكە دىل زۆر لى دەداو دىتەو ىەك و دەكرىتەو ىەك، لە خولەكىكدا ھەفتا جار، ئەو ماددە شىۋە زەيتىيەش يارىدەى دىل دەدات كە لووس بى و نەرمى دەكات، تاكو تووشى زىان نەبى، لەگەل ئەو ھەموو لىدان و ھاتنەو ىەك و كرانەو ىەدا.

۲- پىكھاتەى دووھەم: بۆرى و دەمارەكان:

(۱)- كارى سەرەكىى بۆرى و دەمارەكانى خوين، گەياندى خوينى ھەلگى ئۆكسجىن و خۇراكە، بە تىكراى خانەكانى جەستە و، گىرپانەو ى پاشەرۋىكانە بۇ سىيەكان و گورچىلەكان، تاكو لەويۋە ئەو زىل و خاشاكە، فرى بدرىتە دەروەى جەستە.

(۲)- بۆرى و دەمارەكان، دوو جوورى سەرەكىين، ۋەك پىشتىش ئامازەمان پىدا:

أ/ خوينبەرەكان (شرايين)^(۱): كە ئەمانە زۆر بەھىزو پتەون، چونكە كارى قورستر ئەنجام دەدەن، كە برىتە لە ناردنى خوين بۇ تىكراى خانەكانى جەستە و، لە ھەر خولەكىكدا، جارىك خوين دەگەيەننە ئەو پەرى جەستە.

(۱) شرايين: كۆى (شريان)ە.

ب/ خوين گېرەرەۋەكان (أوردۋە)^(۱): ئەمانە تەنكىتر و بېھىزترن لە خوينبەرەكان، چونكە كاريان ھەر ئەۋەيە كە خوين لەو سەرەۋە دەگېرنەۋە دەيھىننەۋە.

بەللى خوينبەرەكان خوينى پاك و چاك دەبەن بۇ خانەكانى جەستە و، خوين گېرەرەۋەكان خوينى پيس و پاشەرۆك ھەلگىرى خانەكان، دەھىننەۋە، بۇ ئەۋەي لە رېي سىيەكان و ھەناسە دانەۋە، دوۋەم ئۆكسىد كاربۇنەكە بېجىتە دەر و، لە رېي گورچىلەكانىشەۋە، لە رېي كۆئەندامى ميزو ميزەرپۇۋە، ئەو شتانەي دىكە فرى بدرىنە دەرى.

(۳)- پىكھاتەي سىيەم: خوين:

۱- خوين: ماددەيەكى شلى لينجى رەنگ سوورە و لە (۷٪ تاكو ۸٪) ى ھەموو جەستە پىك دىنى، ھى پياۋان لە (۵ - ۶) لىترە و، ھى ئافرەتان (۴ - ۵) لىترە.

۲- خوين، چوار پىكھاتەي سەرەكىي ھەن:

أ- پلازما: (۵۵٪) ى ھەموو خوين پىكدىنى و، پلازما پىكھاتەكانى چەند ماددەيەكى گىرنگن: (پروتىن، چەۋرىي، خويەكان) و بەشىكى زۆرى پلازما لە كارگەي جگەردا دروست دەكرى.

ب- خرۆكە سوورەكان: كە ھىمۆگلوبىننىان تىدايە و ئۆكسىجىن دەبەن بۇ خانەكانى جەستە.

ج- خرۆكە سىيەكان: كە بەرگىي لە جەستە دەكەن لە بەرانبەر مىكرۇبەكاندا و، كارگەي دروستكردنى خرۆكە سوورەكان و خرۆكە سىيەكان: مۇخى ئىسقانە، كە بە عەرەبىي پىي دەگوترى: (نُخاع).

د- خەپلەكان (الصفائح): خرۆكە سوورەكان و خرۆكە سىيەكان، لە گەل خەپلەكان^(۲)، دواي (پلازما) پىكھىنەرى خوين، خەپلەكان ئىشيان ئەۋەيە، كاتىك خوين بەر

(۱) (أوردۋە): كۆي (ۋرىدە)،

(۲) صَفَائِح: كۆي (صَفِيحَة) يە، بە كوردىي (خەپلە) يى دەگوترى،

دهبې، ئەو خوینته، بگرنه وه و ئەگەر خەپله كان له خوین دا نه بونايه، مړوف هه ميشه خوینى له بهر دەرپوښى، هه ندى كهس كه خەپله كانى خوینى نامینن، هه كه خوینى به ربوو، نه زيف بوو، تازه خوینى ناگیرسيته وه، تاكو هه موو خوینته كهى له جهستهى دهچيته دهر.

ئنجانا ئەم سېيانه: (خړۆكه سووره كان و، خړۆكه سېييه كان و، خەپله كانى خوین)، (۴۵٪) كهى ديكهى خوین پيك دینن، (۵۵٪) ى پلازمایه، (۴۵٪) یشى ئەو سېيانهى ديكهن.

به ندى چوارهم: كارى كوئهندامى خوین:

كاره كانى كوئهندامى خوین، پینج كارى گه وره و گرنگن:

(۱)- كارى يه كه م: پيى ده گوتري: سوورپى گه ورهى خوین (الدورة الدموية الكبرى)، كه بریتيه له وهى خوین دابهش دهكات به سهر هه موو خانه كانى جهسته دا، خوراكيان بو دهبات، بزيويان بو دهبات.

(۲)- كارى دووهم: پيى ده گوتري: سوورپى گچكهى خوین (الدورة الدموية الصغرى)، كه بریتيه له هينانه وهى ئەو خوینتهى له خانه كانى جهسته وه دیته وه بو دل، ئەویش هه نديكى له رپى كوئهندامى هه ناسه دان و، هه نديكى له رپى كوئهندامى ميزه وه، ئەو پاشه روكانه، فرى ده داته دهرى.

هه لبه ته ئەو كارى يه كه م و دووهم گرنگترین و سهره کييترين كارى كوئهندامى خوینن، به لى: كارى سهره کيى كوئهندامى خوین، بریتيه له گه ياندى خوراك به خانه كان و، گيرانه وهى پاشه روکیان و فرى دانه دهرى له جهسته.

(۳)- كارى سېيه م: بریتيه له پاريزگارى لیکردنى ژينگهى جهسته، له پرووى مه ترسیى ميكرۆبه كانه وه، كه خړۆكه سېييه كان زياتر به و كار هه لدهستن، هه وروها له پرووى پاراستنى پلهى گهرمى جهسته، كه له: (۳۷،۵) پله دا، ئەو دهوروبه رهدا، پلهى گهرمى جهسته راده گیرى.

(۴)- كارى چوارەم: ھەرۋەھا كۆئەندامى خويىن، ماددەكانى نىۋ جەستەش كۆنتىرۇل دەكات لە جەستەدا، ئەو ماددانەش كە لە جەستە دان وەك: (ئاو، خوي، شەكرى كلۆكۆز، پىرۇتىنات .. ھتد)، كۆئەندامى خويىن، ئەوانە لە جەستەدا كۆنتىرۇل دەكات، لەرپى ۋەدەرنانى ھەندىكىيان ۋ گۆرپىنى ھەندىكىيان، ھەندىكىيان كە پىيۈست نەبن، ۋەدەريان دەنى، بە تايەت لەرپى مېزەۋە، ھەندىكىشىيان دەگۆرپى لە ھالىكەۋە بۇ ھالىكى دى، كە پىيۈستى پىيانە.

(۵)- كارى پىنجەم: ھەرۋەھا كارىكى دىكەى كۆئەندامى خويىن، كە ئەمە تازە دۇزراۋتەۋە، لىكۆلىنەۋە تازەكان ئەۋەيان دەرختە، دەلىن: (دل) ھەندىك شوپىنى تىدا ھەن، كە پەيۋەستەن بە چەقەكانى دەمارو مېشك (مَرَازِ الْمُخِ وَالْعَصَب) ۋە ۋ، ھەندىك كارى فېكرى ۋ عاتىفپىيان تىدا ئەنجام دەدرىن، ھەر بۇيەش خوا (سبحانە وتعالى) دەفەرمىۋ:

﴿لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا﴾ (۱۷۹) الأعراف.

ۋاتە: دل يان ھەن، پىيان تىناگەن.

يان دەفەرمىۋ: ﴿فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ﴾ (۴۶) الحج.

ۋاتە: چاۋەكانىيان كۆر نىن، (چاۋى سەريان)، بەلكو ئەو دلانەيان كۆر كە لە سىنەكاندان.

كەۋاتە: دلش تواناى دەر كەردنى شتەكانى ھەيە، بە تايەتپى بە بارى سۆزو عاتىفەدا: ۋىستنى شتەكان، يان رەفەزكردىيان، رقى لى بوۋنەۋەيان، يان خۇشۋىستنىيان، پەسند كردىيان، يان پەسند نەكردىيان، كە زانىارىي تازە پەى بەۋە بردەۋە، بەلام خوا (سبحانە وتعالى) لە قورئاندا لە مېزە باسى كردەۋە.

سُبْحَانَ اللَّهِ!

مرۇف زۆر جار بوغرا دەبى، بە تۆزە زانىارىيەك كە ھەيەتى، زۆر جار بىستۈۋمە، كە گوتۈۋىانە: لە قورئان دا باسى دل دەكات، كە ئەو دلانەى لە

سىنەكاندا ھەن، كوڭرەن، تىنەگەن، بەلام ئىدراكى مەۋف و دەرەكەردىنى مەۋف، تەنبا پەيۋەندىيى بە مەشكەۋە ھەيە، مەشكەش لە نىۋ كەللەي سەر دايە!!^(۱) بەلام ئىستا زانىارىي تازە دەرەخستە، كە: بەلى زانىارىيەكان لە مەشكەدا تۆمار دەرەكەرن، ۋ، ھەر كام لە جۆرى زانىارىيەكان، شوئى تايبەتەي ھەيە لە مەشكەدا، كۆمەلەك خانەي تايبەتەي ھەن، بەلام بەشكەش لە زانىارىيەكان و بەشكەي دەرەكەردەكان، پەيۋەندىيان بە دلەۋە ھەيە، كە تاكو ئىستا زانىارىيى ۋەردەكارىيەكانى ئەۋەي نەزانيۋە، بەلام دەزانى كە بەشكەك لە دەرەكەردن و زانىنى مەۋف بۆ شتەكان، بە تايبەت ئەۋانەي كە پەيۋەستەن بە ھالەتەي عاتىفەيەۋە: شتەكەي دەۋى، شتەكەي ناۋى، خۇشى دەۋى، خۇشى ناۋى، رقى لى ھەلدەستەي، ھەرۋەھا توۋرەبوون، رازىي بوون، پاشان خەمبارىي، دلخۇشىي، ئەۋانە پەيۋەندىيان بە دلەۋە ھەيە. ھەرچەندە ۋشەي (قەلب) لە قورئاننى دا، بۆ عاقل و ھۆشەش بەكارھاتەۋە.

بەندى پىنچەم: كۆئەندامى خوين (الجهاز الدورى) و پەيۋەندىيە زۆرۈ ئالۋزەكانى (دل) بە سەرچەم كۆئەندامەكانى جەستەۋە:

بەلەي كەمەۋە (كۆئەندامى خوين) پەيۋەندىيى بە دە (۱۰) لە كۆئەندامەكانى جەستەۋە ھەيە:

۱- (دل) و كۆئەندامەكەي، پەيۋەندىيى ھەيە بە كۆئەندامى ھەرسەۋە، لە ميانى: رېخۆلە بارىكەكان و رېخۆلە ئەستۈرەكان دا، كە ئەۋ رېخۆلەنە بە بارىك و ئەستۈرىيەنەۋە، ھاۋكارىي خوين دەكەن، بەۋە كە خواردنى پىۋىست و ماددە پىۋىستەكانى پى دەدەن، بۆيە دل پەيۋەستە بە كۆئەندامى ھەرسەۋە، تاكو خواردن و خۇراكى پىۋىستەي لى ۋەربەگىرى و بىگەيەنەي بە خانەكان.

(۱) مەبەستىيان ئەۋەيە: ئەۋەي قورئان فەرەمۋىيەتەي، ۋانىيە!

(۲)- كۆئەندامى خويۇن، ياخود دىل، پەيۋەستە بە سىيەكانىشەۋە، بۇ ئەۋەدى كە ئۆكسىجىنى پىۋىست لە سىيەكان ۋەرىگىرى و بىخاتە نىۋ خويۇن، پاشان بىگەيەنە بە خانەكان، ھەروەھا خانەكانىش لە زېلى دوۋەم ئۆكسىدى كاربۇن، كە پاشەرۈكى خانەكانە، دەرۋاز بىكات و لە رېنى ھەناسەدانەۋە فرېنى بداتە دەرى.

(۳)- دىل پەيۋەستە بە ھەردوۋ گورچىلەكانىشەۋە، كە ھەلدەستەن بە رزگاركردى خويۇن لەۋ پاشەرۈكە نايترۋجىنىيە، جۇراۋ جۇرى، ھەروەھا لە ئاۋو لە خويۇن زىادەكان، كە لە پىۋىستى جەستە زىادەن و، لە رېنى مېزەرۋە فرېيان دەداتە دەرى.

(۴)- دىل پەيۋەستىشە بە جەرگەۋە، كە جەرگ ھەلدەستى بە ھاۋكارىي كرىنى دىل و خويۇن، بەۋە كە ماددە ئەندامىيەكانى پى بدات، كە خويۇن دروستىان دەكات، جەرگ ۋەك كارگەيەكى زۇر گەۋرەۋايە، كە ئەۋ ماددە ئەندامىيەكانى دروستىان دەكات لە ماددە سەرەتايىيەكان، كە لە رېخۇلە بارىكەكانەۋە ۋەرىان دەگرى و دەياندا بە خويۇن.

(۵)- ھەروەھا دىل پەيۋەستە بە كۆئەندامى ھۆرمۇنىيەۋە، كە چەندان جۇرە ھۆرمۇن، لە كۆئەندامى ھۆرمۇن ۋەردەگرى و دەيانىرى بۇ شوئەكانى دىكە جەستە.

(۶)- ھەروەھا دىل پەيۋەستە بە كۆئەندامى لىمفاۋىيەۋە، كە ھەندىك لە زانايان بە بەشىك لە كۆئەندامى خويۇنى دادەنەن، چونكە كۆئەندامى لىمفاۋىيە ھەلدەستى بە گىرۋەۋە ئاۋى زىاد كە لە خانە و شانەكانى جەستەدا ھەيە، دەيەنەتەۋە بۇ نىۋ سوۋرى خويۇن.

(۷)- ھەروەھا دىل پەيۋەستىشە بە كۆئەندامى بەرگرىي كرىنەۋە لە جەستە، ئەۋىش لەمىيانى پىكەتە جۇراۋ جۇرەكانى، ۋەك: ئىسقان، سىل، دىل، لوۋەكان، ياخود رېنەكان، بە تايىبەتى ئىسقان، كە خانە سوۋرەكانى خويۇن، (ۋاتە: خۇرۇكە سوۋرەكان) و خۇرۇكە سىيەكان، ھەروەھا خەپلەكانى خويۇن، دروست دەكات و دەيانخاتەۋە نىۋ خويۇن.

۸- ھەرۈھە دُل پەيۋەستىشە بە سېلەۋە، كە سېل ۋەك مەخزەنك وايە بۇ خوين و، لە سېلەۋە كۆئەندامى خوين ھاۋكارىي دەكرى بەۋ ماددانەى كە پېۋىستىن و لە سېلدا ھەلگىراۋن، ھەرۈھە سېل ھەلدەستى بە پاككردنەۋى خوين و پالاۋتنى لەۋ خرۆكە سوورە مردوۋانەى كە لە نېۋىدان، ھەرۈھە ئىمدادىشى دەكات بە خرۆكە سېيە پىگەيشتوۋەكان.

۹- ھەرۈھە دُل پەيۋەستە بە كۆئەندامى مېشك و دەمارىشەۋە، لېدانەكانى دُل رېك دەخات لەمىيانى ئەۋ رېشالە دەمارە مېشكىيانەى كە پېيەۋە پەيۋەستىن، ھەرۈھە كۆئەندامى مېشك و دەمار، دەزۈلە خوينىيەكان، فراۋن دەكات و ئەندازىيەكى زياترى خوين دەنېرى بۇ ئەۋ ئەندامانەى كە زياتر دەجوۋلىن و چالاكن و كار دەكەن.

۱۰- ۋ كۆتايى- ھەرۈھە دُل پەيۋەستەۋ پەيۋەندىي ھەيە بە پېستەۋە، كە پېست ئەۋ گەرمىيە زىادەى كە لە جەستەدا ھەيە، بە ھۆى كارى ماسۈۋلەكەكانەۋە، كە ماسۈۋلەكەكان كار دەكەن و گەرمىي زىاد دەكات، ئىنسان كە دەجوۋلى، بەدەنى گەرم دادى، پېست ئەۋ گەرمىيە دابەش دەكات و دەيخاتە دەرى، چونكە خوين ئەۋ گەرمىيە ھەلدەگرى و، لە رېى كۈنەكانى پېستەۋە دەيخاتە دەرى.

بەندى شەشەم: ژمارەى زۆرى دەزۈلە خوينىنەكان

(الشَّعْرَاتِ الدَّمَوِيَّة):

۱- پىپۇران دەلېن: ژمارەى دەزۈلە خوينىنەكان لە جەستەى مرقۇقىكى پىگەيشتوۋا، ھەتا دە مىليار (۱۰۰۰۰۰۰۰۰۰) دەروات و، ئەگەر ھەمويان بخرىنەۋە سەرىك، ئەۋدە ھەزار (۹۰۰۰۰) كم درېژ دەبىت و، دەزۈلە خوينىنەكان لە جەستەى مرقۇقا (۹۰٪) ى دەمارەكانى خوين پىك دېن.

۲- تىرەى دەزۈلە خوينىنەكان، ياخود مولۈلەكانى خوين، دە (۱۰) مىكرومەترە، كە مايكرو مەترىك لەسەر ھەزارى مىللى مەترىكە، كەۋاتە: دە (۱۰) مايكرومەتر، دەكاتە يەك لەسەر سەدى مىللى مەتر (۱/۱۰۰ملم) يەك.

(۳)- ئىنجا لەبەر ئەۋەدى تيرەدى خړۆكەى سووريش، ھەوت (۷) مايكړۆنه، دەرۋولەكانى خوين له يەك كات دا تەنیا رې به يەك خړۆكەى سوور دەدەن، پييان دا بروت، چونكه تيرەكەيان سى (۳) مايكړۆن بەرینتره له تيرەى خړۆكەى سوور، تاكو ئۆكسجين له خړۆكە سوورەكە وەرېگرې و، له بەرانبەريشدا دووهم ئۆكسيدى كاربونى بداتى.

بەندى ھەوتەم ■ كۆتايى: چۆنيەتى دابەشكردنى خوين بەسەر جەستەدا:

پيشتەر باسماں كرد كه (دل) ھەموو خولەكيك جاريك، ھەموو خوين دەپالئوى و خۇراكى تازەى پى دەداتەو، زىل و زالەكەشى لى وەردەگرې و له رې مىزىلداں و، له رې ھەناسەدانەو، فرې دەدا.

ئىنجا ئيمە لەم (بەندى ھەوتەم) و كۆتايىيەدا چۆنيەتى دابەشكردنى خوين لەلايەن دلەو بەسەر ئەندامەكانى جەستەدا و، رېژەكانى دەخەينە روو، كە بەگشتىيى بەم شىۋەى خوارىيە:

- ۱- له (۲۵٪)ى خوين بۆ ريخۆلەكان دەچى، بە ريخۆلە ئەستورەكان و بارىكەكانەو.
- ۲- له (۲۰٪)ى بۆ گورچيلەكان دەچى.
- ۳- له (۱۸٪)ى بۆ ماسوولكەكان دەچى.
- ۴- له (۱۳٪)ى بۆ مېشك دەچى.
- ۵- له (۷٪)ى بۆ پيست دەچى.
- ۶- له (۵٪)ى بۆ خودى دل دەچى، دليش پيويستىيى بە خۇراك پيدراں و خزمەت كردن ھەيە.
- ۷- له (۱۲٪)ى دەميئى و، ئەويش بۆ كۆئەندامەكانى ديكەى جەستە دەچى.

مرؤف دهبی ته ماشا بکات: (دل) ی ئیمه به بیج ئه وهی خویمان ئیراده مان له سه ری هه بی، چونکه به شیوهیه کی ناویسته نیی (لا ارادی) کار ده کات و، ئه گهر به ویستی ئیمه کاری کردبایه، کاتیکی مرؤف بیج ئاگا ده بوو و ده خافلا، - بیگویمان (دل) نه ک چهند خوله کیکی، چهند چرکه یه ک بوهستیت، کو تایی به ژیا نی مرؤف دی - ئنجا کاتیکی مرؤف سه رقال ده بوو و ئاگای لی نه ده ما، یا خود له کاتی خه ودا، دل هه کی ده وه ستا و مه رگ یه خه ی ده گرت، به لام خوا (سبحانه و تعالی) هه موو ئه و کو ئه ندامانه ی که نابیج له کار بکه ون تا کو کاتی مردن، به شیوهیه کی ناویست (لا ارادی) وه گه ری خستوون و، می شک به رده وام فره مانیان بو دهنیری، به بیج ئه وهی ئیمه بزانی، به لی ئیمه بیرده کهینه وه له شته کان، به لام بیرکردنه وه جیا یه و، ئه و په یوه ندییه ی کو دهماری می شک به ئه ندامه کانه وه جیا یه، ئه وه له ژیر کو نتر و لی ئیمه دا نیه و، به وهش چاکه که له ژیر کو نتر و لی ئیمه دا نیه!

بو وینه:

(۱)- می شک رینمایی جه رگ ده کات، که ده وری پینج سه د (۵۰۰) جو ره ماده ده دروست ده کات، به لام ئاگامان له هیچی نیه.

(۲)- ههروهها گه ده به بیج ئاگاداریی ئیمه خواردن هه رس ده کات.

(۳)- گورچیله کان به بیج ئاگاداری ئیمه خوین ده پالیون و میز فری ده دن.

(۴)- ههروهها سپل و په نکریاس و ریخو له باریک و ئه ستوره کان و، سییه کان، به لی سییه کان هه ناسه دانه که به ده ست خویمان، به لام کاری سییه کانیش دیسان، به بیج ویست و بیرکردنه وهی ئیمه ئه نجام ده دری!

ئنجا ئه و دل هه ی ئیمه و، ئه و خوینه ی ئیمه و، ئه و هه موو خوینبه رو خوین هینه رانه، ئه گهر ئینسان بیریا ن لی بکاته وه، تیده گات خوا (سبحانه و تعالی) چ مشووریک ی له مرؤف خواردوه!!

بویه خوا ده فره مو ی: ﴿وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ ۝۲۰﴾ وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ

الذاریات. ﴿۱۱﴾

واته: له زهوی دا چهندان نیشانه هه ن، بو که سانیک که زانیارییه کی جیی دلنیا یی وه ده ست بینن، ههروهها له خوشتاندا، نایا سه رنج ناده ن؟!

خالى چوارەم: كۆئەندامى ھەناسەدان

ۋېنە ۱۸) كۆئەندامى ھەناسەدان

بەرپـزان!

خو پشتيوان بى لہ سى (۳) بەندان دا، باسى كۆئەندامى ھەناسەدان (جهازُ
التَّنَفُّس) دەكەين:

بەندى يەكەم: پىئاسە و ئەرکى كۆئەندامى ھەناسەدان.

بەندى دووہم: پىكھاتەى كۆئەندامى ھەناسەدان.

بەندى سىيەم: پىنج كارەكەى كۆئەندامى ھەناسەدان:

۱- ھەناسەدانەوہ، ۲- ھەناسە ھەلمژىن، ۳- پژمىن، ۴- باویشكدان، ۵- كۆكە.

بەندى يەكەم: پېناسە ۋە ئەركى كۆتەندامى ھەناسەدان:

۳۳۶

كۆتەندامى ھەناسەدان (جهاز التنفس) یش يەككە لە كۆتەندامە ھەرە گرنىگ و سەرسورپھىنەركانى جەستەى مروّف و، سى ئەركى گرنىگ ئەنجام دەدات، كە ھى يەكەميان گرنىگىنيانە و، بەبى وى مروّف چەند خولەكك زياتر ناژى، ئەو سى ئەرک و كارەش ئەمانەن:

(۱)- ئەرک و كارى سەرەكىي كۆتەندامى ھەناسەدان (جهاز التنفس)، برىتيە لە دەستەبەر كردنى گازى ئوكسىجين بۆ خانەكان و، دەرپازكردنيان لە گازى دووہم ئوكسىدى كاربۆن، كە بىگومان مروّف بەبى ھەناسە ھەلمژين و ھەناسەدانەو، لە چەند خولەكك زياتر ناژى.

(۲)- پەيداكردى دەنگ لە رپى صندوقى دەنگەو، بە ھۆى ئەو ھەوايەى كە بۆى دەچى و، بەبى ھەوا مروّف قسەى بۆ ناكرى و دەنگى دەرنايەت.

(۳)- ھەروەھا پرۆسەى بۆنكردن، ئەميش ديسان ھەر لە رپى ھەناسەدان و ھاتن و چوونى ھەواو، ئينسان دەتوانى بۆن بكات.

بەندى دووہم: پېكھاتەى كۆ ئەندامى ھەناسەدان:

كۆتەندامى ھەناسەدان بە گشتى لە شەش بەش پېكھاتە:

۱- لووت، ۲- زار، ۳- قورگ (گەرۆ)، ۴- صندوقى دەنگ (حنجرە)، ۵- بۆرى ھەناسە، ۶- ھەردووك سىيەكان.

ئىمە لەم بەندەدا - كە پېكھاتەى سەرەكىي ئەم خالى چوارمەيە - پېناسەى ھەر كام لەو شەش ئەندامە دەكەين و، ئەرکەكانيشيان دەخەينە پروو:

(۱) - لووت:

له چهند ماددهیهکی کرکراگهیی و^(۱) پاشان له گوشت پیکهاتوه و چوار بۆشایی (تجویف)ی ههن، که به عهپهیی (جیب)یان پی دهگوتری، واته: گیرفان:

یهکهه: گیرفانی شهویلاگهیی، که دریژییهکهی پازده (۱۵)سم دهیی، ئهویش له ههردووک ئهملای خوارهوی بۆشایی لووتن.

دووهم: گیرفانی نیوچاوان (تهویل - جبهه)، ئهویش دریژییهکهی دوازده (۱۲) سم دهیی.

سییهه: گیرفانی گولمیخیی (الجیب الوتدی)، دریژییهکهی ههشت (۸سم)ه و، له پشت بۆشایی لووتهوهیه.

چوارهه: گیرفانی بیژینگیی (الجیب الغزالی)، که لهملای شهویلاگهکانهوهیه، له باری بهرزیی دا.

ئهکی ئهه بۆشایی و گیرفانانه، که له دهوویهری لووت دا ههن. بریتیه له پینهدان به چوونهوه ژووری ههوا راستهوخو، چونکه: بیگومان بو تهندروست مانهوهی جهسته، دهییت پلهی گهرمییهکهی رابگیری، که (۳۷،۵) ئهوه دهوویهرانهیه، ئنجا جاری وا که ههوا زۆر گهرمه، یاخود زۆر سارده، ئهوه بۆشاییانه، ئهوه گیرفانانهی دهووری لووت، لهبهه ئهوهی پرۆسهی ههناسه وهرگرتن، به پلهی یهکهه له پیی لووتهوهیه و، له کاتی ناچاریدا ئینسان به زار ههناسه دههات، ههوا وهردهگری، ئنجا ئهگهر ئهوه بۆشایی و گیرفانانهی دهووری لووت نهبوونایه، ههوا یهکسهه دهچووه نیو سییهکانهوه و، ئهوهش پلهی گهرمییه جهستهی دهشیوانه، چونکه -وهک گوتمان -- دهیی پلهی گهرمییه لهه له ئهنازهیهکی دیارییکراودا، که (۳۷،۵) پلهیه، رابگیری.

(۱) کرکراگهیی: کرۆژ کرۆژیی (غضروفی).

(۲ و ۳): زارو قورگ:

دهم، زار، دوايي باسی دهکەين^(۱)، بهلام لیڤه‌دا باسی قورگ دهکەين، که به عه‌په‌بی (بَلْعُوم)ه، ئەویش بۆ‌پیه‌کی ماسوولکە‌یه‌یه و، سێژده (۱۳)سم درێژە.

ئێستاش با له سی وەرده خالدا باسی قورگ بکه‌ين:

یەك: قورگ شەش دەروازە‌ی به‌سه‌روهه هەن:

۱- دەروازە‌ی زار (دهم).

۲و ۳- دوو دەروازە‌که‌ی هەردوو تفنك، هەردوو كونه لووت.

۴و ۵- هەردوو كونی بۆ‌پیه‌كانی (ئێستا کیوس)ی گوێیه‌كان.

۶- دەروازە‌ی قورقوراگه.

دوو: قورگ هەم بۆ خواردن و بۆ هەناسە‌دانیشه، به‌لێ: له یەك كاتدا: قورگ هەم خواردن و خواردنه‌وه‌ی پێدا ده‌چێ، هەم هه‌واشی پێدا ده‌چێ و، ئە‌گەر وا نه‌بوایه له كاتی لووت گیراندا، که لووت رێگای سه‌ره‌کیی هه‌وا وه‌رگرتن و هه‌وا هه‌لمژینه، مرقوف وه‌زعی زۆر شپ‌رزه ده‌بوو، بگه‌ره هه‌ر ده‌مرد! به‌لام له‌پێی (زار)یشه‌وه، له كاتی ناچاریبیدا، هه‌وا ده‌چێته نیو سییه‌كانه‌وه.

سێ: هه‌روها قورگ جگه له‌وه‌ی خواردن و خواردنه‌وه‌و هه‌واشی پێدا ده‌چێ، کاری ده‌نگدان‌ه‌وه‌و دروستکردنی پیتە‌کانیشی هه‌یه، به تاییه‌تی ئە‌و پیتانه‌ی که پیتە‌کانی گه‌روو (حُرُوفُ الحَلَق)، یان پێ ده‌لێن، وه‌ك: ع، ح، ا، ه، ق، غ.

(۱) له كاتی باسکردنی کۆئه‌ندامی هه‌رس (جهاز الهضم)دا.

(۴) - قورقوراگە (الحُنجرة):

كە صندوقى دەنگ (صندوق الصوت) ىشى پى دەللىن، (Voice Box):

كە لە چوار وردە خالان دا باسى دەكەين:

يەك: ئەو صندوقى دەنگە، صندوقىكى كىراگەيە و لە پىشەۋەى ملە و، لە ئاستى بىرپەكان (فقرات) ى سى و چوارو پىنج و شەشە، دىرئىيەكەى لە پىاواندا (۴۴ ملە) و، لە ئافرەتاندا (۳۶ ملە) و، تىرەكەى (۳۰ ملە).

دو: صندوقى دەنگ لە نۆ كىراگە (غضروف) پىكەتو، كىراگەش جۆرە ماددەيەكە لە نىۋان گۆشت و ئىسقاندا، نەۋەك ئىسقان رەقە و نەۋەك گۆشتىش نەرمە.

سُبْحَانَ اللَّهِ! شىۋىن ھەيە نە ئىسقانى بە كەلك دى، نە گۆشتىشى بە كەلك دى، خاۋى كارزان كىراگەى لەۋى داناو، كىراگە (غضروف) ىش لەلايەكەۋە لە ئىسقان نىكە، پتەۋە، لەلايەكى دىكەشەۋە لە گۆشتەۋە نىكە، جۆرىك لە نەرمىي ھەيە و، دەگونجى فراۋان بى و بىرئەۋە، كە ۋەك دوايى بۇ ھەندىك لە ئەندامەكان باسى دەكەين، ئەگەر ئەو كىراگەيە نەبوايە، ئەو ئەندامە نەيدەتوانى ئەو رۆلەى خۇى بىنى.

سى: ئەو نۆ (۹) كىراگە و كرۇژ كرۇزەيە، كە صندوقى دەنگ پىك دىنن، سىيان تاك تاكن و شەشىشيان دوو دوون، جوتن، كە يەكىك لە كىراگە تاكەكان، بىرئىيە لە زمانە بىچكۆلە (لسان المزمار)، ئەو زمانە بىچكۆلەى كە كاتىك تۆ شتىك دەخۇى، بەبى ئەۋەى تۆ ئاگات لى بى، يەكسەر ئەو دەجىت بۆرى ھەناسە دەگرىت، چونكە بۆرى ھەناسەۋ بۆرى خواردن، ھەردوۋىيان لە قورگ جيا دەبنەۋە، ئىنجا ئەو زمانە بىچكۆلەيە كە تۆ شتىك دەخۇى يەكسەر دەجى بۆرى ھەناسەكە دەگرى، بۇ ئەۋەى كە ئەو خواردنە نەچىتە نىۋ بۆرى ھەناسەۋە و، ئەگەر شتىكىش بىچى بۇ نىۋ بۆرى ھەناسە، مروف ھەر دەكۆكى و دەكۆكى، تاكو ئەو شتە دىتە دەرى.

چوار: ژییە دەنگییه کان (الحبال الصّوتیة)، ئەرکیان پەیداکردنی دەنگە و درێژییان لە پیاواندا: (۱۷،۵ - ۲۰ ملم) و، لە ژناندا: (۱۲،۵ - ۱۷،۵ ملم)ە، واتە: ژییەکانی صندوقی دەنگی ئافەرەتان کورتترن و، ئەستووریی ژییەکانی دەنگ (۲ - ۳ ملم)ە.

هەلبەتە بۆیەش دەنگی ئافەرەتان لە هی پیاوان ناسکتر و تێژترە، هەرۆها دەنگی مندالان لە هی ئافەرەتانیش تێژترە، چونکە ژییەکانیان باریکتر و کورتترن و، لەرینەوهکانیان زیاترن.

دیاره بە لەرینەوهی ژییەکانی دەنگ، دەنگ پەیدا دەبێ، کە هی پیاوان: (۱۵۰) (هیرتز) لەرینەوهی هەیه و، هی ژنان: (۲۱۰) (هیرتز) و، هی مندالان: (۳۰۰) (هیرتز) لەرینەوهی هەیه، ئەویش بە ھۆی باریکیی و کورتیی ژییەکانی دەنگەکانی مندالان و، پاشان ژنانەوه، لە چاو هی پیاوان.

بەلێ بەرێزان! دروستکراوی خۆی کاربەجی ھەمووی بە حیساب و کیتابە و هیچی بە گۆترە نیە: ئافەرەت جەستە ی ناسکە و، دەنگیشی ناسکە و، ھەست و سۆزیشی ناسکە، ئنجا بۆچی خوا وای خولقاندووە؟ چونکە ئەرکەکە ی وا دەخوازی، ئەرکەکە ی - وەك دایکیك - بریتیه لە بەخێوکردنی مندال، ڕاگرتنی مال، کابانەتیی، ئەوێش پێویستی بە جەستە ی ناسک و، دەنگی ناسک و، ھەست و سۆزی ناسک دەکات.

ئەدی پیاوان بۆچی دەنگیان گێڕەو، جەستەیان زەرەو، زیاتر ماسوولکەییە؟! لەبەر ئەوەی ئەو ئەرکانە ی بە پیاوان سپێردراون، بەپێی فیتەرەت و سروشتیک کە خوا پیاوان و ئافەرەتانی لەسەر خولقاندوون، پێویستییان بەو دەکات، ئەرکی پیاوان زیاتر لە دەرۆه ی مالە، ڕووبەر و بونەوێه لە گەڵ گەرماو سەرماو کێشەو گرفت دا و، پەیداکردنی بژیو و دروست کردنی شتەکانە، بەلام ئەرکی ئافەرەت بریتیه لە بەخێوکردن و پەرۆردەکردنی ئینسانەکان و بەخێوکردن و پەرۆردەکردنی ئینسانەکانیش، پێویستی بە: سۆزی زۆر و نەرم و ناسکی و وەستانی و لێزانی و وردەکاریی دەکات و، ئەوێش زیاتر لە ئافەرەتان دا هەیه، ھەرۆه

مامەلە کردن لە گەڵ دەرەودا، لە گەڵ شتەکاندا، پۆیستی بە دەنگیی گەر و، جەستە زەر و، بیرکردنەوی بەهێزتر دەکات، کە ئەوەش زیاتر لە پیاواندا هەیە، ئیدی وەك گوتراوە: (نان بۆ نانهوا و گوشت بۆ قەصاب).

هەر بۆیەش ئەوانە ی ژنان و ئافەرەتان و حالیی دەکەن، کە دەبی وەك پیاوان بکەن، ئەو کاتە یە کسان دەبن لە گەڵ پیاواندا! لە راستییدا ئەوانە رێژ لە تاییبەتمەندییەکانی ئافەرەتان، ناگرن و، وای ديارە ئەوانە مێیینە بوون و ئافەرەت بوونیان پێ ناتهواوییە! بەلام نەخێر، پەيوەندیی نیوان پیاوان و ئافەرەتان، پەيوەندییەکی تەواوکاریی (تکاملی)یە و، نە پیاو بە هۆی پیاوەتییه کەیهووە چاکترە و، نە ژن بە هۆی ژنەتییه کەیهووە چاکترە، بەلکو دەبی یە کدی تەواو بکەن.

(۵)- بۆری هەوا، یاخود قامیشی هەوا (القَصَبَةُ الْهَوَائِيَّة):

أ- پیناسە ی بۆری هەوا:

درێژییەکی: (۱۰ - ۱۶سم) و تیرەکی: (۲ - ۳سم) ه، جیی سەرئەوێه کە ئەو بۆری هەوا یه (القصب الهوائية) لە چەند بازنییه کی کرۆژ^(۱) کرۆژیی دروست بووه، واتە: نە ئیسقانه، نە گوشت، بەلکو کرکراگییه، بە شیوهی چەند بازنییه کی یهك لهسەر یهك، کە لە کتیبەکانی توێکاریی (تشریح)دا، وێنە ی هەموو ئەو ئەندامانە زۆر جوان هاتوه.

ب- کارەکانی بۆری هەوا:

پینج کاری گرنگی هەن:

یهك: تێپەراندنی هەوا (ئۆکسجین) بەرەو سییهکان و، پاشان هینانەووە دەری، دووهم ئۆکسیدی کاربۆن لە سییهکانەووە و فری دانە دەری.

(۱) کرکراگیی (غضروفی).

دو: دەرھايشتنى بەلغەم لە سىيەكان، ئىنسان جارى وا ھەيە بە ھۆى سەرمايونەو توشى ئىلتىھابى سىنگ دى، ئەو تف و بەلغەمە، كە لە نىو سىكلدانوچكەكاندا پەيدادەبى، لە نىو سىيەكاندا، لە رپى ئەو بۆرى ھەوايەو، فرى دەدرتە دەرى.

سى: پزمين (عطاس) كە ھەر لە رپى ئەو بۆرى ھەوايەو، دەبى.

چوار: كارى دەنگ، ھەر بە ھۆى ئەو ھەوايەو كە لەوئە دى و دەچى، دەنگ پەيدادەبى.

پىنج: تىپەراندنى خواردن و خواردنەو، ئەوئە ھەر لەوئە، جى سەرنجىشە كە ئەو بۆرى ھەوايە كراگەبى و بازە بازەبى:

۱- بۆيش كرۆژ كرۆژەبى، تاكو بەپى پىوست تەسك و فراوان بى، يەكى لە سىفەتەكانى ماددەى كرۆژ كرۆژەبى ئەوئە، كە دەگونجى فراوان بى و، دەشگونجى تەسك بىتەو، ئىسقان ھەرەك خۆيەتى و گوشت دەگونجى پىكەو بنووسى، بەلام كراگەبى قەت ناگونجى پىكەو بنووسى، ئىنجا لەبەر ئەوئە ئىنسان ئەگەر بىت و رپى ھەناسەدانى بگىرى، دەخنى، بۆيە خوا (سبحانە وتعالى) ئەو بۆرىيەى لەو ماددە كرۆژ كرۆژەبى دەروست كردو، تاكو بە پى پىوست تەسك بىت و بكرتەو.

۲- ھەرەھا چەند بازەبەكشە، نەك يەك پارچەبى، تاكو درىژبون و ھاتنەوئەكى بۆ بكرى، واتە: تا بگونجى ھەم بىتەوئەك و ھەم درىژ بى، ئەوئە بە ھۆى ئەوئە كە چەند بازەبەكى لەسەر يەكە و ئالقه ئالقهبى يە.

ئىنجا دوايش ئەو بۆرى ھەوايە دەبىتەو بە دوو بەش، ھەر بەشى دەچى بۆ يەككە لە سىيەكان و بەشكىشى بۆ گەدە(معدة).

۶- دوو سىيەكان (الرثتان):

لە دوو وردە خالدا باسى سىيەكان دەكەين:

يەك: پىناسە و پىكھاتەى سىيەكان:

۱- سىيەكان دەكەونە سەرووى بۆشايى سىنگ، پشت نىوپەنچك (الحجَابُ الحَاجز) ۋە.

۲- چىكلدانۆچكەكان (الحويصلات)، كە سىيەكانيان لى پىك دىن، لە ھەردووك سىيەكاندا، ژمارەيان سى سەد مىليۇن (۳۰۰،۰۰۰،۰۰۰) دەبى و، تىرەى ھەر كاميان: (۰،۱ - ۰،۲) ى (ملم) يكە، واتە: (يەك لەسەر سەد تاكو دوو لەسەر سەدى مىللى مەترىك)، ئنجا پانتايى ھەموويان، ئەگەر ھەموويان پىكەۋە دابىرىن: ھەفتا (۷۰) م ۲ دەبى.

۳- لە ھەر كام لەو چىكلدانۆچكەكاندا، پەردەى ھەناسەبى (الغشاء التنفسي) ھەيە، كە شوپىنى پىكگەيشتىنى خويىن و ھەوايە و، ئەو پەردەيە لە سى چىن (طبقة) پىكھاتەۋە:

أ)- پەردەى سىكلدانۆچكەى سىيى (غشاء الحويصلة الرئوية).

ب)- پەردەى دەزوولەى خويىنى (غشاء الشعيرة الدموية).

ج)- پەردەيەكى بىكەبى كە لە ھەردووك پەردەكەۋە دەردەچى (غشاء قاعدي خارج كل من الغشائين المذكورين).

شايانى باسشە ئەو پەردەيەى سىيەم، ئەستورىيەكەى لە: (۰،۰۰۰۵) ملم، واتە: (۱/۱۰،۰۰۰) (ملم) يك كەمترە!

ھەرچەندە ئەم پىنج جۆرە خانەيەشى تىدان:

- ۱- خانه بخوره كان (الخلايا الأكلية).
  - ۲- خانه ماسوولكه ييه كان (الخلايا العضلية).
  - ۳- خانه ريشالييه كان (الخلايا الليفية).
  - ۴- ريشاله نهرمه كان (الألياف المرنة).
  - ۵- خانه سيكلدانوچكه گه وره كان، كه رې له رووخانى سيكلدانوچكه كان ده گرن (خلايا حوصلية كبيرة).
- دوو: ئهركى سىييه كان:

وهك پيشتىر گوتمان: ئهركى گه وره و بنه رپه تىبى دوو سىييه كان (الرتتان) ئه وه يه كه ئوكسجين له وانه وه بۇ ھەموو خانەكانى جەستە، وهك خۇراكيك، ده گوازيته وه و، له ولاشه وه دووهم ئوكسىدى كاربون وهك پاشه روڤكى خانەكان دهنيردريته وه بۇ سىييه كان، كه له رپى ئه وانه وه فرى بدرپته دهره وه.

ئىنجا ليردا پيويسته چەند ورده كارييهك باس بكهين:

(۱)- به ھۆى (پرۆتىنى ھيموگلوبىن) ھو، كه له نيو خرۆكه سوورەكاندا ھەيە، ئه و كارى گواستنه وهى ئوكسجينه بۇ خانەكان و، له ولاوش ھينانه وهى دووهم ئوكسىدى كاربون، ئه نجام ددرى، كه ھەر گەرد (جزىء - Mocal) يكى، ھيموگلوبىن دتوانى چوار گەردى ئوكسجين ھەلبگرى، ئه مەش وا دكات كه له رپى ھيموگلوبىنە كانه وه ھفتا (۷۰) ھيندەى ئه وه، كه له رپى پلازماى خوئنه وه، ئوكسجين نەقل دەبى بۇ خانەكان، نەقل ببى، كه ئه گەر ئه و ئوكسجينه له رپى توانه وهى له نيو پلازماى خوئندا بووايه، دبووايه ئىستا چەندە كه له رپى ھيموگلوبىنە وه ده گوازيته وه، له نيو پلازماى خوئندا، ھفتا ھيندەى ديكە ببووايه، ئه وەش واى پيويست دەکرد: رپژەى ئىستاي خوئن له جەستەدا، چەندە، ھفتا ھيندەى ديكە ببووايه!

(۲)- جىي سەرسورمانيشە كه: ھەر خرۆكه يه كى سوور دوو سەدو ھفتا مليون (۲۷۰۰۰۰۰۰) گەردى ھيموگلوبىنى تىدايه و، ھەر كامىك له و

بەندى سىيەم: پىنج كارەكەى كۆئەندامى ھەناسەدان^[۱]:

۳۴۶

سىيەكان و كۆئەندامى ھەناسەدان، پىنج كاريان ھەن:

۱- ھەناسە ۋەرگرتن (الشهيق).

۲- ھەناسە دانەۋە (الزفير).

۳- پىزمىن (العطاس).

۴- باۋىشك (التثاؤب).

۵- كۆكە، يان كۆخە (السعال).

سەرەتا ئەۋە تەئكىد دەكەينەۋە، كە شوپىنى دوو سىيەكان، برىتيە لە بە تالايى سىنە، كە لەملاۋلاۋە قەفەسى سىنگ دەۋرى داۋە، بە ماسوولكەكانى و بە پەراسوۋەكانى، ديارە قەفەسى سىنەش: بىست و چوار (۲۴) پەراسوۋى ھەيە، دوازە لەملا دوازەش لەۋلا و، لە خوارى سىيەكانەۋە كە ئەندامى سەرەككى كۆئەندامى ھەناسەدان، نىۋپەنچك (الحجاب الحاجز) ھەيە.

ئەمەش كورتەيەك لەبارەى پىنج كارەكەى كۆئەندامى ھەناسەدانەۋە:

۱- ھەناسە ۋەرگرتن (شهيق):

بەم شىۋەيە ئەنجام دەدرى: لە ئەنجامى ئەۋەدا كە ماسوولكەكانى نىۋپەنچك گرژ دەبن، ھەروەھا ئەۋ ماسوولكەكانى كە دەۋرى پەراسوۋەكانىيان داۋە و، لە ھالىكى وادا بۆشايى سىنە زىاد دەكات و، سىيەكانىش فراۋان دەبن و، فشار لەسەر سىيەكان كەم دەيىتەۋە و، سىنگ فراۋان دەيى و، سىيەكان بۈريان بۆ دەپەخسى، كە ھەۋاي زياتر بىكەنە نىۋ چىكلدانۋچكە كانيانەۋە.

(۱) ديارە پىشتەر لەملا و لاي باسەكەمان باسى ھەندىك لە ئەرك و كارەكانى: (كۆئەندامى ھەناسەدان) مان كردو، بەلام بە باشمان زانى لىرەدا، ھەر پىنج (۵) ئەرك و كارەكەى پىكەۋە بىينىن.

۲- ھەناسە دانەۋە (الزفير):

بەمجۈرە ئەنجام دەدرى: رېڭ بە پېچەۋانەى ھەناسە ۋەرگرتنەۋەيە، ئەۋيان دەبوۋ بە ھۆى فراۋانبوۋنى سىنەۋ، فشار خستتە سەر ماسۈلكەكانى نىۋ پەنچك و، فشاركردن لە ماسۈلكەكانى دەۋرى پەراسوۋەكان، بەلام ئەمیان بە پېچەۋانەۋە، لە كاتى ھەناسە دانەۋەدا، سىنە بچوۋك دەبىتتەۋە سىيەكان خۇيان دەگوشن، بۆئەۋى ئەۋ ھەۋايەى كە تىياندایە، بتوانن دەرى بکەن.

۳- پژمین (العطاس):

ھەر كام لە (پژمین) و (كۆكە) و (باۋىشك) تا راددەيەكى زۆر، بە تايەتیی پژمین، بە شىۋەيەكى ناۋىستىيى (لا ارادى) رۈۋ دەدات، پژمین بەم شىۋەيە رۈۋدەدات: سىيەكان ھەلدەستن بە ھەۋا ھەلمژىنىكى قوۋل و، لەمیانەى ئەۋەدا ئەندازەيەكى زۆر ھەۋا دەكەنە نىۋ خۇيان، دۋايى ئەۋ ھەۋايە كە ۋەريان گرتۈە، بە شىۋەيەكى بەھىز و كت و پر، لە رېي لۈوت و زارۋە فرېي دەدەن و، لە ماۋەيەكى زۆر كورتدا كە لە چركەيەك تىنپەرپى و، بە خىرايى دۈۋ سەد (۲۰۰ كم) لە سەعاتىكدا، پژمین رۈۋدەدات و، جەستەش بۆيە بەم كارى پژمین ھەلدەستى، تاكو خۇي دەرباز بكات، لەۋ مىكرۇب و تەۋلكە پەيداۋو و فرىۋانەى كە پەيدا دەن، ئنجا پژمین پىۋىستىيى بە وزەيەكى زۆرى جەستە دەكات، بۆيەش لە كاتى پژمىندا، جەستە ھەموو كارو ئەركەكانى خۇي رادەگرى، لە نىۋىشياندا (دل)، دلېش لەۋ كاتەدا رادەۋەستى، بۆ ئەۋەى وزەيەكى زۆر كۆبىتتەۋە بۆ ئەنجامدانى ئەۋ پرۇسەيەى پژمین، لە ميانى كەمتر لە چركەيەكدا، بۆيەش راگرتنى پژمین، ئىنسان پژمىنى بىت و رايىگرى، زيان بە جەستە دەگەيەنى، چونكە ئەۋ وزەيەى كە جەستە كۆي كردۋتەۋە بۆ ئەنجامدانى ئەۋ پرۇسەيە، ئەۋ وزەيە رۆلى خۇي نابىنى و ھەپس دەبى لە جەستەدا و زيانى پى دەگەيەنى، ھەر بۆيەش سۈننەتە كە مروف دۋاي پژمین، بلى: (الحمدلله) ستايش بۆ خوا، كە ئەۋ ھەموو كۆئەندامانەى جەستە، ۋەستان، لە نىۋىشيان دا (دل) بۆ

ئەۋەى وزە كۆبكەنەۋە بۇ ئەنجامدانى ئەۋ پۈرسەيە، كە ۋەك گوتمان: دلىش لەۋ كاتەدا رادەۋەستى، پشۋىيەك دەدات، ئنجا مەرۇف ستايشى خوا دەكات، كە دووبارە كۆئەندامەكان كەۋتەنەۋە كار و ئەۋ (پژمىن)ەش ئەنجام درا، كە زۆرجار بۇ دەرکردن و خستەنە دەرى ئەۋ تەنۇلكە نامۇۋ، ئەۋ دەر دراۋانەيە، كە جەستە بە پىۋىستى دەزانى كە خۇيان لى دەرباز بكات.

۴- باۋىشك (التاۋب):

ئەۋىش ھەر پۈرسەيەكى ناۋىستى (لا إرادى)يە، زۆرجار ئىنسان بە دەست خۇى نىە، ئنجا لەمىيانى باۋىشكدا، ئەندازەيەكى زۆرى ھەۋا دىتە نىۋ دوو سىيەكانەۋە، بەلام بە زۆرى لە رېى زارەۋە دى، بۇيەش لەۋ كاتەدا بە تەۋاۋىي زارو قورگ دەكرىنەۋە، بۇ ماۋىيەك كە جارى ۋايە دەگاتە شەش چركە.

ھۆكارى باۋىشك جارى ۋا ھەيە خەۋ ھاتنە، جارى ۋا ھەيە بى تاقەتتەيە، جارى ۋايە برسەيەتتەيە، جارى ۋايە دلەراۋكەيە، جارى ۋاشە ھۆكارەكەى ماندوۋوبونە، ئەۋانە ھەموۋيان كاريگەرييان ھەيە لەسەر رۋودانى باۋىشك.

لە رۋوى زانستىشەۋە، زانايان زۆريان لى كۆلىۋەتەۋە، بەلام لەسەر شتىك رېك نەكەۋتون:

أ- ھەندىك دەلىن: ھۆيەكەى ئەۋەيە، كە ئۆكسجىن كەم بۆتەۋە و، جەستە دىەۋى ھەلىمى.

ب- ھەندىك دەلىن: بە ھۆى ئەۋەۋەيە، كە رېژەى دوۋەم ئۆكسىدى كاربۇن، زىاد بوۋە لە جەستەدا و دىەۋى فرىى بدات.

ج- ھەندىكىش دەلىن: بە ھۆى ئەۋەۋەيە كە كەنالى ئەستاكۋىس، كە پەيۋەندىي بە گۆيەكانەۋە ھەيە، لەۋ كاتەدا دەكرىتەۋە و پىۋىستى بە ھەۋا ھەيە، ياخود پىۋىستى بەۋە ھەيە، كە ھەۋاى خراب و پىس دەربكات.

چەند بىردۆزەيەك لەۋ بارەيەۋە ھەن و، رەنگە ھەر كامىكىش لەۋ ھۆكارانە كاريگەرىي خۇى ھەبى.

۵- کۆکه، یان کۆخه (السعال):

ئەمیش پروسەیه که له ئەنجامی چەند وریاکەرەوهیه کی میکانیکی، یاخود کیمیایی دا، که پروو له بۆرییهکانی هەناسەدان دەکەن، دیتە دی و، ئامانجە کهشی بریتیه له دەربازکردنی سییهکان و ئەندامەکانی هەناسەدان، لەو دەردراوانه و لەو تەنۆلکه نامۆییانە ی که تییەدان و پیی بیگانهن، دهبهوی دەریان بکات.

کۆتایی ئەم باسە ی: (کۆئەندامی هەناسەدان)یش، بەم فەرماشتهی پیغەمبەر (صلی الله علیه وسلم) دینم، که دەفەرموی:

{إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْعُطَّاسَ وَيَكْرَهُ التَّثَاؤُبَ، فَإِذَا عَطَسَ أَحَدُكُمْ وَحَمَدَ اللَّهَ، كَانَ حَقًّا عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ سَمِعَهُ أَنْ يَقُولَ لَهُ: يَرْحَمُكَ اللَّهُ، وَأَمَّا التَّثَاؤُبُ، فَإِنَّمَا هُوَ مِنَ الشَّيْطَانِ، فَإِذَا تَتَأَبَّ أَحَدُكُمْ، فَلْيُرِدْهُ مَا اسْتَطَاعَ، فَإِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا تَتَأَبَّ، صَحِكَ مِنْهُ الشَّيْطَانُ} (أَخْرَجَهُ أَحْمَدُ بِرَقْم: (٩٥٢٦)، وَالْبُخَارِيُّ بِرَقْم: (٥٨٦٩)، وَأَبُو دَاوُدَ بِرَقْم: (٥٠٢٨)، وَالتِّرْمِذِيُّ بِرَقْم: (٢٧٤٧)، وَابْنُ حِبَّانَ بِرَقْم: (٥٩٨).

واتە: بە دنیایی خوا پزیمینی خۆش دەوی و رقی له باویشکه، (پزیمین نیشانە ی گورج و گۆلی چالاکییه، بەلام باویشک نیشانە ی قالب گرانی و تەوێزەلی و بی تاقەتییه)، هەركات یه کێ له ئیوه پزیمی و ستایشی خوی کرد، لەسەر هەر کهسیکه که لهوێهه گویی لییه، پیویسته پیی بلی: (يَرْحَمُكَ اللَّهُ) خوا بەزهی پیتداییت، بەلام بە دنیایی باویشک له شەیتانەوهیه، (شەیتان پیی خۆشه، ئینسانی مسولمان بی تاقەت بی، بیزار بی، ماندوو بی، بۆیه دەفەرموی:) ئەگەر یه کێک له ئیوه، باویشکی هات، با بە پیی توانا بیگریتەوه، (دەستی لەسەر دەمی دابنێ)، چونکه یه کێک له ئیوه که باویشک دەدا، شەیتان پیی پیدەکەنێ.

بیگومان شەیتان هەموو ئەو شتانە ی پێخۆشه، که بۆ مرووف خراپن و، ئەو شتانە یشی پێ ناخۆشن، که بۆ مرووف باشن، بۆیه مرووف دەبیت پێچهوانە ی خواستی شەیتان رەفتار بکات.

خالى پىنجەم: كۆئەندامى ھەرس (الجهاز الهضمي)

۳۵۰

بەرپىزان!

ھەلدەدەين لە ھەوت (۷) بەنددا باسى (كۆئەندامى ھەرس) بگەين:

بەندى يەكەم: پىناسەى كۆئەندامى ھەرس.

بەندى دووھەم: پىكھاتەكانى كۆئەندامى ھەرس.

بەندى سىيەم: ئەركى سەركىيى كۆئەندامى ھەرس.

بەندى چوارەم: پىكھاتەكانى جەستەى مرؤف و، پىويستى رۇزانەى لە خۇراك.

بەندى پىنجەم: قۇناغەكانى پرۆسەى ھەرسكردن.

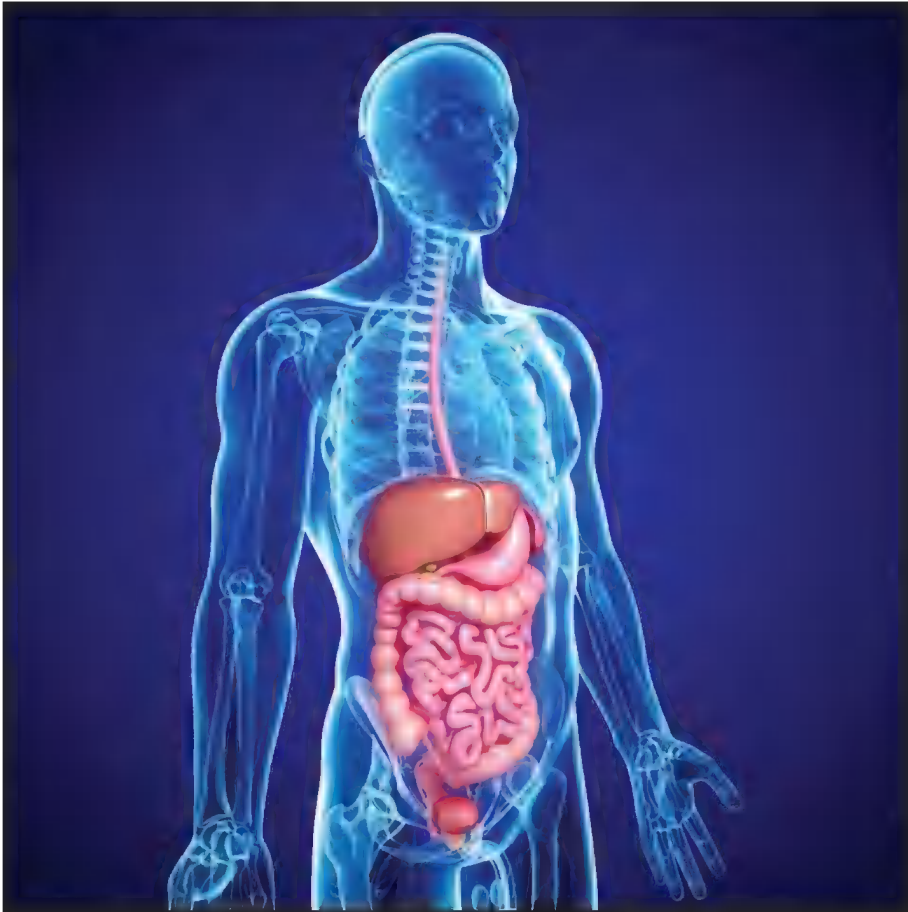
بەندى شەشەم: چۆنيەتى كارکردنى ھەرس شەش پىكھاتەكەى كۆئەندامى ھەرس.

بەندى ھەوتەم: ليكى نىو زار و پەنكرىاس و جەرگ و زراو.

بەندى يەكەم: پىناسە:

كۆئەندامى ھەرس لە بۆرىيەك، ياخود لە جۆگەلەيەكى ماسوولكەيى درىژى پىچاو پىچ پىك دى، كە لە ھەندى شوينان فراوان دەبى و لە ھەندى شوينان تەسك دەيىتەو، كە بە (زار) دەست پىدەكات و، بە (كۆم) كۆتايى پى دى.

درىژى ئەو بۆرىيە لە مرؤفكى پىگەيشتوودا نۆ (۹) مەترە، ھەرس چەندە ماوہى نىوان زارو كۆم، كە زار خواردنى لىوہ دى و، كۆمىش پاشەرۆكى لىوہ دەردەچى، لە مەترىك زياتر نيە، بەلام ئەدى ئەو نۆ مەترە چۆن جىي بۆتەو؟ وەلام: ئەو بۆرىيە لەو شوينانەى كە بۆشايىن لە نىو سكد پىچراوہ بەيەكد، نووشتىتراوہتەو، بۆيە ئەو نۆ مەترە لەو ماوہ يەك مەترىيە، بەلكو كەمتر لە يەك مەترىيەدا، جىگاي بۆتەو.

۱۹) كۆتەندامى ھەرس

بەندى دوۋەم: پىكھاتەكانى كۆتەندامى ھەرس:

پىكھاتەكانى كۆتەندامى ھەرس، شەشن:

۱- زار،	۲- قورگ،	۳- سوورئىچك،
۴- گەدە،	۵- رىخۆلە بارىكەكان،	۶- رىخۆلە ئەستورەكان.

چوار پىكھىنەرى دىكەش لە دەرەۋى كەنالى ھەرس پىۋە پەيوەستن و ھاۋكارىي كەنالى ھەرس دەكەن، ئەوانىش:

۱- پۋژىنى لىك، ۲- پەنكرىاس، ۳- زراۋ، ۴- جەرگ.

بەندى سىيەم: ئەركى سەرەكىي كۆئەندامى ھەرس:

ئەركى سەرەكىي كۆئەندامى ھەرس، برىتيە لە داينىكردى ئاۋو پۋژىنات و كاربۇھىدرات، (شېرنەمەنىي) و چەۋرىيەكان و قىتامىنەكان و كانزايەكان و خوييەكان، بۇ ھەر كام لە خانەكانى جەستە، بۇ ئەۋى ژيانىان بەردەۋام بى، و، سەرەنجام ژيانى مەۋقىش بەردەۋام بى.

ھەلبەتە خانەكانى جەستە، جگە لە سادەترىن خۇراك، بۇيان ناخورى، واتە: خواردنى لىكدرائىان بۇ ناخورى، دەبى شىتەل بىكرىتەۋە، بۇ يەكە سەرەتاييەكانى.

خۇراكى خانەكانىش بە گشتى چوار جۆرە:

يەك: بىست ترشە ئەمىنىيەكان (الأحماض الأمينية العشرون) (Amino acids): كە ئەوانىش برىتىن لە يەكە بنەرەتاييەكانى دروست كەردنى پۋژىنەكان.

دوۋ: شەكرە يەككىيەكان (السكاكر الأحادية): چونكە شەكرى دوۋىي و سىي و فرەبىش، ھەن، واتە: شەكرە سادەكان، كە شىتەل كراۋنەۋە، كە برىتىن لە: گلوگۇز و، فەركتۇز، گالاكتۇز، كە پىۋىستىن بۇ بەرھەم ھىنانى جۆرەكانى كاربۇھىدرات و نىشاستەكان.

سى: ترشە چەۋرىيە ئازادەكان (الأحماض الدهنية الحرة)، ھەرۋەھا (گلىسىردە)، يەككىيەكان و (گلىسىرۇل)، كە ئەوانىش پىۋىستىن بۇ بەرھەم ھىنانى جۆرەكانى چەۋرىي.

چوار: لىكدرائە كىمىيەكان: كە پىيان دەگوتى: قىتامىنات (Vitamins)، كە بىست جۇربان دۇزراۋنەتەۋە، بەلام سىزدەيان ناۋدارن، ھەلبەتە رەنگە زىياترىش

ھەبن، بەلام تاكو ئىستا زاناين بىست جورىان دۆزىوۋتەو، كە ئەم سىزدەيان زياتر ناودارن، ئەوانىش برىتيە لە قىتامينەكانى: (A.B1، B2، B3، B5، B6، B7، B9، B12، C، D، E، K) كە ديارە ھەر كامىك لەوانە جورىك لە كاريگەرىي ھەيە، كە ئىمە دەرەفەتى ئەو ھەمان نىيە بە وردەكارىي ھەموويان دا بچينە خوار.

بەندى چوارەم: پىكھاتەكانى جەستەى مروۇف و پىئويستىي رۆژانەى لە خۇراك:

أ- جەستەى ھەر مروۇفك بە گشتىي ئەم پىكھاتانەى ھەن:

- ۱- لە (٪۶۵) ى پىكھاتەى جەستە ئاوە.
- ۲- لە (٪۱۶) ى پىكھاتەى ھەر مروۇفك، كە پىكھاتەى ھەر مروۇفك پىئويستىي بۆ دروستكردنى خانەكانى جەستە و، جىبەجىكردنى چالاكىيە ژيانىيەكان.
- ۳- لە (٪۱۰) ى پىكھاتەى جەستە كاربۇھىدرا، كە پىئويستە بۆ ئەو ى جەستە وزەى تىدائىت، شىرىنى وزە بە جەستە، دەبەخشى.
- ۴- لە (٪۵) ى برىتيە لە چەورىيەكان، كە ئەوانىش پىئويستىي، ھەم بۆ دروستكردنى خانەكان و، ھەم بۆ پەزمەندەكردن و ھەلگرتنى وزە لە جەستەدا.
- ۵- لە (٪۴) ىشى برىتىن لە كانزاو خوييەكان.

ب- پىئويستىي رۆژانەى جەستەى مروۇف:

جەستەى مروۇفى بالغ، رۆژانە پىئويستىي بە دوو ھەزار (۲،۰۰۰) كالورىي، يەكەى گەرمىي (السعة الحرارية) دەكات، كە ئەو دوو ھەزار كالورىيە، بە شىوہىەكى ميانجىي ھەرگىراو و بەم جورە دابەش دەي:

- ۱- لە (٪۵۰) ى (ئەو دوو ھەزار كالورىيە) كاربۇھىدرا.
- ۲- لە (٪۳۰) ى چەورىيەكان.

۳- لە (۲۰٪) ى پۈتتۈن، چۈنكى گراممىك لە پۈتتۈن و گراممىك لە كاربۇھىدرات، چوار كالورىيان تېدايە، بەلام گراممىك چەورىيى نۆ (۹) كالورىيى تېدايە.

بەندى يېنجەم: قۇناغەكانى پۈرسەي ھەرسىكرىن:

ماددە ئەندامىيە ئالۋزەكان (المَوَادُّ العُضْوِيَّةُ المَعْقَدَةُ) دەگۈرپىن بۇ ماددە ئەندامىيە سادەكان، تاكو خويىن بە ئاسانىيى بتوانى ھەلىيانىگرى و دابەشيان بىكات بەسەر خانەكانى جەستەدا، ئەو كاتە ئەو ماددە ئەندامىيە سادەكان، كە لە رپى كۆتەندامى ھەرسەو، شىتەل كراونەو، بە ئاسانىيى دەتوانن لە دىوارى خانەكانەو بچنە ژوور و بىنە خۇراك بۇ خانەكان، بەلام ئەگەر بە لىكىدراوىيى بوونايە، لەبەر قەبارەي گەورەيان، نەياندەتوانى بچنە نيو خانەكانەو.

ئىنجا دروستىكرىن و پاشان ھەلۋەشاندەو ى ماددەي ئەندامىيە ئالۋزەكان، ھەردووكيان تەنيا لە رپى ئەنزىمەكانەو دەبن، دوايى باسى ئەنزىم دەكەين، كە ئەويش جۈرە ماددەيەكە، جەستە بۇ خۇي دروستى دەكات و، چەندەن جۈرە ئەنزىم ھەن، كە ھاندەرن و جوولئىنەرن بۇ پۈرسەي ھەرسىكرىن، كە لە نيو خانەكاندا روو دەدات.

ئىنجا ئەويش - گۈرپىنى ماددە ئەندامىيە ئالۋزەكان، بۇ ماددە ئەندامىيە سادەكان - بە سى قۇناغ دەبى:

قۇناغى يەكەم: بىرىتە لە پۈرسەيەكى مىكانىكىي، كە بىرىتە لە لەت و پەتىكرىن و ھارپىنى خواردن و تىكەل كرىنى لە گەل شلەمەنىيەكان، (مەبەست يىي لىكە)، ئەو ھەش لە زاردا روودەدا، ئىنسان كە خواردن دەخوات، پارچە پارچەي دەكات و پاشان لە گەل لىك تىكەل دەكات، ئەو يەكەمىن ھەنگا و يەكەمىن قۇناغى، پۈرسەي ھەرسىكرىن و گۈرپىنى خواردنەكانە بۇ يەكەي سادە، تاكو دوايى خانەكان بتوانن لىيان بەھرەمەند بن.

قۇناغى دووھەم: پىرۇسەيەكى كىمىيە، كە بىرىتە لە تۈندەنەۋى خۇراك، ئەۋىش بە بەكارھىنانى ترشەلۇكى ھىدروكلۇرىك، بۇ ئەۋى لە ئەنجامدا، دەنكۇلە كىچكەكانى خۋاردن دەست بىكەن، لە نىۋ شەيەكدا، كە لە ئاۋو لە ترشەلۇك پىك دى، لەۋىدا خۇيان دەيىنەۋە.

قۇناغى سىيەم: دىسان ھەر كىمىيە و بىرىتە لە تىكشاندى پەيۋەندىيە كىمىيەكانى نىۋان گەردەكانى ئەۋ ماددە ھەرسىراۋانە، كە ۋەك گۇتمان: قەبارەيان گەۋرەيە، بەلام تىك دەشكىنرەن و دەگىرپىنەۋە بۇ يەكە سەرەتايىيە بىچۈۋەكانىيان، تاكو بتۈان بىچنە نىۋ خانەكانەۋە.

بەندى شەشەم: چۇنىەتى كاركردى ھەر شەش پىكھاتەكەى كۇئەندامى ھەرس:

ئەم بەندە بەندى كۇتايىيە و بە تەنيا لە ھەموو بەندەكانى رابردوۋ زياتر پانتايى داگرتوۋە.

ھەلبەتە پىكھاتەكانى كۇئەندامى ھەرس، بە شىۋەيەكى ھەپەمەكى كارى خۇيان ناكەن، بەلكو بە شىۋەيەك كە زۇر چاك كۇنتىرۇل كراۋە و، بە شىۋەيەكى بەرنامە بۇ دارپىزراۋ، لە نىۋ مىشكدا ياخود لە نىۋ گىرى يە دەمارىيەكان دا، مەرج نىيە تەنيا لە نىۋ مىشك دا بى، كە ھەندىك گىرى پەيۋەست بە مىشك و دەمارىش ھەن، كە لە نىۋ دىۋارەكانى ھەندىك لەۋ پىكھاتەنى كۇئەندامى ھەرسدا، دانراۋن، ئەۋانىش پۇلى كۇئەندامەكانى ھەرس دىارىيە دەكەن، ھەروەھا سىستىمى ھۆپمۇنىي، ئەۋىش دىسان كارىگەرىي زۇرى ھەيە، كە ھەركام لەۋ كۇئەندامەنى ھەرس، كارى خۇيان بىكەن و، ئىمە دۋايى بە تايىبەت باسى (كۇئەندامى ھۆپمۇنىي) دەكەين.

ئىستاش يەك بە يەك باسى ھەر شەش ئەندامەكەى كۇئەندامى ھەرس دەكەين:

(۱) زار(الفم):

۳۵۶

زار، دەم، ھەلەستىت بە لەت و پەتکردنى ئەو خواردنە بە ددانەكان، پاشان
 رژىنى لىكى پىدا دەكات، كە رۆژانە لە نىو زاردا لىترو نىوئىك (۱،۵ لىتر) لىك،
 لە رژىنە لىكىيەكاندا پەيدا دەبى، كە ژمارەيان نىزىكەى شەش سەد (۶۰۰)
 رژىنە لە نىو زاردا.

ھەروەھا زمانىش، كە ئەندامىكى ماسولكەيىيە و لە ھەقدە ماسولكە
 پىكھاتو، ئەويش چەند كارىك ئەنجام دەدا بۆ بەرپۆھچوونى قوناغى يەكەمى
 ھەرس، كە برىتيە لە چىژتن و تام لىكردن و، دوايىش سەروپەركردنى ئەو خواردنە،
 دەيخاتە بن ئەو ددان و، ئەم ددان و، دەيخاتە ئەملا و ئەولا و ھەلى دەگىرئ
 و ھەرى دەگىرئ و، دوايى لە قورگ ئەو دىوى دەكات، ئەو ھەمووى كارى
 زمانە ئەنجامى دەدا!

كە بە راستىي ئىنسان ھەرچەندە بىر دەكاتەو، لەو ھەموو وردەكارىيانە،
 سەرى سورپدەمىنى لە ھىكمەتى خوا، كە چ تەگبىرىكى بۆ مەوفا كەردو!
 (چونكە ئەم باسانە ھەموويان ئىمە لە ژىر ئەو ناوونىشانەدا دىيانەينىن كە:
 ھەبوونى مشوور خواردن و ھەبوونى سەرپەرشتىيارى، بەلگەيە لەسەر مشورخوور
 سەرپەرشتىيار).

خوا (سبحانە وتعالى) چ تەگبىرىكى بۆ مەوفا كەردو! مەوفا ھەر
 بىرىش لە جوولەى زمان، ناكاتەو، ھەلبەتە دەردانى لىك، ئەو ھەر ھىچ،
 چونكە ئەو شتىكە كە بە دەست ئىمە نىە و ناويستىي (لا ارادى) يە، شتىكە
 يەكسەر لە مېشكەو ھەزەمان دى بۆ رژىنەكانى نىو زار: لىك دەردەن! لەبەر
 ئەو ھەرى خواردن ھەيە، بەلكو جار واىە بەبى خواردنىش لىك دەردەدرى، بۆ ئەو
 قورگ و گەروو وشك نەبن، بەلام خۆ زمان زياتر بە شىوہەكى ويستىي
 (ارادى) دەجوولئ، كەچى تەماشادەكەى ئەو سى و دوو (۳۲) ددانە بە دەورى
 زمانەو، مەگەر چۆن، جار جارىك مەوفا لىي ھەلە بى، ئەگەرنا ئەو ددانە،
 زيان بەو زمانە ناگەيەنن و، ئەو زمانە كارى خوئ دەكات!

ئىنجا ئايا زمانىش چۆن چۆنى تام دەكات؟ دواتر ئىمە كە باسى پىنج
 ھەستەكان دەكەين: (دیتن، بیستن، تامکردن، بۆنکردن، دەستلیكوتان)، لەوی
 باسى ئەو دەكەين.

(۲) قورگ:

قورگ بۆرییەكى ماسولکەییە، درېژیەكەى نیزیکەى دوازده (۱۲ سم) ه
 و، قورگ ئەندامیكى دیکەشى لەلایە، پى دەگوترى: زمانە چکۆلە (لسان
 المزمار)^(۱)، كە لە كاتىكدا مروڤ دەیهوى ئاو بخواتەو، یاخود خواردن ئەو
 دیو بکات لە قورگى، ئەو زمانە بچکۆلە، بی ئەوئى ئىمە پى بزانی، بە
 شیوہیەكى ئۆتۆماتیکى، وەك پۆلیسیكى ھاتوچۆى ھەمیشە ئامادە، یەكسەر
 رینگای ھەناسەدان، رینگای ھەوا، دادەخات، تاكو خواردن یان خواردنەو نەچیتە
 نیو بۆرى ھەناسەو، ئىنجا ئەگەر جار جاریش لى تىكبچى، یاخود مروڤ بە
 پەلە پەل بخواتەو و بخوات و زمان بچکۆلە فریا نەكەوى، ئەو سىیەكان دەست
 دەكەن بە ھەوا پالپۆنەنان، تاكو ئەو تەنۆلكە نامۆیە فرى دەدەنە دەرى، ئەمەش
 پىدەگوترى: كۆكىن.

(۳) سوورینچك:

ئەویش بریتىيە لە بۆرییەكى ماسولکەیی، درېژیەكەى: سى (۳۰ سم) ه و،
 تیرەكەى: دوو سانتیم و نیو (۲،۵ سم) دەبی و، لە قورگ جیا دەیتەو لەلای
 بربرەى شەشەمەو، دواى لە پشت بۆرى ھەواو دەروا، ھەروەھا دواى بە
 پشت دلیشدا دەروا، تاكو نیوپەنچك دەبرى لەلای بربرەى دەیمى سینه،
 دواى ئەو سوورینچكە بەسەر گەدەدا دەكریتەو، بە دوورى یەك سانتیم لە
 نیو پەنچكەو، (لەوى دەكریتەو بەسەر گەدەدا) تاكو ئەو خواردنەى تىدایە،
 بىكاتە نیو گەدەو.

(۱) لسان المزمار: زمانى شمشال.

(۴) گەدە (المعدة):

لە چوار وردە خال دا باسى گەدە دەكەين:

يەك: گەدە برىتيە لە كىسەيەكى ماسوولكەيى زۆر بەھىز، كە بە شيۋەيەكى مام نيۋەندىيى درىژيەكەيى بىست و پىنج (۲۵) سم دەيىت و، پانييەكەيى دوازە (۱۲) سم دەيىت، قەبارەكەيى لە كاتىك دا كە خالىيە و ھىچى تىدا نىيە، بە قەدەر قەبارەيى يەك لىتر ئاۋ، يان شلەمەنييە.

دوو: شويىنى گەدە: گەدە دەكەويىتە لاي چەپى سك، لە خوار نيو پەنچك و جەرگەو و، لە پشت قۇلۇنى كە بە شيۋەيى لاكىشەيى پاكشاۋە لە نيو سكد، ھەرۋەھا دەكەويىتە سەرۋى رىخۇلە بارىكەكان و پەنكرىاسيشەو.

سى: ديوارى گەدە، لە سى چين پىك دىت:

۱- يەكەميان چينيكي ريشالىي لووسە.

۲- دوۋەميان چيني نيۋەرپاستە، كە ئەويش لە سى چين پىك دى و، ھەر سىكيان ماسوولكەيىن:

أ- چينيكي خاۋەن ماسوولكەيى لارە.

ب- چينيكي خاۋەن ماسوولكەيى بازنەيىە.

ج- چينيكي خاۋەن ماسوولكەيى درىژە.

ياني: ماسوولكەكانيان جۇراۋ جۇرن و ھەركاميان ئەركىكى تايىبەتى ھەيە.

(۳) - چيني سىيەمى گەدە، كە پىي دەگوتى: چيني نيۋەو، واتە: يەكسەر بەسەر ديۋى نيۋەوئەي گەدەوئەي، ئەويش برىتيە لەو چينە لينجەيى (الطبقة المخاطية) يە، خاۋەن پىچ و لوولە ريشوودارەي، كە سى و پىنج مىليۇن (۳۵،۰۰۰،۰۰۰) رىژىنى گەدەيى تىدايە و، ماددەي جۇراۋ جۇر دەرژىنە نيو گەدەو.

چوار: گوشراوه گە دەییەکان (العَصَارَاتُ الْمَعْدِيَّة) كە گەدە دەیانرژیننیه نیو خوی و ئەم نو (۹) جۆرەن:

(۱)- لە (۹۰٪) ی بریتیه لە ئاو.

(۲)- ترشی هیدروكلوریک.

(۳)- هەوینی، یاخود ترشی بیبسین، یاخود ببسینوجین.

(۴)- لىنجاوى قەلەویی (المُخَاطُ الْقَلَوِي)^(۱)، كە دەردراویکی ئاویی لىنجه، هەندىك لە رژینەکان، یاخود هەندىك لە پەردەکان كە لە كۆئەندامەکاندا هەن، دەری دەدەن.

(۵)- هۆرمۆنى جاسترین.

(۶)- هۆرمۆنى هیستامین.

(۷)- هۆرمۆنى سۆرماتوستین.

(۸)- هۆکاری نیوخویی.

(۹)- ئەنزیمی لیپینزی گەدەیی.

ئىنجا هەموو ئەو رژینانە، کاتىك گەدە دەریان دەدا، كە خواردن دەچیتە نیو گەدەو، و، بەپێی جۆرى ئەو خواردنەى دەچیتە نیو گەدەو، گەدە مېشك ئاگادار دەکاتەو، كە ئەو جۆرە خواردنە هاتو، ئایا چى بۆ برژینم تاكو هەرس بێت؟ مېشكیش یەكسەر فەرمانى پى دەکات: فلان شتەو فلان شتە، بەو رېژەو بەو رېژە.

ئەو هەموو وردەکارییە بەکاردهیترى، ئەگەرنا وە ئەبى ئەو ماددانە هەموویان لیکرا بێن، بەلکو هەر کامێك لەو دەردراوانە بە ئەندازەى خۆى و بە رېژەیه کی دیاریکراو، بۆ جۆرىك لە خواردن و بە فەرمانى مېشك دى، بى ئەوێ ئیمە

(۱) (مُخَاطُ قَلَوِي): (مُخَاطُ) ماددەیه کی لىنجه، (قَلَوِي): بریتیه لە ماددەیه كە لە ئاودا دەتوێتەو و رېژەى (ئەيۆناتى هیدروكسید)، بەسەر رېژەى (ئەيۆناتى هیدروجین) دا، زال دەکات، وەك صۆدە. (المعجم الوسيط)، ص ۷۵۷.

ئاگامان لی بی، ئیمه هەر ئهوه مان له سه ره، پاروو له گهروو ئه و دیو ده کهین و لیی ده گه پین! به لام خوا (سبحانه و تعالی) ئاوا سه ره پهرشتیی ئه و خواردنه ی بو کردووین، ئه و سیستمه پر ورده کارییه ی داناوه!

۵- ریخۆله باریکه کان (الْأَمْعَاءُ الدَّقِيقَةُ):

له چوار ورده خال دا، باسی ریخۆله باریکه کان ده کهین:

(۱)- ریخۆله باریکه کان، بریتیه له بو پرییه کی ماسوولکه یی که درێژییه که ی شهش مه ترو نیو (۶،۵) م و، تیره که ی سی (۳) سم، ه.

(۲)- بو پری ریخۆله باریکه کان، یه کسه ر په یوه سته به گه ده وه، له میان ی ئه و ده روازیه وه که به سه ر گه ده وه یه، سه ریکی په یوه سته به گه ده وه و، سه ریکی شی په یوه سته به ریخۆله ئه ستووره وه، له لای کویره زمانه (الصَّمَامُ الْأَعْوَرُ) ^(۱).

(۳)- هه لبه ته به هو ی ئه وه وه که ریخۆله باریکه: شهش مه ترو نیو (۶،۵) م، درێژه، زور پیکه وه پیچراوه و نووشتی نرا وه ته وه، ئه گه رنا جیگای نه ده بو وه.

(۴)- ریخۆله باریکه دوو کاری سه ره کیی ئه نجام ده دات:

یه که م: بو جاری کو تایی خواردن هه رس ده کات، که سه ره تا له زا ره وه ده ست پی ده کا، ئنجا له نیو گه ده دا، دوایی ریخۆله باریکه بو جاری کو تایی پرۆسه ی هه رسکردن و شیتهل کردنه وه ی ئه و خواردنه، یاخود مادده لی کدرا وه کان، ئه نجام ده دا، بو ئه وه ی بیان کاته وه به یه که ی سه ره تایی و، تیکهل به خوینیان بکا و، خوینیش بیگه یه نی به خانه کان.

دوو هه م: مژینی ئه و خواردنه ی که هه رسکرا وه: ده میژ ی و ده یگه یه نی به ده زووله کان و بو ریچکه کانی خوین، تا کو له ویشه وه بگوازی ته وه بو خانه کان.

(۱) الصَّمَامُ: زا ره وانه، سه رقاپ، زمانه، هه ر شتی که ده روازه و ده می شتی کی پی به سه ستری.

۶- رېخۆلە ئەستورەكان (الأمعاء الغليظة):

لە چوار وردە خاڭىش دا، باسى رېخۆلە ئەستورەكان دىكەين:

(۱)- دوا وئىستىگەى پىرۇسەى ھەرسىردنە.

(۲)- دىرئىيەكەى مەترو نىوئىك (۱،۵)م.ە.

(۳)- رېخۆلە ئەستورە، بە شىۋەيەكى لاكىشەيى لە نىو سىكدا دانراۋە و، رېخۆلە بارىكەى لە نىو خۆى ۋەرگرتۈە^(۱).

(۴)- رېخۆلە ئەستورە، دوو ئەركى سەرەكىى ھەن:

يەكەم: مژىنى ئەو ئاۋو پىرئىراۋانەى گەدەو، رېخۆلە بارىكەو، زراۋو پەنكرىاس، ھەرۋەھا ئەو ئاۋەش كە مەرۇف دىخۋاتەۋە، رۇژانە رېخۆلە ئەستورە ھەشت (۸) لىتر دەمژى، لەو ئاۋو شلەمەنىيانە و لە رىيى خوينەۋە، دىگىرپىتەۋە بۇ جەستە.

دوۋەم: لە رېخۆلە ئەستورەدا، زىاتىر لە پىنج سەد (۵۰۰) جۆرە بە كىرىيى سودبەخش ھەيە، كە ژمارەيان بە سەد تىرلىيۇن (۱۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰) مەزەندە دىكەى، ژمارەى ھەموو خانەكانى جەستەى مەرۇف: سەد تىرلىيۇنە و ژمارەى ئەو بە كىرىيانەش كە پىنج سەد جۆرن و، تەنىيا لە رېخۆلە ئەستورەدا ھەن، بە قەدەر ژمارەى ھەموو خانەكانى جەستەى مەرۇف، كىشى ئەو بە كىرىيانە، كىلوگرام و نىوئىكە (۱،۵) كىگم، كارىيان ئەۋەيە كە لەمىيانى ئەنەزىمەكان دا، ھەلدەستن بە ھەرسىردنى ماددە كارىۋەيدراتە ئالۋزەكانى نىو رىشالەكانى سەۋزەۋە مىۋە، ۋەك: (سىلىلۇز) پاشان گۇرپىنيان بۇ ترشەلۋكە چەۋرىيە دەۋلەمەندەكان بە وزە، ئەۋانىش لەۋىدا بى ئىش نىن و زۆرىش ماندوون!

(۱) لە نىو خۆى ۋەرگرتۈە: گىرتۋىيەتە نىو خۆى، دەۋرى داۋە.

بەندى ھوتەم: لىكى نىۋو زار ۋ پەنكرىياس ۋ جەرگ ۋ زراۋ:

بەرپىزان!

دواى ئەۋەدى لە بارەى كۆئەندامى ھەرس (الجهاز الهضمي) ھە، دواين و باسى شەش پىكھاتە نىۋوخۆيىيەكەى: (زارو، قورقوراكەو، سوورپىچك و، گەدە و، رىخۆلە بارىكە و، رىخۆلە ئەستورە) مان كرد، ئىستاش چوار ئەندام كە ھاۋكارو يارمەتيدەرى كۆئەندامى ھەرسن: (لىك و، پەنكرىياس و، جەرگ و، زراۋ)، باسى ئەو چوار ئەندامە دەكەين:

(۱) لىكى نىۋوزار (لعاب الفم):

پىشتىر باسما كىرد كە لە نىۋوزار (دەم) دا، دەۋرى شەشسەد (۶۰۰) لىكە رېژىن (غدة لعابية) ھەن و، رۇژانە لىتر و نىۋىك (۱،۵) لىك دەردەدەن.

خا پىشتىۋان بى لە كاتى باسكردنى پىنج ھەستەكان (الحواس الخمس) ىش دا، جارىكى دىكە باسى زار و زمان و وردەكارىيەكانيان دەكەين.

(۲) پەنكرىياس:

۱- پەنكرىياس رېژىنىكى لووسى نەرمە (غدة ملساء ناعمة)، لە شىۋەى گىزەر دايە، درىژىيەكەى پازدە (۱۵) سم دەبى و، كىشەكەى ھەفتا (۷۰) گرام دەبى.

۲- پەنكرىياس ۋەك رېژىنىكى دەركىي كار دەكات، كە كارەكەى برىتيە لە دەردانى ھەندى شەلمەنىيە ھەرسكەر (هاضمة)، كە يەكسەر دەرپىنە نىۋ رىخۆلەى دوازە گرى ۋە.

۳- ھەروەھا ۋەك رېژىنىكى نىۋوخۆيى، كەرە رېژىن (غدة صماء) كار دەكات، كۆمەللىك ھۆر مۆنى جۇراۋ جۇرىش دەردەدات، كە ئەو ھۆر مۆنانە يەكسەر دەرپىنە نىۋ خىنەۋە، ئەۋانىش برىتتىن لە: (ئەنسۇلىن) و (ئەملىن) و (گلوكاگون) و (سۇماتۇستاتىن) و (غرىلىن)، رەنگە ھى دىكەش ھەبن.

۴- پەنكرىاس چەند ئەنئىمىكىش دەردەدا، (ئەنئىم ھەندىك ماددەى جوولئىنەرن بۆ ئەو پىرۇسانەى كە لە جەستەدا رۇودەدەن، بەتايىبەت لە خانەكان دا)، ئەو ئەنئىمانەى كە پەنكرىاس دروستىيان دەكات و دەريان دەدا: ۱- ئەمىلاز، ۲- لىبىنز، ۳- فۇسۇلىبىنز، ۴- ئىستىزى كولىستىرول)، ئەو چوارەن و، رەنگە ھى دىكەش ھەبن.

كەواتە: پەنكرىاسىش ھاوكارىيەكى باشى كۆئەندامى ھەرس، دەكا لەوودەدا كە خواردنەكەى باش و بە ئاسانىي بۆ سەرو بەر بكرى و، بۆى شىتەل بكرىتەو و بۆى ئامادە بكرى، تاكو خانەكان بتوانن لىي بەھرەمەند بن.

(۳)- جەرگ:

۱- جەرگ: گەورەترىن ئەندامى جەستەى لە رۇوى قەبارەو كىشەو، كىلۇو نيويك قورسە و، جەرگ لە سەد ھەزار (۱۰۰۰۰۰) يەكەى جەرگىي (وحدة كبدية) پىكەتەو، واتە: لە سەد ھەزار پارچەى بچوك بچوك پىكەتەو.

۲- زياتر لە چوار سەد (۴۰۰) ئەرك ھەيە بۆ جەرگ، بەلكو ھەندىك لە زانايانى تويكارىي و لىكۆلەرەوانى جەستە دەلئىن: جەرگ پىنج سەد (۵۰۰) ئەركى ھەيە، كە ئىمە لىرەدا ھەشت (۸) ئەركيان لى دەژمىرىن:

يەك: پەزمەندە كردن و پاشەكەوتكردى ئەو ماددانەى كە لە جەستە زىادن، پاشان لە كاتى پىويستدا ھاوكارىي جەستەيان پى دەكاتەو.

دوو: دروستكردى دەردراو و گوشراو (عصارۃ) يكى ھەرسكەر (هاضمة)، كە برىتيە لە زەردا (صفراء).

سى: لادانى زۇرىك لە ژەرەكان لە جەستەدا.

چوار: دروستكردى: پىرۇتىنەكانى خويىن و، چەورىيەكانى خويىن و، رىگرەكانى خەست بوونەو، خويىن، (مانعات التجلط)، (تجلط الدم) يانى: خەستبوونەو، خويىن، كە خويىن خەست بۆو، چاك بە دەمارەكان دا ھاموشۇ ناكات و دەگىرىن.

۵- چارەسەرکردنى پاشماۋى خانە مردوۋەكان و، فریدانیان و جەستە لى دەربازکردنیان.

۶- رېڭخستى ئاستەكانى زۆرىك لە ماددەكان، وەك: شەكرو كۆلىستېرۇل و ھۆرمۆنەكان و فېتامېنەكان، جەرگ رېژەى ئەو ماددانە كۆنتېرۇل دەكات و رېڭكان دەخات.

۷- قوۋتدان و خواردنى ھەندىك لە مىكروپۇبە جۇراو جۆرەكان، بۇ ئەۋەى لە كۆل جەستەيان بىكاتەۋە.

۸- چارەسەرکردنى ھەندىك لە ماددە جۇراو جۆرەكانى، كە رېخۇلە بارىكە و رېخۇلە ئەستۋورە دەيانمژن، پاشان ئەۋەى كە بە كەلگە، لە رېى خۆئىھىئەرەۋەى گەۋرە (الورىد الكبیر) ۋە، رەۋانى دەكات بۇ دل، بۇ ئەۋەى دلش جارىكى دىكە، ئەو ديارىى و خەلاتە كە لە جەرگەۋە بۇى ھاتو، كە برىتتە لەو ماددانەى بە كەلگن، جارىكى دىكە بەسەر خانەكانى جەستەدا، دابەشيان دەكاتەۋە.

(۴)- زراو (المَرارة):

جەرگ گوشاویك دەردا، پىى دەگوترى زەرداۋ، بە رېژەى لىترىك لە شەۋو رۇژىكدا، جەرگ ئەو زەرداۋە كۆدەكاتەۋە ھەللىدەگرى لە كىسىكى ماسوولكەيىدا، كە يەكسەر لە دىۋى خوارەۋە بە جەرگەۋە نووسىنراۋە، پىى دەگوترى: چىكلدانه (الحويصلة) و پىشى دەگوترى: مىزلدانى زراو (المثانة المرارية)، ئەو كىسەش لە شىۋەى ھەرمى يەك دايە و، درىژىيەكەى: ھەشت (۸) سم و تىرەكەى: چوار (۴) سم و، جىى پەنجا (۵۰) ملل (مىللى لىتر) لەو زەرداۋەى تىدا دەبىتەۋە.

زەرداۋىش (الصفراء) شەلمەنىيەكى خەستە، رەنگەكەى زەردە بەلاى سەۋىيىدا دەچى و، زۆر زۆر تالە، ئىشى ئەو زەرداۋە، برىتتە لە لىك ھەلۋەشاندەۋەى چەۋرىيەكان لە خۆئىدا.

خالى شەشەم: كۆئەندامى ميز (الجهاز البولي)

۳۶۶

بەرپىزان!

لە سى بەنددا باسى كۆئەندامى ميز (الجهاز البولي) دەكەين:

بەندى يەكەم: پىكھاتەى كۆئەندامى ميز.

بەندى دووهم: كارەكانى كۆئەندامى ميز.

بەندى سىيەم: پىكھاتەكانى خوین و ميز.

بەندى يەكەم: پىكھاتەى كۆئەندامى ميز:

كۆئەندامى ميز لە پىنج ئەندام پىكھاتە:

۱- دوو گورچىلەكان.

۲- دوو بۆرپىيەكانى ميز (الحالبان).

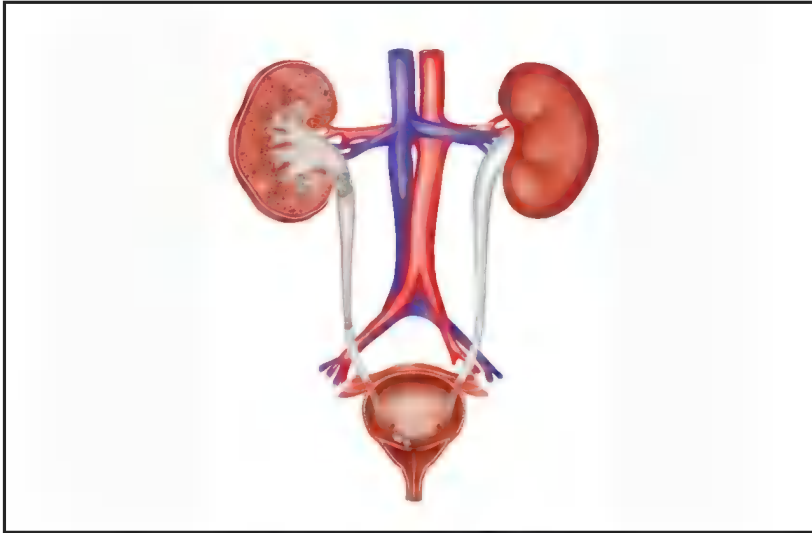
۳- ميزلدان (المثانة).

۴- ميزەرۆ (الإحليل)، ئەو شوينەى كە مىزى پىدا دەروا.

۵- رژینى كەزەرى (الغدة الكظرية).

يىگومان ئەوئى كارى بنەرەتتىى لە كۆئەندامى ميز دا ئەنجام دەدات،
بريتىن لە ھەردوو گورچىلەكان، ئەگەرنا ھەر كام لە دوو حالىبەكەو، ميزلدان
و، ميزەرۆ، تەنيا شوينى كۆکردنەوئى فرىدانى ميزن.

ئىنجا با تۆزى باسى ھەركام لە پىنج لە پىكھاتەكەى كۆئەندامى ميز بكەين:

۱- گورچىلە (الكلىة):

گورچىلە كان دووان، ھەر كامىيان درىژىيەكەى دواز دە (۱۲ سم) ھە و، پانىيەكەى دەورى شەش (۶ سم) ھە و ئەستورىيەكەى دەورى سى (۳ سم) ھە و، كىشى ھەر كام لە گورچىلە كان، بۆ پىاوان: (۱۲۵ - ۱۷۵ گرام) ھە، بە موعەددەلىي: (۱۵۰ گرام)، بە لام گورچىلەى ئافرەت: (۱۱۵ - ۱۵۵ گرام) ھە، واتە: بە موعەددەلىي: (۱۳۵ گرام) ھە.

گورچىلە كان رەنگىيان سوورە و دەشوبەينە دەنكە فاسولياو لە شيوہياندا، بە لام بە قەدەر كۆلە مست دەبن، شتىك بچووكتر لە كۆلە مست.

۲- دوو بۆرىيەكەى ميز(حالبان):

دوو بۆرىيە بەرزن، نيوان گورچىلەو ميزلەدان پىك دەگەينەن، درىژىيەكەيان: (۲۰ - ۲۵ سم) دەبە، بە تەئكىد ھى پىاوان درىژترە لە ھى ئافرەتان، ئەویش بە حوكمى ئەوہى كە جەستەى پىاوان لە ھى ئافرەتان گەورەترە و، ھەموو ئەندامەكانى دىكەش ھەر وان.

تيرەى بۆرى مىز (حالب) نيو (۵، ۱۰) سم ە، ئەوانىش دووانن (الحالبان)، بۆ ئەۋەى ئەگەر يەككىيان گىرا، ئەۋى دىكە ھەبى، ۋەك چۆن گورچىلەكانىش دووانن، ئەگەر يەككىيان ۋەستا، ئەۋى دىكەيان ھەروەھا، كەسانىك ھەن يەك گورچىلەيان ھەيە، (سبحان الله) ئەۋ شتانەى كە مروف زياتر پىۋىستىي پىيانە، خوا (سبحانە وتعالى) دوو دوۋى دروست كروون: دوو چاۋ، دوو گوى، دوو دەست، دوو پى... ھتد، ئنجا نەك بەس ئەۋەندە، بەلكو زانىارىي تويكارىي كە بەرەو پىش چوۋە، زانىيان بۆيان دەرەكەوتە، كە ھەندىك ئەندام و بۆرى دەمار، لە جەستەدا ھەن، ۋەك شتى ئىحتىياط ھەلگىراون بۆ كاتى پىۋىست، بە تايىبەت دەمارەكانى خوين.

كارى دوو حالىبەكە: ماسوولكەكانى حالىب ھەلدەستن بە كرانەۋە ھاتنەۋە يەك، گرژبوون و ئاسايى بوونەۋە، بەشىۋەيەكى دەۋرىي لە ھەر يەك لەسەر چوار (۱/۴)ى خولەكىكدا، جارىك دىنەۋە يەك، بۆ ئەۋەى مىز لە گورچىلەكانەۋە راكىشن و بىخەنە نىۋ مىزلدانەۋە، لە ھەر خولەكىكدا چوار جار حالىب دىتەۋە يەك و ئەۋ مىزە رادەكىشى، ۋەك ترومپايەك.

۳- مىزلدان (مئانە):

مىزلدان توورەكەيەكى ماسوولكەيى بۆشە، شىۋەكەى ھىلكەيى ھەلكەوتەۋە، ئەندازەى (۵۰۰ - ۹۰۰) مىللى لىتر لە مىز دەگرى، لە كاتىكدا كە بەتالە، تىرەكەى شەش (۶ سم) دەبى، بەلام كە پىر دەبى تىرەكەى دوازە (۱۲ سم) دەبى، واتە: قەبارەى چەندە، دەتوانى ئەۋەندەى دىكە خۆى بكشىنى، بۆ ئەۋەى جىي ئەۋ مىزەى تىدا بىتتەۋە.

۴- مىزەرۆ (الاحليل):

ئەۋىش بۆرىيەكە مىزى لىۋە دەرەچى، بۆ دەرەۋى جەستەى مروف، لە نىرىناندا: درىژىيەكەى بىست (۲۰ سم)ە، ھەر لە مىزلدانەۋەى تاكو دەرى و، لە ئافرەتاندا: درىژىيەكەى چوار (۴ سم)ە، بە نىسبەت ھى نىرىنەۋە، رىژىنى (پروستات)ىش لە دەۋرى ئەۋ مىزەرۆيە ھەيە، كە ئەۋە تەنيا لە پىاۋاندا ھەيە.

۵- رژىنى كەظەرىي:

لە پشت ھەر كام لە گورچىلەكانەو، رژىنىك ھەيە پىي دەگوتى: (الغدة الكظرية)، كە لە شىوھى كالاوئىكە، لاى سەرى گورچىلە دادەپوشى و، تىرەكەى پىنج (۵ سم)، رژىنى كەظەرىي پىنج جوړە ھۆرپمۆن دەردەدا، كە ھەموويان زۆر گرنگن لە جەستەدا:

يەك: (ئەدرىنالىن): لە كاتىكدا ئىنسان توورە دەبى و رقى ھەلدەستى، ئەم رژىنە دەردەرى، كە ديارە ئەويش پىويستە، چونكە ئىنسان دەبى لە شوئى خۇيدا، توندىي و زبرىي و توورەبوونىشى ھەبى، ھەرچەندە مروڤ دەبى بە زۆرى لاى ئارامىي و ھىمنىي و نەرمىي بگري، بەلام جارجارىش كە پىويست بوو، دەبى لاى توندىيش بگري، ئنجا ئەو رژىنە، ئەو دەورە دەبىنى لە جەستەى مروڤدا.

دوو: (نور ئەدرىنالىن): ئەم رژىنە كار لەسەر فشارى خوئى، دەكات.

سئ: (كورتىزول): كە كار لەسەر رىكخستنى بەكارھىنانى خواردنى ھەرسكراو، دەكات.

چوار: (ھۆرپمۆنى بنەرەتتى رژىنى كەظەرىي) ئەمىش كار دەكات لەسەر بەھىزكردنى كوئەندامى بەرگرييەكردنى جەستە و چاككردنى شانەكان و، سنووردانان بۆ نەخوشىيەكانى بەتەمەن داچوون و پىرىيەتتى.

پىنجەم: ھۆرپمۆنىك كە رژىنى كەظەرىي دەرى دەكات، ھۆرپمۆنە جىنسىيەكان، بۆ پىاوان و ئافرەتان.

بەندى دووھەم: كارەكانى كۆئەندامى ميز:

۳۷۰

كۆئەندامى ميز ھەشت (۸) كارى گرنىگ و پىۋىست بۆ جەستە ئەنجام دەدات:

(۱) وەدەرنانى بەشىك لە پاشەرۆكەكان، كە خانەكانى جەستە بەرھەمى دىنن، لە ئەنجامى كارلىكە كىمىيەكاندا، (پروپوسى ھەرسى نىو خانەكان)، كە خوین دەیان ھىيئەتە بۆ نىو گورچىلەكان و لەرپى گورچىلەكانەو، ئەوھى كە بە كەلك نايەت، فرى دەدرىتە دەرى، لە رپى ميزەوھ.

(۲) پالاتنى خوین لە ھەر تەنۆلكەيەكى نامۆ، كە لەرپى كۆئەندامى ھەرسەوھ، دەچىتە نىو جەستە.

(۳) پارىژگارىيە كردن، لە قەبارەى نەگۆرى خوین و ئەو شلەمەنيانەى كە لە جەستە زيادن، لە رپى كۆئەندامى ميزەوھ، فرى دەدرىتە دەرى، بۆ ئەوھى قەبارەو ئەندازەى رپژەى خوین چەسپاوبى و، زياد نەكات لە خۆرا لەسەرىيەوھ برپژى و، لە كۈنەكانى جەستەوھ يىتە دەرى، كە جار جار ئەوھ روو دەدا، وەك ھالەتتىكى نائاسايى.

(۴) پارىژگارىيە لى كردنى ھاوسەنگىيە نىوان خويىەكانى نىوخوين، ئەوھى كە زيادە دەرى دەكات و ئەوھش كە پىۋىستىيە پىيىت، داواى دەكات.

(۵) كۆنترۆلكردنى ھيدرۇجىنى بنەپەتتىيە (الأس الهيدروجيني)، كە رەمەزەكەى (PH)، بە شىۋەيەك كە لە ئەندازەى خۆى كە برىتتە لە (۷.۴)، لەوھدا رايىبگى.

(۶) راگرتنى فشارى خوین، لە ئەندازەيەكى ديارىيە كراودا و كۆنترۆل كردنى، كە لە كاتىكدا فشارى خوین دادەبەزى، گورچىلەكان ھۆرپمۆنى (رېنين) دەردەدەن و، ئەوئىش ھانى كۆمەللىك كارلىكى كىمىيەى دەدات، كە كار دەكەن لەسەر ھاتنەوھيەكى دەمارە خوین بەرەكانى ھەر چوار پەل و، سەرەنجام زيادكردنى

ناردنى خوين له دلەوه، كه ئەوهش دەبیتە ھۆى ئەوهى جاريكى ديكە فشارى خوين بەرز بیتەوه، بەلام ئەگەر فشارى خوين بەرز بى، ئەوه كۆئەندامى ميز، گورچيلهكان، ھۆرمۆنى (برۆستاجلاندين) دەرەكات، كه دەبیتە ھۆى فراوانبونى دەمارەكانى خوين و، كه مكردنهوهى ناردنى خوين له دلەوه بۆ جەستە، بۆ ئەوهى فشارەكه دابەزى.

(۷) رېكخستنى بەرھەمھيئەنى خرۆكه سوورەكان، چونكه گورچيله ھۆرمۆنى (تەریتروبيوتين) دەرەدا، كه دەبیتە ھۆى چالاكکردنى خانەكانى مۆخى ئىسقان، كه لەویدا خرۆكه سوورەكان دروست دەبن.

(۸) چالاكکردنى فیتامین دى (D)، كه ئەویش بەرپرسيارە له رېكخستنى مژينى (كالىسيۆم) له رېخۆلەكان و چەسپاندنى له نيو ئىسقانەكاندا.

بەندى سېيەم: پېكھاتەكانى خوين و ميز:

يەكەم: پېكھاتەكانى خوين:

پېشتريش باسماں کرد و، دووبارەى دەكەينهوه، كه خوين له (۰.۵۵٪) ى له پلازما پىك دى و (۰.۴۵٪) یشى بریتىيە له خانەكانى خوين، كه ئەوانیش سى جۆرن:

۱- خرۆكه سوورەكان.

۲- خرۆكه سېيەكان.

۳- خەپلەكانى خوين.

خرۆكه سوورەكان خوراك دەبن بۆ خانەكان و، خرۆكه سېيەكان بەرگرى دەكەن له جەستە و، خەپلەكانى خوين ھاوكارىيەى خوين دەكەن، كه له كاتىكدا پيوستى بوو له شويئىكەوه خوين نەروا، رايىگرن.

دووهەم: پىكھاتەكانى مىز:

مىز رەنگىكى زەردباۋى ھەيە:

۲۷۲

- ۱- (۹۵٪) مىز برىتتە لە ئاۋ.
- ۲- (يۇرپا) كە لە ھەر لىترىڭدا (۱۷ گرام) لە مىزدا ھەيە.
- ۳- (سۇدىۋم) لە ھەر لىترىڭدا (۲،۷ گرام) ھەيە.
- ۴- (كلۇر) لە ھەر لىترىڭدا (۴،۴ گرام) ھەيە.
- ۵- (پۇتاسىيۇم) لە ھەر لىترىڭدا (۲ گرام) ھەيە.
- ۶- (كرباتىنن)، لە ھەر لىترىڭدا (۱،۸ گرام) ھەيە.
- ۷- (كالىسيۇم) كە (۲ گرام) لە ھەر لىترىڭدا ھەيە.
- ۸- (ترشى يۇرىك)، كە لە ھەر لىترىڭدا (۰،۴ گرام) ھەيە.

لە رېئى مىزەۋە جەستەي مەرۇف، لە ھەموو ئەو ماددەو ژەھرە زىانبەخشانە دەرباز دەيى، بەيى ئەۋەي كە مەرۇف بۇ خۇي ئاگاي لىي بى! خاۋى خاۋەن ئەو پەرى بەزىيى و، ئەو پەرى لوتف و كەرەم و، ئەو پەرى زانىارىيى و چىكمەت، ھەموو ئەو تەگبىرانەي بۇ مەرۇف كىرەۋەن لە نىۋ جەستەي دا، ئىنجا ئايا كەسەك: خوا نەناسى، يان بىناسى، بەلام نەيپەرستى زۆر سېلە و ناسپاس و پى نەزان نىە، بەرانبەر بە بەدەيىنەر و خاۋەن و مشوورخۇرى خۇي؟!

خالىى حوتەم: كۆئەندامى ئىسك (الجهاز العظمي):

بەرپىزان!

خو پىشتىوان بىي لى چوار بەند دا باسى كۆئەندامى ئىسك دەكەين:

بەندى يەكەم: كۆئەندامى ئىسك لى پازدە (۱۵) وردە خال دا.

بەندى دووہم: پىكەتەي ئىسك.

بەندى سىيەم: ژمارە و جۆرەكانى ئىسكەكان.

بەندى چوارەم: جومگەكانى جەستە.

بەندى يەكەم: كۆئەندامى ئىسك لى پازدە (۱۵) وردە خال دا:

(۱)- پەيكەرى ئىسكىي شىۋە قىافە بە مروڭ دەدا و، بەھۋى پەيكەرى ئىسكەوۋە مروڭ رادەۋەسەتى، واتە: شىۋە دىمەنى مروڭ لىسەر پەيكەرى ئىسك بەندە.

(۲)- ئەندامەكانى جەستە بەھۋى پەيكەرى ئىسكەوۋە، ھەم رادەگىرىن لى شىۋىنى خۇيان، ھەم دەپارىژىن، بۇ وئە: كەللەي سەر، بىرپراگەي پىشت، قەفەزى سىنە، ھەم لى شىۋىنى خۇيان بەھۋى پەيكەرى ئىسكەوۋە راۋەستاۋن، كە ئەۋانە خۇشيان بەشىكن لى پەيكەرى ئىسك، ھەم ئەندامەكانىش لىئىۋ خۇياندا دەپارىژىن:

يەك: كەللەي سەر، جومجومە، مىشك دەپارىژى.

دوۋ: بىرپراگەي پىشت، دىر كە پەتك دەپارىژى.

سى: قەفەزى سىنگ، سىيەكان و دل و جەرگ و پەنكرىاس دەپارىژى.

ۋېنە (۲۱) كۆتەندامى ئىسك

(۳)- بە ھۆى ئەو ماسوولكانەۋە كە پىيانەۋە پەيوەستن، (ئىسقانەكان پىيانەۋە پەيوەستن)، مروف كارو جموجۆلەكانى خۆى دەكات.

(۴)- خرۆكە سوورو سىپىي و خەپلەكان و دژە مىكرۆبەكان، ھەموويان لەنيو پەيكەرى ئىسك دا بەرھەم دىن، بە تايبەتى ئىسكە درىژەكان.

(۵)- توخمە گىرنگەكانى ۋەك: كالىسيۇم و فوسفور، لە نيو ئىسكدا دروست دەبن و، ئىسك بەرھەميان دىنى.

(۶)- ماددە چەوريەكان، لە نيو ئىسكە درىژەكاندا ھەلدەگىرىن و، لە كاتى پىوستدا دەدرىنەۋە بە جەستە.

(۷)- ئىسكەكان بە ھۆى جومگەو ژى يەكانەۋە، پىكەۋە دەبەستىرنەۋە.

(۸)- پارچە ئىسكەكان ھەر كامىكان، واتە: ھەر كامىك لە پارچە ئىسكەكان كە پەيكەرى ئىسكيان لى پىكەتو، ئەو ئەركەى كە بۆى ديارى كراۋە، باشتىن

شیوهی پی دراوه، بۆ وینه: کهلله سەر، باشتین شیوهی ههیه بۆ پارێزگاریی لیکردن و هه‌لگرتنی می‌شک، هه‌روه‌ها برپه‌کانی پشت و، هه‌موو ئیسکه‌کانی دیکه‌ش.

(۹)- ئەو ئیسکه‌نهی که جووتن له جه‌سته‌دا، هه‌موویان به‌قه‌ده‌ر یه‌کن، له‌گه‌ل ئەوه‌شدا هه‌ر کامیکیان به‌جیا دروست کراوه، (سبحان الله) ده‌ستیک له‌ ده‌ستیک درێژتر نیه، رانیك له‌ رانیك و، لولاکیك له‌ لولاکیك و، پی یه‌ك له‌ پی یه‌ك درێژتر نیه، هه‌روه‌ها ئیسکه‌کانی دیکه‌ش.

(۱۰)- ئیسکه‌کان هه‌رچه‌نده هه‌ر کامیان به‌ جیا دروست بووه، به‌لام له (۱۰۰٪) پیکه‌وه گونجاون، هه‌موویان پیکه‌وه گونجاون، هاوکاری یه‌کدین، چونکه‌ با ئینسان بیریکاته‌وه: ئەگه‌ر گریمان که‌لله‌ی سەر، له‌ شوینی قۆل بوایه، یان له‌ شوینی ده‌ست بوایه، یان ئەژنۆ..! به‌لام خوا (سبحانه و تعالی) هه‌ر کامیان له‌ شوینی خۆی و به‌ قه‌باره‌ی خۆی، دروستی کردوون، پاشان گونجاوو هاوکاری‌شان له‌ گه‌ل ئەندامه‌کانی دیکه‌دا.

(۱۱)- هه‌ر چه‌نده په‌یکه‌ری ئیسکی له‌ ماوه‌ی بیست ساڵدا هه‌ر گه‌شه ده‌کات، به‌لام ئیسکه‌کان هه‌موویان هاوسه‌نگ و ریک و پیک، ئەوه‌ نیه که هه‌ندیکیان له هه‌ندیکیان گه‌وره‌تر بن، ئنجا هه‌م شوی و هه‌م قه‌باره‌کانیشیان پیکه‌وه گونجاون.

(۱۲)- ئیسکه‌کان پیکه‌ته‌ی نیوه‌ویان له‌ هی ده‌روه‌یان سەر‌سورپه‌ینه‌رت‌ره، له‌ ده‌روه‌ هه‌ر ئیسقانه‌، به‌لام له‌ نیوه‌وه ئیسقانه‌کان هه‌موویان کارگه‌ن، مه‌ل‌به‌ندی دا‌بین‌کردنی زۆر له‌ پێدا‌ویستییه‌کانی جه‌سته‌ن.

(۱۳)- په‌یکه‌ری ئیسک خۆراک ده‌خاته‌ نیو ئەو ئیسکه‌ ر‌ه‌ق و پته‌وانه‌وه! ئەو خۆراکه‌ چۆن ده‌گاته‌ نیو ئەو ئیسکه‌ ر‌ه‌ق و پته‌وه؟ دیاره‌ له‌ر‌پ‌ی په‌یکه‌ری ئیسکه‌وه، که هه‌ل‌به‌ته‌ ئەویش په‌یوه‌سته به‌ کۆئه‌ندامی خۆینه‌وه.

(۱۴)- ئیسکه‌کان (عظام) یه‌کجار پته‌و و به‌ه‌یز و هه‌ر وشه‌ی (عظم)، له‌ زمانی عه‌ره‌بیی دا، مانای ه‌یز و پته‌ویی (القوة والشدة) ده‌گه‌یه‌نی^(۱)، هه‌ر بۆیه‌ش

(۱) پروانه: معجم مقاییس اللغة، لابن فارس، ج ۴، ص ۳۵۵، لفظ: (ع، ظ، م).

بەھو پەيكەرە ئىسكىيەۋە كە خۋاى كارزان ۋە مېھربان لە باشتىن شىۋەدا بۆى
دروستكردوۋە:

۳۷۶

﴿لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ﴾ (۴) التين.

ھەزاران جۆرە كارى قورس ۋە سووك ۋە سەرسوۋرپەنەرى پىچ ئەنجام دەدات
ۋە تەھەممولى چەندەن جۆرە بەلا ۋە گرفتارى ۋە فشارى جۆرا ۋە جۆر دەكات.

(۱۵)- ھەر كام لە ئىسكەكان لە يەك خانەۋە دروست دەبن، كە بە ھۆى پىرۆسەى
خۇدابەش كردن (إنقسام) ھە، خانەيەك چەندەن جار خۇى دابەش دەكا ۋە سەرەنجام
ئەو ئەندامە پىكدى، ئەگەر ئىنسان تەنيا بىر لەۋە بكاتەۋە، سەرى سوۋر دەمىنى،
كە چۆن ئەو خانانە، ۋەك ئەو پەرى عەقل ۋە شعورىان ھەبى، كە پىكەۋە
كۆبىنەۋە ئەو ئەندامە پىك بىنن، پاشان ھەموو ئەندامەكان ئەو جەستەيە پىك
بىنن! بۆيەش خوا (سبحانە وتعالى) كە دەفەرموى:

﴿وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ﴾ (۲۰) ﴿وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ﴾ (۲۱) الذاريات.

ۋاتە: لە زەۋى دا چەندەن نىشانە ھەن (لەسەر خواناسىي) بۆ ئەۋانەى كە خاۋەن
زانبارى جىي دلىباين، ھەروھەا لە خۇشتاندا، بۆچى سەرنج نادەن؟! يانى: لە
جەستەى خۇشتاندا چەندەن بەلگە ھەن، لەسەر خواناسىي ۋە پىۋىستىي خوا پەرىستىي.

بەندى دووھەم: پىكھاتەى ئىسك:

ئىسك (العظم) لە دوو چىن (طبقة) پىك دى:

يەك: پىي دەگوتى: ئىسكى پرو پۆش (عظام القشرة)، كە ماددەيەكى زۆر
پەستىراۋ ۋە چرە ۋ، لە (۸۰٪) ئىسك، ئەم چىنە پىكىي دىنى.

دوو: پىي دەگوتى: مۆخ (نُخَاع)، ئەۋىش شانەيەكى ئىسكىيە، شىۋەى
ئىسفنچى ھەيە، چرىيەكەى كەمە ۋ، لە (۲۰٪) ئىسك پىك دىنى.

بەندى سىيەم: ژمارە ۵ جۆرەكانى ئىسكەكان:

پەيكەرى ئىسك بە گشتىي لى دوو سەدو شازدە (۲۱۶) پارچە ئىسك پىكەتوھ
و، بەسەر ژمىرىكىيش دوو سەد و شەش (۲۰۶) ن^(۱)، ھۆى جياوازييەكەشيان
ئىسكە ژيەكان (الأعصاب الوترية) ى پەنجە گەورەكانى ھەردووك دەست و
پىيەكانن، كە ژمارەيان دە (۱۰) دانەيە: دوو پەنجە گەورەكانى ھەردووك دەست،
چوار دانە يەكى دوو دوو، دوو پەنجە گەورەكانى پىيەكانىش، يەكى سى سى:
(۱۰ = ۳×۳ + ۲×۲).

بەلام ئىمە ئەو رايەمان پى راسترە كە دەلى: ژمارەيان (۲۱۶) يە.

شايانى باسيشە زانايانى پسپۆرى بوارى تويكارى (تشرىح) بە گشتىي
ئەو دوو سەد و شازدە (۲۱۶) پارچە ئىسكە، بۆ دوو بەشى سەرەكىي دابەش
دەكەن:

بەشى يەكەم: پەيكەرى سەنتەرىي (الهيكل المحوري).

بەشى دووھم: پەيكەرى چوارپەلەكان (هيكل الأطراف الأربعة).

ئىنجا كۆى ئەو (۲۱۶) پارچە ئىسكەش، دابەش دەبن بۆ بىست و يەك (۲۱)
جۆر، بەم شىوھىيە خوارى:

۵-۱ سى و سى (۳۳) برگە (۳۳) (فقرة) لى بربرپراگەى پشت دا، بەم شىوھىيە:

أ- ھەوت (۷) برگەى مل (عنقية).

ب- دوازده (۱۲) برگەى پشت (ظهرية).

(۱) بۆ ويئە: (إعجاز القرآن في ما تخفيه الأرحام) ى (كريم نجيب الأغرا)، ص ۳۳۳، دەلى:
ژمارەيان دووسەد و شەش (۲۰۶) ە، بەلام (الإنسان من الميلاد إلى البعث) ى (د. زغلول
النجار)، دەلى: (۲۱۶) ن.

- ج- پىنج (۵) بىرگەي كەلەكە (قطنية).
- د- پىنج (۵) بىرگەي سىيەندە (عجزية).
- ه- چوار (۴) بىرگەي كىيىنچە (عُصْصِيَّة).
- ۶- بىست و ھەشت (۲۸) پارچە ئىسكى لىكدراوى كەللەي سەر (جمجمة).
- ۷- بىست و چوار (۲۴) پەراسووى قەفەزى سىنگ لكاو بە بىرپەي پىشتەو.
- ۸- سى (۳) پارچە ئىسكى دەفەي سىنگ (عظمت القص).
- ۹- دوو (۲) پارچە ئىسكى تەختەي شانەكان (الوحي الكتفين).
- ۱۰- دوو (۲) پارچە ئىسكى چۆلەمە (الترقوة).
- ۱۱- دوو (۲) پارچە ئىسكى ھەردووك قۆل (العَضَدَيْن).
- ۱۲- چوار (۴) ھەردووك ئىسكە درىژەكانى باسك (الزند والكعبرة) ى ھەردووك دەست.
- ۱۳- شازدە (۱۶) پارچە ئىسكى مەچەكى ھەردووك دەست (رَسْغِي اليدين).
- ۱۴- دە (۱۰) پارچە ئىسكى ھەردووك شانەكان (الكتفين).
- ۱۵- (۲۸) ئىسكى بەشەكانى پەنجەكانى ھەردووك دەستەكان (سُلَامِيَات اليدين).
- ۱۶- شەش (۶) ئىسكەكانى كلۆت (عظام الحوض).
- ۱۷- دوو (۲) ئىسكى ھەردووك رانەكان (الفخذين).
- ۱۸- چوار (۴) ھەردووك جووتە ئىسكى لوولاكەكان (قصبتان وشظييتان بالساقين).
- ۱۹- چواردە (۱۴) وردە ئىسك لە ھەردووك پىيەكاندا.
- ۲۰- بىست و ھەشت (۲۸) وردە ئىسكەكانى پەنجەكانى پىيەكان (سُلَامِيَات أَصَابِع القدمين).
- ۲۱- دە (۱۰) ئىسكە ژىيەكان (عظمت وتريّة) يەكى دوو دانە، بۆ ھەر كام لە پەنجە گەورەكانى دەست و، يەكى سى دانەش بۆ ھەر كام لە پەنجە گەورەكانى پى.
- كۆي گىشتى = دووسەدو شازدە ۲۱۶.

پازدە (۱۵) وردە زانىيارىي لہ بارہى ھەندىك لہ پارچە ئىسكەكانەوہ:

۱- پارچەكانى كەللەى سەر(الجمجمة) كە بىست و ھەشت (۲۸) دانەن، پىنج جۆرن، بەم شىۋەيە:

أ- ھەشت(۸)يان كلاۋەى سەر(قحف) پىك دىنن.

ب- چواردە(۱۴)يان ئىسكەكانى دەم و چاۋ پىك دىنن.

ج- شەش(۶)پارچە شىيان كۆئەندامى گوى و بىستەن پىك دىنن.

$$۲۸ = ۶ + ۱۴ + ۸$$

۲- پارچە ئىسكەكانى بىرپەرى پىشت (عظام العمود الفقري)، بىست و ھەشت(۲۸) دانەن و پىنج جۆرن:

أ- ھەوت (۷)يان بىرپەرىكانى گەردنن.

ب- پىنج (۵)يان بىرپەرىكانى كەلەكە (القطنية)ن.

ج- پىنج (۵) يان بىرپەرىكانى سى بەندە (العجزية)ن.

د- چوار (۴)يان بىرپەرىكانى كىلنچە (العصصية)ن.

۳- درىژىي بىرپەراگەى پىشت لہ پىواندا بە موعەددەلىي (۷۵ سم)ە و، لہ ئافرەتاندا: (۶۵ سم)ە.

۴- ئىسكەكانى قەفەزى سىنگ، بىست و پىنج (۲۵) پارچەن:

يەكەيان دەفەى سىنگ (عظمة القص) كە بىرتىيە لہو پارچە ئىسكەكى بە پانىي بە سىنگ راھىلراۋە، درىژىيەكەى ھەقدە (۱۷ سم)ە.

بىست و چوار(۲۴)يشىيان پەراسوۋەكان (أضلاع)ن، ھەرلايەى دوازدە(۱۲) دانە و، ھەركام لہ پەراسوۋەكانىش درىژىيان (۱۲ - ۲۴ سم)ە، بەپىي جىاۋازىي قەبارەى سىنەى مروقەكان و، پانىيەكەشيان دوو(۲ سم)ە.

۵- ئىسكى چۆلەمە (ترقوة)، درىژىيەكەى پازدە (۱۵ سم)ە.

- ۶- ئيسكى شان (لوح) دريژيه كهى له نيوان: (۱۱ - ۱۶سم)ه.
- ۷- ئيسكى قوّل (عظمة العَضد) دريژيه كهى: (۳۶سم) و تيره كهى (۲،۵سم)ه.
- ۸- دوو ئيسكه كهى باسك، كه به عهريه بىي (زَنَد) و (عَكْبَرَة)يان پیده گوتري، - نه مزانيوه به كوردیي ناویكى تايه تيان هه بی - يه كيان (زَنَد)، (۲۸سم)ه و، ئه وی ديكه يان (عكبرة)، (۲۶سم)ه و، دوو سانتیم له وی ديكه كورتتره.
- ۹- مه چهك (رَسْغ) له ههشت (۸) پارچه ئيسك پيكهاتوه.
- ۱۰- شانه ی دهست (مشط الید) له پینج (۵) پارچه ئيسك پيكهاتوه.
- ۱۱- بر گه كانی پینج په نجه كانی ههردووك دهست (سُلَامِيَات الْأَصَابِع الْخَمْسَة لِلْيَدَيْن) بیست و ههشت (۲۸) برگه (سُلَامِي)ان، ههردهسته ی چوارده (۱۴).
- ۱۲- ئيسكى ران (عظم الفخذ)، دريژيه كهى (۵۰سم) و تيره كهى (۳سم).
- ۱۳- دوو ئيسكه كهى لوولاك (ساق) كه به عهريه بىي (قَصْبَة) و (شَطِيَة) يان پیده گوتري - نه مزانيوه له كوردیي دا ناویكى تايه تيان هه بی - (قَصْبَة) (۴۳سم) و (شَطِيَة)ش (۴۰سم) دريژن.
- ۱۴- پاژنه ی ههردو پیه كه به عهريه بىي (عَرَقُوب) ی پیده لیّن و له جیّی (رَسْغ)ی دهسته، له ههوت (۷) پارچه ئيسك پيكهاتوه، به ههردووك پیه كان چوارده (۱۴)ن.
- ۱۵- شانه ی پى (مشط القدم) وهك هی دهست، له پینج (۵) ئيسك پيكهاتوه.

بهندی چواره: جومگهكان (مفاصل)ی جهسته:

كۆی ئه‌و، دووسه‌دو شازده (۲۱۶)، ئیسكه‌ی جهسته‌ی مروّف، به هۆی سیسه‌د و شه‌ست (۳۶۰) جومگه‌وه، پیکه‌وه به‌ستراون و قایم و مه‌حکم کراون، که ئه‌وه‌ش ئیجازه‌ی سوننه‌تی پیغه‌مبه‌ری خوا (صلی الله علیه وسلم) دهرده‌خات که فهرموویه‌تی: {إِنَّهُ خَلَقَ كُلَّ إِنْسَانٍ مِنْ بَنِي آدَمَ عَلَى سِتْنٍ وَثَلَاثِمِائَةٍ مَفْصِلٍ...} (رواه مسلم برقم: ۲۳۲۷)، واته: بیگومان هه‌موو مروّفیک له وه‌چه‌ی ئاده‌م له سیسه‌د و شه‌ست جومگه‌ دروستکراوه..

ئه‌و (۳۶۰) جومگه‌یه‌ش به‌م شیوه‌یه‌ن:

- ۱- (۱۴۷) دانه‌یان له بربر‌اگی پشت دان.
  - ۲- (۲۴) دانه‌یان له سینگ دان.
  - ۳- (۸۶) دانه‌یان له هه‌ردووک په‌لی سه‌روو (دوو ده‌سته‌کان) دان.
  - ۴- (۸۸) دانه‌یان له دوو په‌لی خواره‌وه (دوو لاقه‌کان) دان.
  - ۵- (۱۵) دانه‌شیان له ناوچه‌ی هه‌وز (حوض) دان.
- که‌واته: $360 = 15 + 88 + 86 + 24 + 147$ جومگه‌.

شایانی باسیشه که جومگه‌کان له کر‌کراگه (کرۆژ کرۆژه - غضروف) دروست بوون، که ماده‌یه‌که له نیوان ئیسک و گوشت (العظم واللحم) دا و، جومگه‌کان ماده‌یه‌کی مه‌یله وشک و لینجی جه‌لاتینی (المصلي أو الزلالي) یان به‌ ده‌روه‌یه، به ئه‌ستووریی په‌نجا (۵۰ مایکروُن) (۱ مایکروُن ۱۰۰/۱۰۰۰ ملم) که ده‌وری گریز له نیو بۆلبه‌رین و بورغیی دا، ده‌بینی، بۆ چه‌ورکردنی جومگه‌کان.

ئىنجا جومگەكان به گشتى سى جۆرن، له روى جولاى و نه جولاى نهوه:
جۆرى يه كه م: چه سپاون و ناجوولين، كه جومگەكانى نيوان ئيسكهكانى كه لالهى سهرن.
جۆرى دووهم: جولاىيان كه مه، كه جومگەكانى نيوان بربرهكانى پشتن.
جۆرى سىيه م: جولاىيان نازاده، كه جومگەكانى سهرجه م ئه ندامهكانى ديكه
جه ستهن، بو وينه:

۱- مل (گهردن).

۲- شان.

۳- ئانيشك.

۴- مه چهك.

۵- ران.

۶- ئه ژنو.

۷- گويزينگ.

۸- په نجهكانى دهست و پى.

ئىنجا با بيهينينه بهرچاومان: ئه گهر ههركام له جومگەكانى ئه وهشت
ئه ندامه، نه جولاىيان ژيانمان چۆن دهبوو؟!

كه واته:

ئايا راست نيه كه خواى ميهربان به چاكترين شيوه، مشورى ليخواردوين و
سهرپه رشتىي كردوين؟!

خالى ھەشتەم: كۈئەندامى ماسوولكەمى (الجهاز العضلي)

خويئەرانى بەرپىز و سەنگىن!

خا عزوجل رېنمايىكار و ھاوکارمان بى، ھەولەدەين لە نۆ (۹) بەندى
گوشراودا، باسى (كۈئەندامى ماسوولكە) بکەين:

بەندى يەكەم: پېناسە و ئەرکى كۈئەندامى ماسوولكە.

بەندى دووهم: ژمارەى ماسوولكەكانى جەستە.

بەندى سېيەم: رېزبەندى ماسوولكەكان لە پروى گرنگىيەو.

بەندى چوارەم: ھەوت پروى سەرسامكارى ماسوولكەكان.

بەندى پېنجەم: جۆرەكانى ماسوولكەكان.

بەندى شەشەم: قەبارەى ماسوولكەكان.

بەندى ھەوتەم: چۆنيەتى كارکردنى ماسوولكەكان.

بەندى ھەشتەم: چۆن ويست (إرادة)ى مروف، تەرجمە دەيتتەوہ بو جوولە.

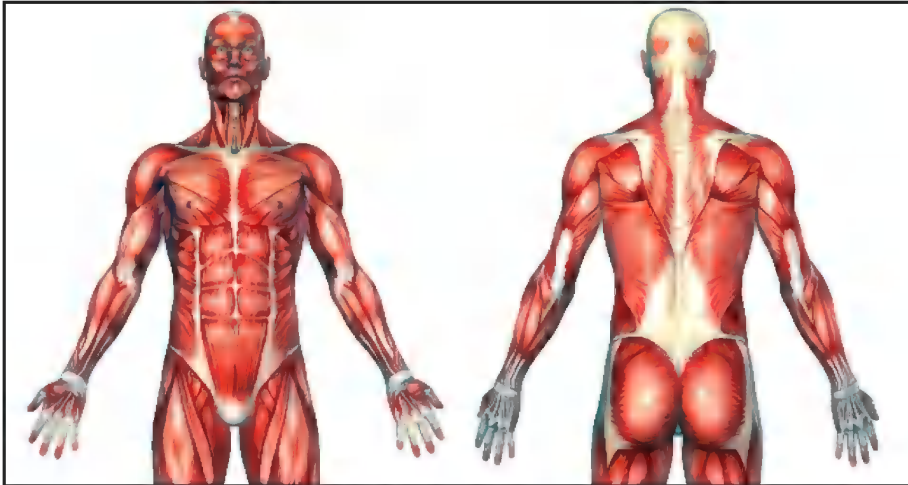
بەندى نۆيەم: دابەشبوونى ماسوولكەكان بەسەر جەستەدا.

بەندى يەكەم: پېناسە و ئەرکى كۈئەندامى ماسوولكە:

دەتوانىن بلىين كۈئەندامى ماسوولكەمى، دوو ئەرکى سەرەكىي ھەن:

أ/ يارمەتى دانى جەستە، كە جوولە جۇراو جۆرەكانى ئەنجام بدات، چ جوولە
ويستىيەكان (الحركات الإرادية)، كە ئىنسان بە ويستى خوى ئەنجاميان دەدات،
وہ: جوولاندنى سەرو دەست و لاق و پشت و، چەمانەوہو، خوھەلدان و،
...ھتە، چ جوولە ناويستىيەكان (الحركات اللا إرادية) وہك ئەو جوولانەى كە

وېنە ۲۲) كۆئەندامى ماسولكەيى

لە جەستەدا پروو دەدەن، بەبى وىستى مروۇف، بۇ وېنە: لىدانى دىل، كارکردنى سىيەكان، ھەروھە كارکردنى گەدەو گورچىلەكان و، ھەموو كۆئەندامەكانى نىو جەستەى مروۇف، كە بەبى وىستى ئىمە كار دەكەن، كە ئەوانىش ھەر بە ھۆى ماسوولكەكانەوھە كار دەكەن، بەلام بە ئاراستە كردن و فەرمانى مېشك.

ب/ داپۇشىنى پەيكەرى ئىسكىي و ئەندامەكانى كە دىيانگىرئە نىو خۆى و، پاشان پاراستىيان لە مەترسىيەكانى مىكرۇب و ئەو دوژمنانەى كە پروو لە جەستە دەكەن، ھەروھە لە مەترسىيەكانى سەرماو گەرماو، بەركەوتنى شتەكانى دى.

بەندى دووھەم: ژمارەى ماسوولكەكان:

لە نىوان پسپوړان و شارەزايانى توپكارىيدا لە بارەى ژمارەى ماسوولكەكانەوھە راجىيائى ھەيە، بەلام زۆربەيان دەلێن: شەشسەد و چل (۶۴۰) ماسوولكەى قەبارە جوړاو جوړ ھەن^(۱)، لە ھەموو جەستەدا، بەلام ئەوانىش لە دىيان مىلوڻ

(۱) ھەندىكىش ژمارەيان بە: ھەشتسەد و پەنجا (۸۵۰) مەزەندە دەكەن.

پېشالى دىكەى ورد پېكھاتوون و، ھەمووشيان باشتىن ھاوکاریيان پېكھو ھەيە، پېكھو ھاوکارن و وەك يەك تىم كار دەكەن، نەك ھەندىك لە ماسوولكەكان بە بارىكدا بجوولین و، ئەوانى دى بە بارىكى دىكەدا و سەرەنجام تىك بگىرىن! ھەرگىز شتى وا روو نادا.

بەندى سىيەم: رېزبەندى ماسوولكەكان لە رووى گرنگىيەو:

(۱)- لە ھەموو ماسوولكەكانى جەستە گرنگتر: (دل)، كە بۆ خوئ تۆپەلە گۆشتىكى ماسوولكەيى يە، وەك پېشتىر باسما كەرد و، لە راستىيى دا (دل) كانگای ژيانە لە جەستەدا، ماسوولكەكانى دلش خۆكارانە ئىش دەكەن، يانى: ئۆتۆماتىكىي، ئىنسان بىھوئى يان نەيھوئى.

(۲)- ماسوولكەكانى كە سىيەكان دەجوولین، ھەرۋەھا ماسوولكەكانى نۆو پەنچك و قەفەزى سىنگ، كە يارمەتى سىيەكان دەدەن بجوولین: بگىرنەو و وىك بىنەو و، ھالەتى ھەناسە ھەلگىشان و ھەناسە دەردان رووبەت.

(۳)- ماسوولكە جوولینەكانى سەرچەم كۆئەندامەكان، بە تايبەت كۆئەندامى ھەرس: گەدەو رېخۆلە بارىكەو رېخۆلە ئەستورە و... ھتە.

(۴)- ماسوولكە جوولینەرەكانى پەلەكانى مرۆف: ھەردوو دەستى و ھەردوو لاقى، ئنجا پەنجەكانى دەست و پىيەكان.

بەندى چوارەم: ھەوت رووى سەرسامكارى ماسوولكەكان:

(۱)- خانەى ماسوولكەيى وا دروست كراو، كە لە كاتى فەرمان بۆ ھاتن و وروژىترانىدا، بە لىدانىكى دەمارىي (نبضة عصبية)، ئەو ماسوولكەيە كە فەرمانى بۆ ھات لە مېشكەو، گرژ دەي و بەپىي جۆرى فەرمانەكە دەجوولى.

(۲)- دروستبىوونى ماسوولكەكان لە ريشال و لە گوژمەكان (الألياف والحزم)، كە ھىزىكى زۆر بە يەك ئاراستە بەرھەم دىنى لە كاتى گرزبىوونياندا، بە ھۆى ئەوھە كە ماسوولكەكان لە ريشالەكان و، ريشالەكانىش لە تۆپەلەو گوژمە ريشالەك پىكھاتوون.

(۳)- قەبارەو چۆنىيەتى جوړاو جوړى و گونجايى ماسوولكەكە، كە ھەر كامىكىيان لە گەل كارو جوولەيەك كە بۆى ديارى كراو، پىر بە پىستە و، ھەر كام لە ماسوولكەكان لە شوينى خوياندا دانراون و، خوا واى دروستكردوون، ئەو ئەرکە كە پىيان سپىردراو، بە باشتىر شىوہ جىبەجىي بکەن.

(۴)- شىوازی چەسپاندنى ماسوولكەكان بە پەيكەرى ئىسكىيەو، و، جوولاندنيان بۆ ئەندامەكانى جەستە بە ئاساني، بۆ ويئە: كە دەست بەرز دەكەينەو، لە مېشكەو فەرمان دى بۆ شان، ئنجا دەتوانىن دەست بەرز بكەينەو، ھەر وھە كە پەنجە دەجوولنن، ئەو فەرمانىكى تايبەت بۆ پەنجەكان دى و، ئەو ماسوولكەكانى پەنجە دەجوولن، ھەر وھە ھەموو ئەندامەكانى دىكەى جەستە، واتە: چەسپىنراوى ماسوولكەكان بە پەيكەرى ئىسكىيەو، ھەر كامىكىيان لە شوينى خۆى، ئەو واى كردو كە بتوانن ئەو ئەندامە بجولنن.

(۵)- كۆنترۆلكردنى جوولەى ماسوولكەكان، لە رپى ليدانە دەمارىيەكانەو، و، لە ميانى مليۆنان دەمارى پەيوەست بە مېشكەو، ديارە جوولە لە ماسوولكەكاندا كە روو دەدات، لە گەل خۆشياندا، ئەو ئەندامەى كە لە سەرىنى، لە پەيكەرى ئىسكىي، دەجوولنن، ئەو ھەموو لە رپى فەرمانى مېشكەو دەبى، كە بە مليۆنان ريشالى دەمارى و ريشالى مېشكى دا، ئەو فەرمانە دى.

(۶)- درېژكردنەوھى مليۆنان ريشالى دەمارى (الليف العصبي) لە مېشكەو بۆ ماسوولكەكان، كە ھەر ريشالەكى عەصەبىي، پەيوەست دەبىتەو بە ريشالە ماسوولكەبيەكانەو، و، ھەر ريشالەكى مېشكى پەيوەست دەبىتەو، بە چەندان ريشالى ماسوولكەبيەو، ئەو فەرمانە لە نيوان مېشك و ماسوولكەكاندا دى و دەچى.

(۷)- ھەلگرتنى ئەو ھەموو بەرنامە جۇراو جۇرانەى جۈولاندنى ماسوولكەكان بە ويستىى و ناويستىيەو، لە مېشك دا، كە يىگومان پېشتەر بەرمەجە كراون لە مېشكدا، وەك دوايىش زياتر تيشكى دەخەينە سەر، پېشى بەرنامەى بۇ دانراو و وەك زانبارى ھەلگىراو لە مېشكدا، بۇيەش بۇ وىنە: كە دەست دەكەمە شتىكى گەرم، پەنجەم يەكسەر و زۆر جارن بى ئەو ھى بمەوى، بە ناويستىى (لا إرادى) لەو جىيە لا دەچى، چونكە يەكسەر كە پەنجە لەسەر ئەو شتە گەرمە دادەنىم، ئەو پىشالە ھەستىيانە، ئەو ھەست وەرگرانە، زانبارىيەكە دەگەينەنە مېشك و، ئەويش يەكسەر بە ماوھىەكى زۆر كەمتر لە چركە، فەرمان دەنېرى بۇ ماسوولكەكان، كە ئەو پەنجەيە، يان ئەو ئەندامە، دوور بخىتەو لەو شوینە، چونكە گەرمەو زيانى پى دەگەينەى.

بەندى پېنجەم: جۇرەكانى ماسوولكەكان:

وەك پېشتەر گوتمان: بە گشتىى ماسوولكەكان، دوو بەشن: ويستىى (إرادى) و ناويستىى (لا إرادى)، ئەوانەى كە بە ويستىى مەرۇف دەجوولېن و، ئەوانەش كە بە بى ويستىى مەرۇف دەجوولېن، ئىنجا وەك چۆن ئىسكەكان جۇراو جۆرن، ماسوولكەكانىش جۇراو جۆرن و ماسوولكەكان دابەش دەبن، بۇ چوار جۆرى سەرەكىى، واتە: لە پرووى شىوھى پېكھاتەياندا:

(۱)- ماسوولكە تەشلىلەيەكان (العضلات المغزلية): واتە: ئەو ماسوولكانەى، لە شىوھى تەشىيدا دروست بوون، ئەو سەرى بارىك و، نىو قەدى ئەستوررو، ئەو سەرى بارىك دەيتتەو، وەك ماسوولكەكانى قۆل و باسك و ران و لاق، ئەوانە بەو شىوھى ھەلگەوتوون، نىو قەدىان ئەستوررو ئەوسەر و ئەوسەريان بارىكە.

(۲)- ماسوولكە باوھىيەكان (العضلات المرّوحية): ئەوانەش لە شىوھى باوھىيەكان، ئەو باوھىيەنى كە ئىنسان باوھىيەنى خۆى پى دەكات، ئەوانىش وەك ماسوولكەكانى سىنگ و سك و پشت، بەو شىوھىە خوا عزوجل دروستىكردوون،

لەبەر ئەۋەدى ئەۋ جۈۋلانەى سىنگ و سك و پشت، پىۋىستىيان بەۋ جۆرە ماسۋولكانەىيە، ھەرۈك ئەۋانەى قۇل و باسك و ران و لاق، پىۋىستىيان بەۋ جۆرانەى دىكەيە.

۳- ماسۋولكە بازىنەيەكان (العضلات الدائرية): ۋەك ماسۋولكەكانى لىۋەكان و پىلۋى چاۋ و ھەندىك كۆتەندامى دىكەى جەستە، ئەۋانىش شىۋەى بازىنەيەكان ھەيە.

۴- ماسۋولكە گوشەرەكان (العضلات العاصرة): كە ئەۋانە زىاتر لە نىۋ جەستە دان، ۋەك ماسۋولكەكانى كۆتەندامى ھەرس و، گورچىلەكان و، رىخۇلەكان و، مىزو مىزەرۋو... ھتە.

بەندى شەشەم: قەبارى ماسۋولكەكان:

تىرەى رىشالى ماسۋولكەيى: (۱۰ - ۱۰۰) مايكپۇ مەترە، مايكپۇ مەتر، ۋاتە: يەك لەسەر ھەزارى مىللى مەترىك (۱/۱۰۰۰)، كەۋاتە: جىۋاۋىيى زۇريان ھەيە و، ھەيانە دە (۱۰) ھىندەى ئەۋى دىكەيە.

درىژىي رىشالە ماسۋولكەيەكان، لە (۶۰) مايكپۇ مەتر تاكو (۳۰) سم (۶۰) مايكپۇ مەتر - ۳۰ سم) دەيە، كەۋاتە: لە پروۋى كورت و درىژىشەۋە، زۇر جىۋاۋان لە (۶۰) مايكپۇ مەتر، تاكو (۳۰) سم! كەۋاتە: ھەيانە سەدان و بگرە ھەزاران جار، لەۋى دىكە درىژترە.

پاڭىپاندىنى مەكتەپنى مەۋىيەتلىك ھەيە

archive.org/details/@alibapir

AliBapir

Get it on Google Play

Download on the App Store

پاڭىپاندىنى مەكتەپنى مەۋىيەتلىك ھەيە

AliBapir

Get it on Google Play

Download on the App Store

بەندى مەوتەم: چۆنىيەتى كارىردى ماسوولكەكان:

ماسوولكەكان بە دوو مىكانىزم كار دەكەن:

(۱)- بە ھۆى لىدانە كارەبايىيەكانەو، كۆنترۇل دەكرىن، لىدانى كارەبايى (النَّبْضَةُ الكَهْرَبَائِيَّة) بۆ ئەو رېشالە ماسوولكەيىيە دىت، لە ماوھى يەك لەسەر دە (۱۰/۱)ى چركەيەكدا، كە لە ماوھى يەك لەسەر دە (۱۰/۱)ى چركەيەكدا، ھەتا پەنجا (۵۰) جار ئەو ماسوولكەيە دەتوانى گىرژ بىت و بجوولئ، ئىدى لە ئەنجامى ئەوئەدا، ماسوولكەكان كارى خۇيان دەكەن.

(۲)- رېشالە ماسوولكەيىيەكان، ھەر كامىكىيان دابەش دەيىتەو بۆ چەند يەكەيەكى بىچووك، كە پىي دەگوتى: يەكەى جوولئىنەر (الوحدة المُحرَّكة)، كە ھەندىكىيان ژمارەيان زۆر كەمە، ۋەك ئەوانەى كە لە چاوو، پىلۋەكانى چاوو، قورقوراگە و، سىندووقى دەنگدا، ھەن.

بەلام ھەندىكىيان ژمارەيان زۆر زۆرە، ۋەك ئەوانەى كە لە قۇل و ۋان و باسك و ئەوانە دان، بۆ وىنە: جوولاندى دەست، بەس يەكەم جار لە مېشكەو ھەرمانەكەى بۆ دى، ئىدى دوايى بەپىي ئەو زانىيارىيە خەزىنكراوھى لە مېشكدايە، بەردەوام مېشك كە يەكەمجار ھەرمانى بۆ نارد، دوايى ئەو ھەرمانەى بۆ دووبارە دەكاتەو ماسوولكەكەش كارى خۇ دەكات، ھەرۋەك چۆن دوگمەيەكى كۆمپىوتەرىيە ياخود ھاسىبەيەك، كە پەنجەى لىدەدەى و يەكجار كارى پى دەكەى، دوايى بۆ خۇى كارەكانى خۇى دەكا، چۈنكە زانىيارىيەكانى تىدا خەزىن كراون، ئىنجا جوولئى ماسوولكەكانىش، پەيۋەندىيان لەگەل مېشكدا بەو شىۋەيە.

بەندى ھەشتەم: چۆن ويست (إرادة)ى مروّف، تەرجەمە دەيتتەو بۇ جوولە؟

۳۹۰

بۇ ويئە: من دانىشتووم دوايى دەمەوي تەماشاي ئەو پەنجەرەيە بىكەم، ئىنجا ئايا ئەو ويستەي من كە دەمەوي تەماشاي پەنجەرەكە بىكەم، ئەو ويستە چۆن تەرجەمە دەيتتەو بۇ جوولە؟ يەكسەر كە ويستم. لە مېشكەو فەرمان دەچى بۇ ماسوولكەكانى گەردن و سەر، كە من سەر بەرز بىكەمەو و پىلەكانى چاوو چاويشم بىكەمەو و، بە چاويش تەماشاي بىكەم و سەرنج بەدم، ئايا ئەو ئىرادەو ويستە، چۆن تەرجەمە دەيتتەو بۇ جوولەيەكى فېزىكىي؟

زانايانى بواري تويكارىي و لىكۆلىنەو لە جەستەي مروّف، تا ئىستا وەلامىكى پرونيان پى نىە، ئەو ويست (إرادة)ە، كە شتىكى مەعنەوييە، چۆن يەكسەر دەيى بە جوولەيەكى فېزىكىي؟ تا ئىستا وردەكارىيەكانى ئەو بە تەوايى نەزانراون.

بەندى نۆيەم: دابەشبوونى ماسوولكەكان بەسەر جەستەدا:

(۱)- پىشتىش باسما كىر كە زانايانى تويكارىي دەللىن: ژمارەي سەرجەم ماسوولكەكانى جەستە لە نيوان (۶۴۰ - ۸۵۰) دايە، بەلام يىگومان ئەو (۶۴۰)، ياخود (۸۵۰) يە، يەكەي سەرەككىي ماسوولكەكان و، ھەركاميان لە چەندان رېشالى ماسوولكەيى پىك دى، كە بە ھەموويان چەندان مىليۇن رېشالى وردىلەن، بۇ ويئە: ھەر موويك لە جەستەي مروّفدا، وەك دوايى باسى دەكەين، چ گەندە مووەكان - ئەو مووە بىچوكانەي كە بە زەحمەت بە چاويش دەبينرئى - چ مووە بىنراوكان، ھەر موويك رېشالىكى ماسوولكەيى ھەيە، واتە: ماسوولكەيەكى بۇ دانراو بىجوولئىنى، بۇ گەشەكردنى، بۇ جوولانى، ھەروەھا ھەر رېژىنىكى ئارەقە، يانى غودەي ئارەق رېژ، ئەوانىش ديسان ھەر كامىكيان ماسوولكەيەك ياخود زياترى بۇ دانراو.

(۲) - (۴۲٪) ى جەستەى پياو و، (۳۶٪) ى جەستەى ئافرەت، ماسوولكەكان پىكىى دىنن.

(۳) - ماسوولكەكان بۇ دوو شوپن لە جەستەدا دابەش دەبن:

يەكەم: ماسوولكەكانى پەيكەرى سەنتەرىي (عضلات الهيكل المحوري)، واتە: سەرو گەردن و بېرپەى پشت و سىنگ و سك و ھەوزو ئەوانە.

دووەم: ماسوولكەكانى چوار پەلەكان، واتە: ھەردوو پەلى سەرى، كە ھەردوو دەستەكانن بە ھەموو پىكھاتەكانيانەو و، ھەردوو پەلى خواری، كە لاقەكانن.

ژمارەى ماسوولكەكانىش بۇ ئەو دوو بەشە سەرەككە، بەمجۆرەيە:

يەكەم: ئەوانەى سەنتەر، ئەوانەى پەيكەرى سەرەوئى جەستە، سەرەم ژمارەيان چوارسەد و دوو (۴۰۲) ماسوولكەيە، بەم شىوئەيە:

۱- (۱۳۰)يان پەيوەندىيان بە (سەر)وھەيە، يانى: (۱۳۰)يان لە سەر دان.

۲- (۳۴)يان پەيوەندىيان بە گەردن و ملەوھەيە.

۳- (۱۱۲)يان پەيوەندىيان بە پشتەوھەيەو لە پشت دان.

۴- (۹۳)يان لە سىنگ دان.

۵- (۱۴)شيان لە سك دان.

۶- (۱۹)شيان لە ھەوزدان، واتە: سى بەندە.

دووەم: ئەوانەى چوار پەلەكان، واتە: ھەردووك دەست و ھەردووك لاق، ژمارەى ماسوولكەكانيان: (۲۳۸)ە، بەم شىوئەيە:

۱- (۱۱۴)يان ھى دوو پەلەكەى سەرىن، ھەردووك دەستەكان.

۲- (۱۲۴)يشيان ھى دوو پەلى خوارین، واتە: ھەردووك لاقەكان.

شايانى باسپشە كاتىك مروف باش قەدرى ئەو ماسوولكانە دەزانى، كە كەسپك ببينى بە روالەت ساغ و سەلىم، بەلام بەھۆى لە كاركەوتنى ماسوولكەكانىەو، ھەموو جەستەى يان بەشپكى، وەك مردوو بى و نەجوولئى!!

خالى نۆيەم: كۆئەندامى پىست (الجهاز الجليدي)

۳۹۲

بەرپىزان!

خو پىشتىوان بىچ لە ھەوت (۷) بەند دا باسى كۆئەندامى پىست دەكەين،

بەم ناوونىشانانەى خواری:

بەندى يەكەم: پىناسەى پىست (جلد).

بەندى دووہەم: پىكھاتەى پىست.

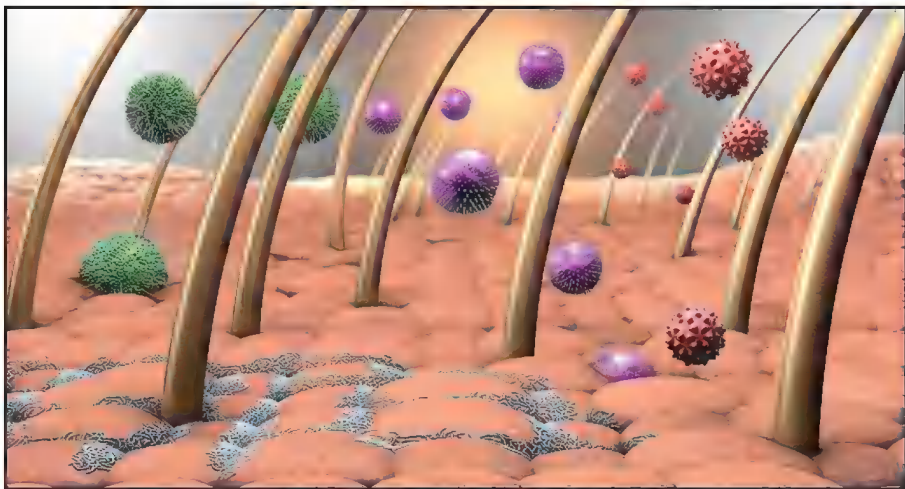
بەندى سىيەم: تەرکەکانى كۆئەندامى پىست.

بەندى چوارەم: مووہەکانى سەر پىست.

بەندى پىنجەم: رڤڤنە ئارەقەيەکان.

بەندى شەشەم: خانە ھەستکەرەکان (المستقبلات الحسّية).

بەندى ھەوتەم: نىنۆکەکان (الأظافر).

وئەى (۲۳) كۆئەندامى پىست

بەندى يەكەم: پىئاسەى پىست:

۱- پىست كىفك، ياخود بەرگىكى گۆشتىيە، دەورى ھەموو جەستەى مرؤف دەدا و، پانتاييەكەى: (۱،۵ م ۲ - ۲ م ۲)، يانى: موعەددەل: (۱،۸ م ۲)، ھەلبەتە بەپى جياوازىي گەورەيى و بچووكىي جەستەى مرؤفەكان، پانتايى و پروبەرى پىستىش فەرق دەكات.

۲- ئەستوورىي پىست: پىست ئەستوورىيەكەى لە شوئىكەوۋە بۇ شوئىك جياوازە، بۇ وئە: پىلوى چاۋ و، چەرمى سەر سەيوانى گۆى: نيو مىللى مەتر (۲/۱ مەلم)، بەلام پىستى پارنە پى و، ھى لەپە دەست (۵) مىللى مەترە، واتە: دە (۱۰) ئەوئەندەى ئەوان ئەستوورە.

۳- كىشى پىست: پىست بە گشتىي: (۱۰٪) جەستەى مرؤف، پىك دىنى لە پروى كىشەوۋە، كە دەكاتە (۵ - ۱۰) كىلۇ، بەپى قەبارە گەورە بچووكىي جەستەكان.

ئىجا با تەماشىا بكەين! خوا (سبحانە وتعالى) ئەو پىستە كە بە ئىمەى داۋە و لەوانەيە زۇرجار قەدرى نەزانين و نادىدەى بگىرىن، با بزائين چەند وردەكارىي لە دروستكرديندا كراۋە لەلايەن خۋاى پەنھانزانەوۋە (سبحانە وتعالى):

بەندى دووهم: پىكھاتەى پىست:

پىست لە سى توئىز (طبقة) سەرەكىي پىكھاتوۋە، ئە گەرنا ئەو توئىزانەش لە نىو خۇياندا، ديسان لە چىنى ورد و تەنكى دىكە پىكدىن:

۱- توئىزى يەكەم: توئىزى دەرەوۋە بە عەرەبىي پى دەگوتى (البشرة)، ئەستوورىي (سمك) ەكەى: (۲٪ مەلم) يكە و، ئەويش بۇ خۋى پىنج چىنە، واتە: توئىخى سەرەوۋەى پىست، كە بە عەرەبىي پى دەگوتى: (البشرة)، لە پىنج چىنان پىكھاتوۋە، كە دوايى باسيان دەكەين.

(۲)- توپژری دووهم: توپژری نیوه راس، به عه‌په‌یی پیی ده‌گوتری: (الادمة) ته‌ستوورییه‌که‌ی (۲ملم‌ه، واته: ده (۱۰) هینده‌ی (البشرة) ته‌ستوره.

(۳)- توپژری سییه‌م: توپژری ژیر ته‌ده‌مه، که توپژری نیوه‌ویه و به‌عه‌په‌یی پیی ده‌گوتری: (الطبقة الداخلية)، ته‌ستووریی ته‌م چینه به‌پیی جه‌سته‌کانه، چونکه ته‌و که‌سه‌ی قه‌له‌وتره، ته‌و توپژره‌ی چه‌وری زور له ژیردا هه‌یه و ته‌ستوورتره و، ته‌وی دیکه‌ش که لاواز بی، ته‌نکتره.

نیستاش با باسیکی چینه‌کان (طبقات) ی هه‌رکام له توپژری ده‌روه و توپژری نیوه‌راس، بکه‌ین:

(۱)- چینه‌کانی توپژری ده‌روه (البشرة)، که رووکه‌شی پیسته و، پینج چینن له ژیره‌وه بو سه‌ری.

۱- یه‌که‌میان پیی ده‌گوتری: چینی بنکه‌یی، یان چینی تفت (الطبقة القاعدية).

۲- دووهمیان پیی ده‌گوتری: پووله‌که‌یی (الطبقة الحشوية).

۳- سییه‌میان پیی ده‌گوتری: ده‌نکوله‌یی (الطبقة الحبيبية).

۴- چواره‌میان پیی ده‌گوتری: چینی کراوه، یان چینی روون (الطبقة الفاتحة) یان (الطبقة الشفافة).

۵- پینجهمیان پیی ده‌گوتری: چینی وشکه‌لاتوو (الطبقة القرنية)، له‌به‌ر ته‌وه‌ی که له سه‌ری سه‌روه‌ویه و سه‌رما و گه‌رما‌ی زیاتر لییده‌دات و، خانه‌کانی زورتر ده‌فه‌وتین.

(۲)- پیکه‌اته‌کانی توپژری نیوه‌راس (الادمة)، که ته‌وانیش دیسان پینج چینن، له بنه‌ودرا به‌روه سه‌ری:

۱- یه‌که‌میان: ته‌و شوینه‌ی که بنکی مووه‌کانی لییه، شوینی پرواندنی مووه‌کان، تا ته‌ندازه‌یه‌ک قووله.

۲- دووهمیان: شوینی رژیینی چه‌وریی.

۳- سىيەمىيان: شويىنى پڭژىنى ئارەقە.

۴- چوارەمىيان: شويىنى خويىنبەرو خويىنبەنەرە مولولەيىيەكان.

۵- پىنجەمىيان: شويىنى ھەستورگرەكان.

ھەستورگرەكان ياخود پىشوازيىكارەكانىش لە ھەست، ھەوت جۆرە ھەست وەرەگرن:

۱- گەرمىي.

۲- ساردىي.

۳- ئازار.

۴- ھەستى سووك، بۆ وىنە جارى وايە بە ئاستەم پەنجەت لى دەدەن، يەكسەر ئاور دەدەيەو، ئەو پى دەگوتى: ھەستى سووك.

۵- فشارى بەھىز.

۶- لەرىنەوەكان.

۷- جوولەي موو.

ھەستورگرەكان ھەموو ئەوانە دەگەيەن بە مېشك و، مېشك لە پىي ئەو ھەستورگرەنەو، دەزانى كەچى بۆ پىست يان لە پىستدا پروو دەدا؟ چونكە كاتىك كە موو گەشە دەكات (كە لە ھەر ھەفتەيە كدا مېللىمەترىك موو گەشە دەكات)، ئەو بە فەرمانى مېشكە و مېشك فەرمانى بۆ دەنپى: كە دەبى گەشە بكات.

لە تۆرە كۆمەلەرتىيەكان لەكەلتىش
ئىش مەكەم عىز مواعىز النوازل الدىنەمىي

پاكەپاندنى مەكەلتى مەلۇمىيەتە ەلى بابىر

AliBapir

archive.org/details/@alibapir

Google Play

App Store

QR codes

ەلى بابىر

پاكەپاندنى مەكەلتى مەلۇمىيەتە ەلى بابىر

QR codes

ەلى بابىر

پاكەپاندنى مەكەلتى مەلۇمىيەتە ەلى بابىر

بەندى سىيەم: ئەرکەكانى گوئەندامى پىست:

پىست كە - وەك گوتمان - زۆرجاران ئىمە بە شىكىكى كەم بايەخ تەماشاي دەكەين، ئەركى زۆرن و، دەتوانين بلىين: ئەو دە (۱۰) يە، ئەرکە گرنگەكاننى:

۱- پارىژگارىي لىكردنى ئەندامەكانى ژىرەوى خۆي، لە چى دەيانپاريزى؟ لە تەن و تەنۆلكەكان، لە تۆزو دووكەل، لە مىكرۇب، لە سەرما، لە گەرما، لە تىشك، لە شەپۆلە كارۋموگناتىسيەكان....ەتد، ھەموو ئەو شتانەى زيان بە جەستە دەگەيەنن، پىست پارىژگارىي دەكات لە ھەموو ئەندامەكانى كە لە نۆەخۆي گرتوون.

۲- پاراستنى ئەندامە نەچەسپىنراوەكان لە ھاتنەدەر، بۆ وىنە: (گەدە) بە ھىچ شويئىكەو نەچەسپىنراوە، ھەروەھا رىخۆلەكان، ئنجا ئەوانە كە نەچەسپىنراون، پىست رپيان لى دەگرى كە بىنەدەر، ھەر بۆيە جارى وايە كە پىست دەپررى، كابر گەدەو رىخۆلەى دەكەويتە گۆررى! چونكە ھىچ شىك نەماوە بىگرتەو، ھەروەھا پىست كاريگەرىي ھەيە بۆ كەمكردنەوى جوولەى ھەلواسراوەكانىش، ئەو ئەندامانەى كە پەيوەستكران، وەك جەرگ و دل و سىيەكان، پىست جوولەيان كەم دەكاتەو، جوولەيەك كە پىويست نەكات، پىست رپى لى گرتوون و واىكردو كە لە شويئى خويان چەسپاو بن.

۳- بە ھاوكارىي لە گەل مىشكد، راگرتنى پلەى گەرمىي جەستە، لە نيوان (۳۶،۵ - ۳۷،۵) پلەدا، چونكە دەبى لەو نيوانەدا پلەى گەرمىي جەستە پيارىزرى، مەگەر كەسك كە نەخۆش دەبى، تاي لى بى، پلەى گەرمىي بەرز بىتەو، يەك دوو پلە، ياخود لەرزى لى بى و پلەى گەرمىي دابەزى، ئەگەرنا دەبى لەو نيوانەدابى، ئنجا پىست وا دەكا، كە ئەو پلەى گەرمىيە، - ھەلبەتە بە ھاوكارىي لە گەل مىشكد - لەو رپژەيەدا رابوەستى.

۴- رېگرتن له دەرچوونى ئاوو شلەمەنيەكان له جەستە، كه دياره (۷۰٪)ى جەستەى مروف، ئاو پىكىيى دىنى، پىست رپى لى دەرگى كه بچىتە دەر، كه پىكهاى هەرە زورى خوین، ئاوه و شلەمەنيەكانى دىكەش هەن.

۵- هەستەردن بە هەموو كارتىكەرە دەرەكەنيەكان (المؤثرات الخارجية)، پىست زانىارىيەكان دەرەكەنيە، وهك پىشتەر باسما كەرد، ئنجا سەرمايە، گەرمايە، بەركەوتنىكە، ئازارىكە.. هتە.

۶- پەزمەندە كەردن و هەلگرتنى ئاوو چەورى زىاد له پىوستى جەستە، بۆ كاتى پىوست، هەمووى له ژىر پىستدا كۆدەيتەوه، چەورى و وزەى زىادى نىو جەستە، كه جەستە پىوستى پىي نىە سەرفى بكات، له ژىر پىستدا هەلگەرى بۆ كاتى پىوست.

۷- دەرەزەكەردنى جەستە له رپى ئارەقەكەردنەوه، له پاشەرۆك و خوئى يەكانى جەستە و، بار سووك كەردنى گورچىلە، وهك پىشتەر باسى كۆئەندامى ميزمان كەرد، له رپى ميزەوه جەستە دەرەزەكەردنى، له زۆرىكە له پاشەرۆكى كه له نىو جەستەدا كۆدەيتەوه، هى كاركەردنى خانەكان، پىست لەرپى ئارەقەكەردنەوه، هاوكارىيەكى باشى گورچىلەكان و كۆئەندامى ميز دەكات، بۆ ئەوهى ئەندازەيەكى زۆر له خوئى يەكان له رپى ئارەقەوه، هەرەها پاشەرۆكەكانى دىكە، وهك چەورى، له رپى پىستەوه يىتە دەرئ و، جەستە لى دەرەزەكەردنى.

۸- رپواندى مووه جۆراو جۆرەكان له چەند شوينىكى جەستەدا، كه ئەوانىش ديسان جەستە دەرەزەكەردنى، وهك مووهكانى سەر و، مووهكانى دەست و لاق، هەرەها جەستەش جوان دەكەن: ئنجا مووى سەر، مووى برۆيە، برژانگى چاوه، تايبەت بۆ پياوان: رپش و سىلە.

هەرەها مووهكان ئەو كارىگەرەيەشيان هەيە، كه جەستە دەرەزەكەردنى له كۆمەلەك كەرپو (فطريات)، ئەو مووانەش هەموويان لەسەر پىست دەرۆين، ئەوهش يەكەكه له ئەركەكانى پىست و، پىست زۆر باش ئەنجامى دەدات.

۹- دروستکردنى قىتامين (D) لە تيشكى سەرووى وەنەوشەيى، كە بۇ گەشەي ئىسك پۆيىستە، ديارە تيشكى سەرووى وەنەوشەيى، ئەگەر راستەوخۆ بە رېژەي رەها لە جەستە بدات، زيانى پى دەگەيەن، بەلام پىست لە تيشكى سەرووى وەنەوشەيى قىتامين (D) دروست دەكات، كە بۇ گەشەي ئىسك پۆيىستە.

۱۰- بە ھۆي رەنگەكانى ميلانينەو، ديارىي كردنى رەنگى جەستە، ديارە ئەمىش ھەر كارى پىستە و، پىست رەنگى جەستە ديارىي دەكات، كە فلان كەس سوورو سىپە، ئەوى دىكەيان رەش پىستە، ئەوى دىكە ئەسمەر، ئەو ھەمووى لە رىي پىستەو و بەھۆي ميلانينەو، ئەو رەنگە جياوازەنە بە جەستە دەدرىن.

بەندى چوارەم: مووەكانى سەر پىست:

(۱)- پىناسە:

مووەكانى سەر جەستەي مروف، بە گشتىي دوو جۆرن:

أ- جۆرى يەكەم: گەندە موو (الشعر الزَّعْبَى)، واتە وردىلە موو، يان مووى وردىلە، چونكە (زغب) بە پەرى بچووك بچووكى بالئەندەكان دەگوترى، (الزَّعْب: صَغَار الرِّيش وَالشَّعْر وَلَيْئُهُ)^(۱)، (زَّعْب): برىتيە لە مووى نەرم و بچووك، ياخود پەرى نەرم و بچووكى بالئەندە، كە رەنگەكەي روونە، ئنجا ئەو گەندە مووانە، بىجگە لە لىوەكان و لەپى دەست و بنى پى، لە ھەموو جەستەي مروف دەروين، بەلام رەنگەكەيان روونە و، زۆر وردىلەو نەرمەن و، ھەست پى ناكرىن.

ب- جۆرى دووهم: كە ئەو زياتر ھەستى پى دەكرى مووى چرو گەشە خىرا، گەندە مووەكان ھەم بە سستىي گەشە دەكەن و، ھەمىش زۆر بچووكن و بە زەحمەت ھەستىيان پى دەكرى، بەلام مووى چر ديار و بەرچاون و گەشەشيان خىرايە، وەك مووى سەر بە نسبەت پياوان و ئافرەتانەو و، مووى ريش و سميل بۆ پياوان، ھەرەھا مووى برزانگ و بن ھەنگل و... ھتە، بۆ پياوان و ئافرەتان.

۲- ئەركى مووۋەكان:

۲۹۹

بابزانين خواي كارزان بۇچى جەستەي مرقۇقى ھەموو بە موو داپۇشيوە؟! چ مووى وردىلە، كە بە كوردى دەلىين: گەندە موو، چ مووى درشت و گەشە خىرا، دەتوانين بلىين: مووۋەكانى جەستە دوو ئەركى سەرەككيان ھەيە:

۱- پاراستنى جەستە لە سەرماو گەرما، لە گەرما دەپپاريزن، بەھۆى ئەوۋە كە ئەو مووانە تيشكى خۆر دەمژن و، لە سەرما دەپپاريزن، بەوۋە كە چىنكى جياكەرۋە، (عازل) پىك دىنن، ديارە مووۋەكان ئەگەر چرو پىر بن، بە تايىبەتى مووى سەر، كاريگەرييان زۆرە بۇ پاراستنى سەر لە سەرما، ھەرۋەھا لە كاريگەرىي خراپى گەرماش.

ھەرۋەھا بە ھۆى ئەوۋە كە مووۋەكان جارى وايە، ھەلدەستن و راست دەبنەوۋە، بە ھۆى ھەپس كردنى ھەواوۋە لە نىو توورەكە موو (جراب الشعر) دا و، سەرەنجام ئەوۋە دەبىتە چىنكى گىرەرەوۋە كارتىكەرە خراپەكان.

۲- رېژىنە چەورىيەكان ماددەيەكى چەور دەردەدەن و، دەپرېژنە توورەكەى موو (جراب الشعر) و لەوۋىوۋە دەپرېژىنە سەر پىست، ئىنجا ئەو ماددە چەورىيە، دوو ئامانجان دەپكى:

يەكەم: موو و پىست نەرم و بىرقەدار دەكات، يانى: ھەم مووۋەكان، ھەم پىستەكە، ئەو ماددە چەورىيە نەرم و جوانيان دەكات و، بىرقەداريان دەكات.

دوۋەم: رى لە ھاتنە نىو جەستەي، ئاوو كەرۋەكان و بەكترياكانيش دەگرى، واتە: ئەو ماددە چەورىيە سەر پىست، ديسان ئەويش قەلغانىكى دىكەيە بۇ جەستە، بۇيەش لە كاتى كەم بوونەوۋە ماددەى چەورىي پىستدا، پىست رەق دەبى و وشك ھەلدەگەر و، كەلىنى زياترىشى تىدا پەيدا دەبى بۇ ھاتنە نىو جەستەي ئەو شتانەى زيانى پى دەگەينەن.

(۳) - رېژەي پرووانى موو:

ئايا مووھكان لە كوئى دەروئىن، لە كوئى ناروئىن؟ بىگومان جياوازيان ھەيە، ئەگەر سەرنج بەدين، دەبينىن: مووى سەر لە گەل مووى برۆ، لە گەل مووى برژانگ، لىك جيان، ھەم لە پرووى چۆنيەتیی و ھەم چەندىتیی ھەيە: لە ھەر يەك (سم) ۲ دا، (۲۰۰ - ۳۰۰) بنكە موو ھەيە، مەرج نىە تەنيا ئەوانەي كە دەبينىن، بەلكو گەندە مووھكانىش ھەن، بۆ وئەدا: مووھكانى سەر، كە دەيان بينىن، لەسەردا: نيزىكەي: (۱۰۰۰۰۰ - ۱۵۰۰۰۰) تالە موو ھەيە لەسەردا، ھەر كام لەو تالە مووانەي سەر، ھەر وھا ھى ھەموو جەستەش، ھەر ھەمويان يەك تالە ماسوولكەيەك پيشالە ماسوولكەيەكيان ھەيە، كە لە كاتى پيويستدا دەيجوولئىن و، بە ھۆي ئەو ھەموو گەشە دەكا.

شايانى باسە: لە ھەموو جەستەدا بە شوئە ئاشكرا و پەنھانە كانيەو، دەورى پىنج مليوئ (۵۰۰۰۰۰۰) تالە موو ھەيە، بە مووھ بيندراوھكان و نەبيندراوھكانىش ھەيە، بۆ وئە: لە ريشى پياودا: (۷۰۰۰ - ۱۵۰۰۰) تالە موو ھەيە و، لە ھەر كام لە برويەكان دا: (۴۵۰ - ۶۰۰) تالە موو ھەيە.

بەندى پىنجەم: رژىنە ئارەقەيىھكان (الغدد العرقية):

يەكەم: جوړەكانيان:

رژىنە ئارەقەيىھكان دوو جوړن:

جوړى يەكەميان: كە لە ھەموو جەستەدا ھەيە، برىتيە لە بۆرييە كى بەيە كدا پيچراو لەلای تويزى (أَدَمَة) و، چىنى ژيړ پيست، لەويۆ دەست پى دەكات و، لەسەر پرووى پيست دەردەكەوي، واتە: بنكى لووھ ئارەقە رېژەكان، لە تويزى خوارەوھي پيست دايە.

۵- له بهری پیچ و له پی دهست دا، لوه ټارقه رېږه کان زیاترن، تاكو له پی دهست و بهری پیچ، به هوۍ ټارقه وه تهر بېن و، باشر بهو شتانه وه بچه سپن که مروښ دهست و بیان دهخاته سهر.

بەندى شەشەم: خانە ھەستكەرەكان (المستقبلات الحسّية):

۴۰۲

يەكەم: پېناسە:

خانە ھەستكەرەكان (الخلايا الحسّية): ئەو خانانەن كە لە پېست دا، پېشوازي دەكەن لە ھەست پېكراوكان و ھەرياندە گرن و دەيانگەيەننەو بە مېشك.

دووھەم: جۆرەكانيان:

ئەو خانە ھەستكەرەكانە سى جۆرن:

۱- جۆرىكيان تەنيا ھەست بە ساردىي و گەرمىي دەكەن.

۲- جۆرىكيان ھەست بە جوولە ميكانيكيەكان دەكەن.

۳- جۆرىكيان تەنيا ھەست بە ئازار دەكەن.

ئېستاش با سەروتىشك بخەينە سەر ھەركام، لەو سى جۆرە خانە ھەستكەرەكانە، كە ئەوانىش ھەر لە پېست (جلد)دان:

جۆرى يەكەم: ئەوانەن كە ھەست بە ساردىي و گەرمىي دەكەن، ئەو جۆرەكان برىتيە لە تۆرپك، لە كۆتايى دەمارە مېشكيەكان، يان دەمارە ھەستىيەكان دا، لە نيو توورەكۆكەيەكى گچكەي شىو تەشيلەدا^(۱)، دريژى ئەو خانە ھەستكەرەكانە: (۱ مەلم) و، دەكەونە نيوھراستى تويزى بنەوھى پېست، كە پىي دەگوترى: (أَدَمَة)، واتە: تويزى ژىر پېست.

ئەمجۆرەكان ژمارەكان لە ھەموو جەستەدا، شازدە ھەزار (۱۶۰۰۰) خانەي ھەستكەر دەبى، كە لە ھەموو جەستەدا چىندراون و، كە لە ھەندىك شوپندا چىرترو پرتەر ھەن، بۆ وىنە: لەسەرە ئەنگوستەكاندا، زياتر ھەن، بۆ ئەوھى ئىنسان كاتىك سەرەپەنجەكانى دەسووتىن، زووتر ھەست بە ئازار بكات، بۆيە ئەو خانە

(۱) تەشى: (مغزل)، تەشيلە (مُعْزِل).

ههستكه‌رانه‌ی ساردیی و گهرمیی زیاتری تێدان، له سهره په‌نجه‌كان دا، له ههر يهك (۱ سم^۲) دا، هه‌فتاو پینج (۷۵) له‌و خانه ههستكه‌رانه هه‌ن.

هه‌روه‌ها ئه‌و خانه ههستكه‌رانه له پێستی لووت دا هه‌ن و، له لیوه‌كاندا هه‌ن و، له نیوچه‌وانیشدا هه‌ن، ئه‌وانه به شیوه‌یه‌کی چڕو پڕ له‌و ئه‌ندامانه‌دا هه‌ن، ئه‌گه‌رنا له هه‌موو جهسته‌دا، كه‌م و زۆر، هه‌ن.

جوۆری دووه‌م: خانه‌کانی ههستکردن به ئازار، ئه‌وانیش بریتین له‌و خانه ههستكه‌رانه‌ی كه له كو‌تایی ده‌ماره می‌شکێیه‌كاندا هه‌ن، به شیوه‌یه‌کی ئازاد و ئه‌وانه به تایبەت له تووتی سهره‌وه‌ی پێست (بَشَرَة) دا هه‌ن، واته: نزیك له رۆكه‌شی پێست، ژماره‌یان له هه‌موو جهسته‌دا: به سی ملیۆن (۳۰۰۰۰۰۰) مه‌زنده ده‌کری.

ئنجایا بۆچی خوا (سبحانه و تعالی) ئه‌وانه‌ی زیاتر کردوون؟! بۆ ئه‌وه‌ی له ههر شوینی‌کدا ئازاری‌ک به جهسته گه‌یشته، زوو هه‌واله‌که بگاته‌وه به می‌شک، به‌لام هی سه‌رماو گه‌رما، رێژه‌که‌یان که‌متره.

جوۆری سێیه‌م: ئه‌و خانانه‌ن که هه‌ست ده‌که‌ن به فشار لێ کردن و به‌رکه‌وتن، ئه‌مانه له ههر يهك (۱ سم^۲) دا: (۷۵۰ - ۱۵۰۰) دانه هه‌یه و، به‌پێی شوینه‌کانی جهسته که‌وتوون، به تایبەت له سهره په‌نجه‌کانی ده‌ستدا، هه‌روه‌ها له هی پێیه‌کاندا، چڕیان زیاتره، چونکه ئینسان له رێی سهره‌په‌نجه‌کانی ده‌ست و سهره‌په‌نجه‌کانی پێیه‌وه، زیاتر هه‌ست به فشارو به‌رکه‌وتنی ته‌نه‌کانی دیکه ده‌کات.

جیی سه‌رنجه که:

خوا (سبحانه و تعالی) ئاماژه‌ی کردوه به سهره په‌نجه‌کان له سوورپه‌تی (القیامة) دا، که ده‌فه‌رموی:

﴿أَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَلَّنْ نَجْمَعُ عَظَامَهُ﴾ ﴿۲﴾ بَلَىٰ قَدَرِينَا عَلَيَّ أَنْ تُسَوَّىٰ بَنَانُهُ﴾ ﴿۴﴾

واتە: ئايا مەرۇف پىيى وايە: ئىسقاھە كانى كۆنەكەينەۋە؟! با، دەتوانىن سەرەپەنجەكانىشى رېك بىخەينەۋە.

ئىنجا بەم دوا دوايىانە دەرەكەوتە، كە سەرە پەنجەى هېچ كەس، وەك سەرە پەنجەى كەسكى دىكە ناچى، نەك ھەر پەنجەى گەورە، بەلكو ھەموو پەنجەكانى دەست و پى، بەلام خوا (سبحانە وتعالى) لەبەر ئەۋەى كە بۇ خۇى سەرەپەنجەكانى دروستكردوون، دەشزانى چۆنى دروستكردوون، بۆيە لە نىۋ ھەموو جەستەدا، ئامارەى كردە بە سەرەپەنجەكان، واتە: ھەموو ئىسقاھەكانىان پىكەۋە كۆدەكەينەۋە، جەستەكەشيان زىندو دەكەينەۋە و، بە ھۆى سەرە پەنجەكانىانەۋە، لىكىيان جيا دەكەينەۋە، كە ھەر كەسە كەسايەتتى تايىبەتى خۇى ھەيە.

بەندى ھەوتەم: نىنۆكەكان (الأظافر):

يەكەم: پىناسە:

نىنۆك (ظفر) یش، ھەر بە پىستەۋە پەيۋەستە، چۈنكە نىنۆكەكان لە كۆتايى پەنجەكانى دەست و پىدا ھەن، ھەر مەرۇقەك بىست نىنۆكى ھەيە، بە ژمارەى پەنجەكانى ھەردو دەست و ھەردو پىيى.

نىنۆكەكان لەو ماددەيە دروست دەبن، كە خوا (سبحانە وتعالى) واى خولقاندەۋە لە كۆتايى پەنجەى دەست و پى دا كۆبىيىتەۋە و بىيىتە جۆرىك لە ئىسقاھ، كە نىنۆكى پى دەگوتى.

دوۋەم: پىكەتەى نىنۆك:

نىنۆك لە سى بەش پىكەتەۋە:

۱- خودى نىنۆكەكە خۇى.

۲- ئەو گۆشتەى كە نىنۆكەكەى لەسەر دانراۋە.

۳- ھەرۋەھا رېشەي نىنۆكەكە كە دەچىتە نىو گۆشتەۋەو، نىو خويىنەۋە و، لەۋى دا خۇراك وەردەگرى، چونكە نىنۆكىش گەشە دەكات.

بەللى نىنۆك خا (سبحانە وتعالى) واى خولقاندەۋە: گەشە بىكات، بەلام كە گەشەش دەكات، ۋەك گۆشت نىە كە بررا ئازارى ھەيىت، ھەموومان دەزانىن نىنۆك دەمارى ھەستى تىدا نىە، تاكو ھەست بە ئازار بىكەين، بەلام بۇچى نىنۆك گەشە دەكات و ھىكمەتەكەى چىيە؟!

ھىكمەتەكەى ئەۋەيە كە گرېمان نىنۆكىكت دەقترى، پەنجەيەكت بەر شتىك دەكەۋى و نىنۆكەكەى دەقترى، ئىنجا ئەگەر ئەۋ نىنۆكە گەشەى نەكردبايە، نەدەھاتەۋە، (سُبْحَانَ اللَّهِ)، خاى پەرۋەردگار (سبحانە وتعالى) حسابى بۇ ھەموو شتىك كىردە، ئەۋ نىنۆنەكە لەبەر ئەۋەى ئىنسان پەنجەكانى زۇر دەجوۋلىنى، واى دروستكىردوون، كە گەشە بىكەن، ئىنجا ئەگەر نىنۆكەكان زۇر درىژ بوون، بە كەلك نايەن و دەبى بېردىن، بۇيە خا دەمارى خانە ھەستىيەكانى تىدا دانەناون، بۇ ئەۋەى ئەگەر برران، مەرۇف ھەست بە ئازار نەكات، پەنجەكانىش گەشە ناكەن و درىژ نابن، تەنيا نىنۆكەكان درىژ دەبن و گەشە دەكەن.

سېيەم: رەنگى نىنۆك:

رەنگى نىنۆك بە بارى سوورىي دايە، لەبەر ئەۋە كە ئەۋ شانانەى لىيان پىكھاتەۋە، ئەۋ تۆپەلە شانەيەى كە لىي پىكىدى، سوورباۋە، بۇيە نىنۆكىش مەيلەۋ سوورە، جگە لەۋ بەشەى كە دەقترى.

چوارەم: گرنگى نىنۆك:

گرنگى نىنۆك لە زۇر شتدا خۇى دەبىننەۋە، بەلام بەداخەۋە زۇرجاران ئىنسان تاكو پىۋىستىي بە ئەندامىك نەبى، قەدرى نازانى، ئىنسان ئەگەر نىنۆكى بقرتى، يان نىنۆكى ھەلكىشىرى، ئەۋانەى كە لە ئەشكەنجەدان دا، نىنۆكىان ھەلكىشراۋە، ئەۋ كاتە قەدرى نىنۆكەكان دەزان:

۱- ئىنسان ئەگەر نىنۆكى نەبى، تەنەت پىشتى خۆى پى ناخورىئى و، سەرى خۆى پى ناخورىئى، عەرەبىش گوتتوبىانە: (ماحَكْ ظَهَرَكَ مِثْلُ ظُفْرِكَ)، ھېچ شىك وەك نىنۆكى خوت پىشت ناخورىئى.

۲- پاشان نىنۆك بۇ پتەو راگرتنى پەنجەكان زۆر گرنگە، لە راستىدا پەنجەكان كە گۆشتن، بەللى ئىسقانىشىان تىدايە، بەلام كۆتايىيەكەيان گۆشتە، بە ھۆى نىنۆكەو قايىم و مەحكەم بوون، پەنجەكان بە ھۆى نىنۆكەو زياتر ھىز پەيدا دەكەن.

۳- زۆر جار ئىنسان شىك كە بىھوى ھەللى بگىرتەو، يان شىكى ورد، پەنا دەباتە بەر نىنۆكى و بەبى نىنۆكى پەكى دەكەوى.

ھەرۋەھا بۇ گەلىك ئىش و كارى دىكە، ئىنسان سەرى لە نىنۆكەكانى دەوەستى و ئىشى پىيان دەبى، بەلام بە زۆرىيە وايە مروف تا پىويستى بە شىك نەبى، وەك پىويست قەدرو قىمەتى نازانى.

The banner is divided into two main sections by a central image of a man in a turban. The top section features the website URL 'www.alibapir.com' and the title 'ئىمان و ئىلھام'. The bottom section contains various links and QR codes for social media and mobile apps. On the left, there are links to Facebook, Google Play, and the App Store, along with a QR code. On the right, there are links to YouTube, Telegram, and WhatsApp, along with QR codes. The central image has text in Uyghur: 'لە تۆرە كۆمەلەنەنەكان ئەكەلەنەن' and 'بىش مەكەم غىر موافقەتلىكەنەن'.

خالى دەيەم: كۆئەندامى ھۆرمۇنىي (الجهاز الهورموني)

بەرپىزان!

ئەم كۆئەندامە، كۆئەندامىكى يەكجار گرنگ و ھەستيارەو، خوا كۆمەككارمان بى، لە پىنج (۵) بەنددا باسى دەكەين بەم ناوونىشانانە:

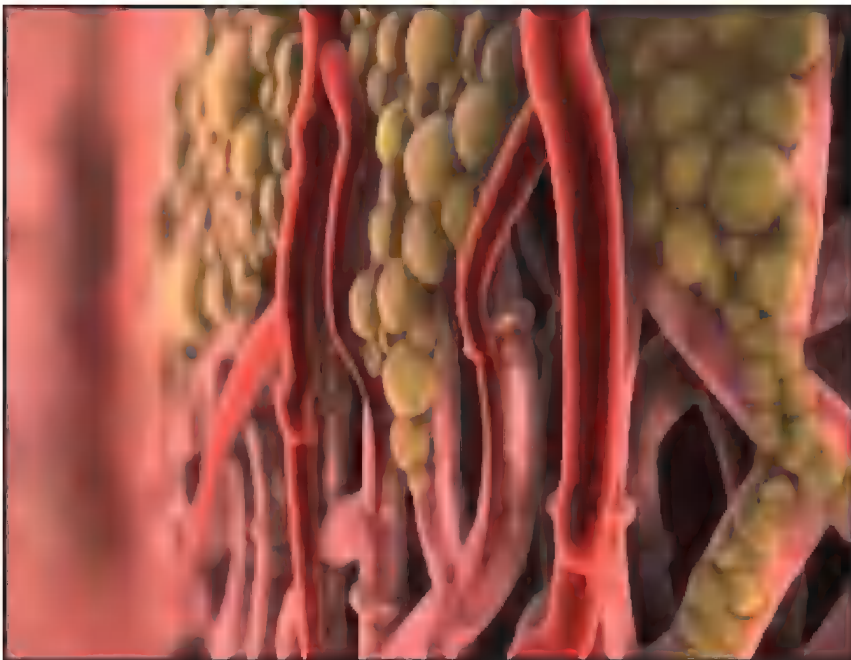
بەندى يەكەم: پىناسە.

بەندى دووہم: ئەرکەكانى كۆئەندامى ھۆرمۇنىي.

بەندى سىيەم: چۆنىەتیی و مىكانىزمى كارکردنى كۆئەندامى ھۆرمۇنىي.

بەندى چوارەم: كەرە پړژینەكان (الغدد الصماء).

بەندى پىنجەم: جۆرەكانى كەرە پړژینەكان و ھۆرمۇنەكانیان.

وینەى (۲۴) كۆئەندامى ھۆرمۇنى

بەندى يەكەم: پىناسە:

۴۰۸

كۆتەندامى ھۆرمۆنىي كە لە كەرە پۈژىنەكان (الْغَدْدُ الصَّمَاء) و ئەو ھۆرمۆنانە پىك دى، كە دەريان دەدەن، كە پزىشكەكان و زاناينى تويكارىي (الغدة الصماء)يان بۇ بەكاردىنن، چونكە ئەو لووھ پۈژىنانە جۆگەلەو بۆرپىيان نىيە كە ھۆرمۆنە دەردراوھەكانيان بنىرن بۇ دىل و، لەويۆھ دابەش بكرى، بەلكو يەكسەر خۇيان دەپۈژىتە نىو خويىنەو، بەلى (كۆتەندامى ھۆرمۆنىي):

۱- لەرووى گىرنگىي كۆنترۆل كىردنى جەستەو، لە دواى كۆتەندامى مېشك و دەمارەو دى، ھەرچى كۆتەندامى مېشك و دەمارە، بەشپەيەكى مىكانىكىي، كارە مىكانىكىيەكانى جەستە ئەنجام دەدا، وەك جوولاندنى ماسوولكەكان و كاريكردنى ئەندامەكان، ئەو لە رپى مېشكەو ئەنجام دەدرى، بەلام كۆتەندامى ھۆرمۆنىي لە رپى كىمىيەو ھەلدەستى بە ئەنجامدانى كارەكانى جەستە، چونكە چەند ماددەيەك دەپۈژىتە نىو خويىنەو، -- وەك دوايى باسى دەكەين -- كە ئەوانە كاريگەري دادەنن لەسەر كارەكانى جەستە.

۲- لەرووى وردەكايى و ئالۈزىشەو، ديسان كۆتەندامى ھۆرمۆنىي، لە دواى كۆتەندامى مېشك و دەمارەو ەو، وەك چۆن كۆتەندامى مېشك و دەمار، ئىستاش لايەنى پەنھان و تاريك و شىردراوھى زۆرى تىدا ماون، بۇ زاناينىك كە لەو بوارە دەكۆلنەو، بەھەمان شپە كۆتەندامى ھۆرمۆنىي، لايەنى ناديارو پەنھانى زۆر تىدا ھەن.

۳- شپە پەيەندىيەكانى كۆتەندامى مېشك و دەمار بە ئەندامەكانى جەستەو، دەتوانىن بلىين: وەك پەيەندىيەكى ئىتەرنىتىي وايە، زۆر بەخىرايى پەيەندىيەكانى جىبەجى دەبن، بەلام پەيەندىيە كۆتەندامى ھۆرمۆنىي، وەك پەيەندىيەكى پۈستەيى وايە و، درەنگتر پەيەندىيەكان دەكرىن، بەلام دواترىش كاريگەريەكەيان زياتر دەمىننەو.

بەندى دووۋەم: ئەرکەكانى كۆئەندامى ھۆرمۇنى:

ئەم كۆئەندامە ھەوت (۷) ئەرک و كارى گەورە و گرنىگ لە جەستەدا دەكات:

۱- يەككە لە ئەرکەكانى ئەو كۆئەندامە كە لە جەستەدا ئەنجاميان دەدا، برىتيە لە گەشەكردن، بەللى گەشەكردنى جەستە، كۆئەندامى ھۆرمۇنى كارى گرنىگى تىدا دەكات و، وەك دوايى باسى دەكەين، ھەندىك ھۆرمۇن ئەگەر كەم بن، لە كۆرپەلەدا، يان لە كۆرپەدا، يان لە منداڵدا، ئەو كۆرپەيە و ئەو منداڵە، گەشە ناكات، لە ھەر پروپىكەو و چ ھۆرمۇنىكى كەم بى، لەو پروپەو گەشە ناكات.

۲- ئەنجامدانى: {زىندەچالاكىي Metabolism (التَّمَثِيلُ الغِذَائِي) لە نىو خانەكاندا، لە رپى ھۆرمۇنەكانەو ئەنجام دەدرى.

۳- ھاوسەنگ راگرتنى شلەمەنىيەكانى جەستە.

۴- ھاوسەنگ راگرتنى خوى و كانزايەكانى جەستە.

۵- رپكخستنى پلەى گەرمىي جەستە، لە نيوان: (۳۶,۵ - ۳۷,۵) دا.

۶- رپكخستنى پرۆسەى وەچە خستەوہى جىنسىي.

۷- رپكخستنى پرۆسەى ھەرسكردن، واتە: لەسەر ئاستى كۆئەندامى ھەرس.

ئىجا كۆئەندامى ھۆرمۇنىي، ئەو كارانەى خوى، بەھوى پەنجا جورە ھۆرمۇنەو دەكات، كە تا ئىستا زانايان دۆزىويانەو و پەييان پى بردوون، رەنگە زياتریش ھەبن، كە لەو يازدە (۱۱) كەرە رپژىنەو دەردەچن، - كە وەك دوايى باسيان دەكەين - بەسەر شوينە جياوازەكانى جەستەدا دابەش بوون.

بەندى سىيەم: چۇنيەتتى ۋە ميكانيزمى كاركردى كۆئەندامى ھۆرمۇنى:

۴۱۰

كۆئەندامى مېشك و دەمار لەپىرى پىشالە مېشكىيەكان (الألياف العصبية) ھە، كارەكانى خۇى دەكات و پەيوەندى دەكات بە خانەكانى جەستەو و، بە كۆئەندامەكانەو و فەرمانەكانى خۇيان بۇ دەنپىرى، بەلام ھۆرمۇنەكان، كە لە پىكھاتەى كىمىيى ئەندامىي دروست دەبن، لە پىرى خانە تايبەتتەيەكانى نىو كەرە رېژىنەكانەو، كارەكانى خۇيان ئەنجام دەدەن و، ھۆرمۇنەكان ئەو نىە كە بچنە نىو دەمارەكان و لە پىرى تايبەتەو، بىنپىردىن بۇ دل و لەوئەش دابەش بىرپىن بەسەر جەستەدا، بەلكو يەكسەر دەرژىنپىنە نىو خۇيەو و، بەرەو خانەكانى جەستە، دەچن.

ئىنجا ھەرچەندە ئەو پىژاوانە، ئەو ھۆرمۇنە، كە لە غوددەكانەو دەرژىن، دەچنە نىو ھەموو خۇيەو، بەلام خوا (سبحانە وتعالى) واى كردو كە تەنبا ئەو خانانەى سەرۇكاريان لەگەل ئەو ھۆرمۇنەدا ھەيە، دەتوان پىشوازيان لى بىكەن، ئەگەرنا ئەوان رپو لە ھەموو خانەكانى جەستە دەكەن، بەلام تەنبا ئەو خانانەى كە پىيان دەگوتىرى. وەرگەرەكان (المستقبلات) وەرگرى ھۆرمۇنەكان (مستقبلات الهورمونات) تەنبا ئەوان وەريان دەگرن، ھەرەھا پىشيان دەگوتىرى: خانە بە ئامانچ گىراوەكان (الخلايا المُستهدفة).

زانايان دەلپن: لە ھەر خانەيەكدا (۲۰۰۰ - ۱۰۰،۰۰۰) وەرگر ھەيە بۇ ھۆرمۇنەكانى جەستە، بۇ ھۆرمۇنە جۇراو جۇرەكان، ئىنجا ھۆرمۇنەكانىش بۇ چوونە نىو خانەكان، دوو جۇرن و ھەمويان يەك جۇرنىن، بە گشتى دوو جۇرن: أ/ (ھۆرمۇنە ناستىرۆدەيدەكان) كە لە گەرد (جُزَيء - mocol) ى گەورە پىكھاتوون و، ناتوان يەكسەر بچنە نىو خانەكانەو، بەلكو لە دەرەو ى كىف و بەرگى خانەكان، وەرەگىرپىن و، لەوئە كارلىكيان لەگەل دا دەكرى.

ب/ (ھۆرمۈنە ستىرۇدېدەكان) ھۆرمۈنى قەبارە بچووك و، ئەوانە لە رېئى گەردى پىرۇتىنى نىو (سايىتۇپلازم) ى خانەكانەو، دەچنە نىو خانەكان و، لەبەر ئەوھى كە بچووك و وردن، خۇيان راستەوخۇ دەچنە نىو خانەكان، نەك لەسەر دىوارى خانەكان وەرەگىرېن و، كارلىكىان لەگەلدا بكەن.

بەندى چوارەم: كەرە رېئىنەكان (الغد الصماء):

ھەرچەندە پىشتىرىش تاراددەيەك پىناسەمان كردن، بەلام بۇ زياتر ناساندنيان دەليين:

ئەوانە برىتىن لە تۆپەلە شانەيەكى قەبارەى گچكە، كە لە چەند شويئىكى جياوازى جەستەدا ھەن، ھەندىك ماددەى كىمىيائى دەردەدەن بە ناوى ھۆرمۈن، كە ئەندازەى ئەو ماددەيە زۆر زۆر كەمە، بەلام كارىگەريى لەسەر خانەكان يەكجار زۆرە، ئەو ھۆرمۈنە يەكسەرېش دەرژىنە نىو خويئەو، و پىرۇتىنەكان دەيانگوزنەو بۇ خانەكان.

بەندى پىنچەم: جۆرەكانى كەرە رېئىنەكان (الغد الصماء) ۋ ھۆرمۈنەكانيان:

ئەم بەندە بە تەنيا لە ھەر چوار بەندەكەى پىشوو زياترە و دەتوانىن بليين: بەندەكانى پىشوو زياتر رېئى خۆشكەرى ئەم بەندەن.

سەرەتا دەليين: ئەو لووانە، ئەو رېئىنە بۆيە پىيان دەگوتى: (كەرە رېئىن)، چونكە داخراون و ئەو نىە كراوہ بن بەسەر بۆرپىيەكانى خويئدا، بەلكو لەنىو خۇدا داخراون و، ئەو ماددەيەى كە پىيانە، يەكسەر دەپىرژىنە نىو خويئەو.

شايانى باسە: يازدە (۱۱) كەرە رېئىنى سەرەكىى ھەن لە جەستەدا:

يەكەم: پۈتۈن ئۆز مېشك (غەدە تەت مەھاد):

۴۱۲

ئەمەيان نۆ (۹) جۆرە ھۆرپمۆن دەرەدات، كە زۆرىەيان بە پۈتۈن نۇخامىيە ۋە پەيۋەستىن، دۈايى باسى پۈتۈن نۇخامىي (الغدة النخامية) دەكەين، ئىنجا ئەم نۆ (۹) ھۆرپمۆنە، كۆنترۈلى ھۆرپمۆنەكانى پۈتۈن نۇخامىي دەكەن، چ بە فەرمان كەرن بە زىياد كەرنىيان، چ بە راگرتىيان، واتە: ئەو پۈتۈن ئۆز مېشكە، فەرمان دەكا بە پۈتۈن نۇخامىي، كە فلان ھۆرپمۆنە زىياد بىكە ۋ فلان كەم بىكە!

ئىمە ئاگامان لە ھىچ نىيە، بەلام خوا (سبحانه وتعالى) تەگبىرو نەخشە ۋە بەرنامەيەكى لە نىۋەستە ئىمەدا دانائە، كە بەس بۆ خۆى ھەموو شىئىكى لەبارەۋە دەرەنە ۋ، زانىيارىي ۋرە ۋرە خەرىكە ھەندىك لاپەرەى لى ھەلدەتەۋە، ۋەك خوا فەرەموۋىيەتى:

﴿ سَتَرِيهِمْ ءَايَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ ﴾ فصلت: ۵۳.

ۋاتە: لەمەودوا لە ئاسۈيەكان ۋ لە خۇشياندا نىشانەكانمانيان - لەسەر پەرۋەردگاريتىي ۋ خاۋەندارىتتىيمان بۆ گەردوون - پىشان دەرەين، تاكو بۇيان دەرەكەۋى كە (خو يان قورئان) ھەقە....

دوۋەم: پۈتۈن نۇخامىي (الغدة النخامية):

ئەم پۈتۈن بە قەدەر دەنكە نۆكىكە، واتە: تىرەكەى يەك (اسم)، شۈيەنە جۇگرافىيەكەى دەكەۋىتە بىكى مېشكەۋە ۋ، بەھۋى قاچۇكەيەكەۋە بەپۈتۈن ئۆز مېشكەۋە پەيۋەستە، لە دوو پل (فص) پىك دى، كە نىۋانىكىيان ھەيە ۋ، ھەر كامىكىيان بە جيا كارى خۆى دەكات، پلى پىشەۋەيان تەنيا كارى بىرتىيە لە دەرەنى ھۆرپمۆنەكان، بەلام بەشى دۈۋەيان لە رىي غوددەى ئۆز مېشكەۋە، يەكسەر بە مېشكەۋە پەيۋەستە، ئىنجا نىۋەى ھۆرپمۆنەكان كە (نۇخامىي) دەرەستىيان دەكات، كارى رىكخستىن ۋ كۆنترۈلى كەرە پۈتۈنەكان، دەكەن، واتە:

پژىنى نوخامىي وەك گەورە پادشاى ھەموو پزىنەكانى دىكە وايە، لەويو ھەپەرشتىارىيان دەكات، كەم بکرىن، زياد بکرىن، بۇ كويى بچن، چۆن بچن؟
 أ- ئنجا بەشى پيشەو ھى پژىنى نوخامىي، ھەشت (۸) جۆرە ھۆرمۆن دەردەدات:

۱- ھۆرمۆنى گەشە کردن.

۲- ھۆرمۆنى ھاندەرى پژىنى كەظەرىي، كە دوايى باسى دەكەين.

۳- ھۆرمۆنى ھاندەرى پژىنى دەرەقىي، كە دوايى باسى دەكەين.

۴- ھۆرمۆنى ھاندەرى تۆوانە جىنسىيەكانى، پياو و ئافرەت (الحوصلات التناسلية).

۵- ھۆرمۆنىكى زەردباو، كە پيى دەگوتري: (الأصفرى) و ھاندەرى گونى پياو و ھىلكەدانى ئافرەتە، بۇ دەردانى ھۆرمۆنە جىنسىيەكان.

۶- ھۆرمۆنى برۆلاكتين، كە يارمەتیی ئافرەت دەدات، شير دروست بکات و، ئەم ھۆرمۆنە شير رېژە (مُدِّرٌ للحليب).

۷- ھۆرمۆنى ھاندەرى (میلانين)، كە ھانى خانە رەنگىيەكانى پيىست دەدا، كە ميلانىنى زياتر دەر بدن، بۇ ئەو ھى رەنگەكە تۆخ تر بى، ياخود كەمتر بى، بۇ ئەو ھى رەنگەكە كالتىر بى.

۸- ھۆرمۆنى (ئەندروپىن)، كە لە پيشوازي كەرانى كۆئەندامى مېشك و دەمار دا ھەيە و ھەستکردن بە ئازارو ماندوویتی، لە مروف دا كەم دەكاتەو.

ب- بەشى دواو ھى غوددەى نوخامىي، تەنيا كارى ھەلگرتنى ئەو دوو ھۆرمۆنەيە، كە پژىنى ژيىر مېشك دەريان دەدا، كە بریتين لە:

يەك/ ھۆرمۆنى رېگرتن لە ميىز کردن، بۆچى ئينسان لە خۆرا ميىزى نايەت؟
 ھۆرمۆنىك ھەيە، ھەتا ئەو دەست بەكارنەبى، مروف ميىزى بۇ ناكري.

دوو/ ھۆرمۆنى (ئوكسىتوسين)، كە لە ماو ھى ھاميل بوونى ئافرەتدا و لە دواى مندالبوونيشى، دەردانى زياد دەبى و، ئافرەت ھەم مەسەلەى مندال دانانى بۇ ئاسان دەبى و، ھەم مەسەلەى شير پيدانى.

سىيەم: رژىنە كاژ (الغدة الصنوبرية):

ئەمىش رژىنىكى زۆر بېچووكە، لە نىو ئىسكىكى گېچكەدا، كە وەك ئەشكەوتىكى بېچووك وايە، لە ناوچەى رژىنى ژىر مېشك دايە، شىۋەى دەنكە كاژ (صنوبر)ى ھەيە، يەك سانتىم دىژىيەكەيەتى، نىو سانتىم پانە، و، يەك لەسەر دە (۱۰/۱)ى غىرامىك قورسە.

ھۆر مۆنىك دەرەدەت كارىگەرىيە لەسەر رېكخستىنى ئەو كارانەى جەستە ھەيە، كە بە شىۋەى دەورىيە پروودەدەن، وەك خەوتىن و لە خەو ھەستان، ھەرۋەھا برىسى بوون و تىنو بوون، ئىجا جوت بوونى پياو ئافرەت، پاشەرۆك دانان، ھەرۋەھا عادەتى مانگانەى ئافرەتان، ئەوانە ھەموويان لەلايەن ئەم رژىنە كاژو، ئەنجام دەدرىن، گىرگىتىن ھۆر مۆن كە دەرى دەدا، برىتيە لە ھۆر مۆنى (مىلاتونىن).

چوارەم: رژىنى دەرەقىي (الغدة الدرقية):

ئەمىش دەكەۋىتە پىشەۋەى مل، لاي قورقوراگە و لە شىۋەى پەپولەدايە، پانىيەكەى پىنج (۵) سم دەبى و بەرزيەكەى چوار (۴) سم دەبى و، كىشەكەى سى (۳۰) گىرام دەبى، ئەۋىش لە دوو بەش پىك دى و، سى جۆرە ھۆر مۆن دەرەدا:

۱- (ئاپىرۆكسىن).

۲- (پىرۆنىن) ئەم دووانە ھەلدەستىن بە كۆنتىرۆل كىردى كارى ھەرس كىردىن لە نىو خانەكاندا، ھەرۋەھا گەشەپىدانى جەستە بە گىشتى و، كۆئەندامى مېشك و دەمار بە تاييەت.

۳- (كالىستونىن)، ئەمىش ھەلدەستى بە رېكخستىن و، سەقامگىر كىردى كالىسىيۇم و فوسفور لە خويندا، بۆيە لە كاتىكدا (يۆد) كەم دەبىتەۋە لە جەستەدا، كە پىكەيتەرى بىنەرەتى ئەو ھۆر مۆنانەيە، كە رژىنى دەرەقىي

دەريان دەدا، تەماشاشا دەكەين پۋژىنى دەپەقىي زۆر گەورەيە، ھەندى كەس كە ئەو شويئەي زۆر دەئاوسى، ھۆي ئەوئەيە كە ئەو نەخۇششەي ھەيە.

پىنچەم: پۋژىنى دراوسىي دەپەقىي (الغدة الجار درقية):

دیارە ئەمىش لە چوار پۋژىنى بچووك پىكدى، كە ھەر كامىكىيان بە قەدەر دەنكە نىسكىكن و، دەكەوئە لای سەرۋوي پۋژىنى دەپەقىي و، لە ھەر چوار لایەكانى دا ھەن، ئەوانىش چەند ھۆپمۆنىك دەردەدەن، لە ھەمويان گرنگتر (باراثرمون)ە، كە ھەلدەستى بە پىكخستنى مژىنى كالىسيۆم لە كۆئەندامى ھەرسدا و، لە كۆئەندامى مېزدا و پارىزگارىي كەردن لە ئاستى كالىسيۆم لە جەستەدا، ھەر بۆيەش كەمىي ئەم ھۆپمۆنە، دەپئە ھۆي ئەو كە بە خىرايى كالىسيۆم دابەزى و، شويئەوارەكانىشى بە تايبەت لەسەر كۆئەندامى مېشك و دەمار - كە بە پلەي يەكەم پىشت بە كالىسيۆم دەبەستى - دەردەكەوي.

شەشەم: پۋژىنى زەعتەريى:

ئەمىش پۋژىنىكى داخراوى رەنگ سوورە، كە دەكەوئە لای بەشيك لە بۆرى ھەوا، نىك لە لای سەرۋەي دل و لە ژىر ئىسكى دەفەي سىنگ، كە بە شۆيەكەي پان ھەلكەوتە و، پىنچ (۵)سم درىژە و، چوار (۴)سم پانە، بەلام ئەستورىيەكەي نىو (۵، ۰)سم و، كىشەكەشى سى و پىنچ (۳۵) گرامە، لە سەرەتاي تەمەنەو زۆرە، بەلام تاكو ئىنسان دەكەوئە تەمەن، كىشى كەم دەكات و بچووك دەپئەو، تاكو لە دواي تەمەنى شەست (۶۰) سالىي، تەنيا پازدە (۱۵)گرامى لى دەمىنئەو، لەو سى و پىنچ (۳۵) گرامە.

ئەمىش ھۆپمۆنىك دەردەدا بەناوى: (ثيموسين)، كە ھەلدەستى بە پىكخستنى كۆئەندامى بەرگريي كەردن لە جەستە و، ھاوكارى دەكات بۆ بەرھەمەينانى خانە لىمفاويەكان و، كەمىي لە جەستەدا، دەپئە ھۆي ئەو مەرۋف بەرھەلستىي (مناعة) لە جەستەي دا، كەم بئەو و، ھەندىك لە پسپۆران دەلن: كاريگەريشى ھەيە بۆ ئەو كە ئىنسان خىراتر فيرى زمان بىي، واتە: ئەو مندالانەي كە ئەو ھۆپمۆنەيان كەمە، درەنگتر فيرى قسە كەردن دەبن.

حهوتەم: پۇتۇنى كەظەرىي پشت گورچىلە (الغدة الكظرية فوق الكلية):

كە - وەك پىشتەر باسماڭ كىرد - لە شىۋەي كىلاۋىڭ، لە شىۋەي تەپبوشىڭ لەسەر ھەردووك گورچىلەكان ئەو پۇتۇنە ھەيە، دىرژىيەكەي ھەوت (۷) سىم و، بەرزىيەكەي يەك (۱) سىم و، كىشىشى لە نىۋان: (۴ - ۵) گىرام دايە.

ئەمىش كۆمەللىك ھۆرپمۇن دەردەكات:

۳۷۲۹: (كۆرتىزۇل، كۆرتىزۇن، كۆرتىكۆسترون)، ئەم سى ھۆرپمۇنە، ھەر سىكىيان كار دەكەن لەسەر چالاككردنى كارى زىندەچالاكىي (اىض) لە نىۋ خانەكاندا و، پارىژگارىي كىردن لە ئاستى شەكر لە نىۋ خانەكاندا.

۴- ھۆرپمۇنىكى دىكە دەردەكات بە ناۋى: (ئەندوستىرۇن)، كە پارىژگارىي دەكات لەسەر ھاۋسەنگىي خۇي يەكان لە خۇندا و لە خانەكاندا.

۷۹۶۵: ھەرۋەھا سى ھۆرپمۇنى جىنسىي، بە ناۋەكانى: (ئەستىرۇجىنات، ئەندىرۇجىنات، بىرۇجستىرۇنات)، دەردەكات، ئەمانەش ھەمويان ھۆرپمۇنى جىنسىيىن.

۹۷۸: ھەرۋەھا ھۆرپمۇنىكى دىكە بە ناۋى: (ئەدرىنالىن) و يەكى دىكە بە ناۋى: (نور ئەدرىنالىن)، ئەمانىش پارىژگارىي دەكەن لە فشارى خۇي، لە كاتى دابەزىنىدا، وا دەكەن كە بەرز بىتەۋە و، لە كاتى بەرزبۇنەۋەي دا، كار دەكەن لەسەر نىز كىردنەۋەي.

ھەشتەم: پۇتۇنە گورچىلەيەكان (الغدة الكلوية):

گورچىلەكانىش كۆمەللىك ھۆرپمۇن دەردەكەن:

۱- ھۆرپمۇنى: (ئىرر بايۋستىن)، كە كار دەكات لەسەر پىكھاتنى خۇكە سۈرەكانى خۇي.

۲- ھۆرپمۇنى: (ئەنجىۋىتىنسىن)، كە كار دەكات لەسەر فراۋان كىردن و تەسك كىردنەۋەي دەمارەكانى خۇي، بەپىي ھالەت، ئەگەر فشار بەرز بى، وا دەكەن

دەمارەكانى خويىن فراوان بن، بۇ ئەۋەدى فشارەكە دابەزى و، ئەگەر فشار (ضغط) نزم بى، وا دەكەن دەمارەكانى خويىن يېنەۋە يەك، بۇ ئەۋەدى فشارەكە بەرز يېتەۋە.

۳- ھۆرمۇنى: (كالىستريۇن)، كە قىتامين (D) بەرھەم دىنى بۇ چالاككردنى رېخۇلە وردەكان لەسەر مژىنى كالىسيۇمىك كە لە خواردنى ھەزم كراودا ھەيە.

نۆيەم: رژىنى پەنكرىاس:

كە پىشتىرىش ھەر باسما كىردۈە و، ئەمىش سى جۆرە ھۆرمۇن دەرەدەت:

۱- ھۆرمۇنى (ئەنسۇلىن): كە كارى برىتيە لە مژىنى شەكرى كلۆكۆز لە ميانى سوتاندنى وزەدا.

۲- ھۆرمۇنى (گلوكاگون): كە پارىزگارىي دەكات لە ئاستى شەكر، چ بەرزى بىكاتەۋە، چ نزمى بىكاتەۋە، يانى: پىويست بو، بەرزى دەكاتەۋە و، كە زياد بو، نزمى دەكاتەۋە.

۳- ھۆرمۇنى (ئەمىلىن): كە ھاوكارىي (ئەنسۇلىن) دەكات و ھاندەرە بۇ جوۋلە رېخۇلەكان.

دەيەم: رژىنە ۋەچەيەكان (غدد المناسل):

ئەمانە لە ئافرەتدا: لە ھەردووك ھىلكەدانى ئافرەتدا ھەن و لە پىزدان، ئاۋەل مىندال (مَشِيْمَة) ^(۱) شدا ھەن، لە كاتىك دا كە ئافرەت ھەملى ھەيە، بەلام لە پىاۋدا لە ھەردووك گونەكانىدا ھەن.

يەك: ئەۋانە ھىلكەدانى ئافرەت، دوو جۆرە ھۆرمۇن دەرەدەن:

۱- ھۆرمۇنى (ئىستىروژىن)، كە ئەم ھۆرمۇنە كار دەكات لەسەر ئەۋەدى تايبەتمەندىيەكانى ئافرەت قوۋل بىكاتەۋە، ۋەك ئەۋە كە:

(۱) پىزدان، ئاۋەل مىندال: (مَشِيْمَة: قُرْص لَحْمِيّ على جدار الرَّحْم أثناء الحمل، تمدُّ الجنين بالغذاء والأوكسجين) إبداع الرحمن في جسم الإنسان، ص ۳۵۸.

أ- مووی زیاتر گەشە بکات، لە قژی دا و بە پیچەوانەوه: لە دەم و چاوی دا، موو نەیت.

ب- پاشان دەنگی نەرم و ناسک بی و بە دەنی ناسک بی، بۆیەش هەندیک ئافرەت کە دەکەونە تەمەنەوه، موو لە هەندیک شوێنیان دی، کە پیشتەر لیی نەهاتوه، هەروەها دەنگیان گر دەبی، لەبەر ئەوهی کە ئەم ھۆر مۆنەیان، کە ھۆر مۆنی (ئیسترۆجین)ە، کەم دەیتەوه.

۲- هەروەها دوو ھیلکە دانەکەى ئافرەت، ھۆر مۆنیکی دیکەش دەردەدەن، بە ناوی: (پرۆجیستەرۆن)، کە ئەمیش کار دەکات لەسەر فراوان بوونی منداڵ دان، لە کاتی کدا کە ئافرەت دوو گیان دەبی، بۆ ئەوهی کە منداڵانی فراوان بیت و، جیی کۆرپەکەى تیدا بێتەوه و، کە وردە وردە کۆرپەکە گەورە دەبی، ئەو منداڵانەش فراوان دەبی، بە ھۆی ئەو ھۆر مۆنەوه.

دوو: دوو گونەکانی پیاویش ھۆر مۆنی کە دەردەدەن بە ناوی: (تیسٹۆستیرۆن)، کە ئەمیش کار دەکات لەسەر گەشەپێدانی تایبەتمەندییەکانی پیاو، وەک:

أ- دەنگی گر.

ب- موو لە شوێنی سمیل و ریشی بی.

ج- ماسوولکەکانی بەھیز بن و، هەروەها ئەو شتانەى کە تایبەتمەندیی پیاون، بۆیەش پیاوانیک کە لەم ھۆر مۆنەیان کەم بی، ئەو تایبەتمەندییەکانی پیاویشیان کەم دەیتەوه، پیاوانیک کە دەکەونە تەمەنەوه، دەنگیان ناسک دەیتەوه و ئەو تایبەتمەندییەیان کە پیشتەر ھەیان بوون، لییان کەم دەیتەوه.

یازدەھەم و کۆتایی: رژیئەکانی کۆئەندامی ھەرس:

ھەروەها کۆئەندامی ھەرس، بەتایبەت گەدە و رپخۆلەکان، چوار جۆرە ھۆر مۆن دەردەدەن:

۱- (جاسترین)، ۲- (کۆلیستۆکینین)، ۳- (سکریتین)، ۴- (جریلین).

ئەم چوار ھۆرمۇنە، رېئىنەكانى نىو كۆئەندامى ھەرس دەريان دەدەن، كارىشيان بىرىتتە لە رېئىخستىنى كارە جۇراو جۇرەكانى كە پېكھاتەكانى كۆئەندامى ھەرس پىيان ھەلدەستىن: زار، قورقۇراگە، سوورېنچىك، گەدە، رېخۇلە بارىكە، رېخۇلە ئەستورە، پەنكرىاس، زراو، ئەم ھۆرمۇنە، يارمەتى ئەوانە ھەمويان دەدەن، بۇ رېئىخستىنى كارەكانى خۇيان و، ئەم رېئىنەكانى كە يارمەتى كۆئەندامەكانى ھەرس دەدەن، لە ھەموو شۆينەكانى و لە ھەموو ئەندامەكانى كۆئەندامى ھەرس دا ھەن، لە سۆنگەى ئەووە كە (كۆئەندامى ھەرس) لە ھەمويان پىك دى: لە زارەو كە پىرۇسەى ھەرس كەردنى خواردن دەست پى دەكا و، بە قورگ و قورقۇراگەدا تىدەپەرى و، دوايى لە سوورېنچىكەو دىتە نىو گەدە، دوايى رېخۇلە بارىكەو دوايى رېخۇلە ئەستورە و تا كۆتايى، لە ھەمويان دا پىرۇسەى ھەرس كەردنى خواردن ھەيە، بۇيە ئەو ھۆرمۇنە لە نىو ھەموو ئەو بەشانەى كۆئەندامى ھەرس دا ھەن، جگە لەوەش لە نىو پەنكرىاس و زراویشدا ھەن، كە لە دەرەوۋى بۇرى كۆئەندامى ھەرسىن، لەبەر ئەو كە ئەوانىش ھاوكارى ئەنجامدانى پىرۇسەى ھەرس كەردن.

خالى يازدەيمە: كۆئەندامى لىمفاۋىي (الجهاز الليمفاوي):

۴۲۰

خوئەنەرانى سەنگىن!

ئەم كۆئەندامە (كۆئەندامى لىمفاۋىي)، لە دوو بەنددا دەتۈزىنەو:

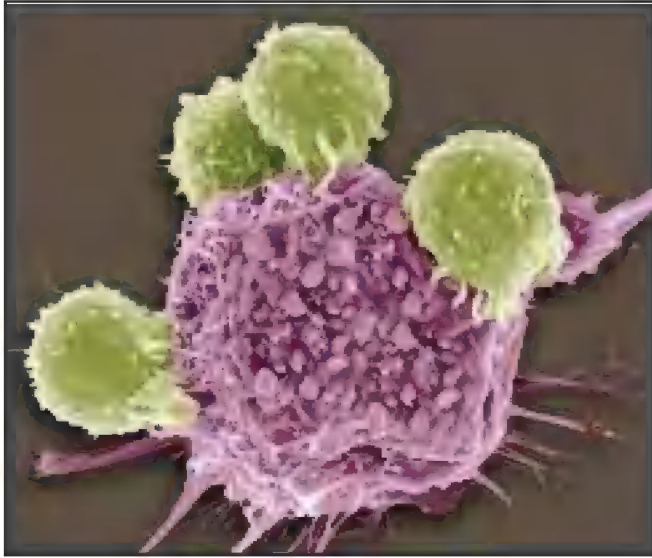
بەندى يەكەم: پىئاسە و ئەركى بىنەرەتتى كۆئەندامى لىمفاۋىي.

بەندى دوو: پىكەتەكانى كۆئەندامى لىمفاۋىي و چۆنىەتتى كارىن.

بەندى يەكەم: پىئاسە و ئەركى بىنەرەتتى ئەم كۆئەندامە:

پىئاسەى ئەم كۆئەندامە، لە ميانى خستىنە پرووى ئەرکەكەى دا دەكرى و،
ئەرکەكانىشى دوو كارى گەورە و گىرگىن:

يەكەم: يارمەتيدانى كۆئەندامى خوئىن، لە راکىشان و ھىنانەوھى ئەم
شلەمەنىيانەى كە لە خانەو شانەكانى جەستەدا كۆدەبنەو، كە خوئىن ھەر
خۆى ئەم خۇراكەى بۇ ناردوون، بەلام وەك شتىكى زىادە و وەك پاشەرۈكىك
لە خانەكاندا دەمىننەو، ئىنجا لە رپى ئەم كۆئەندامى لىمفاۋىيەو، دەھىرنىنەو،
دەگىرپىرنەو، بۇ ئەوھى پاراستنى ھاوسەنگىي شلەمەنىيەكان لە جەستەدا،
ئەنجام بدرى، لە سۆنگەى ئەوھە كە رپژەى شلەمەنىيە نىردراوكان كە لە
خوئىنەرەكان (شرايىن) ھە ئەنجام دەدرى، چونكە خوئىنەرەكان بە ترومپايەكى
بەھىزى دلاھە، پەيوەستن و ئەم خوئىنە بەگورم دەنىرى، كە ئەم شلەمەنىيانەى
تىدايە، خوئىنەكە لەم سەرھە زۆر بە خىرايى و بە قوئەو دەچى، بەلام لەم
سەرھە كە دەگەرپىتەو، بە شىۋەيەكى ئاسايى دەگەرپىتەو، بۆيە ھەندىك پاشماو
دەمىننەو كە پىۋىستە كۆئەندامىكى دىكە ھەبى، ئەم شلەمەنىيانە بەھىننەو،
لەبەر ئەوھى دلا ترومپايەكى تايىبەتتى نىيە بە گىرپانەوھە ھىنانەوھى خوئىن،

وېنە (۲۵) كۆئەندامى لىمفاۋى

بەلكو بە شىۋەى ئاسايى دېتەۋە، بە تايىبەت ئەۋ شلەمەنىيە زىادانە، بۆيە لە رېي ئەم كۆئەندامى لىمفاۋىيەۋە، ئەۋ كارە ئەنجام دەدرى.

ئىنجا ژمارىيەكى زۆر لە خوين ھىنەرەۋەكان (أوردة)، كە كۆتايىيەكانىيان ۋەك ئەۋانى دىكە - كە بەشىۋەيەكى ئاسايى خوينيان پىدا دىت و دەچى - پەيۋەست نەبوۋنەۋە بە خوينبەرەكانەۋە، ئەگەرنا سورى خوين لە نىۋ خۇيدا داخراۋە: خوينبەرەكان خوين دەبن و، خوينھىنەرەكان دىھىننەۋە و پىكەۋە پەيۋەستن، بەلام ئەۋ خوينھىنەرەۋان (أوردة) تايىبەت كراۋن بە كۆئەندامى لىمفاۋىيەۋە، ئازادن، يەكسەر ئەۋ شلەمەنىيانە كۆدەكەنەۋە لە خانەۋ شانەكان و، بەۋ وردە دەمارانەدا دىانھىننەۋە بەرەۋ دىل، كە رۆژانە دەۋرى پىنچ (۵) لىتر لەرېي ئەۋ كۆئەندامى لىمفاۋىيەۋە، لەۋ شلەمەنىيانە لە رېي دەمارە لىمفاۋىيەكانەۋە، دەگەرېتەۋە، رۆژانە پىنچ (۵) لىتر شلەمەنىيە كەم نىە!

دوۋەم: مژىنى چەۋرىيەكانى نىۋ خواردىنى ھەرسكراۋ لە رىخۆلە بارىكەدا، دووبارە رېشتەۋەى بۇ نىۋ خوين، دۋاى ئەۋەى كە لە جەرگدا پاك دەكرېتەۋەۋ پالفتە دەكرى.

ئەمە بە كورتىيى ئەركى بنەرەتېيى كۆئەندامى لىمفاۋىيە يە.

بەندى دووۋەم: پىكھاتەكانى كۆئەندامى لىمفاۋىي ۋ چۆنىەتى كارىيان:

۴۲۲

كۆئەندامى لىمفاۋىي، ھەوت پىكھاتەى سەرەكىي ھەن:

پىكھاتەى يەكەم: بۆرىچە لىمفاۋىيەكان (الأوعية اللمفاوية):

كۆئەندامى لىمفاۋىي خوينىھىنەرەۋە (أوردة)ى زۆر بەكار دىنى بۇ يارمەتيدانى خوينىھىنەرەۋەكانى كۆئەندامى خوين، ئىجا ئەو بۆرىچە و بۆرىچكانە لە ھەموو شويىكى جەستەدا نىن، بۇ ويىنە: لە كۆئەندامى مىشك و دەمار دا نىن و، لە نيو ئىسقاندا نىن، ھەرۋەھا لە نيو پىستىش دا نىن.

ئىجا لەبەر نەبوۋنى ترومپا (مِضْحَة) يەكى دل، كە ئەوانە پاكىشىنەرەۋە، ئەو وردە بۆرىيەنە و ئەو بۆرىچكانە، زمانە (صَمَام) يان زۆرن، كە رىنگا نادەن بە جوۋلەى شلەمەنىي، مەگەر بە ئاراستەى دلدا، واتە: ھەر كاتى ئەو شلەمەنىيە ويستى بگەرپىتەرەۋە، ئەو زمانانە دەيگرن و، دەبنە بەربەستىك و، دەبى ئەو شلەمەنىيە ھەر بەرەۋە دل بجوۋلى.

ئىجا ئەو وردە بۆرىيەنەش دواتر تىكەل دەبنەرەۋە بە دوو بۆرىي سەرەكىي (قناتىن رئيسيتىن):

يەكەمىيان: پىي دەگوترى: جۆگەلەى سىنە (قناة الصدر)، ياخود بۆرى سىنە، ھەرۋەھا پىشى دەگوترى: بۆرى لىمفاۋىي چەپ، كە دەرپىتەرەۋە نيو جۆگەلەى سىنە، لەلاى خوينىھىنەرەۋەى چەپى چۆلەمە (ترقوة)، كە دىرپىيەكەى چل (۴۰) سم دەبى و تىرەكەى، ئەستورىيەكەى: نيو (۵) سم.

دوۋەمىيان: لە دوو بۆرىيە سەرەكىيەكە، كە شلەمەنىيە لىمفاۋىيەكان دەرپىنەرەۋە نيو، كە لە وردە بۆرىيەكانەرەۋە دىنەرەۋە، ئەمىش شلەمەنىيەكانى: قۆلى راست و شانى راست، ھەرۋەھا ھى سەرۋ مل و بەشىك لەلاى راستى سىنە، كۆدەكاتەرەۋە

و دەيانرېژىتەۋە نىۋو خوينھېنەرەۋى چۆلەمەى لاي راست، كە درېژىيەكەى زۆر كەمە، يەك (۱ سم)، ئەمە پىكھاتەى يەكەمى كۆنەندامى لىمفاۋىيى.

پىكھاتەى دوۋەم: (لىمف) شلەمەنىي لىمفاۋىيى:

كە برىتتە لە شلەمەنىيەكى روۋنى زەردباۋ، ئەو شلەمەنىيە لە پىنج شتان پىكھاتەۋە:

۱- ئاۋى زىادى جەستە.

۲- پىرۇتىنە گەۋرەكان، كە ناتوانن بچنەۋە نىۋو مولۇلەكانى خوينەۋە.

۳- خىۋكە سىيىيەكان.

۴- ترشە چەۋرىيەكان (الأحماض الدهنية).

۵- تەنۇلكە نامۇيەكان بە جەستە (الأجسام الغريبة).

پىكھاتەى سىيەم: لىمفە گىيەكان:

ئەۋانىش برىتتىن لە تۆپەلە شانە بازىيەكان، كە تىرەيان يەك (۱ ملم) تاكو بىست و پىنج (۲۵ملم) دەبى، واتە: لە قەبارەى دەنكە نىسكەۋە، تاكو ھى دەنكە بادەم.

ژمارەشيان شەشسەد (۶۰۰) دانە دەبى، لە ھەموو جەستەدا، ئەۋانە شۆيئەكانىيان لەسەر رېي بۆرىيە لىمفاۋىيەكانە، كە ئەو شلەمەنىيە دىننەۋە، بەلام بە تايبەت لە: قورگ و، بن ھەنگل و، ھەۋز، سىنگ و، رىخۇلەكاندا، بەرجەستەترن.

پىكھاتەى چۈرەم: لەۋزەكان:

(لۆز) يانى: بادەم، بەلام بۆ ھى ھەموو شۆيئەكان، ئەم وشەيان بەكارھىناۋە، ئەۋانىش چۈرەم جۆرن:

۱- جۈۋىتىكىيان لەملاۋ لاي گەروون، ئەۋەيان ھەموو كەس دەيانزانى، دەرگۈترى: لەۋزەكانى ھەلساۋن، بۆيەش دەلېن: لەۋزە، چۈنكە يەكى بە قەدەر دەنكە بادەمىك دەبن.

۲- جووتى دووھم لەھلای مەلاشو بەھلای لووت دان، کە پىيان دەگوترى: لەوزەى بۆرىي (اللوز الأنبوبية).

۳- جووتى سىيەم کە جوۆرى سى يەمى لەوزەکان، پىيان دەگوترى: لەوزەى قورگ (لوز البلعوم)، کە لە سەققى قورگ، بەرانبەر بە دوو کونەکەى پشتهوەى لووت دان.

۴- کوۆمەلەى چوارەم، پىيان دەگوترى: لەوزەکانى زمان (اللوز اللسانية)، کە کوۆمەلە لەوزیەکن ژماریەکی زۆرن، لەسەر شیوەى دەنکۆلەى ورد، لەسەربانى سەرەوەى بنکەى زمان، دانراون.

ئەم لەوزانە ھەموویان ھێلێ یەكەمى بەرگى جەستە و، پارێزگارى لى کردنى کوۆتەندامى ھەرس و کوۆتەندامى ھەناسەدان، کە مىکرۆبەکان دەیانەوى لە رپى خواردن و خواردنەووە بە قورگ دا، یاخود لە رپى ھەواوە بە قورگ و لووت دا، بىنە ژوورى، ئەوانە رپيان پى دەگرن.

پىكھاتەى پىنجەم: سىل (طحال):

پىشتىش باسماں کردوہ: درىژىيەكەى: دوازە (۱۲سم) و، پانىيەكەى: ھەوت (۷سم) و، ئەستورىيەكەى: سى (۳سم) دەبى، كىشىشى: سەدو ھەفتاو پىنج (۱۷۵) گرام دەبى.

(سىل) یش ھەلدەستى بە پالوتنى خوین بە شیوەیەكى راستەوخۆ و، دەرباز کردنى جەستە لەو تەنۆلكە نامۆیانەى كە دینە نیوى و، تىكشانە و ھەلۆشانەوہى خرۆكە سوورە مردووەكان و، كوۆردنەوہى ئەندازەيەكى باش لە خرۆكە سوورە تازەكان و لە نیوخۆ گرتنيان، بۆ ئەوہى پى بگەن و، لە كاتى پىويستدا بياندا تەوہ بە جەستە.

پىكھاتەى شەشەم: رژىنى زەعتەرىي:

ئەویش پىشتىش باسماں کردوہ و، ئەم رژینە، ئەم لووہ، ھەم پەيوەستە بە ھەر كام لە: كاری ھۆرپمۆنيش و لىمفاويش و ھۆرپمۆنيك دەردەدا بەناوى

(ئىموسىن)، كە كارى برىتيە لە رېكخستنى كارى كۆئەندامى بەرگىرى،
 ھەروەھا ھاوكارىيى دەكا بۇ بەرھەم ھىنانى ھەندىك لە خانە لىمفاوئىيەكان.

ھەروەھا رېژىنى زەعتەرىي، ھەلدەستى بە فەرمان كردن بە مۆخى ئىسقان،
 كە خانە لىمفاوئىيە بەرھەم بىنن و، ئەو خانە لىمفاوئىيە كە پى نەگەشتوون،
 پىشوازيان بىكات و، بىانگىرئە خۆى تاكو پى دەگەن، دوایى جارىكى دىكە
 بىانرېژىئەتەو نىو خوئى.

پىكھاتەى ھەوتەم و كۆتايى: مۆخى ئىسقان (نخاع العظم):

(مۆخى ئىسقان) پىشتىرش گوتومانە: شانەيەكى ئىسكى ئىسفنەجىيە و، خانە
 ئىسكىيەكان دەگرئە خۆى و، مۆخى ئىسقان، چ مۆخى سوورى ئىسقان، چ
 مۆخى سىي، مۆخى سوورى ئىسقان، لە زۆربەى ھەرە زۆرى ئىسكەكانى بەدەن
 دا ھەيە و، ھەلدەستى بە بەرھەم ھىنانى خرۆكە سوورەكان و خەپلەكانى خوئى.

بەلام مۆخى سىي ئىسقان، بە زۆرىي لە ئىسكە درېژەكاندا ھەيە، وەك ھى
 ران و قۆل و باسك و لوولاك، ئەوئىش كارگەى بەرھەم ھىنانى خرۆكە سىيەكانە.

مۆخانى ئىسقان بە گشتىي لە جەستەدا: (۴٪)ى جەستە پىك دىنى و، لە
 نىو مۆخى ئىسقاندا، (خانە بنجىيەكان) (stem cells) (الخلايا الجذعية) ھەن،
 كە ھەلدەستن بە بەرھەم ھىنانى خرۆكەى سوورو سىي و خەپلەكانى خوئىش.

ئىنجا خرۆكە سىيەكان، كە لە ھەريەك مىللى مەتر سى جا (۱ملم^۳)ى
 خوئىندا: (۵۰۰۰ - ۱۰۰۰۰) خانەى خرۆكەى سىي تىدايە، بەلام قەبارەى
 خرۆكە سوورەكان، يەك مىللى مەتر سى جا (۱ملم^۳)يان، دەگاتە پىنج مىليۇن
 (۵۰۰۰۰۰۰) خرۆكەى سوور! چونكە خرۆكە سوورەكان، زۆر بچووكتىر و
 زۆرتريش لە خرۆكە سىيەكان.

ئىنجا خرۆكە سىيەكانىش سى جۆرن:

۱- خانە دەنكۆلەيەكان (الخلايا الجذبيّة).

۲- خانە لىمفاۋىيەكان (الخلايا الليمفاوية).

۳- خانە يەككىيەكان (الخلايا الأحادية).

(۱)- خانە دەنكۆلەيىيەكان: (۵۰٪ - ۶۰٪) ى خروڭكە سىيىيەكان، پىك دىنن و، تىرەيان: (۱۰ - ۱۵) مىكرۆ مەترە، تەمەنىشىيان چەند سەعاتىڭ، ياخود چەند رۇژىكە.

(۲)- خانە لىمفاۋىيەكان: (۳۰٪ - ۴۰٪) خانەكانى خويڭ پىك دىنن و، تىرەيان: (۷ - ۱۵) مىكرۆ مەترە و، تەمەنىشىيان لە نىۋان: چەند ھەفتەيەك و چەند سالىڭ داىە.

(۳)- خانە يەككىيەكان: (۱۰٪) ى خروڭكە سىيىيەكان پىك دىنن و، تىرەيان: (۱۰ - ۲۰) مىكرۆ مەترە و، تەمەنىشىيان لە نىۋان: چەند رۇژىك و چەند ھەفتەيەك داىە.

ئەم ھوتە، پىكھاتەكانى كۆتەندامى لىمفاۋىين، كە لەلايەكەۋە يارمەتيدەرى كۆتەندامى سوورى خويڭە و، لەلايەكى دىكەشەۋە بەرگرييكارىكى باش و پارىژەرىكى دىلسۆزى جەستەيە.

خالى دوازدهيەم: كۆئەندامى پېشگىرىي (الجهاز المناعي):

بەرپـزان!

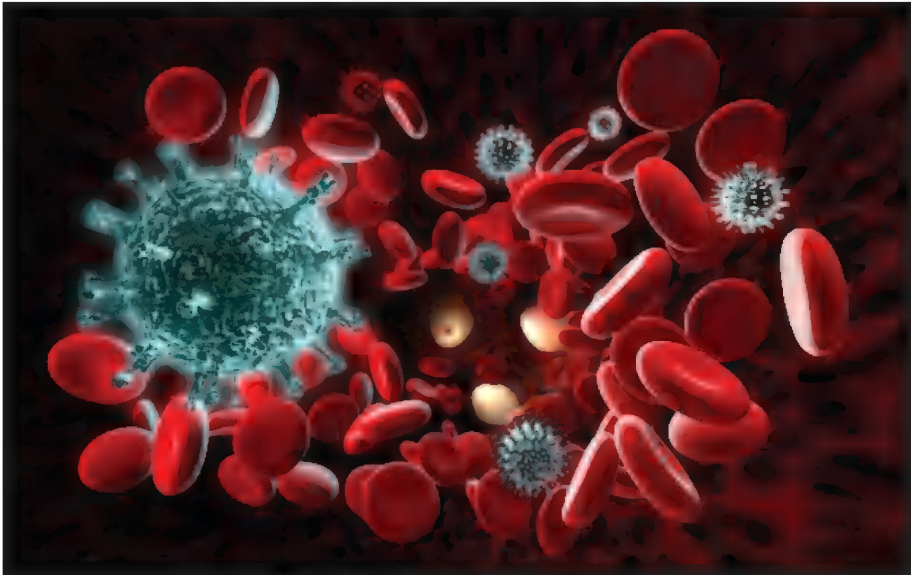
لەم خالى دوازدهيەمەدا، باسى كۆئەندامىكى دىكەي گىرنگى جەستەي مروف دەكەين، كە پەيوەستە بە تىكراي كۆئەندام و ئەندام و، بگرە سەرجم شانە و خانەكان (الأنسجة والخلايا) جەستەو، ئەويش كۆئەندامى پېشگىرىي (الجهاز المناعي) يە، ئىمە لە چوار بەندان دا، باسى ئەو كۆئەندامە گىرنگە دەكەين:

بەندى يەكەم: پىناسە و ئەركى كۆئەندامى پېشگىرىي.

بەندى دووهم: چوار دوژمنە سەرەككەيەكانى جەستەي مروف.

بەندى سىيەم: هيللى يەكەمى پاراستنى جەستە: پېشگىرىي كردنى دەرەككى (المناعة الخارجية).

بەندى چوارەم: هيللى دووهمى پاراستنى جەستە: پېشگىرىي كردنى نيوەككى (المناعة الداخلية).

ويئەي (۲۶) كۆئەندامى پشگىرى

بەندى يەكەم: پېناسە ۱ ئەركى كۆئەندامى پېشىگىرى:

۴۲۸

كۆئەندامى پېشىگىرى (الجهاز المناعي) جەستە دەپارىزى لى سەرجهم زىندەۋەرە وردىلەكان: (مىكروپەكان - microbes) كە جەستە توۋشى نەخۇشىي دەكەن، كە نەك ھەر لى دەرەۋى جەستەۋە پەلامارى جەستە دەدەن، بەلكو لى نىو خۇشىيەۋە بۇ وىنە: خانە شىرپەنجەيەكان (الخلايا السرطانية) كە لى ئەنجامى زۆر ھۆكاران دا، بە بەردەۋامىي لى جەستەدا پەيدا دەبن، ھەرۋەھا لى پاشماۋى خانە مردوۋەكان و لى ژەرەكانىش.

چونكە خانەكانى جەستە، نىچىرىكى ئاسان و كىلگەيەكى بەپىزى نەخۇشكەرەكان (المُمرضات) ى وەك: قايرۇس و بەكتىريا و كەپروو و مشەخۇرەكان.^(۱)

بەندى دوۋەم: چوار دوژمنە سەرەككەيەكانى جەستەى مروۋ:

جەستەى مروۋ جگە لى دوژمنە ناحەزە ديار و بىنراۋەكانى وەك: سەرما و گەرما و درندە و ئاو و ئاگر و باو و ھەرە تىرشقە و... ھتە، چوار دوژمنى وردىلە و گچكەيشى ھەن، كە برىتىن لى:

۱- قايرۇس.

۲- بەكتىريا.

۳- كەروۋەكان (فطريات).

۴- مشەخۇرەكان (طفيليات).

(۱) إبداع الرحمن في جسم الإنسان، ص ۳۷۵، د. منصور أبو شريعة العبادي.

۱- قايرۇس:

درېژىيەكەى (۲۰ - ۳۰) نانۆمەترە، نانۆمەترىك برىتتە لە يەك لەسەر يەك مىليار (۱/۱۰۰۰۰۰۰۰۰)ى مەترىك، واتە: يەك لەسەر يەك مىليۇن (۱/۱۰۰۰۰۰۰)ى (ملم)ىك! قايرۇسەكان جوړەكان (أنواع)يان سەرژمىر ناكړين و، ژماره‌شيان يەكجار زۆره.

ناودارتيرين نه‌خوشىيەكانى كه به‌هوى قايرۇسەوه پەيدا دەبن، نه‌خوشىيەكانى: ئەنفله‌وه‌نزا (زكام - هەلامەت) و، سوورېژە (الحَصْبَة) و ئاولە (الجدرى)ان، دياره نه‌خوشىي ديكەش به هوى قايرۇسەوه پەيدا دەبن، به‌لام ئەوانه ناودارتيرينيان.

۲- بەكتريا:

جوړەكانى له هى قايرۇس زياترن و، له نيو گلل و ئاوو هەوادا زۆرن، به‌لام جوړه زيانبه‌خشەكانى به‌كتريا زۆر كەمن و جوړى سوودبه‌خشى زياتره.

درېژىي به‌كتريا: (۱ - ۵) مايكرو مەترە، مايكرو مەتر يەك لەسەر هەزارى (۱/۱۰۰۰)ى مىللى مەترىكە، واتە: به‌كتريايەك چەند سەد جار، قەبارەكەى له قايرۇسىك گەورەترە، هەر بۆيەش به‌كتريا به ئاسانىي ناچىتە نيو شانەكانى جەستەوه‌و، وەك قايرۇس نيه.

ئەو نه‌خوشىيانەى كه به هوى به‌كترياكەنه‌وه پەيدا دەبن، ئەوانيش ژمارەيه‌كن، به‌لام ناودارتيرينيان: سيل و، تيتانوس، دفتريا، سيفلس، تيفوئيد (گرانەتا)ن.

۳- كەرووه‌كان (الفطريات):

كەرووه‌كانيش زۆر جوړاو جوړن، تيرميان: (۱ - ۴۰) مايكرو مەتر دەبى و، مەترسيان لەسەر مروف كەمترە و، نه‌خوشىيەكانى كەرووه‌كان (فطريات) تايه‌تن به پيسته‌وه، به‌لام جارى واش هيه كه به هوى كەمى به‌رگري لەشەوه، دچەن نيو شانەكان.

۴) مشە خۆرەكان: (طفيليات):

۴۳۰

ئەوانىش ئەو زىندەدەرانەن كە لەسەر خويىن و جەستەى مەرۇف دەرئىن، وەك:
ئەسپى و كىچ، يان لەسەر ئازەل دەرئىن، وەك: گەنەو قىرئو.

ئەمانە چوار دوژمنەكانى جەستەن، ئىنجا با بزائىن خوا (سبحانە وتعالى) چ
تەگبىرىكى كىردو، بۇ بەرگىرى لىكردنى جەستەو پاراستنى لەو دوژمنانەى؟!

دىارە چەند شىۋازىكى پىشگىرى دىنراون، كە بە گشتى دەبنەو بە دوو
شىۋاز، يان دوو ھىلى بەرگىرى، خاى كارزان بۇ پاراستنى جەستە، دىنانون،
كە ئىمە لە ھەردووك بەندى سى و چوارد، باسىان دەكەين:

**بەندى سىيەم: ھىلى يەكەمى پاراستنى جەستە: پىشگىرى
دەرەكى:**

خاى بەبەزەى و مشوورخۇر ژمارىيەك پارىزە و بەرگىرىكارى جەستەى
دروستكردوون، كە لە دەرەوئى جەستە يان لە دەرەوئى سنوور و بازنەى قەلەمەروئى
ئەندام و كوئەندامەكانى دا، پىشگىرى و پىگىرى و لە دوژمن و ناحەزەكانى
دەكەن، كە ئىمە لىرەدا شەش (۶) جۇريانمان ھىنانون:

۱)- پىست (جلد):

پىشتەر باسما كىرد، كە پىست دەبىتەو دوو بەشى سەرەكى:

۱- توپىرى دەرى (البسرة) كە دىوى سەرەوئى پىستە و توپىخى پىستە.

۲- توپىرى نىۋە (الادمة) كە توپىرى ژىرەوئى پىستە، كە ھەر كامىك لە توپىخى
سەرەوئى، توپىرى ژىرەوئى پىستىش، لە چەند پىكەتەيەك دروست بوون و، پىشتەر
باسما كىردوون.

خانه‌کانی دیوی سهره‌وی پیست، هه‌موویان پیکه‌وه جۆش دراون و، به‌یه‌که‌وه ریز کراون زۆر به مه‌حه‌میی، چونکه ریشاله‌کانی (کیراتین)یان تیدایه، که به‌به‌ستیکی مه‌حه‌م له به‌رانبه‌ر میکروپ و دوژمنه‌کانی دیکه‌ش دا دروست ده‌که‌ن.

(۲)- لیکى نئو ده‌م (لُعاب الفم):

لیکی نیوزار، دوو رۆلی سهره‌کیی ده‌گیرێ له پیشگیری کردن له دوژمن و، ناحه‌زه‌کانی جهسته و پارێزگاریی لیکردنی جهسته‌دا:

أ/ ئه‌و میکروپۆبانه‌ی له ددان و لینجی زارو زمان و پووک و مه‌لاشو، ده‌تالین، لییان ده‌کاته‌وه‌و، لایان ده‌بات و ده‌م و ددانیان لی پاک ده‌کاته‌وه‌.

ب/ رۆلی لیک، له پارێزگاریی لیکردنی جهسته‌دا، ته‌نیا ئه‌وه‌نده‌ نیه که ده‌وری پاکه‌ره‌وه‌ بیه‌ی، به‌لکو هه‌ندیك ئه‌نزمیشی تیدان، که به‌کتیریا زیانبه‌خشه‌کان له‌به‌ر یه‌ك هه‌لده‌وه‌شینه‌وه‌ و ده‌یانفه‌وتین.

(۳)- فرمیسک:

أ/ ئه‌نزمه‌ لیک هه‌لده‌وه‌شینه‌ره‌وه‌کانی به‌کتیریای تیدان.

ب/ چاو ده‌شوات و له وشکی و رەق هه‌لاتن ده‌پاریزێ.

(۴)- ئاره‌قه:

أ/ ئه‌میش به‌کتیریا له‌سه‌ر پیست لاده‌بات.

ب/ خوێ و کانزا زیانبه‌خشه‌کان له جهسته ده‌خاته ده‌ری.

(۵)- چه‌وری پیست:

ئه‌میش چینیکى ته‌نك له‌سه‌ر پیست دروست ده‌کات و، له وشك هه‌لاتن و سه‌ره‌نجام. دروست بوونی به‌کتیریاکان ده‌پاریزێ.

(۶) - گوشراوه كانی گه ده:

گه ده چەند گوشراوئىك دەر دەدا، نەك تەنیا يەك گوشراو، كە رېژدیه كى بەرزى ترشيان هەيه و، گه ده لە ميكروپۆبەكان دەپارێژن.

ئەمە هێلى يەكەمى پاراستنى جەستە و، پېشگىرىيى كردن لە هاتنە نۆوه وەى دوژمنەكانى جەستە و زەفەر پېبردنى.

بەندى چوارەم: هێلى دووهمى پاراستنى جەستە: پېشگىرىيى نۆوه كى:

ئىستاش سەرنج دەدەينه هێلى دووهمى پاراستنى جەستە، تاكو بزائين: خوا (سبحانه و تعالى) چ تەگىيرىكى كردو بۆ ئەو وەى لە نۆوخۆى جەستەدا، بەرگىيى بكړى، دواى ئەو وەى قايرۆس و بەكترياو... هتد، دەگەنە نۆو جەستە، بابزائين: لەویدا خواى پارێزەر (سبحانه و تعالى) چۆن جەستە دەپارێژى؟!

كاتىك بەرههه لستىيى دەرەكىيى (المناعة الخارجية) رۆلى نەما و قايرۆس و ميكروپۆبەكان هاتنە نۆو جەستەو، ئنجا كۆئەندامى پېشگىرىيى خوارسك (الجهاز المناعي الفطري)، بە چوار (۴) قوناغ بەرگىيى لە جەستە دەكات:

(۱) هينانى خانەكانى بەرگىيى بۆ شوئى تووش بوو بە ميكروپۆب، ئەويش لە ميانى بەرههه هينانى چەند هوكارىكى كىمىيائى بە ناوى (سايئوكىينات) و، هەموو ئەو خانانەى كە بەرگىيى لە جەستە دەكەن، لەوى كۆيان دەكاتەو، بۆ ئەو وەى وەك هيزىكى پەلاماردەر، هيزش بكەنە سەر ئەو ميكروپۆبەى كە هاتۆتە نۆو جەستەو.

(۲) كاراكردنى سىستىمى تەواوكارىيى (النظام المكمل)، كە بە مەبەستى دەستنيشانكردنى جوړو چىيەتى ئەو ماددە نامۆيانە، ياخود ئەو ميكروپۆبانە و، چالاككردنى خانە بەرههه لستكارەكان، بۆ دژايەتتىيى كردن و بە گژداچوونەو هيان.

۳) ديارىي كوردنى شوئىنى ئەو ماددە نامۇيانە، ياخود ئەو مىكروپۇبانە، چ لە خويۇندا بن، چ لە شلەمەنىيە لىمفاوىيە كاندا بن، (لە خانە و شانە كاندا) پاشان پاكىتاو كوردنيان لەلايەن خرۇكە سىيىيە كانەو، كە ئىشى تايىبەتتيان، برىتيە لە بەگژداچوونەو، ئەو مىكروپۇبانەى دىنە نىو جەستەو.

۴) كارا كوردنى كۆتەندامى بەرگريىكارىي لەلايەن خانە دژ پەيدا كەرەكان (الخلايا المستضدات) هو، (سبحان الله الحكيم)!! هەندى خانە لە جەستەدا هەن، ئىشيان تەنيا ئەوويە دژى مىكروپۇب پەيدا بىكەن، لە نىو خويۇندا، هەندىك پىرۇتتين و هەندىك ئەنزىم پەيدا دەكەن و بەكارديئن، بەس بۇ دژايەتتيى كوردنى ئەو مىكروپۇب و تەنە نامۇيانەى دىنە نىو جەستەو.

ئىجا بۇ هينانەدى ئەو ئامانجەش، سى رىياز و شىوازان دەگرە بەر:

مىكانىزىمى يەكەم: هەو كوردن (التهاب): مەبەست ئەويە: وەختى ئىنسان شوئىنىكى هەو دەكات، ئەو دەرهنجامى كۆبوونەو، خرۇكە سىيىيە كانە، لەو شوئىنەدا كە تووشى ئەو مىكروپۇبە بوو، بۇ ئەو، ئابلووقەى مىكروپۇبە كە بدن و دەورى بگرن و، نەهیلن تەشەنە بكاو، بچى بۇ شوئىنەكانى دىكەى جەستە.

مىكانىزىمى دووهم: پى دەرگوترى: سىستىمى تەواوكارىي (النظام المكمل) كە سى و پىنج (۳۵) جۆرە پىرۇتتىنى گچكەن و، بە زۆرىي لەلايەن جەرگەو، دروست دەكرىن و، ئەوانىش بە كۆمەللىك كارلىكى بىوكىمىيائى هەلدەستن، بۇ دژايەتتيى كوردنى ئەو مىكروپۇبە.

مىكانىزىمى سىيەم: ئەويە كە دىوارە خانەيىيەكان، رى دەگرە لەو، ئەو دۆرمنە بىتە نىويانەو، و، خرۇكە سىيىيە كانىش كە بەو كارە هەلدەستن، بەگشتىي حەوت (۷) جۆرن:

۱- خانە هەللووشەرەكان (الخلايا الملتهمة) كە يەكسەر ئەو مىكروپۇبە هەلدەلووشن و لە بەينى دەبەن.

۲- خانە لىقىيەكان (الخلايا المتفرعة).

۳- خانە سروشتىيە بكوژەكان (الخلايا الطبيعية القاتلة).

۴- خانە قەلەۋەكان، درشتە خانەكان (الخلايا البدينة).

۵- خانە دەنكۆلەيىيە ھاوسەنگەكان (الخلايا الحبيبية المتعادلة).

۶- ترشە خانە دەنكۆلەيىيەكان (الخلايا الحبيبية الحامضية).

۷- تفتە خانە دەنكۆلەيىيەكان (الخلايا الحبيبية القاعدية).

رەنگە يەككە بلى: بۇچى خروكە سىيىيەكان كە بۇئە مەبەستە بەكار دەھيئىرئىن،
حەۋت جۇرن؟! لە ۋەلامدا دەلئىن:

ھەر كامىك لەوانە دژايەتئى جۇرىك لەو مىكروپ و تەنە نامۇيانە دەكات،
كە دئە نئو جەستەۋە و، ھەشيانە دژايەتئى زياتر لە جۇرىك دەكات.

شايانى باسشە: ھەر كام لەو مەسەلانەى ليرەدا بە خىرايى باسماڭ كىرن،
ۋەردەكارىي زۇريان ھەيە، بەلام ئىمە -ۋەك پىشتىرىش گوتوۋمانە - تەنيا تا ئەو
ئەندازەيە، بە ۋەردەكارىي بابەتەكان دا دەچنە خوارى، كە بىسەرەن و خويئەرەن بە
گشتىيە بتوانن لىيان تىبگەن^(۱).

(۱) بۇ ۋەردەكارىي زياترى ئەو بابەتە (كۆئەندامى پىشگىرىي) بىروانە: (إبداع الرحمن في
جسم الإنسان)، ص ۳۷۵-۳۹۱، (الجهاز المناعي).

خالى سىزدەيەم: پىنج ھەستەوەرەكان (الحواس الخمس)

بەرپىزان!

خوای پەرۋەردگار عزوجل بۇ پەيۋەندىيى كىردنى مەرۇف بە جىھانى دەرۋەيەۋە،
پەيۋەندىيى جەستەيى، پىنج ھىللى پەيۋەندىيى بۇ داناون: بىستىن، دىتىن، تامكىرن،
بۇنكىرن، دەست لىكوتان.

ئىجا ئىمە لەم خالى سىزدەيەمەدا، لە پىنج بەنددا، ئەو پىنج ھەستەوەرە دەتۈيۈنەۋە:

بەندى يەكەم: كۆئەندامى بىستىن.

بەندى دوۋەم: كۆئەندامى دىتىن.

بەندى سىيەم: كۆئەندامى تامكىرن.

بەندى چوارەم: كۆئەندامى بۇنكىرن.

بەندى پىنجەم: كۆئەندامى دەستلىكوتان.

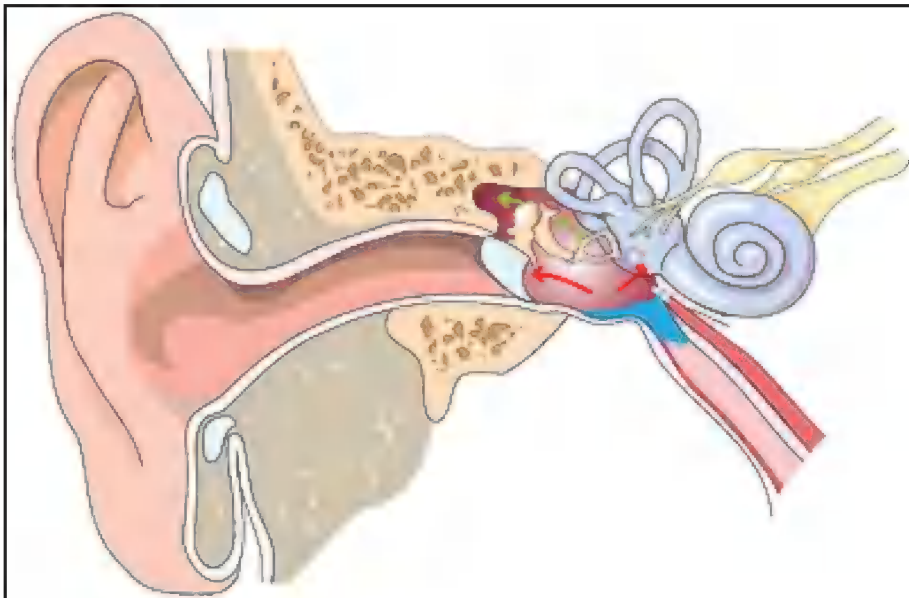

ۋىنەي (۲۷) پىنج ھەستەوەرەكان

بەندى يەكەم: كۆئەندامى بىستىن:

هەستەوهرى بىستىن (حاسة السَّمْع) وردەكارىيەكانى ھىندە زۆرن، بە كىيىكىش مروف لىيان نايىتەو، بەلام من ھەم لىرەدا، ھەم لە باسەكانى دىكەدا ويستوومە: ئەو كە خوا (سبحانە وتعالى) چۆن مشوورى لە جەستەى مروف خواردو، سەرپەرشتىي كرده و تەگىبرى بۆ كرده، ھىلە گشتىيەكانى باس بكەم، ئەگەرنا وردەكارىيەكان، ھى ئەو نىن كە لە باسىكى ئاودا بمانپەرژىتە سەريان، نە ئەو پسپۆرىيەشمان ھەيە، كە بتوانىن ھەموو ئەو وردەكارىيەكانە باس بكەين، ئەوھش كە باسى دەكەين، بىگومان بە بەھرە وەرگرتنە لە زانايانى پسپۆرو شارەزاي ئەو بوارە و، پىشتىش ئامازەمان بە سەرچاوەكانداو.

وینەى (۲۸) كۆئەندامى بىستىن

لە چوار (۴) وردە خالان دا باسى كۆئەندامى بىستىن دەكەين:

يەكەم: پىكھاتەى كۆئەندامى بىستىن:

كۆئەندامى بىستىن، لە سى بەشان پىكھاتو، ئاشكراشە ئىمە كە دەلىين:
(گوى) تەنيا مەبەستمان پىي پەرەى گوى يە، بەلام لە راستييدا: گوى زۆر
لەو ئەلۆزترى گەلىك لەو گرنگترە، كە تەنيا ئەو، ئەندامە پىي بوترى: گوى!

بەلى كۆئەندامى بىستىن، لە سى بەشان پىكھاتو:

بەشى يەكەم: گوى دەرى (الأذن الخارجية):

ئەمىش لە دوو ئەندامان پىكھاتو:

(۱)- پەرەى گوى (صِيوان الأذن):

پەرەى گوى: ماددەيەكى كرۆژ كرۆژەيە (كرپراگەيە)، پىستىكى زۆر
تەنكى بەسەرەوئەيە و پىوئەى چەسپ بوو، كارەكەشى برىتيە لە كۆكردنەوئەى
دەنگ.

(۲)- جۆگەلەى بىستىن (القناة السمعية):

يەك: تىرەكەى: (۷،۵ ملم) و درىژيەكەى: (۲۳ - ۳۰ ملم) دەيىت.

دوو: دواى ئەوئەى لەرپى پەرەى گوىو، دەنگەكان كۆ دەكرىنەوئە: يەكسەر و
بەخىرايى لەرپى جۆگەلەى بىستىنەو بەرەو نىوئەوئەى كۆئەندامى بىستىن، بەرپى
دەكرىن، ئنجا جىي سەرنج ئەوئەى كە پەرەى گوى، ماددەكەى كرپراگەيە،
كرۆژكرۆژەيە، نە ئىسكە، نە گۆشتيشە، چونكە گۆشت دەنگ كپ دەكات،
ئىسكىش سەخت و رەقە، ئنجا ئەگەر ئىنسان گوىي لە ئىسك دروست كرابايە،
دواى ئەوئەى ئىسكەكەى دەشكا، بى گوى دەمايەوئە! بەلام خوا (سبحانە
وتعالى) لە ماددەيەكى كرپراگەيى دروستيكردو، هەم دەنگ دەداتەو، هەم
دەنگ كۆدەكاتەو و دەنگەكە نامرئى و، هەمىش ناشكىت!

سى: ئەو لۆچ و پېچانەش كە لە پەرەي گويى دا هەن، هەموويان كاريگەرەيان
هەيە كە ئەو دەنگە كۆبكەنەو.

چوار: كەنالى گويى، ياخود جۆگەلەي گويى، هەندىك ئىسك و خانەي تىدا
هەن، كە ميو (شمع) دروست دەكەن، ئەو چلەكەي نيو گويى، كە ئىمە پىي
قەلسىن! بەلام خوا (سبحانە وتعالى) رەحمەتتىكى زۆرى لە گەل بەكارهينايين،
كە ئەو ماددەيەي لە گويى دا، داناو و واى كردو كە گويى بۆ خوي ئەو
ماددەيە بەرھەم بىنى، كە ئىمە پىي دەلىين: (چلەكەي گويى) و قىزەون و تاليشە،
بەلام ئەو چلەكەي گويى، رى دەگرى لە هاتنە ژوورەوي زىندەوران و، ئەو
مىكرۇبانەش كە روو دەكەنە پەردەي گويى و نيو گويى، ئەو مىكرۇبانەش
دەكوژى.

بەشى دووھم: گويى نيوەراست (الأذن الوسطى):

گويى نيوەراست لە سى بەشان پىكەتو:

(۱)- پەردەي تەپل (غشاء الطبلية):

پەردەيەكى گۆشتىي تەنكە، تىرەكەي: (۸ ملم) و، پانتايەكەي،
رووبەرەكەي: (۵۵ملم) و، ئەستورىيەكەشى شەست (۶۰) مايكرۇ مەترە،
واتە: لە ھەزار بەشى مىللى مەترىك، شەست (۶۰) بەشى (۶۰/۱۰۰ملم) و،
شيۆەيەكى بازەيى ھەيە و كوور (مُحْدَب)ە، بە بارى گويى نيوەراستدا.

(۲)- بۆشايى تەپل (الفجوة الطبلية):

شويىكى بۆشە و ھەواي تىدايە، ھەلبەتە كۆئەندامى بىستەن، بەبى ھەوا،
ناتوانى دەنگەكان كۆبكەتەو، ئنجا لە بۆشايى تەپلدا: سى (۳) پارچە ئىسكى
گچكە ھەن، كە پىيان دەگوترى: چەكوش و سندان و ئاوزىنگ (المِطْرَقَة
وَالسُّدَانِ وَالرَّكَابِ)، كە ھەرسىكيان پىكەو كاريان ئەو، لەرینەوكانى دەنگ
بگەيەننە پەردەي پەنجەرەي ھىلكەيى، كە بەشى دووھمى گويى نيوەراستە.

(۳)- پەردەى پەنجەرەى ھىلکەبى (غشاء النافذة البيضاء):

رووبەرەكەى: (۳ملم) دەبى و، لەسەر دیوارى قۇزاخە (قوۋقە)ى گويىيە و، ئەو قۇزاخەىيە پرە لە ماددەىيەكى شل، كە لەرىنەو مىكانىكىيەكان دەگۆرئ بۇ لەرىنەوەى دەنگىيى، بە ھۆى ئەو شلەىيەو، كە لە نىو ئەو قۇزاخەىيەدا ھەىيە.

بەشى سىيەم: گويى نىو ھەو (الأذن الداخلية):

زۆربەى وردەكارىيەكانى كۆئەندامى بىستىن، لەم گويى نىو ھەدان، كە لە چەند ئەندامىك پىكھاتو ە گرنگىرىيان، ئەم سى ئەندامەن:

(۱)- قۇزاخە (القوۋقە):

ئەمە ئەندامى سەرەككى كۆئەندامى بىستىنە و، بە ئەندازەى دەنكە فاسۇلىايەكە و، برىتىيە لە پارچە ئىسقانىكى شىوۋى بۆرىي، درىژىيەكەى: (۳۵ ملم) و تىرەكەى: چەند مىللى مەترىكە و، بە شىوۋەىكى لول پىچ (حَلَزُونِي) بە ئەندازەى دوو پىچ و نىو، پىچا و پىچ كراو.

لە نىو ئەو قۇزاخەىيەدا، سى جۆگەلە ھەن، لە شىوۋى نىو ەازنەبىي، يان ھىلالىي دا، يانى: سى پارچە ئىسقان ھەن، كە ھەندىكىان لە سەرووى ھەندىكىانەو:

أ/ يەكەمىيان پىي دەگوترى: جۆگەلەى بەرز.

ب/ دوو ەمىيان: جۆگەلەى نىو ەراست.

ج/ سىيەمىيان: جۆگەلەى خوارو.

لە نىو ھەر كام لەو جۆگەلەنەدا پەردەىك ھەىيە، چىنئىكى نەرم ھەىيە، كە شلەمەنىي لىمفاوىي تىدا ھەىيە، ئنجا لە نىو (قۇزاخە)دا، ئامىرى كۆرتىي (الجهاز الكورتى) ھەىيە، كە ئەمە بەرپرسيارى يەكەمە لە گۆرانى شەپۆلە دەنگىيەكان و جوولە مىكانىكىيەكان، كە لەو شلەىيەى لە نىو ئامىرى كۆرتىيىدايە، ھەن، بۇ ئامارە مىشكىيەكان و، دوايى گواستىنەو ەيان بۇ مىشك و، لە شىوۋى شەپۆلى كارەبايى دا، (ئامىرى كۆرتىي)ىش، لە بىست و چوار

ھەزار (۲۴،۰۰۰) خانەى تىسكدار (خَلَايا مُهَدَّبَة) ^(۱) كە لە دوو ريز (صَقْن) دان، پىكھاتوھ.

(۲) - پەنجەرەى ھىلكەبى (النافذة البيضاء):

رووبەرەكەى: (۲، ۳، ۲) مەلم و بە پەردەيەكى تەنك و نەرم داپۇشراوھ و جۆگەلەى بەرز (القناة العليا) دادەخات و، ئىسكى ئاوزىنگ (عظمه الركاب) ى پىوھ بەستراوھ.

(۳) - پەنجەرەى بازنەبى (النافذة الدائرية):

ئەمىش رووبەرەكەى برىتيە لە (۲ مەلم)، ئەمىش جۆگەلەى ژىرەوھ دادەخات.

دووھەم: چۆنەتەى بىستەن:

ئىمە بەمجۆرە شت دەبىستەن:

پەرەى گۆى، دەنگ كۆدەكاتەوھ و بەو كەنالى بىستەن، كە لە بەشى دەرەوھى گۆيە، دەيگەيەنەى، بە پەردەى گۆى، لەويشەوھ دەچى بۆ سى ئىسقانەكان: (چەكوش و سەندان و ئاوزىنگ)، لەويشەوھ دەچى بۆ نىو قۇزاخەى گۆى، لەويشەوھ بۆ دەمارە مىشكىيەكان و، لە ويشەوھ دەگوازىتەوھ بۆ نىو مىشك و، مەروۇف تەى دەگات چ باسە!

سەيەم: جۆگەلەى ئىستاكىوس و ھاوسەنگى:

ئىجا پىويستە باسى ئەوھش بىكەين، كە لە نىو كۆئەندامى بىستەن دا، جۆگەلەيەك پىي دەگوتەى: (ئىستاكىوس)، كە درىژ دەيىتەوھ بەلەى قورگ و بۆشايى گۆي نىوھراستەا و، پەردەى گۆى، لە دىوى دەرەوھ، سەنورىەتەى.

ئىجا ئەو جۆگەلەى ئىستاكىوس (قناة إستاكىوس)ە، رۆلەكەى ئەوھيە كە: ئەو فشارەى ھەوا كە لە دەرى ھەيە، بۆ ئەوھى ھاوسەنگى (إتزان) ھەبى، دەبى لە نىويشدا فشارىك ھەبى، ھەوا ھەبى و، ئەوھش زۆر پەيۋەندى ھەيە بە

(۱) ھۇدبە: تىسك، كۆلك، مۇھدبە، كۆلكدار، تىسكدار.

بەندى دووھەم: كۆئەندامى دىتن (الجهاز البصري):

۴۴۲

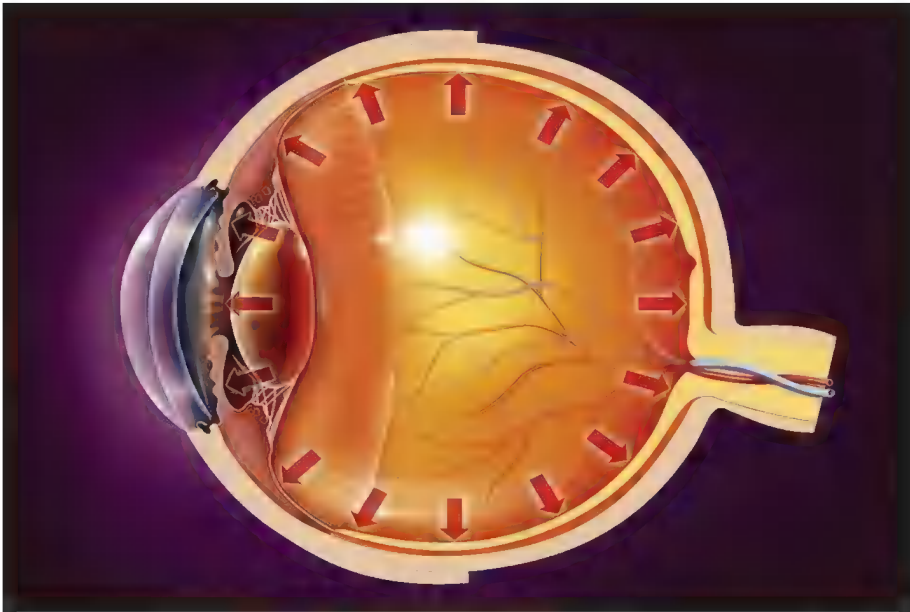
لە پىنج وردە خالاندا باسى كۆئەندامى دىتن دەكەين:

يەكەم: پىكھاتەى چاۋ:

چاۋى مرؤف، برىتيە لە تۆپىكى گۆشتىي پر لە شلەيەكى هولامىي پرون،
وہك ماددەى جەلاتىن، تىرەكەى دوو سانتىمەترو نيو (۲،۵ سم)ە و، كىشى چاۋ
هەشت (۸) گرامە و، دىۋارى چاۋ ئەستورىيەكەى: (۲ ملم)ە و، سى چىنە:

۱- يەكەمىيان كۆرپنا (قرنية)ى پى دەگوترى، ھەرۋەھا ماددە رەقەكە (الصلبة)
شى پىدەگوترى.

۲- دووھمىيان گلىنە (قزحية)ى پى دەگوترى، كە بىلبىلە (بؤبؤ)ى چاۋى تىدايە.

ۋىنەى (۲۹) كۆئەندامى دىتن

۳- سىيەميان تۆر (شېكىيە) يى دەگوتى، كە ئەو عەدەسەيە چاۋ پى دەيىنى، تىيىدايە و، بە ھەوت (۷) ماسوولكە دەورە دراۋە.

شايانى باسە: (قەزەھىيە) واتە: گىلنە، وىلاشە چىن (الطبقة المشيمية) شى پى دەگوتى، بۇچى وى پى دەگوتى؟ چونكە (مىشيمىيە)، يانى: پزدان، ئاۋەلمندال، ئەۋەي كە كۆرپە لە نىۋ مىنداللى دايكىدا، لە نىۋى دايە، دوايى كە لە دايك دەيى، ئەۋىشى لە گەل دىتە دەرى.

ئىنجا لەبەر ئەۋەي ۋەك چۆن: ھەرچى خواردن و پىداۋىستىيەكانى مىندالە، بە ھۆى ئەو پزدان، (ئاۋەل مىندال) ھە، بۆى دابىن دەكرىن، بە ھەمان شىۋەش: ئەو بەشەي چاۋىش كە ئەو ناۋەيان لىناۋە، ئەۋىش تۆرىكى دەۋلەمەند لە مولۇلە خويىيەكانى تىدا ھەيە، كە دەبنە ھۆى خۇراك پىدانى چاۋ.

دوۋەم: ماسوولكەكانى چاۋ:

چاۋ، نۆ (۹) ماسوولكەى جوۋلىنەرى ھەن:

۱- شەش (۶) دانەيان تۆپى چاۋ بە ھەموو لايەكدا دەسوۋرىنن، ئىنجا (سُبْحَانَ اللّٰه)! جىي سەرسوۋرمان ئەۋەيە كە ھەردوۋ چاۋەكانىش بە فەرمانى مىشك، بە يەك ئاراستەدا دەجوۋلىنن، نەك چاۋىكىيان لەۋلا بى و چاۋىكىيان رۋو لەۋلا بىكات، چونكە بۇ وىنە: پەنجەي خۆت رابگرە و، دەست لەسەر چاۋىك دابنى و، بە چاۋەكەى دىكە تەماشاي بىكە، لە شوينىك دەيىنى، ئىنجا ئەۋجارە دەست لەسەر چاۋەكەى دىكەت دابنى و، بە چاۋەكەى دىكەت تەماشاي بىكە، لە شوينىكى دىكە دەيىنى! بەلام بە فەرمانى مىشك، ھەردوۋ چاۋەكان تەركىز دەخەنە سەر يەك خال و، ئەو شتە زۆر بەرىكىي دەيىنى.

بەلى ئەو شەش (۶) ماسوولكەيە، تۆپى چاۋ بە ھەموو لايەكدا دەجوۋلىنن و، لە نىۋ چالى چاۋدان، چاۋىش لە نىۋ بۆشايىيەكى ئىسقان دايە، كە لە كەللەى سەر دايە، پى دەگوتى: چالى چاۋ (مِحْجَر).

۲- دوو لەو ماسوولكانەش گىلنە (قزحىيە) دەجوۋلىنن.

۳- يەك ماسۈلەكەشيان غەدەسەى چاۋ دەجوۋلىنى.

سىيەم: غەدەسەكانى چاۋ:

۴۴۴

چاۋ دوو غەدەسەى سەرەكىي ھەن:

۱- غەدەسەى كۆرنيَا (الْعَدَسَةُ الْقَزْنِيَّةُ): كە غەدەسەىيەكى كوپرو چالېشە (مَحْدَبَة - مَقْعَرَة) لە يەك كاتدا، ئاۋىنە ھەيە ھەم كوپرە كە تەماشاي دەكەى، خۆت بە بچوۋكىي دەيىنى، ھەم چالېشە، كە تەماشاي خۆت دەكەى خۆت بە گەورە دەيىنى، ئەو غەدەسەىيەى چاۋىش، لە يەك كاتدا ھەم كوپرېشەو، ھەم چالېشە، بۇ ئەۋەى ئەو وىنەيەى كە ۋەرى دەگرى، بتوانى بە پروۋيەك بەبچوۋكىي ۋەرى بگرى و، دۋايى بەۋلا گەۋرەى دەكاتەۋە.

ئەو غەدەسەىيە لايەكانى چەسپاون و، تيرەكەى: (۱۲ ملەم) ۵، ئەستۋوريەكەى: (۵، ملەم) ۵، ئەم غەدەسەى قەرنىيە بەرپرسە لە: (۸۰٪) ى دانانى وىنە لەسەر تۆرى چاۋ.

۲- غەدەسەى بلوۋرىي (العدسة البلورية^(۱)): ئەمىش غەدەسەىيەكە ھەردوۋ ديوەكەى كوپر، (مَحْدَبَان، بەلام ئەندازەى كوپرېيەكەى بە شىۋەىيەكى نەچەسپاۋە و، بەجەيلاۋە بۇ جوۋلەى ماسۈلەكەكان، ئەم غەدەسەىيە تيرەكەى: (۹ ملەم) ۵، ئەستۋوريەكەى: (۵ ملەم) ۵.

بۇيەش ئەندازەى كوپرېيەكەى نەچەسپاۋە، چونكە: كاتىك تىشكىكى زۆر دەيىنى، ئۆتۈماتىكىي چاۋت دىتەۋە يەك، تاكو تىشكىكى كەمى بۇ بچى، ئەگەرنا زىيانى پى دەگەيەن، بەلام ئەگەر لە شىۋىيەكى تارىك بى ئۆتۈماتىكىي ماسۈلەكەكان چونكە ئازاد و دەستكراۋەن، ۋا دەكەن: چاۋت زياتر بكرىتەۋە، تاكو پروۋناكىي زياتر بى و، بتوانى بەو پروۋناكىيە كەمەش بىيىنى، بۇيە خوا (سبحانە وتعالى) ئەمەيانى بە شىۋەى ئۆتۈماتىكىي دانائە، كە بەپىي وىستى مروف و بەپى وىستى خۋىشى، بەلكو بە شىۋەىيەكى ئۆتۈماتىكىي بە فەرمانى مېشك، پىۋىست بوو چاۋ دەكاتەۋە و، پىۋىست بوو چاۋ دىنيتەۋە يەك و، مەيلەو دەينوۋقىنى.

چوارەم: چۆنىەتتى دىتنى چاۋ، چاۋ چۆن دەينى؟:

(۱)- يەكەمىن ھەنگاۋ: بىرىتتە لەۋە كە تۆرى چاۋ، بە پىي پىۋىست ئەندازەى رووناكىي دەگۆرى، ھەروەھا تىكراي وىنە گىراۋەكان دەگۆرى، بۇ ئامازە كارەبايىەكان و، دەيانىرى بۇ مىشك، دەبى ئەو وىنە گىراۋانە، بگۆرىن بۇ لىدانەكان (نَبَضَات)ى كارەبايى.

تۆرى چاۋىش رووبەرەكەى: (۱۱ سىم^۲، يە، (ھەزارو سەد (۱۱۰۰ مىلم^۲))، ئەو پانتايىيە دادەگىرئ لە دىۋى پىشتەۋەى دىۋارى چاۋ، بەرانبەر بە عەدەسە، كە ئەۋىش: (۷۲٪)ى دىۋارى نىۋەۋەى چاۋ دەگىتتەۋە.

ئىنجا تۆرى چاۋ، لە دوو جۆرە خرۆكەى ھەستىيار بە رووناكىي، پىكھاتوۋە:

(۱)- جۆرى يەكەمىان: پىيان دەگوترى خرۆكە درىژكۆلەيىيەكان (العَصِيَات): ئەمانە ژمارەيان سەدو سى مىليۇن (۱۳۰۰۰۰۰۰۰) دانە دەبى و، ئەمانە تىشك ھەر رەنگىكى ھەبى، ۋەرى دەگىر و، زۆر ھەستىيارن بەرانبەر بە جوۋلەى تەنەكان و، ھەستىيارىش بەرانبەر بە تىشكى كەمىش.

(۲)- جۆرى دوۋەمىان: پىيان دەگوترى: خانە خرەكان، بازىيەكان (المخاريط)، ئەمانەش ھەستىيارن بەرانبەر بە تىشك، بەلام ھىندەى جۆرەكانى پىشى، ھەستىيار نىن و، لە بەرانبەر ئەۋەدا: رەنگەكان لىك جيا دەكەنەۋە، ئەۋانەى پىشى، خانە درىژ كۆلەيىيەكان بەس تىشك ۋەردەگىر، كەم بى يان زۆر بى، بەلام ئەم خانە بازىيەكان، بەرانبەر بە تىشك، زۆر ھەستىيار نىن، بەلام رەنگەكان لىك جيا دەكەنەۋە، ئەو ئىمتىيازەيان ھەبە، ئەمانەش ژمارەيان: ھەوت مىليۇن (۷۰۰۰۰۰۰) دەبى.

كەۋاتە: ھەنگاۋى يەكەمى دىتن، ئەۋەبە كە تۆرى چاۋ لە رېي ئەو دوو جۆرە خرۆكانەۋە، ئەو تىشكەى كە لە تەنەكانەۋە دى، ۋەرى دەگىر.

(۲) - دووه مین ههنگاو: ئەوێه که ئەو تیشک و وینانە ی گۆراون بۆ لێدانه کارەباییەکان (النَّبْضَات الکهربائیة)، که خانه ههستیاریهکان به رانبه ره تیشک، به ههردوو جوهره کانیانهوه، بهرهمیان دین، دهیترین بۆ مێشک، له رپی دهماری دیتنهوه، به هوی: ملیۆنیک و دوو سهد ههزار (۱،۲۰۰،۰۰۰) ریشالی دهمارییهوه، که په یوهندیان به مێشکهوه ههیه، به ریشالیک که تیره که ی: دوو مایکروونه و، هه مووشیان له نیو کێلێکدان، که تیره که ی: (۱،۵) میلی مەتر تیپەر ناکات، پارێزراون، له ویوه دهیتردین بۆ مێشک و، له ویش مێشک تهرجه مەیان دهکاتهوه بۆ وینهکان:

(الموسوعة العلمية الشاملة) ناوا باسی چۆنیهتی بینین دهکات^(۱)، جیی خۆیهتی سه رنجی بدهین: دهلی: (الطريقة التي تعمل بها العين والدماغ، لإنتاج الصور، فائقة الدقة والتعقيد، فالضوء الذي تستقبله شبكّة العين بعد انكساره المكيف، تحوّلها خلاياها الحساسة للضوء، إلى طاقة كيميائية، وهذه الطاقة تُفعل الأعصاب لنقل هذه الرسالة الكهرو عصبية إلى الدماغ الذي يحلّلها ويجمّعها، ويُصدر التعليمات المناسبة لمواجهتها... إن أدق وأصخم الروبوبات والحواسيب، تظل عاجزة عن تحقيق بعض ذلك).

واته: ئەو رینگایه که دوو چاوهکان و مێشک کاری پی دهکەن، بۆ بهرهم مێینانی وینهکان، یه کجار زۆر ورده و زۆر زۆر ئالۆزه، چونکه ئەو تیشکه که له شته کانهوه بۆ چاو دی، توپی چاو وهی دهگری، دوا ی ئەوه که دهشکیتهوه و دهگونجینری، ئنجا دهیتر بۆ خانه ههستیاریهکانی که به تیشک ههستیارین (واته: خانه درێژکۆلهییهکان و خانه بازنهییهکان)، ئەوانیش دهیگۆرن بۆ هیزیکی کیمیایی و، ئەو وزه کیمیاییه، دهماره ههستییهکان، کارا دهکات بۆ ئەوهی ئەو نامه که هر پوعه صهیییه (ههم وزه ی کارهبا ی ههیه، ههم وزه ی دهماری)، بینری بۆ مێشک و، مێشکیش شی دهکاتهوه و بهرجهسته ی دهکا له شیوهی چهند وینهیه کدا، (که ئیمه دهیانبینین) و رینماییه گونجاوهکان بۆ چۆنیهتی مامهله له گهڵ کردنیان دهیتری.

(۱) الموسوعة العلمية الشاملة، ص ۲۰۴، به ناوونیشانی: (الإبصار)، ئەو مهوسوعهیهش کۆمهلیک زانای بیانی دایانناوه تهرجه مە ی عەرەبی کراوهتهوه.

دوایی دەلی: وردترین و زەبەلاحترین رۆبۆت و حاسیبەکان، دەستەوسانن لە بەرانبەر ئەوەدا کە ئەوەی بەشیک لە چاوە ئەنجامی دەدات، ئەنجامی بدەن!

کەچی سبحة الله! بەشەر ئەگەر حاسیبەیهک ببینی، یان رۆبۆتیک ببینی، کاریک ئەنجام بدات، زۆر دڵنیا یە کە مەرۆش دروستی کردووە، بەلام ئەو چاوانە، هێ مەرۆش، هێ ئەو هەموو ژياندارو زیندەوێرانە، کە ئەو هەموو وردەکارییەیان تێدا هەیە، کە ئەگەر هەموو کۆمپیوتەرەکانی دنیا کۆبکەیهو، بە قەدەر میشتک وردەکارییان تێدا نیە!! هەرەها هەموو کامیەرەکانی دنیا کۆبکەیهو، بە قەدەر چاوە وردەکارییان تێدا نیە!! کەچی وەرە مەرۆش قەناعەت بەخۆت بینی و شەیتان هەلت خەلەتینی و بلێ: بیگومان ئەو رۆبۆت و حاسیبەو کامیەرە، مەرۆش دروستیکردووە، بەلام ئەو هەموو کۆئەندامانە میشتک و گوێ و چاوە و .. هتدانه، کەس دروستی نەکردوون! بەراستی ئەو ئەو پەری بی ئینصافیە بەرانبەر بە خوا (سبحانه وتعالی)، بۆیەش خوا دەفەرموی:

﴿يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ رَبِّكَ أَكَرِيمٌ ۖ ﴿٦﴾ الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوَّدَكَ فَعَدَلَكَ ۖ ﴿٧﴾ فِي أَيِّ صُورَةٍ مَّا شَاءَ رَكَّبَكَ ۖ ﴿٨﴾﴾ الإنفطار.

واتە: ئەو مەرۆش! چ شتیک تۆی بوغرا کردووە بەرانبەر بە پەرەردگاری بەخشندەت، کە تۆی وەدی هیناو، پاشان تۆی ریک خستو، {ئەندامەکانی بۆ داناوی و یەک تۆپەلە گوشت نی}، ﴿فَعَدَلَكَ﴾، ئنجا هاوسەنگیی کردووی، (دەستیکت لە دەستیکت درێژتر نیە، لاقیکت لە لاقیکت درێژتر نیە، چاویکت لە چاویکت گەورەتر نیە)، ﴿فِي أَيِّ صُورَةٍ مَّا شَاءَ رَكَّبَكَ﴾، لە هەر وێنەیهکدا کە خۆی ویستوویەتی، تۆی پیکهیناو، {قەدو قیافەو وێنەو دیمەنیکی ریکی پێداوی} ئەو پەرەردگارەت کە ئەو هەموو کاروبارە بۆ کردووی، بۆچی بەرانبەری وا بوغراو لە خۆبایی؟!

ئنجا لێردا جی خۆیەتی قسەیهکی دیکەش هەر لە: (الموسوعة العلمية الشاملة) وەرگیرین، کە باسی چاوەکات، کە یەکسەر بە کوردیی دەیهینین:

دەلى: چاۋى مەۋف تۇپىكى پتەۋە، پەرە لە شلەمەنىيەك كە لە چالى چاۋدا جى گرتە، كە چالىكى ئىسقانە، (ئىنسان با ھەر تەماشى شويىنى چاۋ بىكەت، چاۋ لە شويىنىك دايە، لە ھەر لايەكەۋە زەبرى بۇ بى، ئەۋ شويىنە قوۋلە، ئەۋ چاۋە دەپارىزى، بىر بىكەۋە: چاۋت لە نىۋ چاۋانت بوۋايە، لەسەر تەپلى سەرت بوۋايە، چەند زوۋ لە بەين دەچوۋ!)^(۱).

لە پىشەۋە چاۋ، چىنىكى رۈۋى پارىزەر ھەيە كە پى دەگوتى: كۆرپا (القرنية)، كە كارى زۆر دەكا لەسەر ئەۋە تىشك كە لە تەنەكانەۋە دى، كۆى بىكەتەۋە.

بەشىكى دىكە چاۋ كە رەنگەكەى ديارە لە چاۋدا، پى دەگوتى: گلىنە (قُرْحِيَّة)، ئەۋ تىشكە كە لە تەنەكانەۋە دى و بە بىلبىلە چاۋدا تى دەپەر، ئەندازەكەى زەت دەكا و لە كاتىكدا تىشكەكە زۆر بى، بىلبىلە چاۋ تەسك دەكاتەۋە و، لە كاتىكدا تىشكەكە كەم بى، فراۋانى دەكا، بە شىۋەيەكى ئۆتۈماتىكى، كە پىشترىش باسما كەرد.

دۋايى ئەۋ تىشكە دەگاتە غەدەسە و، غەدەسەش لەسەر تۆرى چاۋ چرى دەكاتەۋە، تۆرى چاۋىش كۆمەلىك خانەى ھەستىارى تىدان: سەدو سى مىۋن (۱۳۰،۰۰۰،۰۰۰) خانەى درىز كۆلە، (عُصِيَات) و ھەوت مىۋن (۷،۰۰۰،۰۰۰) خانەى بازىيە (مخروطات)، ئىنجا ئەۋ خانانە بە ھەردوۋ جۆرەكانىانەۋە، ئەۋ وىنانە لەپى ئامازەى ئامازەكانى كە ھەرۋ غەسەبىيەۋە بۇ مىشك دەئىرى، مىشكىش ئەۋانە ۋەك زانىارىيەك پى دەگەن، ئەۋىش ئەۋ دىنا بىنراۋەى ئىمەيان لى پىك دىنى^(۲).

پىنچەم: چوار وردە پىكەتەى چاۋ:

۱- فرمىسك:

أ- فرمىسك ماددەيەكى لىنجى تىدايە، پارىزگارىيە لە چاۋ دەكا و، پاكى دەكاتەۋە تەرۋ تازە راي دەگرى.

(۱) نىۋان كەۋانەكان زىادەى خۇمە.

(۲) سەرچاۋەى پىشۋو، ص ۲۰۴.

ب- بۇ بەرگىرى لىڭىردى چاۋ لە بەرانبەر دۈژمنەكانى دا، فرمىسك ژمارەيك ئەنزم و دژە مىكروپ و دژە بەكتىراي تىدا ھەن، لوى فرمىسك رېژىش، لە پشت چاۋەۋەيە، بۇ ئەۋەى لەۋىۋە چاۋەكان بشوات و، مەرج نىە تەنيا ئەۋ كاتەى ئىنسان گىراني دى، فرمىسكى بى، بەلكو ھەمىشە ئەۋ لۋە چاۋ دەشوات و فرمىسك دەرپىژى و، ھەوت ھەتا دە (۷-۱۰) جۈگەلەى بچوۋكى فرمىسك ھەن.

۲- دوو پىلۋەكانى چاۋ:

بە ھۋى پىلۋەكانى چاۋەۋە، مەۋف ھەر كات بىەۋى چاۋى دەكاتەۋە و، ھەر كاتىش بىەۋى چاۋى دەنوقىنى و دايدەخات، ھەندى كەس توۋشى جۈرىك نەخۋشى دەبى، پىلۋى چاۋى داناخى، ھەمىشە چاۋى لەدەرىيە و زۆر ماندوۋ دەبى و، موعەزە، كە تۈزۈ خۋلى لى بنىش، بەلام بە ھۋى پىلۋەكانىەۋە، مەۋف ھەر كاتى وىستى چاۋى دادەخات.

۳- برژانگى چاۋ:

ئەۋ موۋە بارىكانەى دەۋرى چاۋ، پارىژەرىكى دىكەينى و ھۆكارى جوانىشىنى، ئىجا عەجايب ئەۋەيە: ئەۋ برژانگەنە ۋەختىك كە دەشۋەرن، دىنەۋە، بەلام دوايى زۆر درىژ نابن و لە ئەندازەى خۋيان رادەۋەستىن، بە پىچەۋانەى موۋەكانى دىكەى جەستەۋە: موۋى سەرو موۋەكانى دىكە، لە ئەندازەى خۋيان تىدەپەرن و پىۋىست بەۋە دەكات بىان قرتىنى، بەلام ئەگەر برژانگت لە ئەندازەى خۋى تىپەرىبايە، چۈنت بۇ دەقرتا؟ زۆر بە زەحمەت بوو.

۴- برۋىەكانى پشت چاۋ:

ئەۋانىش دىسان ھەم جوانىي بە چاۋ دەدەن، ھەم كارىگەرىشىيان ھەيە بۇ پاراستنى چاۋ لە ئارەقەۋ تۈزۈ خۋل و...ھتە.

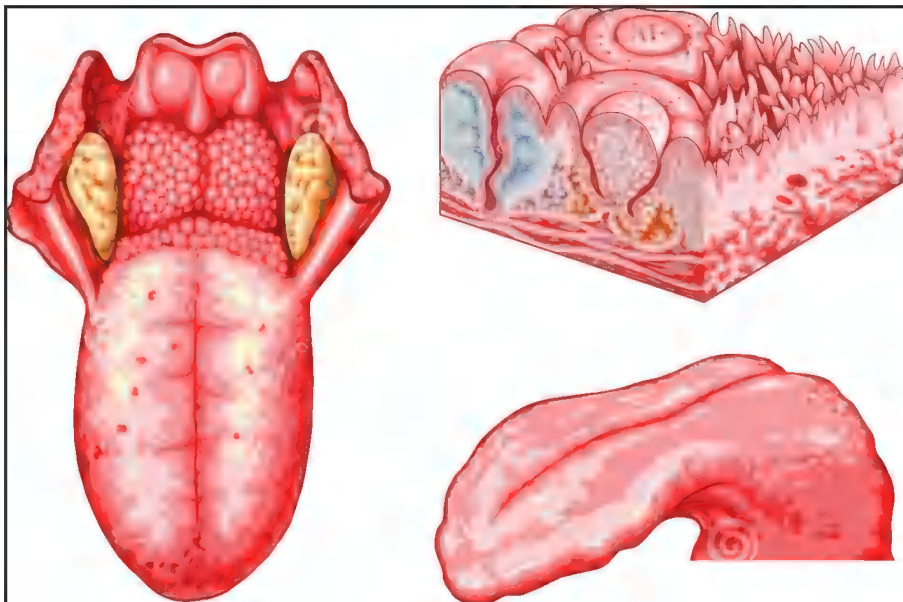
بەندى سىيەم: كۆتەندامى چىژتن، تامكردن (الذوق):

۴۵۰

هەستى چىژتن لە نىۆ زار و زمان دايە، لە زاردا، دە ھەزار (۱۰۰۰۰) گۆپكەى چىژتن ھەن، ئنجا ئەو گۆپكەنى لە زاردا ھەن، بە زۆرى لەسەر ڤووى زمان و، ھەندىكىشان لەسەر ڤووى مەلاشو و ڤووك و ئەملاو لای زارېش ھەن.

ھەر گۆپكەيەك لە: (۵۰ - ۱۵۰) خانەى چىژتن (خلية الذوق) پىك دى، $(10000 \times 150) = 1500000$ ، واتە: يەك ملىۆن و پىنج سەد ھەزار خانە.

ئنجا لە نىۆ گۆپكەكانى چىژتن دا، وىڤراى خانەى چىژتن، خانە بنكەيەكان (تفتە خانەكان) (الخلايا القاعدية) ش ھەن و، خانە پشتگيرەكان (الخلايا الداعمة) ش ھەن، كە خانە بنكەيەكان (تفتە خانەكان) خانە چىژەرەكان بەرھەم

ويئەى (۳۰) كۆتەندامى چىژتن

دېنن، چونكى خانە چىژەرەكان، تەمەنيان لە دە (۱۰) پوژ زياتر نيه، خانە
ھاوکارەکانیش، ھاوکاری خانە چىژەرەكان دەكەن و، دەوری بناغەيان بو دەگيرن.

ئەو خانانەى كە پيشوازی دەكەن لە تام و چىژەرەكان، زانايان لەو بارەو
راجيايان هەيه، كە ئايا مروف دەتوانى چەند جوړە تام بچىژى؟

هەنديكيان گوتووiane پينج (۵)، بەلام هەنديكيان گەياندووiane تە: حەوت
(۷)، كە ئەمانەن:

۱- شيريني. ۲- سوړي. ۳- ترشي. ۴- تاللي. ۵- تامي گوشت. ۶-
تامي چەوري. ۷- تفتي.

رەنگە يەكەك بلي: ئەدى بوچى ئينسان بيبەرى تيز دەخوات، هەست بە
تيژيەكەى دەكا، هەروەها ھاووينەكانى وەك: بەھارات و زەنجەبيل و دارچين؟

پسپورانى بواری توپکاری دەلین: ئەو هەستکردنى پيسته بە گشتى، نەك
هەر هەستکردنى خانە چىژەرەكان.

بەھەر حال ئەوانە هەنديك ورەكاريين كە زانايان تياندا راجيايان هەيه.

بەندى چوارەم: كۆئەندامى بۆنكردن (الشم):

۴۵۲

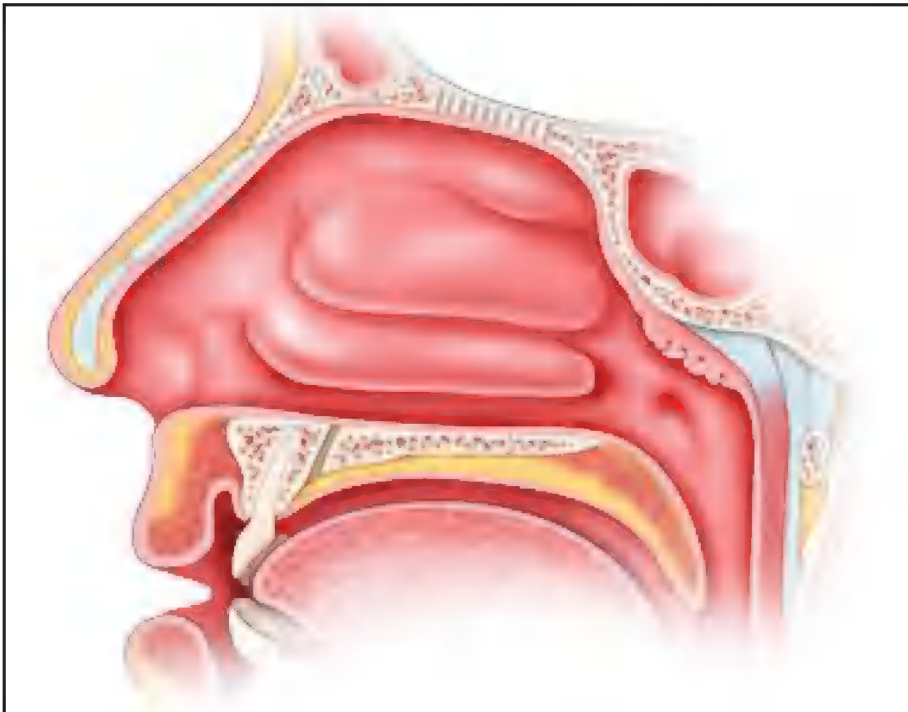
پىكھاتەكەى:

هەستى بۆنكردن دوو پىكھاتەى هەن:

يەكەم: خانەكانى بۆنكردن:

لە پىنج وردە خالدا باسى خانەكانى بۆنكردن (الخلايا الشَّمِيَّة) دەكەين:

(۱)- دە ملىيۇن (۱۰۰۰۰۰۰۰) خانەى بۆنكردن لە لووتدا هەن، لەسەر هەردووك پارچە شانەى بۆنكردن كە لە سەقف و بۆشايى لووت دان، لە هەر تفنكىكدا، ئەو خانانە لەسەر رېووبەرىكى (۵ سم^۲) دا، دانراون.

ويئەى (۳۱) كۆئەندامى بۆنكردن

(۲)- ماددەيەك كە ئەو خانانە دەرى دەدەن، ماددەيەكى لىنجى زەردە، كە دوایی دەيتتە چلم، كە ھەر بە ھۆى ئەويشەو ەروڧ بۆن دەكات، يانى: ئەگەر كەسەك ئەو ماددەيەى لە لووت دا نەمىنى، بۆنىش ناكات، كەواتە: چلم تەنيا چلم نىە، بەلكو ئەو ماددە شلە، بۆ ئەوئە كە ەروڧ بە ھۆيەو ە بۆن بكات.

(۳)- شانەى بۆنکردن ئەستورىيەكەى: سى (۳۰) مايكرۆ مەتر^(۱) و سى چىنە: أ- چىنى سەرى، پىي دەگوتى: خانە بىكەيىەكان، تفتە خانەكان (الخلايا القاعدية). ب- چىنى نىوەرەستى پىي دەگوتى: خانە پىشوازيىكەرەكانى بۆن (الخلايا المستقبلية للشم).

ج- چىنى خوارى، پىي دەگوتى: (خانە راگرەكان) و بەرھەم ھىنەرەكانى خانەكانى بۆنکردن (الخلايا الداعمة).

(۴)- شايانى باسە كە تەنيا خانەكانى بۆنکردن قەرەبوو دەبنەو، لە نىو سەرەم خانە مېشكىي و دەمارىيەكان دا، چونكە وەك گوتمان: خانە مېشكىي و دەمارىيەكان نامرن و، ئەوئەى مرد، تازە نايەتەو ەجى، بەلام خانەكانى بۆنکردن، خوا ەلئواردوون لەو ەالەتە و، دووبارە دەبنەو ە دروست دەبنەو، چونكە تەمەنيان لە چوار تاكو ەشت (۴ - ۸) ەفتەيە، بۆيە دەبى ئەگەر مردن، ەى دىكەيان بىتەو ەجى، ئەگەرنا ئىنسان ەيچ بۆنىك ناكات.

(۵)- خانە راگرەكان (الخلايا الداعمة):

ئەمان چەند لوونكىان ەن، چەند رژىنىك، پىيان دەگوتى: (باومان)، كە وەك پىشتىش گوتمان: جۆرە ماددەيەكى لىنجى زەرد دەردەدەن، كە ەموو پووبەرى ئەو پانتايىەى ئىنسان بۆنى پى دەكات، دايدەپۆشن و، ئەو تەنۆلكە فريوانە (الجزئات المتطايرة) دىن، چونكە بۆنکردن بە ھۆى ئەوئەيە كە ئەو تەنۆلكانە دىنە نىو لووت، ئىنجا تۆ بۆن دەكەى)، ئىنجا لەو ماددانەدا كە بۆنيان

(۱) مايكرۆمەتر = ۱/۱۰۰۰ مەم و، ۱/۱،۰۰۰،۰۰۰ مەم.

دەكرى، ئەو ماددە شلە زەردباۋە، ئەو تەنۆلكە فېرېوانە، دەتوئىتتەۋە و بە ھۆى ئەۋەۋە دەگاتە مېشك و بۆنيان دەكرى، يانى: بۆنكردن ديسان لە مېشكەۋە دىت، ۋەك تام كردن نىيە، تەنيا پەيۋەندىي بە زارەۋە ھەبى.

دوۋەم: پيازە بۆنيەكان (البصلات الشمىة):

لە چۋار وردە خالىشدا باسى پيازە بۆنيەكان دەكەين:

(۱)- ئەو خانانەن كە لە شىۋەى سەلكە پىۋازى تەردان و، لە نىۋ كەللە سەردا ھەن، لە سەروۋى پەرە بېژىنگەيىيەكان (الصفائح الغربالية) ۋە، لە ژىر پل (فص) ھەكانى تەۋىل (جبهة) ۋە، كە بەشكە لە نىۋەراستى مېشك و، ئەۋىش بۆخۆى پىنج چىنە.

(۲)- ئىنجا پيازە بۆنيەكان مشورى ئەو ئامازە بۆنيانە دەخۇن كە لە خانە بۆنيەكانەۋە دىن و، دەيانىر بۆ مېشك، بە ھۆى چەند دەزۋولەيەكى رېشالى مېشكەيەۋە، ھەلبەتە بە كەمتر لەۋ دەزۋولەى رېشالە مېشكەيەۋە كە دىن، چونكە پىنج مىليۇن (۵،۰۰۰،۰۰۰) دەزۋولەى رېشالى مېشكىي دى بۆ نىۋ لوت.

(۳)- پىۋىستە ئەۋەش باس بكرى كە: خانە پىشۋازىيەكەرەكانى بۆن (الخلايا المستقبلە للشم) زۆر ھەستىارتىن لە خانە چىژەرەكان، بە دە ھەزار (۱۰،۰۰۰) بەرانبەر، يانى: خانە بۆن ۋەرگەرەكان، دە ھەزار ھىندەى خانە چىژەرەكان، ھەستىارتىن بەرانبەر بە بۆن.

(۴)- ھەستى بۆن كەرنى مەۋف، دەتوانى دە ھەزار (۱۰،۰۰۰) جۆرە بۆن لىك جيا بىكاتەۋە، لە خالىكدا كە ئەو شۋىنەى لە لوتى ئىنساندا ھەيە و بۆنى پى دەكات و، ئەو ماددە زەردباۋە دەپىژى، پانتايەكەى: (۵ سم) ۋە، بەلام ھى سەگ پانتايەكەى: (۵۰ سم) ۋە، لە ھەر كۈنە لوتىكىدا و، ھەستى بۆنكردى سەگ، سەد (۱۰۰) ھىندەى ھى مەۋف بەھىژە، بۆيەش سەگ بەكاردىن بۆ بۆنكردى شتەكان و، بۆ ناسىنەۋەى شتەكان بە ھۆى بۆنەۋە.

بەندى پىنچەم: كۆتەندامى دەستلىكوتان (اللمس):

پىشتەر لە خالى نۆيەم و لە كاتى باسى (كۆتەندامى پىست)دا، باسى ھەستى دەستلىكوتان(المس)مان كرد، بۆيە ئىستا بە پىوستى نازانين باسى بکەينەو و بە كورتى دەلین: مروف دەتوانى: سەرما و گەرما، نەرمى و رەقى، لووسى و زىرى، ھەستى بچوك و ھەستى قورس، خۇشى و ئازار، ھەموو ئەوانە، لە رپى خانە ھەستىيەكانەو ھەست پى بکات و، بەپى زانبارى و بەرچاو پروونيەك كە لە رپى ئەو ھەستەو(حاسە)و، پى دەگات، مامەلەيەكى راست و تەندروست لە گەل دىيى دەورەرى و، پىشەتەكان و، تەنە بەركەوتەكانى دا بکات و، لە ئازار و زيان و مەترسى پارىزاو بى.

بۆ وینە:

پىستە گەرەترين پەند و دەرس لەو ھەربگىرى، كە جارى وايە بابايەكى تووشبووى نەخۇشى شەكرە (مرض السگري)، چونكە بە ھۆى شەكرەو خانە ھەستىيەكان (الخلايا الحسّية) پىيەكانى زۆر سست بوون، يان مردوون، لە كاتى خەوتن دا، يان لە نەخافل، پى كەوتۆتە سەر ئاگر و سووتاو، بەلام ھەستى پى نەكردو، بە خۆى نەزانىو!

وینەى (۳۲) كۆتەندامى دەستلىكوتان

خالى چواردەيم: پوختەيەك لە بارەى چۆنيەتى دروستبوونى
مرۆفەوہ:

۴۵۶

كۆتا خال كە دەمەوى لە كۆتايى ئەم بابەتى سەرنجدانى ورد لە جەستەى مرۆفدا،
باسى بكەم، برىتيە لە: (پوختەيەك لە بارەى چۆنيەتى دروستبوونى مرۆفەوہ):

ئايا ئيمە كە ئىستا مرۆفكىن و بەم شيوەيە ھەين، بەم ھەموو كۆئەندامانەوہ
كە لە خالەكانى رابردوودا باسما كەردن، ئەو مرۆفە، چۆن دروست بوو، لە
كۆيە ھاتو، چۆن چۆنى ھاتو؟! با سەرنجىكى خىراى لى بەدين، ئەگەرنا
ئەوھش پيوستى بە باس و خواسىكى زۆر دەكات.

سەرنجدانەكەشمان لەبەر تيشكى دوو كۆمەلە ئايەتدا ئەنجام دەدەين:

۱- كۆمەلە ئايەتى يەكەم:

خو (سبحانە وتعالى) دەفەرموى: ﴿فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ ۚ خُلِقَ مِنْ مَّاءٍ
دَافِقٍ ۖ يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ ۚ﴾ الطارق.

واتە: با مرۆف سەرنج بدات لە چى دروست بوو؟ لە ئاويكى دەرقلو
دروست بوو، كە لە نيوان ئىسقانەكانى پشت و سينگەوہ ديتە دەرى.

۲- كۆمەلە ئايەتى دووہم:

خو عزوجل دەفەرموى: ﴿أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ مِنْ مَّاءٍ مَهِينٍ ۖ فَجَعَلْنَاهُ فِي قَرَارٍ مَكِينٍ
إِلَىٰ قَدَرٍ مَعْلُومٍ ۖ فَقَدَرْنَا فَنِعْمَ الْقَدَرُونَ ۚ﴾ المرسلات.

واتە: ئايا لە ئاويكى بيز لى كراو و بە كەم بايەخ تەماشيا كراو، دروستمان
نەكردوون! كە لە نشينگەيەكى مەحكەمدا دامانناوہ (لە منداڵدانى داىكدا)، ھەتا
ئەندازەيەكى ديارى كراو، ئەندازەگيرييمان كردوہ، ئيمە باشترين ئەندازەگيريان.

ۋىنەي (۳۳) ھىلکە و تۆۋ

لە ھەموو پرويىكەۋە خوا ئەندازە گىرىي كىردۈ، لە پرويى كاتەۋە، لە پرويى شۈيىنەۋە: كە مىندالدىن بۆي فراۋان دەيى، لەو پروۋەۋە كە بە ھۆي ئاۋەل مىندال (پىزدان) ھە، ھەموو خواردن و خۇراكىكى لە پىي نىۋىكىيەۋە پىي دەگات.

ئىستاش با لە نۆ (۹) بەندى كورت و گوشراۋدا، چۆنيەتى دروستىۋونى مەۋۇف بىخەينە پروۋ:

۱- دۋاي پىكەۋە جۈۋىۋونى باب و دايك: زىندەۋەريكى وردىلەي نىۋ تۆۋ (مىي) باب: ژياندارىي تۆۋىي (حيوان مىي)، (حيمَن) كە بە مىيۋانن، لە گەل زىندەۋەريكى گچكەي نىۋ تۆۋى دايك: ھىلكۆلە (بۇيىۋە) يەككە گىر، بە ھەردۋىكىيان زىندەۋەريكى دىكەي سىيەم پىك دىنن، كە يەك خانە (خلية واحدة) يە و، ۋاپىدەچى و شەي تۆۋىلكە (نطفة) مەبەست پىي ئەۋە بى، چۈنكە وشەي (نطفة) لە زمانى عەرەبىي دا، بە ماناي ئاۋىكى كەم (ماء قلىل)، يان ئاۋىكى ساغ و ساف (ماء صاف) دى و^(۱)، بىگومان ئەۋ ژياندارە تۆۋىي (حيوان مىي) و ھىلكۆلە (بويىۋە) يەي، كە دۋاي گەشە كىردن دەبنە كۆرپەلە و كۆرپە (جىنن) لە چاۋ كۆي تۆۋى باب و دايك، ئاۋىكى كەم بىگرە زۆر زۆرىش كەمە و، جىي

(۱) لسان العرب لابن منظور، ج ۱۴، ص ۱۸۷.

سەرنجىش ئەۋەپكە يېغەمبەرى كۆتايى (مۇھەممەد (سەلى اللە ئالىھى وسەلم)) لە
فەرمۇدەيەكى دا ئامازىھى يېكردوۋە كە كۆرپەلەى مەرۇف لە كەمۇكەيەكى
تۆۋى باب و دايك دروست دەپك نەك لە ھەمۇۋى، ۋەك فەرمۇۋىيەتى: {مَا مِنْ
كُلِّ الْمَاءِ يَكُونُ الْوَلَدُ وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ خَلْقَ شَيْءٍ لَمْ يَمْنَعْهُ شَيْءٌ} (رواه مسلم: ۳۶۲۷ عَنْ
أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ).

۲- ئىنجا ئەۋ زىندەۋەرە يەك خانەيىيە (۱) دابەش دەپك و دەپپتە دوو خانە، دوايى
ئەۋ دوو (۲) خانەيەش دابەش دەپن و دەپنە چوار (۴) و، ئەۋانىش دەپنە ھەشت
(۸) و، ئىنجا شازدە (۱۶) و، سى و دوو (۳۲) و، شەست و چوار (۶۴) و،
سەد و بىست و ھەشت (۱۲۸) و -- ھتە، سەرنەجام: ئەۋ ھەمۇۋ ئەندامانەى
جەستەى مەرۇف و، ئەۋ ھەمۇۋ كۆئەندامە سەرسورپەيەنەرانەى كە ئىمە لە
رەبەردوۋا ھەروا ئامازىھەكىمان پىياندا، لەۋ خانانە (خالا) كە دەپنە ھەزاران و
مىليۇنان و مىلياران، وردە وردە و پلە پلە و بە گۆرەى سىستەم و بەرنامەيەك كە
بۆيان دانراۋە، دروست دەپن و كۆرپەى مەرۇف پىك دىتن.

۳- ھەر خانەيەك لە جەستەى مەرۇفدا، ۋا بەرمەجە كراۋە كە كاتىنىكى دىكەى
ۋەك خۆى لەخۆى بگىرەتەۋە كۆپى بىكات، كت و مت ۋەك خۆى، كە ئەۋە پىي
دەگوتى: زۆرۈۋونى خانەيى (التكاثر الخلو)، ھەر خانەيەك خانەيەكى ۋەك
خۆى كت و مت بەپى جىۋازىي، بە چل و شەش (۴۶) (كرومۇسۇم) ۋە كۆپى
دەكاتەۋە، خانە ئاسايىيەكان، ھەمۇۋيان بەۋ جۆرەن.

۴- بەلام خانە جىنسىيەكان (الخلايا الجنسية)، چ ھى پىۋا: زىندەۋەرى مەنەۋىي
(الحيوان المنوي)، چ ھى ئافرەت: ھىلكۆلە (بويضة)، ۋانىن، بەلكو ھى پىۋا:
بىست و سى (۲۳) كرومۇسۇمى تىدايە و، ھى ئافرەتىش بىست و سى (۲۳)
كرومۇسۇم و، بە ھەردوۋىكان دەپنەۋە بە چل و شەش (۴۶) كە پىكەۋە يەك
دەگرن و خانەيەكى دىكە، زىندەۋەرىكى دىكە، پىك دىتن، كە پىي دەگوتى:
(نطفة)، كە ئەگەر ھاتباۋ ھەرىيەكەۋ چل و شەش (۴۶) كرومۇسۇمىيان پى
بىۋايە: (۴۶ + ۴۶ = ۹۲)، ھەر خوا دەزانى چ جۆرە زىندەۋەرىك و مەخلۇقىكى

عەجايىب دەرەچە! بەللام بەرنامەى خوا، ھەلە قىبۇل ناكات و ھەركام لە
 ھەيمەن و ھىلکۆلە: ھەر لە سەرەتاو، يەكى بىست و سى (۲۳) كړۆمۆسۆم لە
 كۆل خۆيان دەكەنەو، كاتىك پىكەگەن: ھەيمەنى پياو و ھىلکۆلەى ئافرەت،
 تەنيا يەكى بىست و سى (۲۳) كړۆمۆسۆمىيان پىيە و، ھى ھەردووكيان دەكاتە:
 چل و شەش (۴۶)!

۵- ئاوى پياو (مَنى) شوئى دروستبوون و كارگەكەى برىتيە لە ھەردووك
 گونەكانى، ئىجا يەكىك بۆى ھەيە بلى: ئەدى بۆچى خوا دەفەرموى:

﴿يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ﴾ الطارق.

واتە: ئاوى دەرقلو (ماء دافق) لە نىوان ئىسكەكانى پشت و سىنگ،
 دىتە دەرى؟! دەلىين: بەلچ تۆوى پياو لە ھەردووك گونەكانى دا دروست دەبى
 و كارگەكەيان ئەوييە، بەللام پزىشكگەرىي (طب) ئىست، دەريخستو: كۆرپە
 (جنين) كە دروست دەبى: كۆرپىش گونەكانى لە نىوان ئىسقانى پشت و سىنگى
 و، ھەروەھا ئافرەتەش ھىلکەدانەكەى ديسان ھەر لەوييە، دوايى وردە وردە تا
 كۆرپەلە دەكاتە تەمەنى ھەوت (۷) مانگىي، ئەوجار چ ھىلکەدانى كۆرپەلەى
 كچ، چ گونەكانى كۆرپەلەى كۆر، دادەبەزن بۆ شوئى ئاسايى خۆيان! كەواتە:
 ئەوھى خوا (سبحانە وتعالى) فەرمويەتى، ئەو وايە و لەويە - لە ئىسقانى
 پشت و سىنگەو - ھاتوون!

۶- تۆو (منى) پياو كە لە گونەكانىدا دروست دەبى، زىندەوەرەكانى نىو ئاوى
 پياو: ھۆرمۆنى (تېستۆستېرۆن) (testosterone) كە گرنگترىن ھۆرمۆنى
 كۆمەلەى: ئەندروژىن (androgens) ە، دەرەدات، كە ھانى گون دەدا، بۆ
 بەرھەم ھىنانى مەنىي پياو و، پەيدا كەردنى سىفەتەكانى پياوھىيە لە پياو دا،
 ھەك: دەنگى گر و بەھىز، لەشى ماسوولكەيى، روانى موو لەو شوئانەى كە
 پياوان لە ژنان جيا دەكاتەو، ھەك: ريش و سىل، ھەروەھا جياوازىيەكانى دىكە،
 بە تايبەت لە رۆوى عەقلىي و دەروونىيەو، ئەو ھەمووى كارىگەرىي ئەو
 ھۆرمۆنەيە كە لە نىو ئاوى پياودايە و، لە نىو گوندا دروست دەبى.

۷- ئاوى ژن له هيلكه دانه كاندا دروست دهبي، كه نهوئيش ههر تۆو (منى) پى ده گوترى، به لام رهنكه كهى جيايه له هى پياو، وهك پيغه مبهري خوا (صلى الله عليه وسلم) فهرموويه تى: {إِنَّ مَاءَ الرَّجُلِ غَلِيظٌ أَيْضٌ وَمَاءَ الْمَرْأَةِ رَقِيقٌ أَصْفَرٌ^(۱)} واته: ئاوى پياو خهست و سپيى و، ئاوى ژن پروون و زهرده..

ئنجا جيى سهرنج نهوويه كه هيلكه كۆله كان (بويضات) كه له نيو ئاوى ئافره تدا ههن، ئافره ت دوو هيلكه دانى ههن، وهك چۆن پياو دوو لا گونى ههن، ئنجا ههر مانگه لايه كى هيلكه دان، هيلكه لايه ك دروست دهكات و، هيلكه دانى ئافره تيش هوپرمۆنى ميينه دروست دهكات، كه دوو جوړه هوپرمۆن:

أ- (ئىسترۆجين) (Estrogen).

ب- (پروجستېروډ) (progesterone).

نهوانيش كاريان نهوويه، هم هانى هيلكه دانه كان ددهن، جاريكى ديكه بو بهرهم هينانى هيلكه كۆله كان و، هم سيفه ته كانى ميينايه تى، ئافره تايه تى، له ئافره تاندا پهيدا دهكهن و توخ دهكه نه وه.

۸- (۱ سم) له ئاوى پياو^(۲): سه د مليون (۱۰۰۰۰۰۰۰) زيندهوهر (حيمنى) تيدايه، واته: نهو زيندهوهره بچوكانهى ئاوى پياو پيك دىنن، چونكه مهنى پياو، هم مووى زيندهوهرى بچووكه، به لام ئيمه وهك ئاو ديتته بهرچاومان، ئنجا كاتيك پياو له گهل ژن دا جوت دهبي، ههر جاره: دوو تا چوار (۲-۴ سم) ئاو فرى ددهات و، ماناي وايه: دهورى سى سه د مليون (۳۰۰۰۰۰۰۰)

(۱) {عَنْ أَنَسٍ أَنَّ أُمَّ سَلِيمٍ حَدَّثَتْ أَنَّهَا سَأَلَتْ نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، عَنِ الْمَرْأَةِ تَرَى فِي مَنَامِهَا مَا يَرَى الرَّجُلُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا رَأَتْ ذَلِكَ الْمَرْأَةُ فَلْتَعْتَسلْ»، فَقَالَتْ أُمُّ سَلِيمٍ وَاسْتَحْيَيْتُ مِنْ ذَلِكَ قَالَتْ وَهَلْ يَكُونُ هَذَا فَقَالَ نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «نَعَمْ فَمَنْ أَيْنَ يَكُونُ الشَّبَهُ إِنَّ مَاءَ الرَّجُلِ غَلِيظٌ أَيْضٌ، وَمَاءَ الْمَرْأَةِ رَقِيقٌ أَصْفَرُ فَمَنْ أَيْهَمَا عَلَا أَوْ سَبَقَ يَكُونُ مِنْهُ الشَّبَهُ» {رواه مسلم برقم: ۷۳۶، باب وَجُوبِ الْغُسْلِ عَلَى الْمَرْأَةِ بِخُرُوجِ الْمَنِيِّ مِنْهَا.

(۲) به لام (عجاز القرآن في ما تخفيه الأرحام) ص ۱۱۲، گوتويه تى: سى ميللى ليتر و نيو (۳،۵ ملل) له مهنى پياو: سي سه د و په نجا مليون (۳۵۰۰۰۰۰۰۰) (حيمنى) تيدايه.

زیندەوهری تۆوییان تیدا ههیه، بهلام هیلکه دانه کانی ئافرهت له سههرهتاوه: سی ملیون (۳۰۰۰۰۰۰) هیلکۆله یان تیدایه، له سههرهتاوه زۆرن، بهلام دوایی ئافرهت که بالغ دهبی، دهمیننهوه: پینج تا شەش ههزار (۵۰۰۰ - ۶۰۰۰)، ئنجا لهو پینج، شەش ههزاره، تهنیا چهند سهدیکیان لی پی دهگات، که بگونجی مروفیان لی دروست ببی و، ههر مانگه یهکی لهو هیلکۆلانه له هیلکه دانی ئافرهتهوه دیتتهوه نیو مندالانی، ئنجا نهگهر جووتببون دروست بوو و، وا بوو که مندال دروست ببی، ئهو هیلکۆلهیه له گهل ئهو حیوانی مهنهویی پیاو دا، یهکدهگرن و زیندەوهریکی یهک خانیهی پیک دین، که وهک گوتمان: که یهکی بیست و سی (۲۳) کرۆمۆسۆمیان پییه، بو ئهوهی سیفهتهکانی باب و دایک لهو منداله دا کۆبنهوه.

بهلام نهگهر ئهو منداله قهدهری وانهبوو دروست ببی و، ئهو هیلکۆلهیه له گهل حیوانی مهنهویی دا یهک بگرن، له کاتی خوینی مانگانه دا، دیتته دهی، ئافرهت بوچی ههموو مانگیك دهکهوینتهوه حهیزهوه و خوینی پیدا دی؟ چونکه ئهو منداله دروست نهبووه، نهگهر منداله که دروست بی، خوینه که نایهت و ئهو خوینه لهویدا دهمینیتتهوه، بو ئهوهی ئهو نوتفهیه لهوی دا، گهشه بکات، واته: وهک ههوزیکی ئاو لهویدا دیت و دهچی و گهشه ی تیدا دهکات.

۹- هیلکۆله (بویضة) تیره کهی: سه دو بیست تا کو دوو سه د (۱۲۰ - ۲۰۰) مایکرو مهتر^(۱) دهبی، بهلام حیوانی مهنهویی: په نجاو دوو (۵۲) مایکرو نه، واته: هیلکۆله ی ئافرهت گه وره تره و دهگونجی به چاو ببینری و شیوه کهشی خر هه لکه وتوه، بهلام (حیمن) درێژ کۆلهیه و، کلکیکی درێژی هیه و، نیزیکه ی (۱۲/۱۱) ی درێژییه کهی، هی کلکه کهیه تی^(۲).

(۱) چونکه: درێژی (حیمن): (۱۰۰/۶) ملم، یکه، واته: (۶۰) مایکرون، بهلام سهری ئهو حیمه نه، تهنیا (۵) مایکرو نه و (۵۵) مایکرو نه کهی دیکه، هی نیوه راست و کلکه درێژه کهیه تی.

(۲) پشتر چهند جارێک گوتمان: مایکرو مهتریک: (۱۰۰/۱) ملم، یکه، بهلام کتیبی (اعجاز القرآن..) دهلی: تیره ی هیلکۆله دهوری (۱۳، ۰) ملم، یانی: (۱۳۰) مایکرو مهتره، برپاوه: ص ۱۱۲.

ئىنجا ئىمەي كە ئىستا خۇمان دەبىنىن و ھەموو مەرقەھەكان كە خۇيان دەبىنن،
 ئا بەو شىۋىيە دروست بووين، ئەگەر تۆزىك عەقلى و لۆژىك و زگماك (فطرە)
 و وىژدانمان بخەينە كار، ناگونجى خۇاي بەدپەينەر و خاۋەن و پەرۋەردگار
 و تەگبىركار و مشوورخۇرى خاۋەنى ئەو پەرى بەزىيى و بەخشش و زانايى
 و كارزانىي، خۇمان نەناسىن! بۆيەش خوا (سبحانە وتعالى) لە سوورەتى
 (المؤمنون) دا - كە خوا پىشتىۋان بى كاتىك كە ئىمە بە تەفسىر كەرنى دەگەين^(۱)،
 لەو بارۋە، باسىكى دىئىتر لەبارەى دروستبوونى مەرقەھە دەكەين - خوا (سبحانە
 وتعالى) دۋاي ئەۋەى ئامارە دەكات كە قۇناغەكانى دروستبوونى مەرقەھە، ھەوت
 (۷) قۇناغ، خۇي بە بەزىيى و بەپىزىي و شىكۋەندىي، ۋەسەف دەكات و بە
 بەدپەينەرى ھەرە چاك (أَحْسَنُ الْخَلْقَيْنِ) خۇي دەناسىن، ۋەك فەرموۋىيەتى:

﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِّن طِينٍ ۝١٢ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَّكِينٍ ۝١٣ ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظْمًا فَكَسَوْنَا الْعِظْمَ لَحْمًا ثُمَّ أُنشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ ۝١٤﴾

ۋاتە: بە دلىيىي ئىمە مەرقەھەمان لە خۇلاصەيەكى قور دروستكردۋە {چۈنكە:
 تۆۋى پىاو و تۆۋى ئافرەت، لە خۇيىن دروست دەبن، خۇيىنىش لەو خۋاردن و
 خۇراكانەي كە ئەۋانىش سەرەنجام لە گل و ئاون، (گل + ئا = قور)،
 دۋايى گىراۋمانە بە نوتفەيەك لە نشىنگەيەكى مەھكەمدا (ۋاتە: يەكگرتنى
 ھەيمەنىك لە گەل ھىلكۋلەيەك، پىي دەگوترى: نوتفە و لەنىۋ مىندالداندا جىگىر
 دەبى)، دۋايى ئەو نوتفەيە دەگۈرىن بۇ عەلەقە، (زىندەۋەرىك كە خۇي بە
 دىۋارى مىندالداندا ھەلدەۋاسى و زۆر بچۈۋەك)، دۋايى ئەو عەلەقەيەش دەگۈرىن
 بۇ زارجوۋ (مُضْغَةً) (پارچە گۆشتىكى بە قەد زارجوۋيەك كە بچوۋرى)، دۋايى
 ئەو زارجوۋ (مُضْغَةً) يەش دەگۈرىن بۇ ئىسقان، (يەكەمىن قۇناغى دروستبوونى
 كۆرپەلە ئەۋەيە كە ئىسقان دروست دەبى و ئەۋەى كە خوا فەرموۋىيەتى:

(۱) لە تەفسىرە كوردىيەكەمان دا: (تەفسىرى قورئانى بەرز و بە پىز).

ئىستاش زانىيىرى ھەر ئەو پىشتراست دەكاتەو، دوايى ئىسقانەكانىش بە گۆشت دادەپۇشىن.

ئەدى قۇناغى ھەوتەم چىيە؟ ﴿ثُمَّ أَنشَأْنَهُ خَلْقًا آخَرَ﴾، دوايى كردمان بە دروستكراوئىكى دىكە.

يانى: تاكو ئىستا بەس زىندوو بوو، بەس ژيانى ھەبوو، بەلام لەمەودا رپووحى بەبەردا دەكرى، كەواتە: ژيان لە رپووح جىايە، رپووح تايبەتە بە مرقۇقەو، بەلام ژيان: رپووكىش ژيانى تىدايە، زىندەوهرانىش ژيانىان تىدايە، ئازەلانىش ژيانىان تىدايە و، ھەركام لە: (نُطْقَةً، وَعَلَقَةً، مُضْغَةً) ش ژيانىان تىدايە، بەلام ھەتا، دواى چوار مانگ و دە شەو كە فەرمایشتهكەى پیغمبەر (صلی اللہ علیہ وسلم) دیاریى دەكات، رپووحى بەبەردا ناكرى، بۆیە خوا دەفەرموی: دوايى كردمان بە دروستكراوئىكى دى، يانى: دروستكراوئىكى دىكەى رپووحى بە بەردا كراو!

لە كۆتايىش دا خوا فەرموویەتى: ﴿فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ﴾، واتە: بەرزى و بە پىزى و شكۆمەندىي بۆ خوى چاكتىن بەدیھىنەر.

بەللى مرقۇف ئاوا ھاتوھو بەو شىۋەيە دروستبوو، بۆيەش ئەھلى تەزكىە و عىرفان گوتوویانە: (مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ، فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ)، ھەر كەسى خوى بناسى، بەدلىيى پەروردگارى خۇشى دەناسى.

خوا بە لوتف و كەرەمى خوى يارمەتییان بدات، خۇمان باشتەر بناسىن، ھەم سەرەتاي خۇمان، ھەم پىكھاتەى جەستەيى و رپووحى خۇمان، چاكتەر بناسىن، تاكو پەروردگارو خاوەنى خۇشمان باشتەر بناسىن و، بەو شىۋەيەى كە بۆى شایستەيە، مامەلەى لە گەلدا بكەين، كە بریتىە لە باش پەرستنى و، بەندایەتیی ساغ و راست بۆ كردنى.

تەۋەرى دوۋەم: ژىنگەى مروۋف

۴۴

دەستپىك

خوينەرى سەنگىن!

ئەم تەۋەرى دوۋەمى: پروونكردنەۋەى شەشەمىن ياساى عەقلىي^(۱)، كە بوونى خۋاى بەدپەنەر و پەرۋەردگار و خاۋەن، ۋەك: گەۋرەترىن راستىي بوون (كبرى حقائق الوجود) دەدرەوشىننەۋە، برىتيە لە: (ژىنگەى تىدا ژيانى مروۋف).

چونكە: خوا (سبحانه وتعالى) ۋەك چۆن مشوورى خواردۋە و تەگبىرى كەردۋە بۆ مروۋف، لە نىۋ جەستەى دا، كە لە تەۋەرى يەكەم دا باسما كەرد، باسى ئەو ھەموو كۆئەندامانەى جەستەى مروۋفمان كەرد، كە سەر جەم شازدە (۱۶) كۆئەندام بوون و ھەندىكىانمان بە كورتىي باس كەردن و، ھەندىكىشان وردەكارىي زياترمان تىدا خستنە پروو، بە ھەمان شىۋەش خۋاى بەخشەرى مېھربان لە دەرەۋەى خۋىشى دا - لەو ژىنگە و دەرۋەردەدا كە تىيىدا دەرۋى - مشوورى لى خواردۋە و تەگبىرى لى كەردۋە.

ئىنجا ئىمە لەم تەۋەرى دوۋەمەدا، باسىكى كورت و پوختى: (ژىنگە و دەرۋەرى تىدا ژيانى مروۋف) دەكەين، ئەۋىش لەبەر پۇشنابى يازدە (۱۱) ئايەت لە سوۋرەتى (النبا) دا، كە ئايەتەكانى: (۶ - ۱۶) ن و، خۋاى كارزان تىياندا باسى يازدە (۱۱) تەگبىر كەردن و مشوور خواردن و سەرپەرشتىي كەردنى بۆ

(۱) كە برىتيە لە: (ھەبوونى مشوورخواردن و سەرپەرشتىي كەردن و تەگبىر كەردن، بەلگەى ھەبوونى مشوورخۇزىك و، سەرپەرشتىيارىك و تەگبىر كارىكە، كە خوايە)

مروڤه كان دهكات، له م سهر زهوييه، كه وهك گوتمان: ئهوه هه مووی پروونكر دهنه وهی یاسای شه شه می عه قلییه، كه عه قل شایه دیی بۆ بوونی خوا ددها، له میانى حهوت (۷) یاسادا كه شهش (۶) یانمان باسكردن و، ئه مه هه مووی هه ر درێژه پیدانی پروونكر دهنه وهی یاسای شه شه مه، كه بریتیه له: (مشوور خواردن و سه ر په رشتیي كړدن و ته گبیر كړدن، به لگه و نیشانه ی هه بوونی مشوور خورێك و سه ر په رشتیارێك و ته گبیر كاریكه، كه خوايه (سبحانه وتعالی)).

ئنجای ئیمه له ته وه ری یه كه مدا، باسمان كرد كه: خوا (سبحانه وتعالی) چۆن مشووری له جهسته ی مروڤ خواردوه، ئه وه هه موو ورده كاریبانه، كه ئیمه ته نیا كه میكیشیانمان لێ باس كړدن، ئه گه رنا ورده كاریبانه كان زۆر زۆر و، زۆر زۆر وردترن، ئه ویش ته نیا ئه وه یه كه تا ئیستا عه قلی مروڤ پیگه یشتوه و، مروڤ توانیویه تی دهرکی بكات، ئه ویش به م دوا دایبانه و، له م دوو سی سه ده ی دوا ییدا، ئه گه رنا پیشت ئه وه هه موو ورده كاریبانه نه زانرا بوون، كاتی خۆی نه زانراوه، كه جهسته ی مروڤ له سه د تریلیۆن (۱۰۰،۰۰۰،۰۰۰،۰۰۰،۰۰۰) خانه پێك دی و، هه ر خانه یه ك ئه وه هه موو ورده كاریبیه ی تیدایه، هه روه ها نه زانراوه كه ئه وه هه موو زینده وه رانه، له جهسته ی مروڤ دا هه ن، جگه له خانه كانی خۆی، به كتریا سوو دبه خشه كان، هه روه ها قایرۆس نه یینرابوو و كه پرووه كان (فطریات) و هه ت، هیچیان نه دۆزرا بوونه وه، تاكو (لویس پاستور) ئه و ئامیره ی (میکرو سكۆب) ی دروستكردو، ئه و زینده وه ره وردانه یان پێ ببینین.

به لام با بزانی خا عزوجل بۆ سازكردنی ژینگه (البیئه) و هه لومه رجیك، بارو دۆخێك كه مروڤ تیدا بژی، چ ته گبیریکی كرده و چ مشووریکی لێ خواردوه؟

خوا (سبحانه وتعالی) ده فه رموی: ﴿الَّذِي جَعَلَ الْأَرْضَ مَهْدًا ۖ وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا ۚ وَخَلَقَكُمْ أَزْوَاجًا ۚ وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا ۚ وَجَعَلْنَا أَيْلًا لِّبَاسًا ۚ وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا ۚ وَبَنَيْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعًا شِدَادًا ۚ وَجَعَلْنَا سِرَاجًا وَهَّاجًا ۚ وَأَنزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَاءً ثَجَّاجًا ۚ لِنُخْرِجَ بِهِ حَبًّا وَنَبَاتًا ۚ وَجَنَّتٍ أَلْفَافًا ۚ﴾ النبا.

ئەمانە یازدە (۱۱) پیکهاتەن لە پیکهاتەکانی ئەو ژینگەییە کە مەرۆف تێیدا دەژین، کە بەبێ ئەوانە مەرۆف نەیدەتوانی، ئەو ژیانەی کە ئیستا دیگوزەرینی، بیگوزەرینی.

کافرەکان پرسیاریان لە پیغەمبەر (صلی الله علیه وسلم) دەکرد و، لە نێو خۆیاندا ئەو پرسیارەیان دەرووژاند: کە ئایا راستە ئەم دنیا، ئاخ زەمانی بەسەردا دی؟ ئایا راستە پوژیک دی، کە ئیمە تێیدا هەڵدەستێرینیەو؟ واتە: ئایا ئاخ زەمان (الساعة) هەیە و، ئایا هەڵسانەو و زیندووکرانەو (القیامة) هەیە؟.

خوای بەرز و مەزن وەلامی ئەو پرسیارانە دەداتەو و، لەو بارەو دەفەرئوی:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴿عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ﴾ ١ ﴿عَنِ النَّبِيِّ الْعَظِيمِ﴾ ٢ ﴿الَّذِي هُمْ فِيهِ مُخْتَلِفُونَ﴾ ٣
﴿كَلَّا سَيَعْلَمُونَ﴾ ٤ ﴿كَلَّا سَيَعْلَمُونَ﴾ ٥ ﴿النَّبَأُ﴾

واتە: بە ناوی خوای بەبەزەیی بەخشندە، دەبارەیی چی پرسیار دەکەن؟ دەبارەیی هەوایی مەزن، کە ئەوان تێیدا راجیان!! با واز بێنن، نەخێر، وەك ئەوێ ئەوان گومان دەبن و نیه، لەمەودوا بۆیان دەرەكەوێ، جارێکی دیکەش با واز بێنن، وانیە وەك ئەوێ ئەوان گومان دەبن، لەمەودوا بۆیان دەرەكەوێ.

ئەجا ئایا بە بەلگەیی چی بۆیان دەرەكەوێ، کە ئاخ زەمانیش هەیەو، هەستانەو و زیندووکرانەو هەهە؟! خوا ئەم یازدە (۱۱) دیاردەو دیمەنە سروشتییە، کە ژینگەیی ژیانە مەرۆف پێك دێنن، وەك بەلگە لەو بارەو دەخاتە روو، دەفەرئوی:

١- ﴿أَلَمْ يَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهْدًا﴾: ئایا زەویمان نەکردووە بە لانکە (بیشکە)، هەروەها (مهاد) بە رایەخیش دەگوتری، بە فەرشیك کە راخراوە.

ئەجا ئیمە جارێ هەر کورتە مانایەکیان دەخەینەروو و، دواویی توژی لە وردەکاریی هەندیکیان باس دەکەین.

۲- ﴿وَالْجَبَالُ أَوتَادًا﴾: ئايا چياكانمان نەكردوونە گولمىخ.

(اوتاد) كۆي (وتدە)، (وتد) یش، واتە: گولمىخ و سىنگ، كە چادر و رەشمالى پى دەبەستەنەو، يان ولاخى پى دەبەستەنەو.

۳- ﴿وَخَلَقْنَاكُمْ أَزْوَاجًا﴾: ئايا ئىوھەمان بە جوت دروست نەكردو؟! واتە: نىرو مى، ھەر لە ئادەم و ھەوواو بەگرە، تاكو ئىستادو دواي ئىستاش.

۴- ﴿وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا﴾: ئايا نووستنى ئىوھەمان، نەگىراو، بە مايەي پشودانتان؟!

۵- ﴿وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا﴾: ئايا شەوگارمان بۆ نەگىراون، بە پۆشاكيك (داتان دەپوشىت).

۶- ﴿وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا﴾: ئايا رۆژگاريمان بۆ نەگىراون، بە مايەي ژيان و گوزەران و كارو كاسبى تىدا كردن؟!

۷- ﴿وَبَيْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعًا شِدَادًا﴾: ئايا لە سەرووى ئىوھە، ھەوت ئاسمانى مەھكەممان دروست نەكردوون؟!

۸- ﴿وَجَعَلْنَا سِرَاجًا وَهَّاجًا﴾: ئايا چرايەكى زۆر رۆشن و تيشكەدرمان نەرخساندو؟! (كە مەبەست پىي خۆرە).

۹- ﴿وَأَنْزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَاءً ثَجَّاجًا﴾: ئايا لە گوشراوھەكان، ئاويكى بەخورزەممان دانەبەزاندو؟!

(مُعْصِرَات) مەبەست پىي ھەورەكانە، (مُعْصِرَات) لەسەر كىشى (مُفْعَلَة) ھە، بەلام، بە ماناي (مَفْعُولَة) ھە، واتە: ئەو ھەورانەي كە دەگوشرىن، وەك: (عُرْفَة مُضِيَّة) واتە: ژورويكى رووناككراو، نەك رووناككەرەو.

۱۰- ﴿لَنُخْرِجَ بِهِ حَبًّا وَنَبَاتًا﴾: بۆ ئەوھى بەو ئاوە بە خورزەم دابەزىراو، لە ھەورە گوشراوھەكان، دانەويئەو رووھەك دەريئين.

سەرنجدانىكى خېرا لەم يازدە (III) نىعمەتە:

نىعمەتى يەكەم:

۱- ﴿الَّذِي جَعَلَ الْأَرْضَ مَهْدًا﴾، ئايا زەويىمان بۆ نەكردوون بە لانكە، بېشكە؟! (مەھاد) ھەم بە ماناي (مەھد) دى، وەك لە قورئانىش دا ھاتو:

﴿الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا﴾ طە: ۵۳.

واتە: لانكەو بېشكە، ھەم بە ماناي (پاخراو) یش دى، رايەخ، فەرش^(۱)، كە زەوى لەلايەكەو بە ھۆى جوولەكەيەو، كە چەند جوړە جوولەيەكى ھەن، وەك چۆن (لانك) مندالى تىدا رادەژەنرى، يان جوﻻنە، بى ئەوھى بىكەويىنى، لەو پرووھە زەوى وەك لانكەيەك و بېشكەيەك وايە، كە ئىمەى ھەلگرتوھ و رامان دەژىنى، بى ئەوھى بمانكەويىنى، لەو پرووھەشەو كە ئىمە لەم سەر زەوييە، زۆر مورپتاح و ئاسوودەين، بە ھۆى ئەوھە كە خوا (سبحانە وتعالى) ھىزى كېشكردن (جاذبية)ى وا دانوھ، ئىمە ھەستى پى ناكەين، چونكە لەسەر ھەر سانتىمەتر دووجايەك (سم ۲) تەنيا كىلوگرامىك قورسايى ھەيە، ئنجا ئەوھ لە كويى و، ئەوھ لە كويى كە ئەگەر ھىزى كېشندەى زەويى، وەك ھى سەر مانگ بووايە، ئەو كاتە دەبووايە بارىكى قورسايى لە كۆﻝ خوﻣان بكەين، ئنجا كە ھەنگاويشمان ھەلدىنا، بەرز دەبووينەوھ، چونكە مانگ (قمر) ھىزى كېشندەكەى، يەك لەسەر پىنجى (۵/۱)ى ھى زەوييە، يانى: لىرە شتىك پىنج كىلو بىت، لەسەر مانگ يەك كىلوئە و، مروفىكى پەنجا كىلوئە لەوئە، وەك دە كىلوئە لى دى و، ھەست دەكات سووك بووھ.

(۱) پروانە: مفردات ألفاظ القرآن، ص ۴۹۵، ۱، المكتبة العصرية / ۲۰۱۲م، (المهد: مائتھياً للصبي.. والمهد والمهاد: المكان الممهد، الموطأ... وذلك مثل قوله: ﴿الْأَرْضَ فِرْشًا﴾ البقرة: ۲۲.

دىسان ئەگەر ھېزى كېشىندەكەى وەك ھى ھەندىك لە خرۆكەكانى دىكە بووايە، كە چەند بەرانبەرى ھى زەوى زياترە، ياخود كەمترە، ئەو كاتە ژيانەكەمان نە دەسووردا، بەلام ئىستا زەوى، وەك رايەخىك وايە بۆ ئىمە، بە كەيفى خۇمان لەسەرى دىين و دەچين و دەجوليين.

زەوى بەلاى كەمەو، پىنج جۆرە جوولەو سوورپانەو ھەن^(۱):

يەكەم: خولانەو ھى بە دەورى خۇيدا: زەوى بە دەورى خۇيدا لە بەرانبەر خۇردا، بە خىرايى بىست و ھەشت كىلۆمەتر (۲۸ كم) لە خولەكىكدا دەخولیتەو بە شەوو رۆژىك [۲۴] سەعات] خوليك تەواو دەكات.

دووھەم: سوورپانەو ھى بە دەورى خۇردا:

لە ھەر چركەيەكدا سى (۳۰ كم) دەبرى، واتە: زياتر لە شەست (۶۰) ئەوئەندەى خىرايى خولانەو ھى بە دەورى خۇيدا، بە دەورى خۇردا دەسوورپیتەو، ئەوئەندەى بە سوورپگەيەكى بىست و سى پلەو نيو (۲۳،۵) لار، كە ئەگەر بەو بىست و سى پلەو نيو (۲۳،۵)ە، لار نەبووايە، چوار كەشەكانى سالى دروست نەدەبوون، بەلكو ئىمە ئەو كاتە تەنيا دوو وەرزمان دەبوون: زستان و ھاوین، بەلام بەھارو پايز دروست نەدەبوون.

سێيەم: سوورپانەو ھى بە دەورى دالى وەستاودا:

زەوى بە خىرايى، بىست (۲۰ كم) لە چركەيەكدا، بە دەورى دالى راوەستاو (الكوكب الجاشي)دا، دەسوورپیتەو.

چوارەم: سوورپانەو ھى بە دەورى چەقى كاكيشان دا:

زەوى لەگەل كۆمەلەى خۇردا، واتە: خۆر و ھەر نو (۹) خرۆكەكەى: مەريخ و زوحەل و عەتتاردو موشتەرىي و ئورپانۆس و نىبتۆن و بلۆتۆو زوھرە)،

(۱) پىشتريش باسى زەوى و پىنج خولانەوكانيمان كردو، ئامارەمان بەو سەرچاوانەشدا كە زانباريەكانمان ليۆەرگرتبون، بۆيە ليۆەر دووبارەى ناكەينەو.

بە خىرايى دووسەدو شەش (۲۰۶ كم) لە چركەيە كدا، لە گەل كۆمەلەى خۆريش بە دەورى چەقى كاكيشاندا دەخوليتەو.

پىنچەم: سوورپانەوئى لە گەل كاكيشاندا:

هەروەها زەوى لە گەل كاكيشانىشدا بە خىرايى نۆسەدو هەشتا (۹۸۰ كم) لە چركەيە كدا، جاريكى ديكە دەسوورپيتەو.

زەوى بەلاى كەمەو ئەو پىنچ سوورپانەوئى هەن و هى ديكەشى هەن بە تەئكىد، چونكە كاكيشانەكەى ئىمەش لە گەل كۆمەلەى كاكيشانى ديكەدا، ئەوانىش بە دەورى چەقىكى ديكەدا دەخوليتەو، ئىدى هەر خوا دەزانى چى ديكەش هەيە.

كەواتە: ئەم زەويە لە گەل ئەو هەموو سوورپانەوانەدا، لە راستييدا بۆ ئىمە وەك لانكە و بىشكەيەك وايە، رامان دەژيئى و، ناشمان كەويئى، چەند ويچواندن (تشبيە) يكى ريك و راستە، لە گەل واقيعى زەويدا!!

نەيمەتى دووهم:

۲- ﴿وَالْجِبَالُ أَوْتَادًا﴾: ئەو رستانە هەموويان بادەدرينەو، دەگيردرينەو بۆ سەر رستەى يەكەم ﴿أَلَمْ تَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهْدًا﴾، كە دەفەرموى: ﴿وَالْجِبَالُ أَوْتَادًا﴾، يانى: (أَلَمْ تَجْعَلِ الْجِبَالَ أَوْتَادًا)، ئايا چياكانمان نەكردوون بە گولمىخ، بە سينگ^(۱)؟!

زانايانى زەوى ناس (جيولوجيى) دەلێن: بنكى هەر بەرزايەك كە تۆ دەييينى لەسەر زەوى، بنكى هەر يەك لەو چياو تەپۆلكانە، دە، پازدە (۱۰ - ۱۵) هيندەى خۆى بە زەويدا چۆتە خوار، چەندى بەدەرەويە، دە، پازدە (۱۰ - ۱۵) هيندەى بە ناخى زەويدا چۆتە خوار، بۆ ويئە: لووتكەى (ئىفرست) كە بەرزترين

وېنە (۳۴) چىاي ھىمالايا

لووتكەي چىايە لە دىيادا، لەسەر زنجىرە چىاي (ھىمالايا) و، ھەشت ھەزار ھەشت سەدو شەست و چوار مەتر (۸،۸۶۴ م) لە رۆوى دەرياو بەرزە، نىزىكەي نو كىلۆ مەتر (۹ كم)، بەلام زانايانى جيۆلۇجىي بۆيان دەرکەوتو ھەشت سەدو سى كىلۆ مەتر (۱۳۰ كم) بە ناخى زەويدا چۆتە خوار، واتە: سەدو سى ھەزار مەتر (۱۳۰،۰۰۰ م)، ئەگەر ھەشت ھەزارو ھەشت سەدو شەست و چوار مەتر (۸،۸۶۴ م) بەرزە لە ئاستى رۆوى دەرياو: سەدو سى ھەزار مەتر (۱۳۰،۰۰۰ م) يانى: نىزىكەي پازدە ھىندەي خۆي، بە ناخى زەويدا چۆتە خوار! بۆيەش خۆي زانا و توانا دەرەمۆي: ئايا چىاكانمان بۆ نەكردوونە گولمىخ و سىنگ، (وۆد) ئەوھىيە كە دايدەكوترى و ولاخى پى دەبەستەو، ياخود چادرو رەشمالى پى رادەگرن، لەملاولاي رەشمالە كە سىنگەكان دادەكوترىن، گولمىخ و سىنگ ھەمىشە بەشى كەمى بە دەرەوھىيە و بەشى زۆرى بە زەوى دا دەچىتە خوار.

خو (سبحانە وتعالى) لە كاتىكدا كە جارى زانستى جيۆلۇجىي پىشەنەكەوتو ھە، خەلك نەيزانىوھ لە بنى زەوى دا، چ باسە! ئەوھى فەرەموو، چونكە زاتىك كە زەوى خولقاندو، ھەر ئەوئىش قورئانى ناردو، بۆيە ئەوھى كە لە فەرمايشتى خوادا ھاتو، لەگەڵ ئەو واقعەي كە دروستكراوھەكانى خوا، ھەيانە، ھەمووى

پەر بە پێستەو رێکە، خوا بۆ خۆی دەزانی چى دروستکردووە و ئەوەش کە
فەرموویەتی، بێگومان لە گەڵ ئەوەدا کە کردوویەتی، ناگونجی نە گونجی!

نیعمەتی سییهەم:

۳- ﴿وَحَلَقْنَاهُ أَزْوَاجًا﴾: ئایا ئیوهمان بە جووت دروست نەکردووە؟! دیارە
جووتیەتی (زوجیة)، بنچینەى دروست کراوەکانى خوايه، بهبێ هەلاواردن،
بۆیه کە خوا دەفەرموێ:

﴿وَالشَّفَعِ وَالْوَرِّ ۝۲﴾ الفجر: ۳.

سویند بە جووت و تاک، بێگومان تاکە کە تەنیا خۆیەتی و، جووتەکانیش
هەموو دروستکراوەکانی، وەك دەفەرموێ:

﴿وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ۝۴۹﴾ الذاریات.

واتە: لە هەموو شتێک جووتمان دروست کردووە، ئایا بیرناکەنەو (کە ئەوێ
هەموو شتیکی بە جووت و دووانە دروستکردووە، دەبێ خۆی تاک و بێ هاوێل بێ!).

کاتی خۆی زانایانی پڕووەکناس، وایان دەزانی تەنیا درەختیکی وەك دارخورما،
کە تۆوی نێرەکەى دەبنە لای مێیهکەى و، هەندێک لە پڕووەکەکانی دیکە، کە
بە هۆی هەنگەکان و پەپوولە و مێش و مەگەز، یان بەهۆی باو، متوربە دەبن:

﴿وَأَرْسَلْنَا الرِّيحَ لَوْفِحَ ۝۲۲﴾ الحجر: ۲۲.

واتە: بایه کانمان ناردووە متوربە کەرن.

وایان دەزانی هەر ئەوانە جووتیان تێدايه، بەلام ئیستا بۆیان دەرکەوتووە، کە
هەرچی پڕووەکە، هەمووی نێر و مێی تێدايه، هەمووی جووتە، بەلام هەیه نێر
مێیهکەى جیان و، هەشە هەردووکیان لە نیو خۆی دان، ئنجا نەك هەر ئەوەندە،
بەلکو ئیستا - وەك پێشتریش باسمان کرد - زانایانی لیکۆلەرەوێ ماددە، دەلێن:
لە نیو هەریهکەیهکی وردی ماددەدا کە ئەتۆم (ذرة - Atom) ه، لەوێشدا جووت

ھەيە، پۈتۈن بارگەيەكى مۇجىبى ھەيە و ئەلىكتېرۇن بارگەيەكى سالىبى ھەيە، واتە: ساردو گەرمن.

ئىنجا ئەگەر تەماشى گەردوون بىكەين: ساردو گەرم، ئاسمان و زەوى، پرووناكىي و تارىكىي، دىيا و دواپۇژ، رووح و جەستە، ھەموو دروستىكراوھەكانى خوا دووانەن، تەنيا خوا تاكە، وەك دەفەرمۇي:

﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ الإخلاص: ۱.

واتە: بلى خوا تاكە، (أحد) جىايە لە (واحد)، چونكە (واحد) يانى: يەك، ئىنجا يەك، ھەيە، بەلام دووان (اثنین) یش ھەيە، بەلام تاك (أحد) ئەوھيە كە ھاوتای نەبى، يەكىكى دىكەي وەك ئەو نەبى.

نەعمەتى چوارەم:

۴- ﴿وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا﴾: ئايا خەوى ئىوھەمان نە گىراوھ بە مايەي ئىسپراحت و پشودان؟!.

لە كاتى خەوتندا چى روودەدات؟

يەكەم: زانايانى توئىكارىي (تشرىح) كە لە جەستەي مەروڧ دەكۆلنەو، دەلین: لە كاتى خەوتندا، مېشك ھۆرپمۇنى (سىرپۇتۇنەن) دەردەدا، كە خەوئەنەرە، يانى: كاتى دەتەوئى بخەوى، مېشك ئەو ھۆرپمۇنە دەردەدا كە خەوئەنەرە، ئىنجا خەوت لە دەكەوئى.

دووەم: لە كاتى خەوتن (نووستن) دا، ھۆرپمۇنى گەشەكردن ھانى خانەكان دەدا، كە خۇيان تازە بىكەنەو.

سېيەم: لە كاتى خەوتندا، بەكارھىنەنى پۈتتەنەكان لە مېشك و لە چاوەكاندا، زىاد دەكەن و، زىاتر بەرھەم دەھىنەن.

چوارەم: خەوتن دەپتە ھوى تازەكردنەوھى خانەكانى جەستە، بە تايبەت خانەكانى مېشك.

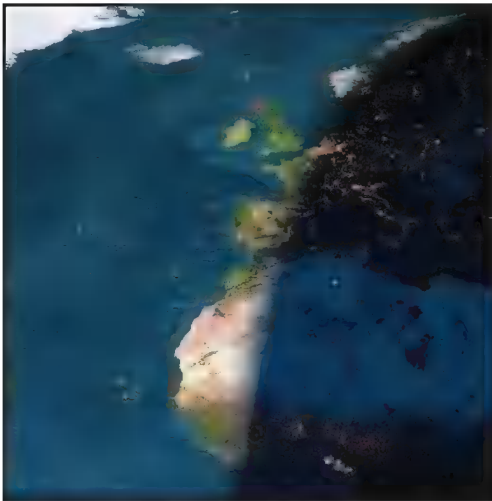
پېنجەم: خەوتن دەيتتە ھۆى ئەوہ كە ئىنسان دوای خەو، باشتەر شتى بېتتەوہ
بېر، جارى وایە مړوڤ مېشكى كول دەبې، ماندوو دەبې، بەلام كە دەخەوې و
ئیسپراحت دەكا و پشوو دەدا، باشتەر شتى دېتتەوہ یاد.

شەشەم: لە كاتى خەوتندا، ئىنسان لەو ژەهرانەى كە بریتىن لە دەردراو و پاشەرۆكى
خانەكان، دەربازى دەبې، دېنەوہ نېو خوين و، دوایى لە جەستە وەدەر دەرین.

كەواتە: ئەوہ كە خوا فەرموویەتى: ﴿وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا﴾، خەوى ئیوہمان
گېراوہ بە ماىەى پشودانتان، زۆر تەواوو لە جىي خۆیەتى و، پېر بەپېستى
واقعە بى كەم و زیاد^(۱).

نېعمەتى پېنجەم:

۵- ﴿وَجَعَلْنَا آتِلَ لِبَاسًا﴾: ئایا شەوگارمان نەکردوہ بە پۆشاك؟

وہك چۆن ئىنسان پۆشاك لەبەر
دەكا و دايدەپۆشى، شەوگارىش
بەو شىوہىە دنيا دادەپۆشى، ئنجا
لە راستییدا ئەو نووستەى كە
ئىنسان لە شەودا، ئیسپراحتەى پى
دەكاو پشوى پى دەدا، ھەرگىز
بە خەوى رۆژى، ئاوا ئیسپراحت
ناكات.

وېنەى (۳۵) شەو و رۆژ

(۱) بروانە: (الإنسان من الميلاد إلى البعث.. د. زغلول النجار، ص ۴۴۵ - ۴۴۷. ھەرودەها:
(الموسوعة الذهبية في إعجاز القرآن السنة النبوية) د. أحمد مصطفى متولي، ص ۳۰۴-۳۰۷،
ط/ ۲۰۰۵م، دار ابن الجوزي: القاهرة.

نېغمەتى شەشەم:

۴۷۶

۶- ﴿وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا﴾: ئايا رېژگار شىمان بۇ نەگىراون بە ماىەى ژيان و گوزەران؟

ئەگەر دىنيا رېووناك نەبووايە بە ھۆى رېژگار ھەو، زەوى بە دەورى خۇيدا نەخولابايەو، لە بەرانبەر خۇردا، نېوہى نەبووايە بە رېژگار و، نېوہى نەبووايە بە شەوگار، چۆن كەسابەتمان كىرەبايە بەو تارىكە شەوہ؟!.

نېغمەتى ھەوتەم:

۷- ﴿وَبَلَّغْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعًا شِدَادًا﴾: ئايا لە سەرووى ئىوہە ھەوت (۷) ئاسمانى مەككەممان نەخولقاندون؟! بەلى ئىمە نازانين سنوورى ئەو ھەوت (۷) ئاسمانانە، چۆنە؟ كاتى خۇى وايان زانىوہ ھەوت خىرۇكەن، دوايى زانىيان كە: نەخىر گەردوون زۆر لەوہ فراوانترە، بەلام گىرنگ ئەوہىە مادام بەگشتىي زانىمان: خوا (سبحانە وتعالى)، ئەو ھەوالانەى پىمان دەدات، ھەموويان راستن، ديارە ئەمەشيان ھەروايە، با ئىمەش زانىارىيمان پىي نەبى! دووريش نىە كاتىك بى زانىارىي بىگاتە ئاستىك، نەيىنى ئەو ھەوت (۷) ئاسمانانەشى بۇ دەرىكەوئ.

نېغمەتى ھەشتەم:

۸- ﴿وَجَعَلْنَا سِرَاجًا وَهَّاجًا﴾: ئايا چىرايەكى تىشكەرو زۆر رۇشن و پىر شىنگدارمان بۇ نەھىناونە دى؟

كە مەبەست پىي خۇرە، پىشتىرىش باسما كىر كە خۇر لە ھەر چىركەيەكدا: شەش سەدو پەنجاو پىنج مىليۇن (۶۵۵۰۰۰۰۰۰) تەن ھىدروچىن دەگۇرئ بۇ: شەش سەدو پەنجا مىليۇن (۶۵۰۰۰۰۰۰۰۰) تەن ھىليۇم، واتە: پىنج مىليۇن (۵۰۰۰۰۰۰۰) تەن لە ھەر چىركەيەكدا لە خۇر دەيىتە وزە، ئىنجا ئەگەر بىتەوئ بزانى لە سالىك دا چەندە؟! سەرەتا بۇ ئەوہى ھى خولەكىك بزانى: ئەنجامى چىركەكە جارانى (۶۰) خولەك بىكە: (۶۰ × ۵۰۰۰۰۰۰۰ = ۳۰۰۰۰۰۰۰۰).

دوایی ئەنجامى (۶۰) خولەكەكە، جارانى بیست و چوار (۲۴) سەعات بکە: $(۷۲۰۰۰۰۰۰۰ = ۲۴ \times ۳۰۰۰۰۰۰۰)$.

دوایی ئەنجامى بیست و چوار سەعاتەكەش، جارانى سى سەدو شەست و پینج (۳۶۵) رۆژ بکە و، ئەنجامى سالیكت بۆ دەردەچى (واتە: وزەى پەیدابووی خۆر لە ماوەى سالیكدە: $(۷۲۰۰۰۰۰۰۰ = ۳۶۵ \times ۲۰۰۰۰۰۰۰)$ ، دوو تریلیۆن و شەشسەد و بیست و هەشت ملیارد، تەن وزە، لە سالیك دا.

كە بیگومان ئەندازەى وزەى سەرفكراوى خۆر لە سالیكدە زۆر زۆرە، بەلام ئەدى بۆچى وزەى خۆر تەواو نابى؟! چونكە: بە مەزەندەى زانیان دەلین: (خۆر) بايى پینج ملیارد (۵۰۰۰۰۰۰۰۰) سالی دیکە نایترو جینی تیدا ماوە تاكو بیگورئ بۆ هیلووم، یانى: خۆر زۆر زۆر گەورەیه و، چەندان تریلیۆن تەن قورسە.

پیشتریش باسى خۆرمان کردووە و، زانیاریى زۆرمان لە بارەیهووە خستۆتە روو.

نیعمەتى نۆیەم:

۹- ﴿وَأَنْزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَاءً ثَجَّاجًا﴾: ئایا لە هەورە گوشراوەکان، ئاویكى بە خورزەممان نەناردۆتە خوار؟

هەورە گوشراوەکان، بەمجۆرە دینە دى: تیشكى خۆر كە لە ئاوى دەریاكان دەدا، هەلم پەیدا دەكات، هەلمەكە دى بۆ ناوچە ساردەكان، كە دى بۆ ناوچە ساردەكان، بارگەى ساردو بارگەى گەرم پەیدا دەبێ لە هەورەكاندا، ئنجا ئەو بارگە ساردە، بۆ ئەوەى خۆى دەرباز بکات، بەرەو زەوى دى و، لە كاتیكى دیاریبکراودا، دەبیته هەورە تریشقه، جارى واش هەیه بەرەو سەرى دەچى و، دەبیته هەورە تریشقه، سەرەنجام ئەو هەورانە، دەبێ بگوشرین و موتوربە ببن، ئنجا ئاویان لى دینە خوار، ئەگەرنا جارى وا هەیه هەوریش بە ئاسمانەووە هەیه، بەلام لەبەر ئەوەى موتوربە نەبوو و نە گوشراو، ئاوەكەى لى نایەتە خوار.

وینە ی (۳۶) هه‌ور و باران

جاری دیکه‌ش باسمان کردوه، که خوا (سبحانه و تعالی) جار جار باسی (ودق) و^(۱) (مطر) ده‌کات، به‌لام به زۆریی باسی ئاو (ماء) ده‌کات، چونکه (ئاو) هه‌م باران ده‌گریته‌وه، هه‌م به‌فر و، هه‌م ته‌رزەش.

نیعمه‌تی ده‌یه‌م:

۱۰- ﴿لَنُخْرِجَ بِهِ حَبًّا وَنَبَاتًا﴾: بۆ ئه‌وه‌ی به‌و ئاوه که ده‌ینیڕینه خواری، دانه‌ویڵه‌و پوهه‌کی پی ده‌ریینین.

دانه‌ویڵه به هه‌موو جوړه‌کانیه‌وه، ئیمه زیاتر شاره‌زای گه‌نم و جوو نيسك و نوک و ماشين، به هه‌ردوو جوړه‌که‌یه‌وه: ماشی سپی و ماشه ره‌شه، به‌لام

(۱) (راغب الأصفهانی) (ودق) به هه‌لمی ئاوی نیو باران (شتی) و به باران (مطر) یش مانا ده‌کات، بروه‌انه: مفردات ألفاظ القرآن، ص ۴۸۹ (مطر)، ص ۵۵۰ (ودق).

دانهويلە جوړى زۆرن، له هەر ناوچه يهك، خەلكى ئەو ناوچانه به پيى ئەوهى
كه له گەل كەش و هەواى خوياندا ده گونجى، دانهويلەى جوړاو جوړ ده پروينن،
ههروهها پرووهكه كانيش جوړاو جوړن، پرووهك (نبات) هه رچى سه وزه ده پروى،
وشه ي پرووهك ده يگرته وه.

ويتهى (۳۷) گەنم

نيعمه تى يازده يه م و كۆتايى:

۱۱- ﴿وَجَنَّتٍ أَلْفَافًا﴾، ههروهها باخه چر و پرە ليك ئالاهه كان، له نيو پرووهكدا،
به تاييه ت باسى باخه چرو پرەكان ده كا، (جنات) كۆى (جنة) ه، واتە: باغ و
بيستان، (ألفاف) يش واتە: پيكداجوو و ليك ئالاون، له (لَفَّ) وه هاتوه، ئەوانه ي
پيكداجوون، ئەوهنده چرو پرەن.

كه واتە: خواى پهروهردگار (سبحانه وتعالى) ئاوا باسى ئەو ژينگه يه مان بۆ
دهكات كه مروفت تيبدا ده ژيى، دوايى ده فەرموى:

﴿وَأَتَاكُمْ مِنْ كُلِّ مَاسَاةٍ تُمُوتُ ۖ وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تَحْصُوهَا ۗ﴾ إبراهيم: ٣٤.

ژماردن (عدّ) بریتیه له‌وهی بلیی: یه‌ك، دوو، سێ، چوار، پینج... به‌لام سه‌رژمیر (إحصاء) ئه‌وه‌یه بلیی: ژماره‌كه‌ی ئه‌وه‌نده‌یه، خوا ده‌ده‌فرموی:

واٽه: دهٽوانن ٿماره (عدّ)يان بڪهن، به لّام ناتوانن سهڙميڙ (احصاء)يان بڪهن و
بزانن ڪڙي ٿمارهيان ڇهنده!

ئەم ياسايە لە دوو بەرگەداشی دەکەینەوه:

برگەى يەكەم: ھەر كام لە مروڧ و ژيانداران و زىندەوهران و رووھك،
پيويستىيان بە شەش شتان ھەيە و ھەموويانيان بو دابين كراون:

مروڧ و ژيانداران: كە مەبەستم پيى ئەو خاوەن ژيانانەيە، ئەو ژيانلەبەرەنەيە
كە بەرھەستەن يان گەورەن، ھەروەھا زىندەوهران: كە مەبەستم پيى وردەكانە كە
بە چاو نابىنرەن، ياخود دەبىنرەن، بەلام زۆر وردەن، ھەروەھا رووھكەش بە ھەموو
جوړەكانىەو، ھەموويان پيويستىيان بەم شەش شتانە ھەيە:

- (۱) پيويستىيان بە تيشكى خۆر ھەيە.
- (۲) پيويستىيان بە ھەوا ھەيە.
- (۳) پيويستىيان بە ئاو ھەيە.
- (۴) پيويستىيان بە خۆراك ھەيە.
- (۵) پيويستىيان بە بەرگرىي لە خوڤردن ھەيە، بو مانەوھيان.
- (۶) پيويستىيان بە زاوژى و زۆربوون (التكاثر) ھەيە.

ئىجا خوا (سبحانە وتعالى) ھەموو ئەو شەش پيداويستىيە، - بە راى بەندە
و ڕەنگە زياترەش ھەبن - خوا ھەر شەشيانى بو ھەر كام لە دروستكراوھەكانى
دابين كردوون، وەك ئايەتەكەى سوورەتى (ابراھىم) ئامارەى پيدەكات:

﴿وَأَتَاكُمْ مِنْ كُلِّ مَآسَاءٍ لُتْمَةٌ﴾ (۳۴)، واتە: ھەرچى داواتان كردو، پيى داون.

ئىجا ئايا ئيمە بووين، تاكو داواى بكەين؟ نا، يانى: ھەرچى بە زمانى
ھال داواتان كردو ھەرچى پيويستىيان پيەتى، ئەگەرنا ئەگەر مروڧ،
زمانى ھەيەو عەقل و شعورى ھەيە، داوا بكات، بەلام ئارەلانى بەستەزمان
و زىندەوهران و پەرەورو ژياندارەكانى نيو دەريا .. ھتە، ئەوانە چۆن داوا بكەن؟!
كەواتە: يانى: ھەرچى بە زمانى ھال، داواتان كردو، پيى داون.

ئىنجا ئەگەر بەوردىيى سەرنج بەدىن، دەينىن:

ھەر شىتەك مەرۇف و ژيانداران و زىندەۋەران و پروۋەك زياتر پىۋىستىيان پىي
بى، خوا زۆرتى كردە:

۱- ھەۋا: ھەموو كاتىك پىۋىستىمان پىيەتى و لە ھەموو شىۋىنەك ھەيە.

۲- ئاۋ: لە دۋاى ھەۋا، ھەموو كاتىك پىۋىستىمان پىي نىيە، بۆيە خوا خستۋىيەتە
زۆر شىۋىنەۋە، چ ئاۋى شىرىن، چ ئاۋى سۋىرىش، كە سى لەسەر چۋارى
(۴/۳) پانتايى زەۋى دادەگرى.

۳- تىشكى خۆر: مەگەر چۆن، ئەگەرنا لە ھەموو شىۋىنەك ھەيە، چونكە زۆر
پىۋىستىمان پىيەتى.

۴- خۆراك: ئەۋە نىيە ھەموو دەمى پەك لەسەرى كەۋتەي، بەلام سەرچاۋەكانى
خۆراك زۆرن.

۵- بەرگرى لە خۆكردن: ھىچ كاتىك لە ژياندار و زىندەۋەران نىيە، شىۋازى
بەرگرى لە خۆكردنى فېر نەكرابى.

۶- زاۋوزى: مەسەلەى زاۋوزى، دوو مىكانىزم و رېباز ھەن، بۇ زۆربوون (تكاشر):

(۱) زۆربوونى جىنسىي (التكاثر الجنسي).

(۲) زۆربوونى ناجىنسىي (التكاثر اللاجنسي).

(۱)- نا جىنسىي: ھى خانەكان و ھى زىندەۋەرە بچوۋكەكانە، (ئەمىيا) دەيىتە دوۋان،
دۋايى دوۋەكان دەبنە چۋار، خانەكانى جەستەش دابەش دەبن و دەبنە دوو، خانەكان
بە چى زياد دەكەن؟! يەكە دەيىتە دوۋان، دۋايى ھەر كام لەۋ دوۋانە، دەبن بە دوۋانى
دىكە و .. ھەرۋەھا ئەۋە پىي دەگوتىر: زۆربوونى نا جىنسىي، نا سىكسىي.

(۲)- ئەۋى دىكەش زۆربوونى جىنسىي: ئەۋىيە كە نىرو مى پىك دەگەن، كە ۋەك پىشتەر
گوتمان: ھەم پروۋەك وان، ھەم ژيانداران، بە درشت و وردەۋە و، مەرۋقىش ئەۋە ديارە.

بەللى خۋاي بەخشەر و پەرۋەردگار ھەر شتىك دروستكراۋەكانى زياتر پىۋىستىيان پىي بى و، پەكيان لەسەرى كەوتىي، زۆرتىرى كىردۈە و باشتىر بىلاۋى كىردۈتەۋە، تاكو لە ھەموو شىۋىنىك دەستىيان بىگاتى.

برگەى دوۋەم: ھەر ژياندارنىك پىۋىستىي بە ھەرچىيەك بىت
بۇ بەرپۈەچۈۋەى، فىرى كراۋە:

لىرەدا ھەر باسى ژيانداران^(۱) دەكەين، ئەگەرنا لە گەردىلەۋە تاكو كەھكەشان، ھەموۋى سىستىم (نظام) و بەرنامە (منھج)ى بۇ دانراۋە، بەلام ئىمە بە تايىبەت باسى ژيانداران دەكەين، چ خانەكانى جەستە، چ زىندەۋەرە يەك خانەيىيەكان، چ زىندەۋەرەكانى دى، تاكو پەرۋەرەكان و ئاژەل و درندە و ژياندارە دەربايىيەكانىش.

ئىجا ئىمە بە گشتى پازدە (۱۵) نمونەمان ھىناۋنەۋە، كە ھەر كامىيان سەرنجى بەدى، دەبىنى: خۋاي زاناۋ شارەزا تىكرای داخۋازىيەكانى بۇ جىبەجى كىردۈۋەن و، ئەۋەى كە پىۋىستىيەتى پىي بەردەۋام بى، فىرى كىردۈە: چۈن بەرپۈە بچى! چۈن ژيانى خۋى درىژە پىي بدات! چۈن بەرگرىي لە خۋى بكات و خۋى بپارىژى!

نمونەى يەكەم: خانە (الخلية):

پىش ھەموو شتىك باسى خانەكانى جەستەى مرۇف دەكەين، ھەرچەندە پىشتىرىش باسما كىردۈە، بەلام بەراستى زۆر جىي سەرنجە!! جەستەى مرۇف: زانايان دەللىن: لە سەد ترىلىيۇن (۱۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰) خانە پىكەھاتۈە.

كە ئەۋە ژمارەيەكى زۆر زۆر گەۋرەيە، ئىجا جەستەى مرۇف، لە ھەر چركە (ثانية)يەكدا سەد و بىست و پىنج مىليۇن (۱۲۵۰۰۰۰۰۰) خانەى لى

(۱) لىرەدا وشەى ژيانداران (حيوانات) بە مانا و چەمكە گشتىي و فراۋانەكەى بەكاردىنن، كە ھەرچى ژيان (حياة)ى تىدا بى، دەيگىرتەۋە بە درشت و ورد و بىنراۋە نەبىنراۋە، تەنانتە پروەكيش.

دەمرن و، خانەى دىكە شوئىيان پر دەكەنەو و، بە موعەددەلىي لە ماوەى حەفتەيەك دا، تىكراى خانەكانى جەستەى مرۆف دەمرن و، ھى تازە شوئىيان پر دەكەنەو، جگە لە خانەكانى: كۆئەندامى مېشك و دەمار (جهاز الدماغ والأعصاب) كە ژمارەيان بە سەدمىليار (۱۰۰۰۰۰۰۰۰۰) مەزەندە دەكرى، ئەوانە چەسپاون و ھەركاميان مرد، تازە نايئتەو^(۱).

ئىنجا سەرنج بدە! ئەو سەد ترىليۆن (۱۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰) خانەيەى جەستەى مرۆف، سەرەتا شانەكان (أنسجة) پىك دىنن و، شانەكان ئەندامەكان (أعضاء) پىك دىنن و، ئەندامەكان كۆئەندامەكان (أجهزة) پىك دىنن، ئەو خانانە وەك سوپايەكى مەشق پىكراو (جيش مدرّب) بگەرە زۆر باشتەر و كارامەتريش، ھەموويان پىكەو ھاوکارن و فيریش كراون: چۆن ئەو جەستەى مرۆف پىك بىنن، بەشانەكان و ئەندام و كۆئەندامەكانیەو!

لەو ھەش سەرسورھینەرتر ئەو یە، كە ھەر خانەيەكى جەستەى مرۆف، لە دەورى سەد ترىليۆن (۱۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰) گەردیلە پىكەتو، كە بىگومان گەردیلەكانى نۆ ئەو خانەيەش، ئەوانیش ھەموويان پىكەو ھاوکارن، واتە: گەردیلەكانیش فيركراون، چۆن تەنەكانى دىكە پىكەينن، ئىنجا ئەگەر خانەيە، ئەگەر توخمەكان، وەك: كاربۆن و ھیدروژین و ئوكسىجین و ھیلۆم و ... ھتد، ھەم گەردیلەكان فيركراون چۆن توخمەكان پىكەينن، يان چۆن ماددەى^(۲) ئەندامىي (المادة العضوية)، ياخود نائەندامىي پىكەينن، ھەم خانەكان فيركراون چۆن يەكەى لە خويان گەورەتر و گەورەتر تا دەگاتە جەستەى مرۆف، پىكەينن!

كەواتە: كە خوا لەسەر زمانى موسا (عليه السلام) دەفەرموى: ﴿قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ، ثُمَّ هَدَى﴾ طە.

(۱) بروانە: الإنسان من الميلاد إلى البعث، د. زغلول النجار، ص ۲۷۲.

(۲) جیاوازی سەرەکی نیوان ماددەى ئەندامىي و نائەندامىي، ھەبوونی {كاربون (C)}، لە یەكەمیاندا و نەبوونیەتی لە دووهمیان دا.

ۋاتە: (موسا) گوتى: پەرۋەردىگارمان ئەو زاتەيە بوونى بە ھەموو شتىك داۋە (ھىناۋىيەتە بوون)، دۋايى رېئىمايىشى كىردۈە (چۈن بەرپۈە بچى)!

ئەو فەرمايىشتەى خۋاي زانا و شارەزا و كارزان، ھەتا زانست زياتر گەشە بىكات، چاكتر و قوۋلتر لىي تىدەگەين.

ھەرۋەھا شتىكى دىكەى سەرسۈرپەينەر ئەۋەيە كە: لە نىۋ خانەكانى جەستەى مەرۋف دا، خانە جىنسىيەكانىش ھەن، كە خانە جىنسىيەكان بە پىچەۋانەى ھەموو خانەكانى دىكەۋە، كاتىك ھەيۋانى مەنەۋىي پىاو (ھىمىن) لە گەل ھىلكۈلە (بويضة)ى ئافرەتدا يەكەگەگرن، ھەموو خانەكانى دىكە كاتىك دابەش دەبن، چل و شەش (۴۶) كىرۋمۇسۆم لە ھەر كامىكىيان دا ھەيە، بەلام خانە جىنسىيەكان، بىست و سى (۲۳)يان تىدايە، ۋاتە: ھەركام لە ھەيمەنى پىاو و ھىلكۈلەى ئافرەت، كە دابەش دەبن و دواتر پىكەۋە يەكەگەگرن بۇ پىكەينانى خانە (خلية) يەكى دىكە كە پىي دەگوتى: تۈۋىلكە (نطفة)، يەكى تەنيا بىست و سى (۲۳) كىرۋمۇسۆمىيان تىدايە، نەك ۋەك تىكراى خانەكانى دىكەى جەستە كە دۋاي دابەشبوونىيان، ھەر كامىكىيان چل و شەش (۴۶) كىرۋمۇسۆمەكەى ھەر تىدايە!

ئىنجا ۋەك پىشتىرىش - لە كاتى تۈيۋىنەۋەى ياساى شەشەمى عەقلىي دا لە بارەى بوونى خواۋە - باسما كىرد: ھىكمەتى ئەو كارەى خۋاي كارزانىش (يان يەكىك لە ھىكمەتەكانى) ئەۋەيە كە ئەو مىندالەى لەو نوتفەيە پىك دى، بە يەكسانىي لە تۈۋى ھەركام لە بابى و داىكى دروست بى و، لە سىفەتە بۇ ماۋەيىەكان (الصفات الوراثية)ى ھەردووكيانى تىدا بى!

كەۋاتە: $(۲۳ + ۲۳ = ۴۶)$.

ئىنجا ئاۋى پىاو، خانەكانى ھەموۋى لە جۈرى (y) يان (X)، بەلام ھى ئافرەت ھەموۋىيان يەك جۈرن، جۈرى (X)، ئىنجا ئەگەر بىت و خانەيەكى جۈرى (y) لە گەل جۈرى (X) يەكبگىرى، ئەو كۆرپەلەيە دەبىتە نىر.

بەلام ئەگەر جۆرى (X) لە گەل (X) يەكبگرى، دەيتتە مى و، خانەكانى
نيو ئاوى ئافرەتیش - وەك گوتمان - ھەموويان لە جۆرى (X) ن،

بەلام ھى پياو ھەردووک جۆرى: (X و Y) ن، بۆيە كاتىك كە مندا ئىك نىر
دەبى، يان مى دەبى، لە راستىيدا ھۆكارى نىر بونەكەى، تەنيا دەگەر پتەو
بۇ پياو و، ئافرەت ھىچ كاريگەرىي لەسەرى نيە، چونكە ئەو تەنيا دەتوانى
كرومۇسۆمەكانى كە لە جۆرى (X) ن، كە تەنيا دەتوانى مېنە پەيدا بكات،
بەلام تۆوى پياو، كە ديارىي دەكات: ئايا كۆرپە لە رەگەزى نىر دەبى، يان
مى؟.

فونەى دووھەم: كەتەلۆكى زانىارىي:

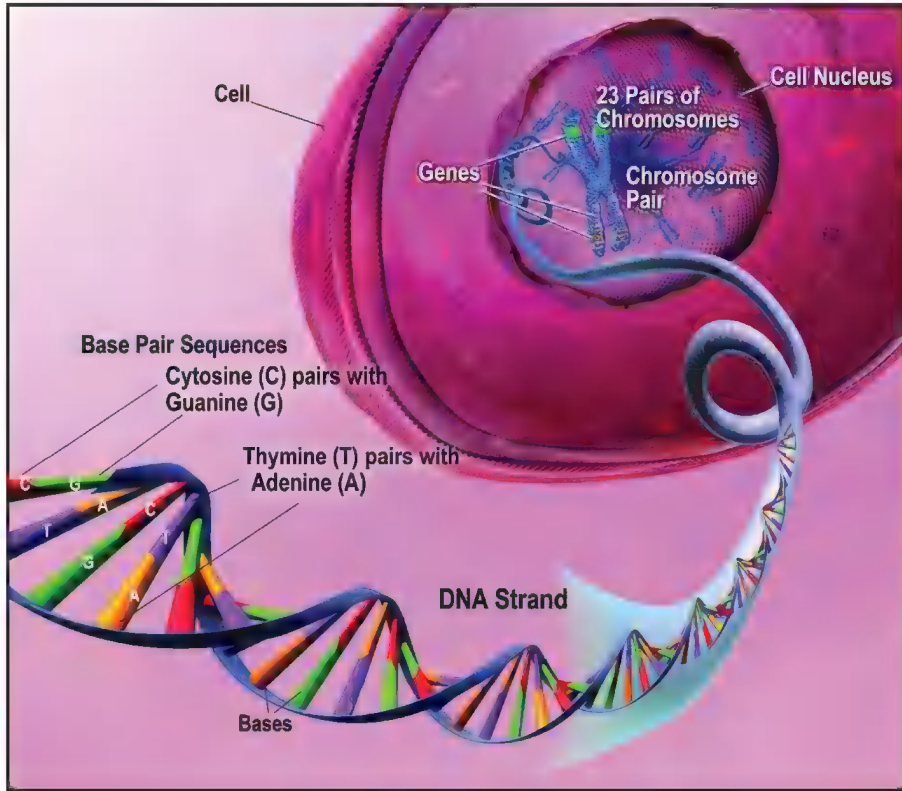
ھەموو ژياندارىك كەتەلۆكى زانىارىي خۆى لە گەل دايە، ھەموو ژياندارىك
ھەر ژيان (حياة) ى تىدا بى، ھەر لە ئەمىيايەكەو بەگرە، تاكو كۆتايى كەتەلۆكى
خۆى لە گەل دايە، وەك (فرنسيس كۆلنز) بەرپۆبەرى پرۆژەى جينۆمى
بەشەرىي، كىيىكى داناو بە ئىنگىليزىي بە ناوى:

(the language of God)، يانى: زمانى خوا، خوا، بە چ زمانىك دەدوى؟.

دەلى: ھەر لە (سيانو بەكتريا) وە بەگرە، كە بە حىساب بچوكتىن يەكەى
زىندوويە، ھەتاكو ھەر ژياندارىكى دىكە، ھەمووى لە جينۆمى تايبەتياندا،
ھەرچى زانىارىيە لە بارەيانەو، ھەيە، بە شىوہى جفرە و بە سىستىمى جفرەى
چوارىي: (ATCG) كە كورتكراوہى: (adenine-thymine-Cytosine-guanine) يە.

يانى: ھەرچى زانىارىي لە بارەى ئەو زىندەوەرەو، يان ئەو ژياندارەو، ھەيە،
لەویدا، ھەلگىراو، لە نيو كرومۇسۆمدا و، لە نيو كرومۇسۆمدا: (DNA)
ھەيە، كە ئەو (DNA) يە لە شىوہى شىتتىكى دىرژ دايە، كە پىتەكانى
بۆماوويى (وراثى) ھەلگرتوون و، سەرجم زانىارىيەكانى تىدا تۆمار كراون،
ئىنجا ئەو شىتەش جووت شىتە، دووانن، يەكيان لە ماددەى شەكرو، يەكيان لە

وېنەى (۳۹) DNA

ماددەى فوسفات، پىكھاتون، لە شىۋەى پەيزەى پىچاۋ پىچدا، (لە كىتەبەكاندا وېنەيان ھەيە)، كە لىك ئالان، - ۋەك چۆن دوو مارى ئاشقەۋ باشقە خۇيان لىك دەئالىنن - ھەرۋەھا پەلە پەلەن، واتە: ۋەك چۆن پەيزە پەلەى ھەن، كە نىۋانى ھەر دوو پەلە، يەك لەسەر سىي (۳/۱)ى نانۇمەترىكەۋە، (نانۇمەترىش برىتتە لە يەك لەسەر يەك مىليار (۱/۱۰۰۰۰۰۰۰)ى مەترىك)، واتە: لە درىژىي يەك سانتىمەتردا، جىي سى مىليۇن (۳۰۰۰۰۰۰) لەۋ پىتانە دەيىتەۋە، كە زانىباريان لە بارەى ئەۋ دروستكراۋەۋە تىدايە، درىژىي شىرتەكەش: دوو مەترە (۲م) و پانىيەكەى: دوو (۲) نانۇمەترە، بەلام دۋاى ئەۋەى ئەۋ شىرتە دوو مەترىيە لەنىۋ خانەدا، دەپچىرتەۋە، دەيىتە: نەۋەد (۹۰) مايكرۇمەتر، مايكرۇمەترىش: يەك لەسەر ھەزار (۱/۱۰۰۰)ى مىللى مەترىكە.

ئىنجا شىرىتەكەش ھەمىيى بە ھەر چل و شەش (۴۶) كۆمۇسۇمەكەو: سى مىليار (۳۰۰۰۰۰۰۰۰۰) جووت پىتى بۇماوھىيى تىدايە، سى مىليار (۳۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰) جووت پىت، واتە: شەش مىليار (۶۰۰۰۰۰۰۰۰۰) پىتى تىدايە!!

ئىنجا كۆمۇسۇمى يەكەم لەو چل و شەش، لە ھەمىيان دىرئترە و، بە تەنيا دوو سەدو چل و ھەوت مىليۇن (۲۴۷۰۰۰۰۰۰) جووت پىتى تىدايە^(۱)، ھەر كام لەو كۆمۇسۇمانەش، يەكى دەورى: (۲۰۰۰۰) بۇ ماو ھىلەر (مورث GENES - يان تىدايە^(۲)).

ئىنجا جىنۇمى مروف (واتە: ئەوھى كە تەنيا لە يەك خانەى جەستەى مروف دا ھەيە، كە وەك گوتمان: ھەر خانەيەك چل و شەش (۴۶) كۆمۇسۇمى تىدايە)، ئەو زانىيارىيەنى كە تىيدان، زانىيان مەزىندەيان كىدو بە: ھەزار بەرگ كىتب، ھەر بەرگەى لە پىنج سەد لاپەرە، واتە: پىنج سەد ھەزار (۵۰۰۰۰۰) لاپەرە زانىيارىيە لە يەك خانەى جەستەى مروف دا ھەيە، كە لەو چل و شەش (۴۶) كۆمۇسۇمەدا، ھەلگىراون و، ھەرچى جەستەى ئەو مروفە پىيىستىي پىيەتى لە زانىيارىيە لەوئى دا تۆمار كراو، ھەر بۆيەش ھەمىشە: مروف ھەر مروف دەردەچىتەو! كە ئەمە باشتىن ھەلۋەشىنەرەوھىيە - وەك دواتر باسى دەكەين - بۇ بىردۆزەى داروين، چونكە ھەرگىز ناگونجى لە مروف، ھەر مروف پەيدا نەبى، ھەرۋەھا لە ھەر ژياندارىك، ھەر دەبى ئەو ژياندارە پەيدا بىي و گۆرانى بەسەردا نايەت، چونكە كاتىك دەگونجى گۆرانى بەسەردا بىت، دەستكارىي كۆمۇسۇمەكەى بىرى، دەستكارىي جىنەكانى، كە سىفەتەكان لە باب و دايكەو دەگوزنەو بۇ رۆلە، دەبى دەستكارىي ئەوئى بىرى، ئەگەرنا چۆن و چى بوو، ھەر ئەو دەردەچىتەو، بەلام كە چۆنە، ئاوا دەردەچىتەو، مەرج نىە، كچ و كور، رىك وەك باب و دايكىيان بن، بەلكو: دەچنەو سەر باييان،

(۱) پروانە: (إبداع الرحمن في جسم الإنسان)، ص ۲۶.

(۲) پروانە: (بيولوجيا الإنسان) ص ۴۸.

دهچنهوه سهر دایکیان، دهچنهوه سهر خالیان، دهچنهوه سهر مامیان، دهچنهوه سهر بابی دایکیان، بابی بابیان، هه تاکو دهگاتهوه ئادهم و ههوا وهلامی خویان لیبی، ئه منداله بۆی ههیه به ههر که سیک لهوانه بیچی، چونکه لهوانه وه هاتوه، له ئادهم و ههوا وه بهره و خوار، ئه کرۆمۆسۆمانه، لهویوه هاتوون^(۱).

مۆونهی سییه م: میشووله:

وینهی (۴۰) میشووله بهگهوره کراوی

ئه میشوولهیهی که زۆر جار مروفت جارز دهکات و ئه زیهتی دهکات، ههلبهته میشوولهش جووری زۆرن، دهلین: میشووله ههیه له باشووری ئهفریقا ههر به مروقه وه بدات، وای لی دهکات بخهوی تاکو دهمری، بهخه بهر نهیهتهوه، به ههر حال میشووله جووری زۆره، میشووله ههیه مهلاریا بلاو دهکاتهوه، میشووله ههیه نهخوشیی دیکه بلاو دهکاتهوه، بهلام گرنگ ئهوهیه

ههر میشوولهیهک بیگری، تهنا ته ئهوانهش که زۆر بچوکن و، به چاو به زهحمهت دهبینرین، به گشتی ئه ده (۱۰) سیقهتهی هه:

۱- سهده (۱۰۰) چاوی هه، لهسهیدا.

۲- چل و ههشت (۴۸) ددانی هه له زاریدا، شتیان پی دهبری.

۳- سی (۳) دلی هه، دل به هه موو به شه کانیه وه.

(۱) پروانه: (معجزة خلق الإنسان)، هارون یحیی، ص ۲۱، ۲۲ ههروهه (عیادة الملحدین) د. هیتیم طلعت، ص ۱۵، ههروهه (بیولوجیا الإنسان) د. حمید أحمد الحاج ص ۲۹.

۴- شەش (۶) چەقۆى لە خور تومە كەيدا هەن، لە لووتیدا، شتیان پى كون دەكات، هەر كامىكىان ئەركىكى تايبەتى هەيه.

۵- شەش (۶) بالى هەن، هەر لایەى سى (۳) بال، وەك بالندەى كەوو كۆترو... هتد، نیه، هەر لایەى بالىك یىت، بەلكو هەر لایەى سى بالى هەن.

۶- ئامىرىكى گەرمىى هەيه، كە بە سیستى تیشكى ژىر سوور (تحت الحمراء) كار دەكات، كارىشى ئەوێه كە لە تارىكىیدا وێنەى پىستى ژياندار بە رەنگى بنەوشەى بنوینى، تاكو ببینى، یانى: ئامىرىكى هەيه تیشكەكەى دەگریتە پىستى ژياندارىك، كە دەیهوى خۆینەكەى بمژى، بۆ ئەوێ بە رەنگى بنەوشەى ییتە بەرچاوى.

۷- ئامىرىكى سركەرى شوینى (تَخْدِير مَوْضِعِي) هەيه، یارمەتیی دەدا بۆ چەقاندنى لمبۆزەكەى، بەبى ئەوێ مروف هەستى پى بكات، رەنگە بلی: با، هەست دەكەم كە مېشولە پىم وەدەدات! بەلام ئەو دواى مژرانى خۆینەكەتە، ئەگەرنا لە سەرەتاو هەست پىناكەى، چونكە دەرزىيەكى سركەر (مخدر)ى هەيه لەو شوینەى دەدا سړى دەكات و، هەست بە ئازار ناكەى، دواى كە خۆینەكە دەمژى، تەماشاشا دەكەى سوور بۆتەو دەزورپتەو، دواى ئەوێ مېشولەكە ئیشى خۆى تەواو كردو!

۸- ئامىرىكى پشكىنى خۆینى هەيه، جۆرى خۆینەكە دەپشكى، چونكە مېشولەش هەموو خۆینىك ناخوات، هەندىك كەس زۆر باكى نیه بە مېشولە، هى وا هەيه باكى بە كىچ نیه، دیارە خۆینى ئەو جۆرە كەسانەیان بە كەیفى نیه، یەك بە یەكى دەلى: (فلان كەس خۆینى شیرینە!).

۹- ئامىرىكى شلكردەوێ خۆینیشى پىه، تاكو خۆینەكە بە خور تومە بارىكەكەیدا بروات، چونكە ئەگەر ئەو خۆینەكە شل نەكریتەو، خور تومەكەى، لووتەكەى هیندە بارىكە، خۆینەكەى پىدا ناروات، بەلام ئەو ئامىرىكى پىه، ماددەیهكى تىدايه، خۆینەكە شل دەكاتەو.

۱۰- ئاميرىكى بۆن كىردنى ھەيە، لە ماوەى يەك كىلو مەتردا بۆنى ئارەقەى مەرۇف دەكات، ئاخىر مېشۈولە خۆت چى و، بۆنكىردنى ماوەى يەك كىلو مەترىت چى؟! (۱)

بەلام يىگومان مشوورخۆرىي خوا (سبحانه وتعالى) بۆ دوستكراوھەكانى و، بەخشش و بەزەيى و كەرەمى لە گەلىندا، سنوورى نىە، ھەرۈەك زانىيارىي و دەستەلاتىشى رەھا و بى سنوورن.

بەلى بەرپىزان!

ھەموو زىندەۋەرىك داخوازىيەكانى جى بەجى كراون و، فېركراوھە چۆن بژى! بىروان! مېشۈولە خوا ئەو ھەموو تەگبىرانەى بۆ كىردوون، ھەرچى مېشۈولە پىيۈستىي پىيەتى، خۋاى پەرۋەردگار بۆى دابىن كىردو، يىگومان خوا (سبحانه وتعالى) زۆر سەخىي و بەخشەرە، دىنا مېشۈولەى واىە رەنگە تەمەنى چەند سەعاتىك بىت، يان ئەو پەرى چەند پۇژىك بىت، كە چى خوا ئەو ھەموو شتانەى داۋنى! ئىنجا بە مىلياران و بىگرە بە تىرلىيۇنان مېشۈولە دەفەۋتىن و ئەو

(۱) ئەو زانىيارىيانە لە كىتەبى: (الرد على الملحدین العرب) نووسىنى: (د. ھىشم طلعت)دا، ھاتوون، كە ئەۋىش لە كۆمەلىك سەرچاۋەى بىيانىيەۋە، ۋەرىگىرتوون، برۋانە: ص ۷۶، ۷۷.

ھەلبەتە من بە پىيۈستى نازانم: سەرچاۋە ئەۋلىيەكانى كە ئەم سەرچاۋانە لىيانەۋە نەقل دەكەن، ناۋەكانىيان لە ئىنگىلىزىيەۋە بىنم، ئەگەرنا ھەر كام لەۋانە بە زۆرىي لە سەرچاۋە بىيانىيەكانەۋە دىيانەنن، كە بە داخەۋە دەلىم: ئىستا نامسولمانان زۆر زۆر پىشكەۋوتووترن لە مسولمانان، بۆ دۆزىنەۋەى ئەو نەننىيانەى كە خوا لە دوستكراوھەكانىدا دابىنان، رەنگە بۆيەش ئەو ئايەتە موبارەكەى كۆتايى سوورەتى (فصلت)، ئاۋا ھاتىي:

﴿سُرِّيهِمْ ءَايَتُنَا فِي الْاَفَاقِ وَفِي اَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ اَنَّهُ الْحَقُّ اَوَلَمْ يَكْفِ رَّبِّكَ اَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ﴾

نەيفەرموۋە: (سنىكم)، فەرموۋىەتى: (سُرِّيهِمْ) پىشانىيان دەدەين، پىشانى كى؟ پىشانى نامسولمانانى دەدەين، واتە: نىشانەكانى خۇمانىيان لە ئاسۋىەكان و لە نەفسى خۇشيان دا پىشان دەدەين، تاكو بۆيان دەرېكەۋى كە قورپان ھەقە، (يان كە خۋاى پەرۋەردگار ھەقە)، ئايا بەس نىە كە پەرۋەردگارت ئاگادارى ھەموو شىئەكە!

ھەموو پىداۋىستىيانەشيان بۇ دابىن كراون، بەلام خوا ھىچ پەكى پى ناكەۋى، خەزىنەى خوا ھەرگىز كۆتايى نايەت، تەماشى دەكەين: لە بەھارەندا زۆر جۆرە گول و گيا و پروەك دەروىن، لە بەيانىيەۋە ھەن تاكو ئىۋارى و دوايى تەۋاۋ دەبن!! چەندان زىندەۋەر ھەن، چەند خولەكك يان سەعاتىك دەژىن! بەلام خوا سەخىيە، كەرەم و بەخشى خوا، سنورى نىە و پەكى پى ناكەۋى.

مۈۋنەى چوارەم: پەپولە:

جۆرىكە لە پەپولەكان - كە پەپولەش بە ھەزاران جۆرى ھەن - لەسەر بالەكانى چاۋى ھەن، كە ۋەك ژياندارىكى ترسناك دەرى دەخەن، چاۋەكان پىيان نابىنى، بەلام تەنيا لە شىۋەى چاۋدان و، بەھۋيانەۋە، ۋەك ژياندارىكى ترسناك دەرەكەۋى و، بەو جۆرەش لە زىانى بالندە راۋكەرەكان دەپارىزى، كە

ۋىنەى (۴۱) پەپولە

تەماشى دەكەن: ۋا دەزانن ژياندارىكى ترسناكە و لىۋى دەترسىن، پەلامارى نادەن، پەپولەى فەقىر كە خۆى دەسەلاتى ھىچى نىە، خۋاى كارزان ئەو ھۆكارەى بۇ پاراستنى دابىن كەردە.

ھەندىك پەپوولە ھەن، شىۋەي كوندە پەپوو لەسەر بالەكانيان پەيدا دەكەن، پەپوولە، كاتىك تەماشاي بگەي، وا دەزانى كوندە پەپوويە، چونكە كوندە پەپوو، بالەندەيەكى ترسناكە بۆ ئەو زىندەۋەرەنەي، پەپوولە راو دەكەن.

واتە: ئەو زىندەۋەرەنەي پەپوولە راو دەكەن، لە كوندە پەپوو، دەرەسن، بۆ نمونە: نىرەي ھەنگ، ھەلبەتە پەپوولە خۆي نازانى كە كوندە پەپوو، دوژمنى دوژمنەكەيەتى و، ناشتوانى ويىنەي كوندە پەپوو لەسەر بالەكانى خۆي بىنەخشيىنى، بەلام خۆي مشوورخۆر و بەبەزەيى، واى ليكردو، بالەكانى ئەو نەخشەيان لەسەر بى، كە شىۋەي كوندە پەپوو دەكات و، دەيىتە جيى ترس، بۆ دوژمنەكانى پەپوولە، كە وابزانن كوندە پەپوويە، نەك وابزانن پەپوولەيە، تاكو ليى بسلەمنەۋەو، تەماعى تى نەكەن و نەيخۆن، خوا (سبحانە وتعالى) ئاوا تەگبىرى بۆ پەپوولە كردو^(۱).

ئەوونەي پىنجەم: جالجالۆكە:

كە لە ھەندى شوين (پىرە مۆتەي) پى دەلن، بەلام كورد زياتر جالجالۆكەي پى دەلن.

دەزووى جالجالۆكە، پىنج ھىندەي پۇلا لە قەبارەي خۇيدا، بەھىزترە، يانى: ئەگەر پۇلا بە قەدەر دەزووى جالجالۆكە يىت، دەزووى جالجالۆكە پىنج ھىندەي پۇلا بەھىزترە و، ئەگەر پەتيك لە دەزووى جالجالۆكە دروست بگىت، تىرەكەي شەست ميللى مەتر (۶۰ ملم) يىت، واتە: شەش سانتىم (۶ سم)، دەتوانى سەدو پەنجا (۱۵۰) سەيارە، كە لەسەر يەك كەلەكە بن، ھەمويان ھەلبىگىر!

ئىنجا فېشەك، فېشەكى تەھەنگ، كە بە خىرايى سەدو پەنجا مەتر (۱۵۰م) شت دەپرى، واتە: كە لە شتىكى دەدەي، بە خىرايى سەدو پەنجا مەتر (۱۵۰م) لە چركەيەكدا، ئەو شتە دەپرى، بەلام قوماشى (كافلار) كە لە شىۋەي دەزووى جالجالۆكەدا دروست كراو و، فېشەك نايىپرى، بەلام دەزووى جالجالۆكە،

(۱) سەرچاۋەي پيشو، لاپەر ۸۳.

وئەنى (۴۲) جالجالۆكە

دە (۱۰) ھىندەي قوماشى (كافلار) كە فېشەك نايپرې، قايمترە! بۆيە ئەگەر بىگوتى: دەزووى جالجالۆكە لە قەبارەي خۇيدا، بەھىزترىن ماددەيە لەسەر زەوى، زىندەپۇيى نەكراو. ^(۱)

مەوونەي شەشەم: مېروولەي سېيى:

مىليۇن و نيوئىك (۱،۵۰۰،۰۰۰) مېروولەي سېيى كۆ دەبنەو، ھەرچەندە نابىنا و كۆپرىشەن! پىكەو ھاوکارىي دەكەن و خانووىكى چوار مەتر بەرز، دروست دەكەن، مېروولەي سېيى لە ولاتى ئىمە نيە، لە ولاتى ئىمە تەنيا دوو جۆرە مېروولەمان بىنيو: مېروولەي رەش و سوور، بەلام مېروولەي سېيى ھەيە، لە ھەندىك لە ولاتان، بۆ وئە: لە رۆژھەلاتى ئاسيا ھەيە،

ئىجا ئەو خانووە چوار مەتر (۴ م) بەرزە، كە مېروولەي سېيى دروستى دەكەن:

۱- شوئىنى تايەتەي شارنى تىدايە.

۲- شوئىنى كشتوكالى تىدايە.

(۱) ھەمان سەرچاوە و لاپەر.

۳- شۈيىنى غەمباركردن و زەخىرە داكردنى تىددايه.

۴- پارپەوى ھەوا گۆرپىنى تىددايه ...ھتد^(۱).

ئىمۇنەى ھەوتەم: خانووى ھەنگ:

ھەنگ: لە شىۋەى شەش پالۋو (مىسەس)دا، خانەكانى شانەكەى خۆى دروست دەكات، چونكە گونجاوترىن شىۋەى ئەندازەيىيە و، كەمترىن شۈيىن خەسار نابى، بەلام ئەگەر چوارگۆشەيى، يان لاكېشەيى، يان بازەيى، يان سىگۆشەيى، بووايە، لىيى زايە دەبوو، بەلام شىۋەى شەش پالۋو، ھەموويان دەچنە نىۋىيەك و، بۆشايى نابىت لە نىۋان گۆشەكاندا.

ۋىنەى (۴۳) خانووى ھەنگ

ھەلبەتە ژيانى ھەنگ ئەگەر لىيى بىكۆلىنەو، ھەر تەواو نابى! كە چۆن ھەنگوين دروست دەكات؟ چۆن شىلەى گولان دەمژى؟ لە نىۋ خۇياندا چۆن

(۱) ھەمان سەرچاۋە، لاپەرە: ۸۵.

كاروبارەكانيان دابەش كىردۈن، چۈن مامەلە دەكەن؟ ئەگەر زىندەدەرىكى زىانبەخش روويان تى بىكات، چى لى دەكەن؟! ئىنجا ئەوانەيان كە نەخۇش دەبن، يان ئەوانەيان كە پىس دەبن، دەچن بە شۆيىنكى پىسەو دەنىش، دوایی چۈن سزايان دەدەن، دەريان دەكەن لە خانەكەيان؟ لە ژيانى ھەنگ دا وردەكاريى زۆر زۆر ھەيە^(۱).

نمونەى ھەشتەم: ماسىيە كارەبايىەكان:

دوازە (۱۲) جۆر ماسىيە كارەبايى ھەيە، جۆرىكيان بارگەيەكى پىنج سەد (۵۰۰) قۇلتىي لە تەوژمىي كارەبا دروست دەكا، بۆ بەرگىي لە خۇ كردن، ھېرش بردن، ھەروەھا ەك ھۆيەكى پەيۋەندىي كردن، واتە: ئەو جۆرە ماسىيە يە بەو پىنج سەد (۵۰۰) قۇلت تەوژمە كارەبايىە، ھەم بۆ پەيۋەندىي كردن، ھەم بۆ بەرگىي لەخۇ كردن، ھەم بۆ راوكردينش، خوا (سبحانە وتعالى) ئەو ئامرازەى بۆ ئەو جۆرە ماسىيانەش دابىن كىردە^(۲).

نمونەى نۆيەم: ماسىيە پاككەرەوەكان:

ھەندىك جۆرە ماسىيە دەچنە نىو زارى ماسىيە گەرەكان و پاكى دەكەنەو، نەھەنگ و ماسىيە زەلكان، كرم و بەكتىراو زىندەدەرى زىانبەخش، لەسەر ددان و زاريان پەيدا دەبى، ئىنجا ماسىيە گىچكە دەچن ئەو زىندەدەرە زىانبەخشانە، دەخۇن، واتە: ئەو كە بۆ ماسىيە گەرەكان زىانبەخشە، بۆ ئەوان دەيىتە خۇراك و دەچن دەيخۇن و زىانىشيان لى نادەن، ماسىيە گەرەكان ماسىيە گىچكەكان ناخۇن، واتە: رىككەوتىنكى پىشەختەيان لە بەيندا ھەيە، بەلكو ماسىيە گەرەكان دەچنە لاي ماسى گىچكەكان، ئەو شۆيەى ماسىيە گىچكەكانى لىن، ەو، خۇيان بە جۆرىك

(۱) ستايش و سوياس بۆ خوا: ئىمە لە تەفسىرى سوورەتى: (النحل)دا، باسكى تاراددەيەك تىر و تەسەلمان، لە بارەى ھەنگ و ھەنگۈيىنەو كىردە، كە دەكەيىتە بەرگى (۱۳) ى (تەفسىرى قورئانى بەرز و بە پىزاو).

(۲) سەرچاوەى پىشوو، ص ۶۵.

پېشان دەدەن و دەگۆرۈن، كە جېي مەترىسيان نەبن و، دەمىشيان بۇ دەكەنەو، ئەو ماسىيە گچكانەش دەچنە نىو زاريان و پاكي دەكەنەو.

نەك ھەر ئەوئەندە، بەلكو جۆرە بالئەندىيەك رېككەوتو، لە گەل ژياندارانى وەك كەركەدەن و ھەندىك ژياندارى دىكەي گەورەدا، زاريان دەكەنەو و ئەوانىش دەچنە نىو زاريان و زاريان پاك دەكەنەو، واتە: ئەوئەي كە لە دەميان دايە بۇ ئەوان دەيتتە خۇراك، بۇ ئەو ژياندارە گەورانەش دەيتتە مايەي پاككردنەو و ئاسوودە بوونيان^(۱).

ئەوئەي دەيەم: خۇشاردەنەوئەي گەراي نىو قۇزاخە:

ھەندىك گەرا، يەكسەر قۇزاخەكان (شرانق) كە لىيان دىنە دەري، بە وردە بەردى زۆر گچكە، خۇيان دادەپۇشن، چونكە زىندەوئەري گچكەن و، بە ئاسانىي دەخوئىن و زەفەريان پى دەبردري، بۇيە بە وردە بەردى گچكە، خۇيان دادەپۇشن، بە شىوئەيەكى سەرسورھىنەر و لە سەرەتاي تەمەنيانەو، چونكە جارى تەمەنيان گچكەيە و ئەزموونى ژيانيان نيە، تاكو بگوتري: فيرى بوون! بەلكو خۇاي تەگبىركار و بەخشەر، فيرى كردوون، چونكە ناتوان رابكەن و بەرگري لە خۇيان بكن! بۇيە خوا فيرى كردوون، بەو وردە بەردە گچكانە خۇيان داپۇشن و، خۇيان بشارنەو، تاكو پارىزراو بن^(۲).

ئەوئەي يازدەيەم: قرژالەكانى دەريا:

قرژالەكانى دەريا - كە يىگومان قرژالەش جۆرى زۆرن و ئەمانە جۆرىكيانن - ئىنجا ئەم جۆرەيان پارچە رۈوئەكەكان دەبري، ياخود ماددەيەكى شلى چەسپ دەردەدا، تاكولق و پۇپى گياو گۆل بەخۇيەو بلكىنى، يان پارچە ئىسففەنج، كە لە نىو دەريادا ھەيە، دەبىري و دەيكاتە پۇشەر، بۇ ئەوئەي خۇي پەنھان بكات لە دوژمنەكانى، ئەمەش وەك تاكتىكى سەربازىي كە سەربازەكان جارى وايە

(۱) ھەمان سەرچاۋە، ص ۲۶.

(۲) ھەمان سەرچاۋە و لاپەر.

وېنەي (۴۴) قىزالى دەريا

بە درەخت خۇيان دادەپۇشن، بۇ ئەۋەي دۇرژمن لە دوورەۋە كە تەماشاشا دەكات، نەيانىنى و، بېچنە نىزىكى دۇرژمن و زەفەرى پى بەرن، خۇاي پەرۋەردگار ئەۋەشى فىرى قىزالى دەريا كىردۈ، كە مەۋف دۇاي تەمەنىكى زۇر، ئىنجا بەو تاكتىكە گەشتە^(۱).

مۇۋەنەي دۈزەدەيەم: پراۋكردنى ھەزار پى (أخطبوط):

(أخطبوط): بە كوردىي (ھەزار پى) پى دەلېن، ژياندارىكى دەريايىيە، خۇي بىلاۋ دەكاتەۋە و پى زۇرن، ئىنجا ھەندىك ماسى عادەتيان وايە قۇزاخەكان (أصداف) دەخۇن، بۇيە (أخطبوط) زۇر قۇزاخان لە خۇي دەئالېنى و لە خۇيان كۆدەكاتەۋە، تاكو ماسىيەكان ھان بدات بە تەماعى خۋاردنى قۇزاخەكان، نىزىك بىنەۋە، ئىنجا كە لىي نىزىك بوۋنەۋە، ئەو ماسىيەكانە بۇي دەبنە ژەمىكى خۇش و بەلەزەت و، دىيانگرى و دىيانخوات، تەماشاشا بىكەن! ئوخطبوطىش چ تاكتىكىك بە كاردىنى^(۲)!!

(۱) ھەمان سەرچاۋە و لاپەر.

(۲) ھەمان سەرچاۋە و لاپەر.

مۈۋەنەي سىزدەيەم: بالئەدى زىرپىن:

لە (باتاكۇنيا)، كە ناۋچەيەكە، جۆرىك بالئەدە ھەيە پىي دەگوتى: بالئەدى زىرپىن، لە كاتىكدا مەترسىيى نىزىك دەيىتەۋە لە ھىلانەكەي، لەبەر ئەۋەدى دەسلەۋاتى نىيە بەرگىرى لە خۇي بىكات، خۇي دوور دەخاتەۋە و، خۇي ۋەك بالئەدى بالشكاۋ پىشان دەدا، كە بە ئاسانىيى راۋ دەكرى، خۇي بە لايەكى دادەخات و، دەپرا دەپرا بە لۆژە لۆژ و بە بال شكاۋىي، ئەۋ دىرندەيەش بەدۋاى دەكەۋى، بە تەماعى ئەۋەدى بىگىرى و بىخوا، ھەتا لە ھىلانەكەي دوورى دەخاتەۋە، ئىنجا كە لە ھىلانەكەي دوورى خستەۋە، خۇي دەخاتەۋە ھالەتى ئاسانىي و دەفرى، بەۋ شىۋەيە ھىلانەكەي خۇيى و ھىلكەكانى دەرباز دەكات، ئىدى ۋاز لەۋ نواندن (تمثيل)ە دىنى، كە تەنيا مەبەستى پىي ئەۋە بو، بەچكەكانى، ياخود ھىلكەكانى و ھىلانەكەي، سەلامەت بن^(۱).

مۈۋەنەي چۈاردەيەم: بالئەدەكانى جەمسەرى باكۋور:

بالئەدەكانى بەستەلەكى باكۋور، سەروۋى دنيا، چاۋيان بە پەگى پەش دەۋرە دراۋە، ئەگەر تەماشاي بالئەدەكانى بەستەلەكى باكۋور بىكەي، دەيىنى دەۋرى چاۋيان پەنگى پەشە، تاكو چاۋەكانىيان لە تىشكى عەكس بوۋەۋەي بەفر، پىاريزىن، كە دەيىتە ھۆي كۆر بوۋىيان، مەۋقىش ئەگەر زۆر تەماشاي بەفر بىكات، دۋايى تەماشاي ھەر شتىك بىكات چاك نايىنى.

ھەرۋەھا ئەۋ بالئەدە پەنگى توۋك و بالىشيان، بە پىي چۈار كەشەكانى سال و بەپىي ژىنگەكەيان دەگۆرى، تاكو خۇيان پەنھان بىكەن، لە كەشى پايزدا، شت زەرد دەنۋىنى، ئەۋانىش دەتۈن پەنگى خۇيان زەرد بىكەن، لە بەھاردا ئەگەر شوئەكەيان سەۋز بى، خۇيان سەۋز دەكەن، ھەرۋەھا بەپىي ئەۋ شوئەكە لىيىنى و، بەپىي كەشەكانى سال پەنگى خۇيان دەنۋىن^(۲).

(۱) ھەمان سەرچاۋە، ص ۸۲.

(۲) ھەمان سەرچاۋە، ص ۸۱.

مۈۋەنە پازدەيەم، حوشتەر:

حوشتەر ژيانداريڭكە، ھەموومان دەزانين، چۈنە؟ بەلى لە ناۋچەي ئىمەدا نىە،
بەلام زۆرىەمان بينيومانە.

ۋىنەي (۴۵) حوشتەر

چەند شتىك لەبارەي حوشتەرەۋە باس دەكەين:

(۱) حوشتەر دەتوانى ھەشت پۇژان بەي خواردن و خواردنەۋە، لە پەلەي پەنجا
(۵۰) ي گەرمييدا مەدار بكات و، لە ماۋەي دە (۱۰) خولەكدا، ئەگەر ئاۋى
دەست كەۋى، سىيەك (۳/۱) ي كىشى خۆي ئاۋ دەخواتەۋە، واتە: سەدو سى
(۱۳۰) لىتر، چونكە ھەموو دەمى ناگاتەۋە ئاۋ، لە بيابان، جارى وايە چەند
پۇژان خەلك دەپوا، ناگاتە ئاۋى.

(۲) لە دونگى سەر پشتى حوشتەردا: چل (۴۰) كىلوگرام چەۋرىي ھەيە، بۆ
ئەۋەي بەرگەي برسپەتپى بگرى، لە كاتى برسپەتپىدا، ئەۋ چەۋرىيە دىتەۋە

نىۋ خويىنەكەي و صەرف دەبىي و، بەرگەي ئەو دەگرىي كە زياتر لە ھەفتەيەك، بەبىي خواردن و خواردنەو مەدار بىكات.

۵۰۲

(۳) ددان و لىۋەكانى حوشتر بە جۆرىيكن، ھەموو شتىكى تىژو زېرى بۇ بخورىي، گىيائى حوشتر خۆركە بەس حوشتر دەيخوات، ھەندىك گژو گىيائى دېركاويى و زېر ھەيە لە بىبابان دەپويي، بىبابان بەس ئەوئى لىيە خوا (سبحانە وتعالى) ددان و لىۋەكانى حوشترى وا دروست كروون، ھەموو ئەو شتانەي بۇ بخورىي، چونكە لە بىبابان ھەر ئەوانەي چىنگ دەكەويي و، ئەگەر ئەوانەشى بۇ نەخورابايە، لە برسان دەمرد.

(۴) برژانگەكانى چاۋى حوشتر و پىلۋەكانى چاۋى، پروون(شفاف)ان، چونكە لە بىبابان كاتىك گەردەلوولى بىبابان و ئەو ھەموو تۆزو خۆل و بايە دىي، ناچارە زۆر چاۋ بنووقىيى و دەبىي پىنگاش بىيىي و، ناكريي، لەبەر ئەوئى با دىي، نەپوات، جارى وايە لە بەيائى تاكو ئىۋارە، لە ئىۋارە تاكو بەيائى با دىي، دەبىي حوشتر برۋا، ئىدى كە دەپوات چاۋ دەنووقىيى، بەلام پىلۋەكان و برژانگەكانى پروون، بۇ ئەوئى رىي خۆي بىيىي.

(۵) لووتى حوشتر بەجۆرىي ھەلخراۋە، ھەر كاتىك ويستى لووتى خۆي دادەخات، ۋەك ئىمە نيە، ئىستا ئىمە ناتوانىن لووتى خۆمان دابخەين، بەلام حوشتر دەتوانى لووتى خۆي دابخات، ھەردوو كۈنە تىفكەكانى دابخات، كاتىك گەردەلوولى بىبابان ھەلدەكات.

(۶) ئەسپ و ماين و كەرو ئىستر سميان ھەيە و ئەوانە پىيان دەگوتريي: يەك سم، بەلام رەشە ولاخ و بزى و مەر، پىيان دەگوتريي: دوو سم، واتە: پىيان دوويە، بەلام حوشتر خوفى ھەيە، (سم) رەقە، ئىسقانە، بەلام خوفى حوشتر، جۆري لە گوشت و چەرمە، بەلام زۆر پتەو، ئىسقان نيە، ئەگەر ئىسقان بووايە، لە بىبابان زۆر بە قوولى بە لىمدا دەچوۋە خوارىي، بەلام خوفەكانى حوشتر، جۆرىيكن، كە داياندەني، پان دەبنەو، بۇ ئەوئى لاقى بە نىۋ لىمدا نەچىتە خوارىي.

(۷) حوشتر لاقەكانى زۆر دىژن، تاكو لە زەوى بەرز بىتەو و بەرسكى نەسووتى.

۸) پىستى خوشتر چەند ناوچەيەكى رەق و وشكى ھەن، وەك كالاھى ئەژنۆو بەرزگى، تاكو لە كاتى يەخ بوون دا، كاتىك دەنيشتە سەر زەوى، نەسووتى.

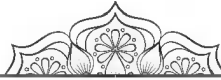
بۆيەش خوا (سبحانە وتعالى) فەرموويەتى:

﴿أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ﴾ (۱۷) الغاشية.

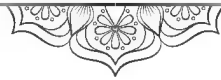
واتە: ئايا سەرنجى خوشترىان نەداو، چۆن دروست كراو؟! تەماشاي بكە، ئنجا دەزانى: ئەو زاتەى ئەو ھەموو پىداويستىيانەى بۆ خوشتر جى بەجى كەردوون و، ئەو ھەموو داخاوتىيانەى پى داون و، ئاوا بەو شىوئەيەى لىكەردو، كە بتوانى كارى خۆى راپى بىكات، خۆى پەرەردگارە (سبحانە وتعالى) (۱۱).

The banner is a horizontal strip with a light blue background. In the center is a circular portrait of a man with a beard and a white turban. Above the portrait, there is text in Uyghur: "لە نۆۋە كۆمەلەنمەكەن ئەمەللىرى" and "بىز ھەممىمىز بىر مۇھىم ئورماندا ئولتۇرماقچى". Below the portrait is the website "www.alibapir.net" and "ئىمان ۋە ئىجاد". To the left of the portrait, there is a Facebook icon and the text "AliBapir" and "archive.org/details/@alibapir". To the right, there is a YouTube icon and the text "AliBapir". Below the portrait, there are two QR codes on the left and three on the right. The right side also has a WhatsApp icon and the text "كەتلى" and "AliBapir".

باسی سیئەم

زانست گەواھیدەری بوونی خوایە (الْعِلْمُ شَاهِدٌ عَلَى وُجُودِ اللَّهِ)

دەستپێک

سەرەتا دەڵێن: مەبەستمان لە زانست (علم) لێردا، زانیاری ئەزموونی (العلم التجري)یە، کە لە ئەنجامی ئەزموونکاریی لە تاقیگەکاندا پەیدا دەبێ، لە ئەنجامی بەکارھێنانی مەرووف بۆ پێنج ھەستەوەرەکانی: (دیتن و بیستن و بۆنکردن و تامکردن و دەستلێکوتان)دا و، لە ئەنجامی مامەڵەی لە گەڵ دەورووبەری دا و، بە ھاوکاری عەقل، زانیاری ئەزموونکاریی پەیدا دەبێ.

گومانی تێدانێە کە بەبێ ھاوکاری و ئەنجامگیری عەقل، ئەو ورە زانیارییانە، کە لە رپی پێنج ھەستەکانەو کۆدەکرێنەو، بە تۆر و شەداوی پێنج ھەستەکان کۆدەکرێنەو، ئەو کەرەسە خاوە، ھیچ کەلێنێک بۆ مەرووف ناگری، چونکە پێنج ھەستەکان تەنیا دەتوانن: دیمەنە بینراوەکان (المناظر المرئية) و دەنگە بیستراوەکان (الأصوات المسموعة)، پاشان تامەکان، چێژراوەکان (المذوقات) و دواوی بۆنکراوەکان (المشمومات) و دواوی دەستلێکوتراوەکان (الملموسات)، ئەو جۆرە زانیارییە جوژییانە، کۆبکەنەو.

ئىنجا كۆكردنەۋەي ئەو زانىيارىيانەش، خالى ھاۋبەشى نىۋان مەرۋف و زۆر لە ژياندارانى دىكەيە، ئەۋانیش: دەشېستىن و، دەشېنىن و، تامىش دەكەن و، بۆنىش دەكەن و، لەمىش دەكەن، بەلگە جارى ۋا ھەيە، ئەو ھەستانەيان لە مەرۋفیش زۆر بەھىرتەرە.

كەۋاتە: زانىست بە ماناي تايبەت و تەسكى، كە زانىيارى ئەزمونىي، يان زانىيارى سىروشتىي، پى دەلېن، لە جوغز و بازنەي دياردە سىروشتىيە بەرھەستەكان دايە و، ھەقى بەسەر دەرەۋەي ئەو بازنەيەۋە نيە، نە بە چاك، نە بە خراپ.

ۋاتە: زانىيارىيەك كە لەرپى پىنج ھەستەكانەۋە ۋەدەست دى، تەنيا رۋالەتەكانى ماددە - رەنگەكانيان، دەرنگەكانيان، تامەكانيان، بۆنەكانيان، قەبارەكانيان - دەبىنى و، ھەقى بەسەر دەرەۋەي جوغزى ماددەۋە نيە.

كەۋاتە: ئەگەر زانىيارى ئەزمونىي، ناگونجى راستەۋخۇ بىيئە بەلگەۋ شاھىدى بوونى خوا، بەھەمان شىۋەش ھىچ كەس بۆى نيە، بە ناۋى زانىستەۋە، قسە لەبارەي شىتەكەۋە بكات، ۋەك: خوا (سبحانە وتعالى)، فرىشتەكان، رۋوح، رۋژى دوايى، كە دەكەۋىتە دەرەۋەي جوغزى زانىستەۋە.

بەلام لىرەدا پىسپارىك دەكرى:

ئەدى بۆچى ئىمە دەلېن: زانىست گەۋاھىدەرى بوونى خوايە؟!

ۋەلامەكەي ئەۋەيە كە ئىمە مەبەستمان ئەۋەيە: زانىست باشتىن كەرەستەي خاۋ، دەخاتە بەردەستى عەقل و فىطرەتى مەرۋف، تاكو بۆ ناسىنى خوا، لىي بەھرەمەند بن.

چونكە زانىستى ئەزمونكارىي، تەنيا باسى دروستكراۋى خواۋ ياساكانى و نەيىنىيەكانى دەكات، باسى سىروشت و دياردەكانى سىروشت و دىمەنەكانى سىروشت، دەكات، كە ياساكانى خوا، لەو سىروشتەدا و، لەو دياردەۋە دىمەنەكانى دا بەرجەستە بوون، ھەر بۆيەش مەرۋف، ھەتا لەبارەي دروستكراۋى خواي شارەزاۋە، بەرچاۋ رۋونتر بى، دەگونجى خواناستر بى.

واقع وایه و ئەوهی بزانی: خوا دروستکراوهکانی خۆی چۆن دروست کردوون و، چ وردهکارییهکی تیدا بهکارهیناون، زیاتر قهدری خوا دهزانی، زیاتر خوا دهناسی، زانیاریی خوا، توانای خوا، میهره‌بایی خوا، حیکمهت و کارزایی خوا، زیاتر دهزانی.

ئنجا وێرای ئەو به‌لگه‌ واقیعی و عه‌قلیه‌ش، دوو نایه‌تیش هه‌ن، له‌ سوورپه‌تی (فاطر)دا، زۆر به‌ پوونیی ئەو راستیه‌مان بۆ ده‌رهوشینه‌وه، خوا ده‌فه‌رموی:

﴿الَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ ثَمَرَاتٍ مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهَا وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ بَيَضٌ وَحُمْرٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهَا وَغَرَابِيبُ سُودٌ ۚ وَمِنَ النَّاسِ وَالدَّوَابِّ وَأَلْأَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ أَلْوَنُهُ، كَذَلِكَ إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ ۗ إِنَّكَ اللَّهُ عَزِيزٌ غَفُورٌ ۝﴾

راسته‌مانای ئەم دوو نایه‌ته‌ موباره‌که، ئاوايه:

ئایا سه‌رنج ناده‌ی؟! (به‌ چاوی عه‌قل و دل)، چۆن خوا له‌ سه‌ریوه‌ ئاوی دابه‌زاندوه و، له‌ میوه‌کان، میوه‌ی ره‌نگ جیا جیای پێ ده‌رهیناون، (ئوه‌ سیو: سیوی زه‌رده، سیوی سه‌وزه، سیوی سووره، ئنجا ئوه‌ خۆخه، ئوه‌ هه‌نجیره، چه‌ندان جوور، ئوه‌ ترئ: چه‌ندان جووره، ئوه‌ هه‌رمی، ئوه‌ به‌هی، ئوه‌ ئەو هه‌موو جووره‌ میوانه‌ که ناژمی‌درین، ره‌نگیان جیا جیا).

﴿وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ بَيَضٌ وَحُمْرٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهَا وَغَرَابِيبُ سُودٌ ۚ﴾

ئه‌ك هه‌ر له‌ میوه‌کان و دره‌خته‌کان، به‌لكو له‌ چیاکانیشدا: هیلێ سپی و هیلێ سوور، ئەوانیش به‌ ره‌نگی جیا جیا و، په‌شی زۆر توخ.

﴿وَمِنَ النَّاسِ وَالدَّوَابِّ وَأَلْأَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ أَلْوَنُهُ، كَذَلِكَ﴾

هه‌روه‌ها له‌ خه‌لك و له‌ ژيانداران، (پێرۆیه‌كان كه به‌سه‌ر زه‌ویدا ده‌رۆن) و له‌ ناژه‌له‌كانیش، (واته: له‌ خوشتر و په‌شه‌ولاخ و مه‌رو بزن)، ئەوانیش ره‌نگیان جیا جیايه.

﴿ إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ ﴾

به دُنيایى تهنیا زانایان له بهندهکانى خوا، وهك پيويست سام و ههيههتى خويان له دلدا ههيه و، خوا زالى ليبوردهيه.

كهواته: مهبهست له زانايان (العلماء) ليڤهدا به پيى سياقى ئايهتهكه، ئهو زانايانهن، كه به سروشتى خوا، ئاشنان، ئهو زانايانهى كه دهزانن، باران چوڻ دهبارى! ږوهكهكان چوڻ دهږوين! ميوهكان بوچى ږهنگاو ږهنگن؟ ههروهها چيايهكان و ژيانداران و...هتد، كهواته: دهبي زانياريان ههبي به چوڻيهتى باران بارين و، زانيارى ږوهك ناسييان ههبي و، زانيارى زهويى ناسيى (جيولوجيا) يان ههبي و، زانيارى ئاڤهڤناسييان ههبي به ههموو جوڤهكانيهوه، دهبي ههموو ئهو زانياريانهيان ههبي، ئنجا ئا ئهو زانايانه چاك، سام و ههيههتى خوى پهروهردگاريان له دل دا ههيه، كه ينگومان ليڤهدا مهبهست پيى زانيارى زانايان نيه به زانسته شهرييهكان، چونكه باسى زانستى شهريى نهكراوه، بهلكو باسى كوهمليك له دياردهو ديمههه سروشتيهكان كراوه.

له نۆڤه كۆمهلهتپههكان لهكەلتەن

بەن مەكەم عێز مەواھ النواھل النعمانی

ڤاڤهپاڤدنی مەكەتهبی ماموستا عەلی بابێر

archive.org/details/@alibapir

Alibapir

ڤاڤهپاڤدنی مەكەتهبی ماموستا عەلی بابێر

كەناڵی

ڤاڤهپاڤدنی مەكەتهبی ماموستا عەلی بابێر

ڤاڤهپاڤدنی مەكەتهبی ماموستا عەلی بابێر

روونکردنەوى شاھەدەيدانى زانست، لەسەر بوونى خۆى بى ھاوتا

بەرپـزان!

خا پشتيوان بى بە پىنج ھەنگاو و، لە پىنج خالاندا، چۆنەتتى شاھەدەيدانى زانست، لەسەر بوونى خا، روون دەكەينەو:

خالى يەكەم: بە چراو شەداوى زانستى ئەزموونى و، لە جوغزى ماددە و سروشتدا، بۆ خوا گەران و پشکين، ھەلەيەكى کوشندەو، شتىكى زۆر نا مەنتىقىيە:

ئىمە پىشتەر - لە باسى ھەوتەمى بەشى يەكەمدا - گوتمان: دەبى بۆ ھەر شتە بە شىوازی خۆى و لە شويىنى خۆى دا، بۆى بگەرپى، ئەگەرنا جگە لە ماندووبوون، ھىچمان دەستگير نابى، ئەو كاتەش: (عَدَمُ الْعِلْمِ لَا يَسْتَلْزِمُ عِلْمَ الْعَدَمِ) زانبارى نەبوون بە شتىك، نابىتە بەلگە و زانبارى، لەسەر نەبوونى ئەو شتە.

بۆ وینە: كەسەك بە چاوى سەر بىھوى خا بىينى، خا بە چاوى سەر نابىينى، نەك خا (سبحانە وتعالى) بەلكو زۆر لە دروستكراوكانى خواش، بە چاوى سەر نابىينى، ئنجا ئايا ھەر شتىك بە چاوى سەر نەتدیت، ھەر شتىك دەنگت نەبىست، ھەر شتىك بە پىنج ھەستەكان نەتتوانى پەيوەندى پىوہ بەكى، دەبى نكوولپى لى بەكى؟! ئەگەر وا بى، دەبى نكوولپى لە رووحي خويشت بەكى و، لە عەقلى خويشت بەكى، بگرە نكوولپى لە (۹۹٪)ى دروستكراوكانى خا بەكى، چونكە ھەر ئەم ماددەيە كە ئىمە

مامەلەى لە گەلدا دەكەين، يەكەكانى ماددە (وحدات المادة) كە گەردىلەكان (ذرات - Atoms)ن، هېچ كەس نە دىتوونى، نە يىستوونى، نە تام، نە بۆن، نە دەستلىكتوتان، بەلكو بەس بە شوئەوارەكانيان دەزانين، كە هەن، پىشتەر باسما كەرد كە: ئەلىكتروڤ، كە بە دەورى پړوټون و نيوټرون لە نيوكى گەردىلەدا، دەخولیتەوه، كەس نەيدیوه، هەروها نيوكى گەردىلەش، ئەویش بە هەمان شیوه هېچ كەس نەيىنیوه و، بە شوئەوارەكانيان بوونيان دەزانين، هەروها هێزى كىشندەو، هێزى موگناتىسىيى و گەلىك شتى دىكەش.

ئىجا با سى (۳) نموونەى دىكەش بهیئینەوه:

(۱)- ئایا بە پىنج هەستەكان، جگە لە ئەندازەيەك ئاوو، چەند جوړە گازو كانزايەك، هېچى دىكە لە مروڤ دا چنگ دەكەوى؟ نەخیر، ئىجا ئایا دەگونجى بلىين: مروڤ بەس ئەوهندەيه؟.

با تۆزىك بە زمانى ژمارەكان (لغة الأرقام) سەرنجى جەستەى مروڤ بدەين، شارەزا و پسپۆرانى توێكارىي (تشریح) دەلین: جەستەى مروڤىكى ئاسایى ئەمانە پىكەتەكانى:

(۱) سەدو چل (۱۴۰) رەتل ئاو، دەورى (۶۳) كیلۆگرام^(۱) و (۷۰٪)ى جەستەى مروڤ، ئاو.

(۲) بايى ئەوهندە كە حەوت (۷) پارچە صابوونى لى دروست بكړين، چەورىي.

(۳) بايى ئەوهندە كە شەش هەزار (۶۰۰۰) قەلەمى رەصاصى لى دروست بكړى، رەصاص.

(۴) پرى يەك كەوچكى گچكە، خوى.

(۵) بايى ئەوهندەى دوو هەزار (۲،۰۰۰) دهنكه شقارتهى لى دروست بكړى، فوسفور.

(۱) رطل (پاوهند) = ۴۵۳،۵ گرام، ۱۴۰ رەطل = ۶۳،۵ كیلۆگرام

(۶) مەگنىسىيۇمى ئەۋەندە تىددايە كە جورعەيەك، خويىيە نەرم كەرەۋەكانى (جرعة من الأملاح المُلَيَّنَة) لى دروست بىكرىن.

(۷) بايى دروستكردنى بزمارىكى درىژ، ئاسن.

(۸) بايى ئەۋەندە تۇپى مىندالانى پى بىتەقنىرى، پۇتاسيۇم.

(۹) پرى شووشەيەكى ئاسايى، شەكر.

ئىنجا ئايا ئەگەر بە كەسىك بلىي: جەستەى تۆ لەم شتانه دروست بوۋە و، وەرە بۆت دەرخینم و تۆ بايى ئەۋەندەى! قىبۇلى دەكات؟ يىگومان نەخىر، چونكە مروف تەنيا ئەۋ شتانه نىيە، بەلى لە تاقىگە (مۇختىر) دا ھەر ئەۋانە دەرەچىن، بەلام مروف ھەر ئەۋانە نىيە، بەلكو جەۋھەرى مروف، لە روۋحەكەى دايە.

(۲) - ئايا ئاۋازىكى مۇسىقايى، يان شىعريك لە روۋى ماددىي و بەرھەستەۋە، جگە لە دەنگىكى بىستراۋ، يان چەند وشەيەكى نووسراۋ، ھىچى دىكەيە؟ بەدلىيى نەخىر، بەلام ئايا ئاۋازىكى موزىك، يان شىعريك تەنيا بە پۈللەتەكەيان، ھەلدەسەنگىنرىن؟ نەخىر.

(۳) - ئايا تابلۇ ناۋدارەكەى: (ليۇن درافنشى)، كە ھى (مۇنالىزا) يە و، تابلۇيەكى ناۋدارە، لە پروۋە روۋالەتتەيەكەيەۋە، جىۋازىي چىيە لە ئەندازەيەكى ھاۋىتەى، لە رەنگى جۇراۋ جۇرى رېژراۋ بەسەر پارچە مقەبايەكدا؟ تۆش بە ئەندازەى ئەۋ رەنگانەى كە لەۋ دىمەن و تابلۇى موناىليزايەدا، بەكارھىنراۋن، لەلايەن (ليۇن درافنشى) يەۋە، رەنگ و كەرەستە يىنە، ئايا ۋەك يەكن؟! ئەۋ تابلۇيە بە چەند مىليۇن دۇلار دەرۋىشلىرى، بەلام ئەۋەى دىكە كەس پارەى پىنادا، ھەرچەندە لە روۋى ئەندازەى ماددىيەۋە، ھىندەى يەكن!! كەۋاتە: ئىمە لە رىي پىنچ ھەستەكانەۋە، پەى بە جەۋھەر و ماھىيەتى شتەكان نابەين.

خالى دووم: مرقۇق لە سەدەكانى ھەژدە نوژدەدا، بەھۆى لە
خۇبايى بوونىيەو، بە زانىارىيى ئەزموونىي، رۆلى عەقل و فيطرەت و
وھىيى بچووك كەردەو، بەلام دواتر خالى بوو كە خالى نەبوو:

ئىمە ئەم بابەتە، لە باسى يەكەمى بەشى سىيەمدا: (سەرگوزشتەى
سەرھەلدانى ئىلھاد لە ئەوروپا) بە دريژىي باس دەكەين، بەلام ليژەش ھەروا
ئاماژەيەكى پىچ دەكەين:

پيشتريش باسما كەرد كە لە رۆژئاوا، بە گشتىي و بە تاييەت لە ئەوروپادا:
سەرەتا بە ھۆى فەلسەفەى (ئەرەستۆ) و، پاشان بە ھۆى كاريگەريى ئايىنى
شيؤيندراوى نەصرانىيەو، رۆلى عەقل و زانستى ئەزموونىي زۆر بەر تەسك
كرايەو، بەلكو رېي ليگيرا و دژايەتيى كرا، بۆيە دواتر بە پىي ياسا:

(بۆ ھەر كاريك كاردانەوھيەك ھەيە، لە ئاراستەدا پيچەوانەيەتى و لە ھيژدا
بارتەقايەتى)، ھالەتەكە پيچەوانە بوو، واتە: ئنجا لە رۆژئاوا لە ئەوروپادا،
ئەوھى برەوى پيئدراو گرنگيى پيئدراو، نرخ و بوونى بۆ دادەنرا، تەنيا زانستى
ئەزموونىي بوو و، ھەموو جۆرە زانستەكانى ديكە: زانستى عەقلىي و، زانستى
وھىيى و، زانستى رووھيى و ئەوانە، ھەمويان ناديدە گيران، كە ييگومان ھەردووك
ھەلويستەكەش، ھەلە بوون و ھەميشە كارو كاردانەو، خەلك تووشى ھەلە دەكات.

ئاشكرايە كە بە ناوى زانستەو، بە بيانوى بەرھەست نەبوونى خوا (سبحانە
وتعالى)، نكوولېي كەردن لە بوونى خوا، شتيكى نەفامانەى دژ بە عەقل و
عيلم و فيطرەت و واقيعە، چونكە:

بۆ ويئە:

دواى ئەوھى عەقل و واقيع ناچارمان دەكەن، دان بە بوونى ھيژى كيشندە،
راكيشان (قوة الجاذبية) دا ييئين، ناگونجى بە بيانوى بەرھەست نەبوونىيەو،

لامىلىي لى بوونى بىكەين، چۈنكى ئەم گەردوونە، كەھكەشانەكانى ھەركاميان لى مىلياران ئەستىرە پىك ھاتوون و، تىرە (قطر)ى گەردوون، بە (۱۳ - ۱۵) مىليار (۱۳،۰۰۰،۰۰۰،۰۰۰) سالى تىشكىي، مەزەندە دەكرى و^(۱)، كاكىشانەكەي خۇمان دەللىن: نىزىكەي ترىليۇنىك ئەستىرەي تىدا ھەيە و، تا ئىستا دەورى دوو سەد ھەزار مىليۇن (۲۰۰،۰۰۰،۰۰۰،۰۰۰)، كەھكەشان لى گەردوون دا مەزەندە دەكرىن^(۲)، ئەوانە ھەموويان بە ھۆي ھىزى راكىشانەو ھەستاون، ئنجا ئايا دەگونجى نكوولپى لى بوونى ھىزى كىشكرىن بىكەين، ھەر لەبەر ئەوئى بەرھەست نى؟ نە بە چاۋ دەبىنرى، نە بە گوئى كەس بىستويەتتى، نە تام دەكرى، نە بۆن دەكرى، نە دەستى لى دەدرى، ئەدى چۆن دەزائىن ھەيە؟ بىگومان شوئەۋارەكانى ناچارمان دەكەن، ئىستا ئە گەر كەسپىك نكوولپى لى ھىزى كىشندە بىكات، ھەر بە شىتتى دادەنن! ئنجا ھىزى كىشندە كە دروستكراۋىكى خوايە، ناتوانى بە پىنج ھەستەكان پەي پى بەرى، بەدلئايى خاۋى تاك و پاك (سبحانە وتعالى)، زۆر لەو ھەستە داماۋانە، كە ناتوانى ھىزى كىشندەيان پى دەرك بىكەي، ناتوانى ھىزى موگناتىسىيان پى دەرك بىكەي، ناتوانى رۇوحىيان پى دەرك بىكەي، كە لە نىو دوو تەنىشتەكانى خۆت دايە، ناتوانى ئەو ھەموو جۆرە تىشكانە بىينى: تىشكى گاما، تىشكى سىينى، تىشكى زىر سوور، تىشكى سەرووى ۋەنەۋشەيى، ئەوانە ھىچيان ناتوانى بە پىنج ھەستەكانت دەرك بىكەي، بەدھىيەرو پەروەردگارى ئەو ھەموو دروستكراۋانە، زۆر لەو ھەستە مەزن و بەرزترە، كە تۆ تەماعى ئەۋەت بى، بەو پىنج ھەستە، دەركى بىكەي!

ئىنجا تەماشە دەكەي كە تۆ ھىچ كام لى مۆلكۆل و گەردىلەو تەنۆلكەكان (الجزئات، والذرات، والجسيمات)، يانى: نەك گەردىلە (Atom) نايىنن، بەلكو گەرد (Mocol) يىش نايىنن، چ جاي تەنۆلكەكانى نىو گەردىلە، كە ئەلىكترون و پىرۇتۇن و نىۋىترۇنە و، چ جاي تەنۆلكە پىكەيئەنەرەكانى، ھەر كام لى پىرۇتۇن و نىۋىترۇن، واتە: كواركەكان (Guarks)!.
-----

(۱) الكون بين العلم والقرآن، ص ۵۳.

(۲) ھەمان سەرچاۋە، ص ۳۶.

کهواته: دهتوانین بلیښ: زانستی ټهزمونیی (العلم التجربي) ئیستا ههتا بناگوښیان به عهیب دا چوټه خوار، ههتا بناگوښیان تی چهقیوه و، زانست ههتا زیاتر بهرهو پیښهوه دهچی، زیاتر دهزانی که دروستکراوه نه‌بینراوه‌کانی خوا، زور زور زیاترن له دروستکراوه بینراوه‌کان، ههر بویه‌ش خوا (سبحانه وتعالی) ده‌فرموی:

﴿فَلَا أَقْسِمُ بِمَا تُبْصِرُونَ ۖ وَمَا لَا يُبْصِرُونَ﴾ ﴿٣٨﴾ ﴿الْحَاقَّةُ﴾

واته: نه‌خێر، سوێند ده‌خۆم به‌وه‌ی که ده‌یبن و، به‌وه‌ش که نایبن.

که به ته‌ئکید ئه‌وانه‌ی نایابن، زۆر زیاتر له‌وانه‌ی ده‌یانبن.

خالى سىيەم: ھەتا زانست بەرمو بېشەوتر بچى، ناسىنى خوا عزوجل
ئاشكراترو درەوشاوتەر دەبى:

۵۱۴

لەو بارەو ھەز دەكەم قسەيەكى (جفري برون) نووسەرى كىيى: (الحضارة الأوربية في القرن التاسع عشر)، كە بە عەرەبىي تەرجمە كراو: (شارستانىيەتىي ئەوروپا لە سەدەى نۆزدەدا)، بىيىن، لە كىيەكەيدا^(۱) كە (عبلة حجاب) تەرجمەى كردو، دەلى:

كاتىك (دىمىترى مەندەليف) ھەلسا بە بلاو كردنەو ىياساى دەورىي خۆى بۆ توخمەكان، لە سالى (۱۸۶۹) زدا و، پرونى كردەو كە توخمەكان، كە ئىستا سەدو نۆ (۱۰۹) توخم دۆزراونەو، لە ھىدرۇجىن و تا دەگاتە توخمەكانى دوايى، گوتى: ئەگەر بىت و ئەوانە رىز بىرئىن بەيى كىشى گەردىلەيىان، ئەو ھەر توخمىكى ھەشتەمى ئەو سەدو نۆ (۱۰۹) توخمە، تايبەتمەندىيەكانى لە گەل ھەشتەمەكى دىكەدا وىك دەچن، ئەمە سەرنجى خەلكى راكىشا، وەك بەلگەيەك لەسەر ئەو ى كە سروشت دەگونجى مروف چاك لىي تى بگات و، لەو كاتەدا برۆايەكى بەھىز پەيدا بوو كە ھەموو دياردە ماددىيە بەرھەستەكان لە گەردووندا، بە شىوہەكى مەنتىقىي و لۆژىكىيانە پەفتار دەكەن و، ئەو ى وای لە مروف كردو، چاك لىيان تى نەگات، عەقلى نارپكى خۆيەتى، (ئەگەرنا ئەو ى كە لە سروشتدا ھەيە، زۆر بەرپكىي و زۆر بە وردەكارىي سىستىمانە دانراو).

خالى چوارەم: بىرۈكەي يىكەۋە ناكۆك بوۋنى خواناسىيى و زانست،
زادەم دەرھاوېشتەي كېشەو تىگىرانى نىۋان رەۋتى زانست و ئايىنى
شىۋىترەۋى كلىسايە:

بەرپىزان!

ئەم بىرۈكەيە: (خواناسىيى لە گەل زانستدا تىكدە گىرئ)، بە راستىيى ئەۋە
ئەفسانەيەكە و لە ئەۋرۈۋاپاۋە پەيدا بوۋ، لە رۇژئاۋاۋە، كە لەۋى رەۋتى زانستى
ئەزمۈۋىنگەرايى، لە كاردانەۋەي كارو كىرەۋەكانى كلىساۋ چىنى كەھەنۋوتى
كلىسادا، ئىعلانى دزايەتتى خۇى بۇ ئايىن بە گشتىي و، تىگىرانى خۇى
لە گەلدا كىرە، چونكە كلىسايەكان دەيانويست ھەموو شتىك لە رۋانگەي
كتىبى پىرۋزەۋە، ئەۋ كىتبە كە ناۋيان لى ناپوۋ (الكتاب المقدس)، بەلام پىريان
كردبوۋ لە شتى ھەلەۋ پىچەۋانەي عەقل و عىلم و واقع، دەيانويست ھەموو
شتىك لەبەر رۇشنايى ئەۋ كىتبەدا بزانن و، ھەر شتىك ئەۋ كىتبە لە گەلى
نەھاتبايەۋە، قىۋوليان نەدەكرد، ھەرچەندە عەقلىش پىۋىستى كىرەبا و، زانستىش
پىۋىستى كىرەبا و، واقعىش پىۋىستى كىرەبايە.

ئىجا ئەم مەسەلەيە مەسەلەيەكى دۈۋرۈ دىرژە، كە ئىمە لە ھەندىك لە
كىتبەكانى خۇماندا، قىسەمان لە بارەۋە كىرەۋە، بۇ ۋىنە:

۱- لە كىتبى: (چەند مەسەلەيەكى باۋى سەردەم)دا، لە باسى (سىكۇلارىزم)دا
ئەۋ بەسەرھاتەمان تا راددەيەك باسكردەۋە.

۲- ھەرۋەھا لە كىتبىكى دىكەماندا بەناۋى: (دىموكراسىيى و سىكۇلارىزم لە
ئەزمۈۋىنى كوردستان دا) دىسان باسما كىرەۋە.

۳- دىسان لە كىتبى: (تەۋژمى ئىسلامىيى و عەلمانىيى و خالە ھاۋبەش و
جىاۋازەكانيان)دا، لەۋىشدا باسما كىرەۋە.

(پاپا + دهره‌به‌گ + پادشا) که سالان و سه‌دانیکی زۆر تاریکی، به‌سه‌ر ئه‌ورووپادا فهرز کردبوون، که پێیان ده‌گوتری: سه‌ده‌کانی نیوه‌راست، که له سه‌ده‌ی شه‌شهمی زاییینی تاكو سه‌ده‌ی شازده‌یه‌م، یاخود له سه‌ده‌ی پینجهم تاكو سه‌ده‌ی یازده‌یه‌م، واته: ده (۱۰) سه‌ده ده‌وامی کرد، سی‌كوچكه‌یه‌ك دروست بووبوو، له نیوان ئهم سی لایه‌نه‌دا:

۱- پاپا و هاوکارانی پاپا، چینی که‌هه‌نووت (ئه‌کلیرۆس).

۲- دهره‌به‌گ و خاوه‌ن زه‌وی.

۳- پادشا.

ئهو سی‌كوچكه‌یه‌ك، که‌وتبوو وێزه‌ی خه‌لك و جه‌ماوه‌ر و، خه‌لك و جه‌ماوه‌ریان بێزار کردبوو، چونکه له‌ رووی سیاسی و ئاییینی و ئابووری و کۆمه‌لایه‌تییه‌وه، ده‌یانچه‌وسانده‌وه.

ئه‌گه‌رنا له‌ لای زانایانی ئیسلام ئهو باس و خواسه‌ نه‌بووه، که زانست له‌ گه‌ل وه‌حیددا تێك بگیری، یان عه‌قل له‌ گه‌ل وه‌حیددا تێك بگیری و، زانایانی ئیسلام بنچینه‌یه‌کیان داناوه، ده‌لی: (لَا يَتَعَارِضُ صَرِيحُ الْعَقْلِ مَعَ صَحِيحِ النَّقْلِ)، واته: عه‌قڵی راست، له‌ گه‌ل نه‌قڵی ساغ دا، هه‌رگیز تێك ناگیرێن.

ئنجا وه‌ك پێشتریش ئاماژه‌مان پێداوه: (إِبْنُ تَيْمِيَّةَ) کتیبیکی گه‌وره‌ی هه‌یه به‌ ناوی: (دَرَةُ التَّعَارُضِ بَيْنَ الْعَقْلِ وَالنَّقْلِ)، واته: (لابردنی تێک‌گیران، له نیوان عه‌قل و نه‌قڵ دا).

هه‌روه‌ها (إِبْنُ رَشْد) کتیبیکی ناوداری هه‌یه به‌ ناوی: (فَصْلُ الْمَقَالِ فِيمَا بَيْنَ الشَّرِيعَةِ وَالْحِكْمَةِ مِنَ الْإِتِّصَالِ)، واته: (قسه‌ی رپوون، له باره‌ی ئهو په‌یوه‌ندییه‌ی که له نیوان شه‌ریعه‌ت و حیکمه‌تدایه‌)، وشه‌ی (حکمه‌)یش، مه‌به‌ستی پێی فله‌سه‌فه‌یه‌، که به‌ره‌مه‌ی عه‌قڵه‌.

خالئ پینجهم و کوئای: زانستهکانی گەردووناسیی، فیزی، کیمیا، زیندەوهرزانی، ڕووهکناسیی، زهوی ناسیی، پزیشکی، دەرروونزانی، کۆمه‌لناسیی...هتد. هەموویان شایه‌دی دهم‌ن که دروستکراوه‌کانی خوا، ئەو پەری یاسادارو سیستماتیک و ڕێک و پێکن، هەر کام لەو لقانەی زانیاری لە بواری خۆیدا، شایه‌دی دەدا که: دروستکراوه‌کانی خوا، لەو پەری ڕێک و پێکی و یاساداری و وردەکاری دان:

ئەجا با بۆ ڕوونکردنەوی ئەم خالئ پینجهم، ئەم چوار سەرنجە بخهینه ڕوو:

(۱) ئیمە بۆ ئیستاتی ئەو، که (دروستکراوه‌کانی خوا یاسادار و ڕێک و پێکن) لە ڕابردودا چەندان وێنەمان هێناوە، بۆیه بەوی لەوی گوتوومانە وازدینین و، لێره قسە زیاتر لەو باره‌وه، به پێویست نازنین.

(۲) ئیمە تەنیا کاتی که هەموو حیکمەت و نەینییەکانی دروستکراوه‌کانی خوا (سبحانه و تعالی)، تێدەگهین، که به ئەندازەی خوا زانیارییمان هەبێ، که ئەوەش مەحاله و، ئیمە له قەدەر خۆمان زانیارییمان هەیه، وهك خوا دەفەرموێ:

﴿وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا﴾ الإسراء: ۸۵.

واته: ئەندازیه‌کی کهم نه‌بێ زانیاریتان پێ نەدراوه، واته: تەنیا ئەندازیه‌کی کهم له زانیاری ده‌توانین وه‌ده‌ست بێنین و، ئەوی وه‌ده‌ستی دینین، هەرچه‌ندی کهم بێ، له‌چاو نەینییەکانی گەردوون و دەوروبه‌رمان، هەر که‌مه.

(۳) وهك چۆن له قورئاندا، ئایه‌ته‌کانی مانا ڕۆشن (محکم) و مانا وێکچوو (متشابه) هەن، به هەمان شیوه: له دروستکراوه‌کانیشدا، شتانی که هەن، که زۆر به ڕوونی حیکمەت و نەینییەکیان دیاره، به‌لام شتانی‌کیش هەن، که مەرۆف جاری له حیکمەت و نەینییەکیان نه‌گه‌شته‌وه، به‌لام جی سەرسوهرمانه که ئەو هەموو

ياسادارىيى و سيستماتىكىي و رېڭ و پىڭكەي، لە گەردووندا ھەيە، كەچى باباي مولجىد ناچى سەرنجى ئەو ھەموو رېڭ و پىڭكەي بەدات، دەچى ۋەشتىڭ دەرزى^(۱) كە سەرى لى دەرنەچى، ئەويش بە ھۆى ئەو ھەيە كە خۆى زانىيارىيەكەى ناتەواو و كىچ و كالە، ۋەك پىشتەر قىسەكەى (جفري برون) مان ھىنا، نووسەرى كىتبى: (شارستانىيەتى ئەوروپا لە سەدەى نۆزەدەيەم دا)، كە ئەو ھۆى مەرۇف بە نارېڭ و پىڭكەي، تىيەدەگات، ھەلەى مېشك و عەقلى خۆيەتى و خۆى تىيەنەگەشتە.

ئەو راستىيەش زۆر جار دەرگەوتە، بۇ ويىنە: ھەندىڭ لەو زانىيانەى كە بە بىردۆزى (داروينىزم) كارتىكراو (مُتَأَثِّرَان، داروينىزىيان تەبەئىيەى كىردە، ھەندى شتىان رەخنە لىگرتە لە جەستەى مەرۇف دا، كە گوايە ھىچ كارتىكيان نىيە و، لە ئەنجامى پەرەسەندىن و گەشەسەندىن ژياندارانەو، ئەو ئەندامانە كە زىيان و پىويست نىن، ماونەو!

بۇ نمونە:

يەكەم: يەكەى لەوانە (رېخۆلە كۆرە)، كە ئىستا زانىيان و پىپۆران بۆيان دەرگەوتە، كە رېخۆلە كۆرە كۆمەللىكى جۇراو جۇر لە بەكتىيا بەرھەم دىنى، كە رۆللىكى كاريگەر دەبىنن بۇ كۆئەندامى ھەرس و يارمەتى دەدەن، پاشان رېڭاش دەگرن، لە ھەندىڭ نەخۆشىي ۋەك: كۆلپرا (سكچوون)، كە جارى وا ھەيە لە ئەنجامى ئەو سكچوون (اسھال)ەدا، مەرۇف ھەرچى شلەمەنىي نىو جەستەيەتى دەچىتە دەر و سەرەنجام دەمرى^(۲).

دووەم: يەكەى دىكە دوولەوزەكان (لَوَزَتَيْن)، باسى لەوزەتتىيان كىردە، كە سوودىيان نىيە، بەلام ئىستا دەرگەوتە، كە نەك ھەر بى سوود نىن، بەلكو دوو پاسەوانى زۆر گورج و گۆل و زەبر دەستن، لەملاو لای قورگ، كە ھەر مىكرۆپىڭ، ھەر تەنىكى نامۆ، لە زار و لووتەو، رپو لە جەستە بكات، ئەوان لەگەلى بەشەر دىن و رېڭاى لى دەگرن و، كە جارى وايە ئەستور دەبن، لە

(۱) ۋەشتىڭ دەرزى: خەرىكى شتىك دەبى، مەراق و خولپاي شتىكى دەبى.

(۲) برپوانە: (الإعجاز الرباني في جسم الإنسان)، ص ۳۷۲.

ئەنجامی ئەوەدایە کە زۆریان خەبات کردووە و فیداکارییان کردووە لە پارێزگاریی لێ کردنی جەستەدا، بۆیە لە ئەنجامدا، خۆیان تووشی ئاوسان بوون.

۵۲۰

(۴) چەندە لێ ورد بوونەووە و تیۆه پامانی قورئان، پێویستە، هێ گەردوون و ژیاڵی ئینسانیش، هێندە پێویستە، چونکە وەك چۆن کتیبی خوێنراوەی خوا (کتاب الله المقروء)، ئەم قورئانە بەرزو مەزن و بەخشندە، گەردوونیش، کتیبی بینراوی خوا (کتاب الله المنظور)یە و، هەردووکیان هەر کتیبی خوان، یەكەمیانی فەرموووە ئەوی دیکەشیانی دروستکردووە، ئنجا موستەحیلە فەرمایشی خوا، لە گەڵ دروستکراوی خوادا تێك بگیرین.

ئێستا ئەم قورئانە ساغ و دەستکاریی نەکراوە، تەحەددا دەکەین کەسێک بە مەرجێک لە قورئان تێ بگات و شارەزای زمانی عەرەبیی بێ، نەك ئایەتێک، بێنێ، بەلکو رێستەییەک، بگرە وشەییەک، لە قورئان بێنێ، کە لە گەڵ زانستدا تێك بگیرێ، چونکە قورئان وەحیی پارێزراوی خواوە و، گوازاراوەی راست (نقل صحیح)ە، بەلام گەرنگ ئەوەیە کە عەقلەکش ساغ (صریح) بێ، (واتە: ئەو مەسەلە عیلمییەش سەلمینراوە بێ)، نەك وەك ئەفسانەی داروینیزم، کە وەك دواوی پێی دەگەین، (لە بەشی سێیەمی ئەم بابەتە فراوانەدا)، ئێستا لێك و پێك هەلەشاوە، کەچی ماوەیەکی زۆرە و ئێستاش لە گەڵدا بێ، لە زۆر لە کتیبەکاندا دەخوێنرێ، وەك حەقیقەتێکی سەلمینراوە، نەك وەك بیردۆزیەکی کیش!!

بەلێ ئێمە وەك چۆن لەسەرمان پێویستە، لە قورئان و سوننەتی پێغەمبەر (صلی الله علیه وسلم) تێبگەین، کە سوننەتیش هەر بەرجەستەکردن و پراکتیککردنی قورئانە، بە هەمان شیوەش لەسەرمان پێویستە، لە کتیبی بینراوی خواش، چاک شارەزا بین و پێی ناشنا بین، ئەو کاتەش:

یەكەم: وەك چۆن بۆمان دەرەكەوێ کە ئەوەی خوا فەرموویەتی، راستە، کە دەفەرموێ:

﴿وَمَتَّ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا﴾ الأنعام: ۱۱۵.

واتە: وشەکانی پەروەردگارت تەواویان کردووە لە راستیی و دادگەریی دا.

چونکه وشه کانی پهروه ردگار به گشتیی دهنهوه دوو بهش:

أ- یان هه والن، هه واله کان هه موویان له لووتکهی راستیی دان.

ب- یاخود یاساو بریارن، یاساو بریاره کانیش هه موویان داد گه رانه و، له لووتکهی داد گه ریی دان، ئنجا وهك چوڻ قورڻان له راستیی و له داد گه ریی دا، ته وای کردوه.

دووهم: به هه مان شیوهش بو مان دهرده کهوئ که: دروستکراوی خواش، ئه م گه ردوونهش، بی کهم و کورپییه، وهك خوا ده فهرموئ:

﴿...مَا تَرَىٰ فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِن تَفْوُتٍ فَأَرْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَىٰ مِن فُطُورٍ﴾ (۲) ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَيْنٍ يَنْقَلِبْ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ ﴿۴﴾ الملك.

واته: له دروستکراوی خواي خاوهن به زهیددا، نارپکی نایینی، جار له دواي جار چاوبگپر هوهو سه رنج بده، بزانه هیچ نارپکی دهبینی، دواي چه ندان جار دووباره ی بکهوهو سه رنج بده، به لام چاوت بو لا ده گه پرتتهوه به ماندوویهتی، به بی ئه وهی هیچی دهستگیر بووی (له دۆزینهوهی نارپکی و کهم و کورپی).

لیرهش دا وهك دهبینن: خوا ته حه ددا دهکات، وهك چوڻ ته حه ددا دهکات و ده فهرموئ: ناتوان وینهی قورڻان بینن، به لکو ناتوان وینهی ده (۱۰) سوورپهت و، به لکو سوورپهتیکش بینن، فهرمون ته گه رپاست دهکن، قورڻان له خواوه نه هاتوه، وینهی وی بینن، دلنیا بن که وینهشی ناهینن! به هه مان شیوهش خوا ته حه دداي ئینس و جینیش دهکات و ده فهرموئ: بی منهت بن له دروستکراوی خوادا، نارپکییهك بدۆزنهوه، به لام به مسو گه ریی ناتوان، چونکه خوا دروستکراوی خوئی به و په ری ورده کاری و یاساداری دروستکردوه، وهك له ثایه تی (۸۸) ی سوورپهتی (النمل) دا ده فهرموئ:

﴿صُنِعَ اللَّهُ الَّذِي أَنْقَنَ كُلَّ شَيْءٍ﴾

واته: دروستکراوی ئه و خوایهی که هه موو شتیکی به ئه و په ری ورده کاری دروستکردوه.

ههروهها له ئایه تی (۷) ی سووڤه تی (السَّجْدَة) دا، ده فهرموئ: ﴿الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ﴾.

۵۲۲

واته: ئەو خوایهی که هه رچی دروستیکردوه، به باشتین شیوه دروستیکردوه.

لیرهش - له ئایه ته کانی: (۳و۴) ی (الملك) دا - ده فهرموئ: له دروستکراوی خاوهن به بهزهیی دا نارێکیی و، بێ یاسایی، نابینی، هه چهنده زۆریش سه رنج بدهی، به لکو تاکو زیاتر سه رنجی گه ردوون بدهی، زیاتر پێک و پێکیی ده بینی.

به لێ ئیمه وهك چۆن لێتێگه یشتن و سه رنجدانی کتیبی خوێنراوهی خوامان، له سه ر پێویسته، پێ ئاشنا بوون و لێ شاره زابوونی کتیبی گه ردوونیشمان، له سه ر پێویسته، ئنجا ئەو کاتهش، وهك چۆن هه ر که سه ی تاکو زیاتر له قورئان تی بگات، زیاتر قه دری قورئان ده زانی و، ده زانی خوا (سبحانه وتعالی) چ فهرما یشتیکی به رزو مه زن و، چ فهرما یشتیکی بێ وینهی فهرمووه؟! به هه مان شیوهش، ئە گه ر شاره زای گه ردوونیش بێ، شاره زای دروستکراوه کانی بێ، ئەو کاته ده زانی که خوا، چهنده به ورده کارییه وه دروستکراوه کانی هیناونه دی، وهك فهرموویه تی:

﴿صُنِعَ اللَّهُ الَّذِي أَنْقَنَ كُلَّ شَيْءٍ﴾ النمل: ۸۸.

دروستکراوی ئەو خوایهی که هه موو شتیکی به وه پهری ورده کاریی دروستکردوه.

ههروهها فهرموویه تی: ﴿الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ﴾ السجدة: ۷.

ئەو خوایهی که هه رچی دروستیکردوه، به باشتین شیوه دروستیکردوه.

باسى چوارەم و كۆتايى

وھىيى بەلگھى بوونى خوايە (سبحانہ وتعالى)

بەرپـزان!

ئىمە لە رابردودا خستمانە روو كە ھەر كام لە: زگماك (فطرە) و، عەقل و، زانست، شاھىدىي دەدەن كە خوا (سبحانہ وتعالى) بەدھيئەرو پەروردگارو خاوەن و مشوور خۆرى، ئەم گەردوونەو، سەرجم پىكھاتەكانى ئەم گەردوونەيە.

بەلام ليرەدا چەند پرسىاريك دەكرين:

۱- ئايا ئەو بەدھيئەرو پەروردگارە، زاتى چۆنە؟

۲- سىفەتەكانى چين؟

۳- ئەم گەردوونەي بۆچى ھيئاوتە دى؟

۴- پيوستە چۆن مامەلەي لە گەلدا بكەين؟

بۆ وەلامى ئەو پرسىارانە و ھاويئەكانيان، دەبى بگەرپينەو بۆ وھىيى، وەلامى ئەو پرسىارانە بە تەواويى نە لەلاي فيطرەت دەست دەكەون، نە لەلاي عەقل دەست دەكەون، نە لەلاي زانست دەست دەكەون.

ئىجا ليرەدا بە پيوستى دەزانم تيشكىك بخەينە سەر مەسەلەيەك، كە كاتى خۆي قسەيە كمان لى كرد، بەلام بۆ ئيرەمان ھەلگرت، ئەويش ئەوھيە كە ھەندىك

لەسەرانی ئەھلى تەصەووف، لە تەوژمى كەشف و ئىشراق (الكشف والإشراق)، ئەو تەوژمەى پېشتەر باسماں كەرد، كە قەناعەتیاں واىە: ئەگەر بىت و ئىنسان زۆر نەفسى خۆى پالڧتە بكات و خۆ پاكدەنەو لە سىفەتە نزم و پەستەكان و، خۆپازاندنەو بە سىفەتە بەرزو جوانەكان، بكاتە پېشەو دل و دەروونى خۆى پاك بكاتەو، ئەو كاتە ئەمە، دەبىتە ئەلئەرناتىف و بەدىلىك بۆ وەحى!

هەندىك لە ئەھلى تەصەووف ئەو قەسەيان كەردە.

كە لە راستىيدا ئەو دەچىتە خانەى (شطحات) و، ئەو تىپەپراندانەى كە لە ئەنجامى دووركەوتنەو لە شەرىعەت و، لە ئەنجامى كەوتنە ژىر كارىگەرىي عاتىقەو سۆزىي سۆفىگەرىي دا، هەندىك لە ئەھلى تەصەووف، ئەو جۆرە قەسەيان كەردوون، هەلبەتە پېشەوا گەورەكانى تەزكىە و تەصەووف، نا، بەلام هەندىكيان، لەو جۆرە قەسەيان كەردوون.

يانى: پىيان وابوو كە ئەگەر مەرۆف، چاك تەزكىەى نەفسى خۆى بكات و، دەروون و دللى خۆى پاك بكاتەو، ئا ئەو مەرۆف بى نىاز دەكات لە شەرىعەت، بە تايبەت لە بوارى خواناسىيدا، هەندىكيان گوتوويانە: تەنيا لە بوارى خواناسىيدا، مەرۆف لەو بى نىاز دەبى، ئەگەرنا بۆ پابەندىي بۆ ياسا كەردەبىيەكان (الأحكام العملية)و، هەر دەبى بگەرپىنەو بۆ شەرىعەت.

با بۆ وىنە: سەرنجى بەشيك لە نامەيەكى (محي الدين بن عربي)، كە بە (الشيخ الأكبر) ناسراو و، پىم واىە نازناوەكەى زۆر لى خەسارە، چونكە يەكك بوو لە بانگەشەكەران بۆ يەكبوونىي (وحدة الوجود)، يانى: خواو هەرچى كە هەيە، هەمووى بە يەك زانىو، هەندى لە قەسەكانى وايان لى وەردەگىرى، بەلكو زۆر بە پروون و راشكاويى ئەو جۆرە قەسەيان دەكا، هەم لە كتيبى: (الفتوحات المكية)دا، هەم لە كتيبى: (قُصوص الحكم)دا، كە هەمويم بە وردىي خويندۆتەو، بە شەرحەو و، زۆر شوينى: (الفتوحات المكية)شم تەماشيا كەردەو، ئەو بىرۆكەيى زۆر بە پروون و راشكاويى گوتەو، هەرچەند دوايى قەسەى دىكەشى گوتوون، كە لەگەل ئەو قەسەيدا تىكدەگىرىن.

(محي الدين بن عربي) له سالى (۶۳۸)ى كۆچىي و (۱۲۴۰)ى زايىنىدا، مردوه. نامه يهك دهنووسى بۆ (فخر الدين الرازي)، خاوهنى (مفاتيح الغيب - التفسير الكبير).

من هندی له نامه كهی - كه شوینى مه بهسته - دینم، نووسیویه تی:

(وَجِلَّ اللَّهُ أَنْ يَعْرِفَهُ الْعَقْلُ بِنَظَرِهِ وَفِكْرِهِ، فَيَنْبَغِي لِلْعَاقِلِ أَنْ يُخْلِيَ قَلْبَهُ عَنِ الْفِكْرِ، إِذَا أَرَادَ مَعْرِفَةَ اللَّهِ مِنْ حَيْثُ الْمَشَاهِدَةُ.. فَارْزَعْ الْهِمَّةَ فِي أَلَّا تَأْخُذَ عِلْمًا إِلَّا مَا مَنَحَهُ سُبْحَانَهُ عَلَى الْكُشْفِ، فَإِنَّ عِنْدَ الْمُحَقِّقِينَ أَلَّا قَاعِلٌ إِلَّا اللَّهُ، فَإِذَا لَا يَأْخُذُونَ إِلَّا عَنِ اللَّهِ، لَكِنْ كَشْفًا لَا عَقْلًا، وَمَا فَازَ أَهْلُ الْهِمَّةِ، إِلَّا بِالْوُضُولِ إِلَى عَيْنِ الْيَقِينِ، أَنْفَقَ بَقَاءٌ مَعَ عِلْمِ الْيَقِينِ)^(۱).

واته: خوا له وه بهر زتره كه عه قل به هوى سهرنجدان و بيركردنه وهى خو يه وه، بيناسى، بويه پيوسته بۆ باباي عاقل، دلى خو ي له بيركردنه وه خالى بكات، نه گهر بيه وي خوا وهك بينين بناسى، (واته: به چاوى عه قل و دل بينينى، ئنجا دواي چهند قسه يهك ده لى:). هيممه تي خوت بهر زبكه وه كه زانيارىي وهرنه گرى، مه گهر ئه و زانيارييه كه خواي پاك و بيگهرد به هوى كه شف ه وه پيت دهدا، چونكه له لاي ليكوله ره وان، ئه وه سه ليمنراوه كه هيچ بكه ريك نيه جگه له خوا، كه واته: زانست ته نيا له خوا وهرده گرن، به لام به كه شف، (يانى: به دهركه وتن، دهركه وتنى راسته وخو، نهك به بيركردنه وه، به هوى عه قله وه)، ئه وان هى خاوهن هيممه تيشن، به وه گه يشتوون به (عين اليقين)، كه رازيى نه بوون كه له قوناغى (علم اليقين) دا بميننه وه.

به لام يه كيك له پيشه وايانى ته سه ووف به ناوى (أحمد بن عبدالأحد السهرندي)، كه له سالى (۱۰۳۴)ى كۆچىي و (۱۶۲۶)ى زايىنىدا، كۆچى دوايى كردوه، كه به: (مُجَدِّدُ الْأَلْفِ الثَّانِي) و به: (الإمام الربّاني) يش مه شهووره،

(۱) ئه مه له كتيبيكى دا به ناوى (ثلاث رسائل) دا هاتوه، كه له كتيبي: (محاضرات في الفكر والدعوة)ى: (أبو حسن الندوي) ج ۲، ص ۱۸۴، وهرمانگرتوه.

کتیبیکی ناوداری ههیه به ناوی: (المکتوبات) که دوو بهرگه و، ئەصلی خوی به فارسی نووسیویهتی، بهلام تهرجهمهی عهرههیش کراوه، لهویدا کوتوویهتی:

(مِنْ أَعْجَبِ الْأُمُورِ أَنَّ الشَّيْخَ مُحِي الدِّينَ بَنَ عَرَبِي، يَبْدُو مِنَ الْمَقْبُولِينَ عِنْدَ اللَّهِ، وَلَكِنْ أَكْثَرَ عُلُومِهِ الَّتِي جَانَبَ فِيهَا مَذْهَبَ أَهْلِ الْحَقِّ "اتَّبَعَ الْكِتَابَ وَالسُّنَّةَ" يَتَجَلَّى فِيهَا الْخَطَأُ وَالْبُعْدُ عَنِ الصَّوَابِ) ^(۱).

واته: له سهرسورپهینهرتین شتهکان شهویه که (شیخ محی الدین بن عربی)، که وا پیدهچی له پهسندان بی، له لای خوا، (له ریی کهشفهوه دهبی شتیکی بو دهرکهوتبی، ههرچهنده شه کهشفهش دیسان جیی دلنایی نیه) ^(۲)، بهلام زۆربهی شه زانیاریانهی که تیاندای له شهلی حق دوورکهوتوتهوه (واته: شوینکهوتوانی قورئان و سونهت)، (مهبهستی شه زانیاریانهیه که له ریی کهشفهوه بهرهه می هیناون)، ههلهو دوورکهوتوتهوه له راستییان تیدایه.

ههروهها له جیهی کی دیکهدا له بارهیهوه دهلی: (إِنَّ أَكْثَرَ مَعَارِفِهِ الْكُشْفِيَّةَ الَّتِي خَالَفَتْ عُلُومَ أَهْلِ السُّنَّةِ بَعِيدَةً عَنِ الصَّوَابِ) ^(۳)، واته: زۆربهی زانسته کهشفیهکانی، که پیچهوانه زانیارییهکانی شهلی سونهتن، له راستیهوه دوورن.

ههروهها هه ره له سهرچاوهی ئاماژه پیکراودا، دهلی:

(مَهْمَا اقْتَرَبَ الْعَقْلُ وَاتَّصَلَ بِاللَّهِ تَعَالَى، إِلَّا أَنَّ عِلَاقَتَهُ بِهَذَا الْجِسْمِ الْمَادِّيَّةِ، لَا تَزُولُ بَتَاتًا وَلَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يَتَجَرَّدَ عَنْهُ مَمَامًا، فَلَا بُدَّ مِنْ حُدُوثِ الْأَوْهَامِ وَالشُّبُهَاتِ بِصِفَةِ دَائِمَةٍ، وَلَا تَفَارِقُهُ الْقُوَّةُ الْمُتَخَيَّلَةُ وَالشَّهْوَانِيَّةُ وَالْغَضَبِيَّةُ بِأَيِّ حَالٍ، وَكَذَلِكَ رَدَائِلُ الطَّمَعِ وَالشَّرِّهِ، تَرَافِقُهُ بِصِفَةِ مُسْتَمِرَّةٍ، أَضِفْ إِلَى ذَلِكَ صِفَاتِ السَّهْوِ وَالنُّسْيَانِ وَالْخَطَأِ...) ^(۴).

(۱) مجموع الرسائل، ج ۱، رقم: ۲۶۶.

(۲) نیوان کهوانهکان قسهی خومه.

(۳) ههمان سهرچاوه.

(۴) ههمان سهرچاوه.

واته: هەر چهنده عهقل زۆر له خوا نزيك بێتهوه و، پهيوهست بێ به خوی بهرزوه، بهلام پهيوهندي بهم جهسته ماددييهوه هەر دهميئي و لاناچيت و، ناتواني خوی لهو پهيوهنديه له گهڵ ئەو جهسته ماددييه، دابرنی، بۆيه وههم هەر پړوی تی دهکات و، گومان پړوی تی دهکەن به بهردهوامی و، هیزی خهيال و ئەنديشه ی هەر له گهڵدا دهی، ههروهها هیزی ئارهزوو و هیزی توورپهوون، (که ئەوانه ههموويان دهبنه هوی لیل کردنی چهشمه ندازی پړوح و سروشت)^(۱)، ههروهها سيفهته نزمه کانی وهك: تهماع و، نهوسینی و چاوپرینه شت، ئەوانه ی هەر له گهڵ دا دهبن، وپړای لی تیک چوون و، لهبیر چوون و، بهههلهدا چوون.

کهواته: مروف به پشت بهستن به خوی و به ناخی خوی، موسته حيله ئەو شتانه ی بۆ دهركهون، که لهپړی وهحييهوه نهی نازانین.

ئهوئا (محي الدين بن عربي) که به حساب ئامۆژگاری (فخر الدين الرازي) کردوه، کهچی (فخر الدين الرازي) کهس نهیگوتوه: له بازنه ی ئیسلام چۆته دهی، بهلام (ابن عربي) به هوی ئەو جۆره بیرکردنهوه و قسانهوه، خوی کردۆتهوه جی گومان و تۆمەت، ههچهنده (سید أحمد السهرندي) دهلی: له پهسندان(مقبولین)ه، له لای خوا، بهلام ئەویش دهلی: ئەو زانیارییه ی که ئیدیعی کردوه، له پړی کهشفهوه بۆی دهركهوتوون، ههلهو پهلهیان تیدان.

یه کیک لهو شتانه ی که (محي الدين ابن عربي) باسی کردوون، - وهك أبو حسن الندوي گوتویهتی - باسی (عقول) و (أفلاك) و ئەوانه ی، چونکه کارتیکراو بووه بهو فیکرو کلتووره ی که له سهردهمی خۆیدا بووه، ئەگه رنا ئەوانه ئیستا دهركهوتوه که ئەفسانه، نه ئۆ (۹) عهقل هەن و، نه ده (۱۰) فهلهك هەن، بهلکو ملیاران خرۆکه هەن، ئەگەر مه بهست خرۆکه کان بێ و، تریلیۆنان ئەستیره هەن، ئەگەر مه بهست ئەستیره کان بێ.

کهواته: مروف هەر چۆن بێ، کارتیکراو دهی به کلتوورو تهوژمه فکری و سیاسیه کانی که له پۆژگاری خۆیدان و، به تایبهت بۆ مامهله له گهڵ خوی

(۱) نیوان کهوانه کان قسه ی خۆمه.

به رزدا، ده بى بگه پيټه وه بو وه حى، زانيارى بى خلت، كه له خواوه (سبحانه و تعالى) ديت له باره خويه وه جيهانى ئه وديوه سروشته وه.

چونكه مرؤف له هه موو روويه كه وه سنوورداره:

۱- پينچ ههسته كانى مرؤف، كه پيشتريش باسماى كرد و دواتريش باسى ده كه ين، سنووردارن:

أ: چاو تاكو ئه ندازيه كه ده بينى، له شتى ورد و، له وه وردتر نابيينى، ههروهه له شتى درشت و، له شتى دووريش تاكو مه ودايه كى ديارىيكره ده بينى.

ب: ههروهه گوى له بيست (۲۰) له رينه وه، هيرتز (Hertz) تاكو بيست ههزار (۲۰۰۰۰) له رينه وه (۲۰ - ۲۰۰۰۰) ده بيستى.

ج، د، ه: ههروهه سى ههسته كهى ديكه ش: تامكرن، بوئكرن، ههستكرن (لمس)، به هه مان شيوه.

۲- عه قلى مرؤفيش به هه مان شيوه سنوورداره.

۳- ئنجا رووچه كه شى هه ر سنوورداره، وه كه جهسته كهى.

ته نيا خوا موته لق و بى سنووره، به تايبه تى رووچه هه تا له جهسته دا بى، كارتىكره ده بى به داخوازيه كانى جهسته، به غه ريزه كانى جهسته، جهسته كه كه له م خاكه دروست بووه، بوئه هه رگيز مرؤف ناتوانى به پشت بهستن ته نيا به خوى، ئنجا چ به رووچه بى، به عه قلى بى، به دلى بى، به پينچ ههسته كانى بى، ناتوانى بگاته راستييه ره هاييه كان، به تايبه ت له باره ناسينى خواوه، بوئه پيوسته مرؤف، پشت به وه حى بههستى و، بزاني خواى به رزو مه زن، چوئ باسى خوى دهكات و، چوئ خوى به ئيمه ناساندوه؟

به لام ئيمه ليژده رايدة گيه نين: كه وه حى ته نيا ناسينه رى خواى به رزو مه زن نيه و، ته نيا بو ناسينى خوا، يان بو راست ناسينى خوا، پيوستيمان به وه حى نيه و، په كمان له سه ر وه حى نه كه وتوه، به لكو وپراى ئه وه، وه حى به لگه نى ئيسپاتى بوونى خواى په روه ردا گاريشه، با بزاني چوئ!

رۆلى وەھىيى و قورئان لە ناسىنى خاى بەرز و مەزن و سەلماندى بوونى دا

بەرپـزان!

هەلەدەدەين لە پىنچ خالاندا، تىشك بخەينە سەر رۆلى وەھىيى خاى بەرجەستە
لە قورئانى بە پىزدا، لە بوارى ناسىنى خاى بى وىنە و هاوئل و، ئىسپاتى
بوونىشى دا:

يەكەم: خستە رووى پىناسەى راست و شايستەى خوا عزوجل:

ئىمە تەنيا لە سەرچاوەى روون و بى چەندو چوونى وەھىيدا، پىناسەى
راستەقىنەو شايستەى خوامان (سبحانە وتعالى) دەست دەكەوئ، چونكە - وەك
لە رابردووشدا باسماى كرد - ھۆيەكى سەرەكىي بەرەو ئىلحادو بى دىنايەتىي
چوونى خەلكى ئەورووپا و رۆژئاوا، برىتى بوو لە ئايىنى شىوئىراوى نەصرانىي،
ھەر وەك لە باسى يەكەمى بەشى سىيەمىشدا بە وردىي باسى دەكەين و،
تىشكىكى باشى دەخەينە سەر، چونكە ھۆكارىكى سەرەكىي لادانى خەلكى
رۆژئاوا و، دووركەوتنەوھيان لە خوا و، بىززانى ئايىن لەبەر چاويان، ئەو بوو كە
خاى پەرەرد گاريان لەوھدا كە پى دەگوترى: كتيبي پىروژ (الكتاب المقدس -
Holy Book)، بە شىوھەك پى ناسىنراو، كە بەھىچ شىوھەك شايستەى
خو نى، وەك دوايى باسى دەكەين و لە ھەردووك: (پەيمانى كۆن) و (پەيمانى
نوئ) دا، چەندان بەلگە لەو بارەو دىنين.

ھەرۋەھا كە كىتەبى پىرۋز (Holy Book) باسى پىغەمبەرەن (عليهم الصلاة والسلام)ى بە شىۋەى زۆر ناشايست، كىرۋە و كۆمەلىك تاوان و كارى قىزەۋنى پالداۋنە لا، بۆيە خەلكى ئەۋرۋوپا كە ئاۋاى بىنىۋە، ئايىنى لەبەر چاۋ بىزراۋە و لە خوا دۋوركەۋتۋتەۋە و، بە زمانى ھال گۈتۈۋىانە: بىرۋامان بەۋ خوايە نىە، كە كىتەبى پىرۋز پىمان دەناسىنى!

بۆيە دۋاتر لە ئەۋرۋوپا رەۋىتەك سەرى ھەلدا، بەناۋى ئايىنى دانراۋ (الدين الوضعي)، واتە: ئايىنىك كە باسى كلىساۋ ئەكلىرۋس و درۋشمەكانى دىندارى، تىدا نەبى، بەس بىرۋاى بەخۋا بى و تەۋاۋ، بەلكۈ ھەندىكىان گۈتىان: ئىمە ھەقى خواشمان نىە، بەلام ئايىن پىۋىستە بۆ ژيان، چۈنكە بەھا بۆ مەۋف پەيدا دەكات، رەۋىت بۆ مەۋف پەيدا دەكات، ماناى ھەللا و ھەرام و پابەندىيە بە ياساۋە، بۆ مەۋف پەيدا دەكات، بۆيە پىۋىستىيمان بە ئايىن ھەيە، بەلام ھەقىمان نىە بەسەر خواۋە، ھەقىمان نىە بەسەر ۋەھىيەۋە، ھەقىمان نىە بەسەر رەۋژى دۋايىيەۋە! لە سۈنگەى ئەۋەۋە كە لە كىتەبى پىرۋزى خۇيان سەمىيۋنەۋە، كە ئەۋ ھەمۋ ھەلە و پەلە و ئەفسانەنى تىدان، ۋەك دۋايى باسىان دەكەين.

ھەر بۆيە: ناسىنى خوا عزوجل، ۋەك بۆ خۇى فەرمۋىيەتى، ھەنگاۋى يەكەمى بەرەۋ خۋاناسىي چۈۋنە، ئەۋەش ۋەھىي راسەت و درۋست، دەستەبەرى دەكات و، تاكە نۈسخەى ۋەھىي دەستكارىي نەكراۋ راسەت و درۋستىش لەبەر دەستمان دا ھەبى، لەبەر دەستى مەۋقايەتىي دا ھەبى، بىرىتيە لە قورپان، پاشان سۈننەت و رىبازى پىغەمبەر (صلى الله عليه وسلم).

ئىستاش با سى (۳) نۈمۈنە لە قورپان بىنىنەۋە، لە بارەى ناساندنى خۋاى بەرز و مەزن و تاك و پاك و بى وىنەۋە، كە بىرىتىن لە:

۱- سۈۋرەتى: (الإخلاص).

۲- (آية الكرسي) ئايەتى ژمارە (۲۵۵) ى (البقرة).

۳- ئايەتى ژمارە (۵۴) ى (الأعراف).

یه که م: سووره تی: (الإخلاص):

﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ ۝ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ ۝ اللَّهُ الصَّمَدُ ۝ لَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ ۝﴾

واته: به ناوی خوی به به زهیی به خشنده، بلی خوا تاکه، جیی نیازو بی نیازه، که سی لی نه بووه له که س نه بووه، هیچ که سیش هاوتای وی نیه.

نجا ده پرسین:

ئه مه له کوئ و، ئه وه له کوئ که له پهیمانی کوندا دهیخوینییه وه، ده لی: خوا زورانی له گه ل یه عقویدا، گرتوه و، یه عوویی شی پی له عهرزی نه دراوه و دواپی گوتوویه تی: یه عقووب! به رمبده، با بچمه وه ناسمانی!!

ههروه ها ئه و قسه یه ی (پهیمانی کون) له کوئ و، ئه مه له کوئ، که خوا ده فره موئ:

﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ﴾ الشوری: ۱۱، واته: هیچ شتی وهك خوا نیه.

دووهم: ئایه تی (الکرسی):

خوا له (آیه الكرسي) دا، له ده (۱۰) بر گه دا، خویمان پی دهناسین، ناساندنیک که شایسته ی خوی زانا و توانا خویه تی، چ له پرووی زاتی و، چ له پرووی سیفه ته کانییه وه:

﴿اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِّنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ﴾ البقرة.

(آية الكرسي) له ده (۱۰) رسته پيڭهاتوه و، هەر کام لهو رستانه، وهسفيکی خوای پهروردگار، یان پیناسهیه کی وییان تیدایه و، به هه موویان خوا وهسف و پیناسه ده کهن، به شیوهیه که زۆر پروون بی و، هیچ ئایه تیک نیه له قورئاندا، به قهدهر ئهه ئایه ته وهسف و پیناسه ی خوای بهرزو مهزنی تیدای، بویهش گه ورهترین ئایه ته، به دهقی فهرموده ی پیغه مبهری خوا (صلی الله علیه وسلم)، وهک له (صحيح مسلم) و (مسند ای (أحمد) و (مصنّف ای (ابن أبي شيبة) دا هاتوه^(۱).

ئه مهش شیکردنه وهیه کی کورتی ئه و ده (۱۰) رسته و بر گه یه ی ئه و ئایه ته به پیزه، که هه موو ئه و شتانه ی خوای بی وینه، لهه ئایه ته دا له باره ی خویه وه باسی کردوون، تایبه تن به خویه وه و، هیچ کهس و شتیکی دیکه پشک و بهشی تیاندان نیه:

رسته ی یه کهم: ﴿اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ﴾، خوا، جگه لهو هیچ په رستراویک نیه، ئه مه یه کهم پیناسه ی خوايه (سبحانه وتعالی)، (اللَّهُ): ناوی تایبه تی و ناسینه ر (عَلَم) ی خوايه، بویه دووان (تثنية) ناکری و، کو (جمع) یش ناکریته وه، کهواته: له زمانی کوردییدا که هه ندی له نووسه ران و هه ندی مه لایه کانیش ده لین: (خوايه کان) ئه وه هه لیه، چونکه (خوا) ئه گه ر ته رجه مه ی وشه ی: (اللَّهُ) بی، کو ناکریته وه، به لام وشه ی: (إله) دووان (تثنية) ده کری و کو (جمع) یش ده کریته وه: (إله) (إلهان) (إلهين) (إلهه)، چونکه په رستراو (إله) ده گونجی زۆر جوړاو جوړبی، به لام خوا (اللَّهُ) یه کیکه، ئه و زاته ی کهون کائیناتی دروست کردوه، یه کیکه، بویهش (دووان) ناکری و کو ش ناکریته وه، به لام ئه و شتانه ی که خه لک دهیان په رستن، ده گونجی زۆر و جوړاو جوړین، یه کی هه واو ئاره زوو ده په رستی، یه کی حیزییک ده په رستی، یه کی فیرعه ون ده په رستی، یه کی شهیتان ده په رستی، یه کی دارو بهرد ده په رستی، یه کی مانگ و خوړ ده په رستی.

﴿لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ﴾، جگە لەو ھېچ پەرستراویك نیه، واتە: پەرستراوی بە ھەق (إله حق)، ئەگەرنا پەرستراوی بە ناھەق، زۆرن، بەلام پەرستراویك كە شایستەى پەرستن بى، یەكە، ئەویش خوايە (سبحانہ وتعالی).

پستەى دووھم: ﴿الْحَيُّ الْقَيُّومُ﴾، زیندووی مشوورگیڤ، بۆ خۆى خاوەنى ژیانە، ژیانیک كە سەرەتای نیه و كۆتاییشی نیه، بۆ غەیری خۆیشی، زۆر زۆر مشوورگیڤ و سەرپەرشتیار و تەگبیرکارە.

چونكە (الْقَيُّومُ): (صيغة المبالغة) ی (قائم)، یانی: سەرپەرشتیار و مشوورخۆر. پستەى سییەم: ﴿لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ﴾، نەوێنەوز دەیگری، نەخەوی لیدەكەوی. ئنجا ئەگەر وا نەبیت، چۆن سەرپەرشتیاریی كەون و كائیناتی پیدەكری؟ بۆیەش فەرموویەتی:

﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرَائِقَ وَمَا كُنَّا عَنِ الْخَلْقِ غَافِلِينَ﴾ (۱۷) المؤمنون.

واتە: بە دلنیاىی ھەوت چین (ئاسمان)یان لە سەر ووتانەوێ دروستکردوون و، لە دروستکراوی خۆمان بى ناگا نین.

پستەى چوارەم: ﴿لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ﴾، ھەرچی لە ئاسمانەکان و زەویدا ھەییە، ھى وىە.

ھېچ كەسێك نیه خاوەنى ھېچ شتێك بى، بەلكو ئەو كەسە خۆیشی و ئەوێ ھەشیەتی، مولکی خوايە (سبحانہ وتعالی).

پستەى پینجەم: ﴿مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ﴾، كى ھەییە تەكا بکات لە لای خوا، مەگەر بە مۆلەتی خوا.

نەك ھەر ھېچ كەس خاوەنى ھېچ شتێك نیه، ھېچ كەس تەنانەت توانای تەكاکردنیشی نیه لە لای خوا، جارى وایە كەسێك بۆ خۆى دەسەلاتی نیه، بەلام دەتوانی تەكا بکات لە لای دەسەلاتدارێك، یان بۆ خۆى شتێكى نیه، بەلام دەتوانی داوا بکات لە كەسێك كە ھەییەتی، بەلام خواى بالادەست دەفەرموی:

ھېچ كەس تواناي تكا كردن و داواكردنیشى لەلای خوا نیه، مەگەر خۆی بەبەزەبى بۆ خۆی مۆلەتى پى بدا.

پستەى شەشەم: ﴿يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ﴾، ھەرچى لە پىشيانەویدیەو، ھەرچى لە دوايانەویدیە، ھەمووی دەزانى.

یانى: داھاتوو ھەمووی دەزانى تا کۆتایی، رابردووش ھەمووی دەزانى، ئنجا ئایا كى ھەبە ھەموو رابردوو بزانى و داھاتووش ھەمووی بزانى؟ دەگونجى مەرووف شتێك لە رابردوو بزانى، بەلام تێكەل بە نەزانىیەكى زۆر، ھەروەھا دەگونجى بۆ داھاتوو ھەندى پىشینی بکات، بەلام بە ھەلەى زۆرەو، تەنیا خۆی زانا و شارەزا، زانیاری تەواوی ھەبە بە رابردوو و داھاتوو.

پستەى ھەوتەم: ﴿وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِّنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ﴾، (ئینسانەکان، یان دروستکراوەکان) ھېچ شتێ لە زانیاری خوا نازان، مەگەر ئەوێ بۆ خۆی بپەوی، ئەو ھەموو شتێك دەزانى، بەلام دروستکراوەکان ھېچ شتێك لەو زانیارییەى خۆی زانا و شارەزا پەى پى نابەن، مەگەر ئەوێ بۆ خۆی ئیزنى لەسەرى.

کەواتە: ئینسان ھەرچى بیزانى، ھەر بە ئیزنى خواپە، ھەر لەو سنوورە داپە، کە خوا مۆلەتى داو، خۆی بەرزومەزن بە پىویستى زانیو بیزانى و، ژيانى پى بەرپەو بچى.

پستەى ھەشتەم: ﴿وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ﴾، کورسێى خوا ئاسمانەکان و زەوى گرتۆتەو.

وشەى کورسێى لێردەدا بە مانای زانیاری و، بە مانای دەستەلات و، بە مانای ھۆکمرانی دى^(۱)، ھەندیکیش گوتویانە: کورسێى جیسیمیکەو دروستکراویكى خۆی بى وینەپە، وەك لە ھەندى فەرموودە و شۆینەواردا ھاتو، کە: ئالقەپەك کە لە بیابانیکدا فری دەدرى، لە چاو بیابانەکە چەندە،

(۱) پروانە: مفردات ألفاظ القرآن، ص ۴۶، المكتبة العصرية، ط ۲۰۱۲م.

ئاسمانه كان و زهوییش له چاو کورسیی خوی بی هاوتا، ئەوەندەن^(۱).

پستەى نۆیەم: ﴿وَلَا يَتُودُهُ حَفَظُهُمَا﴾، پارێزگاریی لێکردنی خوا (سبحانه وتعالی) بۆ ئاسمانه كان و زهوی، خوا ماندوو ناکات.

﴿وَلَا يَتُودُهُ﴾، واتە: (وَلَا يَتُوعِبُهُ) ماندووی ناکات، ئنجا ئایا بۆچی خوا ماندوو نابێ؟ چونکە توانای خوی تواندار بێ سنوورەو، کە تواناشی بێ سنوور بوو، مانای وایە ماندوو نابێ، کێ ماندوو دەبێ؟ ئەو کەسەى کە توانایە کەى سنووردارە.

پستەى دەیهەم: ﴿وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ﴾، ئەو (خوا) هەتا بلیی بەرزەو، هەتا بلیی مەزنە. بەرزى و مەزىیەك کە بۆ خوا شایستەن و، بە هەموو واتایەکانى بەرزى و مەزىی، کە بۆ خوا شایستەن، خوا بەرزو مەزنە.

سێیهەم: ئایەتى (۵۴) ی سوورەتى: (الأعراف):

خوا لە سوورەتى (الأعراف) دا، دەفەرموى: ﴿إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يُغْشَىٰ اللَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثًا وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ مُسَخَّرَاتٌ بِأَمْرِهِ ۗ أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ ۗ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ﴾.

واتە: بەدلىیای پەرەردگارتان ئەو خوايەیه کە ئاسمانه كان و زهوی له شەش رۆژان دا (بە شەش قۆناغ) هیناونە دى، دوایی چووہ سەر بارەگا، بە شەوگار، رۆژگار دادەپۆشی بە خیرایی شوینی دەکەوی، هەرەها: خۆر و مانگ و

(۱) روي عن رسول الله (صلى الله عليه وسلم): {ما السموات السبع والأرضون السبع في جنب الكرسي إلا كحلقة ملقاة في أرض فلاة، والكرسي عند العرش كذلك} أخرجه البيهقي في الأسماء والصفات، ۸۶۲، وأخرجه ابن حبان في صحيحه: ۳۶۲، والآجري في (الأربعين): ۴۴، وأبو الشيخ في (العظمة): ۲۵۹.

036

دووهم: قورئان رېبازی دروستی خواناسیی و، ئیسپاتی بوونی خوا، دهخاته روو:

واته: وێرای ئهوهی که به هۆی وهجیی خواوه، که له قورئاندا بهرجهستهیه و له دواى قورئان، له رېبازی راستی پیغه مبهردا (صلی الله علیه وسلم)، خوا وهك خۆی، دهناسین، دیسان قورئان، رېبازی دروستی سهلماندن و ئیسپاتی بوونی خواشمان، دهخاته بهردهست.

بۆ وینه:

(۱) له سوورپهتی (الطور) دا، خوا دهفرموی: ﴿أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ﴾ (۳۵) ﴿أَمْ خَلَقُوا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بَلْ لَا يُوقِنُونَ﴾ (۳۶).

واته: ئایا بهبی بهدییهنهر دروست بوو و؟ یان خویان بهدییهنهری خویان، یاخود ئایا ئاسمانهكان زهوییان دروستکردوون، بهلكو زانیارییهکی جیی دلیایان نیه؟ (به دواى گومان و شوبهه دهكهون).

واته: ته نیا سی ئه گهر هه ن - وهك پیشتر باسمان کرد - بۆ ته فسیرکردنی پهیدا بوونی گهر دوون و ئهو شتانهی دروست بوون:

(۱) - یان دهبی بهبی بهدییهنهر هاتبهنه دی، که ئهوه مهحاله.

(۲) - یان دهبی خویان بهدییهنهری خویان بن، ئهوهش مهحاله.

(۳) - مایهوه ئهوه که بهدییهنهریك وهدی هینابن، که بوونهکهی بهردهوامه و، بوونیکی زاتییه هیه، که خویا پهروهرد گاره.

دووهم: ههروهها ئهو دوو ئایهتهی سوورپهتی (طه): ﴿قَالَ فَمَنْ رَبُّكُمَا يَمُوسَى﴾ (۴۹) ﴿قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ، ثُمَّ هَدَى﴾ (۵۰).

هه‌لبه‌ته نمونه زۆر زۆر له قورئاندا، که خوا (سبحانه وتعالی) باشتین و
رێک و پێکترین شیوازی ئیسلامی بوونی خۆیمان فێر ده‌کات.

سئیهم: قورئان بهلگهی بوونی خوایه:

قورئان نهك بهلگهكانی بوونی خوامان دهخاته بهردهست، بهلكو ههر خوی پتهوترین بهلگهی بوونی خوایه، چونكه له قورئاندا خوا باسی خوی دهكات و، داوا له مروّفهكان دهكات، بیناسن و بیپهرستن و، ئه گهر له گومان و دوودلییشدان، با وینهی ئه قورئانهی خوا فهرموویهتی، قورئانیک بینن، ئنجا ئه گهر نهیانتوانی، با ده (۱۰) سوورپهت بینن، ئه گهر ههر نهیانتوانی، با سوورپهتیک بینن، سهرهتاش خوی زانا و توانا پیی فهرموون، كه ناتوانن، وهك له سوورپهتی (البقرة) دا، ده فهرموی:

﴿وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّن مِّثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِّن دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٣﴾ فَإِنْ لَّمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَأْتُوا نَارَ آلتِي وَفُودَهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أَعَدَّتْ لِلْكَافِرِينَ ﴿٢٤﴾﴾

واته: ئه ی مروّفهكان! ئه گهر له گوماندان، لهوهدا كه دامانبهزاندوه بۆ سهه بهندهكهی خۆمان (كه موحهممهده (صلی الله علیه وسلم))، ئهوه سوورپهتیک وهك ئه و بینن، {سوورپهتیک وهك سوورپهتی (الكوثر) یان سوورپهتی (العصر)، كه یهکی سی ئایهتن}، هه مو ئهوانه ی شایه دیشتان بۆ دهدهن له سهه ئهوه كه قورئان فهرماشتهی خوا نیه، بانگیان بکهن، هاوکاری له هه موویان وهربگرن، ئه گهر راست دهکهن - كه قورئان فهرموودهی دابه زیئراوی خوا نیه - ئنجا ئه گهر نهتانتوانی، نهتانکرد و هه رگیزیش ناتوانن، - به هو ی ئیمان هیئانهوه - خۆتان له ئاگریك پیاریژن كه سووته مه نییه که ی مروّف و بهردن، بۆ بیبر وایان سازکراوه. بهرپزان!

مروّف دهتوانی به كه سیك بلی: ئه گهر توانیت وا بکه، بهلام پیش وهختهش پیی بلی: هه رگیزیش ناتوانی! ئهوه بهس خوا دهتوانی شتی وا بفهرموی و،

تهنیا خوا هیئده بی باک و منهته، هیئده له خۆی رادهبینی و هیئده پشت
ئەستووره، به فهرمایشتهکەیی خۆی، که هیچ کەس ناتوانی وەك وی بفهرموی،
نەك وەك هەموو قورئان، که شەش هەزارو دوو سەدو سی و شەش (۶۲۳۶)
ئایهته، بەلکو تەنانهت سوورەتێکی سی ئایهتیی، وەك: سوورەتی (الکوثر) و
سوورەتی (العصر) ییش!!

کەواته: خوا له قورئان دا دەفهرموی: ئەی مەرۆقەکان! ئەوه فهرمایشتی
منه و خۆی به ئیمه ناساندوه و، بانگمان دەکات: بەندایهتیی یۆ بکهین، ئنجا
دەفهرموی: ئەگەر پرۆاش ناکەن ئەو فهرمایشته هی من بی، فهرموون مهیدان
مشکان نهیانکیلاوه، ئەوه عەرزو ئەوه گەز، قورئانیک نا، ده (۱۰) سوورەت،
ده (۱۰) سوورەتیش نا، فهرموون سوورەتێکی سی ئایهتیی بینن، ئنجا ئەگەر
نەتانتوانی، دەبی بزانی که ئەوه فهرمایشتی خوایه.

کەواته: قورئان بەلگهیه لهسەر بوونی خوا (سبحانه وتعالی).

پاشان هەر کەس له قورئان وردبێتتهوه، دُنیا دەبی، که بیجگه له خوا
(سبحانه وتعالی) نه هیچ کەس ههیه، بهو جۆره بدوی و، نه هیچ کەشیش
ئەوهی له توانادا ههیه، وەك له: (الكتاب السادس) (موسوعة: الإسلام) کما
یتجلی فی کتاب الله) دا، باسمان کردوه.

ههروهها له: (الكتاب السابع) یشدا، که باسی پیغمبهری خاتهمان (صلی
الله علیه وسلم) کردوه و، بەلگهکانی پیغمبهرایهتیی موحه مەهد (صلی الله
علیه وسلم) (براهین بُبُوَّة محمد) مان باسکردوون و، له نیویاندا باسی قورئانمان
کردوه و، پروونمان کردۆتهوه که یه کێك له پرووهکانی موعجیزه بوونی قورئان،
ئەوهیه که له قورئاندا خوا به شیوهیهك دواوه و فهرمایشتی فهرمووه، هەرگیز
مرۆف وا قسه ناکات و ئاوا نادوێت، بهشەر دیاره چۆن دەدوی، خواش (سبحانه
وتعالی) دیاره چۆن دەدوی.

پيغمبهری خاتمهيش (صلی الله عليه وسلم) هر كه سيك ته ماشای سپره و
ژيانی بركات و تيوي راميني، دهزاني: جگه لهوي نوينهري خوايه، هيچ
شتيكي ديكه نه بووه، چونكه وديكه يه كي له زانايان دهلي: پيغمبهر (محمد (صلی
الله عليه وسلم)) و هر پيغمبهر يكي ديكه ش، يان دهبي باشتري كهس بي،
يان دهبي خراپتري كهس بي، واته: يان دهبي باشتري كهس بي و راست بركات،
نوينهري خوا بي، يان دهبي خراپتري كهس بي و دروژن بي، نجا نه گهر خراپتري
كهس بي، دياره زوو ئاشكرا دهبي، وديكه: موسهيلمهي كه ذذاب و، نه سوهدي
عهنسي و، سه جاحي يه مامهو، غولام نه حمه دي قادياني و، هه موو نه و دروژن و
ساخته چيانهي كه حه يايان چوه، به لام نه گهر راستگوو باشتري كه سيش بي،
و ديكه موحه ممد (صلی الله عليه وسلم)، نه و ناوي به هه موو گووي زهويدا، پينج
فهريزه بلا و دهبيته وه، به و جوړه خوي كارزان ناوي بهريز كردوته وه، له بهري نه ووي
راست و ساغ بووه و نوينهري خوا بووه.

**يېنجەم: ئىسلامى بەرجەستە لە قورئان و رېبازى يېغەمبەرى خاتەمدا،
بەلگەى بوونى خوايە:**

بەرپزان!

لە سۆنگەى ئەووە: ئىسلامى بەرجەستە لە قورئان و، رېبازى يېغەمبەردا (صلی اللہ علیہ وسلم)، بەلگەى بوونى خوايە، چونکە ھەر کەس تەماشای شوئەوارو کارىگەرپىيەکانى ئىسلام بکات، لە ژيانى نەتەوہى عەرەبدا و، نەتەوہکانى دیکەشدا کوردو تورک و فارس و ھەموو نەتەوہکانى دیکە، دۇنيا دەبى کە ئەو بەرنامە راست و ھاوسەنگ و لەگەل عەقل و فیترەت و زانست و واقعدا گونجاو، تەنیا لەلای خواويە، بەللى ھەر کەسک تەماشای ئىسلام بکات و، ئەو شوئەوارە دەرک بکات، کە ئىسلام لەسەر دنيای بەجى ھىشتو، نەك تەنیا لەسەر نەتەوہ مسوڵمانەکان، بەلکو لەسەر پوژئاوا و پوژھەلايش، کە زانا بە وىژدانەکانى پوژئاوا و ميژوونووسە بە وىژدانەکانيان دەلین: راپەرپىنى زانستى و بيداربوونەوہى ئەوروپا (رېنيسانس)، تيشکىک بوو لە شارستانىيەتى ئىسلامىيەوہ لە ئىمەيدا، ئەگەرنا ئىمە لە خەوى قووللى سەدەکانى نيوەراستدا بووين.

بەلام بە ھوى ئەو کتیبانەوہ کە لە مسوڵمانانەوہ تەرجمەيان کردن و، ئەو زانبارپىيانەى کە لە مسوڵمانەکانەوہ وەريان گرتن و، بە ھوى ئەو ئەدەب و ھونەر و کلتوروو بەرچاو پرونييەوہ، کە لە ئەھلى ئىسلامەوہ پىيان گەيشت، ئەوان ھوشيار و بيداربوونەوہ.

کەواتە: ئىسلاميش بۆ ھوى بەلگەيە لەسەر بوونى خوا (سبحانہ وتعالی).

ديارە ئىمە لىرەدا کۆتايى بە باسى چوارەم، لە بەشى دووہم دىنين و، کۆتاييش دىنين بە کۆى ئەم بەشى دووہمە، کە تەرخانمان کردبوو بۆ خستەپرەوى: بەلگە درەوشاوەکانى بوونى خواى پەرۋەردگار.

خا پىشتىوان بى لەمەودوا دەچىنە سەر بەشى سىيەم، كە تەرخانمان كىردە
بۇ باسكىردى سەرگوزەشتە ئىلھاد، خىستەنە روى گومانە پوچەلەكانى
ئەھلى ئىلھاد و، چۆنىيەتتى پوچەلەكىردنەو، دەرختىنى بى نىوەرۋكىيى ئەو
گومانانە.

ئە نۆرە كۆمەلەنەمەكان ئەسكەرنى

بىزنىڭ بىزنىڭ مەكتەپى مەكتەپى مەكتەپى

archive.org/details/@alibapir

AliBapir

QR Code

ئە نۆرە كۆمەلەنەمەكان ئەسكەرنى

بىزنىڭ بىزنىڭ مەكتەپى مەكتەپى مەكتەپى

AliBapir

QR Code

نيوهرۆك

- ۷.....پېشه كى چاپى دووهم.....
- ۹.....سەرگوزشته ي ئهم مه وسووعه يه .....
- ۱۲.....پېشه كى و رېخوۆشكردن .....
- ۲۷.....**به شى يه كه م**.....
- ۲۷.....**حه وت كورته باسى پئويست**.....
- ۲۹.....**باسى يه كه م:** پېناسه ي ئيمان و ئيلحاد .....
- ۲۹.....ده ستېك .....
- ۳۰.....پرگه ي يه كه م: پېناسه ي ئيمان:.....
- ۳۵.....پرگه ي دووهم: پېناسه ي ئيلحاد:.....
- ۳۸.....**باسى دووهم:** گرنگى و پئويستى ئيمان.....
- ۳۸.....ده ستېك .....
- ۳۸.....۱- له پرووى فيكرى و په يردن به راستيه كانه وه: .....
- ۴۰.....۲- له پرووى په وشت و به هايه كانه وه: .....
- ۴۱.....۳- له پرووى ئارامى و ئوخژنى ده روونه وه: .....
- ۴۳.....۴- له پرووى خيزانى و كومه لايه تيه وه:.....
- ۴۴.....۵- له پرووى ئابوورى و گوزهرانه وه: .....
- ۴۵.....۶- له پرووى سياسيه وه:.....
- ۴۷.....۷- له پرووى ته باي نه ته وه كانه وه: .....
- ۴۸.....**باسى سيهم:** زيان و شوينه واره شوومه كانى ئيلحاد .....
- ۴۸.....ده ستېك .....
- ۴۸.....۱- له پرووى فيكرى و دۆزينه وه ي راستيه كانه وه:.....

- ۲- له پرووی رەشت و بەھایەکانەوہ:..... ۴۹
- ۳- له پرووی دەرروونیەوہ:..... ۴۹
- ۴- له پرووی خیزانی و کۆمەلایەتیەوہ:..... ۵۰
- ۵- له پرووی ئابووری و گوزەرانیەوہ:..... ۵۰
- ۶- له پرووی حوکم و سیاسەتەوہ:..... ۵۱
- ۷- له پرووی نەتەوہکان و مروّقایەتیەوہ:..... ۵۳
- باسی چوارەم:** فەلسەفە لە بارەى ئیمان و ئیلحادەوہ چى گوتوہ؟!..... ۵۵
- دەستپێک..... ۵۵
- خالی یەكەم: پێناسەى فەلسەفە:..... ۵۶
- خالی دووہم: پەيوەندى ئیوان فەلسەفەو زانستەکان:..... ۵۹
- خالی سێیەم: فەلسەفە کە لەپووریکی ھاوبەشى بەشەرە:..... ۶۱
- یەكەم: (مصر):..... ۶۳
- دووہم: (میزوپۆتامیا) ئیوان دوو پرووبارەکان دیجلەو فورات:..... ۶۶
- سێیەم: ولاتی فارس (ئێران):..... ۶۸
- چوارەم: چینی کۆن (الصّين القديمة):..... ۷۰
- پێنجەم: هیندی کۆن:..... ۷۲
- ۱- بووژایی:..... ۷۲
- ۲- هیندۆسی:..... ۷۳
- شەشەم: یۆنانی کۆن:..... ۷۵
- باسی پێنجەم:** ئەھلى ئیسلام و فەلسەفە..... ۸۴
- دەستپێک..... ۸۴
- برگەى یەكەم: ئەھلى ئیسلام، ئیسلام بى نیازی کردوون لە فەلسەفە:..... ۸۵
- ۱- خاوەنداریتی خوا بۆ گەردوون:..... ۸۵
- ۲- سێفەتەکانى خوا و کردەوہکانى خوا:..... ۸۶
- ۳- مشوورخووری و سەرپەرشتیاری کردنى خوا، بۆ گەردوون و بۆ مروّف:..... ۸۷
- ۴- گەردوون بەبى حیکمەت نەخولقیئراوہ:..... ۸۹

- ۵- مړوځ به حېكمهت دروستكړاوه:..... ۹۰
- ۶- ټامانچ و حېكمهتې گهردوون و ژيان و ټينسان، ټاكيكردنهوې مړوځه:..... ۹۰
- ۷- مړوځ له لايهن خواوه پړيزي لټگيراوهو، له سهر زهوي به خهليفه دانراوهو، سپاردهي تاييه تيي خواي پي سپيږدراوه:..... ۹۱
- ۸- ههرچي له گهردووندايه، بو مړوځ په خسيږاوهو، بويشي ملكهچ كراوه:..... ۹۲
- ۹- خوا مړوځي بو بهندايه تيي خوي دروستكردوه:..... ۹۳
- ۱۰- مړوځه كان هه موويان يه كسانن له پووي په چه لك و نه ته وهو.. هتده وه و به پريزترينيان له لاي خوا، پاريزكارترينيانه:..... ۹۴
- پاي زانايه كي پړوځه لاتناس له باره ي بينيازي مسولمانانه وه له فلهسهفه:..... ۹۵
- برگه ي دووه م: زاناياني ټيسلام كه متر وهك فهيله سووف ناسراون، به لام به ره مې زوريان بووه كه ده چي ته نيو بازنه و پينا سه ي فلهسهفه وه:..... ۹۸
- ۱- له بواي عه قيده دا:..... ۹۸
- ۲- بواي زانستي ته زكيه و صوفيگه ربي (علم التصوف):..... ۹۹
- ۳- بواي بنچينه كاني فيقه (أصول الفقه):..... ۹۹
- برگه ي سييه م: ناوي سيږده (۱۳) له فهيله سووفه كاني ټيسلام:..... ۱۰۱
- پرسيارك و وه لامه كه ي:..... ۱۰۴
- برگه ي چواره م و كو تايي: هه لسه نگاندي چهند زانايه ك بو فلهسهفه:..... ۱۰۶
- ۱- (أبو حامد الغزالي):..... ۱۰۶
- ۲- (إبن تيمية):..... ۱۰۹
- ۳- (إبن خلدون):..... ۱۱۰
- ۴- (ټيمونول كانت): (Emmanuel Kant):..... ۱۱۲
- ۵- (الشيخ أبو الحسن علي الحسن الندوي):..... ۱۱۳
- باسي شه شه م** ټايا نه ده گونجا بووني خوا (عز وجل) جي مشت و مړ نه بي؟..... ۱۱۶
- برگه ي يه كه م: ههر كه س به پراستي گوځ له دهنگي زگماك (فطرة) و، عه قل بگري و، پريزي زانست بگري و، سهرنجي وه حبي پاريزراوي خوا بدات، كه له قورټان و سونه تدا به رجه سته يه، هيچ دوو دلي و گوما ټيكي له باره ي بووني خواوه نابي:..... ۱۱۷

بەرگەي دووھەم: ھېكمەتى خوا لە دروستکردنى گەردوون و ژيان و مروڤدا،
تاقىکردنەوھى مروڤە، كە لە سى شوپىندا خوا (سبحانە وتعالى) بە ڤوون و
راشكاويى ئەوھى راگەياندوھ: ۱۱۹

بەرگەي سىيەم: خواي كارزان (سبحانە وتعالى) بابەتى ئيمان پيھىنان يان ئيمان پى
نەھىنانى، واليكرودە كە لە ژير پكيفى ويستى مروڤدا بى و، مروڤ بە ويستى
ئازادانەي خوئى بتوانى ئيمان بىنى، يان ئيمان نەھىنى: ۱۲۰

بەرگەي چوارەم: ئيمان وەك زانايان لەسەري يەك دەنگن (كەم دەكات و زياد
دەكات) و يەك شتى چەسپاو نيە، بەلكو گوڤاوه: ۱۲۱

بەرگەي پىنجەم: وينەيەك بو كاريگەريى ويستى مروڤ لە ئيمان دا، بەبارى
ئەريىنى و نەريىنى دا: ۱۲۲

باسى ھەوتەم: ريگاي وەدەست ھىنانى زانيارىي (زانستناسىي) (Epistemology) ... ۱۲۴
بەرگەي يەكەم: گرنگى زانستانسىي: ۱۲۵

بەرگەي دووھەم: پىغەمبەران و زانستانسىي: ۱۲۶
بەرگەي سىيەم: سوكرات و ئەفلاطوون و ئەرەسطو و زانستانسىي: ۱۲۹

بەرگەي چوارەم: زانايانى ئىسلام و زانستانسىي: ۱۳۰
بەرگەي پىنجەم: ئايا شت زانين بو مروڤ مەيسەر دەبى و، مروڤ دەتوانى شتەكان
بزانى؟ ۱۳۲

بەرگەي شەشەم: ڤەوتى زانستانسىي لە سەدەكانى نيوە راستدا لە ئەورووپا،
سەرەتاي سەرھەلدانى زانستى ئەزموونكارىي: ۱۳۵

بەرگەي ھەوتەم و كوئايى: ڤوانگەي ئىسلام بو شت زانين (زانستانسىي -
ئىستمولوژيا): ۱۴۷

خالى يەكەم: شت زانين بو مروڤ شتيكى ئاشكراو ڤوونە: ۱۴۷
خالى دووھەم: خوا سەرچاوهي زانستە: ۱۴۹

خالى سىيەم: ڤيەكانى وەدەستھىنانى زانست: بە گشتى، سى ڤين: (پىنج
ھەستەكان، عەقلى، وەحىي): ۱۵۰

- ۱ و ۲: پښگای یه کهم و دووهم: پېنج ههسته کان و عهقل: ۱۵۱
- پښگای سییه: وه حی: ۱۵۶
- خالی چوارهم: ههنگاهه کانی ودهسته پښانی زانست ۱۵۸
- له باره ی خواوه (سبحانه و تعالی): ۱۵۸
- ۱- ههنگای یه کهم: کاری پېنج ههسته کان: ۱۵۸
- ۲- ههنگای دووهم: کاری عهقل: ۱۵۹
- ۳- ههنگای سییه: ۱۶۴
- خالی پېنجهم: خورپه و خهون، دوو پښی تاییه تیزانست: ۱۶۸
- بهندی یه کهم: پېنسه ی ئیلهام و خهون: ۱۷۰
- بهندی دووهم: بهلگه کانی ئیعتیار پیکردنی خورپه: ۱۷۲
- بهندی سییه: بهلگه کانی ئیعتیار پیکردنی خهون: ۱۷۵
- بهشی دووهم ۱۷۹
- بهلگه دره وشاوه کانی ئیمان ۱۷۹
- به رای: ۱۸۱
- باسی یه کهم: زگماک (فطرة) شایه دی بوونی خوایه ۱۸۶
- دهستپک ۱۸۶
- برگه ی یه ک: پېنسه ی (فطرة)، زگماک، خواپسک: ۱۸۷
- برگه ی دوو: چوار ههست و سیفه ته پرووحیه بنه رپه تییه خواپسکه کانی مروّف: ۱۸۹
- برگه ی سئ: نیشانه و تاییه تمه ندیه کانی ههسته پرووحیه خواپسکه کان: ۱۹۱
- برگه ی چوار: ریشه کانی خواپسک بوونی خواناسی، له مروّفدا: ۱۹۴
- ۱- تینوویه تی و عه و دالی دروستکراو بو دروستکهر (اِشْتِیَاقُ الْمَخْلُوقِ لِلْخَالِقِ): ۱۹۴
- ۲- خوْشه ویستی و پړزو سام کردن و سه رسام بوونی مروّف، به رانبه ر به ته وایی و جوانی و پایه به رزی (کمال و جمال و جلال) ی خوی تاك و ته نیا: ۱۹۵
- ۳- چاکیی و چاکه کاری: ۱۹۷
- ۴- شهیدا بوونی مروّف بو هه رمانه وهو بئ نیازی وپله و پایه و سه لامه تی: ۱۹۸

- ۵- حەزکردنی مەرووف و عەوداڵبوونی بۆ فەرمانبەری و پەرستنی خوا (سبحانه و تعالی): ۲۰۰
 ۲- برگی پێنج: پەرچەکانی پێی فێرەت لە بۆری خۆناسی دا: ۲۰۲
 ۱- شوێنکەوتنی ئارەزوو: ۲۰۳
 ۲- لە کارخست و بەکارنەهێنانی عەقڵ و گوێ و چاوی بە مەبەستی دۆزینەوهی هەق: ۲۰۴
 ۳- دڵنەخۆش کەوتن بە هۆی شۆبەه و شەهوەتەوه: ۲۰۵
 ۴- ژەنگ هەڵێنان و دڵ مۆرکران، بە هۆی لادان و تاوان و خەسلەتە پیسەکانەوه: ۲۰۵
 ۵- هەق نەویستن و، رقی بۆنەوهی خوا و پێغەمبەرەکی و شەریعەتەکی: ۲۰۸
 برگی شەش: چۆنیەتی مشت و مالکرانی دڵ و دەروونی مەرووف و، لاجوونی ژەنگ و ژارەکی: ۲۱۲
 برگی هەوت و کۆتایی: چەند قسەیهکی نەستەقی هەندێ لە زانیان لە بارە ی شایەدیی دانی خواړسک (فطرة) هوه، لەسەر بوونی خوا: ۲۱۷
باسی دووهەم: عەقڵ شایەدیی بۆ بوونی خوا دەدات ۲۲۴
 دەستیەک ۲۲۵
 یاسای یەکەم: سروشتی بوون (طبيعة الوجود): ۲۲۶
 یاسای دووهەم: هەموو پەیدا بوویەک پەیدا کەرێکی هەیه (لِکُلِّ حَدِثٍ مُّحْدَثٍ): ۲۳۰
 یاسای سێهەم: هەر شتێک بوون و نەبوونی یەکسان بن، بەبێ زاکەرێک لایەکیان زāl نابێ (يَسْتَحِيلُ التَّرْجِيحُ بَيْنَ طَرَفَيْنِ مُتَسَاوَيْنِ بِلَا مُرْجَحٍ): ۲۴۲
 یاسای چوارەم: نەداری شتێک، ئەو شتە ی پێ نابەخشری: (فَاقْدُ الشَّيْءِ لَا يُعْطِيهِ): ۲۴۴
 ماددە (Matter) چیه؟! ۲۴۵
 یاسای پێنجەم: هەموو رێکخراویک رێکخەرێکی هەیه (لِکُلِّ نِظَامٍ مُنْظَمٍ): ۲۵۵
 یازدە (۱۵) کورتە ئاماژە بە هەبوونی رێک و پێکی (نظام) لە گەردوون دا: ۲۵۷

- ۱- فراوانبوونى گەردوون: ۲۵۷
- ۲- ھاوسەنگىي نىۋان بارستايى (كتلة)ى نيوترۇن و ئەلىكترۇن: ۲۵۸
- ۳- ھاوسەنگىي نىۋان بارستايى پىرۇتۇن و ئەلىكترۇن، كە بارستايى پىرۇتۇن لەوھى
ئىستى، زياتر نىھ: ۲۵۸
- ۴- ھاوسەنگىي نىۋان بارستايى پىرۇتۇن و ئەلىكترۇن، كە بارستايى پىرۇتۇن لە ھى
ئىستاي كەمتر نىھ: ۲۵۹
- ۵- پىژەھى ھاوسەنگىي گۇرپى بارستايى ھىدروژىن بۇ وزە: ۲۵۹
- ۶- ھاوسەنگىي نىۋان پىژەھى ھىزى كە ھىرومۇگناتىسىي و ھىزى كىشندە: ۲۶۰
- ۷- ھاوسەنگىي پىژەھى ھىزى كە ھىرومۇگناتىسىي: ۲۶۲
- ۸- ھاوسەنگىي ھىزى كىشندە: ۲۶۳
- ۹- ھاوسەنگىي نىۋان پىژەھى تىكراي ھىزەكانى گەردوون بە ورد و درشتەوھ: ۲۶۳
- ۱۰- خۇر و ھاوسەنگىي نىۋان پىكھاتەكانى و، بارستايى و وزەكەي: ۲۶۴
- ۱۱- جوولانەوھەكانى زەوى: ۲۶۸
- ۱۲- دوورىي نىۋان زەوى و مانگ: ۲۷۳
- ۱۳- بەرگە ھەوای دەورى زەوى: ۲۷۵
- ۱۴- بەرگە ئاوى دەورى زەوى: ۲۸۴
- ۱۵- ھاوكارىي و ھاوسەنگىي نىۋان پرووھ و ژيانداران: ۲۸۹
- ياساى شەشەم: مشوورخۇرىي و سەرىپەرىشتىياري، بەلگەھى ھەبوونى مشوورخۇرو
سەرىپەرىشتىارە: ۲۹۱
- تەوھرى يەكەم: جەستەھى مۇڧ: ۲۹۱
- بىرگەھى يەكەم: پروانىيىكى گشتىي بۇ جەستەھى مۇڧ: ۲۹۲
- بىرگەھى دووھم: سەرنجدانىيىكى وردى جەستەھى مۇڧ: ۳۰۰
- خالى يەكەم: خانه (الخلية): ۳۰۲
- خالى دووھم: كۇئەندامى مېشك و دەمار: ۳۰۸
- خالى سىيەم: كۇئەندامى خوئىن (الجهاز الدورى): ۳۱۸
- بەندى يەكەم پىناسەو پىكھاتەھى كۇئەندامى خوئىن: ۳۱۸

- جۆره كانى لولله كانى خوڭن:..... ۳۲۰
- به ندى دووهم: گرنگى كۆئه ندامى خوڭن:..... ۳۲۳
- به ندى سىيهم: پىكها ته كانى كۆئه ندامى خوڭن:..... ۳۲۴
- به ندى چوارهم: كارى كۆئه ندامى خوڭن:..... ۳۲۸
- به ندى پىنجهم: كۆئه ندامى خوڭن (الجهاز الدورى) و په يوه ندى زۆرو ئالۆزه كانى
(دل) به سهرجه م كۆئه ندامه كانى جهسته وه:..... ۳۳۰
- به ندى شه شه م: ژماره ى زۆرى ده زووله خوڭننه كان (الشُعَيْرَاتِ الدَّمَوِيَّة):..... ۳۳۲
- به ندى هه وته م و كۆتايى: چۆنيه تى دابه شكردى خوڭن به سهر جهسته دا:.. ۳۳۳
- خالى چوارهم: كۆئه ندامى هه ناسه دان..... ۳۳۵
- به ندى يه كه م: پىناسه و ئه ركى كۆئه ندامى هه ناسه دان:..... ۳۳۶
- به ندى دووهم: پىكها ته ى كۆئه ندامى هه ناسه دان:..... ۳۳۶
- به ندى سىيهم: پىنج كاره كه ى كۆئه ندامى هه ناسه دان:..... ۳۴۶
- خالى پىنجهم: كۆئه ندامى هه رس (الجهاز الهضمي)..... ۳۵۰
- به ندى يه كه م: پىناسه:..... ۳۵۰
- به ندى دووهم: پىكها ته كانى كۆئه ندامى هه رس:..... ۳۵۱
- به ندى سىيهم: ئه ركى سهره كى كۆئه ندامى هه رس:..... ۳۵۲
- به ندى چوارهم: پىكها ته كانى جهسته ى مروّف و پىويستى رۆژانه ى له خوراك: ۳۵۳
- به ندى پىنجهم: قوناغه كانى پرۆسه ى هه رس كردن:..... ۳۵۴
- به ندى شه شه م: چۆنيه تى كار كردنى هه ر شه ش پىكها ته كه ى كۆئه ندامى هه رس: ... ۳۵۵
- به ندى شه شه م: لىكى نىو زار و په نكرياس و جهرگ و زراو:..... ۳۶۳
- خالى شه شه م: كۆئه ندامى ميز (الجهاز البولي)..... ۳۶۶
- به ندى يه كه م: پىكها ته ى كۆئه ندامى ميز:..... ۳۶۶
- به ندى دووهم: كاره كانى كۆئه ندامى ميز:..... ۳۷۰
- به ندى سىيهم: پىكها ته كانى خوڭن و ميز:..... ۳۷۱
- خالى هه وته م: كۆئه ندامى ئىسك (الجهاز العظمي):..... ۳۷۳
- به ندى يه كه م: كۆئه ندامى ئىسك له پازده (۱۵) ورده خال دا:..... ۳۷۳

- ۳۷۶ ..... بەندى دووھەم: پىكھاتەى ئىسك:
- ۳۷۷ ..... بەندى سىيەم: ژمارە و جوړەكانى ئىسكەكان:
- ۳۸۱ ..... بەندى چوارەم: جومگەكان (مفاصل) ى جەستە:
- ۳۸۳ ..... خالى ھەشتەم: كوئەندامى ماسوولكەيى (الجهاز العضلي)
- ۳۸۳ ..... بەندى يەكەم: پىناسە و ئەرکى كوئەندامى ماسوولكە:
- ۳۸۴ ..... بەندى دووھەم: ژمارەى ماسوولكەكان:
- ۳۸۵ ..... بەندى سىيەم: رېزبەندى ماسوولكەكان لە پرووى گرنگىيەو:
- ۳۸۵ ..... بەندى چوارەم: ھەوت پرووى سەرسامكارى ماسوولكەكان:
- ۳۸۷ ..... بەندى پىنجەم: جوړەكانى ماسوولكەكان:
- ۳۸۸ ..... بەندى شەشەم: قەبارەى ماسوولكەكان:
- ۳۸۹ ..... بەندى ھەوتەم: چۆنيەتى كارکردنى ماسوولكەكان:
- ۳۹۰ ..... بەندى ھەشتەم: چۆن ويست (إرادة)ى مروّف، تەرجمە دەبىتەو ېو جوولە؟ ...
- ۳۹۰ ..... بەندى نۆيەم: دابەشبوونى ماسوولكەكان بەسەر جەستەدا:
- ۳۹۲ ..... خالى نۆيەم: كوئەندامى پىست (الجهاز الجلي)
- ۳۹۳ ..... بەندى يەكەم: پىناسەى پىست:
- ۳۹۳ ..... بەندى دووھەم: پىكھاتەى پىست:
- ۳۹۶ ..... بەندى سىيەم: ئەرکەكانى كوئەندامى پىست:
- ۳۹۸ ..... بەندى چوارەم: مووھەكانى سەر پىست:
- ۴۰۰ ..... بەندى پىنجەم: رژىنە ئارەقەيەكان (الغدد العرقية):
- ۴۰۲ ..... بەندى شەشەم: خانە ھەستكەرەكان (المستقبلات الحسية):
- ۴۰۴ ..... بەندى ھەوتەم: نىنۆكەكان (الأظافر):
- ۴۰۷ ..... خالى دەيەم: كوئەندامى ھۆرمۆنى (الجهاز الهورموني)
- ۴۰۸ ..... بەندى يەكەم: پىناسە:
- ۴۰۹ ..... بەندى دووھەم: ئەرکەكانى كوئەندامى ھۆرمۆنى:
- ۴۱۰ ..... بەندى سىيەم: چۆنيەتى و ميكانيزمى كارکردنى كوئەندامى ھۆرمۆنى:
- ۴۱۱ ..... بەندى چوارەم: كەرە رژىنەكان (الغدد الصماء):

- بەندى پىنجەم: جۆرەكانى كەرە پۈژنەكان (الغد الصماء) و ھۆرمۆنەكانيان: ۴۱۱
- خالى يازدەيەم: كۆئەندامى لىمفاوىي (الجهاز اليمفاوي): ۴۲۰
- بەندى يەكەم: پىناسە و ئەركى بىنەرەتتى ئەو كۆئەندامە: ۴۲۰
- بەندى دووہم: پىكھاتەكانى كۆئەندامى لىمفاوىي و چۆنيەتى كارىيان: ۴۲۲
- خالى دوازەيەم: كۆئەندامى پىشگىرىي (الجهاز المناعي): ۴۲۷
- بەندى يەكەم: پىناسە و ئەركى كۆئەندامى پىشگىرىي: ۴۲۸
- بەندى دووہم: چوار دوژمنە سەرەككەكانى جەستەي مروف: ۴۲۸
- بەندى سىيەم: ھىللى يەكەمى پاراستنى جەستە: پىشگىرىي دەرەكىي: ۴۳۰
- بەندى چوارەم: ھىللى دووہمى پاراستنى جەستە: پىشگىرىي نىوہكىي: ۴۳۲
- خالى سىزدەيەم: پىنج ھەستەوہرەكان (الحواس الخمس): ۴۳۵
- بەندى يەكەم: كۆئەندامى بىستىن: ۴۳۶
- بەندى دووہم: كۆئەندامى دىتن (الجهاز البصري): ۴۴۲
- بەندى سىيەم: كۆئەندامى چىژتن، تامكردن (الذوق): ۴۵۰
- بەندى چوارەم: كۆئەندامى بۆنكردن (الشم): ۴۵۲
- بەندى پىنجەم: كۆئەندامى دەستلىكوتان (اللمس): ۴۵۵
- خالى چواردەيەم: پوختەيەك لە بارەي چۆنيەتى دروستبوونى مروفقەوہ: ۴۵۶
- تەوہرى دووہم: ژىنگەي مروف دەستپىك ۴۶۴
- سەرنجداتىكى خىرا لەم يازدە (۱۱) نىعمەتە: ۴۶۹
- ياساي ھەوتەم: وەلامدانەوہى سەرجم داخوازىيەكانى دروستكراوہكان، بەلگەي ھەبوونى وەلام دەرەوہىيەكە: ۴۸۱
- پرگەي يەكەم: ھەر كام لە مروف و ژيانداران و زىندەوہران و پووہك، پىويستىيان بە شەش شتان ھەيە و، ھەموويانىيان بۆ دابىن كراون: ۴۸۲
- پرگەي دووہم: ھەر ژياندارىك پىويستىي بە ھەرچىيەك بىت بۆ بەرپوہچوونى، فىرى كراوہ: ۴۸۴
- باسى سىيەم:** زانست گەواھىدەرى بوونى خوايە (العِلْمُ شَاهِدٌ عَلَى وُجُودِ اللَّهِ) .. ۵۰۴
- دەستپىك ۵۰۴

پروونکردنەوھى شايەدیدیانی زانست، لەسەر بوونی خواى بى ھاوتا..... ۵۰۸

خالى يەكەم: بە چراو شەداوى زانستی ئەزموونى و، لە جوغزى ماددە و سروشتدا،
بۆ خوا گەران و پشکین، ھەلەيەکی کوشندەو، شتیکى زۆر نا مەنتیقیيە: ... ۵۰۸

خالى دووھم: مەرووف لە سەدەکانى ھەژدەو نۆزدەدا، بە ھۆى لە خۆبایى بوونیيەو،
بە زانیاری ئەزموونى، پۆلى عەقل و فیطرەت و ھەحیی بچووک کردەو، بەلام
دواتر خالى بوو کە خالى نەبوو: ۵۱۱

خالى سییەم: ھەتا زانست بەرھەو پێشەوھتر بچى، ناسینی خوا عزوجل ئاشکراترو
درەوشاوھتر دەبى: ۵۱۴

خالى چوارەم: بىروکەي پیکەوھ ناکۆک بوونی خواناسی و زانست، زادەو دەرھاویشتەي
کیشەو تیکگیرائى نیوان رەوتى زانست و ئایینی شیویئراوى کلیسایە: ۵۱۵

خالى پینجەم و کوٹایى: زانستەکانى گەردوونناسی، فیزیاء، کیمیا، زیندەوھرزانی،
پرووھکناسی، زەوى ناسی، پزیشکی، دەررونزانی، کۆمەلناسی...ھتد، ھەموویان
شایەدی دەدەن کە دروستکراوھکانى خوا، ئەو پەرى یاسادارو سیستماتیک و پێک و
پێکن، ھەر کام لەو لقانەي زانیاری لە بواری خۆیدا، شایەدی دەدا کە: دروستکراوھکانى
خوا، لەو پەرى پێک و پیکى و یاساداری و وردەکاری دان: ۵۱۸

باسى چوارەم و کوٹایى: ھەحیی بەلگەي بوونی خوايە (سبحانە وتعالی) ۵۲۳

پۆلى ھەحیی و قورئان لە ناسینی خواى بەرز و مەزن و سەلماندى بوونی دا.... ۵۲۹

یەكەم: خستە پرووى پیناسەي راست و شایستەي خوا عزوجل: ۵۲۹

دووھم: قورئان پێبازی دروستى خواناسی و، ئیسپاتى بوونی خوا، دەخاتە پروو: ... ۵۳۷

سییەم: قورئان بەلگەي بوونی خوايە: ۵۳۹

چوارەم: موھەممەد (صلی اللہ علیہ وسلم) بۆ خۆی بەلگەي بوونی خوايە..... ۵۴۱

پینجەم: ئیسلامی بەرجەستە لە قورئان و پێبازی پێغەمبەرى خاتەمدا، بەلگەي
بوونی خوايە: ۵۴۲

نیوھەرۆک..... ۵۴۵

• ئيمان و ئيلحاد •

تویژینه وهیه کی وردو قوول و پشوو درێژانه ی پشت بهستوو به ده میانی
سه رچاوه ی فهلسه فیه و عیلمیه، لهباره ی خواناسیه و ئیمانی
درهوشاوه، ئیلحادو بیبروایی پووچه له وه، ههول دراوه به لگه: زکماکی و
عهقلیه و زانستیه و سروشییهکانی خواناسیه، بهباشترین شیوه و شیواز
پرون بکرینه وه، پورگی سه رجه م گو مان و بیانوهکانی ئیلحادیش
به نهشته ی عقل و زانست بهتقینرین و بپووچینرینه وه.

بېگومان ئەم بەرھەمە گەلەك باس و خواسى جۇراو جۇرى گرتوونە
خۇى، لە بوارى بەرگىرى لېكردنى خواناسىي و ئيمان و خوا بەيەكگرتن و،
پوۋچەلكردنەوہو بەرپەرچدانەوہى ئېلحادو كوفرو بى دىنيىداو، ئاساييە كە
ھەموو كەس لەھەموو باس و خواسەكانى تېنەگات و، بەئاسانىي بۆى فام
نەكرىن، بەلام پىموايە بەگشتىي خوينەران "بەتاييەت چىنى گەنج" لىي
بەھرەمەند دەبن، ھەركەسە لەقەدەر خۇى و، بېگومانىش دووبارەو سىبارە
خويندەنەوہو سەرنجدانى بابەتېكىش، كارى لىتېگەيشتن و فام كردنى
ئاسان دەكات.

www.alibapir.net

/alibapir1

/alibapir

/MediaAmeerOffice

[illegible]

مكتب التفسير

للطبع و النشر

أربيل - الشارع الثلاثيني قرب المنارة المظفرية

+964 750 818 08 66

www.al-tafseer.com

tafseeroffice@yahoo.com

     /TafseerOffice

نرخ 20.000 دینار

9 789922 620237